

การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อ
ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

THE STUDY OF THE INFLUENCE OF PHRA THAT PHANOM
IN BELIEFS AND RITUALS OF MEKONG BASIN COMMUNITY

นายอุทัย ภัทรสุข

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อ
ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

นายอุทัย ภัทรสุข

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

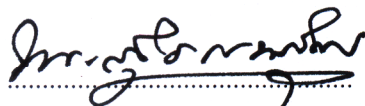
**THE STUDY OF THE INFLUENCE OF PHRA THAT PHANOM
IN BELIEFS AND RITUALS OF MEKONG BASIN COMMUNITY**

Mr. Uthai Patarasuk

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirements for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

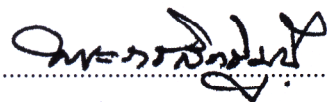
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

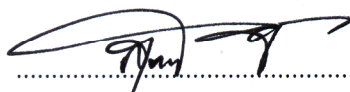
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระราชสิทธิมินี, ดร.)

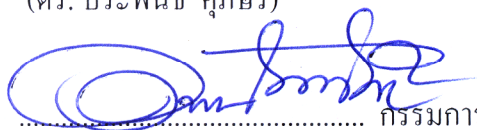
กรรมการ

(พระมหาสุทิตย์ อาภากร, ดร.)

กรรมการ

(ดร. ประพนธ์ สุขขร)

กรรมการ

(ดร. แมชีกฤษณา รักษาโหม)

กรรมการ

(ดร. โกวิทย์ พิมพวง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอูน), ดร. ประธานกรรมการ

ดร. ประพนธ์ สุขขร

กรรมการ

ดร. แมชีกฤษณา รักษาโหม

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อ
ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

ผู้วิจัย : นายอุทัย ภัทรสุข

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (อบอู่่น), ดร. ป.ธ.๗, ร.บ., พช.ม.,
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา).

: ดร. ประพันธ์ ศุภสร, ป.ธ.๗, พธ.บ., ศศ.ม. (พุทธศาสนศึกษา),
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา).

: ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโหม, อบ. (อภิธรรมบัณฑิต),
บศ. ๕ (บาลีศึกษา ๕ ประโยค), ศศ.บ. (ภาษาอังกฤษ), ศศ.บ. (ภาษาไทย),
พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๔

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้มี ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม (๒) เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม และ (๓) เพื่อศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ผลการศึกษาพบว่า :

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง หลากหลายด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และภาษา เป็นสังคมชนบทล้าหลัง สังคมเกษตรกรรมที่ยากจน แต่มีความคงมั่นในจารีตประเพณี คติความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงหลังพุทธกาลนับแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ส่วนพระธาตุพนมนั้น เป็นพระสถูปเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ได้รับการก่อสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๘ และได้รับการก่อสร้างขึ้นมาใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ หลังจากได้หักพังทลายลงในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ พระธาตุพนมมีความสำคัญหลายประการได้แก่ (๑) เป็นพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธศิลป์ (๒) เป็นสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง (๓) เป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและท่องเที่ยว และ (๔) เป็นศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อ และพิธีกรรม

ในด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม นั้น ชุมชนได้แสดงออกในรูปของพิธีกรรม จาริตประเพณีสิบสองเดือน เรียกว่า สิบสอง ได้แก่ บุญเข้ากรรม บุญคุณลาน บุญข้าวจี บุญพะเวส บุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟ บุญซำฮะ บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา และบุญกฐิน ซึ่งเป็นพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และยังมีความเชื่อเรื่อง อำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ผี พญานาค แฝงรวมอยู่ด้วย

การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง พบว่า (๑) พระธาตุพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ด้วยมูลเหตุที่สำคัญคือ เป็นพระธาตุเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า เป็นความเชื่อในตำนานอุรังคธาตุหรืออุรังคนิทาน และ เป็นเรื่องเล่าประสบการณ์บันทึกจากอดีตสืบเนื่องถึงปัจจุบัน (๒) พระธาตุพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องผี โดยมีผีเจ้าเฮือนสามพระองค์ หรือเจ้ามเหศักดิ์สามตน ได้รับมอบหมายจากพระอินทร์ให้เป็นผู้ดูแลรักษาองค์พระธาตุพนม (๓) พระธาตุพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค โดยเกิดปรากฏการณ์ว่า มีพญานาค ๓ องค์ มาจากสระอโนดาตในเทือกเขาหิมาลัย พระอินทร์มีบัญชาให้มารักษาพระบรมธาตุ (๔) พระธาตุพนม มีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ และ (๕) พระธาตุพนม มีอิทธิพลต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระธาตุพนม ได้แก่ ความเชื่อเรื่องข้าโอกาส เรื่องลูกพระธาตุ และ เรื่องการฟ้อนบูชา งานนมัสการ พระธาตุพนมประจำปี หรือ ประเพณีงานบุญเดือนสาม

Thesis title : The Study of the Influence of Phra That Phanom
in Beliefs and Rituals of Mekong Basin Community

Researcher : Mr. Uthai Patarasuk

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Phramaha Suthit Abhakaro (Oboun), Pali VII, B.A.,
M.Sc. (Community Development), Ph.D. (Buddhist Studies).

: Dr. Prapan Supasorn, Pali VII, B.A., M.A., Ph.D. (Buddhist Studies).

: Dr. Kritsana Raksachom, Abhidhamma Study, Pali IX, B.A. (English),
B.A. (Thai Language), M.A. (Buddhist Studies),
Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 17 November 2011

ABSTRACT

The objectives of this research are threefold. Firstly, to study the history and the significance of Mekong Basin Community and Phra That Phanom. Secondly, to study the beliefs and the rituals of Mekong Basin Community which related to Buddhism and Phra That Phanom. Thirdly, to study the influence of Phra That Phanom in the beliefs and the rituals of Mekong Basin Community.

From the research, it is found that the Mekong Basin Community consists of races, minorities, ethnic groups as well as numerous native languages. Though they were primitive, underdeveloped and poorly agricultural societies, they consistently, strongly and periodically maintained and performed their customs, traditions, belief and ritual activities. The Buddhist Dharms were introduced into this area during the regime of King Asoka the Great after the Buddha' lifetime. Phra That Phanom is the cetiya or stupa containing the Buddha' rip relic which was firstly built in B.E. 8, and was reconstructed in B.E. 2522 after being collapsed in B.E. 2518. Phra That Phanom plays significant roles as follows : (1) The Buddhist stupa and Buddhist artwork, (2) the symbol of political power and administrative authority, (3) the centre of community, the junction of commercial trade, the cross-road of communication, travelling and tourism, and (4) the centre of the miraculous power, the faith, the belief and ritual activities.

Regarding the beliefs and the rituals of Mekong Basin Community which related to Buddhism and Phra That Phanom, the results of the study indicate that these virtues were transformed and expressed in the form of twelve monthly traditional rituals which are called Heed-Sip-Song Festival. They are : Khao Karma, Koon Larn, Khao Jii, Pha Ves, Song Kran, Bang Fai, Zam Ha, Khao Pan Sa, Khao Pra Dap Din, Khao Saak, Aok Pan Sa and Ka Thina Festival. These celebrations are mainly the Buddhist ceremonies, and are of the awareness of supernatural powers such as ghost and Naga is also inherently concerned.

The study of the influence of Phra That Phanom can be concluded as follows :

(1) Phra That Phanom has the influence in the beliefs of miraculous powers because of being the stupa containing the Buddha's relic, the legend of Uranga, the records of the past and the present experience, (2) Phra That Phanom has the influence in the beliefs of ghosts, through the legend that the Indra had obliged a group of three fierce guardian spirits to protect Phra That Phanom, (3) Phra That Phanom has the influence in the beliefs of Naga and Naga's fireballs, from the phenomena that there were seven Nagas from Anodaad Reservoir, Himalayan Ranges, all of which were assigned by the Indra to protect Phra That Phanom, (4) Phra That Phanom has the influence in the beliefs of Karma, Merit, Evil, Hell and Heaven, and (5) Phra That Phanom has the influence in the beliefs of one's specific significance such as the beliefs in Kha O Kaad (Phra That Phanom's slavery), Look Phra That (Phra That Phanom's inheritor) and the graceful dance during the yearly worship festival of Phra That Phanom or the third month's sacred ceremony.

กิตติกรรมประกาศ

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พระสัทธรรม และพระอริยสงฆ์ผู้ประเสริฐ วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้เพราะความเมตตาอนุเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลจากบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอแสดงความขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณ พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ, มัลย์, คร.) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระราช วรมณี (พล อากาศโร, คร.) คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ที่ได้ให้ความเมตตาให้กำลังใจ และติดตามความคืบหน้างานวิจัยของนิสิตเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณ พระอาจารย์ พระราชสิทธิมณี (บุญ ชิต ญาณสวโร, คร.) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ในฐานะประธานกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ ดร.โกวิทย์ พิมพวง กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ ที่ให้ความเมตตา ตรวจสอบ แนะนำ แก้ไขจนสุดท้าย จนวิทยานิพนธ์แล้วเสร็จ สมบูรณ์

กราบขอบพระคุณ พระอาจารย์ ดร.พระมหาสุทิตย์ อากาศโร(อบอ่น) อาจารย์ ดร. ประพันธ์ สุขыр และ อาจารย์ ดร.แม่ชี กฤษณา รักษาโณ คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำแนะนำ และแก้ไขปรับปรุงวิทยานิพนธ์นี้ตั้งแต่ต้นจนแล้วเสร็จ กราบขอบพระคุณ อาจารย์ รังษิ์ สุทนต์ ที่ช่วยเหลือ แนะนำการสืบค้นค้นคว้าพระไตรปิฎกและอรรถกถา รศ. ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษา และ อาจารย์ ดร.ศศิวรรณ กำลังสินเสริม สำหรับคำแนะนำรูปแบบงานพิมพ์วิทยานิพนธ์ที่ถูกต้อง

กราบขอบพระคุณ คณะอาจารย์บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ได้แก่ ดร.พระมหาสมบุญ ณ วุฑฒิกโร (พรรณนา) ดร.พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตินุญยากร) ดร.พระมหาทวี มหาบุญโญ (ละลง) พระมหาบุญเลิศ ฐมฺมทสฺสี (โอสฐ) ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ ดร.หิมาพรรณ รักแตงาม ที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ทางพระพุทธศาสนาให้จนสามารถเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้

กราบขอบพระคุณ ดร. พระมหาภคกฤษณะ ตรุโณ (บุชากุล) พระมหาประยูร โชติวโร ดร.แสวง นิลนามะ ที่อนุเคราะห์ตรวจสอบโครงร่างวิทยานิพนธ์นี้แต่ต้น ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ บัณฑิตวิทยาลัย พระครูใบฎีกาสันน ทยรโกโท (ไทยรักษ์) พระมหาสมเกียรติ กิตติญาโณ (พลทอง) พระมหาจันทร์ธรรม โกวิโท (อินทรีเกิด) พระมหาอุบล จรธมฺโม (ดวงเนตร) คุณไพศาล เทพธานี คุณสังวร อ่อนสนิท คุณอุดม จันทิมา คุณนครินทร์ แก้วโชติรุ่ง ที่อำนวยความสะดวกทุกอย่างในการติดต่อกับบัณฑิตวิทยาลัย รวมทั้ง พระมหาธงไชย วิสุทโธ ผู้ดูแลห้องสมุดของมหาวิทยาลัย

งานวิจัยนี้จะแล้วเสร็จสมบูรณ์ไม่ได้ ถ้าปราศจากความอนุเคราะห์ช่วยเหลือในการสัมภาษณ์ภาคสนามจาก คุณสมพร ธ.น.ชอบ คุณดิษฐ์อัชฌาณ สุตรสุคนธ์ และ คุณสุคนธ์ มีระเกตุ ผู้วิจัยรู้สำนึกในคุณค่าและน้ำใจที่ท่านมอบให้ในครั้งนี้

ขอขอบคุณทุกท่าน ที่เมตตาสละเวลาตอบคำถามสัมภาษณ์ ได้แก่ พระครูปลัดจรัส ขวนปญโญ คุณศรีพิมล สันตภิรมย์ (สูตรสุคนธ์) คุณประหัต มั่นตะ คุณประกาศิต จันทส คุณ อารมณ ขุมเชิงกาญจน์ คุณสุรัช ชะพินิจ และ คุณการดี ทามนตรี ทำให้งานวิจัยนี้มีคุณค่าและมีความสมบูรณ์อย่างยิ่ง

ภรรยาของผู้วิจัย คือ รองศาสตราจารย์ ดร.วรัญญา ภัทรสุข คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มีส่วนอย่างมากในการตรวจแก้ต้นฉบับงานวิจัยนี้ด้วยเช่นกัน

ขอจารึกนาม เพื่อนนิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกท่านที่เรียนร่วมยุคสมัยมาด้วยกันเพื่อความทรงจำดังนี้ คุณกษกร โพธิ์กล้า คุณจันทร์จิรา จันทร์มณี คุณจุฑาทิพย์ มหาวิจิตร คุณชยานันต์ ศรีสุบัติ คุณชัยเนตร ระวีวรรณ คุณทองแสง หิรัญกุล คุณนิธิยา เสนิงส์ ณ อรุณยา คุณน้ำทิพย์ พรพัฒนานิคม คุณปณัชนา ถีลา ยุทธ คุณพรชัย ไพศาลสุทธิเดช คุณसानุ มหัทธนาคุณย์ คุณสันทิส สอนมูลปิ่น คุณสุข ม่วงเงิน คุณสุธรรม ทองเทียนชัย คุณอภิญา อ่อนหุ่ม คุณอรกัฎา ทองกระจ่างเนตร คุณสุรีย์พร แซ่เอี้ยบ คุณอรณิฉา แก้วโพธิ์ คุณอรศิริ คำวันสา

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ผู้วิจัยเป็นวิศวกรบริษัทอิตาเลียนไทย ดีเวล๊อปเม้นท์ จำกัด ทำหน้าที่เป็นวิศวกรประสานงาน (Project Coordinator) โครงการก่อสร้างโครงสร้างองค์พระธาตุพนมองค์ใหม่ ตั้งแต่เริ่มงานตอกเสาเข็ม ถือว่าเป็นมงคลสูงสุดในงานวิชาชีพ การทำวิจัยเกี่ยวกับองค์พระธาตุพนมในครั้งนี้ ถือเป็นการปฏิบัติเพื่อเป็นพุทธบูชาอีกครั้งหนึ่ง หวังบุญกุศลหากพึงมี โปรดจงส่งผลถึง บิดา มารดา บรรพบุรุษ ผู้มีพระคุณ ครู อาจารย์ ญาติ มิตร บริวาร ตลอดจนสรรพสัตว์ทั่วทุกท่าน ทุกคน ทุกคน ด้วยเทอญ

ขอพระพุทธศาสนาของพระศาสดาจงดำรงอยู่ในโลกสืบกาลนาน

นายอุทัย ภัทรสุข

อังคาร ที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ฅ
สารบัญรูปภาพ	ฅ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฅ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๘
๑.๖ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๘
๑.๗ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๘ วิธีการดำเนินการวิจัย	๑๓
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๓
บทที่ ๒ ประวัติ ความเป็นมา และความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง	๑๘
๒.๑ ข้อมูลพื้นฐานแม่น้ำโขง	๒๐
๒.๑.๑ กำเนิดแม่น้ำโขง	๒๐
๒.๑.๒ จากต้นสายถึงปลายแม่น้ำโขง	๒๓
๒.๑.๓ แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขง	๒๘
๒.๑.๔ ข้อมูลอุทกวิทยาของแม่น้ำโขง	๓๒
๒.๒ ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์ และภาษาของชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๓๕
๒.๒.๑ จำนวนประชากรในพื้นที่ภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๓๕

๒.๒.๒	กลุ่มชาติพันธุ์ และภาษาของชุมชนในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๓๖
๒.๓	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๔๔
๒.๓.๑	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในทิเบต	๔๔
๒.๓.๒	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในมณฑลยูนนานประเทศจีน	๔๕
๒.๓.๓	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศพม่า	๔๖
๒.๓.๔	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย	๔๖
๒.๓.๕	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศ สปป.ลาว	๕๐
๒.๓.๖	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา	๕๒
๒.๓.๗	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศเวียดนาม	๕๕
๒.๔	ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงกับองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศ	๕๖
๒.๔.๑	การเข้ามาของนักล่าอาณานิคม	๕๗
๒.๔.๒	คณะกรรมการแม่น้ำโขง	๕๗
๒.๔.๓	คณะกรรมการการแม่น้ำโขง	๕๘
๒.๔.๔	ความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๕๘
๒.๔.๕	ความร่วมมือทางยุทธศาสตร์เศรษฐกิจอริวัตติเจ้าพระยาแม่โขง	๕๙
๒.๕	ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงบนกระแสความเปลี่ยนแปลงปัจจุบัน	๕๙
บทที่ ๓	ประวัติความเป็นมา และความสำคัญของพระธาตุพนม	๖๑
๓.๑	ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์	๖๑
๓.๑.๑	ความหมายของพระพุทธรูปเจดีย์	๖๑
๓.๑.๒	ความเป็นมาของพระพุทธรูปเจดีย์	๖๑
๓.๑.๓	ความสำคัญของพระพุทธรูปเจดีย์	๖๔
๓.๒	อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม	๖๕
(๑)	กัณฑ์ที่ ๑ บทนำ	๗๐
(๒)	กัณฑ์ที่ ๒ พุทธประวัติ	๗๑
(๓)	กัณฑ์ที่ ๓ อุรังคนิทาน	๗๒
(๔)	กัณฑ์ที่ ๔ เทพเจ้าสโมส	๗๕
(๕)	กัณฑ์ที่ ๕ เหตุการณ์บ้านเมือง	๗๖
(๖)	กัณฑ์ที่ ๖ ปฏิสังขรณ์ครั้งแรก	๗๘
(๗)	กัณฑ์ที่ ๗ ราชวงศ์ล้านช้างอุปถัมภ์	๘๐
(๘)	กัณฑ์ที่ ๘ ไทยสยามบำรุง	๘๓

๓.๓ การพังทลายและการก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่	๘๕
๓.๓.๑ การพังทลายของพระธาตุพนม	๘๕
๓.๓.๒ การก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่	๘๐
๓.๔ ความสำคัญของพระธาตุพนม	๘๔
๓.๔.๑ พระธาตุพนมในฐานะพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธศิลป์	๘๔
๓.๔.๒ พระธาตุพนมในฐานะสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง	๑๐๑
๓.๔.๓ พระธาตุพนมในฐานะศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและท่องเที่ยว	๑๐๒
๓.๔.๔ พระธาตุพนมในฐานะศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อและพิธีกรรม	๑๐๓
บทที่ ๔ ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม	๑๐๔
๔.๑ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อธิธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์	๑๐๔
๔.๒ ความเชื่อเรื่องผี	๑๐๘
๔.๓ ความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค	๑๑๒
๔.๔ ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์	๑๑๓
๔.๔.๑ ความเชื่อเรื่องกรรม	๑๑๓
๔.๔.๒ ความเชื่อเรื่องบุญ – บาป	๑๒๓
๔.๔.๓ ความเชื่อเรื่องนรก – สวรรค์	๑๒๓
๔.๕ ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี ฮีตสิบสอง	๑๒๕
ฮีตที่ ๑ : บุญเข้ากรรม หรือบุญเข้ากำ หรือบุญเดือนเจียง	๑๓๑
ฮีตที่ ๒ : บุญคูณลาน หรือบุญคูณลาน หรือบุญคูณเข้า	๑๓๒
ฮีตที่ ๓ : บุญข้าวจี หรือบุญเข้าจี หรือบุญเดือนสาม	๑๓๓
ฮีตที่ ๔ : บุญพะเวส หรือบุญพะหวัด หรือบุญเดือนสี่	๑๓๕
ฮีตที่ ๕ : บุญสงกรานต์ หรือบุญสงน้ำ หรือบุญเดือนห้า	๑๓๖
ฮีตที่ ๖ : บุญบั้งไฟ หรือบุญบั้งไฟ หรือบุญเดือนหก	๑๓๗
ฮีตที่ ๗ : บุญซำฮะ หรือบุญซำฮะ หรือบุญเดือนเจ็ด	๑๓๘
ฮีตที่ ๘ : บุญเข้าพรรษา หรือบุญเข้าวัดสา หรือบุญเดือนแปด	๑๔๐
ฮีตที่ ๙ : บุญข้าวประดับดิน หรือบุญเข้าประดับดิน หรือบุญเดือนเก้า	๑๔๑
ฮีตที่ ๑๐ : บุญข้าวสาก หรือบุญเข้าสาก หรือบุญเดือนสิบ	๑๔๒

ฮิตที่ ๑๑ : บุญออกพรรษา หรือบุญออกวัดสา หรือบุญเดือนสิบเอ็ด	๑๔๓
ฮิตที่ ๑๒ : บุญกฐิน หรือบุญกะถิน หรือบุญเดือนสิบสอง	๑๔๕
๔.๖ ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี คลอง ครรลอง หรือกองสิบสี่	๑๔๗
๔.๖.๑ กองสิบสี่สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน	๑๔๘
๔.๖.๒ กองสิบสี่สำหรับประชาชนทั่วไป	๑๕๐
๔.๖.๓ กองสิบสี่สำหรับพระภิกษุสงฆ์	๑๕๔
บทที่ ๕ อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง	๑๕๖
๕.๑ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์	๑๕๗
๕.๑.๑ ความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะเป็นพระบรมธาตุเจดีย์	๑๕๘
๕.๑.๒ ความศักดิ์สิทธิ์จากความเชื่อในตำนานอูรังคธาตุหรืออูรังคนิทาน	๑๖๐
๕.๑.๓ ความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากเรื่องเล่าประสบการณ์	๑๖๓
๕.๒ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องผี	๑๖๖
๕.๓ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค	๑๖๘
๕.๔ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์	๑๗๑
๕.๕ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระธาตุพนม	๑๗๕
๕.๕.๑ ความเชื่อเรื่องข้าโอกาส	๑๗๕
๕.๕.๒ ความเชื่อเรื่องลูกพระธาตุ	๑๗๘
๕.๕.๓ ความเชื่อเรื่องการฟ้อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี	๑๗๙
บทที่ ๖ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๘๕
๖.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๘๕
๖.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๙๑
บรรณานุกรม	๑๙๒
ประวัติผู้วิจัย	๒๐๑

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ ๒.๑ : พื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๓๓
ตารางที่ ๒.๒ : ปริมาณน้ำที่ไหลออกจากประเทศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๓๔
ตารางที่ ๒.๓ : ประชากรในพื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๓๕
ตารางที่ ๔.๑ : ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา	๑๔๖

สารบัญรูปภาพ

เรื่อง	หน้า
รูปที่ ๑.๑ : กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)	๘
รูปที่ ๓.๑ : พระธาตุพนมสมัยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก – ก่อน พ.ศ. ๒๔๘๓	๘๔
รูปที่ ๓.๒ : พระธาตุพนมบูรณะโดยกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๔๘๓ – ๒๕๑๘	๘๔
รูปที่ ๓.๓ : การพังทลายของพระธาตุพนมเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘	๘๖
รูปที่ ๓.๔ : พระอุรังคธาตุจำนวน ๘ องค์ บรรจุในผอบแก้ว	๘๕
รูปที่ ๓.๕ : พระธาตุพนมองค์ใหม่ พ.ศ. ๒๕๒๒ – ปัจจุบัน	๕๔
รูปที่ ๓.๖ : พระธาตุพนมองค์ใหม่ ทัศนียภาพยามราตรี	๕๔
รูปที่ ๓.๗ : ประติมากรรมลายแกะสลักรอบองค์พระธาตุพนม	๕๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้อ้างอิงข้อมูล จากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๘ โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ ตามระบบอ้างอิง เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี. (ไทย) ๘/๑๘/๕๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๘ ข้อ ๑๘ หน้า ๕๐ เป็นต้น

สำหรับ อรรถกถา อ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๓/๒๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา เล่มที่ ๑ ข้อ ๑๓ หน้า ๒๐

นอกจากนี้ ยังได้อ้างอิง พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๔๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๔ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์ แล้วตามด้วย เล่ม/หน้า เรียงลำดับตั้งแต่เล่มที่ ๑ ถึง เล่มที่ ๔๑

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จู.	(ไทย) =	วินัยปิฎก จูฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย) =	วินัยปิฎก ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)

ม.อุ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरินิชาต	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.วิสต.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิสตนิบาต ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาต ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก สมณุตปาสาทิกา มหาวิงคคอุทฺทกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.อ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก สมณุตปาสาทิกา มหาวิงคคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก สมณุตปาสาทิกา มหาวคคอุทฺทกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.อ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก สมณุตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรต้นปิฎก

ที.สี.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขณชวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขณชวคคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฎิกวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มุลปิณณาสกั้อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(บาลี) =	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มัชฌิมปิณณาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มัชฌิมปิณณาสกั้อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(บาลี) =	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี อุปรปิณณาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี อุปรปิณณาสกั้อรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.อ.	(บาลี) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณี จตุกกนิบาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณี จตุกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ฉกก.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ฉกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.อ.	(บาลี) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ทสกนิบาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ทสกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ข.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ข.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย ธมมปทอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย มหานิปาตชาดกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ม.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย มหานิปาตชาดกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย สัทธัมมปิชาโชติกา มหานิเทศอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลกโดยทั่วไปล้วนมีบ่อเกิดขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำสำคัญทั้งสิ้น อารยธรรมโลกสมัยประวัติศาสตร์ สมัยแรกเรียกว่าสมัยโบราณ (Ancient Age) นั้นเริ่มต้นทางซีกโลกตะวันตกที่มีความเจริญรุ่งเรืองของอียิปต์ ในลุ่มน้ำไนล์ (The Nile) แม่น้ำสายยาวที่สุดในโลก ให้ความอุดมสมบูรณ์ ชุ่มชื้นหล่อเลี้ยงชีวิตและความดำรงคงอยู่ของอารยธรรมอียิปต์ที่ยั่งยืนยาวนานกว่า ๓,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาลเรื่อยมา ในทำนองเดียวกันอู่อารยธรรมดินแดนที่อยู่ระหว่างลุ่มน้ำไทกริส (Tigris) และลุ่มน้ำยูเฟรติส (Euphrates) เรียกกันว่า เมโสโปเตเมีย (Mesopotamia) นั้น นับเป็นอารยธรรมที่เก่าแก่ที่สุดอีกแห่งหนึ่งของโลกสมัยโบราณ (Ancient Age) ประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ก่อนคริสตกาลเช่นกัน

อารยธรรมทางซีกโลกตะวันออกที่มีความเก่าแก่และยิ่งใหญ่ทัดเทียมกับอารยธรรมซีกโลกตะวันตก ก็คืออารยธรรมอินเดียและอารยธรรมจีน ซึ่งเกิดขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำในสมัยก่อนคริสตกาลด้วยเช่นกัน^๑ อารยธรรมอินเดียโบราณ มีต้นกำเนิดบริเวณลุ่มน้ำสินธุ (The Indus) ในขณะที่อารยธรรมจีน ประเทศที่มีประชากรมากเป็นอันดับหนึ่งของโลกนั้น อยู่ตรงบริเวณที่ราบตอนปลายของลุ่มน้ำฮวงโห (The Yellow) และลุ่มน้ำแยงซีเกียง (The Yangtse) อันอุดมสมบูรณ์

แม่น้ำโขง (The Mekong River) เป็นอีกลุ่มน้ำหนึ่งที่เป็นอู่อารยธรรมของซีกโลกทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของทวีปเอเชีย แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายใหญ่สายหนึ่งของโลก เป็นแม่น้ำสากล หรือแม่น้ำนานาชาติ มีต้นกำเนิดจากหิมะละลาย บนเทือกเขาดังกูลาซาน (Tanggula Shan) ทางปลายขอบที่ราบสูงทิเบตด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ระดับความสูงกว่า ๕,๒๐๐ เมตร เหนือระดับน้ำทะเล จากจุดนั้น แม่น้ำโขงไหลคดเคี้ยว ผ่าน ๖ ประเทศคือ จีน พม่า ไทย สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) กัมพูชา และเวียดนาม

^๑ คณะกรรมการบริหารวิชาบูรณาการหมวดศึกษาทั่วไป, **มรดกอารยธรรมโลก**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๖.

แม่น้ำโขง ไหลจากทิเบตผ่าน มณฑลชิงไห่ประเทศจีน ลงมาสู่มณฑลยูนนานมีเมืองโบราณสำคัญ คือ ลี้เจียง (Li Jiang) ด้าหลี่ (Dali) และ เชียงรุ่ง (Chiengrong หรือ Jinghong) ดินแดนสิบสองปันนาของชนชาวไทลื้อ จนสุดเขตแดนประเทศจีนที่เมือง กวานเหลย (Guan Lei) อันเป็นเมืองท่าสำคัญในปัจจุบัน ต่อจากนั้น แม่น้ำโขงกลายเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศจีน กับ ประเทศพม่าด้วยระยะทางอันสั้น ถัดมาเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศพม่ากับประเทศ สปป.ลาว แล้วเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศไทย กับประเทศ สปป.ลาว แม่น้ำโขงไหลออกจากประเทศไทยจุดสุดท้ายที่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี และไหลออกจากประเทศ สปป.ลาว ที่ เมืองโขง แขวงจำปาสักเข้าสู่ ประเทศกัมพูชาในเขตพื้นที่จังหวัดสตึงแตรง (Stung Treng) ไหลออกจากประเทศกัมพูชาที่กรุงพนมเปญ (Phnom Penh) เข้าสู่ ภาคใต้ของประเทศเวียดนาม และแตกแยกสาขาออกเป็น ๕ สาขา บริเวณนี้เรียกว่าดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ก่อนที่จะไหลลงสู่ ทะเลจีนใต้ในที่สุด

แม่น้ำโขง มีชื่อเรียกหลากหลายในแต่ละประเทศ คือ^๒

ลาว – ไทย	แม่น้ำของ - แม่น้ำโขง	Mekong
ทิเบต	แม่น้ำด้าจู หรือ แม่น้ำหิ้น	Dza Chu River
จีน	แม่น้ำล้านช้าง หรือ ลันกั้งเจียง	Lancang Jiang
กัมพูชา	แม่น้ำตนเลทม	Tonle Thom
เวียดนาม	แม่น้ำกิวล่อง หรือ แก่มังกร	Cuu Long

แม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำที่ยาวมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และยาวเป็นอันดับที่ ๑๒^๓ ของโลก มีปริมาตรน้ำเฉลี่ย ๔๑๕ พันล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี จัดอยู่ในอันดับที่ ๑๒ ด้าน ปริมาตรน้ำ และมีพื้นที่ลุ่มน้ำรวม ๗๕๕.๐๐๐ ตารางกิโลเมตร ใหญ่เป็นอันดับที่ ๒๑ ของโลก^๔ มีความยาวประมาณ ๔.๕๐๕ กิโลเมตร^๕

^๒ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอัครพงษ์ คำคุณ, แม่น้ำโขง ณ นครพนม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๕.

^๓ The World Bank, **Rural Development & Agriculture in the Mekong Region**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://web.worldbank.org>. [๐๓ มี.ค.๒๕๕๓].

^๔ The Mekong River Commission (MRC), **การพัฒนาอย่างยั่งยืน และจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม**, ๒๕๔๔, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.mrcmekong.org>. [๐๓ มี.ค.๒๕๕๓].

^๕ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอัครพงษ์ คำคุณ, แม่น้ำโขง ณ นครพนม, หน้า ๕.

แม่น้ำโขงหลากหลายด้วยสภาพภูมิประเทศสองฟากฝั่งที่แตกต่างกันไปในแต่ละช่วงของลำน้ำ มีความหลากหลายทางชีวภาพ ความอุดมสมบูรณ์ในทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้มากมายด้วยปลาน้ำจืดนานาพันธุ์ ที่มีผู้ทำการศึกษาวิจัยไว้ไม่น้อยกว่า ๔๕๐ ชนิด มีพันธุ์ปลาที่หายาก เช่น ปลาโลมาอิรวดี ปลาบึกปลาน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในโลก

แม่น้ำโขงหลากหลายด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ ภาษา และวัฒนธรรม เริ่มจากมณฑลยูนนาน ประเทศจีน ประกอบด้วยหลายเชื้อชาติ หลากเผ่าพันธุ์ นับแต่ชนชาติเชื้อสายทิเบต ชนชาติไท-ไทลื้อ และชนเชื้อสายจีน^๖ จากประเทศจีนลงมา ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงคือบริเวณรัฐฉานของประเทศพม่า เป็นที่อยู่ของชาวรัฐฉานหรือไทใหญ่ รวมทั้งชนเผ่าพื้นเมืองต่างเผ่าพันธุ์ เช่น อาข่า ปะหล่าว กะฉิ่น หล่าหู่ ปะโอ ฉาน และว้า^๗

ฝั่งขวาแม่น้ำโขงถัดลงมา ช่วงบนเป็นส่วนหนึ่งของภาคเหนือประเทศไทย ช่วงล่างเป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสาน ชุมชนในกลุ่มน้ำแถมนี้เรียกว่าไทยล้านนา กับไทอีสาน ในภูมิภาคเดียวกัน ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เป็นประเทศ สปป.ลาว นับแต่ เมืองหลวงพระบาง มาสู่กำแพงพระนครเวียงจันทน์ จนถึง เมืองจำปาสัก ชาติพันธุ์กลุ่มแม่น้ำโขงกลุ่มแรกได้แก่ ลาวแท้ หรือ ลาวลุ่ม กับลาว-ไท เช่น ภูไท ไทย้อ ไทดำ ไทแดง ไทขาว ลาวพวน ลาวโซ้ กลุ่มถัดมาเป็น ลาวเทิง หรือลาวบน ได้แก่ ข่าหรือส่วย หรือขมุ และท้ายสุดคือกลุ่มลาวสูง ได้แก่ ม้ง เมี่ยน อาข่า ลีซอและมุเซอ^๘ จากประเทศ สปป.ลาว แม่น้ำโขงไหลเข้าสู่ประเทศกัมพูชาและภาคใต้ของประเทศเวียดนาม ประกอบด้วย ชนเผ่าเชื้อชาติ ชาวเวียดนาม ชาวเขมร ชาวส่วยหรือกูย และชาวจาม^๙

แม่น้ำโขง เปรียบดังเส้นเลือดใหญ่หล่อเลี้ยงชีวิตชุมชนสองฝั่งลำน้ำรวมแล้วไม่น้อยกว่า ๗๐ ล้านคน ผู้คนชุมชนหลากหลายเชื้อชาติหลายเผ่าพันธุ์ ต่างภาษาเหล่านี้อาศัยน้ำโขงเป็นแหล่งอาหาร เป็นที่พำนักพักพิง คมนาคม ท่องเที่ยว สัตว์จรไปมา ค้าขาย ทำประมงดำรงชีพด้วยการหาปลา อาศัยน้ำโขงในการชลประทานการกสิกรรมและเกษตรกรรม ชุมชนคนเหล่านี้มีวิถีชีวิต วัฒนธรรม คติความเชื่อและพิธีกรรมที่มีทั้งความเหมือนและความต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค

^๖ ภูวดล ทรงประเสริฐ, รากเหง้า อิทธิพลการเมืองจีน ในอุษาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ยูเรก้า, ๒๕๕๐), หน้า ๗๕-๑๐๗.

^๗ นวลจันทร์ คำปิงส์, พม่า, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลกกว้าง, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๕-๒๕๖.

^๘ มัลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลกกว้าง, ๒๕๔๕), หน้า ๕๑-๕๒.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

ประเทศ ในแต่ละช่วงของลำนํ้าที่มีการสื่อสารปฏิสัมพันธ์ถึงกันและกันได้ เป็นการคลุกเคล้าผสมผสานกันตั้งแต่ความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่า เป็นต้นว่าการนับถือผี การนับถือฮูหรือพญานาค การเคารพยำเกรง เกรงกลัวต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ รวมถึงอิทธิพลของลัทธิขงจื้อ ลัทธิเต๋า และพุทธศาสนาหายาน ที่รับเข้ามาจากอารยธรรมจีน อิทธิพลของศาสนาคริสต์ และอิสลาม จากอารยธรรมตะวันตก ตลอดจนอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กับพุทธศาสนาเถรวาท จากอารยธรรมอินเดีย เป็นต้น อิทธิพลทั้งของอารยธรรมตะวันตกและตะวันออกทั้งมวลนี้ได้เข้ามามีบทบาทมีอิทธิพลรวมอยู่ในวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี วิถีชีวิต คติความเชื่อ และพิธีกรรมของอารยธรรมชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่อดีตกาลนับพันปีจนถึงปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้ามาสู่ภูมิภาคประเทศบริเวณแถบสุวรรณภูมิตั้งแต่ ปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ คือภายหลังจากการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งพระธรรมทูตมีพระโสณะกับพระอุตระเป็นหัวหน้า มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ในแถบสุวรรณภูมิ พระพุทธศาสนาได้พัฒนารุ่งเรืองแพร่หลายทั่วไปในแหลมอินโดจีนนับแต่นั้น

นักประวัติศาสตร์ชาวพม่าเชื่อว่าดินแดนแถบสุวรรณภูมิที่พระโสณะกับพระอุตระ เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นคือ เมืองสะเทิม (Thaton) หรือสุทัมมาวดีของพม่า ซึ่งในสมัยนั้น เป็นอาณาจักรมอญหรือตะเลง หลักฐานการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศพม่าที่ชัดเจน คือบันทึกประวัติศาสตร์ประเทศพม่าจารึกว่าพระเจ้าโนรธามังช่อหรือพระเจ้าอนุรุทธะ ผู้ก่อตั้งอาณาจักรแห่งแรกของพม่า ได้ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาประจำอาณาจักร ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๖๐๐ เป็นต้นมา นักประวัติศาสตร์ไทยเชื่อว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย ประมาณ พ.ศ. ๕๔๔ - พ.ศ. ๖๔๓ เช่นเดียวกัน นักประวัติศาสตร์ กัมพูชาเชื่อว่าพระพุทธศาสนา เข้าสู่ประเทศตน ระหว่าง พ.ศ. ๖๔๓ ล่วงแล้ว สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์บันทึกว่า ในระหว่าง พ.ศ. ๑๐๐๐ นั้น พระพุทธศาสนาได้เจริญอยู่แล้วในประเทศกัมพูชา

พระพุทธศาสนาในประเทศ สปป.ลาว ปรากฏชัดเจนในสมัยพระเจ้าฟ้าจัม ปฐมกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรล้านช้าง ที่ได้ทรงประกาศสถาปนาเป็นศาสนาประจำชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๕๖

ประเทศเวียดนาม หรืออาณาจักรจัมปาหรือจามในอดีต มีหลักฐานทางโบราณคดีว่า พระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานอยู่แล้ว ก่อน พ.ศ. ๖๔๔- พ.ศ. ๘๔๓

ประเทศจีนในสมัยราชวงศ์ฮั่น พระเจ้ามิ่งตี้ทรงส่งทูตไปสืบพระพุทธศาสนาถึงประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๖๐๔ และได้รับพระพุทธรูปและคัมภีร์พระพุทธศาสนากลับมา^{๑๐}

^{๑๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐๕-๒๑๑.

สภาพภูมิทัศน์ที่ปรากฏจากอดีตถึงปัจจุบันที่เห็นและเป็นอยู่บนสองฟากฝั่งแม่น้ำโขง จากเหนือจรดใต้ ล้วนคาราคาซัง เรียงรายมากมายไปด้วยพระสถูปเจดีย์ ปูนียสถาน วัตถุอาราม โบสถ์ และวิหารฯ บรรดาศาสนสถานศาสนวัตถุเหล่านี้เป็นประจักษ์พยานอย่างค้ำจุนแสดงให้เห็น ถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ที่มีต่อวิถีชีวิตจิตวิญญาณ ความเชื่อและพิธีกรรมของผู้คนทั้งหลาย ในภูมิภาคนี้

พระธาตุพนม (Phra That Phanom) เป็นปูชนียสถานที่สำคัญเก่าแก่และมีความศักดิ์สิทธิ์ ได้รับความเคารพนับถือจากชาวไทยภาคอีสาน และชาวลาวแถบลุ่มน้ำโขงตอนล่างมาช้านาน พระธาตุพนมหรือธาตุพนม เรียกตามแผ่นทองจารึกในสมัยเจ้าราชครูยอดแก้วหลวงโพนสะเม็ก ผู้บูรณะพระธาตุพนม ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๒๓๓ นั้น เชื่อว่าเป็นพุทธเจดีย์ที่บรรจุพระอัฐิธาตุ(กระดูก ส่วนพระอุระ) ของพระพุทธเจ้า เป็นพุทธเจดีย์รูปทรงบัวเหลี่ยม ประดับตกแต่งด้วยศิลปลวดลาย อันวิจิตรประณีตทั้งองค์ มีความหมายทางพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง พระธาตุพนมองค์ปัจจุบันนี้ สูงจากระดับพื้นดิน ๕๓.๐๐ เมตร ฉัตรทองคำสูง ๔.๐๐ เมตร รวมเป็น ๕๗.๐๐ เมตร ประดิษฐาน อยู่ที่ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ตำบลธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ประมาณ ๕๐๐ เมตรจากริมฝั่งด้านตะวันตกหรือ ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ซึ่งตรงข้ามกับปากลำน้าเซบั้งไฟ แขวง คำม่วนประเทศ สปป.ลาว อำเภอธาตุพนมอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๘๐๐ กิโลเมตร^{๑๑}

ในวรรณกรรม อัฐิธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) อันเป็นตำนานความเชื่อโบราณ สรุปล ความโดยย่อได้ว่า พระธาตุพนมได้ก่อสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๘ โดยพระมหากัสสปะเถระ พร้อมด้วย พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ได้นำพระอัฐิธาตุมาสู่คอกบปณคีรีหรือภูเก้าซึ่งเป็นที่ตั้งพระธาตุ พนมปัจจุบัน และมีพญาทั้ง ๕ ได้แก่ พญาสุวรรณภิงคาร เมืองหนองหานหลวง พญาคำแดง เมือง หนองหานน้อย พญาอินทปัฐ เมืองอินทปัฐ พญาจุลณีพรหมทัต เมืองจุลณี และพญานันทเสน (น้องพญาศรีโคตบุตร) เมืองศรีโคตบุตร พญาทั้ง ๕ ได้ช่วยกันก่ออุบมุง(สถูป)เพื่อธูปนาพระอัฐิ ธาตุ เมื่อพญาทั้ง ๕ เสด็จกลับเมืองแล้ว พระวิษณุกรรมได้ลงมาทำการแกะสลักลายอุบมุง เทวดา ทั้งหลายได้มาชุมนุม บูชาพระอัฐิธาตุ และกำหนดหน้าที่กัน เพื่อมาเฝ้าดูแลองค์พระธาตุ^{๑๒}

พระธาตุพนมได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์มาตามลำดับ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๘ พระธาตุพนมชำรุดหักพังทลายลง ทางราชการได้ทำการก่อสร้างขึ้นใหม่ให้คงสภาพเดิม แล้วเสร็จ

^{๑๑} พระธาตุพนม, องค์พระธาตุพนมบรมเจดีย์, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<http://www.thatphanom.com>. [๐๔ ธ.ค. ๒๕๕๒].

^{๑๒} กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, อัฐิธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๗-๘.

สมบูรณ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๒^{๑๑} พระธาตุพนม มีความสำคัญในฐานะเป็นพุทธศิลป์หรือเป็นพระธาตุเจดีย์ ที่เชื่อกันว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนที่เป็นพระอุรังคธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า พระธาตุพนมตั้งอยู่ริมฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตอนกลาง อยู่ในทำเลที่เป็นจุดศูนย์กลางการคมนาคม เป็นจุดหมายปลายทางของการเดินทาง พระธาตุพนมได้แสดงบทบาทและทำหน้าที่สำคัญในบริบททางสังคมในฐานะเป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจการเมือง การปกครองนับแต่อดีตกาลจนถึงทุกวันนี้ พระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมของศรัทธาความเชื่อพิธีกรรม วัฒนธรรมขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนในกลุ่มแม่น้ำโขงทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาว เป็นศูนย์รวมผู้คนในชุมชน มีบทบาทเป็นส่วนสำคัญในระบบของสังคม ทำหน้าที่ควบคุมสังคมให้เกิดความสันติสุข สงบร่มเย็น ควบคุมความประพฤติของผู้คนในชุมชนให้อยู่ในกรอบจารีตประเพณี^{๑๔}

การศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับอารยธรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ประวัติศาสตร์การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ ความเป็นมาและความสำคัญของพระธาตุพนม เกี่ยวกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาถึงอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงนั้น เป็นเรื่องที่มีความสำคัญและน่าสนใจ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษาค้นคว้าวิจัยลงไปรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องราวเหล่านี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติ ความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

^{๑๑} กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๒๒), หน้า ๒๗-๔๒.

^{๑๔} สุรพล คำรหัสกุล, แผ่นดินอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๑-๑๕๑.

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

๑.๓.๑ **ขอบเขตด้านเนื้อหา** การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานและความสำคัญของแม่น้ำโขง ข้อมูลทางกายภาพ อุทกวิทยา และแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง ศึกษาประชากร กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง ศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของพระพุทธศตูปเจดีย์ อุรังคธาตุหรืออุรังคินทานตำนานพระธาตุพนม การบูรณะปฏิสังขรณ์ การพังทลาย การก่อสร้างขึ้นมาใหม่และความสำคัญขององค์พระธาตุพนม ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง เช่น จาริตประเพณีสิบสองเดือนหรือฮีดสิบสองคลองสิบสี่ ความเชื่อเรื่องผีเรือนนาคหรือพญานาค ศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

๑.๓.๒ **ขอบเขตด้านแนวคิดและพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง** ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม เช่น ประเพณีฮีดสิบสองคลองสิบสี่ กฎแห่งกรรม บุญ-บาป นรก-สวรรค์ อำนาจเหนือธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ข้าโอกาส ลูกพระธาตุ และการฟ้อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี

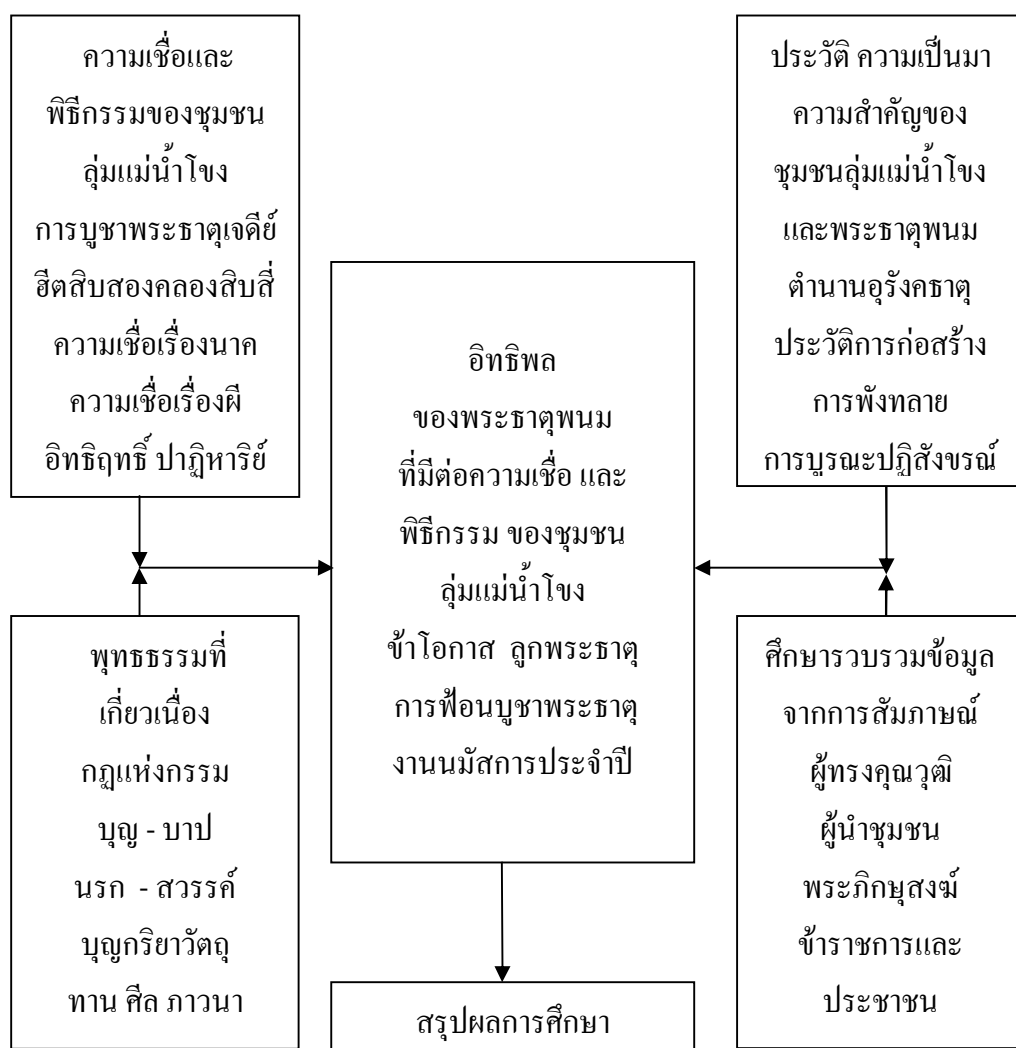
๑.๓.๓ **ขอบเขตด้านประชากร** กลุ่มตัวอย่างและพื้นที่การศึกษา การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมจากสถานที่จริง ด้วยการสัมภาษณ์ คณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้นำชุมชน พระภิกษุสงฆ์ ข้าราชการ และประชาชน ในพื้นที่อำเภอธาตุพนม และอำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

ผู้วิจัยต้องการทราบว่า ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง และ พระธาตุพนม มีประวัติ ความเป็นมา และความสำคัญอย่างไร ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม มีอะไรบ้าง และ อิทธิพลของพระธาตุพนม ที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรม ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง เป็นอย่างไร ?

๑.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยไว้ในรูปที่ ๑.๑ ดังนี้

รูปที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

๑.๖ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๖.๑ พระธาตุพนม (Phra That Phanom) หมายถึง องค์เจดีย์พระธาตุพนม ประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ตำบลธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

๑.๖.๒ ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Mekong Region Community) หมายถึงชุมชนกลุ่มประเทศที่แม่น้ำโขงไหลผ่านรวม ๖ ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) กัมพูชา และเวียดนาม

๑.๖.๓ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง (Mekong Basin Community) หมายถึง ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงตอนล่าง ส่วนที่เป็นเส้นกั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศ

สปป.ลาว ในช่วงที่ครอบคลุมพื้นที่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทยรวม ๗ จังหวัดได้แก่ จังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย จังหวัดบึงกาฬ จังหวัดนครพนม จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดอำนาจเจริญ และจังหวัดอุบลราชธานี กับช่วงที่ครอบคลุมพื้นที่ของประเทศ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) ได้แก่ กำแพงนครเวียงจันทน์ แขวงบอลิคำไซ แขวงคำม่วน แขวงสะหวันนะเขต แขวงสาละวัน และแขวงจำปาสัก

๑.๖.๔ **ความเชื่อ (Belief)** หมายถึง ความมีศรัทธา ความเลื่อมใส ความเชื่อถือ นับถือ เชื่อมั่น ยึดมั่น ถือนั่น มั่นใจ ไว้ใจ ไว้วางใจ ในเรื่องกฎแห่งกรรม เรื่องบุญ-บาป เรื่องนรก-สวรรค์ รวมทั้งความเชื่อในองค์เจดีย์พระธาตุพนม ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ สามารถคลั่งบันดาลให้เกิดผลดีผลร้ายกับชีวิตตนหรือชุมชนได้ ความเชื่อในเจ้าเฮือนสามพระองค์ ในการเป็นข้าโอกาส เป็นลูกพระธาตุพนม

๑.๖.๕ **พิธีกรรม (Ceremony or Ritual)** หมายถึงการทำพิธี การบูชา วิธีการกระทำอันศักดิ์สิทธิ์ที่นำไปสู่เป้าหมายด้วยการน้อมนำจิตใจให้เกิดความเลื่อมใสและเพิ่มพูนศรัทธา ในประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ในการสักการะบูชาพระธาตุพนม เช่นการรำบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี ที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาในสังคมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

๑.๖.๖ **อิทธิพล (Influence)** หมายถึงอำนาจ ความโน้มน้าว แรงจูงใจขององค์เจดีย์พระธาตุพนม ที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนในลุ่มน้ำโขง

๑.๗ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

หนังสือ เอกสาร วารสาร รายงานการสัมมนา วิทยานิพนธ์ การวิจัย ตลอดจนข้อมูลทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อการศึกษาวิจัย มีจำนวนมาก ประมวลได้ดังนี้

ก. หนังสือ

๑.๗.๑ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์^{๑๕} ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน ได้สรุปสาระสังเขปตำนานพระธาตุพนมไว้ในหนังสืออุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ว่า

(๑) ก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้เสด็จมาพร้อมพระอานนท์และหยุดที่แควหนองคันแทเสื่อน้ำ คือนครเวียงจันทน์ในปัจจุบัน และเสด็จล่องใต้ผ่านตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งอยู่ริมสองฟากแม่น้ำโขง เสด็จเข้าเขตแคว้นศรีโคตรบูรและพำนักที่คดอยกัปปนทรีหรือภูกำพร้าวซึ่งเป็นที่ตั้งพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ปัจจุบัน

^{๑๕} กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)**, หน้า ๖-๑๓.

(๒) หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ๘ ปี พระมหากัสสปะพร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ได้นำพระอัฐิธาตุมาสู่แหลมทอง ผ่านมาทางเมืองหนองหานหลวงจนถึงภูเก้าพร้าวโดยมีพญาทั้ง ๕ ได้ช่วยกันก่ออุบมุงเพื่อประดิษฐานพระอัฐิธาตุ

(๓) ร่วมระยะเวลาเดียวกันกับพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากพญาทั้ง ๕ ได้ร่วมกันก่ออุบมุงประดิษฐานพระอัฐิธาตุแล้ว ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับบ้านเมืองและการเกิดใหม่ของบุคคลตามผลกรรมที่ได้กระทำไว้หลายประการ

(๔) สมัยราชอาณาจักรลาวล้านช้าง ได้กล่าวถึงที่มาของหนังสือนี้ว่า เขียนขึ้นโดยพระอรหันต์ทั้งห้าและถูกนำไปเก็บในที่ต่าง ๆ สุดท้ายตกมาอยู่ที่เมืองอินทปัฐเป็นเวลานาน แล้วจนถึงสมัยพระเจ้าโพธิสารราช (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑) ได้มาบูรณะเจดีย์บรรจุพระอัฐิธาตุ ได้กำหนดเขตกัลปนา และ สละข้าโอกาสจำนวน ๓,๐๐๐ คนไว้บำรุงรักษาพระธาตุ

๑.๗.๒ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ^{๑๖} เรียบเรียงประวัติบางเรื่องเกี่ยวกับภาคอีสาน กล่าวถึงประวัติพระธาตุพนมรวมถึงนครรัฐต่าง ๆ ทางตะวันออกของแหลมทองในหนังสืออีสานคดี สรุปความว่านิทานเรื่องอัฐิธาตุมีหลายกัณฑ์ :

กัณฑ์ที่ ๑ กล่าวถึงกำเนิดของแม่น้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง พรรณนาถึงบ้านเมืองในสมัยโบราณจนถึงสมัยสร้างพระธาตุและบูรณะซ่อมแซมพระธาตุครั้งแรก

กัณฑ์ที่ ๒ พุทธประวัติ บรรยายถึงการเผยแพร่พระพุทธศาสนาโดยการสร้างรอยพระพุทธรูปในที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นยุคก่อนจะมีพระพุทธรูป ตลอดจนการทำให้พวกนาคยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา

กัณฑ์ที่ ๓ อัฐิคนิทาน กล่าวถึงการก่อสร้างพระธาตุโดยเจ้าครองนครต่าง ๆ มีการแบ่งหน้าที่กันก่อสร้าง และบริจาคทรัพย์สิ่งของเป็นพุทธบูชา

กัณฑ์ที่ ๔ เทพเจ้าสโมสร ภายหลังเมื่อก่อสร้างพระธาตุถึงขั้นประดับประดาแล้วเสร็จ มีการเฉลิมฉลองกันเป็นงานใหญ่โต แสดงให้เห็นถึงความสูงส่งของศิลปวัฒนธรรมในยุคนั้น

กัณฑ์ที่ ๕ เหตุการณ์บ้านเมือง กล่าวถึงความเป็นไปของท้าวพระยา และบ้านเมือง น้ำท่วมเมืองหนองหานหลวง และหนองหานน้อย จนต้องย้ายไปอยู่บริเวณที่ตั้งเมืองเวียงจันทน์ เหตุการณ์นครจุลณีพรหมทัต นครอินทปัฐ นครศรีโคตบูร นครสาเกต

กัณฑ์ที่ ๖ การปฏิสังขรณ์พระอัฐิธาตุครั้งแรก การบรรจุพระบรมธาตุใหม่ในอัฐิธาตุ การทำพุทธบูชา

^{๑๖} มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะโบราณคดี, อีสานคดี, (กรุงเทพมหานคร : บี.เอส.การพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๑๐-๑๒.

๑.๗.๓ สิริวัฒน์ คำวันสา^{๑๑} กล่าวถึงประเพณีฮิตสิบสอง คลองสิบสี่ที่นับถืออย่างเคร่งครัดกันมาแต่โบราณว่า เป็นเรื่องทางศาสนาจึงน่าจะนับถือกันมาตั้งแต่ครั้งวัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่บริเวณนี้แล้ว ฮิตเป็นคำย่อของจาริต ฮิตสิบสองก็คือจาริตที่ปฏิบัติกันในแต่ละเดือน ตรงกับทางภาคกลางว่าประเพณี ๑๒ เดือน ประเพณีเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นเรื่องพระพุทธศาสนา แต่ถ้าเป็นเรื่องอื่นก็พยายามโยงเข้าหาพระพุทธศาสนา เพื่อให้ได้โอกาสทำบุญด้วย คือ :

เดือนเถิง-เดือนอ้าย ทำบุญเข้ากรรม นิมนต์พระเข้ากรรม เดือนยี่ ทำบุญคุณลานหรือทำบุญคุณข้าว เดือนสาม ทำบุญข้าวจีและทำบุญมาฆบูชา เดือนสี่ ทำบุญพระเวสฬิงเทศน์มหาชาติ เดือนห้า ทำบุญตรุษสงกรานต์ ขึ้นปีใหม่ เดือนหก ทำบุญวิสาขบูชาและทำบุญบั้งไฟ เดือนเจ็ด ทำบุญติดปีติเดือนหรือทำบุญบูชาเทวดารักษ์ เดือนแปด ทำบุญเข้าพรรษา เดือนเก้า ทำบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบ ทำบุญข้าวสากหรือสลากภัต เดือนสิบเอ็ด ทำบุญออกพรรษา เดือนสิบสอง ทำบุญกฐิน

๑.๗.๔ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ^{๑๒} ให้รายละเอียด เกี่ยวกับจาริตประเพณี ฮิตสิบสอง คลองสิบสี่ในหนังสืออีสานปริทัศน์ (อีสานคดี ๒) สรุปความสำคัญได้ว่า : กองหรือคลองหรือครดองได้แก่แนวทางหรือกรอบกติกาที่พึงใช้เป็นหลักปฏิบัติ มี ๒ ตำรา คือสำหรับบุคคลธรรมดา ประพฤติปฏิบัติเป็นกิจวัตรในระหว่างครอบครัว ตัวเมีย บ้านเรือนหรือต่อศาสนาแบบหนึ่ง และสำหรับท้าวพระยาผู้ปกครองบ้านเมืองต้องประพฤติปฏิบัติเป็นกิจวัตรด้วย คล้ายกับรัฐธรรมนูญ จาริตประเพณีที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรของประเทศอังกฤษ แต่ละตำรามีอยู่ ๑๔ หัวข้อหรือเรียกกันว่า กองธรรมสิบสี่อย่าง เช่น

(๑) ฮิตเจ้าครองขุน เทียบกับรัฐธรรมนูญหมวดว่าด้วยหน้าที่ของกษัตริย์และแนวนโยบายของรัฐ (๒) ฮิตท้าวทองเพีย ว่าด้วยหน้าที่ของเจ้าเมือง มีข้อความคล้ายคลึงหรืออนุโลมตามฮิตเจ้าครองขุน (๓) ฮิตไฟครองนาย ว่าด้วยหน้าที่ของนายกับบ่าว (๔) ฮิตบ้านครองเมือง แต่ละเมืองจะต้องปฏิบัติตามฮิต ๑๒ หรือประเพณี ๑๒ เดือน (๕) ฮิตปู่กองย่า (๖) ฮิตพ่อกองแม่ (๗) ฮิตไก่กองเขย (๘) ฮิตปากกองลุง (๙) ฮิตลูกกองหลาน (๑๐) ฮิตเจ้ากองแก่ (ตั้งแต่ฮิต อันดับ ๕ – ๑๐ นี้เป็นหลักการที่จะต้องปฏิบัติต่อกันสำหรับบุคคลซึ่งอยู่ภายในครอบครัวเดียวกัน) (๑๑) ฮิตปีกองเดือนคือการปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับลักษณะของปีเดือนตามที่นักปราชญ์ทางดาราศาสตร์บัญญัติไว้ (๑๒) ฮิตไช้กองนา คือหลักปฏิบัติในเวลาทำไร่ ทำนา (๑๓) ฮิตวัดกองสงฆ์ เป็นหลักสำหรับบุคคลที่

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗-๘๓.

^{๑๒} มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะโบราณคดี, อีสานปริทัศน์ (อีสานคดี ๒), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๗-๑๓.

จะต้องยึดถือปฏิบัติในระหว่าง ครอบครัว ผัวเมีย บ้านเรือน ต่อพระศาสนา ๑๔ ประการ (๑๔) สัตถ์สมบัติคุณเมืองหรือค่าครองเมือง ๑๔ ประการ

๑.๗.๕ อุดร จันทวัน^{๑๙} เขียนถึงนิทานอุรังคธาตุในหนังสือนิทานอุรังคธาตุฉบับลาว ความสำคัญว่า เป็นการปริวรรตจากอักษรลาว วรรณกรรมเรื่องนิทานอุรังคธาตุหรืออุรังคธาตุ นิทานนี้ เฉพาะในไทยมีอยู่ ๓ ส่วนคือส่วนฉบับกรมศิลปากร ส่วนฉบับ ส.ธรรมภักดี และ ส่วนฉบับพระเทพรัตนโมลี แต่ผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมสองฝั่งโขงหลายท่านลงความเห็นว่า เดิมจริง ๆ นั้นอุรังคธาตุหรืออุรังคธาตุนิทานนี้เป็นส่วนลาว จารเป็นอักษรลาว ต่อมามีการจาร ต่อ ๆ กันไปเป็นอักษรไทยน้อย หลายสำนักกระจัดกระจายกันไปทั่วลาว ทัวอีสานของไทยและ กระจ่ายไปในล้านนาด้วย

๑.๗.๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^{๒๐} ทรงพระนิพนธ์ หนังสือตำนานพระพุทธรเจดีย์ มีสาระโดยสังเขป คือ ตอนที่ ๑ ว่าด้วยมูลเหตุที่เกิดพุทธรเจดีย์ ตอนที่ ๒ ว่าด้วยประวัติพุทธรเจดีย์ ตอนที่ ๓ สมัยแรกพระพุทธรศาสนาเป็นประธานของประเทศ ตอนที่ ๔ ว่าด้วยมูลเหตุที่เกิดสร้างพระพุทธรูป ตอนที่ ๕ ว่าด้วยพุทธรเจดีย์สมัยคุปตะ ตอนที่ ๖ ว่าด้วย พุทธรเจดีย์ของพวกมหายาน ตอนที่ ๗ ว่าด้วยพุทธรเจดีย์ในนานาประเทศ ตอนที่ ๘ ว่าด้วย พระพุทธรศาสนาในประเทศสยาม ตอนที่ ๙ ว่าด้วยพุทธรเจดีย์ในสยามประเทศ เป็นหนังสือที่ ประมวลความรู้เกี่ยวกับพุทธรเจดีย์ ไว้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งพระธาตุพนมก็เป็นหนึ่งในบรรดาพุทธรเจดีย์ ทั้งหลายเหล่านั้น

๑.๗.๗ สงวน รอดบุญ^{๒๑} เขียนในหนังสือพุทธศิลป์ลาว เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดีของลาว หลายยุคหลายสมัย นับแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ลาว อาณาจักรฟูนัน อาณาจักรเงินตา ศิลปขอมในดินแดนลาว สมัยประวัติศาสตร์ลาว ตั้งแต่รัชกาลพระ ยาฟ้ารุ่ง พระยาวิบูลราช พระยาโพธิสารราช พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช จนถึงสมัยสามรัฐ ได้แก่ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาสัก รวบรวมพุทธศิลป์ลาวไว้ สมบูรณ์ทั้ง ด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และ จิตรกรรม ได้กล่าวถึงความเป็นมาของพระธาตุ

^{๑๙} อุดร จันทวัน, นิทานอุรังคธาตุ นิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^{๒๐} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, ตำนานพระพุทธรเจดีย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๑-๑๔๕.

^{๒๑} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สายธาร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕-๑๑๗.

พนมตามตำนานอุรังคธาตุ กล่าวถึงงานประติมากรรมบนผนังอิฐเผาของพระธาตุพนมแต่ละด้าน และลักษณะของสถาปัตยกรรมพระธาตุพนมเป็นแบบดั้งเดิมของอาณาจักรศรีโคตบูร

ข. วิทยานิพนธ์

๑.๓.๘ ทิพวรรณ ไชยศิริ^{๒๒} ได้กล่าวถึงสุนทรียภาพเกี่ยวกับองค์พระธาตุพนม ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การประเมินคุณค่าทางสายตา : กรณีศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมเมืองกับองค์พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม” สรุปผลการวิจัยว่า ทฤษฎีที่ใช้ในการประเมินคุณค่าทางสุนทรียภาพเมืองมี ๓ ด้านคือ สุนทรียภาพเชิงประสาทสัมผัส สุนทรียภาพเชิงรูปทรง และสุนทรียภาพเชิงลักษณ์ โดยเอาพื้นที่บริเวณรอบองค์พระธาตุพนมเป็นกรณีศึกษาเพื่อการปรับปรุงและพัฒนา แนวทางที่มีผลต่อสุนทรียภาพเมืองได้แก่ ข้อกำหนดด้านความสูงอาคาร การปิดล้อมมุมมองและความเชื่อมโยงองค์ประกอบเมืองด้านกายภาพที่เกิดจากทัศนียภาพของพื้นที่ตลาดเก่า พื้นที่โล่งบริเวณหน้าวัดพระธาตุพนม พื้นที่ด้านทิศตะวันตกของพระธาตุพนม

๑.๓.๙ อนุวัฒน์ การถัก^{๒๓} ได้กล่าวถึงการพัฒนาพื้นที่โดยรอบวัดพระธาตุพนม ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “แนวทางการปรับปรุงพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างพระธาตุพนม กับพื้นที่ริมแม่น้ำโขง อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม” สรุปผลการวิจัยได้ว่า แนวทางการพัฒนาได้เสนอให้มีการปรับปรุงพื้นที่ประกอบด้วย (๑) พื้นที่บริเวณหน้าวัด เสนอให้เป็นส่วนที่รองรับกิจกรรมของเมืองทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมที่มีกิจกรรมไม่ขัดแย้งกับวัด รวมทั้งส่งเสริมให้เกิดภาพลักษณ์ที่ดีต่อวัด (๒) พื้นที่บริเวณหน้าตลาดสดเทศบาล เสนอแนะให้เป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมของตลาดสดและกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับวัดพระธาตุพนม (๓) พื้นที่บริเวณตลาดเก่า เสนอให้มีการปรับปรุงทางกายภาพและกิจกรรมเพื่อฟื้นฟูให้กลับมามีการใช้พื้นที่ด้านการค้าอีกครั้งหลังจากที่ซบเซาลงไป (๔) การปรับปรุงพื้นที่ริมแม่น้ำโขงให้สามารถรองรับกิจกรรมด้านการพักผ่อนและการท่องเที่ยวได้มากขึ้น (๕) เสนอการปรับปรุงระบบถนนและการสัญจรของเมืองเพื่อให้มีการเข้าถึงวัดพระธาตุพนมได้สะดวกขึ้นและลดปัญหาทางด้านการจราจรบริเวณหน้าวัดลง (๖) การประเมิน

^{๒๒} ทิพวรรณ ไชยศิริ, “การประเมินคุณค่าทางสายตา : กรณีศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมเมืองกับองค์พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม”, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น), ๒๕๕๑.

^{๒๓} อนุวัฒน์ การถัก, “แนวทางการปรับปรุงพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างพระธาตุพนม กับพื้นที่ริมแม่น้ำโขง อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม”, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๕.

คุณภาพทางสายตาที่มีผลต่อวัดพระธาตุพนม ได้เสนอแนวทางการปรับปรุงในด้านของการรับรู้ทางสายตาในการเข้าถึงวัดพระธาตุพนมและการปรับปรุงสภาพแวดล้อมโดยรอบวัดให้มีผลกระทบทางสายตาต่อวัดพระธาตุพนมน้อยลง

๑.๗.๑๐ ชัยมงคล จินดาสมุทร^{๒๔} ได้กล่าวถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมและพระธาตุอื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย” สรุปผลการวิจัยได้ว่า พระธาตุพนมมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสจากฐานถึงยอด เมื่อนำรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมดังกล่าวไปเปรียบเทียบกับพระธาตุอื่นๆ ซึ่งพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้พบแผนผังมีลักษณะเดียวกันอยู่หลายองค์ มีโครงสร้างหลัก ๆ เหมือนกันและแตกต่างกันด้วยรายละเอียดเล็กน้อย สามารถจัดกลุ่มรูปแบบไว้ ๕ กลุ่มคือ (๑) กลุ่มพระธาตุพนม (๒) กลุ่มพระธาตุวัดเหนือ (๓) กลุ่มพระธาตุกองข้าวน้อย (๔) กลุ่มพระธาตุเชิงชุม (๕) กลุ่มพระเจดีย์บ้านคอนแก้ว รูปแบบของพระธาตุในกลุ่มต่างๆ นี้ สร้างขึ้นตามอิทธิพลความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ซึ่งยุคสมัยในการสร้างอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ เป็นต้นไป

๑.๗.๑๑ ทศพล อาจหาญ^{๒๕} ได้กล่าวถึงข้าโอกาสพระธาตุพนมในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม” ผลการวิจัยพบว่า เขตที่อยู่ของข้าโอกาสพระธาตุพนมคือพื้นที่อำเภอธาตุพนม อำเภอเรณูนคร อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม และอำเภอหว้านใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร ประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ไทย-ลาว ผู้ไท อาศัยอยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่โดยมีองค์พระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางในรัศมีประมาณ ๓๐ กิโลเมตร มีอาชีพทำการเกษตร ทำนา ทำไร่ ยึดถือประเพณีตามฮีตสิบสอง คองสิบสี่ของชาวอีสาน มีความเชื่อในเรื่องบาป-บุญ สิ่งเหนือธรรมชาติและองค์พระธาตุพนม มีหน้าที่ดูแลรักษาองค์พระธาตุพนมด้วยการถวายทานและจัดกิจกรรมบำเพ็ญกุศลตามวันสำคัญทางศาสนา การบูรณะองค์พระธาตุพนมและการอุทิศข้าโอกาสเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งทางศาสนาที่จะส่งผลบุญให้ได้เกิดใหม่ในภพหน้า

^{๒๔} ชัยมงคล จินดาสมุทร, “การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมและพระธาตุอื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๓๒.

^{๒๕} ทศพล อาจหาญ, “ข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม”, วิทยานิพนธ์มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๔๒.

๑.๗.๑๒ นฤปดิษฐ์ สาลีพันธ์^{๒๖} กล่าวถึงการฟ้อนบูชาพระธาตุพนมในวิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการฟ้อนบูชาพระธาตุพนม” ผลการศึกษาพบว่า การฟ้อนบูชาพระธาตุพนมมีกำเนิดเค้าโครงจากตำนานอรัญธาคู การฟ้อนบูชาพระธาตุพนมมีพัฒนาการตามวัตถุประสงค์และเหตุผลหลายประการ (๑) จากตำนานอรัญธาคู (๒) ฟ้อนในการแห่กองบุญเดือนสาม (๓) ฟ้อนบูชาพระบรมสารีริกธาตุ และ (๔) ฟ้อนบูชาพระธาตุพนมในเทศกาลไหลเรือไฟ ลักษณะท่าฟ้อนในการฟ้อนบูชาพระธาตุพนมแบ่งออกเป็น ๖ ประเภทคือ (๑) ท่าฟ้อนที่เลียนแบบจากธรรมชาติ (๒) ท่าฟ้อนที่มีการเกี่ยวพาราสี (๓) ท่าฟ้อนที่มีการหิบบีมจากท่าฟ้อนอื่นๆ (๔) ท่าฟ้อนที่มีการปรับปรุงจากท่าฟ้อนเดิม (๕) ท่าฟ้อนที่มีการตีบทตามบทประพันธ์ (๖) ท่าฟ้อนที่เป็นการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์

๑.๗.๑๓ พระกัณหา กันตลีโล (อนุอัน)^{๒๗} กล่าวถึงคติความเชื่อเรื่อง บุญและบาปในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่อง บุญ-บาป ที่มีต่อวิถีชีวิตของคนอีสาน : ศึกษากรณีอำเภอแคว้น จังหวัดมหาสารคาม” ผลการศึกษาพบว่า การทำบุญหรือการปฏิบัติตามหลักกุศลกรรมบท ๑๐ ประการนั้นจะทำให้ผู้ปฏิบัติมีการดำเนินชีวิตประจำวันเป็นไปด้วยความราบรื่น ประสบความสำเร็จในชีวิต มีความเป็นอยู่สุขสบายไม่หวาดระแวงได้รับการยกย่องสรรเสริญจากผู้คนในสังคม นอกจากนี้ยังเชื่อว่า ผู้ทำบุญกุศลจะมีสุขภาพดี ผิวพรรณผ่องใส มีอายุยืน มีลูกหลานน่ารัก เลี้ยงง่าย เป็นเด็กดี เรียนหนังสือเก่ง และผู้ที่ทำบุญนั้นเมื่อตายแล้วย่อมไปสู่สุคติ

๑.๗.๑๔ อุดร จันทวัน^{๒๘} กล่าวถึงวรรณกรรมอรัญธาคูนิทานในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอรัญธาคูนิทาน: ภาษาทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม” ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อมโยงกันระหว่างดินแดนที่เป็นแหล่งกำเนิดพระพุทธศาสนาคือชมพูทวีปกับดินแดนสุวรรณภูมิประเทศโดยมีพระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบส่วนสำคัญตั้งแต่สมัยโบราณนั้นถือเป็นปัจจัยหลักในการเปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชนในเขตอุ่อารยธรรมลุ่มน้ำโขงตอนกลาง จากการนับถือเทพหรือแถนตามธรรมชาติมานับถือพระพุทธเจ้า ขณะเดียวกันจารีตประเพณีวิถีประชาศรัทธาความเชื่อภาษาศิลปวัฒนธรรมก็ถูกหล่อ

^{๒๖} นฤปดิษฐ์ สาลีพันธ์, “พัฒนาการฟ้อนบูชาพระธาตุพนม”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๘.

^{๒๗} พระกัณหา กันตลีโล(อนุอัน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องบุญ-บาป ที่มีต่อวิถีชีวิตของคนอีสาน : ศึกษากรณีอำเภอแคว้น จังหวัดมหาสารคาม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

^{๒๘} อุดร จันทวัน, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอรัญธาคูนิทาน : ภาษาทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร ดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗.

หลอมและรังสรรค์โดยหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาแทน จนเป็นเหตุให้วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นมุขปาฐะ ศิลากาพย์และที่เป็นลายลักษณ์อักษรบนใบลาน สมุดข่อย หนังสือก๊อมนั้น เป็นต้น ก็ได้รับการส่งเสริมและแพร่หลายสืบมา ในบรรดาวรรณกรรมเหล่านั้นที่เก่าแก่ ทรงคุณค่า ผู้ประพันธ์มีความปราดเปรื่องในการใช้ภาษาทางศาสนา เพื่อการปลูกฝังและเสริมสร้างศรัทธา และเป็นวรรณกรรมที่ทรงอิทธิพลต่อสังคมมากที่สุด คืออรรถาธิบายหรือตำนานพระชาดกพนมนี้

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยพบว่า มีที่เกี่ยวกับตำนานอรรถาธิบาย หรืออรรถาธิบายนิทาน สถาปัตยกรรมเกี่ยวกับพระชาดกพนม เรื่องข้าโอกาส การฟ้อนบูชาองค์พระชาดกพนม คติความเชื่อเรื่องบุญและบาป ประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่อยู่บ้างดังข้อความข้างต้น แต่ยังไม่มียงานวิจัยที่ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา รวมทั้งอิทธิพลของพระชาดกพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ผู้วิจัยจึงมีความสนใจและได้ศึกษาเรื่องนี้โดยละเอียดต่อไป

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ได้ดำเนินการวิจัยเป็นขั้นตอนดังนี้

๑.๘.๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕

๑.๘.๒. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ วรรณคดี ฎีกาอนุฎีกา ปกรณ์วิเศษ วิทยานิพนธ์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสาร หนังสือ ตำรา วารสารที่มีเนื้อหาสอดคล้องเกี่ยวกับหัวข้อที่ทำการวิจัย ตลอดจนข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ที่เชื่อถือและอ้างอิงได้

๑.๘.๓. ศึกษาข้อมูลจากภาคสนาม จากการสัมภาษณ์ (Indepth Interview) คณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้นำชุมชน พระภิกษุสงฆ์ ข้าราชการและประชาชน ในพื้นที่อำเภอชาดกพนม และอำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

๑.๘.๔. นำข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมเอกสารและสัมภาษณ์ ตามข้อ ๑.๘.๑ ข้อ ๑.๘.๒ และ ข้อ ๑.๘.๓ มาเรียบเรียง และประมวล เพื่อตอบปัญหาการวิจัย

๑.๘.๕ สรุปและรายงานผลการศึกษาวิจัย

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๕.๑ ได้ทราบถึงประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม
- ๑.๕.๒ ได้ทราบถึงความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม
- ๑.๕.๓ ได้ทราบถึง อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

ในวงการศึกษเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลกนั้น ได้แบ่งประวัติศาสตร์ออกเป็นสองยุคสมัย คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ สมัยก่อนประวัติศาสตร์คือเรื่องราวต่าง ๆ ในยุคที่มนุษย์ยังไม่รู้จักการเขียนหนังสือ หรือจดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ส่วนสมัยประวัติศาสตร์ คือ สมัยที่มนุษย์รู้จักการเขียนหนังสือ และรู้จักบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ไว้เป็นหลักฐานแล้ว ซึ่งเริ่มเมื่อประมาณ ๕,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาลมาแล้ว เหตุการณ์ต่าง ๆ ในสมัยนี้เรียกว่าเหตุการณ์ในสมัยประวัติศาสตร์^๑

อารยธรรมโลก สมัยก่อนประวัติศาสตร์ แบ่งแยกออกได้เป็น ๔ สมัย คือ (๑) สมัยหินเก่า (Paleolithic หรือ Old Stone Age) (๒) สมัยหินใหม่ (Neolithic หรือ New Stone Age) (๓) สมัยทองสัมฤทธิ์ (Bronze Age) (๔) สมัยเหล็ก (Iron Age)^๒

อารยธรรมโลก สมัยประวัติศาสตร์ (The Age of Recorded History) อาจแบ่งแยกออกได้เป็น ๔ สมัยเช่นกัน คือ (๑) สมัยโบราณ (Ancient Age) (๒) สมัยกลาง (Middle Age) (๓) สมัยใหม่ (Modern Age) (๔) สมัยปัจจุบัน (Contemporary Age)

อารยธรรมโลกสมัยประวัติศาสตร์ สมัยแรก คือ สมัยโบราณ (Ancient Age) นั้น เริ่มตั้งแต่ความเจริญรุ่งเรืองของอียิปต์ในลุ่มน้ำไนล์ (The Nile) แม่น้ำที่ยาวที่สุดในโลก นับแต่อียิปต์บน (Upper Egypt) บริเวณที่แม่น้ำไนล์ไหลผ่านหุบเขาทางตอนใต้ ไปจนถึง อียิปต์ล่าง หรืออียิปต์ต่ำ (Lower Egypt) บริเวณที่แม่น้ำไนล์แตกสาขาออกเป็นรูปพัด ไหลลงสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียนทางตอนเหนือ ที่เรียกว่า ดินแดนสันดอนปากแม่น้ำ หรือเดลต้า (Delta) ยังความชุ่มชื้น ความอุดมสมบูรณ์หล่อเลี้ยงชีวิต และดำรงคงอยู่ของอารยธรรมอียิปต์อย่างยาวนาน กว่า ๓,๐๐๐ ปี ก่อน

^๑ นันทนา กปิลาภุญจน์, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

คริสตกาลเรื่อยมา เฮโรโดตัส (Herodotus) นักประวัติศาสตร์กรีกโบราณกล่าวไว้ว่า “Egypt is the gift of the Nile - อียิปต์ เป็นของขวัญจากแม่น้ำไนล์”^๓

ลุ่มน้ำไทกริส (Tigris) และ ยูเฟรติส (Euphrates) คืออารยธรรมดินแดนที่อยู่ระหว่างกลางแม่น้ำทั้งสองเรียกกันว่า เมโสโปเตเมีย (Mesopotamia) เป็นส่วนหนึ่งของดินแดนพระจันทร์เสี้ยว (Fertile Crescent) อันอุดมสมบูรณ์ นับเป็นอารยธรรมที่เก่าแก่ที่สุดอีกแห่งหนึ่งของโลกสมัยโบราณ ประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล ดินแดนเมโสโปเตเมีย กลายเป็นดินแดนที่พวกชาวเขาและพวกที่อาศัยอยู่ตามริมฝั่งทะเล แย่งชิงกันเพื่อครอบครองความเป็นใหญ่อยู่ตลอดเวลา เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของบริเวณแถบนี้ จึงเป็นเรื่องการทำสงครามขับเคี่ยวกันระหว่างนครรัฐต่าง ๆ ซึ่งผลักดันขึ้นครองอำนาจ^๔ นับแต่ชนเผ่าซูเมอร์เรียน (Sumerians) แอมมอไรต์ (Amorites) แอสซีเรียน (Assyrian) และแคลเดียน (Chaldean) แห่งอาณาจักรบาบิโลเนีย (The New Babylonia) เป็นต้น ปัจจุบันนี้เมโสโปเตเมียอยู่ในเขตแดนของประเทศอิรัก ซึ่งมีกรุงแบกแดด เป็นเมืองหลวง แม่น้ำทั้งสองสายมีต้นน้ำอยู่ในอาร์มีเนียและเอเชียไมเนอร์ไหลลงสู่ทะเลที่อ่าวเปอร์เซีย

อารยธรรมทางซีกโลกตะวันออก ที่มีความเก่าแก่และยิ่งใหญ่ หดเทียมกับอารยธรรมของโลกตะวันตก ก็คือ อารยธรรมอินเดีย และ อารยธรรมจีน ซึ่งเกิดขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำในสมัยก่อนคริสตกาลเช่นกัน^๕ อารยธรรม อินเดียโบราณ มีต้นกำเนิดบริเวณลุ่มน้ำสินธุ (The Indus) จากการขุดพบซากเมืองโบราณที่โมเฮนโจดาโร (Mohenjo Daro) ในแคว้นซินด์ (Sindh) และเมืองโบราณอีกแห่งที่ใกล้กับเมืองฮาร์ปพา (Harappa) แคว้นปัญจาบ (Punjab) ประเทศปากีสถานในปัจจุบันนี้ สันนิษฐานว่าบริเวณนี้ มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ระหว่าง ประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ถึง ๒,๐๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล อารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ ถูกสร้างขึ้นโดยชาว ดรಾವิดียน (Dravidians) หรือมีลักษณะหรือทมิฬ ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองเดิมของอินเดีย ต่อมาชาวอินโด-อารยัน (Indo – Aryans) อพยพมาจากแถบทะเลสาบแคสเปียน บุกรุกเข้ามาทางเทือกเขาฮินดูกูช ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย เข้ามายังลุ่มน้ำสินธุ เลยมายังลุ่มน้ำคงคา (The Ganges) รุกรานจนชาวดรಾವิดียน แพ้สงคราม ต้องเคลื่อนย้ายลงไปทางใต้ สู่ภาคกลางและภาคใต้ของอินเดีย^๖

^๓ สุภัทรา อรสุทธิกุลชัย และคณะ, **มรดกอารยธรรมโลก**, (กรุงเทพมหานคร : โครงการบริหารวิชาบูรณาการหมวดศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๔ - ๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^๖ นันทนา กปิลกาญจน์, **ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก**, หน้า ๖๖ – ๖๗.

ที่ราบตอนปลายของกลุ่มน้ำฮวงโห(The Yellow) และกลุ่มน้ำแยงซีเกียง(The Yangtse) อันอุดมสมบูรณ์แก่การเกษตรกรรมและการดำรงชีพ คืออารยธรรมที่สำคัญของจีน ประเทศที่มีประชากรมากเป็นอันดับหนึ่งของโลก จีนถือว่าตนเป็นศูนย์กลางของโลก เป็นแหล่งกำเนิดความเจริญ แหล่งอารยธรรมปลายยุคหินใหม่ ที่พบมีอายุประมาณ ๒,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล ที่ตำบลยงเซา มณฑลโชนาน (Honan) เรียกว่าวัฒนธรรมยงเซา (Yang Shao) และที่เมืองลุงชาน มณฑลชานตุง (Shan Tung) เรียกว่า วัฒนธรรมลุงชาน (Lung Shan) พบเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยหินและกระดูกสัตว์ เขาสัตว์ พบเครื่องปั้นดินเผาที่มีคุณภาพดี กระดุกวัว และกระดองเต่า ที่ใช้ในการเสี่ยงทาย^๓ จะเห็นว่าประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลกล้วนมีบ่อเกิดขึ้นในบริเวณกลุ่มน้ำสำคัญทั้งสิ้น

แม่น้ำโขง (The Mekong River) เป็นอีกหนึ่งในบรรดากลุ่มน้ำสำคัญที่เป็นอารยธรรมของซีกโลกทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ หรืออุษาคเนย์ของทวีปเอเชีย เป็นแม่น้ำสากลหรือแม่น้ำนานาชาติที่ไหลคดเคี้ยวเป็นเส้นพรมแดนและไหลผ่านถึง ๖ ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) กัมพูชา และ เวียดนาม งานวิจัยนี้เกี่ยวกับพระธาตุพนมที่ประดิษฐานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนหรือสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลต่อความความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนในกลุ่มแม่น้ำโขง แม่น้ำโขงมีความสำคัญอย่างยิ่งทั้งในระดับชุมชน ระดับจังหวัด ระดับประเทศ ระดับภูมิภาคและระดับนานาชาติสากล ทุกประเทศที่อยู่ภายในอาณาเขตกลุ่มน้ำของแม่น้ำโขงล้วนมีสถาบันทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชนเฝ้าศึกษาติดตามความเปลี่ยนแปลงความเป็นไปของแม่น้ำโขงอย่างใกล้ชิด มีองค์การระหว่างประเทศมากมายที่เข้ามามีบทบาทในบริบทต่าง ๆ เกี่ยวกับแม่น้ำโขง ผู้วิจัยเห็นว่ามีคามจำเป็นที่ต้องประมวลข้อมูลข้อเท็จจริงเกี่ยวกับแม่น้ำโขงและชุมชนภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงนำเสนอเพื่อเป็นบทฐานเบื้องต้นของงานวิจัย

๒.๑ ข้อมูลพื้นฐานแม่น้ำโขง

๒.๑.๑ กำเนิดแม่น้ำโขง

ตำนานกำเนิดแม่น้ำโขง เป็นจินตนิยายปะรำปะรา ที่สอดคล้องกับลักษณะทางกายภาพของลำน้ำ และสะท้อนถึงคติความเชื่อของชุมชนในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งมีทั้งความเหมือนและความต่างในบริบทเดียวกัน

^๓ สุภัทรา อรสุทธิกุลชัย และคณะ, มรดกอารยธรรมโลก, หน้า ๓๑ – ๓๒.

(ก) ตำนานจิน

บนที่ราบสูงทิเบตมีสามสาวพี่น้อง คือ จินชา(Jinsha) หลานซาง (Lancang) และนู่เจียง (Nu Jiang) ซึ่งทั้งสามล้วนเป็นหญิงสาวที่มีความงาม มีชื่อเสียงเป็นที่เลื่องลือ วันหนึ่ง มารดาได้สั่งให้บุตรทั้งสาม ออกเดินทางไปยังทะเลทางทิศตะวันออก จินชา พี่สาวคนโตมุ่งหน้าไปทางทิศตะวันออกตามคำสั่งอย่างเคร่งครัด แต่สาวงามคนสุดท้ายคือ นู่เจียง เป็นคนดีมีใจ กลับมุ่งหน้าลงใต้ เพื่อไปหาเจ้าชายแห่งพม่าคนรักของเธอ ทำให้ หลานซาง ซึ่งเป็นสาวคนกลางกระวนกระวายใจ เพราะห่วงน้องสาวคนสุดท้าย ใจหนึ่งต้องการตามลงไปดูแล แต่อีกใจหนึ่งก็ไม่อยากขัดคำสั่งของมารดา และถึงแม้ว่าหลานซางจะชวนพี่สาวจินชาให้ไปด้วย แต่พี่สาวก็ไม่ยอมไป หลานซางจึงอึ้ง ตกอยู่ตรงกลางระหว่างสองความคิด ตำนานจบลงในท้ายสุดคือ พี่น้องทั้งสามสาว กลายเป็นแม่น้ำสามสาย คือ จินชา เป็น แม่น้ำแยงซีเกียง หลานซาง เป็น แม่น้ำโขง และ นู่เจียง เป็น แม่น้ำสาละวิน โดยแม่น้ำโขงอยู่ระหว่างกลางแม่น้ำสามสาย

แม่น้ำสามสายนี้ไหลเคียงขนานกันจากบนที่ราบสูงทิเบต ลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ บางช่วงบางตอนใกล้กันมาก แต่เมื่อต้องแยกจากกัน แม่น้ำสามสายนี้ก็กลับไหลลงสู่ทะเลเป็นระยะทางที่ห่างกันหลายพันกิโลเมตร โดย แม่น้ำแยงซีเกียงไปทางทิศตะวันออกลงสู่ทะเลเหลือง ที่นครเซี่ยงไฮ้ ประเทศจีน แม่น้ำโขงลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้สู่ทะเลจีนใต้ ประเทศเวียดนาม และแม่น้ำสาละวินไหลลงใต้ สู่ทะเลอันดามันที่รัฐมอญประเทศพม่า^๔

(ข) ตำนานพม่า

บนภูเขาสูง แสนไกล มีสองพี่น้อง น้ำคง (สาละวิน) และ น้ำโขง (ของ) อาศัยอยู่ที่นั่น พวกเขาไม่เคยเห็นทะเล จึงชวนกันไปเยือน เมื่อออกเดินทาง ฝ่ายน้ำคงผู้พี่ มักจะแวะพักหลับนอนตามทางอยู่บ่อย เมื่อพี่หลับ น้ำโขงน้องผู้ซุกซนแอบไปวานให้ลิงลม (นางอาย) เป็นผู้นำทางซึ่งโดยนิสัยส่วนตัวมันชอบออกหากินยามค่ำคืน อาศัยสายลมพัดพานำทางไป เวลากลางวันจะเคลื่อนที่ได้ช้าและส่วนใหญ่จะนอนพักผ่อน ลิงลมและน้ำโขงเดินทางห่างไกลออกไปเรื่อย ส่วนน้ำคงผู้พี่ คืบคลานไม่เห็นน้อง ให้รู้สึกโกรธ จึงไปวานงูเห่านำทางและขอร้องให้พาตนถึงทะเลเร็วที่สุด ทั้งกำชับว่าในระหว่างการเดินทางมิให้อ่อยถึงน้ำโขงเด็ดขาด หากฝ่าฝืนอาจเกิดอันตรายขึ้นทั้งกับตนเองและผู้ร่วมเดินทาง (นี่เป็นสาเหตุที่ต่อมา เมื่ออยู่ในแม่น้ำสาละวิน ห้ามอ่อยถึงแม่น้ำโขงโดยเด็ดขาด) ได้ฟังดังนั้นแล้ว งูเห่าก็เลี้ยยนำทางไปอย่างคล่องแคล่วองไวลัดเลาะขุนเขา แทรกตัวผ่านป่าใหญ่อัน

^๔ เซตวัน เตือประ โคน. ประชาชน : ตำนานแม่น้ำโขง เรื่องเล่าในวาระอุโมงค์ผันน้ำรัฐบาลจีเหร์.

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://chetawan.multiply.com/journal/item/29> [๑๕ ธ.ค. ๒๕๕๓].

อุดมสมบูรณ์ ลงสู่ที่ราบลุ่ม เลี้ยวข้ามป่าหิน ผืนทราย และต้นไม้ขนาดใหญ่ การเดินทางสิ้นสุดลง น้ำคงเดินทางมาถึงทะเลอันดามัน บริเวณปากน้ำเมืองมะละแหม่ง ประเทศพม่า ส่วนน้ำโขงนั้นเป็น นักเดินทางท่องเที่ยวผ่านไปหลายประเทศจนมาถึงทะเลจีนใต้ ประเทศเวียดนาม^๕

(ค) ตำนานลาว

๑) ตำนานพญานาคแห่งหนองแส

ในอุรังคนิทาน กล่าวถึงพญานาคแห่งหนองแสว่า ครึ่งปฐมกัลป์ มีนาคสองตัวเป็นมิตร สหายกัน อาศัยอยู่ที่หนองแส หรือหนองกระแสด คือพินทโยนกวดินาค เป็นใหญ่อยู่ทางเหนือ หนอง และ ชนมุลนาค เป็นใหญ่อยู่ท้ายหนอง มีหลานชื่อ ชีวายนาค นาคทั้งสองตกลงกัน ว่าถ้าได้ อาหารมาจะแบ่งกันกิน

อยู่มาวันหนึ่ง มีช้างตัวหนึ่งตายที่ท้ายหนอง ชนมุลนาคจัดการแบ่งเนื้อช้างเป็นสองส่วน มอบให้พินทโยนกวดินาคส่วนหนึ่ง ตนเก็บไว้กินเองส่วนหนึ่ง ต่อมา มีเม่นมาตายที่หัวหนอง พินทโยนกวดินาคก็แบ่งเป็นสองส่วน แบ่งให้ชนมุลนาคและไว้กินเองอย่างละส่วน แต่ชนมุลนาคเมื่อกิน เนื้อเม่นแล้วยังไม่อิ่ม และบังเอิญเหลือบไปเห็นขนเม่นยาวตั้งสอ กวว่าขนช้างมากมาย คิดว่า เม่นน่าจะใหญ่กว่าช้างเป็นแน่ จึงโกรธเพราะคิดว่า พินทโยนกวดินาคหวังเนื้อเม่นไว้กินเองมากกว่า จากนั้น นาคทั้งสองก็ผิใจกัน ทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรง จนน้ำพุ่งไปทั้งหนอง สัตว์ใหญ่น้อย ล้มตาย ร้อนถึงพระอินทร์ต้องส่งพระวิศุกรรมลงมาจับไล่ นาคทั้งสองออกจากหนองแส พลอยทำให้ นาคอื่น ๆ ต้องอพยพไปหาที่อยู่ใหม่ด้วย นาคทั้งสองจึงขุดคุ้ยดินจนลึกกลายเป็นคลอง ชีวายนาคขุดจนเกิดแม่น้ำอู (อุรังคนที) เลยไปถึงชีวายนที ชนมุลนาคก็ขุดจนเกิดแม่น้ำมูล ส่วนพินทโยนกวดินาค ก็ขุดออกไปทางเชียงใหม่จนเกิดแม่น้ำพิง และเมืองโยนกวดินครตามชื่อนาคตัวนั้น ส่วนนาคตัวอื่นก็ขุดคุ้ยจนเกิดแม่น้ำลำธารสายต่าง ๆ ปรากฏอยู่ทั่วไป

๒) ตำนานสุวรรณโคมคำ

ตำนานสุวรรณโคมคำ มีโครงเรื่องคล้ายกัน โดยนาคที่อยู่ทางทิศเหนือ ชื่อพญาสุตตนาคนาค ส่วนนาคที่อยู่ทางทิศใต้ ชื่อพญาศรีสัตตนาคนาค หลังจากมีเรื่องวิวาทเนื้อช้างเนื้อเม่นกันแล้ว พญาสุตตนาคนาคเห็นว่าพญาศรีสัตตนาคนาคคงมีกำลังสู้พวกของตนไม่ได้จึงยกกำลังลงมาจับไล่พญาศรีสัตตนาคนาค ออกจากหนองแส และจากนั้นมา น้ำจากหนองแสก็ไหลมาตามทางที่พญาศรีสัตตนาคนาคหลบหนีลง มา กลายเป็นแม่น้ำโขง

^๕ สุมาตกร ภูลายาว และรวงทอง จันดา, “แผ่นดิน สายน้ำและผู้คนบนพรมแดน”, เส้นทางสีเขียว, ฉบับที่ ๒๖ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๒๖- ๒๘.

(ง) ตำนานไทย

ตำนานคำชะโนด ซึ่งอยู่ที่ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีโครงเรื่องคล้ายกับตำนานพญานาคแห่งหนองแสงของลาว โดยนาครที่ได้เนื้อช้างมานั้น ชื่อพญาศรีสุทโธนาคร ส่วนนาครที่ได้เนื้อเม่นนั้น ชื่อพญาสุวรรณนาคร การวิวาทของนาครทั้งสองกินเวลานานถึงเจ็ดปี สัตว์ต่างๆ ในแถบนั้นเดือดร้อนไปทั่ว ร้อนถึงพระอินทร์ต้องลงมาตัดสินความ โดยมีโองการให้นาคทั้งสองหยุดรบกัน แล้วให้แยกกันอยู่โดยสร้างแม่น้ำคนละสาย พญาศรีสุทโธนาคร ได้สร้างแม่น้ำมุ่งไปทางทิศตะวันออกของหนองแสง และด้วยความเป็นพญานาคที่มีนิสัยใจร้อน เมื่อพบเจอภูเขากั้นทางแม่น้ำก็จะหลบหลีก ไก่งไปไถ่มา จึงเกิดเป็น “แม่น้ำไถ่ (โขง)” ฝ่ายพญาสุวรรณนาครนั้น ได้สร้างแม่น้ำขึ้นทางทิศใต้ของหนองแสง ความเป็นนาครที่ละเอียดและใจเย็น แม่น้ำที่สร้างขึ้นจึงมีความตรงกว่าแม่น้ำทั่วไป นั่นคือแม่น้ำน่าน จะเห็นว่าตำนานคล้ายกัน แตกต่างที่ชื่อพญานาคกับชื่อแม่น้ำ^{๑๐}

๒.๑.๒ จากต้นสายถึงปลายแม่น้ำโขง

จุดกำเนิดหรือจุดเริ่มต้นแม่น้ำโขงในทางภูมิศาสตร์นั้น ผู้วิจัยได้ตรวจสอบกับแผนที่ประเทศจีน^{๑๑} แผนที่โลก^{๑๒} รวมทั้งงานวิจัย ของ Hiroshi Hori^{๑๓} พบว่าจุดเริ่มต้นแม่น้ำโขงเกิดจากหิมะละลายบนแนวเทือกเขาดังกูลาซาน (Tanggula Shan Range) ที่ระดับความสูงเฉลี่ยกว่า ๕,๐๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของที่ราบสูงทิเบต ซึ่งเป็นเขตปกครองพิเศษ (Tibet or Xizang Autonomous Region) ของประเทศจีน แนวเทือกเขาดังกูลาซานนี้มีอาณาเขตกว้างใหญ่เชื่อมต่อทางทิศเหนือขึ้นไปถึงมณฑลชิงไห่หรือฉิงไห่ (Qinghai Province) ประเทศจีน ซึ่งลำธารหรือแม่น้ำสายแรกไกลสุดที่เป็นจุดกำเนิดหรือเริ่มต้นแม่น้ำโขงมีชื่อว่า จาคุ (Za Qu) ไหลมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านเมืองนางเซิน (Nangqen หรือ Nangqian County)

^{๑๐} อุคม เชยกิจวงศ์, **ตามรอยพญานาค**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕ – ๒๘.

^{๑๑} Qinghai Province, **Map of the People's Republic of China**, (Chengdu, China : Chengdu Cartographic Publishing House, 2006), p. 1.

^{๑๒} National Geographic Society (U.S.), **Atlas of the world**. 7th Edition. (Willard, Ohio, U.S.A.: R.R. Donnelley & Sons Company, 1999), pp. 99, 102.

^{๑๓} Hiroshi Hori, **The Mekong : Environment and Development**. (New York, USA : The United Nations University Press, 2000), pp.190 – 192, แหล่งที่มา :

<http://books.google.co.th/books?id=mZa57ilh9RkC&pg=PA191&lpg=PA191> [๒๓ ธ.ค. ๒๕๕๓]

จังหวัดยู่ชู่ (Yushu Tibetan Autonomous Prefecture) มณฑลฉิงไห่ (Qinghai Province) ไหลเลยลงไปพบกับลำธารหรือแม่น้ำอีกสายหนึ่งบรรจบทางฝั่งซ้ายชื่อว่า จิคุ (Zi Qu) และเลยต่อไปบรรจบกับลำธารหรือแม่น้ำอีกสายหนึ่งทางฝั่งขวาชื่อว่า โงมคุ (Ngom Qu) ที่เขตเมืองแฉมตู (Qamdo หรือ Chamdo หรือ Changdo) จากจุดนี้ แม่น้ำโงมคุมีชื่อเรียกว่า ลั่นช้าง หรือหลานซาง หรือ ลั่นก้งเจียง (Lancang Jiang) ถัดจากนั้นลงมาทางฝั่งขวายังบรรจบกับลำธารหรือแม่น้ำอีกสายชื่อว่า ชีคุ (Zhi Qu) ที่เขตเมืองซั๊กยัป (Zhagyab) และไหลเรื่อยลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ และลงได้เข้าสู่มณฑลยูนนาน หรือ หยุนหนาน (Yunnan Province) ประเทศจีน

แม่น้ำโงมคุ หรือ หลานซาง หรือลั่นก้งเจียง จะไหลขนานลงมากับแม่น้ำสำคัญอีกสองสายคือ แม่น้ำจินชา (Jinsha Jiang) หรือ แยงซีเกียง (Yangtze River) ทางฝั่งซ้ายหรือทิศตะวันตก กับแม่น้ำนู่เจียง (Nu Jiang) หรือสาละวิน (Thanlwin หรือ Salween River) ทางฝั่งขวาหรือทิศตะวันตก ภูมิประเทศโดยทั่วไปจะเป็นเทือกเขาโตรกผาสูงชัน ป่าทึบและกระแสน้ำไหลเชี่ยวกร่ากราดรุนแรง เมื่อลงมาถึงเขตเมือง ลี่เจียง (Lijiang) เมืองโบราณที่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกนั้น แม่น้ำจินชาหรือแยงซีเกียงหันวกกลับหนึ่งร้อยแปดสิบองศาแยกห่างไปทางทิศตะวันออกสู่ทะเลเหลืองที่นครเซี่ยงไฮ้ (Shanghai Municipality) แม่น้ำนู่เจียงหรือสาละวินมุ่งตรงลงใต้สู่ทะเลอันดามันประเทศพม่า ส่วนแม่น้ำโงมคุหรือลั่นก้งเจียงไหลตามทิศอุษาคเนย์ลงมาผ่านเขตเมืองต้าลี่ หรือต้าหลี่ (Dali) ศูนย์กลางอาณาจักรต้าลี่ฟูและน่านเจ้าในอดีต มีทะเลสาบกว้างใหญ่ชื่อเหอไห่ (Er Hai) ที่สันนิษฐานกันว่าเป็นหนองแสหรือหนองกระแสด ตามตำนานพญานาคและพญาแถน และไหลได้ลงมาอีกผ่านเมืองเซียงรุ่ง หรือเซียงรุ่ง หรือจิ้งหง (Chiengrong หรือ Jinghong) ถึงดินแดนสิบสองปันนา (XishuangBanna Prefecture) ของชนชาวไทลื้อ จนสุดเขตแดนประเทศจีน ที่เมืองกวานเหลย (Guan Lei) อันเป็นเมืองท่าสำคัญในปัจจุบัน รวมความยาวแม่น้ำโงมคุช่วงที่อยู่ในประเทศจีนตั้งแต่จุดเริ่มต้นแม่น้ำจาคุ (Za Qu) ถึงจรดสุดเขตแดนยาวประมาณ ๒,๐๐๐ กิโลเมตร^{๑๔} (๒,๑๖๑ กิโลเมตร)^{๑๕}

ต่อจากนั้น แม่น้ำโงมคุกลายเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศจีน กับ ประเทศพม่าด้วยระยะทางอันสั้นประมาณ ๒๕ กิโลเมตร ถัดมาเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศพม่า กับประเทศสปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) ระหว่างลำน้ำช่วงนี้มีท่าเรือขนถ่ายสินค้ามุ่ง

^{๑๔} Kunming Hydroelectric Investigation and Design Institute, 1985. อ้างใน Hiroshi Hori, **The Mekong : Environment and Development**, หน้า ๓.

^{๑๕} Yunnan Geographic Environmental Research Journal, March 1999. อ้างใน Hiroshi Hori, **The Mekong : Environment and Development**, หน้า ๓.

ตรงสู่เมืองเชียงตุง (Kengtung) ประเทศพม่า และเมืองหลวงน้ำทา ประเทศสปป.ลาว แล้วแม่น้ำโขงก็ไหลมายังจุดบรรจบสำคัญร่วมกันของสามประเทศ พม่า สปป.ลาว และไทยบริเวณสบรวก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เรียกว่า สามเหลี่ยมทองคำ (Golden Triangle) ที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นศูนย์กลางการผลิตการค้าฝิ่นและยาเสพติดระดับโลก ความยาวลำน้ำจากสุดเขตแดนประเทศจีนถึงสามเหลี่ยมทองคำประมาณ ๒๒๐ กิโลเมตร

จากสามเหลี่ยมทองคำ แม่น้ำโขงกลายเป็นเส้นเขตแดนช่วงแรกระหว่างประเทศไทยกับ ประเทศ สปป.ลาว ไหลผ่านอำเภอเชียงของ เมืองแห่งการจับปลาบึกชุกชุม เมืองแห่งการประกอบพิธีกรรมสืบทอดแม่น้ำโขง เมืองแห่งคอนผีหลงคือมีแก่งหินสลับซับซ้อนเป็นร่องน้ำวนที่ศพลอยน้ำพลัดหลงเข้ามาติดแก่ง หาด คอน หรือคอน หลงลอยวนอยู่บริเวณนี้ จึงเรียกว่าคอนผีหลง และมีสะพานมิตรภาพไทยลาวข้ามแม่น้ำโขงแห่งที่สี่ เชียงของ — ห้วยทราย ไหลต่อมาจนถึงแก่งผาได อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย เส้นเขตแดนช่วงนี้ยาวประมาณ ๘๔ กิโลเมตร จากนั้นไหลออกนอกประเทศไทยสู่เมืองหลวงพระบางที่สงบเงียบและสวยงาม อดีตเมืองหลวงเก่าของราชอาณาจักรล้านช้าง มีวัดเชียงทองที่งดงามและมีชื่อเสียง ปัจจุบันเป็นดินแดนมรดกโลก เป็นจุดหมายปลายทางการท่องเที่ยวทางภาคเหนือของประเทศสปป.ลาว ความยาวลำน้ำจากสามเหลี่ยมทองคำถึงเมืองหลวงพระบางประมาณ ๓๖๐ กิโลเมตร

จากเมืองหลวงพระบาง แม่น้ำโขงไหลลงใต้ ภูมิประเทศช่วงนี้จะเป็นหุบเหวลึกเขาสูงชัน น้ำไหลแรงและร่องน้ำมากด้วยแก่งหินยากแก่การเดินเรือ ผ่านเมืองปากลาย (Pak lay) ลงมาถึงบ้านท่าดีหมี อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย แม่น้ำโขงหักมุมจากเลี้ยวไปทางบูรพาและเป็นเส้นเขตแดนช่วงหลังระหว่างประเทศไทยกับ ประเทศ สปป.ลาว อีกครั้งหนึ่ง ผ่านอำเภอปากชม และอำเภอสว่างแดนดิน แม่น้ำโขงช่วงนี้ยังคงมากมายด้วยแก่งหินและยากแก่การเดินเรือเช่นกัน จนถึงอำเภอศรีเชียงใหม่ ฝั่งตรงข้ามคือแขวงเวียงจันทน์และเขตปกครองพิเศษกำแพงนครเวียงจันทน์ (Vientiane Prefecture) เมืองหลวงประเทศ สปป.ลาว มีพะตาดหลวง (พระธาตุหลวง) ศูนย์รวมจิตใจของชาวลาว ความยาวลำน้ำจากเมืองหลวงพระบางถึงกำแพงนครเวียงจันทน์ประมาณ ๔๓๐ กิโลเมตร

จากกำแพงนครเวียงจันทน์ แม่น้ำโขงไหลผ่านอำเภอท่าบ่อ ถึงจังหวัดหนองคาย มีสะพานมิตรภาพไทยลาวแห่งที่หนึ่ง หนองคาย — เวียงจันทน์ (เปิดใช้งานเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๓๙) ผ่านอำเภอโพนพิสัย อำเภอรันวาปี อำเภอปากคาดที่กล่าวขวัญกันในฐานะเป็นดินแดนแห่งบั้งไฟพญานาค ถึงอำเภอบึงกาฬ (เป็นจังหวัดบึงกาฬ จังหวัดที่ ๗๗ เมื่อ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๔) ฝั่งตรงข้ามคือเมืองปากซัน แขวงบอลิคำไซ ที่รู้จักกันจากเพลงกุหลาบปากซัน เข้าสู่อำเภอบ้านแพง และจังหวัดนครพนม ดินแดนแห่งอาณาจักรลือโคตะบองหรือลือโคตะบูน (ศรีโคตบูน) ใน

อดีต มีสะพานมิตรภาพไทยลาวแห่งที่สาม นครพนม — ท่าแขก แขวงคำม่วน (เปิดใช้งานเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๔) เลยลงได้ไปอีกจะถึงอำเภอธาตุพนม ที่ประดิษฐานองค์เจดีย์พระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ แม่น้ำโขงไหลเลียบลงได้มาเรื่อย ถึงจังหวัดมุกดาหาร ตรงข้ามคือสะพานนะเขต เมืองใหญ่อันดับสองของประเทศ สปป.ลาว มีสะพานมิตรภาพไทยลาวแห่งที่สอง มุกดาหาร — สะหวันนะเขต (เปิดใช้งานเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๕๐) ความยาวลำน้ำโขงจากกำแพงนครเวียงจันทน์ ถึงเมืองสะหวันนะเขต ประมาณ ๔๖๐ กิโลเมตร

จากเมืองสะหวันนะเขต สู่อำเภอชาภูมิ อำเภอเขมราฐ ถึงผาชนะไดดินแดนไกลสุดทางตะวันออกของประเทศไทย ผ่านผาแต้มดินแดนอารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์หน้าผาหินมาถึงอำเภอโขงเจียมแห่งที่แม่น้ำมูลแม่น้ำสาขาไหลมาบรรจบแม่น้ำโขงแล้วกลายเป็นแม่น้ำสองสี แล้วออกจากประเทศไทยที่บ้านเวินบึก อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี รวมความยาวเส้นเขตแดนช่วงหลังนี้จากอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ถึงจุดนี้ยาวประมาณ ๘๕๒ กิโลเมตร รวมความยาวแม่น้ำโขงส่วนที่อยู่ในประเทศไทยทั้งหมดตั้งแต่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ประมาณ ๘๙๖ กิโลเมตร^{๑๖} จากบ้านเวินบึก แม่น้ำโขงไหลลงทิศอาคเนย์ ถึงเมืองปากเซ เมืองหลวงของแขวงจำปาสัก (จำปาศักดิ์) เมืองที่ฝรั่งเศสสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ (ค.ศ. ๑๘๐๕) เพื่อคานอำนาจกับเมืองจำปาศักดิ์ ปัจจุบันเมืองปากเซเป็นชุมทางการขนส่ง การค้าและการท่องเที่ยวทางภาคใต้ของประเทศ สปป.ลาว ความยาวลำน้ำจากเมืองสะหวันนะเขตถึงเมืองปากเซ ประมาณ ๒๖๐ กิโลเมตร

จากเมืองปากเซ ล่องลงได้ประมาณ ๓๐ กิโลเมตรจะถึงเมืองจำปาศักดิ์ อดีตศูนย์กลางอำนาจการเมืองการปกครองของราชอาณาจักรลาวได้ มีปราสาทวัดพู อดีตเทวาลัยขอม เลยลงไปอีกประมาณ ๑๒๐ กิโลเมตร แม่น้ำโขงช่วงนี้จะกว้างที่สุด ในฤดูน้ำหลากวัดความกว้างได้ถึง ๑๒ กิโลเมตร และเมื่อน้ำลด เกาะแก่งหรือดอนน้อยใหญ่จะผุดขึ้นมามากมายจนทำให้ได้ชื่อว่าสี่พันดอนแต่ไทยเราเรียกกันว่า ศรีพันดอน^{๑๗} เกาะหรือดอนขนาดใหญ่สุดวัดส่วนกว้างได้ ๖ กิโลเมตร ยาว ๑๒ กิโลเมตรคือดอนโขง ซึ่งกลายเป็นเมืองโขง (Muang Khong) มีร้านอาหาร โรงแรม เกสต์เฮาส์ และวิลล่าแบบอาณานิคมฝรั่งเศส เกาะรองลงมาคือ ดอนคอนเป็นตำแหน่งของน้ำตกหลี่ผีหรือตาดสมพะมิตร เป็นน้ำตกกลางลำน้ำโขง คำว่าหลี่ คือเครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่งคล้ายลอบ ฝิคือศพคนตายที่ไหลตามน้ำและถูกพัดพามาติดหลี่จับปลาของชาวบ้านที่มีอยู่มากมายบริเวณนี้ จาก

^{๑๖} อภินันท์ บัวหภักดี, “ล่องแม่น้ำโขง จากเชียงรายถึงโขงเจียม”, ศิลปวัฒนธรรมไทย, ปีที่ ๔๘ ฉบับที่ ๓ (มีนาคม ๒๕๕๓): ๔ - ๑๑.

^{๑๗} มลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลกกว้าง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๔ - ๑๖๕.

น้ำตกหลี่ผิงมา จะมีปลาโลมาน้ำจืดหรือโลมาอิรวดี คนลาวเรียกว่าปลาข่า เลยคอนคอนลงไปอีก ฟากหนึ่งจะเป็นน้ำตกคอนพะเพ็งหรือน้ำตกตาดคอน เป็นน้ำตกขนาดใหญ่ที่สุดในเขตแม่น้ำโขง ตอนล่าง ได้รับสมญานามว่าไนแองการาแห่งเอเชีย ความยาวลำน้ำจากเมืองปากเซถึงบริเวณน้ำตก (Khone Falls) นี้ประมาณ ๑๕๕ กิโลเมตร

แม่น้ำโขงออกจากประเทศ สปป.ลาว ที่บ้านเวินคาม (Voen Kham) เขตเมืองโขง แขวง จำปาศักดิ์ เข้าสู่ประเทศกัมพูชา เมื่อไหลลงมาประมาณ ๕๕ กิโลเมตร ถึงเมืองสตึงเตรง (Stung treng) จวบบรรจบแม่น้ำเซซาน (Se San River) แม่น้ำสาขาใหญ่ที่สุดของแม่น้ำโขง จากนั้นเลาะเลี้ยว ลงมาอีกประมาณ ๑๓๕ กิโลเมตร ถึงเมืองกรати (Kratie) ผ่านเมืองกัมปงจาม (Kampong Cham) ถึง กรุงพนมเปญ (Phnom Penh) ความยาวลำน้ำจากบริเวณน้ำตกถึงกรุงพนมเปญประมาณ ๔๐๕ กิโลเมตร

เมื่อมาถึงพนมเปญ ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงหรือทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือจะมีแม่น้ำซาป (Tonle Sap River) ไหลจากทะเลสาบหลวงหรือโตนเลสาป (Tonle Sap Great Lake) มาบรรจบ และมีแม่น้ำบาสัก (Bassac River) แยกจากแม่น้ำโขงไหลไปทางตะวันออกเฉียงใต้ รวมกับแม่น้ำโขง เส้นเดิมจากทางเหนือหักมุมไหลไปทางตะวันออก เป็นจุดบรรจบของแม่น้ำสามสายแต่คล้ายกับ แม่น้ำสี่สาย ชาวเขมรเรียกว่าเขต จตุมุข ในขณะที่ฝรั่งเศสเรียกว่า กัตเทรอบราส (Quatre Bras) หรือ สี่กร (Four arms)^{๑๔} อาณาเขตตรงนี้มีปรากฏการณ์ไม่เหมือนที่ใดในโลก นั่นคือการสลับทิศทางการ ไหลของแม่น้ำซาป โดยในระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคมเป็นฤดูมรสุมน้ำหลากทำให้น้ำ ในแม่น้ำโขงปริมาณมากที่มาจากทางทิศเหนือดันน้ำในแม่น้ำซาปให้ไหลย้อนกลับไปทางตะวันตกเฉียงเหนือเป็นผลให้ทะเลสาบหลวงหรือโตนเลสาปมีขนาดใหญ่ขึ้นกว่าสองเท่าตัว คือจากพื้นที่ ๓,๐๐๐ ตารางกิโลเมตรที่มีอยู่เดิมเป็น ๘,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร เมื่อเลยเดือนตุลาคม ระดับน้ำใน แม่น้ำโขงลดต่ำลง แม่น้ำซาปก็จะสลับทิศทางการไหล โดยระบายน้ำจากทะเลสาบหลวงย้อนกลับ ลงมาสู่แม่น้ำบาสักและแม่น้ำโขง

จากเขตจตุมุขกรุงพนมเปญ แม่น้ำโขงกลายเป็นแม่น้ำสองสาย เส้นบนเรียกว่าแม่น้ำโขง ดังเดิมในขณะที่ชาวเวียดนามเรียกว่าแม่น้ำเตียนยาง (Tien Giang River) ส่วนเส้นล่างเรียกว่าแม่น้ำ บาสัก (Bassac River) ในขณะที่ชาวเวียดนามเรียกว่าแม่น้ำเห่ายาง (Hao Giang River) เมื่อเข้าสู่เขต แดนภาคใต้ของประเทศเวียดนามแล้ว แม่น้ำทั้งสองได้แตกแขนงออกเป็นหลายสาขา จนได้รับ ฉายาว่าแม่น้ำเก้ามังกร (Nine Dragons River) หรือแม่น้ำกิวลอง (Cuu Long River) บริเวณนี้ กลายเป็นดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง (Mekong Delta) ที่อุดมสมบูรณ์ เป็นอู่ข้าวอู่น้ำที่สำคัญ

^{๑๔} มัลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, หน้า ๒๘๓ – ๒๘๔.

ของภูมิภาค แล้วแม่น้ำโขงไหลลงสู่ทะเลจีนใต้ (South China Sea) ในที่สุด ความยาวลำน้ำจากกรุงเทพมหานครจนถึงสุดปลายแม่น้ำโขงประมาณ ๓๓๐ กิโลเมตร^{๑๕}

จากจุดเริ่มต้นแม่น้ำโขงบนเทือกเขาตังกูลาซานที่ราบสูงที่เบตลงมาถึงบริเวณสามเหลี่ยมทองคำ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ได้รับการจำแนกเป็น **แม่น้ำโขงตอนบน** (Upper Mekong Basin) และจากสามเหลี่ยมทองคำลงมาถึงปลายแม่น้ำโขงทะเลจีนใต้จำแนกเป็น **แม่น้ำโขงตอนล่าง** (Lower Mekong Basin)

๒.๑.๓ แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขง

แม่น้ำโขงประกอบด้วยแม่น้ำสาขาน้อยใหญ่มากมายจำนวนมาก ประมวลที่สำคัญได้ดังนี้

(ก) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในประเทศจีน

จากจุดกำเนิดแม่น้ำโขง คือแม่น้ำจางู (Za Qu) บนเทือกเขาตังกูลาซาน (Tanggula Shan Range) เขตปกครองพิเศษทิเบต มีแม่น้ำสาขาที่สำคัญคือ แม่น้ำจีคุ (Zi Qu) แม่น้ำโงมคุ (Ngom Qu) และแม่น้ำชีคุ (Zhi Qu) เมื่อลงมาถึงเขตมณฑลยูนนาน หรือหยุนหนาน มีแม่น้ำสาขาชื่อ

แม่น้ำหวยหยวนเจียง (Weiyuan Jiang) เริ่มจากแนวเทือกเขาหวูเหลียงซาน (Wuliang shan) ทางตอนใต้ของเมืองต้าลี่ หรือต้าหลี่ (Dali) ไหลลงมาทางทิศตะวันตกบรรจบแม่น้ำโขงที่เมืองเชียนหลิว (Qianliu) ตอนบนของเมืองเซียงรุ้ง หรือเซียงรุ้ง หรือจิงหง (Jinghong)

แม่น้ำบูหยวนเจียง (Buyuan Jiang) เกิดจากตอนล่างของแนวเทือกเขาหวูเหลียงซาน ทางตอนเหนือเมืองซือเหมา (Simao) ไหลลงมาทางใต้บรรจบแม่น้ำโขงใต้เมืองเซียงรุ้งเกือบจรดเขตแดนตอนล่างประเทศจีน

(ข) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในประเทศพม่า

แม่น้ำโขงไหลผ่านเป็นแนวเขตแดนประเทศพม่ากับประเทศจีน และ สปป.ลาว ด้วยระยะทางอันสั้นประมาณ ๒๒๐ กิโลเมตร มีแม่น้ำสาขานานาเล็กคือ

แม่น้ำโหลย (Loi หรือ Namlwi Creek) เริ่มจากมณฑลยูนนานประเทศจีน ไหลเข้าเขตแดนประเทศพม่า ผ่านเมือง Mong Hpin เมือง Tarpin เมือง Mong Wa เมือง Mong Yu และเมือง Boksoknam แล้วไหลลงแม่น้ำโขง

แม่น้ำคา (Hka) เกิดจากภูเขาดอนล่างเมืองเซียงตุง (Kengtung) ไหลผ่านเมือง Mong Hpayak เมือง Mong Lin ลงสู่แม่น้ำโขงตอนบนของสามเหลี่ยมทองคำ

^{๑๕} Hiroshi Hori, *The Mekong : Environment and Development*, หน้า ๑ – ๑๐.

(ค) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในเขตประเทศไทย

แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในเขตประเทศไทย ทั้งขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก รวมกันได้ไม่น้อยกว่า ๓๘ กลุ่มน้ำสาขา จำแนกได้ดังนี้ :

๑) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในภาคเหนือ

แม่น้ำกก เกิดจากภูเขาในรัฐฉาน ประเทศพม่า ไหลผ่านอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่ แล้วบรรจบแม่น้ำโขงที่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย มีกลุ่มน้ำสาขาย่อย ที่สำคัญคือ แม่น้ำฝาง แม่น้ำลาว น้ำแม่สรวย และแม่น้ำกกตอนล่าง

แม่น้ำแม่สาย เกิดจากทิวเขาในรัฐฉาน แล้วไหลไปบรรจบแม่น้ำรวกที่สบสาย

แม่น้ำรวก เกิดจากทิวเขาในรัฐฉาน แล้วไหลไปบรรจบแม่น้ำโขงที่สบรวก

แม่น้ำแม่จัน เกิดจากคอยสามเส้าในทิวเขาฝิ่นน้ำไหลไปบรรจบแม่น้ำโขงที่อำเภอ เชียงแสน

แม่น้ำอิง เกิดจากทิวเขาฝิ่นน้ำในเขตจังหวัดเชียงรายไหลไปบรรจบแม่น้ำโขงในเขต อำเภอเทิงจังหวัดเชียงราย^{๒๐}

๒) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

แม่น้ำชี เกิดจากต้นน้ำบนทิวเขาพังเหย ซึ่งเป็นเขาสันปันน้ำของกลุ่มน้ำป่าสักและกลุ่มน้ำชี ไหลจากจังหวัดชัยภูมิ ผ่านจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร และบรรจบแม่น้ำมูลใน เขตจังหวัดอุบลราชธานี มีลำน้ำสาขาที่สำคัญคือ ลำน้ำชี ลำวังสะพุง ลำกระเจวน ลำคันฉู ห้วยวัง สามหมอ ลำน้ำพอง ห้วยพวย ลำพะเนียง ลำน้ำพรม ลำน้ำเชิญ ห้วยสายบาตร ลำปาว ลำพัน ชาด และลำน้ำขี้ อ่างเก็บน้ำที่สำคัญในกลุ่มน้ำนี้คือ เขื่อนอุบลรัตน์ เขื่อนจุฬาภรณ์ เขื่อนลำน้ำพุง และเขื่อนลำปาว

แม่น้ำมูล ต้นน้ำเกิดจากเขาเขียว จังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่านจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และไหลลงแม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี มีกลุ่มน้ำสาขารวม ๓๑ สาขา อ่างเก็บน้ำที่สำคัญในกลุ่มน้ำนี้คือ เขื่อนลำตะคอง เขื่อนลำพระเพลิง เขื่อนมูลตอนบน เขื่อน ลำนางรอง และเขื่อนสิรินธร^{๒๑}

นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำสาขาอีกหลายสาย เช่น แม่น้ำเหือง แม่น้ำเลย แม่น้ำสงคราม ฯ

^{๒๐} รวงทอง จันดา, “ลุ่มน้ำโขงสายน้ำ ๖ แผ่นดิน”, เส้นทางสีเขียว, ฉบับที่ ๒๖ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๑๓ - ๑๕.

^{๒๑} กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, รายงานสถานภาพสิ่งแวดล้อมเรื่องน้ำ, (กรุงเทพมหานคร : กองสารสนเทศสิ่งแวดล้อม, ๒๕๔๔), หน้า ๘ - ๒๐.

(ง) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในประเทศ สปป.ลาว

แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในประเทศลาวจากทิศเหนือตอนบนลงสู่ทิศใต้ตอนล่าง รวมแล้วไม่น้อยกว่า ๓๕ กลุ่มน้ำสาขา ที่สำคัญประมวลได้ดังนี้^{๒๒}

แม่น้ำทา (Nam Tha River) เกิดจากทิวเขาดิดเขตแดนทิศเหนือแขวงหลวงน้ำทา ไหลลงมาทางใต้ผ่านแขวงอุดมไซ บรรจบแม่น้ำโขงที่เมืองปากทา แขวงบ่อแก้ว

แม่น้ำแบ่ง (Nam Beng River) จากทิวเขาทางตอนเหนือของแขวงอุดมไซ ไหลลงใต้ บรรจบแม่น้ำโขงที่เมืองปากแบ่ง

แม่น้ำอู (Nam Ou River) แม่น้ำสาขานาคใหญ่ทางตอนเหนือ ไหลจากขุนเขาในมณฑลยูนนานประเทศจีนลงใต้ผ่านแขวงพงสาลี เข้าแขวงหลวงพระบาง บรรจบแม่น้ำโขงที่บ้านปากอู ตอนบนของเมืองหลวงพระบางประมาณ ๒๐ กิโลเมตร

แม่น้ำซวง (Nam Xuang River) อยู่ใต้แม่น้ำอูลงมา เริ่มจากตอนบนแขวงหลวงพระบาง ไหลมาทางทิศหรีด ลงสู่แม่น้ำโขงที่เมืองปากซวง เหนือเมืองหลวงพระบาง

แม่น้ำคาน (Nam Khan River) อยู่ใต้แม่น้ำซวงลงมา เกิดจากที่ราบสูงแขวงหัวพัน ไหลมาทางทิศหรีด ลงสู่แม่น้ำโขงที่ใจกลางเมืองหลวงพระบาง

แม่น้ำงึม (Nam Ngum River) แม่น้ำสาขานาคใหญ่ทางตอนกลาง เกิดจากบริเวณที่ราบสูงทุ่งไหหิน แขวงเชียงขวาง ไหลลงมาทางใต้ พบแม่น้ำสาขาชื่อแม่น้ำลิก (Nam Lik River) ไหลต่อมาเข้าเขตแขวงเวียงจันทน์ กำแพงนครเวียงจันทน์ บรรจบแม่น้ำโขงที่เมืองปากงึม มีอ่างเก็บน้ำคือเขื่อนน้ำงึม

แม่น้ำเจียบ (Nam Ngiap River) แม่น้ำที่ไหลเจียบ เริ่มต้นบนที่ราบสูง เมืองโพนสะหวัน (โพนสวรรค์) แขวงเชียงขวาง ไหลลงมาทางใต้ลงแม่น้ำโขง ใกล้เมืองปากซัน แขวงบอลิคำไซ

แม่น้ำซัน (Nam Xan River) แม่น้ำที่ไหลซัน จากภูสามสัวม (Phu Sam Suam) สูง ๒,๖๒๐ เมตร ตอนล่างของแขวงเชียงขวาง ไหลลงใต้สู่แม่น้ำโขงที่เมืองปากซัน แขวงบอลิคำไซ ตรงข้ามกับอำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย

แม่น้ำเทิน/กะดิง (Nam Theun/Kading River) เริ่มจากที่ราบสูงตอนล่างแขวงคำม่วน ไหลขึ้นเหนือไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ แล้วลงสู่แม่น้ำโขงที่เมืองปากกะดิง แขวงบอลิคำไซ มีอ่างเก็บน้ำคือเขื่อนน้ำเทิน

^{๒๒} Water Environment Partnership in Asia (WEPA), Ministry of the Environment of Japan, Lao

State of Water. Environmental Issues : Mekong River Tributaries and Rainfall. แหล่งที่มา :

<http://www.wepa-db.net/policies/state/laos/overview.htm>. [๐๕ ม.ค. ๒๕๕๔]

แม่น้ำหิโนน (Nam Hinboun River) เริ่มจากตอนบนแขวงคำม่วน ไหลลงใต้สู่แม่น้ำโขง ที่เมืองหิโนน แขวงคำม่วน ตรงข้ามอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มีอ่างเก็บน้ำคือเขื่อนหิโนน

แม่น้ำเซบั้งไฟ (Se Bangfay River) เกิดจากเทือกเขาสูงติดชายแดนประเทศเวียดนาม ไหลมาทางทิศเหนือ ผ่านเมืองมหาไซ แขวงคำม่วน บรรจบแม่น้ำโขง ตรงข้ามอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

แม่น้ำเซบั้งเหียง (Se Banghieng River) แม่น้ำสาขาขนาดใหญ่สายหนึ่งทางตอนล่าง ของ สปป.ลาว เกิดจากเทือกเขาสูงอันนัม (Annam Highlands) ติดเขตแดนประเทศเวียดนาม ไหลมาทางทิศตะวันตกของแขวงสะหวันนะเขต มีแม่น้ำสาขาย่อยไหลมาบรรจบอีกหลายสาย ก่อนจะลงสู่แม่น้ำโขงที่จุดใต้ลงมาจากเมืองสะหวันนะเขตประมาณ ๕๐ กิโลเมตร

แม่น้ำเซดอน (Se Done River) เกิดจากที่ราบสูงบอละเวน (Bolaven Plateau) ทางทิศ ตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศ ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของ แขวงจำปาสัก(จำปาศักดิ์) สาละวัน เซกอง และอัตตะปือ ไหลมาทางทิศตะวันตก บรรจบแม่น้ำโขงใกล้กลางเมืองปากเซ (Pak Xe) เมือง หลวงแขวงจำปาสัก

แม่น้ำเซกอง (Se Kong River) เป็นแม่น้ำสาขาขนาดใหญ่สายหนึ่ง เกิดจากเทือกเขาสูง ติดชายแดนประเทศเวียดนาม จากแขวงสาละวัน ไหลลงใต้ผ่านแขวงเซกอง และอัตตะปือ เข้าสู่ ประเทศกัมพูชา

(จ) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในเขตประเทศกัมพูชา^{๒๓}

แม่น้ำเซกอง (Se Kong River) เป็นแม่น้ำสาขาขนาดใหญ่สายหนึ่ง เกิดจากเทือกเขาสูง ติดชายแดนประเทศเวียดนาม ไหลมาจากประเทศ สปป.ลาว ลงมาบรรจบเป็นสาขาของแม่น้ำเซ ซาน (Se San River) ที่เมืองสตึงตรง (Stung Treng) ก่อนจะลงสู่แม่น้ำโขง

แม่น้ำเซซาน (Se San River) เป็นแม่น้ำสาขาขนาดใหญ่ เกิดจากประเทศเวียดนามเข้าสู่ ประเทศกัมพูชา ไหลลงสู่แม่น้ำโขงใกล้เมืองสตึงตรง (Stung Treng)

แม่น้ำสระโป้ก (Sre Pok River) เป็นแม่น้ำสาขาขนาดใหญ่ที่ไหลมาบรรจบเป็นสาขา ของแม่น้ำเซซาน (Se San River) อีกสายหนึ่งที่จุดห่างจากเมืองสตึงตรงประมาณ ๓๕ กิโลเมตร

นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำสาขานานกลางอีกหลายสาย คือ Prek Preah, Prek Kriang, Prek Kampi, Prek Te และ Prek Chhlong.

^{๒๓} Water Environment Partnership in Asia (WEPA), Ministry of the Environment of Japan, **Cambodia State of Water**. Environmental Issues : Mekong River Tributaries and Rainfall. แหล่งที่มา : http://www.wepa-db.net/policies/state/cambodia/river2_1_2.htm. [๐๕ ม.ค. ๒๕๕๔]

(จ) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในเขตประเทศเวียดนาม

แม่น้ำโขงจากประเทศกัมพูชาเข้าสู่ภาคใต้ประเทศเวียดนาม เป็นแม่น้ำสองสาย เส้นบนเรียกว่าแม่น้ำเตียนยาง (Tien Giang River) เส้นล่างเรียกว่าแม่น้ำเห่ายาง (Hao Giang River) จากแม่น้ำสองสายได้แตกแขนงออกเป็นหลายสาขา ประกอบกับมีคู คลอง ชื่อน้ำจำนวนมาก ต่อเชื่อมกันเป็นโครงข่ายใยแมลงมุม ก่อเกิดเป็นดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง (Mekong Delta) หรือปากแม่น้ำเก้ามังกร (Nine Dragon River Delta) ที่มีอาณาเขตขนาดใหญ่ถึง ๑๕,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร^{๒๔}

แม่น้ำเส้นล่างคือเห่ายาง ไหลผ่านเมืองเจาต็อก (Chau Doc) เมืองลองเซวียน (Long Xuyen) เมืองเกิ่นเทอ (Can Tho) แล้วลงสู่ทะเลจีนใต้ ส่วนแม่น้ำเส้นบนคือเตียนยาง ไหลผ่านเมืองซาเด็ค (Sa Dec) เมืองวินห์ลอง (Vinh Long) เมืองเบ็นแตร (Ben Tre) แตกแขนงออกเป็นหลายสาขา คือแม่น้ำเตียนยาง (Tien Giang River) แม่น้ำหมีเถาะ (My Tho River) แม่น้ำบาไล (Ba Lai River) แม่น้ำฮามหลวง (Ham Luang River) และแม่น้ำโกเจียน (Co Chien River)^{๒๕} แล้วลงสู่ทะเลจีนใต้ในที่สุด

๒.๑.๔ ข้อมูลอุทกวิทยาของแม่น้ำโขง

(ก) ชื่อเรียกแม่น้ำโขง

แม่น้ำโขง มีชื่อเรียกหลากหลายในแต่ละประเทศ กล่าวคือ จากจุดเริ่มต้นในเขตปกครองพิเศษทิเบตเรียกว่า แม่น้ำจาคุ (Za Qu) หรือ ต้าจู (Dza Chu) แปลว่าแม่น้ำสีลา หรือแม่น้ำหิน ในประเทศจีนเรียก หลานซาง หรือ ลันกังเจียง (Lancang Jiang) แปลว่าแม่น้ำเขียวกราก ในประเทศพม่าเรียก Meguang Myit ในประเทศ สปป.ลาว เรียก แม่น้ำของ – แม่แห่งแม่น้ำทั้งปวง ในประเทศไทย เรียกแม่น้ำโขง (Mekong) ในประเทศกัมพูชาเรียก แม่น้ำโตนเลธม (Tonle Thom) แปลว่าแม่น้ำใหญ่ และในประเทศเวียดนามเรียก แม่น้ำกิวลอง (Cuu Long) หรือแม่น้ำเก้ามังกร (Nine Dragon River)^{๒๖}

^{๒๔} The Mekong Delta in brief, แหล่งที่มา : <http://www.vietnam-beauty.com/top-destinations/destination-in-the-south/24-destination-in-the-south/194-the-mekong-delta-in-brief.html>. [๑๖ ม.ค. ๒๕๕๔]

^{๒๕} Ben Tre – huge potential of ecological tourism in Vietnam, แหล่งที่มา : <http://www.vietnam-beauty.com/top-destinations/destination-in-the-south/24-destination-in-the-south/57-ben-tre-huge-potential-of-ecological-tourism-in-vietnam.html>. [๑๖ ม.ค. ๒๕๕๔].

^{๒๖} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอัครพงษ์ คำคุณ, แม่น้ำโขง ณ นครพนม, (กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๕.

(ข) อันดับความยาวของแม่น้ำโขง

ความยาวแม่น้ำโขงกล่าวอ้างแตกต่างกันไป จากรายงานวิจัยของ Hiroshi Hori ข้างต้น ประมาณความยาวแม่น้ำโขงไว้ ๔,๖๒๐ กิโลเมตร เอกสารวิชาการธนาคารพัฒนาเอเชียระบุความยาวแม่น้ำโขง ๔,๘๐๐ กิโลเมตร^{๒๖} ขณะที่เอกสารบางฉบับระบุความยาวแม่น้ำโขงเป็น ๔.๘๐๕ กิโลเมตร แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำยาวมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยาวเป็นอันดับที่ ๗ ของทวีปเอเชีย และยาวเป็นอันดับที่ ๑๒ ของโลก^{๒๗}

(ค) พื้นที่ลุ่มน้ำและปริมาณน้ำในลุ่มแม่น้ำโขง

ตารางที่ ๒.๑ พื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

ประเทศ	พื้นที่ทั้งประเทศ (ตารางกิโลเมตร)	พื้นที่ในลุ่มน้ำโขง (ตารางกิโลเมตร)	สัดส่วนพื้นที่ ลุ่มน้ำต่อทั้ง ประเทศ (%)	สัดส่วนพื้นที่ ลุ่มน้ำของหก ประเทศ (%)
มณฑลยูนนาน-จีน	395,000	165,000	41.0	21.0
พม่า	676,600	24,000	3.5	3.0
ไทย	513,100	184,200	35.9	23.0
สปป.ลาว	236,800	202,400	85.5	25.0
กัมพูชา	181,000	154,700	85.5	20.0
เวียดนาม	331,700	65,200	19.7	8.0
รวม	2,334,200	795,500	34.1	100.0

ที่มา : Mekong Secretariat (1988)^{๒๘}

ตารางที่ ๒.๑ แสดงพื้นที่โดยรวมทั้งประเทศ พื้นที่ในลุ่มแม่น้ำโขง สัดส่วนพื้นที่ในลุ่มแม่น้ำโขงต่อพื้นที่ทั้งประเทศ และสัดส่วนพื้นที่ในลุ่มแม่น้ำโขงของทั้งหกประเทศ จะเห็นว่า

^{๒๖} Asian Development Bank (ADB), **About the Mekong : The land & its resources**, แหล่งที่มา : http://www.mrcmekong.org/about_mekong/about_mekong.htm, [๑๗ ม.ค. ๒๕๕๔]

^{๒๗} Asian Development Bank (ADB), **Impacts of climate change and development on Mekong flow regimes**, MRC Technical Paper No. 29, June 2010, p.1. แหล่งที่มา : http://www.mrcmekong.org/download/free_download/Technical_paper29-revisedNov10.pdf [๑๗ ม.ค. ๒๕๕๔]

^{๒๘} Mekong Secretariat, **Perspective for Mekong Development**, Mekong Committee, Bangkok , April, 1988. อ้างใน Hiroshi Hori, **The Mekong : Environment and Development**, หน้า ๑๑.

ประเทศ สปป.ลาว กับ กัมพูชา มีสัดส่วนพื้นที่ในกลุ่มแม่น้ำโขงสูงถึงร้อยละ ๘๕.๕ นั้นหมายความว่าประเทศทั้งสองต้องผูกพันพึ่งพาอิงอาศัยอยู่กับแม่น้ำโขงอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ทั้งทางบวกและลบเกี่ยวกับแม่น้ำโขงจะมีผลกระทบต่อสองประเทศนี้โดยตรง

แม่น้ำโขงมีพื้นที่ลุ่มน้ำรวม ๙๕๕,๕๐๐ ตารางกิโลเมตร จัดเป็นอันดับที่ ๒๑ ของโลก ในด้านความกว้างใหญ่ของพื้นที่ลุ่มน้ำ^{๓๐}

ตารางที่ ๒.๒ แสดงสัดส่วนและปริมาณน้ำ ที่ไหลออกจากแต่ละประเทศในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง จะเห็นว่าปริมาณน้ำที่ไหลมาจากกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน คือประเทศจีน และ พม่า นั้นรวมประมาณร้อยละ ๒๐ ในขณะที่น้ำไหลออกจากแม่น้ำสาขาลงสู่แม่น้ำโขงจากประเทศ สปป.ลาว นั้นมากถึงร้อยละ ๓๔ หนึ่งในสามของปริมาณน้ำทั้งหมด ประเทศ สปป.ลาว จึงเป็นประเทศที่มีบทบาทเกี่ยวกับปริมาณน้ำในกลุ่มแม่น้ำโขงมากที่สุด รองลงมาคือประเทศไทย และกัมพูชา ร้อยละ ๑๗ – ๑๘

ตารางที่ ๒.๒ ปริมาณน้ำที่ไหลออกจากประเทศในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง

ประเทศ	พื้นที่ในกลุ่มน้ำโขง (ตารางกิโลเมตร)	ปริมาณน้ำ (ล้าน ลบ.เมตร)	สัดส่วนปริมาณน้ำ ของหกประเทศ (%)
มณฑลยูนนาน-จีน	165,000	85,500	18.0
พม่า	24,000	9,500	2.0
ไทย	184,200	80,750	17.0
สปป.ลาว	202,400	161,500	34.0
กัมพูชา	154,700	85,500	18.0
เวียดนาม	65,200	52,250	11.0
รวม	795,500	475,000	100.0

ที่มา : โยธาสาร ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม – เมษายน ๒๕๕๓)^{๓๑}

^{๓๐} Asian Development Bank (ADB), **Impacts of climate change and development on Mekong flow regimes**. MRC Technical Paper No. 29. June 2010, p.1. แหล่งที่มา :

http://www.mrcmekong.org/download/free_download/Technical_paper29-revisedNov10.pdf [๑๗ ม.ค.๒๕๕๔]

^{๓๑} ประเสริฐ โพธิ์วีเชียร, “ความจริงของแม่น้ำโขงในวันนี้”, โยธาสาร, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม – เมษายน ๒๕๕๓) : ๔๐ – ๕๒.

แม่น้ำโขงมีปริมาณน้ำไหลลงสู่ทะเลจีนใต้เฉลี่ยประมาณ ๔๗๕,๐๐๐ ล้าน ลูกบาศก์เมตรต่อปี หรือประมาณ ๑๕,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที จัดเป็นอันดับที่ ๘ ของโลก^{๓๒} ในด้านปริมาณน้ำ

๒.๒ ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์ และภาษาของชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

๒.๒.๑ จำนวนประชากรในพื้นที่ภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

ตารางที่ ๒.๓ แสดงสัดส่วนจำนวนประชากรในพื้นที่ลุ่มน้ำต่อทั้งประเทศและต่อประเทศทั้งหกในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง จะพบว่าประเทศ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) และกัมพูชา มีสัดส่วนต่อทั้งประเทศสูงถึงร้อยละ ๙๑.๘ และ ๘๓.๓ รองลงมาคือประเทศไทยและเวียดนาม แต่เมื่อพิจารณาสัดส่วนของทั้งหกประเทศ ประเทศไทยกลับสูงที่สุดคือร้อยละ ๓๗.๘ รองลงมาคือประเทศเวียดนามร้อยละ ๓๐.๖

ตารางที่ ๒.๓ ประชากรในพื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

ประเทศ	ประชากรทั้งประเทศ (คน)	ประชากรในพื้นที่ ลุ่มน้ำโขง (คน)	สัดส่วน ประชากรลุ่มน้ำ ต่อทั้งประเทศ (%)	สัดส่วน ประชากรใน พื้นที่ลุ่มน้ำของ หกประเทศ (%)
มณฑลยูนนาน-จีน	39,000,000	9,600,000	24.6	13.0
พม่า	46,500,000	900,000	1.9	1.2
ไทย	58,800,000	28,100,000	47.8	37.8
สปป.ลาว	4,900,000	4,500,000	91.8	6.0
กัมพูชา	10,200,000	8,500,000	83.3	11.4
เวียดนาม	74,500,000	22,700,000	30.5	30.6
รวม	233,900,000	74,300,000	31.8	100.0

ที่มา : Mekong Secretariat (1988)^{๓๓}

^{๓๒} Asian Development Bank (ADB), **Impacts of climate change and development on**

Mekong flow regimes. MRC Technical Paper No. 29. June 2010, p.1. แหล่งที่มา :

http://www.mrcmekong.org/download/free_download/Technical_paper29-revisedNov10.pdf [๑๖ ม.ค.๒๕๕๔]

^{๓๓} Mekong Secretariat, **Perspective for Mekong Development**, Mekong Committee, Bangkok, April, 1988. อ้างใน Hiroshi Hori, **The Mekong : Environment and Development**, หน้า ๑๑.

กล่าวโดยรวมประเทศที่ผูกพันพึ่งพาอิงอาศัยผลประโยชน์หรือได้รับผลกระทบสูงสุดจากแม่น้ำโขงทั้งในด้านของพื้นที่ ปริมาณน้ำ และประชากร คือประเทศ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) รองลงมา คือ กัมพูชา ไทย เวียดนาม และมณฑลยูนนานประเทศจีน ส่วนประเทศพม่ามีผลกระทบน้อยมาก

จำนวนประชากรทั้งหกประเทศรวมกันประมาณ ๒๒๓.๕ ล้านคน และจำนวนประชากรในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงประมาณ ๙๔.๓ ล้านคน

๒.๒.๒ กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

นักมานุษยวิทยาได้จำแนกชาติพันธุ์มนุษย์ตามลักษณะทางกายภาพไว้เป็น ๔ กลุ่มใหญ่ คือ (๑) คอเคซอยด์ (Caucasoid) มีผิวกายสีขาว (๒) มองโกลอยด์ (Mongoloid) มีผิวกายสีเหลือง (๓) นีกรอยด์ (Negroid) มีผิวกายสีดำ และ (๔) ออสตราลอยด์ (Australoid) ไม่ปรากฏเชื้อชาติเด่นชัด มีสีผิวกายคล้ำ ไม่ขาว เหลือง หรือดำ นอกจากนี้แต่ละกลุ่มยังแบ่งแยกออกไปอีกเป็นหลายกลุ่มย่อย^{๓๔}

ทางด้านภาษา ได้แบ่งเป็นกลุ่มตระกูลต่าง ๆ ที่รู้จักกันโดยทั่วไปคือ (๑) ตระกูลอินโด-ยูโรเปียน (Indo-European) พูดกันทวีปยุโรป และบางส่วนของเอเชียใต้ (๒) ตระกูลฮามิโต-เซมิติก (Hamito-Semitic) หรือ แอฟโฟร-เอเชียติก (Afro-Asiatic) พูดกันแอฟริกาและเอเชีย (๓) ตระกูลไนเจอร์-คองโก (Niger-Congo) พูดกันแอฟริกา (๔) ตระกูลซิโน-ทิเบตัน (Sino-Tibetan) หรือ ทิเบโต-จีนีส (Tibeto-Chinese) พูดกันเอเชียตะวันออก (๕) ตระกูลไท (Tai) พูดกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (๖) ตระกูลออสโตร-เอเชียติก (Austro-Asiatic) พูดกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และตะวันออกของประเทศอินเดีย^{๓๕}

บริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือเอเชียอาคเนย์มีหลายร้อยภาษา นักภาษาศาสตร์ได้จัดกลุ่มเป็น ๕ ตระกูลภาษา^{๓๖} ดังนี้ (๑) ตระกูลออสโตร-เอเชียติก (Austro-Asiatic) (๒) ตระกูลจีน-ทิเบต หรือซิโน-ทิเบตัน (Sino-Tibetan) (๓) ตระกูลม้ง-เย้า (Hmong-Yao) (๔) ตระกูลมาลาโย-โพลินีเซียน (Malayo-Polynesian) หรือออสโตรนีเซียน (Austronesian) (๕) ตระกูลไท (Tai)

^{๓๔} บุญยงค์ เกศเทศ, วัฒนธรรมเผ่าพันธุ์มนุษย์, (มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕ – ๓๖.

^{๓๕} สุภัทรา อรุณพิบูลย์ และคณะ, มรดกอารยธรรมโลก, หน้า ๑๔๐ - ๑๔๓.

^{๓๖} สุวัฒนา เลี่ยมประวัติ, การศึกษาภาษาถิ่น-ภาษาตระกูลไท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๔๓.

ภาษาตระกูลออสโตร-เอเชียติก แบ่งย่อยเป็น สาขามุนดา (Munda) สาขานิโคบาร์ส (Nicobarese) สาขามอญ-เขมร (Mon-Khmer) ได้แก่ภาษามอญ เขมร จาม ญวน และชนเผ่ากลุ่มน้อยในประเทศพม่า ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม

ภาษาตระกูลจีน-ทิเบต หรือจีน-ทิเบต หรือทิเบโต-จีนได้แก่ภาษาจีน ทิเบต พม่า และชนเผ่ากลุ่มน้อยต่าง ๆ

ภาษาตระกูลไท หรือ ไท-กะได ได้แก่ภาษาไทย ไทย ไต ลาว และชนเผ่ากลุ่มน้อยชาวไท ที่อาศัยในประเทศจีน อินเดีย พม่า เวียดนาม และ สปป.ลาว

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประกอบด้วยดินแดนสองส่วนคือผืนแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะต่าง ๆ ในทางภูมิศาสตร์จึงกำหนดให้แบ่งออกเป็น เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป (Mainland South East Asia) และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทร (Maritime South East Asia)

นักชาติพันธุ์วิทยาและมานุษยวิทยาเชื่อกันว่า มนุษย์ในชาติพันธุ์ออสตราลอยด์ (Australoid) เป็นมนุษย์กลุ่มแรกที่อพยพเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากฝั่งทะเลทางตอนใต้ของประเทศจีนปัจจุบัน ลงมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนบางส่วนของภาคพื้นทวีป แห่มมลาโย และหมู่เกาะทั้งหมด และเชื่อว่ามนุษย์ในชาติพันธุ์มองโกลอยด์ (Mongoloid) อพยพลงมาจากหลังกว่าชาติพันธุ์ออสตราลอยด์

ถิ่นกำเนิดชาติพันธุ์มองโกลอยด์นั้นยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ว่ามาจากดินแดนตอนกลางของประเทศจีน จากที่ราบสูงทิเบต หรือจากเขตทุ่งหญ้าแถบประเทศมองโกเลียปัจจุบัน มนุษย์ในชาติพันธุ์มองโกลอยด์อพยพลงมาตั้งถิ่นฐานในดินแดนส่วนต่าง ๆ ของภาคพื้นทวีปโดยเฉพาะตามที่ราบลุ่มแม่น้ำสายหลัก เช่น แม่น้ำแดง แม่น้ำโขง แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำอิระวดี แม่น้ำเจ้าพระยา แต่ก็มีบางส่วนตั้งถิ่นฐานบนเขตที่สูงซึ่งกลายเป็นบรรพบุรุษชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ต่อมา มนุษย์ชาติพันธุ์มองโกลอยด์เหล่านี้มีการผสมผสานข้ามชาติพันธุ์อย่างสูง ดังจะเห็นได้ว่าคนพื้นเมืองในภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นมีความหลากหลายของเชื้อชาติและภาษาเป็นอย่างมาก^{๓๗}

การเรียกกลุ่มเชื้อชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ชาวจีนเรียกว่า ชนชาติ (Nationalities) ชาวไทยเรียกว่า ชาวเขา (Hill Tribes) ชาวลาว

^{๓๗} สุรางค์ศรี ดันเสียงสม และคณะ, อารยธรรมตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕๒ – ๒๕๓.

เรียกว่า ชนเผ่า ชาวตะวันตกเรียกว่า เผ่า (Tribes) กลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Group) หรือ ชนกลุ่มน้อย (Ethnic Minority)^{๓๘}

แม่น้ำโขงอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ไหลผ่านถึง ๖ ประเทศ รวมทั้งทิเบตซึ่งเป็นเขตปกครองพิเศษของประเทศไทย จึงหลากหลายด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และภาษา ประมวลโดยสังเขปได้ดังนี้

(ก) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในทิเบต

แม่น้ำโขงเริ่มต้นบนแนวเทือกเขาตังกูลาซาน ที่ราบสูงทิเบต เรียกว่า แม่น้ำจาคุ (Za Qu) หรือ ต้าจู (Dza Chu) ซึ่งคนทิเบตถือว่าเป็นแม่น้ำแห่งจิตวิญญาณบริสุทธิ์และศักดิ์สิทธิ์ ชาวทิเบตเป็นกลุ่มชาติพันธุ์มองโกลอยด์ มีเชื้อสายผสมกับชาติจีน มองโกล พม่า และชนชาติอัสสัมในประเทศอินเดีย ประกอบด้วยชนเผ่าที่สำคัญคือ เผ่าเมนปะ เผ่าโลปะ เผ่าเดนปะ เผ่าเซอร์ปะ และเผ่านาคี หรือ นาซิส^{๓๙} ภาษาทิเบตเป็นตระกูลจีน-ทิเบต หรือชิโน-ทิเบต หรือทิเบโต-ไชนีส

(ข) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในมณฑลยูนนานประเทศจีน

ประเทศจีนมีชนชาติต่าง ๆ อาศัยอยู่ถึง ๖๕ กลุ่ม ชนกลุ่มใหญ่ที่สุดคือชาวฮั่น ซึ่งมีประมาณ ๙๓ % ของประชากรทั้งหมด นอกจากนั้นเป็นชนกลุ่มน้อยหลายกลุ่มเช่น มุสลิม หุย ทิเบต เกาหลี รัสเซีย เป็นต้น^{๔๐}

มณฑลยูนนาน หรือ หยุนหนาน อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศไทย ทิศเหนือติดกับมณฑลเสฉวน (Sichuan) ทิศตะวันออกติดกับมณฑลกุ้ยโจว (Guizhou) และเขตปกครองพิเศษกวางสี (Guangxi Autonomous Region) ทิศตะวันตกเฉียงเหนือติดกับเขตปกครองพิเศษทิเบต (Tibet or Xizang Autonomous Region) ทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ติดกับพรมแดนประเทศพม่า ทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศใต้ติดกับประเทศเวียดนาม และ สปป.ลาว มีพื้นที่ประมาณ ๔๕๕,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร ประมาณ ๔ % ของพื้นที่ทั้งประเทศ และใหญ่เป็นอันดับ ๘ ของมณฑลในประเทศจีน

^{๓๘} พลับพลึง คงชนะ และคณะ, ลาว : ภูมิศาสตร์ลุ่มน้ำโขง ประชาชนและวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันเอเชียศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๓), หน้า ๖๗.

^{๓๙} พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, อารยธรรมพระพุทธศาสนาในทิเบต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕ – ๒๐.

^{๔๐} สุรางค์ศรี ดันเสียงสม และคณะ, อารยธรรมตะวันออก, หน้า ๕.

มณฑลยูนนานในอดีตประกอบด้วยหลายเชื้อชาติ หลากเผ่าพันธุ์ เข้ามาแย่งชิงครองความเป็นใหญ่เหนือดินแดนนี้ นับแต่ชนชาติเชื้อสายทิเบต ชนชาติไท ไทลื้อ ชนเผ่าดั้งเดิมสมัยอาณาจักรน่านเจ้า ชาวมองโกลผู้รุกราน ชาวมุสลิมจากเอเชียกลางผู้รับช่วงการปกครองต่อจากมองโกล ซึ่งแปรกลายเป็นจีนฮ่อในเวลาต่อมา ทุกวันนี้ประชากรส่วนใหญ่เป็นชนเชื้อสายจีน(ฮั่น)^{๔๑} และมีชนกลุ่มน้อย (Ethnic Minority) ๒๕ กลุ่ม ได้แก่

- (๑) จ้วง-Zhuang (๒) หุย-Hui (๓) แม้ว-Miao (๔) ทิเบต-Zang (๕) เย้า-Yao
- (๖) ไป๋-Bai (๗) ว้า-Wa (๘) นานซี-Naxi (๙) ตูหลง-Dulong (๑๐) ลีซู่-Lisu
- (๑๑) บูลาง-Bulang (๑๒) ฮานี-Hani (๑๓) อี้-Yi (๑๔) ไต-Dai (๑๕) จิงพอ-Jingpo
- (๑๖) ลาหู่-Lahu (๑๗) จินัว-Jinuo (๑๘) นู-Nu (๑๙) บู่ยี้-Bouyei (๒๐) ส่วย-Shui
- (๒๑) อาข่า-Achang (๒๒) แดง-Daeng (๒๓) พุมิ-Pumi (๒๔) มองโกล-Mongol
- (๒๕) แมนจู-Man

ในบรรดาชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ ชนชาติ อี้-Yi มีจำนวนมากที่สุดประมาณ ๔.๕ ล้านคน รองลงมาที่มีมากกว่า ๑ ล้านคน คือชนชาติ ไป๋-Bai ฮานี-Hani จ้วง-Zhuang และ ไต-Dai

นอกจากนี้ยังมีอีก ๔ ชนเผ่า (Ethnic People) ย่อยคือ

- (๑) กูกง-Kucong (๒) มูเซอ-Musuo (๓) ไอ๋นีย์-Aini (๔) สันนี่-Sani ^{๔๒}

ชนกลุ่มน้อย ชนเผ่า ทั้งหมดรวมกันแล้วประมาณ ๑๔ ล้านคน มากกว่าร้อยละ ๓๐ ของประชากรยูนนานซึ่งมีอยู่กว่า ๓๕ ล้านคน นับเป็นมณฑลที่มีชนกลุ่มน้อยมากที่สุดในประเทศจีน

(ค) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในประเทศพม่า

ประเทศพม่ามีชนพื้นเมืองต่างเผ่าพันธุ์อาศัยอยู่มากกว่า ๖๗ กลุ่ม มีภาษาหลักและภาษาถิ่นอยู่มากถึง ๒๔๒ ภาษา ชาวพม่าหรือบะหม่า (Burman) เป็นชนชาติตระกูลทิเบต-พม่า มีจำนวนมากที่สุด รองลงมาคือชนกลุ่มน้อยอีก ๖ กลุ่ม ได้แก่ ชาวมอญ(Mon) ไทใหญ่รัฐฉาน(Shan) กะหยิ่นหรือกะเหรี่ยง(Karen) กะฉิ่น(Kachin) ระไคน์หรือยะไข่(Rakhine) และจีน(Chin) นอกจากนี้ยังมีชาวอินเดีย และจีนอาศัยอยู่จำนวนหนึ่ง

^{๔๑} ภาวุดล ทรงประเสริฐ, รากเหง้าอิทธิพลการเมืองจีน ในอุษาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ยูเรก้า, ๒๕๕๐), หน้า ๗๕ - ๑๐๗.

^{๔๒} Yunnan Ethnic Minorities, แหล่งที่มา :

<http://www.yunnanadventure.com/YunnanOverview/Yunnan-Ethnic-Minorities.html>. [๐๗ ก.พ. ๒๕๕๔]

นักชาติพันธุ์วิทยาแบ่งชนพื้นเมืองเดิมในพม่าออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ (๑) กลุ่มทิเบต-พม่า หมายถึงชาวปะหม่า ระไคน์หรือยะไข่ กะฉิ่น และ ชิน มีจำนวนคิดเป็น ๘๘ % ของประชากรทั้งประเทศ (๒) กลุ่มมอญ-เขมร ได้แก่ชาวมอญ ว้า และปะหล่าว (๓) กลุ่มชนเผ่าไท หมายถึงชาวไทใหญ่รัฐฉาน (๔) ชนเผ่ากะเหรี่ยง หมายถึงทั้งกะหิ่น และกะยาหรือกะเหรี่ยงแดง กับปะดาวน์หรือปะด่องหรือกะเหรี่ยงคอยาว^{๔๓}

จากมณฑลยูนนานประเทศจีนลงมา ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงเป็นบริเวณรัฐฉานของประเทศพม่า เป็นที่อยู่ของชาวรัฐฉานหรือไทใหญ่ เฉพาะในรัฐฉานแห่งเดียวมีชนกลุ่มน้อยไม่ต่ำกว่า ๓๐ ชนเผ่า เป็นต้นว่า เผ่าอาข่า ปะหล่าว กะฉิ่น หล่าหู่ ปะโอ ฉาน และ ว้า เป็นต้น^{๔๔}

(ง) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในประเทศไทย

ประชากรหลักของชุมชนในประเทศไทยคือกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลไท ไต หรือไท-กะได นอกจากนี้แล้ว ยังประกอบไปด้วยชาวเขา ชนเผ่า ชนกลุ่มน้อย และกลุ่มชาติพันธุ์อีกจำนวนมาก อยู่กระจัดกระจายทั่วไป แบ่งเป็นกลุ่มตามตระกูลภาษา^{๔๕} ได้ดังนี้

(๑) ตระกูลจีน-ทิเบต สาขาทิเบต-พม่า (Tibeto-Burman) ได้แก่ ลีซูหรือลีซอ (Lisu) เซอหรือลาหู่ (Lahu) ก้อ/อีก้อหรืออาข่า (Akha) กระเหรี่ยง (Karen) กะเหรี่ยงแดง กะเหรี่ยงขาว และกะหร่าง

(๒) ตระกูลออสโตร-เอเชียติก สาขามอญ-เขมร (Mon-Khmer) ได้แก่ เขมร มอญ ว้า (Wa) ละว้า(Lawa) ชาวบนหรือเนียกวล(Niakual) หรือญ้อฮูร์(Nyah Kur) ชาวลัก ซอง/ซอง/ฉองหรือสำเร/ซัมเร(Samre) โซ/โล่ แซก/แสก ส่วย(Souei) หรือกูย/กูย(Kuy) หรือกะตุ ข่าพรว้า ข่า ถิ่น ข่าเลิง/กะเลิง กะลอง ขมุ (Khmu) หรือข่ามุ (Khamu) หรือผู้ทิง/ผู้เทิง มัด (Mal) หรือถิ่น ลัวะ ไพร หรือปรัย ผีตองเหลื่องหรือมราบรี (Mrabri) ยุมบรี (Yumbri)^{๔๖}

^{๔๓} นวลจันทร์ คำปิงสุ, พม่า, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลกกว้าง ๒๕๕๑), หน้า ๖๑ – ๖๖.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕ - ๒๕๖.

^{๔๕} บุญยงค์ เกศเทศ, วัฒนธรรมเผ่าพันธุ์มนุษย์, หน้า ๑๐๓ – ๑๐๔.

^{๔๖} ธิดา สาระยา, อารยธรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕๖ - ๓๐๒.

(๓) ตระกูลไท ไค หรือไท-กะได (Tai-Kadai) ได้แก่ ไทกลาง ไทโคราช ไทแอ่/ไทเบิ่ง ไทพวน ไทยวน/ไทโยนก ไทลื้อ ชาน/ฉาน/เงี้ยวหรือไทใหญ่ ชัมชัม ลาวเวียง ลาวกาว ลาวพวน ผู้ไท ไทญ้อ ไทขี้ย

(๔) ตระกูลม้ง-เย้า ได้แก่ จีน ม้งหรือแม้ว (Meo) และเย้าหรือเมี่ยน (Yao)

(๕) ตระกูลมาลาโย-โพลินีเซียน ได้แก่ มาลายู ชาวน้ำ โมแกน และชนเผ่านิกริโตหรือเผ่าเงาะ ได้แก่ เขม้ง/ชานอย ซาไก และตองก่า

ชนเผ่าหรือชาวเขาในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงทางภาคเหนือที่สำคัญ^{๔๗} ได้แก่ กะเหรี่ยง มูเซอ หรือลาหู่ ลีซอหรือลีซอ เย้าหรือเมี่ยน ม้งหรือแม้ว ก้อ/อีก้อหรืออาข่า ขมุหรือข่ามู ถิ่นหรือข่าถิ่น และละว้า

ชนเผ่าหรือกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานมีจำนวนมากถึงร้อยละ ๘๕ ของประชากรรวมของทั้งภาคประมาณ ๓๐ ล้านคน เรียกรวมว่าชนเผ่าไท-ลาว หรือ ไทอีสาน ที่สำคัญได้แก่ ผู้ไท ไทญ้อ ไทขี้ย ลาวเวียง ลาวกาว ลาวพวน แสก โส้ ส่วย ข่า ขมุ ซอง ฯ

(จ) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในประเทศลาว

ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว หรือ สปป.ลาว มีประชากรประมาณ ๕ ล้านคน ประกอบด้วยหลายเชื้อชาติ หลากเผ่าพันธุ์ เรียกเป็นทางการว่า “ชนเผ่า” การจัดแบ่งชนเผ่าใน สปป.ลาวนั้นมีความสลับซับซ้อน เปลี่ยนแปลงไปตามวัตถุประสงค์ทางการเมืองการปกครองแต่ละยุคสมัย ในอดีตมีการจัดแบ่งชนเผ่าตามชื่อเรียกกลุ่มคนตามหมู่บ้านต่าง ๆ ได้เป็นจำนวน ๘๒๐ ชนเผ่า ต่อมาจัดแบ่งขึ้นใหม่ได้เป็น ๕๐๐ ชนเผ่า ต่อมาลดลงอีกเป็น ๖๘ ชนเผ่า ปัจจุบันมี ๔๗ ชนเผ่า^{๔๘} การจัดแบ่งชนเผ่าในลาวที่เป็นที่รับรู้โดยทั่วไป คือจัดแบ่งตามลักษณะภูมิประเทศได้เป็น ๓ กลุ่มใหญ่ คือ

(๑) ลาวลุ่ม คือชนเผ่าที่ตั้งถิ่นฐานอยู่เขตที่ราบหุบเขาหรือที่ราบลุ่ม มีความสูงจากระดับน้ำทะเลไม่เกิน ๘๐๐ เมตร ส่วนใหญ่อยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขา เป็นเขตที่มี

^{๔๗} สุนทรี พรหมเมศ, *ชาวเขาในประเทศไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๑ – ๓.

^{๔๘} คำแพง ทิพย์มนตรี, *พลับพลึง กงชนะ และคณะ, ลาว : ภูมิลักษณะลุ่มน้ำโขง ประชาชนและวัฒนธรรม*, หน้า ๖๗ – ๘๒.

ความอุดมสมบูรณ์และสะดวกในการคมนาคม จึงมีผู้คนอาศัยหนาแน่น ประมาณ ๖๐ – ๗๐ เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งประเทศ

ชนเผ่าลาวลุ่ม กลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไท-ลาวได้แก่ ลาว : พวน อีสาน กะเลิง โยง ฉ้อ บอ ผู้ไท : ไทดำ ไทแดง ไทขาว ไทเหนือ ไทแอค ไทเมย ไทวาด ไทแมน ไทวัง ไทกำ ไทกอ ไทจำ ไทปาว ไทแอ ไทโอ ไทกวน ไทแคว้ ไทหยา ไทแดง ไทอังกำ ไทพัก ไทสามเก้า ไทเชียงดี ไทเยี่ยง ไทกะดำ ไทกะปอง ไทโซ่ง ลื้อ/กะลอม ขวน ยี่ง แสก

(๒) ลาวเทิง หรือ ลาวกลาง คือชนเผ่าที่อยู่บนที่ลาดเขาหรือที่ราบสูง ระหว่าง ๘๐๐ – ๑,๔๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ประมาณ ๒๐ – ๓๐ เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งประเทศ

ชนเผ่าลาวเทิงกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร ได้แก่ กำมู กะตาง มากอง ส่วย ละเวน ตะโอย ตะเลียง ตรี ผ่อง ละแวก กะตู ละเมด ถิ่น อาล็ก โอย แงะ เจง ยาเหิน แยะ สามดาว ชิงมูน คุ่ม บิด ห่งวน สะดาง ละวี ขะแมร์ กรี

(๓) ลาวสูง คือชนเผ่าที่อยู่บนภูเขา หรือภูเขา ที่ระดับความสูงกว่า ๑,๔๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ประมาณ ๑๐ เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งประเทศ

ชนเผ่าลาวสูงกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลทิเบต-พม่า และ ม้ง-เย้า ได้แก่ ม้ง เย้า กอ พุน้อย ปะโกะ มูเซอ กูย ลีลา ฮายี ฮ่อ/ฮั่น

นอกจากนี้ ยังมีชาวเวียดนามและชาวจีนอีกจำนวนหนึ่งอาศัยอยู่ตามเมืองหลักทั่วไป

(จ) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในประเทศกัมพูชา

ประเทศกัมพูชามีประชากรกว่าสิบล้านคน เป็นชนเชื้อชาติเผ่าพันธุ์เขมรมากกว่า ๙๐ เปอร์เซ็นต์ ที่เหลือเป็นชนกลุ่มน้อย ที่มีจำนวนมากที่สุดได้แก่ชาวเวียดนาม รองลงมาคือชาวมุสลิมเชื้อสายจาม จัดเป็นหนึ่งในชนกลุ่มน้อยที่เก่าแก่ที่สุดในอินโดจีน ชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ ได้แก่ชาวจีน ไทย ลาว และไทใหญ่

เขมร์เลอหรือเขมรบน ประกอบด้วยชาวเขาเผ่าต่าง ๆ เช่น กูย พุนอง เปรา ข่าตะพวน ข่าจราย เปือร์ และเซา^{๔๕}

^{๔๕} มัลลิกา พงศ์ปรีตร, ลาวและกัมพูชา, หน้า ๒๑๓ – ๒๑๔.

(ข) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในประเทศเวียดนาม

ประเทศเวียดนามเป็นกลุ่มชาติพันธุ์มองโกลอยด์ ประกอบด้วย ๕๔ ชนเผ่าหรือชนกลุ่มน้อย ชนเชื้อชาติกิงห์ (King) หรือเวียด (Viet) มีจำนวนมากที่สุดประมาณร้อยละ ๘๐ ของประชากรรวมทั้งประเทศ แบ่งออกได้ถึง ๘ กลุ่มตระกูลภาษา^{๕๐} คือ

- (๑) ตระกูลเวียด-เมือง (Viet-Muong) มี ๔ ชนเผ่า คือ Chut, Kinh, Muong, Tho.
- (๒) ตระกูลไต-ไทย (Tay-Thai) มี ๘ ชนเผ่า คือ Bo Y, Giay, Lao, Lu, Nung, San Chay, Tay, Thai.
- (๓) ตระกูลมอญ-เขมร (Mon-Khmer) มี ๒๑ ชนเผ่า คือ Ba Na, Brau, Bru-Van Kieu, Cho Ro, Co, Co Ho, Co Tu, Gie Trieng, Hre, Khang Khmer, Kho Mu, Ma, Mang : M'non, O Du, Ro Mam, Ta Oi, Xinh Mun, Xo Dang, Xtieng.
- (๔) ตระกูลม้ง-เย้า (Mong-Dao) มี ๓ ชนเผ่า คือ Dao, Mong, Pa Then.
- (๕) ตระกูลกะได (Kadai) มี ๔ ชนเผ่า คือ Co Lao, La Chi, La Ha, Pu Peo.
- (๖) ตระกูลนามยาว (Nam Dao) มี ๕ ชนเผ่า คือ Cham, Chu Ru, Ede, Gia Rai, Raglai.
- (๗) ตระกูลฮั่น (Han) มี ๓ ชนเผ่า คือ Hoa, Ngai, San Diu.
- (๘) ตระกูลตัง (Tang) มี ๖ ชนเผ่า คือ Cong, Ha Nhi, La Hu, Lo Lo, Phu La, Si La.

จะเห็นว่า แต่ละประเทศในภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง จะประกอบด้วยชนเชื้อชาติหลักกลุ่มใหญ่ อันเป็นอัตลักษณ์ของตน คือ ชาวจีนฮั่นของมณฑลยูนนานประเทศจีน ชาวพม่าหรือะหม่าของพม่า ชาวไทยของไทย ชาวลาวลุ่มของ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) ชาวเขมรของกัมพูชา ชาวเวียดหรือกิงห์ของเวียดนาม ส่วนที่เหลือจะเป็นชนกลุ่มน้อย ชนเผ่า หรือชาวเขา รวมอีกหลากหลายมากมายชาติพันธุ์ มีชื่อเรียกทั้งแตกต่าง คล้ายคลึง และใกล้เคียงกันไป ตามตระกูลภาษาของแต่ละประเทศ อันเป็นผลจากการผสมผสานข้ามชาติพันธุ์อย่างสูงของกลุ่มชาติพันธุ์มองโกลอยด์ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งมาจากหลายเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เป็นต้นว่าการถอยร่นหนีภัยรุกรานจากมองโกลและจีน จากการทำสงครามกันเองระหว่าง พม่า ไทย สปป.ลาว กัมพูชาและเวียดนาม เพื่อแย่งชิงขยายเขตแดน แล้วกวาดต้อนผู้คนเป็นตัวประกัน เป็นทาสรับใช้ และเป็นการเพิ่มจำนวนประชากรให้ประเทศของตน นอกจากนี้ยังมีการย้ายถิ่นตามลำน้ำโขง หรือย้ายข้ามไปมาสองฝั่งโขงเพื่อแสวงหาแหล่งทรัพยากรที่เหมาะสมเพื่อการดำรงชีพ เป็นต้น

^{๕๐} Vu The Binh et al, **Vietnam Tourist Guidebook**, (Hanoi : Vietnam National Administration of Tourism, 2001), p. 24.

๒.๓ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

เนื่องจากแม่น้ำโขงไหลผ่านถึง ๖ ประเทศ รวมทั้งทิเบตซึ่งเป็นจุดกำเนิดหรือจุดเริ่มต้นของแม่น้ำโขง เพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหาจึงขอเสนอการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในแต่ละประเทศพอสังเขปดังนี้

๒.๓.๑ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในทิเบต^{๕๑}

ทิเบตได้สมญาว่าเป็นดินแดนแห่งศาสนา แนวคิดพื้นฐานของวัฒนธรรมทิเบตมีว่า “ชีวิตคือศาสนา ศาสนาคือชีวิต” ในสมัยพุทธกาล ทิเบตถือเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของชมพูทวีป อยู่ในอาณาบริเวณแคว้นโกศล สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อทำตติยสังคายนาเสร็จแล้ว มีการส่งสมณทูตออกไปประกาศพระศาสนา ๙ สาย พระมัชฌิมเถระและคณะซึ่งเป็นพระธรรมทูตสายหนึ่งเดินทางไปประกาศพระศาสนาบริเวณเทือกเขาหิมาลัย แต่บันทึกทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการสืบทอดพระพุทธศาสนาระหว่างอินเดียกับทิเบตขาดหายไประหว่าง พ.ศ. ๔๐๐ – ๘๐๐

จนถึง พ.ศ. ๕๗๖ จึงมีการนำคัมภีร์พระพุทธศาสนาและพระพุทธรูปเข้าไปในทิเบต และเจริญรุ่งเรืองใน พ.ศ. ๑๑๗๓ ยุคกษัตริย์ซงต์เซิน กัมโป ด้วยการสนับสนุนจากพระมเหสี ๒ พระองค์ซึ่งเป็นพระธิดาของกษัตริย์แห่งจีน และ เนปาล

ศาสนาดั้งเดิมของบรรพบุรุษชาวทิเบตคือ ลัทธิบอน (Bon) หรือ บอนโป (Bonpo) คือ ลัทธิวิญญาณนิยม ถือว่าวิญญาณสิงสถิตอยู่ในสรรพสิ่งและมีเจตภูติอยู่ในธรรมชาติและปรากฏการณ์ เหตุจากสภาพแวดล้อมภูมิประเทศและภูมิอากาศรุนแรงโหดร้าย เอื้ออำนวยให้คนจำต้องสยบต่อธรรมชาติ และเกิดจินตนาการน่ากลัว เป็นภูติ ผี ปีศาจดุร้าย

การปะทะสังสรรค์กันด้านศรัทธา ระหว่างพระพุทธศาสนamahayana กับลัทธิบอน ทำให้พระพุทธศาสนาแบบทิเบตมีลักษณะพิเศษ คือ พุทธตันตระแบบทิเบต รู้จักกันดีในนาม นิกายลามะ (Lamaism) ลามะ แปลว่าครูผู้ชี้นำทางจิตวิญญาณ ตำแหน่งระดับสูงสุดเรียกว่า คาไล ลามะ ซึ่งทำหน้าที่ปกครองทั้งศาสนาจักรและอาณาจักร นิกายลามะแยกเป็นนิกายที่สำคัญ คือ นิกายเนียงมา หรือหมวกแดง นิกายการ์จุหรือหมวกขาว นิกายเกลุกหรือหมวกเหลือง และนิกายซากยะ

พุทธตันตระแบบทิเบต ดำรงคงอยู่สืบเนื่องต่อมาจนถึงยุคท่านเท็นซิน คยัตโซ คาไล ลามะองค์ที่ ๑๔ ซึ่งปกครองทิเบตนับตั้งแต่ประสูติในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ พระองค์ได้พวยพออกจาก

^{๕๑} พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโญ, อารยธรรมพระพุทธศาสนาในทิเบต, หน้า ๒๑ - ๓๗.

ทิเบต ฟ่านก๋ออยู่ที่ธรรมศาลา ตอนเหนือของอินเดียตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ และทิเบตได้กลายเป็นเขตปกครองพิเศษ (Tibet or Xizang Autonomous Region) ของจีนนับแต่นั้นถึงปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาในทิเบตคือวิถีชีวิต ทั้งชีวิตของชาวทิเบตคือพระพุทธศาสนา แต่ละครอบครัวต้องอุทิศบุตรชายอย่างน้อย ๑ คนให้บวชเป็นพระตลอดชีวิต สภาพแวดล้อมคือพระพุทธศาสนา ทุกอนุของพื้นแผ่นดินทิเบตจะเห็นเฉพาะภาพพระพุทธศาสนา หลักธรรมที่สำคัญคือ ปรัชญาและกรุณา มंत्रะแห่งปรัชญา คือ โอม อา หุม วัชระ กुरु สิทธิ หุม มंत्रะแห่งกรุณา คือ โอม มณี ปัทเม หุม

๒.๓.๒ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในมณฑลยูนนานประเทศจีน

ตามตำนานจีนเล่าว่า พระพุทธศาสนาได้เข้าสู่ประเทศจีนตั้งแต่ ๒๑๗ ปีก่อนคริสตกาล หรือราว พ.ศ. ๓๒๖ แต่ตามที่ปรากฏหลักฐานในทางราชการ ค้นได้ว่า เมื่อ พ.ศ. ๖๐๘ (ค.ศ. ๖๕) พระจักรพรรดิมีงตี้(ฮั่นหมิงตี้) แห่งราชวงศ์ฮั่น ทรงส่งคณะทูต ๑๘ คนไปสืบศาสนา ณ เมืองโขตาน ปัจจุบันอยู่ในภาคตะวันตกเฉียงใต้ของมณฑลซินเจียงประเทศจีน ในสมัยโบราณเมืองโขตานเคยเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอินเดีย และพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่เมืองโขตานตั้งแต่ ๒๑๗ ปี ก่อนคริสตกาล หลังจากนั้น ๒ ปี คณะทูตได้กลับมายังประเทศจีนพร้อมด้วยพระภิกษุ ๒ รูป คือ พระกาศยปะ มาตังคะ กับ พระธรรมรักษะ และคัมภีร์พระพุทธศาสนาส่วนหนึ่ง^{๕๒}

พระพุทธศาสนาที่เข้าสู่ประเทศจีนเป็นแบบมหายาน ตลอดระยะเวลาร่วมสองพันปีผ่านมา ต้องต่อสู้กับลัทธิศาสนาดั้งเดิมของจีนอย่างหนักคือลัทธิขงจื้อ และลัทธิเต๋า บางยุคที่อ่อนแอหรือภัยพิบัติภัยธรรมชาติให้ความอุปถัมภ์บำรุงก็เจริญรุ่งเรืองเป็นศาสนาประจำชาติ บางยุคก็ตกต่ำถูกเบียดเบียนทำลายล้างอย่างหนักเป็นวัฏจักรเรื่อยไป

ส่วนที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขงโดยตรงคือมณฑลยูนนานอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีน พื้นที่ภูมิประเทศมากกว่าร้อยละ ๕๐ เป็นภูเขาและที่ราบสูงเริ่มจากทิศเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือ เอียงลาดลงสู่ทิศใต้และตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้การติดต่อกับแผ่นดินใหญ่ประเทศจีนเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก พระพุทธศาสนาแบบมหายานจึงแผ่อิทธิพลเข้ามาได้ไม่มากนัก แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบมอญจากพม่า และแบบลังกาวงศ์จากไทย และ สปป.ลาว เข้ามาตามลำแม่น้ำโขงเพราะพื้นแผ่นดินภูมิประเทศติดต่อกันสะดวกกว่า พระพุทธศาสนาแบบเถรวาท

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พระพุทธศาสนาในเอเชีย*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๕๒ – ๕๓.

จึงเป็นศาสนาหลักควบคู่กับคติความเชื่อดั้งเดิมยุคบุรพกาลของบรรดาชนเผ่าหรือชนกลุ่มน้อยทั้งหลาย คือลัทธินับถือผี บรรพบุรุษ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจเหนือธรรมชาติ

๒.๓.๓ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศพม่า

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในยุคแรกในพม่ายังเลือนลางอยู่ ตามตำนานฝ่ายลังกาและคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ กล่าวว่า พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งสมณทูตคือ พระโสณะ กับพระอุตตระ มาประกาศพระศาสนายังแดนสุวรรณภูมิ บางท่านสันนิษฐานว่าคือนครปฐมประเทศไทย แต่ชาวพม่าเชื่อว่าเป็น เมืองสะเทิม (Thaton) หรือ สุรัหมมาดี ของพม่า ซึ่งในสมัยนั้น เป็นอาณาจักรมอญหรือรามัญ หรือตะเลง อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏว่า พระพุทธศาสนาได้เจริญแพร่หลายในพม่ายุคแรกนี้

หลักฐานการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศพม่า ที่ชัดเจน คือ บันทึกประวัติศาสตร์ประเทศพม่า จารึกว่า พระเจ้าโนรธามังช่อ หรือ พระเจ้านุรุทธะ (พ.ศ. ๑๕๘๘ – ๑๖๒๑) ผู้ก่อตั้งอาณาจักรแห่งแรกของพม่า ได้ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทเป็นศาสนาประจำอาณาจักรพุกาม ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๖๐๐ เป็นต้นมา

อาณาจักรพุกามได้สลายลง หลังจากการรุกรานของ กุบไลข่าน ใน พ.ศ. ๑๘๓๑ แต่พระพุทธศาสนายังคงเจริญรุ่งเรืองสืบมา จนถึงรัชกาลพระเจ้าธรรมเจดีย์ (พ.ศ. ๒๐๐๔ – ๒๐๓๕) พระพุทธศาสนายังประดิษฐานมั่นคงขึ้น ต่อมาถึงรัชกาลพระเจ้ามินดง มีการแปลพระไตรปิฎกครั้งใหญ่ มีการสังคายนาครั้งที่ ๕ ณ กรุงมันทเลย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ และจารึกพุทธพจน์ทั้ง ๓ ปิฎกกลงในแผ่นหินอ่อน ๗๒๕ แผ่น

อังกฤษได้เข้ามาแสวงอาณานิคมและมีอำนาจในพม่าเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๘ ราชวงศ์อลองพญาได้สิ้นวงศ์ลงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ โดยกษัตริย์องค์สุดท้ายคือ พระเจ้าธีบอ เมื่อสถานการณ์โลกเปลี่ยนไป พม่าได้เอกราชกลับคืน เป็นสหภาพพม่าในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ รัฐบาลพม่าได้เป็นเจ้าภาพจัดการ ฌฎฐสังคีต คือสังคายนาครั้งที่ ๖ ขึ้นที่กรุงย่างกุ้ง เนื่องในโอกาสฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๐^{๕๓}

๒.๓.๔ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยอาจแบ่งตามยุคตามช่วงเวลาดังนี้

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒ – ๑๘๓ .

(ก) พระพุทธศาสนาก่อนสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๓ – ๑๑)^{๕๔}

พ.ศ. ๒๑๘ พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ณ นครปาฏลิบุตร แล้วทรงส่งสมณทูตคือ พระโสณะ กับพระอุตตระ มาประกาศพระศาสนายังแดนสุวรรณภูมิ นักประวัติศาสตร์ไทยสันนิษฐานว่าได้แก่บริเวณพระปฐมเจดีย์และใกล้เคียง เพราะได้ขุดพบโบราณวัตถุรุ่นราวคราวเดียวกับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชหลายอย่าง ซึ่งถ้าเชื่อตามนี้ พระพุทธศาสนาก็เข้าสู่ประเทศไทยไม่เกิน พ.ศ. ๓๐๐ แต่บางท่าน เชื่อว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยประมาณ คริสตศตวรรษที่ ๑ หรือ ๒ คือประมาณ พ.ศ. ๕๔๔ - พ.ศ. ๖๔๓^{๕๕} ปราชญ์บางท่านเรียกพระพุทธศาสนายุคนี้ว่า เถรวาทแบบสมัยอโศก^{๕๖}

(ข) พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๕)

ทวารวดี เป็นแว่นแคว้นหรืออาณาจักรอยู่ทางซีกตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา บริเวณเมืองอู่ทอง นครชัยศรีโบราณ และคูบัว ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นศูนย์กลางการค้าขายทางทะเล และเป็นศูนย์กลางของศิลปกรรมทวารวดีที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาเป็นแกนหลัก เช่น พระพุทธรูป ธรรมจักรศิลา ซึ่งนอกเหนือจากปรากฏตามลักษณะท้องถิ่นแล้ว ยังปรากฏลักษณะของศิลปคุปตะในอินเดียและลังกาผสมกัน ยิ่งไปกว่านั้นยังเกี่ยวกับคติทางพระพุทธศาสนาแบบมหายานอีกด้วย

หลักฐานร่องรอยศิลปกรรมทวารวดี แผ่ขยายไปทั่วทุกอาณาเขตประเทศไทย ตามลุ่มน้ำและเมืองสำคัญ เช่น อู่ทองและนครชัยศรีในลุ่มน้ำท่าจีน เมืองโบราณคูบัวในลุ่มน้ำแม่กลอง เมืองละโว้ ลุ่มน้ำลพบุรี เมืองศรีเทพ ลุ่มน้ำป่าสัก เมืองหริภุญไชยหรือลำพูน ลุ่มน้ำปิงตอนล่าง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ เมืองโบราณเสมา เมืองฟ้าแดดสงยาง เมืองกันทรวิชัย เมืองจำปาศรีภาคใต้ ที่ไชยา สุราษฎร์ธานี เมืองยะรัง ปัตตานี และนครศรีธรรมราช

พระพุทธศาสนายุคทวารวดี เป็นแบบเถรวาทหรือหินยาน แต่จากร่องรอยสถาปัตยกรรมและประติมากรรมชี้ให้เห็นว่าได้มีการปะทะสังสรรค์ ผสมผสาน ประนีประนอมระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อต่างนิกาย ต่างลัทธิ ต่างคติ เป็นผลให้ยังคงอยู่และดำเนินต่อมา^{๕๗}

^{๕๔} ธิดา สาระยา, อารยธรรมไทย, หน้า ๓๑๑ - ๓๑๕.

^{๕๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐๕ - ๒๑๐.

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, หน้า ๑๔๒ - ๑๔๓.

^{๕๗} ธิดา สาระยา, อารยธรรมไทย, หน้า ๑๖๗ - ๑๘๕.

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เจ้าหญิงแห่งทวารวดีพระองค์หนึ่ง ทรงนามว่าพระนางจามเทวี ได้เสด็จไปครองเมืองหริภุญไชย ศิลปวัฒนธรรมอารยธรรมทวารวดีจึงแผ่ไกลขึ้นไปถึงลุ่มแม่น้ำปิง เชื่อกันว่าพระเครื่องตระกูลลพูนที่เรียกกันว่าพระรอด สร้างขึ้นในสมัยนี้^{๕๘}

พ.ศ. ๑๓๐๐ ช่วงเวลาเดียวกัน กษัตริย์แห่งศรีวิชัยในเกาะสุมาตราเรืองอำนาจ ทรงนับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายาน จึงทำให้พระพุทธศาสนาแบบมหายานแพร่เข้ามาในภาคใต้ของประเทศไทยที่อยู่ในอาณาจักรของพระองค์ และอาจแพร่ไปสู่ละโว้ และหริภุญไชย ปลายสมัยทวารวดีก็เป็นได้ เรียกพระพุทธศาสนายุคนี้ว่า มหายานแบบศรีวิชัย

(ก) พระพุทธศาสนาสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕ – ๑๘

พ.ศ. ๑๕๕๐ กษัตริย์แห่งกัมพูชา ราชวงศ์สุริยวรมันเรืองอำนาจ แผ่อำนาจเขตขึ้นมาถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางของประเทศไทย โดยมีเมืองละโว้หรือลพบุรีเป็นศูนย์กลางปกครองดินแดนแถบนี้ จึงเรียกว่าสมัยลพบุรี กษัตริย์กัมพูชาทรงนับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายาน ซึ่งได้แพร่ต่อขึ้นมาจากอาณาจักรศรีวิชัย แต่มหายานสมัยนี้ปนเปผลกับศาสนาพราหมณ์มาก ประชาชนถิ่นนี้จึงได้รับพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทที่มีอยู่เดิมกับแบบมหายานรวมทั้งพราหมณ์ที่รับมาใหม่ เรียกพระพุทธศาสนายุคนี้ว่า มหายานแบบขอม

พ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าอโนรธามังช่อ หรือ พระเจ้านันทมหาราช ทรงปราบมอญหรือรามัญรวมพม่าเข้าได้ทั้งหมด และแผ่อำนาจเขตเข้ามาถึงอาณาจักรล้านนา ล้านช้าง ทวารวดี และลพบุรี ทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามแผ่อิทธิพลครอบงำสู่อาณาจักรประเทศไทย โดยเฉพาะทางภาคพายัพภาคเหนือหรือล้านนาที่อิทธิพลของขอมหรือกัมพูชาแผ่ขึ้นไปไม่ถึง เรียกพระพุทธศาสนายุคนี้ว่า เถรวาทแบบพุกามหรือแบบมอญ

ในคาบสมุทรทางใต้นั้น นครศรีธรรมราชได้รับพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เผยแพร่มาจากลังกา เข้ามาแทนพระพุทธศาสนาแบบศรีวิชัยที่มีอยู่เดิม และกลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งก่อนสมัยสุโขทัย เรียกว่า เถรวาทแบบลังกาวงศ์

(ง) พระพุทธศาสนาสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ – ๒๕

พระพุทธศาสนาในยุคนี้ คือ เถรวาทแบบลังกาวงศ์ ใช้พระไตรปิฎกบาลีเป็นหลัก นับถือกันมาเป็นศาสนาประจำชาติไทยจนถึงปัจจุบัน

พ.ศ. ๑๘๐๐ สมัยสุโขทัย ราชธานี อาณาจักรพุกามและกัมพูชาเสื่อมอำนาจลงแล้ว คนไทยตั้งตัวเป็นอิสระขึ้นได้ ทางเหนือเกิดอาณาจักรล้านนา ได้ลงมาเกิดอาณาจักรสุโขทัย

^{๕๘} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๘๑.

พ.ศ. ๑๘๒๐ พ่อขุนรามคำแหงได้อัญเชิญพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราชมาประดิษฐานในอาณาจักรสุโขทัย พระพุทธรูปแบบมหายานเสื่อมสูญไป พุทธศิลป์แบบลังกาวงศ์ได้เข้ามาแทนที่

พ.ศ. ๑๘๐๒ – ๑๘๕๓ สมัยล้านนา หรือ ล้านนา ตรงกับสมัยสุโขทัย และคาบเกี่ยวเข้าไปในสมัยอยุธยาตอนต้น พระเจ้าเม็งรายครองราชย์เมืองเชียงใหม่ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพม่า แบบพุกาม หรือแบบมอญ

พ.ศ. ๑๘๕๘ – ๑๘๖๘ พระเจ้าเกือนา หรือดือนา หรือเกือนาธรรมิกราช ทรงประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ในล้านนา มีการสร้างพระธาตุเจดีย์ที่วัดบุปผารามหรือวัดสวนดอก และพระธาตุคอกยสุเทพ

พ.ศ. ๑๘๗๘ – ๒๐๓๐ พระเจ้าติโลกราช โปรดอุปถัมภ์จัดการสังคายนาครั้งที่ ๑ ของประเทศไทย หรือนับต่อจากลังกาเป็นครั้งที่ ๘ ที่วัดโพธารามหรือวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ. ๑๘๕๓ – ๒๓๑๐ สมัยอยุธยา (๔๑๗ ปี) พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕ สมัยธนบุรี (๑๕ ปี) พ.ศ. ๒๓๒๕ – ปัจจุบัน สมัยรัตนโกสินทร์ (ประมาณ ๒๓๐ ปี) รวมระยะเวลากว่า ๖๖๐ ปี มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์เกิดขึ้นในประเทศไทยมากมาย ผู้วิจัยขอเว้นการนำเสนอรายละเอียดปลีกย่อยในตอนนี้

การเข้ามาของพระพุทธศาสนาสู่ลุ่มแม่น้ำโขงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานของประเทศไทยนั้นมิได้หลายทิศทาง เป็นต้นว่า ทางทิศเหนือพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพม่าหรือมอญหรือพุกาม และเถรวาทแบบลังกาวงศ์ จากอาณาจักรล้านนาและล้านช้างลงมาตามลำน้ำโขง ทางด้านทิศใต้พระพุทธศาสนาแบบขอม จากอาณาจักรกัมพูชา ทางหนึ่งขึ้นมาทางน้ำตามลำน้ำโขง อีกทางหนึ่งขึ้นมาทางบก ผ่านแนวเทือกเขาพนมดงรัก เข้าสู่ภาคอีสานตอนล่าง ผ่านทางจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ เข้ามาตามลำน้ำสาขาของกลุ่มน้ำมูล เข้าสู่ลุ่มน้ำป่าสัก ลุ่มน้ำชี และลุ่มแม่น้ำโขงในที่สุด อารยธรรมพระพุทธศาสนายุคทวารวดี ยุคลพบุรี และยุคอยุธยา จากลุ่มน้ำเจ้าพระยา มาตามลุ่มน้ำป่าสัก ผ่านอาณาจักรศรีเทพ เทือกเขาเพชรบูรณ์และเทือกเขาพังเหย เข้าเขตเทือกเขาแดงพญาเย็น เชื่อมต่อลุ่มน้ำชี เข้าสู่ภาคอีสานได้อีกทางหนึ่งเช่นกัน พระพุทธศาสนาในลุ่มน้ำโขง ภาคอีสานของประเทศไทย จึงผสมผสานด้วย เถรวาทแบบพม่าหรือมอญหรือพุกาม มหายานแบบขอม และเถรวาทแบบลังกาวงศ์^{๕๕}

^{๕๕} จรัส พยัคฆราชศักดิ์, อีสาน ๑ ศาสนาและวรรณกรรมนิยมในท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๔), หน้า ๑ – ๕.

๒.๓.๕ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศ สปป.ลาว

ประเทศ สปป.ลาว เป็นประเทศเพื่อนบ้านที่มีความใกล้ชิดและคล้ายคลึงประเทศไทยมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องภาษา ศาสนา ศิลปและวัฒนธรรม ชนชาติลาวและไทยเป็นชนเผ่าไทหรือไตกลุ่มหนึ่ง กล่าวกันว่า เดิมอยู่ภาคเหนือของกลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียง ต่อมาร่นลงมาทางใต้ พอเข้าสู่ยุคพุทธกาลก็ร่นลงมาอีก ในพุทธศตวรรษที่ ๖ สมัยราชวงศ์ฮั่น จีนได้บุกเบิกอิทธิพลเข้ามาถึงอาณาจักรไทยอีสานลาว กษัตริย์พระองค์แรกที่นับถือพระพุทธศาสนา คือ ขุนหลวงเม้า^{๖๐} ต่อมาได้เคลื่อนย้ายลงมาทางใต้ อีก ตั้งอาณาจักรใหม่เรียกว่า อาณาจักรน่านเจ้า ซึ่งคืออาณาเขตเมืองคำหล่มมณฑลยูนนาน ประเทศจีนปัจจุบัน ตามกล่าวนี้ สรุปได้ว่า มณฑลยูนนานประเทศจีน ประเทศไทย และ สปป.ลาว มีบรรพบุรุษร่วมกันคือ อาณาจักรน่านเจ้า และเริ่มนับถือพระพุทธศาสนาหายานที่ได้รับอิทธิพลมาจากจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่นในพุทธศตวรรษที่ ๖ พร้อมกัน

เรื่องราวความเป็นมาของชนชาติลาวในระยะแรกเริ่มนั้น ล้วนเป็นเรื่องจากตำนานพงศาวดารหรือนิทานพื้นบ้าน ที่คละเคล้าอยู่กับอำนาจสิ่งลี้ลับ และปาฏิหาริย์ของเทพดาฟ้าดิน เช่นเรื่องเกี่ยวกับพญาแถนฟ้า เรื่องเกี่ยวกับพญานาค ซึ่งเป็นที่นับถือบูชาของชาวลาวมาแต่บรรพกาล พงศาวดารกล่าวว่า ขุนลอ องค์ปฐมกษัตริย์ทรงตั้งอาณาจักรมาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๒๔๑ และมีกษัตริย์ปกครองบ้านเมืองสืบมาถึง ๒๓ พระองค์ ก่อนที่จะถึงสมัยพระเจ้าฟ้าจุ่ม^{๖๑}

สมัยพระเจ้าฟ้าจุ่ม (พ.ศ. ๑๘๕๖ – ๑๘๖๕) พระพุทธศาสนาในประเทศ สปป.ลาว ปรากฏชัดเจนในสมัยพระเจ้าฟ้าจุ่ม ปฐมกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรลาวล้านช้างได้ทรงสถาปนาพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ที่นำเข้ามาจากอาณาจักรขอม เป็นศาสนาประจำชาติ

สมัยพระเจ้าโพธิสารราช (พ.ศ. ๒๐๖๓ – ๒๐๘๓) พระองค์ทรงรวบรวมแผ่นดินให้เป็นปึกแผ่นและทรงเป็นพุทธศาสนิกชนผู้เคร่งครัด ทรงพยายามชักจูงให้ประชาชนเลิกนับถือผีางเทวดา ไสยศาสตร์ การทรงเจ้าเข้าผีต่าง ๆ แต่ประเพณีการนับถือผีฟ้าผีแถนได้ฝังแน่นในชีวิตจิตใจของประชาชนมาแต่โบราณแล้ว จึงยากที่จะถอนได้ ทรงสร้างความรุ่งเรืองนานัปการให้กับราชอาณาจักรลาวล้านช้าง

ในปี พ.ศ. ๒๐๘๒ พระเจ้าโพธิสารราช เสด็จลงมาทางภาคใต้ของลาว เพื่อกระทำการสักการบูชา พระธาตุพนม ซึ่งบรรจุอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้า ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนมซึ่งชำรุดทรุดโทรมให้มีสภาพสมบูรณ์ ทรงแต่งตั้งให้ชาวข่าผู้หนึ่งเป็น พันเหือนหิน (เรือนหิน)

^{๖๐} พระเทพคิลก (ระแบบ จิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๓๘๕.

^{๖๑} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๕), หน้า ๕๕ – ๖๐.

ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าดูแลปัญหาการศึกษาและตกแต่งดอกไม้รูปเทียนบูชาพระธาตุ พร้อมกับผู้คนอีก ๕๐๐ คน (ตามตำนานอุรังคธาตุว่า ๑,๐๐๐ คน) นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา กษัตริย์หรือเจ้ามหาชีวิตลาวทุกพระองค์จะต้องเสด็จไปนมัสการพระธาตุพนมเป็นพระราชประเพณีสืบมาจนถึงสมัยพระเจ้าอนุวงศ์^{๖๒}

สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. ๒๐๕๓ – ๒๑๑๕) ทรงเป็นวีรกษัตริย์ผู้ปรีชาสามารถในการศึกสงคราม และเป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่มีศรัทธาแรงกล้า ได้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาจากนครเชียงใหม่ ทรงสร้างวัดพระแก้วและเจดีย์พระธาตุหลวงขึ้นที่นครเวียงจันทน์

สมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. ๒๑๗๖ - ๒๒๓๓) จัดเป็นยุคทองของราชอาณาจักรล้านช้าง แผ่นดินของพระองค์มีแต่ความสงบสันติและเจริญรุ่งเรือง ทรงสร้างวัดวาอารามและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จนนครเวียงจันทน์กลายเป็นศูนย์กลางในการศึกษาพระพุทธศาสนา แต่ภายหลังจากพระเจ้าสุริยวงศาสิ้นพระชนม์ ล้านช้างแตกแยกออกเป็นสามอาณาจักร โดยตกไปอยู่ภายใต้อำนาจของประเทศเพื่อนบ้านรวมทั้งจีน เวียดนาม และไทย^{๖๓}

สมัยไทยปกครอง (พ.ศ. ๒๓๒๒ – ๒๔๓๖) อาณาจักรลาวทั้งสาม ตกเป็นประเทศราชของไทยเป็นเวลา ๑๑๔ ปี นับแต่สมัยพระเจ้าตากสินมหาราช จนถึงสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ จำต้องยอมเสียดินแดนให้จักรวรรดินิยมฝรั่งเศสจำนวนมาก

สมัยจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส (พ.ศ. ๒๔๓๖ – ๒๔๕๙) ราชอาณาจักรลาวกลายเป็นแคว้นหนึ่งของสหภาพอินโดจีนมีข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศสเป็นผู้บังคับบัญชาอยู่ที่สถานอัยประเทศเวียดนาม ฝรั่งเศสขูดรีดทั้งแรงงาน เงิน ภาษีและทรัพยากรต่าง ๆ จากลาวและเวียดนามมากจนเกิดขบวนการต่อต้านฝรั่งเศสอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งฝรั่งเศสยอมจำนนในสงครามแตกหักที่เดียนเบียนฟู และต้องถอนตัวออกจากอินโดจีนอย่างสิ้นเชิงในปี พ.ศ. ๒๔๘๙

สมัยได้รับเอกราช (พ.ศ. ๒๔๘๙ – ๒๕๑๙) แม้ได้รับเอกราชแล้ว แต่ยังคงเผชิญกับปัญหาการแตกแยกอย่างรุนแรงของผู้นำ โดยฝ่ายขวามีศูนย์กลางที่นครเวียงจันทน์ได้รับการสนับสนุนจากประเทศสหรัฐอเมริกา ฝ่ายซ้ายหรือขบวนการประเทศลาวมีศูนย์กลางอยู่ที่ซาเหินอได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มประเทศสังคมนิยม เป็นการสู้รบยาวนานเกือบสองทศวรรษ จนสหรัฐฯยอมถอนทหารออกจากอินโดจีน และฝ่ายซ้ายได้สถาปนาการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เปลี่ยนชื่อประเทศเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ แม้เกิดสงคราม แต่ความสัมพันธ์ของคนลาวและคนไทยอีสานสองฟาก

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗ – ๗๘.

^{๖๓} มัลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, หน้า ๑๘ - ๒๕.

แม่น้ำโขงกลับมีความใกล้ชิดกันมาก มีการข้ามไปทำมาหากิน เที่ยวเล่น เรียนหนังสือ หรือไปงานบุญเป็นปกติเพราะพูดภาษาและมีวัฒนธรรมเดียวกัน^{๖๔}

หลังยึดอำนาจได้ รัฐบาลระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์พยายามหาทางกำจัดกวาดล้างพระพุทธศาสนาลง แต่การกระทำดังกล่าวกลับไปกระตุ้นความโกรธแค้นให้เกิดขึ้นในหมู่ชน ทำให้ต้องยกเลิกแผนการไป ปัจจุบันชนชาติลาวกลุ่มในเขตลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาอื่น ๆ จะนับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลัก และปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด

๒.๓.๖ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา^{๖๕}

ดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาปัจจุบันนี้ มีวิวัฒนาการทางพระพุทธศาสนาสืบเนื่องมาตามลำดับ แบ่งเป็นยุคได้ คือ ยุคฟูนัน ยุคเจนละ ยุคมหานคร และยุคหลังมหานคร

(ก) ยุคฟูนัน (Funan หรือ Founan) หรือยุคอาณาจักรพนม หรือยุคก่อนเขมร (คริสต์ศตวรรษที่ ๑ – ๖ ตรงกับประมาณ พ.ศ. ๖๐๐ – ๑๐๕๓) มีอาณาเขตครอบคลุมภาคใต้ของประเทศไทยปัจจุบันรวมทั้งดินแดนส่วนล่างสุดของเวียดนามใต้ที่มีเมืองไซ่ง่อนเป็นศูนย์กลาง มีเมืองขึ้นคืออาณาจักรเจนละที่มีอาณาเขตต่อฟูนันขึ้นไปทางเหนือ ตรงกับกัมพูชาภาคเหนือและลาวภาคใต้ปัจจุบัน อาณาจักรที่เจริญร่วมสมัยกับฟูนันคืออาณาจักรจัมปาของพวกจาม ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกและทางเหนือของฟูนันตรงกับภาคเหนือของเวียดนามใต้ปัจจุบัน

เดิมชนพื้นเมืองของฟูนันนับถือโลกธาตุและผีสงเทวดา เมื่อพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทเข้าสู่สุวรรณภูมิแล้วก็คงเผยแผ่ไปในหมู่ชนชาวฟูนันกว้างออกไปตามลำดับ แต่ในราชสำนักและชนชั้นสูงนับถือศาสนาฮินดูนิกายไศวะเป็นหลักและอาจจะนับถือพระพุทธศาสนาปะปนอยู่ด้วย ศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองอยู่คู่เคียงกันตลอดมาจนสิ้นยุค

(ข) ยุคเจนละ (Chenla) คริสต์ศตวรรษที่ ๖ – ๙ หรือพ.ศ. ๑๐๕๓ - ๑๓๔๕

เจนละ หรือเจนละ ตั้งตัวเป็นอิสระเมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และต่อมาปราบอาณาจักรฟูนันรวมเข้าเป็นดินแดนในอาณาจักรเจนละได้ในปี พ.ศ. ๑๑๗๐ ถือว่าเป็นการเริ่มต้นอาณาจักรขอมกษัตริย์เจนละในระยะต้นนับถือศาสนาฮินดูนิกายไศวะเป็นหลัก

สมัยพระเจ้าอโศกนรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๑๕๔ – ๑๑๘๒) ทรงย้ายเมืองหลวงจาก เศรษฐปุระบริเวณเชิงเขาวัฏฏในแขวงจำปาศักดิ์ของลาว ลงไปตั้งอยู่ที่ สมโบรีไพรกุก ทางตอนเหนือของกัมพูชา

^{๖๔} สุวิทย์ ชีรสอวัต, ประวัติศาสตร์ลาว 1779 – 1975, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๑๓ – ๔๒๕.

^{๖๕} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, หน้า ๒ – ๓๗.

ธมในเขตกัมพูชา เปลี่ยนชื่อเมืองหลวงใหม่เป็น อีสานปุระ ศาสนาฮินดูมีความรุ่งเรืองเฟื่องฟูกว่า พระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๑๒๔๕ อาณาจักรเจนละหรือเจนละเกิดการแตกแยกเป็น ๒ ฝ่าย

ฝ่ายเหนือเรียกว่า เจนละบก (Land Chenla) มีอาณาเขตอยู่ทางลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง เมืองหลวงอยู่ที่ สมโบรไพรกุก แต่มีนักโบราณคดีบางท่านมีความเห็นว่าน่าจะอยู่แถบแม่น้ำมูล ตอนล่าง คือบริเวณปากเซหรือจำปาศักดิ์

ฝ่ายใต้เรียกว่า เจนละน้ำ (Water Chenla) มีอาณาเขตอยู่ทางลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างและ ติดต่อกับชายทะเล มีเมืองหลวงอยู่ที่ วยารปุระ

(ก) ยุคพระนคร หรือยุคมหานคร (Angkor) พ.ศ. ๑๓๔๕ – ๑๕๖๕

ยุคพระนคร หมายถึงยุคที่นครวัด นครธม เป็นเมืองหลวงของกัมพูชา เป็นยุคที่อารย ธรรมขอมเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด เป็นมหาอาณาจักรยิ่งใหญ่ ในยุคนี้พระพุทธศาสนาแบบมหายาน เจริญรุ่งเรืองคู่เคียงกับศาสนาฮินดูและผสมผสานเข้าด้วยกัน ส่วนพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทเป็น ที่นับถืออยู่ในหมู่ประชาชนทั่วไป อาจกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทอยู่กับประชาชน แบบมหายานและฮินดูอยู่กับราชสำนัก แต่ทั้งสามลัทธิศาสนาอยู่ร่วมกันโดยสงบสุข

พ.ศ. ๑๓๔๕ นับเป็นจุดเริ่มต้นของยุคพระนคร อาณาจักรเจนละทั้งสองได้สิ้นสุดลง และมีอำนาจของอาณาจักรกัมพูชา หรือกัมพูชาก็ขึ้นมาแทนโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ พระองค์ ทรงนับถือศาสนาฮินดูลัทธิวิหระ คือนับถือพระนารายณ์กับพระอิศวรรวมกัน

พ.ศ. ๑๖๕๖ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ขึ้นครองราชย์ ทรงได้นามว่าเป็นกษัตริย์ผู้มีอำนาจ เข้มแข็งที่สุดในประวัติศาสตร์เขมร ทรงแผ่ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางถึงไทยภาคเหนือ ภาคกลางจดพม่า ภาคใต้ถึงอ่าวบ้านดอนสุราษฎร์ธานี ทางตะวันออกจดขอบปากแม่น้ำแดงใน แคว้นดั่งเกีย ทรงสร้างนครวัดอันได้ชื่อว่าเป็นศาสนสถานที่ใหญ่ที่สุดในโลก

พ.ศ. ๑๖๒๔ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงเป็นพุทธศาสนิกชนใน นิยามมหายานที่มีศรัทธาแรงกล้า ทรงส่งเสริมพระพุทธศาสนาแบบมหายานจนเจริญแพร่หลาย ทำ ให้การบูชาพระศิวะและพระวิษณุเสื่อมลงไป ทรงสร้างนครธม ปราสาทบาเยน ปราสาทตาพรหม และปราสาทวิหารอีกหลายแห่ง

พ.ศ. ๑๖๓๓ ปลายสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้ แพร่หลายสู่คาบสมุทรมอินโดจีนตอนกลางรวมถึงอาณาจักรกัมพูชาด้วย และประชาชนชาวเขมรก็ ยอมรับนับถือทั่วไปอย่างรวดเร็ว

(ง) ยุคหลังพระนคร พ.ศ. ๑๙๗๕ – ปัจจุบัน

ยุคหลังพระนครนี้ กัมพูชาผจญสงครามกับไทยบ้าง เวียดนามบ้าง แย่งชิงราชสมบัติทำสงครามภายในกันเองบ้าง ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยบ้าง ของเวียดนามบ้าง จนกระทั่งกลายเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ และตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ครอบงำถึง พ.ศ. ๒๔๘๗ จึงได้เอกราชกลับคืน และเรียกชื่อประเทศว่า พระราชอาณาจักรกัมพูชา

พระพุทธศาสนาหลังยุคพระนครคล้ายกันมากกับในประเทศไทยทั้งในด้านสังคมชนบท และวัฒนธรรมประเพณี พระสงฆ์ได้รับความเคารพอย่างสูงจากประชาชน ทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์ ทั้งนี้เพราะส่วนมากเป็นคหิที่เผยแพร่หรือนำเอาไปจากประเทศไทย

ต่อมาพระราชอาณาจักรกัมพูชาเปลี่ยนเป็นสาธารณรัฐเขมร ใน พ.ศ. ๒๕๑๓ บ้านเมืองผจญศึกสงครามกลางเมืองมาโดยตลอด จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๘ ฝ่ายเขมรแดงเข้ายึดครองได้ทั้งหมด และเปลี่ยนการปกครองเป็นระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เปลี่ยนชื่อประเทศใหม่เป็นกัมพูชาประชาธิปไตย

นับจากกองกำลังฝ่ายเขมรแดงเข้ายึดครองในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เป็นมิลิแทเรียลยุคที่เรียกกันว่า ปีศูนย์ พระพุทธศาสนาถูกเหยียบย่ำกลายเป็นสิ่งต้องห้าม ถูกกวาดล้างโดยสั่งปิดวัดทั้งหมด ห้ามสักการะบูชา ทำสมาธิ หรือจัดงานเทศกาลทางศาสนาอย่างเด็ดขาด พระสงฆ์ถูกจับสึกเปลี่ยนไปใส่ชุดขาวนา แล้วถูกส่งตัวให้ไปทำงานในท้องทุ่ง พระชั้นผู้ใหญ่ระดับเจ้าอาวาสถูกลากออกมาฆ่าทิ้ง พระพุทธรูป พระไตรปิฎก และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาถูกนำไปเผาทิ้งน้ำ และทุบทำลายจนสิ้น องค์พระสงฆ์ถูกทำลายอย่างราบคาบ วัดวิหารถูกเปลี่ยนเป็นคลังเก็บเสบียงหรือโรงงานหรือใช้เป็นคุกกับลานประหารชีวิต ชาวกัมพูชาประมาณหนึ่งในห้าของจำนวนประชากรถูกสังหาร รวมทั้งพระภิกษุสงฆ์เกือบ ๖๐,๐๐๐ รูป เป็นโศกนาฏกรรมอันน่าสลดใจอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกัมพูชา เป็นตำนานแห่งสังหาร ที่ประวัติศาสตร์โลกต้องจารึกไปอีกนานแสนนาน

เมื่อรัฐบาลเขมรแดงถูกโค่นล้มในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ รัฐบาลชุดใหม่ของกัมพูชาได้ทำทุกวิถีทางเพื่อฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาติขึ้นใหม่ และสิ่งแรกที่ทำคือการฟื้นฟูศาสนา เปิดวัดวาอารามขึ้นใหม่ ยกเลิกคำสั่งห้ามการปฏิบัติศาสนกิจและการจัดงานเทศกาลทางศาสนา ส่งผลให้พระพุทธศาสนาในกัมพูชากลับฟื้นตัวขึ้นได้อย่างรวดเร็ว^{๖๖}

^{๖๖} มัลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, หน้า ๖๑ – ๖๘.

๒.๓.๓ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศเวียดนาม

ดินแดนประเทศเวียดนามปัจจุบัน สมัยเป็นอาณานิคมฝรั่งเศสแบ่งออกเป็น ๓ อาณาเขต คือ ๑) ตังเกี๋ย (Tongking) ได้แก่ ภาคเหนือ แผ่นดินกว้างตอนบนบริเวณลุ่มแม่น้ำแดง ๒) อานัม (Annam) ได้แก่ภาคกลาง แผ่นดินแคบยาวทอดตามฝั่งทะเลตอนกลาง ๓) โคชินจีน (Cochin China) ได้แก่ภาคใต้ แผ่นดินส่วนล่างทั้งหมดบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง อาณาเขตทั้งสามนี้เทียบได้กับอาณาจักรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในตอนเริ่มต้นประวัติศาสตร์ คือ ภาคเหนือหรือตังเกี๋ยและตอนบนของอานัมเป็นอาณาจักรอานัมซึ่งได้เจริญต่อมาเป็นประเทศเวียดนาม ส่วนภาคกลางตอนล่างของอานัมเป็นอาณาจักรจัมปา และภาคใต้หรือโคชินจีนเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรฟูนันแห่งกัมพูชา อาณาจักรอานัมมีอารยธรรมแบบจีน ส่วนจัมปากับฟูนันมีอารยธรรมแบบอินเดีย^{๖๓}

อาณาจักรอานัม มีประวัติศาสตร์ยาวนานเริ่มแต่สังคมยุคโบราณเมื่อประมาณ ๒๕๐๐ ปี ที่สามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำแดงเรียกว่า อาณาจักรวันลาง (Van Lang) ต่อมากลายเป็นอาณาจักรเอืวหลาก (Au Lac) ประวัติศาสตร์เวียดนามเป็นประวัติศาสตร์แห่งการถูกรุกราน ถูกครอบครอง และถูกข่มขี่ เป็นประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้และสงคราม นอกจากถูกผนวกและครอบครองอย่างสิ้นเชิง โดยราชวงศ์ฮั่นของจีนในปี พ.ศ. ๔๓๓ (๑๑๑ ปีก่อนคริสต์ศักราช) เป็นเวลากว่า ๑,๐๐๐ ปีแล้ว ยังถูกครอบครองและครอบงำโดยฝรั่งเศส นับแต่ช่วงเวลาที่ตกเป็นอาณานิคมมหาอำนาจฝรั่งเศส ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๐๑ จนถึงปีที่กองทัพฝรั่งเศสพ่ายแพ้ที่เดียนเบียนฟูในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ ต่อจากนั้นต้องสู้รบในสงครามเวียดนามกับมหาอำนาจสหรัฐอเมริกาอีก นับแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๙ จนถึงชัยชนะท้ายสุดในปี พ.ศ. ๒๕๑๘^{๖๔}

อาณาจักรจามหรือจัมปา (Champa) นักประวัติศาสตร์จีนเรียกว่า หลินหยี่หรือหลินอี้ (Lin Yi) คืออาณาจักรของพวกจาม เป็นชนเชื้อชาติมาลาโย-โพลินีเซียน เป็นชาวทะเล เชี่ยวชาญการเดินเรือค้าขายและการประมง มีวัฒนธรรมคล้ายกับฟูนันเพราะได้รับอิทธิพลจากอินเดียเช่นเดียวกัน สมัยพระเจ้าภัทรวรมันซึ่งครองราชย์อยู่ในราว พ.ศ. ๙๒๐ ทรงสร้างมีเซิน (My Son) ศาสนจักรศักดิ์สิทธิ์ของฮินดูนิกายไศวะ อาณาจักรจัมปาดำรงสงครามแย่งชิงเขตแดนกับจีนซึ่งครอบครองเวียดนามอยู่ทางตอนบนและกับเจนละกัมพูชาทางทิศตะวันตกอยู่เสมอ จากนั้นก็จดหมายเหตุของจีนแสดงหลักฐานว่าพระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานในอาณาจักรจัมปาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๘ จากนั้นก็ของหลวงจีนฮั่นอิง สมัยราชวงศ์ถังของจีนซึ่งเดินทางสืบพระศาสนาไปกลับระหว่างจีน

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พระพุทธศาสนาในเอเชีย*, หน้า ๒๑๖ – ๒๑๗.

^{๖๔} Vu The Binh et al, *Vietnam Tourist Guidebook*, pp. 14 - 21.

และอินเดียผ่านภูมิภาคนี้ระหว่าง พ.ศ. ๑๒๑๔ - ๑๒๓๘ กล่าวว่าหลินอี้เป็นประเทศหนึ่งที่นับถือพระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๑๔๕๐ สิ้นยุคสมัยราชวงศ์ถังของจีน ชาวอานัมได้โอกาสกอบกู้เอกราชประกาศอิสรภาพจากจีนใน พ.ศ. ๑๔๘๑ (ค.ศ. ๙๓๘) จากนั้นก็ขยายดินแดนลงมาทางใต้กลายเป็นคู่สงครามกับอาณาจักรจัมปาและเข้าครอบครองดินแดนของจัมปาจนหมดในที่สุด ใน พ.ศ. ๒๒๖๓ ชาวจามส่วนใหญ่ถูกกลืนทั้งเชื้อชาติวัฒนธรรมและกลายมาเป็นชนกลุ่มน้อยและนับถือศาสนาอิสลามเหลืออยู่ในภาคกลางและใต้ของเวียดนามประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน และในกัมพูชาประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ คนและถูกเขมรแดงสังหารเกือบสิ้นในมิลเลเนียมยุค พ.ศ. ๒๕๑๘ - ๒๕๒๑

พระพุทธศาสนาในเวียดนามจะเป็นแบบมหายาน ผสมผสานกับลัทธิขงจื้อและลัทธิเต๋า ซึ่งได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากจีนผนวกกับคติความเชื่อธรรมเนียมการเซ่นไหว้บูชาวิญญาณบรรพบุรุษเข้าด้วยกัน ในทศวรรษชาวเวียดนามแล้ว พระพุทธศาสนาแบบมหายานมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับลัทธิขงจื้อ ซึ่งเป็นระบบจริยธรรมพื้นฐาน ลัทธิเต๋าเป็นระบบปรัชญาที่เน้นแนวคิดเรื่องความกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวกับจักรวาลของมนุษย์ หลักพื้นฐานของความเชื่อทั้งสามสายนี้ไม่ขัดแย้งกัน จึงสามารถหลอมรวมเข้าด้วยกันได้เป็นอย่างดีในทางปฏิบัติ จนกลายมาเป็นที่รู้จักกันในนามโตนยาวหรือศาสนาสามเกลียว^{๖๕}

กล่าวโดยรวมพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงหลังพุทธกาลนับแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ดำรงคงอยู่สืบสานต่อเนื่องมามากกว่าสองพันปี สภาพภูมิทัศน์ที่ปรากฏจากอดีตถึงปัจจุบันที่เห็นและเป็นอยู่ บนสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงจากทิเบตเหนือสุด ผ่านมณฑลยูนนาน ประเทศจีน พม่า ไทย สปป.ลาว กัมพูชาลงมาถึงเวียดนามได้ ล้วนคาราคาซังมากมายไปด้วยสถูปเจดีย์ ปูนียสถาน วัดวาอาราม โบสถ์และวิหารฯ บรรดาศาสนสถาน ศาสนวัตถุ เหล่านี้เป็นประจักษ์พยานอย่างดี ชี้ชัดแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีชีวิตจิตวิญญาณ ความเชื่อและพิธีกรรมของผู้คนทั้งหลายในภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงนี้

๒.๔ ชุมชนภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงกับองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศ

ดังได้กล่าวมาแต่ต้นว่า แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสากล ร่ำรวยด้วยทรัพยากรธรรมชาติหลากหลายด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และภาษา จึงเป็นที่สนใจของประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่ต้องการเข้ามาครอบครองดินแดนแห่งนี้ รวมทั้งอีกหลายองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศต้องการเข้ามามีบทบาทนับแต่อดีตถึงปัจจุบัน เพื่อความสมบูรณ์ของงานวิจัยจึงขอกล่าวถึงพอสังเขปดังนี้

^{๖๕} มัลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, หน้า ๖๕.

๒.๔.๑ การเข้ามาของนักล่าอาณานิคม

พ.ศ. ๒๔๐๑-๒๔๐๔ นายองรี มูโอด์ (Henri Mouhot) นักธรรมชาติวิทยาชาวฝรั่งเศส เดินทางเข้ามาโดยการสนับสนุนของราชสมาคมภูมิศาสตร์และสมาคมสัตววิทยาแห่งลอนดอน เพื่อสำรวจดินแดนสยาม ลาวและกัมพูชา เขามาถึงกรุงเทพฯ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๐๑ เขาท่องเที่ยววนแม่น้ำเจ้าพระยาจากกรุงเทพฯ ขึ้นบกที่สระบุรี เดินเท้าผ่านป่าดิบของดงพญาเย็นเข้าสู่ที่ราบสูงโคราช เดินเท้าต่อไปยังชัยภูมิ เข้าสู่เมืองเลย เลียบเข้าเวียงจันทน์ จากนั้นก็มุ่งไปเมืองปากลายแล้วลัดเลาะฝั่งโขงขึ้นไปจนถึงเมืองหลวงพระบาง เขาเริ่มป่วยหนักจากไข้ป่าและเสียชีวิตลงในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ ในวัย ๓๕ ปี บันทึกการเดินทางของเขาได้รับการตีพิมพ์ทั้งภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส เปิดเผยถึงความลึกลับมหัศจรรย์ของโลกตะวันออกได้ทำให้เขมร นครวัด นครธมและอินโดจีนกลายเป็นดินแดนที่ฝรั่งเศสค้นหาตื่นตาตื่นใจถึงขั้นมีวลีที่ว่า “ได้เห็นนครวัดก่อนจึงนอนตายตาหลับ (See Angkor and Die)” ภายหลังการตายของนายองรี มูโอด์ ประเทศเวียดนามใต้หรือโคชินไชน่า และกัมพูชาก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส

พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๑๑ กระทรวงทหารเรือร่วมกับกระทรวงการต่างประเทศของฝรั่งเศสส่งนายคูดาร์ เดอ ลาเกร (Doudart de Lagree) ผู้แทนของฝรั่งเศสในเวียดนามใต้ พร้อมทั้งนายทหารฟรานซิส การ์นิเยร์ (Francis Garnier) นายแพทย์ นักพฤกษศาสตร์ นักธรณีวิทยา ศิลปิน วาดภาพ และช่างภาพ สำรวจทวนแม่น้ำโขงขึ้นไปจนถึงสิบสองปันนาถึงเมืองด้าหลี่ มณฑลยูนนาน ผลการสำรวจพบว่าแม่น้ำโขงมีเกาะแก่งสาหัสมากมาย กระแสน้ำเชี่ยวกรากไม่เหมาะสมจะใช้เป็นเส้นทางเดินเรือได้ อย่างไรก็ตามภายหลังการสำรวจทำให้ฝรั่งเศสขยายอาณานิคมด้วยการยึดสิบสองปันนา และมณฑลบุรพาหรือศรีโสภณ เสียมราฐ พระตะบอง จากสยามประเทศในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ หรือวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒^{๓๐}

๒.๔.๒ คณะกรรมการแม่น้ำโขง (Mekong Committee - MC)

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ (ค.ศ. ๑๙๕๗) โดยการสนับสนุนจากสหประชาชาติ ประเทศในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ได้แก่ ประเทศไทย กัมพูชา สปป.ลาว และ เวียดนามได้ลงนามในปฏิญญาความร่วมมือ พ.ศ. ๒๕๐๐ จัดตั้งองค์กรประสานงานกลางขึ้น ชื่อว่า “คณะกรรมการประสานงานสำรวจแม่น้ำโขงตอนล่าง” หรือ “คณะกรรมการแม่น้ำโขง” หรือ “คณะกรรมการพัฒนาลุ่มแม่น้ำ

^{๓๐} แม่น้ำวาด กุญชร ณ อยุธยา, “ตามรอยนักสำรวจ”, เส้นทางสีเขียว, ฉบับที่ ๒๖ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๖ - ๑๐.

โขงตอนล่าง” ได้ทำการออกแบบและสนับสนุนการสร้างเขื่อน ทั้งเขื่อนในตัวแม่น้ำโขง และแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขงในประเทศลาว ไทย เวียดนาม และเขมร^{๓๑}

ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๓ – ๒๕๒๐ การดำเนินงานของคณะกรรมการแม่น้ำโขงได้หยุดชะงักลง เนื่องจากเกิดสงครามอินโดจีน จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๑ คณะกรรมการแม่น้ำโขงนี้ได้ถูกแทนที่โดย “คณะกรรมการประสานงานเพื่อการสำรวจแม่น้ำโขงชั่วคราว”

๒.๔.๓ คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง (Mekong River Commission - MRC)

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ด้วยการสนับสนุนจากสหประชาชาติ ประเทศลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ๔ ประเทศเดิม คือ ไทย สปป.ลาว กัมพูชา และเวียดนาม ได้ร่วมกันลงนามในความตกลงว่าด้วยความร่วมมือเพื่อการพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขงอย่างยั่งยืน เมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อที่จะร่วมมือกันอย่างสร้างสรรค์ เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพื่อใช้ประโยชน์ และจัดการทรัพยากรน้ำและทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องในแม่น้ำโขง และเปลี่ยนชื่อเป็น “คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง” ได้กำหนดบทบาทของตนเองไว้ในฐานะตัวเร่งและผู้นำพาประเทศและประชาชนในลุ่มแม่น้ำโขงไปสู่ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ ความเท่าเทียมทางสังคม และสิ่งแวดล้อมที่ดีของลุ่มแม่น้ำโขง

๒.๔.๔ ความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Greater Mekong Sub-region Economic Cooperation - GMS)

ธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย (Asian Development Bank – ADB) เป็นผู้ริเริ่มและส่งเสริมให้ประเทศในลุ่มแม่น้ำโขง ๖ ประเทศคือ จีน (ตอนใต้) พม่า สปป.ลาว ไทย กัมพูชา และ เวียดนาม ได้เข้ามา ร่วมมือกันในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ แรกเริ่มนั้นธนาคารพัฒนาแห่งเอเชียเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือทางด้านเทคนิค ศึกษาความเป็นไปได้ในการสร้างโครงการพัฒนาต่าง ๆ ร่วมกัน ได้มีการกำหนดโครงการในแต่ละภาคส่วนไว้เป็นจำนวนมาก โดยได้กำหนดภาคเศรษฐกิจที่จะมีความร่วมมือกันที่สำคัญได้แก่ การคมนาคมขนส่ง พลังงาน สิ่งแวดล้อม การค้า การลงทุน การท่องเที่ยว โทรคมนาคมและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์^{๓๒}

^{๓๑} ประสิทธิ์ หวานเสร็จ, “การบริหารจัดการระบบลุ่มน้ำ และลุ่มน้ำโขงในส่วนของประเทศไทย”, โยธาสาร, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม – เมษายน ๒๕๕๓) : ๒๖.

^{๓๒} Asian Development Bank, Economic Cooperation in the Greater Mekong Subregion: Facing The Challenges, Manila: ADB. 1996. p. 4. อ้างใน สุกัลยณัฏ์ กาญจนุนดี, ADB/GMS-MRC-ACMECS : หนทางข้างหน้า และสิ่งท้าทายในการพัฒนาลุ่มน้ำโขง, หน้า ๒๔. แหล่งที่มา : <http://www.indochinapublishing.com/research/> [๑๕ ส.ค. ๒๕๕๓].

๒.๔.๕ กลุ่มความร่วมมือทางยุทธศาสตร์เศรษฐกิจ อิระวดี เจ้าพระยา แม่โขง

(Ayeyawady - ChaoPhraya - Mekong Economic Cooperation Strategy - ACMECS)

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ได้มีการประชุมสุดยอดผู้นำ ๔ ชาติที่ประเทศพม่า เพื่อสร้างกรอบความร่วมมือมีชื่อเรียกว่า “ความร่วมมือทางยุทธศาสตร์เศรษฐกิจ อิระวดี เจ้าพระยา แม่โขง” จากนั้นอีกหนึ่งปีถัดมา ได้มีการเชิญประเทศเวียดนามเข้าร่วมโครงการ จึงทำให้กรอบความร่วมมือดังกล่าวนี้มี สมาชิก ๕ ประเทศด้วยกัน คือ พม่า ไทย สปป.ลาว กัมพูชา และเวียดนาม

กรอบความร่วมมือ ACMECS เป็นกรอบความร่วมมือย่อย ซึ่งซ้อนอยู่ในกรอบความร่วมมือใหญ่อื่นที่คล้าย ๆ กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรอบความร่วมมืออนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ และสาขาของความร่วมมือมากกว่า

๒.๕ ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงบนกระแสความเปลี่ยนแปลงปัจจุบัน

แม่น้ำโขงคือสายน้ำแห่งชีวิต หล่อเลี้ยงชุมชนสองฝั่งลำน้ำรวมแล้วไม่น้อยกว่า ๗๐ ล้านคน แม่น้ำโขงหลากหลายทางชีวภาพ อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ แร่ธาตุ และปลาน้ำจืดนานาพันธุ์ ผู้คนชุมชนหลากหลายเชื้อชาติหลายเผ่าพันธุ์ต่างภาษาเหล่านี้อาศัยลำน้ำโขงเป็นแหล่งอาหาร ทำประมงดำรงชีพด้วยการหาปลา เป็นที่พำนักพักพิง คมนาคม ท่องเที่ยว สัตว์จรไปมา ค้าขาย อาศัยน้ำโขงในการชลประทาน การกสิกรรมและเกษตรกรรมนับแต่ยุคบุรพกาลเรื่อยมา ถึงวันนี้วิถีชีวิตกำลังถูกขับเคลื่อนให้เปลี่ยนแปลงไปตามความผันแปรของสายน้ำแม่โขง

หลายทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีความพยายามพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขง โดยแต่ละประเทศที่มีอธิปไตยเหนือลำน้ำโขง ทั้งที่โดยศักยภาพตนเองตามลำพัง หรือโดยได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรความร่วมมือระหว่างประเทศด้วยการสนับสนุนเงินทุนกู้ยืม เป็นที่ปรึกษา ให้ความรู้ วิชาการ เทคโนโลยีสมัยใหม่ตลอดจนการบริหารจัดการ ต่างผลักดันให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาในเขตพื้นที่ของแต่ละประเทศ โครงการเหล่านั้น เน้นที่การก่อสร้าง สาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนนเพื่อการคมนาคมและขนส่ง ฝายหรือเขื่อนกั้นน้ำ เพื่อกักเก็บน้ำอุปโภคบริโภค และเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าตอบสนองอุปสงค์การใช้พลังงานไฟฟ้าที่เพิ่มพูนไร้ขีดจำกัด แต่ดูเหมือนว่าการพัฒนากระแสหลักตามแนวระบอบทุนนิยมและวัตถุนิยมเหล่านั้นที่ให้ความสำคัญและเน้นที่ผลตอบแทนคุ้มค่าทางเศรษฐกิจและสังคมแต่ละเลย มองข้ามและไม่เห็นความสำคัญของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม กลายเป็นการพัฒนาที่ถูกคามระบบนิเวศของลุ่มน้ำส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีพและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนในลุ่มแม่น้ำโขง

ที่กล่าวขวัญและวิพากวิจารณ์กันมากคือผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำในลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนในมณฑลยูนนานประเทศจีน รวมทั้งการสร้างเขื่อนในลุ่มแม่น้ำโขง

ตอนล่าง และลำน้ำสาขาในประเทศไทย สปป.ลาว กัมพูชา และเวียดนามในทศวรรษที่ผ่านมาและกำลังจะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้

การระเบิดเกาะแก่งในแม่น้ำโขงเพื่อการเดินเรือและขนส่งทางน้ำ จากมณฑลยูนนาน ประเทศจีนผ่านบริเวณสามเหลี่ยมทองคำอำเภอเชียงแสนจังหวัดเชียงรายประเทศไทย ถึงเมืองหลวงพระบางประเทศ สปป.ลาวนั้นคืออีกหนึ่งมูลเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดผลกระทบโดยตรงกับชุมชนในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างทำให้น้ำเป็นอย่างมาก

ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ กระแสสังคมโลกกำลังอ่อนไหวหวั่นวิตกกับ สถานะการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศของโลกที่ร้อนขึ้น จึงเป็นอีกมูลเหตุหนึ่งที่ได้ร่วมกันกระหน่ำซ้ำเติม ให้วิกฤตแม่น้ำโขงเพิ่มองศาความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ประจักษ์พยานเห็นเด่นชัดคือปรากฏการณ์เกิดน้ำท่วมอย่างฉับพลันในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ และในทางตรงกันข้ามเกิดภาวะภัยแล้ง เมื่อหน้าแล้ง ต้นปี พ.ศ. ๒๕๕๓ ที่ผ่านมาน้ำในแม่น้ำโขงแห้งขอด ระดับน้ำลดลงต่ำสุดเป็นสถิติใหม่ในรอบหลายทศวรรษ ถึงขนาดพระธาตุหลวงหนอง จังหวัดหนองคาย โผล่พ้นน้ำ เป็นพระธาตุกลางน้ำ หลังจากที่ได้จมลงกลางลำแม่น้ำโขงตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๕๐ กว่า ๑๖๓ ปีล่วงแล้ว

ผลกระทบเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมในปัจจุบัน คือ ระดับน้ำในลำน้ำโขงเกิดความผันผวนไม่ขึ้นลงตามธรรมชาติตามฤดูกาล กระแสน้ำไหลเชี่ยว เกิดการพังทลายของตลิ่ง เกิดผลกระทบตอพันธุ์ปลา และ เศรษฐกิจ สังคม คนหาปลา รวมทั้งผลกระทบต่อการทำเกษตรริมโขง ฯ

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นชุมชนหลากหลายภาษาหลายชนชนเผ่าดังกล่าวมาแล้ว เป็นสังคมชนบทล้าหลัง สังคมเกษตรกรรมที่ยากจน ซึ่งต่อมามีบางส่วนได้พัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมืองตามชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่สองริมฝั่งแม่น้ำโขงและลุ่มน้ำสาขา จำต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและกระแสคลื่นของระบบทุนนิยม วัตถุนิยมและบริโภคนิยมในโลกเทคโนโลยียุคไร้พรมแดนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงหรือขัดขึ้น เช่นเดียวกับชนเผ่าลาวและเขมรที่ต้องรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครองเป็นสังคมนิยมเมื่อหลายทศวรรษที่ผ่านมาอย่างไม่อาจปฏิเสธได้เช่นกัน

แม้จะเกิดผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจการเมืองการปกครองและวิถีชีวิตอย่างไรก็ตามแต่ความเชื่อมั่นในวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี คติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนากลับยังคงดำรงอยู่ต่อไปไม่เสื่อมคลาย

บทที่ ๓

ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของพระธาตุพนม

พระธาตุพนมเป็นพระบรมสถูปเจดีย์ เป็นมหาปูชนียสถานที่สำคัญและเก่าแก่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสานของประเทศไทย เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนที่เป็นพระอุรังคธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพสักการะ กราบไหว้ บูชา ของชุมชนอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง มาช้านาน เป็นสัญลักษณ์ไว้สืบแทนบรรพบุรุษศาสนา ให้เจริญ มั่นคง ดำรง อยู่ตลอดไป งานศึกษาวิจัยในบทนี้ จะนำเสนอสาระที่สำคัญ ดังนี้ คือ : (๑) ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ (๒) อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (๓) การพังทลายและการก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่ และ (๔) ความสำคัญของพระธาตุพนม

๓.๑ ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์

๓.๑.๑ ความหมายของพระสถูปเจดีย์

พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า : สถูป หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่มีรูปโอคว่ำซึ่งก่อไว้สำหรับบรรจุของควรวุขามิกระดูกของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์เป็นต้น บางทีใช้เข้าคู่กับคำ เจดีย์ เป็น สถูปเจดีย์ เช่น เดินเวียนเทียนรอบพระสถูปเจดีย์ ส่วนคำว่า เจดีย์ หมายถึง สิ่งซึ่งก่อเป็นรูปคล้ายลอมฟาง มียอดแหลม บรรจุสิ่งที่นับถือมีพระธาตุเป็นต้น สิ่งหรือบุคคลที่เคารพนับถือ^๑

พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายไว้ว่า : สถูป หมายถึงสิ่งก่อสร้างซึ่งก่อไว้สำหรับบรรจุของควรวุขามิกระดูกของพระพุทธเจ้าเป็นต้น ส่วนคำว่าเจดีย์ หมายถึงที่เคารพนับถือ บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา เจดีย์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้ามี ๔ อย่างคือ (๑) ธาตุเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (๒) บริโกทเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย (๓) ธรรมเจดีย์ บรรจุพระธรรม คือ พุทธพจน์ (๔) อุทเทสิก

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐, (กรุงเทพมหานคร : ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒).

เจดีย์ คือพระพุทธรูป ในทางศิลปกรรมไทย หมายถึง สิ่งที่ก่อเป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพ นับถือ เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ เป็นต้น^๒

สันติ เล็กสุขุม ได้ให้ความหมายของสถูปเจดีย์ไว้ว่า “พระเจดีย์ หรือเรียกสั้นๆ ว่า เจดีย์ มี ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า ของพระมหากษัตริย์จักรพรรดิ บริโกทเจดีย์ หมายถึง สัณเฑาะฐสถานอันเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือที่ซึ่งพระพุทธเจ้าเคยประทับ เช่น สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนาและปรินิพพาน ธรรมเจดีย์ หมายถึง กาลาแสดงพระอริยสัจ หรือคัมภีร์ในพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก อุเทสิกเจดีย์ คือของที่สร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศต่อ พระพุทธเจ้า ไม่กำหนดจะต้องทำเป็นอย่างไร การที่เจดีย์มีความหมายครอบคลุมอย่างกว้างขวาง ดังที่กล่าวข้างต้น จึงพ้องกับความหมายของคำว่า สถูป ที่บ่งถึงสิ่งก่อสร้างเหนือหลุมฝังศพ หรือ สร้างเพื่อบรรจุอัฐิธาตุ ด้วยเหตุนี้ สถูป จึงใช้แทนเจดีย์ เป็นเช่นนี้ในประเทศอินเดียสมัยโบราณมาแล้ว”^๓

พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ ได้ให้ความหมายและอธิบายว่า “คำว่าเจดีย์ในยุคดั้งเดิม มีนัยกว้างขวางครอบคลุมสิ่งที่ควรเคารพ นับถือ บูชาหลายอย่าง โดยสรุปมี ๔ ประเภท (๑) ธาตุเจดีย์ สิ่งก่อสร้างที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ (๒) บริโกทเจดีย์ สัณเฑาะฐสถาน อันเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า เช่น สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน หรือที่เรียกว่าสัณเฑาะฐสถาน ๔ ตำบล (๓) ธรรมเจดีย์ ข้อความที่ว่าด้วยคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นคำ ประโยค ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา (๔) อุเทสิกเจดีย์ สิ่งของที่สร้างขึ้นอุทิศพระพุทธเจ้า เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้า ไม่กำหนดว่าจะเป็นอะไร เช่น พระแท่นวัชรอาสน์ที่เจดีย์ศรีมหาโพธิ์พุทธคยา พระพุทธรูป โดยนัยนี้จะเห็นว่า เจดีย์ มีความหมายกว้าง ครอบคลุมสิ่งที่ควรบูชาสักการะทุกอย่าง ไม่ได้หมายถึงสถูปอย่างเดียว เจดีย์ที่มีความหมายเดียวกันกับสถูป คือธาตุเจดีย์ ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระบรมธาตุ หรืออัฐิธาตุเท่านั้น ซึ่งอาจจะใช้คำว่า เจดีย์ สถูป พระธาตุ พระบรมธาตุ หรือพระปรารักษ์ แล้วแต่กรณี”^๔

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐, ๒๕๐.

^๓ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖.

^๔ พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ, เจดีย์ในพระพุทธศาสนา (๒๕๔๗). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97 [๐๘ เม.ย.๒๕๕๔].

๓.๑.๒ ความเป็นมาของพระสถูปเจดีย์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ให้ความหมายอธิบาย ถึงลักษณะและความเป็นมาของสถูปเจดีย์ไว้ว่า “มีประเพณีสร้างสำหรับบรรจุอัฐิธาตุมาแต่ก่อนสมัยพุทธกาล ไม่เฉพาะแต่สำหรับบรรจุอัฐิธาตุของพระจักรพรรดิเท่านั้น สถูปที่บรรจุอัฐิธาตุบุคคลธรรมดาอื่นๆ ก็มี สถูปชั้นเดิมทีเดียวจะเป็นปูนดินขึ้นเป็นโคก ตรงที่ฝังอัฐิธาตุ แล้วลงเชื่อนรอบกันดินพัง และบนโคกนั้นจะป้อมหรือฉัตรให้เป็นเกียรติยศ หรือเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า เป็นที่ฝังอัฐิธาตุท่านผู้ใด ถ้าไม่ใช่อัฐิธาตุคนสำคัญก็จะเป็นแต่ปูนดินเป็นโคกเท่านั้น สถูปจะทำ เป็นขนาดใหญ่หรือขนาดเล็ก และจะทำโดยประณีตบรรจงหรือทำแต่พอสำเร็จก็แล้วแต่กำลังของผู้สร้าง ต่อชั้นหลังมาเมื่อนิยมนับถือพระธาตุเจดีย์ในพระพุทธศาสนา จึงตกแต่งแปลงรูปพระสถูปให้งดงามวิจิตรขึ้น เช่นแต่งกองดินให้เป็นรูปทรง ทำเชื่อนให้เป็นฐานและชั้นทักษิณ และทำรูปบรรลัγγ์ตั้งบนหลังโคก แล้วต่อฉัตรให้เป็นยอด”^๕ “เจดีย์ในพระพุทธศาสนา มีตำรากำหนดว่าเป็น ๔ อย่างต่างกันคือ ธาตุเจดีย์อย่าง ๑ บริโภคเจดีย์อย่าง ๑ ธรรมเจดีย์อย่าง ๑ อุเทสิกเจดีย์อย่าง ๑ ปรากฏอยู่ในหนังสือเก่าเช่น มหาปรินิพพานสูตร และมิลินทปัญหาเป็นต้น”^๖

“สถูปเจดีย์นั้น เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประเภทหนึ่ง ในหลายประเภท ที่คนอินเดียโบราณนิยมสร้าง โดยเฉพาะกลุ่มคนที่อยู่ในเชื้อชาติเดียวกันกับพระพุทธเจ้า สันนิษฐานว่าคนกลุ่มศากยะ อาจเป็นกลุ่มเดียวกันกับพวกอารยันที่อพยพลงจากตอนเหนือของอินเดีย แต่ต่อมาไม่เห็นด้วยกับ ระบบสังคมวัฒนธรรมที่อารยันส่วนใหญ่ถือปฏิบัติ โดยเฉพาะการแบ่งชนชั้นทางสังคมออกเป็น วรรณะกลุ่มนี้จึงแยกตัวออกมาเรียกชื่อว่า ศากยะ และสร้างวัฒนธรรมประเพณีแบบใหม่ขึ้นมา ถือปฏิบัติในกลุ่มของตนเอง เมื่อญาติเสียชีวิตก็นิยมเผาศพและเก็บกระดูกไว้บูชา โดยสร้างที่เก็บ ซึ่งถ้ามีขนาดใหญ่โตก็เรียกว่าสถูป”^๗

ประเพณีการสร้างสถูปเจดีย์นั้น นิยมสร้างกันมาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงมี พระชนม์ชีพอยู่ เช่น เมื่อคราวที่พระสารีบุตร พระอัครสาวกเบื้องขวาผู้ได้รับยกย่องเป็นเอกตัครคณะในทางปัญญามาก เป็นพระธรรมเสนาบดี เป็นกำลังสำคัญในการประกาศพระศาสนา เมื่อก่อนจะ

^๕ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๗ - ๘.

^๖ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔.

^๗ พระมหาสมจินต์ สมมาปญญ. เจดีย์ในพระพุทธศาสนา (๒๕๔๗). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97 [๐๘ เม.ย.๒๕๕๔].

ปรีนิพพานท่านเดินทางไปโปรดมารดาจนได้เป็นพระโสดาบันแล้วจึงปรีนิพพานที่บ้านเกิด หลังจากพิริยศพแล้ว พระจุนทะ น้องชายของท่านนำบาตร จีวร ผ้าห่อพระธาตุไปถวายพระบรมศาสดา ณ พระเชตวัน เมืองสาวัตถี พระพุทธเจ้าทรงถือผ้ากรองน้ำห่อพระธาตุกล่าวคุณของพระสารีบุตรด้วยคาถา ๕๐๐ คาถา โปรดให้สร้างพระธาตุเจดีย์ ต่อจากนั้นได้เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ ในเวลานั้นพระมหาโมคคัลลานเถระ ก็ปรีนิพพาน พระพุทธเจ้าทรงถือเอาพระธาตุของพระมหาโมคคัลลานะ โปรดให้สร้างเจดีย์ แล้วออกจากกรุงราชคฤห์ เสด็จถึงบ้านอุกกุเวลคาม ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ทรงแสดงพระสูตรที่เกี่ยวกับการปรีนิพพานของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ^๘

พระพาหิยะ ผู้เป็นเอตทัคคะด้านบรรลธรรมได้เร็ว มีเรื่องราวปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาตว่า พาหิยะนั้น ถึงที่สุดกิจของตนแล้ว ทูลขอบรรพชา กับ พระพุทธเจ้า แสวงหาบาตร จีวร เพราะยังมีบาตรจีวรไม่ครบ กำลังดิ้นรนผ้าทั้งหลายจากกองขยะ ลำดับนั้น อมนุษย์ผู้มี เวรกันมาแต่ก่อน เข้าสิงร่างของแม่โคลูกอ่อนตัวหนึ่ง ทำให้ท่านเสียชีวิต พระศาสดาเสด็จ ออกจากกรุงสาวัตถี ทอดพระเนตรเห็นพาหิยะลี้มอยู่ที่กองขยะระหว่างทาง ตรัสบอก เหล่า ภิกษุว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงช่วยกันยกร่างพาหิยะ แล้วให้นำไปทำฌาปนกิจ โปรด ให้สร้างเจดีย์ ไว้ ณ ทางใหญ่ ๔ แพร่ง ^๙

๓.๑.๓ ความสำคัญของพระสถูปเจดีย์

สถูปหรือเจดีย์นั้น ในพระพุทธศาสนา ถ้าจะให้ถูกต้องจริง ๆ ต้องเรียกว่า พระสถูป ต้องใช้คำว่า พระ นำหน้าด้วย เพราะเป็นของสูง เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ การสร้างสถูปหรือเจดีย์เป็นประเพณีของพุทธศาสนิกชน ซึ่งมีได้มีเฉพาะในสมัยพระโคตมพุทธเจ้าเท่านั้น ในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ชาวพุทธก็สร้างสถูปหรือเจดีย์เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ เพื่อเป็นที่บูชาสักการะทั้งสิ้น^{๑๐} สถูปเจดีย์แต่เดิมนั้นสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อพระสงฆ์สาวกเดินทางไปประกาศศาสนา ณ ที่ใด หากนำพระบรมสารีริกธาตุไปด้วยก็จะนำพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุ ในสถูปเจดีย์ที่ก่อไว้ เพื่อให้

^๘ ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๓๘๓ – ๓๘๘.

^๙ อ.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๓๔.

^{๑๐} พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ. เจดีย์ในพระพุทธศาสนา (๒๕๔๗). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97 [๐๘ เม.ย.๒๕๕๔].

คนเคารพบูชาเป็นหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจในประเทศนั้นๆ พระสถูปจึงเกิดก่อนพระพุทธรูป^{๑๑} ความสำคัญของสถูปเจดีย์ประมวลพอสังเขปได้ดังนี้

(ก) พระสถูปเจดีย์เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ได้มีการสร้างพระสถูปเจดีย์เพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ภายหลังการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้ว และกลายเป็นประเพณีนิยมในการสร้างพระพุทธรูปเจดีย์เพื่อเป็นพุทธบูชาสืบทอดบรรพบุรุษศาสนามาเรื่อยๆ เรื่องนี้มีจารึกไว้ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทิมนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร^{๑๒} ได้กล่าวถึงพุทธดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับ การปฏิบัติต่อพระบรมศพและการสร้างพระสถูปว่า :

ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า “พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติต่อพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร ?” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาสรีระของตถาคต จงพยายามชวนชายทำหน้าที่ของตนเอง อย่าประมาทในหน้าที่ มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เถิด กษัตริย์ พราหมณ์ กบคหบดีผู้เป็นบัณฑิต ผู้เลื่อมใสในตถาคต จะทำการบูชาสรีระของตถาคตเอง” ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า “พวกเขาพึงปฏิบัติต่อพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร ?” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคต เหมือนอย่างที่เราปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ”

ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า “พวกเราปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างไร ?” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พวกเราใช้ผ้าไหมห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิเสร็จแล้วจึงห่อด้วยผ้าสีสุทธี แล้วจึงห่อด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าและสำลีได้ ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกกระเบียบดอกไม้ ของหอม หรือจตุรณ จักอภิวัต หรือจักทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น การกระทำนั้นจักเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน”

ในมหาปรินิพพานสูตร ยังได้กล่าวถึงเหตุการณ์ภายหลังจากการถวายพระเพลิง พระพุทธรูปเสร็จสิ้นแล้ว สรุปความว่า : “พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร

^{๑๑} น.ณ ปากน้ำ, สถูปเจดีย์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๖๖), หน้า ๔.

^{๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๔ - ๒๐๕/๑๕๒.

... พวกเจ้าลิฉะวีผู้ครอง กรุงเวสาลี... พวกเจ้าสากยะชาวกบิลพัสดุ์... พวกเจ้าอุลิสู้ครองกรุงอัลถักปะปะ... พวก เจ้าโกลิยะผู้ครองกรุงรามคาม... พราหมณ์ผู้ครองกรุงเวณฐทีปกะ... พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวา ได้ทรงสดับว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานในกรุงกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปถึง พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเป็นกษัตริย์ พวกเราก็คือเป็นกษัตริย์ จึงควรจะได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุบ้าง จะได้สร้างพระสถูปบรรจุ พระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลอง”

พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา ได้ตรัสตอบว่า “พระผู้มีพระภาคปรินิพพานในเขตบ้านเมืองของเรา พวกเราจะไม่ให้ส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ” ^{๑๓}

โทณพราหมณ์ เห็นเหตุการณ์ดังนั้น จึงได้กล่าวกับหมู่คณะทูตเหล่านั้นว่า : “ท่านผู้เจริญ โปรดฟังคำชี้แจงของข้าพเจ้า พระพุทธเจ้าทรงถือหลักขันติธรรม ไม่ควรที่จะประหัดประหารกัน เพราะส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุคคล ขอให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน พระสถูปจะได้แพร่กระจายไปยังทิศต่าง ๆ มีประชาชนจำนวนมาก ผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ผู้มีพระจักขุ”

หมู่คณะทูตเห็นตามนั้น โทณพราหมณ์ จึงทำหน้าที่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กันเรียบร้อยแล้ว จึงได้กล่าวกับหมู่คณะทูตเหล่านั้นว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย โปรดให้ทะนານนี้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะสร้างพระสถูปบรรจุทะนาน(คัมพะ)และทำการฉลอง” พวกเขายินยอมมอบทะนานให้โทณพราหมณ์

พวกเจ้าโมริยะ ผู้ครองกรุงปิณฑลิวัน ได้ทรงสดับว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานในกรุงกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปถึงพวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราว่า “พระผู้มีพระภาคทรงเป็นกษัตริย์ พวกเราก็คือเป็นกษัตริย์ จึงควรจะได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุบ้าง จะได้สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลอง” พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราตอบว่า “บัดนี้ไม่มีส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ พระบรมสารีริกธาตุได้แบ่งกันหมดแล้ว พวกท่านจงนำเอาพระอังคาร (เถ้า) ไปจากที่นี่เถิด” พวกทูตเหล่านั้น จึงนำเอาพระอังคารไปจากที่นั่น ^{๑๔}

เวลานั้น พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าชาตศัตถุเวเทหิบุตร ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงราชคฤห์ พวกเจ้าลิฉะวีทรงทำการฉลองในกรุงเวสาลี พวกเจ้าสากยะทรงทำการฉลองในกรุงกบิลพัสดุ์ พวกเจ้าอุลิสู้ทรงทำการฉลองในกรุงอัลถักปะปะ พวกเจ้าโกลิยะทรงทำการฉลองในกรุงรามคาม พราหมณ์ผู้ครองกรุงเวณฐทีปกะทำการฉลองในกรุงเวณฐทีปกะ พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวาทรงทำการฉลองในกรุงปาวา พวก

^{๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๖ /๑๓๗ - ๑๓๘.

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๗ - ๒๓๘ /๑๓๘ - ๑๓๙.

เจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราทรงทำการฉลองในกรุงกุสินารา โทณพราหมณ์สร้างพระสถูปบรรจุ
 ทะนานและทำการฉลอง พวกเจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปีปผลิวันทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระอังคาร
 และทำการฉลองในกรุงปีปผลิวัน รวมเป็นพระสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๘ แห่ง พระ
 สถูปที่บรรจุทะนานเป็นแห่งที่ ๕ และพระสถูปที่บรรจุพระอังคารเป็นแห่งที่ ๑๐

กล่าวโดยรวม “พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคฯ ซึ่งเป็นบุคคลประเสริฐสุดมี
 ๘ ทะนาน ประชาชนบูชากันอยู่ในชมพูทวีป ๗ ทะนาน พระราชาเผ่าคานูชาอยู่ในรามคาม ๑
 ทะนาน เทพชั้นดาวดึงส์บูชาพระเจี๊วแก้วองค์หนึ่ง พระเจี๊วแก้วอีกองค์หนึ่งบูชากันในคันธ
 บุรี อีกองค์หนึ่งบูชากันในแคว้นของพระเจ้ากาลิงคะ อีกองค์หนึ่งพระราชาเผ่าคานูชาอยู่
 พระทนต์ ๔๐ องค์ พระเกศา และพระโลมาทั้งหมด เหล่าเทพนำไปองค์ละองค์ (บูชา) สืบๆ กัน
 ไปในจักรวาล ด้วยพระเดชแห่งพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคฯ อันสาธุชนสักการะกัน
 ดีแล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์ใด อันจอมเทพ จอมนาค และจอมคนบูชาแล้ว อันจอมมนุษย์ผู้
 ประเสริฐสุดบูชาแล้วเหมือนกัน ท่านทั้งหลายจงประนมมือไหว้พระบรมสารีริกธาตุองค์นั้นๆ
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นบุคคลหาได้ยาก”^{๑๕}

การสร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อเป็นที่สักการะของสาธุชน จึงได้มี
 มาแล้ว นับแต่ภายหลังจากการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปเสร็จสิ้นแล้ว คติความเชื่อ ความ
 ศรัทธาในการสร้างพระพุทธรูปเจดีย์ เพื่อเป็นพุทธานุชา เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธรูปศาสนา นี้ ได้
 แพร่หลาย ขยายกว้างไกลออกไป ในทุกหนทุกแห่งที่พระพุทธรูปแผ่เข้าถึง ครอบคลุมทุกวันนี้

(ข) พระสถูปเจดีย์เป็นสังเวชนียสถาน

ในมหาปริณิพพานสูตร พระพุทธเจ้าทรงกำหนดสถานที่ ๔ แห่ง เป็นสังเวชนียสถาน
 เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ได้แก่ สถานที่ ประสูติ ตรัสรู้ แสดงพระปฐมเทศนา และปรินิพพาน
 พระผู้มีพระภาคตรัสว่า : อานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ (เป็นศูนย์รวม) ที่กุลบุตร ผู้
 มีศรัทธาควรไปดู สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง อะไรบ้าง คือ (๑) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธา
 ควรไปดู ด้วยระลึกว่า ตถาคตประสูติ ในที่นี้ (๒) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู
 ด้วยระลึกว่า ตถาคตได้ตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้ (๓) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มี
 ศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้ (๔) สังเวชนีย
 สถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน ด้วยอนุภาติ

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕ - ๒๔๐ /๑๗๕ - ๑๘๐.

เสสนิพพานธาตุในที่นี้ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดีย์ จักมีจิตเลื่อมใส ตายไป ชนเหล่านั้นทั้งหมดหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๑๖}

ดังนั้นจึงมี การสร้างสถูปเจดีย์ขึ้นสี่แห่ง คือ (๑) ที่ลุมพินีวัน อันเป็นสถานที่ประสูติ (๒) ที่พุทธคยา อันเป็นสถานที่ ตรัสรู้ (๓) ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นสถานที่ที่พระพุทธองค์ ทรงแสดงปฐมเทศนา และ (๔) ที่เมือง กุสินารา อันเป็นสถานที่ที่พระพุทธองค์ เสด็จดับขันธปรินิพพาน นอกจากนี้ยังมีสถานที่อีก ๔ แห่ง สำหรับชาวพุทธผู้จาริกแสวงบุญ คือ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ๔ ประการ คือ (๑) สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ณ เมืองสังกัส (๒) สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรง ท้าทายยมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถี (๓) สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงทรมานช้างนาฬาคีรี ณ เมืองราชคฤห์ และ (๔) สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงทรมานพระยวานร ณ เมืองเวสาลี^{๑๗}

(ค) พระสถูปเจดีย์เป็นเครื่องอุทิศทางศาสนา

การสร้างและบูชาสถูปเจดีย์เป็นรูปแบบหนึ่งของการทำบุญทำกุศล ดังเช่นในอดีตชาติของพระมหากัสสปเถระ ท่านได้สร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและได้ทำการบูชาด้วยจิตที่เลื่อมใสทุกวัน ผลแห่งบุญนั้นทำให้ท่านได้เกิดอยู่ในหมู่มนุษย์และเทวดาเป็นอันมาก จนถึงชาติสุดท้ายนี้ท่านได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ออกบวชจนได้บรรลุอรหันต์^{๑๘}

ผู้ใดสร้างสถูปเจดีย์อุทิศแด่พระศาสนา และบูชาสถูปเจดีย์นั้นด้วยจิตใจที่เลื่อมใส ผลแห่งบุญที่ได้กระทำนั้น จะนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขแก่ผู้นั้น การสร้างสถูปเจดีย์อุทิศแด่พระศาสนา ไม่เพียงแต่เป็นการสร้างบุญกุศลให้กับตนเอง แต่ยังเป็นการแผ่บุญกุศลให้กับ ผู้อื่นด้วย เพราะเมื่อผู้อื่นได้กระทำการสักการบูชาสถูปเจดีย์ ผู้นั้นก็จะได้รับบุญกุศลด้วย การสร้างสถูปเจดีย์อุทิศแด่พระศาสนาจึงเป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่ง^{๑๙}

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐ - ๑๕๑.

^{๑๗} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, หน้า ๒๐-๒๑.

^{๑๘} คุรยละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๕๘ - ๔๐๕/๖๒ - ๖๓.

^{๑๙} พิบูลย์ ลี้มพานิชย์, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย”,

๓.๒ อรัญคณิทาน ตำนานพระธาตุพนม

“กปณกิริสุมิ ปพพเต มหากัสสปเณฐาปิโต พุทธอุรังคธาตุํ สิริสา นมามิ ข้าพเจ้าขอ
นมัสการพระบรมอัฐิธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่พระมหากัสสปเถระเจ้า นำมาบูชาไปไว้ ณ
ภูกัปปรา ด้วยเศียรเกล้าฯ แล้วจึงกล่าวประวัติขององค์พระธาตุพนม อันเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระอัฐิ
ธาตุของพระพุทธเจ้า ขออันตรายอย่าได้มีมา จงเจริญศรัทธาของสาธุชน สัตตบุรุษผู้มีจิตบริสุทธิ์
ทั้งมวลเทอญ”^{๒๐}

ประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนม ก่อสร้างตั้งแต่ยุคสมัยใดไม่ปรากฏหลักฐานแจ้ง
ชัด แต่ที่นิยมอ้างอิงกล่าวถึงคือ วรรณกรรมท้องถิ่นที่มีชื่อเรียกและเป็นที่รู้จักกันทั่วไป คือ อรัญค
ธาตุ หรือ อรัญคณิทาน หรือ ตำนานพระธาตุพนม งานวิจัยนี้จะกล่าวถึงหนังสือนี้เป็นสำคัญ

หนังสือที่กล่าวถึงประวัติองค์พระธาตุพนม มีหลายเรื่องคือ (๑) อรัญคธาตุ (๒) ตำนาน
พระธาตุสังเขป (๓) อรัญคณิทาน

เรื่องที่ ๑ คือ อรัญคธาตุนั้น เป็นคัมภีร์โบราณ มี ๗ ผูก แบ่งเป็น ๓ หมวด คือ (ก)
นกรณิทาน กล่าวถึงประวัติบ้านเมือง ตลอดแม่น้ำลำคลองต่างๆ มีแม่น้ำโขงเป็นต้น (ข) อรัญค
ณิทาน กล่าวถึงประวัติพระบรมธาตุที่เรียกว่าธาตุหัวอก จนถึงการนำมาบรรจุไว้ที่ภูกัปปรา คือพระ
ธาตุพนมนี้ (ค) ศาสนนิทาน กล่าวถึงเรื่องของพระพุทธศาสนา ความเป็นไปของคณะสงฆ์ในยุค
แรก สังเกตความต่อเนื่องเรื่องแต่ต้น มาจนถึงบรรจุพระธาตุและซ่อมแซมบูรณะครั้งแรก สมัยพระ
ยาสุมิตตธรรมวงศา กล่าวว่า พระอรหันต์ทั้ง ๕ ที่มาเป็นผู้ขอความอุปถัมภ์ ร่วมงานสร้างเสริมพระ
ธาตุในครั้งนั้นเอง เป็นผู้แต่งไว้ครั้งแรก พระอรหันต์มีชื่อทั้ง ๕ ดังปรากฏในตำนานนั้น เป็นศิษย์
พระเถระทั้ง ๓ คือ พุทธรักขิต ธรรมรักขิต สังฆรักขิต พระเถระทั้ง ๓ นี้เป็นศิษย์พระมหากัสสป
เถระที่มาบรรจุพระอัฐิธาตุ เข้าใจว่ารวบรวมแต่งขึ้นต่อในรัชสมัยพระไชยเชษฐาธิราชผู้ย้ายเมือง
หลวงอาณาจักรลาวล้านช้างจากเมืองเซ้าหรือชาวหรือเชียงคอง เชียงทอง (หลวงพระบาง) มาสร้าง
เวียงจันทน์เป็นนครหลวง หมดรัชกาลนั้นมาก็ไม่ปรากฏในเนื้อเรื่องว่าได้บันทึกต่อ

เรื่องที่ ๒ คือตำนานพระธาตุสังเขป เป็นหนังสือที่ย่อมาจากอรัญคธาตุอีกครั้ง ฉบับนี้ได้
บอกศักราชว่า “จำเดิมแต่พระพุทธเจ้านิรพานไปแล้ว ๘ ปี ปลาย ๗ เดือน เดือน ๑๒ ขึ้นวันพุธ
นักขัตฤกษ์ชื่อว่ากัตติกา ยามนั้นยังมีมหากัสสปเจ้า และพระอรหันต์ ๕๐๐ เป็นประธาน” กล่าวต่อ
จากอรัญคธาตุเดิม มาจนถึงสมัยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กมรณภาพ

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน พระธรรมราชาวัตร, อรัญคณิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร), พิมพ์ครั้งที่
๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทบุญพับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑-๑๓๐.

เรื่องที่ ๓ อูรังคินทาน พระธรรมราชานุวัตร หรือพระเทพรัตนโมลี หรือพระพนมเจติยานุรักษ์ (แก้ว อุทุมมามาลา) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมได้เลือกคัดจากอุรังธาตุเรื่องที่ ๑ และเรื่องที่ ๒ ประมวลลงไว้ และได้ค้นเพิ่มเติมจากหลักฐานทางพงสาวดารบ้านเมืองในภาคอีสานและพงสาวดารลาวล้านช้าง กล่าวต่อมาจนถึงยุคท่านพระครูศีลาภีรตปกรรองวัดพระธาตุพนมนี้

เรื่องที่น่าสนใจต่อจากนี้ เป็นการถอดใจความจากเรื่องที่ ๓ คือ อูรังคินทาน จากหนังสือ “อูรังคินทาน ดำเนินพระธาตุพนม (พิสดาร)” และ “ประวัติย่อพระธาตุพนม”^{๒๐} ความดังนี้ :

(๑) กัณฑ์ที่ ๑ บทนำ

๑. ลักษณะองค์พระธาตุ

องค์พระธาตุพนมเป็นพระเจดีย์สี่เหลี่ยม เดิมสูงจากพื้นดินถึงยอด ๔๓.๐๐ เมตร กรมศิลปากรเสริมยอดขึ้นอีก ๑๐.๐๐ เมตร พ.ศ. ๒๔๘๓ จึงเป็น ๕๓.๐๐ เมตร รวมทั้งฉัตรอีก ๔.๐๐ เมตร จึงเป็น ๕๗.๐๐ เมตร องค์พระธาตุพนมทางสูงแบ่งเป็น ๔ ตอน ตอนที่ ๑ และ ๒ เป็นรูปปรางค์มีซุ้มประตูแบบโบราณอยู่ทั้ง ๔ ด้าน มีลวดลายสลักอิฐประดับวิจิตรงดงามเป็นรูปลายก้านขดและรูปกษัตริย์โบราณ ทั้ง ๒ ตอนนี้ถือว่าเป็นของโบราณแท้ เก่าแก่มิได้สร้างเสริม ต่อจากนั้นขึ้นไปเป็นบัวคว่ำและบัวปากกระฆังหรือขวดแก้ว ตอนที่ ๓ เป็นตัวระฆังหรือขวดแก้วเรียวยาวขึ้นโดยลำดับตามลักษณะขวดแก้วสี่เหลี่ยม ตอนที่ ๔ เป็นยอดขึ้นไปจนถึงฉัตรยอด

๒. ที่ตั้งพระธาตุพนม

องค์พระธาตุพนมประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ตำบลและอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม อยู่ฝั่งขวาหรือทิศตะวันตกแม่น้ำโขงอันเป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยและ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว)

แต่โบราณสถานที่ประดิษฐานองค์พระธาตุพนมนี้เรียก ภูกำพร้าว หรือ ดอยกำพร้าว ภาษาลาวว่า กปนบรพตหรือกปนคิริ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำขุ่นที เป็นเขตแขวงนครศรีโคตบูรโบราณ นครนี้ตำนานบอกว่าอยู่ใต้ปากเซบั้งไฟ ซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาสายหนึ่งไหลจากภูเขานในแดนประเทศเวียดนาม ไหลตกแม่น้ำโขงตรงข้ามอำเภอธาตุพนม เข้าใจว่าเป็นเมืองร้างแห่งหนึ่ง อยู่ริมแม่น้ำเซบั้งไฟทางใต้ ลึกจากฝั่งแม่น้ำโขงเข้าไปในประเทศ สปป.ลาวประมาณ ๕-๖ กิโลเมตร ชาวบ้านเรียกกันบัดนี้ว่าเมืองขามแท้

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน พระเทพรัตนโมลี, ประวัติย่อพระธาตุพนม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (นครพนม : วัดพระธาตุพนม, ๒๕๓๗), หน้า ๓-๕๕.

๓. แคว้นทั้ง ๗ สมัยสร้างพระธาตุ

๑) แคว้นศรีโคตบูร อยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงใต้ลำน้ำเซบั้งไฟ ในประเทศ สปป.ลาว

๒) แคว้นจุลณีพรหมทัต อยู่ฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขงเหนือแคว้นศรีโคตบูร สันนิษฐานว่าปกคลุมบริเวณหลวงพระบางและสิบสองจุไทยบัดนี้

๓) แคว้นหนองหารหลวง อยู่ทางตะวันตกแคว้นศรีโคตบูร เมืองหลวงตั้งอยู่ริมฝั่งหนองหารจังหวัดสกลนครบัดนี้

๔) แคว้นหนองหาน้อย อยู่ต่อจากแคว้นหนองหารหลวงไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ บริเวณอำเภอหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

๕) แคว้นอินทปัฐนคร อยู่ได้ลงไปใต้แก่ประเทศกัมพูชาบัดนี้ แต่มีทราบว่ามีเมืองหลวงอยู่ที่ไหน

เจ้าผู้ครองนครทั้ง ๕ นี้ ได้มาร่วมสร้างองค์พระธาตุพนมองค์ละด้าน ตามทิศทางของตนตั้งอยู่ สมัยนั้นเรียกว่า ก่ออุโมงค์อุรังคราตุ และยังมีชื่ออีก ๒ แคว้นใหญ่ที่ไม่ได้ร่วมสร้างคือ

๖) แคว้นสาเกตหรือร้อยเอ็ดประตู อยู่บริเวณจังหวัดร้อยเอ็ดปัจจุบัน เข้าใจว่ามีอาณาเขตแผ่คลุมไปปลายแม่น้ำมูล แม่น้ำชีทางตะวันตก

๗) แคว้นกุลุนทนครหรือทวาราวดีก็เรียก สันนิษฐานว่าได้แก่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในภาคกลางประเทศไทย

(๒) กัณฑ์ที่ ๒ พุทธประวัติ

๔. พุทธประวัติ

ในอุรังคนิทาน ดำเนินพระธาตุพนมกล่าวถึงพุทธประวัติว่า สมัยหนึ่งเป็นปัจฉิมโพธิกาล พระพุทธองค์มีพระอนันต์เป็นปัจฉาสมณะ ได้เสด็จมาทางทิศตะวันออกโดยทางอากาศ มาลงที่ดอนกอนน่านนั้นก่อน แล้วเสด็จไปหนองคันแทเสื่อน้ำ(เวียงจันทน์) ทำนายว่าจะเกิดบ้านเมืองใหญ่ที่ตั้งพระพุทธรูปแล้วล่องลงมาโดยลำดัด ประทานรอยพระบาทที่โพนฉั่น โปรดสุขหัตถินาค แล้วมาพระบาทเวินปลา ทำนายที่ตั้งเมืองมรุกขนคร มาพักแรมที่ภูกำพร้าว ๑ ราตรี วิสสุกรรมเทวบุตรลงมาอุปัฏฐาก รุ่งเช้าเสด็จข้ามไปบิณฑบาตที่เมืองศรีโคตบูร พักอยู่ริมต้นรังต้นหนึ่ง แล้วกลับมาทำภักตกิจที่ภูกำพร้าวทางอากาศ

๕. ความสำคัญของภูกำพร้าว

ครั้งนั้นพญาอินทร์เสด็จมาเฝ้าและทูลถามถึงเหตุที่ประทับภูกำพร้าว พระองค์ทรงพยากรณ์ว่าเป็นประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ ในภัทรกัลป์นี้คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า

พระโกนาคมณฑุทธเจ้า และพระกัสสปพุทธเจ้า ที่นิพพานไปแล้วสาวกทั้งหลายย่อมนำเอาพระบรมธาตุมาบรรจุไว้ ณ ภูเขากัปปา เมื่อพระองค์นิพพานไปแล้วพระมหากัสสปผู้เป็นสาวกก็จะนำเอาพระบรมธาตุมาบรรจุเช่นเดียวกันดังนี้ ตรัสปรารภเมืองศรีโคตบูรและมรุกขนคร แล้วเสด็จไปหนองหารหลวงเทศนาโปรดพญาสุวรรณภิงคารและพระนางเทวี ประทานรอยพระบาทไว้ ณ ที่นั้น แล้วกลับสู่พระเชตวันและนิพพานที่กุสินารานคร

๖. พระมหากัสสปได้พระอัฐิธาตุ

เมื่อพระบรมศาสดานิพพานแล้ว มัลลกะตริยทั้งหลายถวายพระเพลิงไม่สำเร็จ จนพระมหากัสสปเถระเจ้ามาถึงและนำพระสงฆ์กระทำเวียนวัฏฏปักขันธ ๓ รอบแล้วอธิษฐานว่า พระธาตุองค์ใดที่จะให้ข้าพระบาทนำไปประดิษฐานไว้ที่ภูเขากัปปาขอพระธาตุองค์นั้นเสด็จออกมาอยู่บนฝ่ามือบัดนี้ ดังนี้แล้วพระอัฐิธาตุ ก็เสด็จออกมาอยู่บนฝ่ามือขวาของท่าน ขณะนั้นไฟธาตุก็ลุกโชติช่วงเผาพระบรมสรีระเองเป็นอัสภรย์ พระเถระเจ้าห่อพระอัฐิธาตุไว้ด้วยผ้ากัมพลอันดีด้วยความเคารพ

ครั้นถวายพระเพลิงและแจกพระธาตุเรียบร้อยแล้ว อีก ๘ ปีต่อมา พระมหากัสสปเถระเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ก็นำพระอัฐิธาตุมาโดยทางอากาศ มาลงที่คดยแท่น (ภูเข็ก อำเภอมรรณานิคม จังหวัดสกลนคร) ไปบิณฑบาตที่เมืองหนองหารหลวง เพื่อบอกกล่าวแก่พญาสุวรรณภิงคาร

(๓) ภัณฑที่ ๓ อัฐิคนิทาน

๘. ชาวเมืองหนองหารหลวงทราบข่าวนิพพาน

ฝ่ายชาวเมืองหนองหารหลวง มีพญาสุวรรณภิงคารและนางพญา ได้ทราบข่าวพระพุทธเจ้านิพพานต่างก็มีหวังว่าตนคงได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุจึงเกณฑ์กันให้สร้างพระเจดีย์ไว้ ๒ ลูก ให้ฝ่ายชายสร้างไว้ที่ภูเข็ก ฝ่ายหญิงมีพระนางนารายณ์เจงเวงเป็นหัวหน้าสร้างไว้ที่สวนอุทยาน (ธาตุนาเวง) ห่างเมืองสกลนคร ๖ กิโลเมตร สัญญากันว่า ฝ่ายใดสร้างเสร็จก่อนจะให้พระบรมธาตุได้บรรจุในพระเจดีย์ของฝ่ายนั้น ในที่สุดฝ่ายหญิงสำเร็จก่อน ฝ่ายชายหลงอติถิมาพาภักทิต่างงานไปช่วยฝ่ายหญิงหมด พระเจดีย์ภูเข็กเลยสร้างไม่สำเร็จ

เมื่อพระมหากัสสปเถระมาบิณฑบาต พญาสุวรรณภิงคารทราบข่าว พระเถระอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาด้วยเท้าเธอจึงได้ขอแบ่ง พระเถระเจ้าถวายพระพรว่าที่นี่มิใช่ภูเขากัปปา ผิดพุทธประสงค์ ถ้าให้ไว้ก็จะไม่เป็นมงคลแก่พระองค์และบ้านเมือง จึงให้พระอรหันต์คืบไปเอาพระ

อังคารธาตุ(ถ่านเพลิง)จากที่ถวายพระเพลิงมาบรรจุไว้ที่พระธาตุนารายณ์เจงเวง เพื่อบำรุงพระราชศรัทธาให้เสีย

๘. นำพระอัฐิธาตุไปภูเก้าพร้าว

ทั่วพญาเมืองต่าง ๆ เมื่อได้ทราบข่าวว่าพระอรหันต์ทั้งหลายจะอัญเชิญพระบรมธาตุมาบรรจุที่ภูเก้าพร้าวก็มีความโสมนัสยินดี ได้ยกกำลังโยธามาคอยต้อนรับอยู่ ณ ภูเก้าพร้าว คือพญานันทเสน เมืองศรีโคตบูร ยกกำลังมาปลุกปล้ำพลาว์รับกษัตริย์เมืองต่าง ๆ ตามริมฝั่งโขง(ขุ่นที) พญาจุลณีพรหมทัตและพญาอินทปัฐนคร เมื่อมาพร้อมกันแล้วก็ให้ไพร่พลโยธาของตนสวดหิมนุก หินทรายไว้คอยท่า

ส่วนพญาคำแดง เมืองหนองหารน้อย ผู้เป็นพระอนุชาพญาสุวรรณภิงคารได้ทราบก็ยกโยธามาสมทบกับเมืองหนองหารหลวง พญาสุวรรณภิงคารให้พราหมณ์แต่งตัวนุ่งห่มด้วยเครื่องขาว ๘ คน เป็นผู้อัญเชิญพระอัฐิธาตุ แห่ด้วยขบวนบริวารมาสู่ภูเก้าพร้าวพร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ มีพระมหากัสสปเป็นประธาน

๙. ก่ออุโมงค์

เมื่อพญาทั้ง ๕ มาถึงภูเก้าพร้าวและตั้งทัพพักพลอยู่ตามที่เหมาะสมแก่อัธยาศัยแล้ว จึงประชุมปรึกษากันว่าจะทำอย่างไรดี พระมหากัสสป เห็นควรให้ปั้นดินดิบก่อแล้วสุญด้วยไฟก็จะมั่นคงเป็นสิริมงคลสืบไปภายหลัง ที่ประชุมจึงตกลงให้เสนาอำมาตย์ปั้นดินก่อตามคำพระเถรนั้นแบบพิมพ์ดินกว้างยาวเอาฝ่ามือพระมหากัสสปเป็นแบบ

ครั้นปั้นดินเสร็จแล้ว ก็พากันขุดหลุมกว้าง ๒ วา ลึก ๒ ศอกของพระมหากัสสปเท่ากันทั้ง ๔ ด้าน พญาสุวรรณภิงคารเริ่มขุดก่อนเป็นปฐมฤกษ์ เวียนประทักษิณจากด้านตะวันออกไป และพญาทั้งหลายก็ขุดตามด้านของตน และเสนาอำมาตย์ผู้น้อยผู้ใหญ่ก็ขุดตามลำดับจนเรียบร้อยเป็นอันดี

๑๐. แบ่งหน้าที่ก่ออุโมงค์

พระอรหันต์ทั้งหลาย ให้คนตั้งไหน้ำไว้ทั้ง ๔ ด้าน สวดด้วยราหูปริตรและคาถา พุทธสมุญจโลก เพื่อเป็นมงคลแก่โลก ผู้ใดก่อด้านใดก็ให้ดักเอาน้ำในไหประพรมด้านนั้นแล้วจึงก่อขึ้นแต่ละด้านดังนี้ : พญาจุลณีพรหมทัตก่อด้านตะวันออก พญาอินทปัฐนครก่อด้านใต้ พญาคำแดงเมืองหนองหารน้อยก่อด้านตะวันตก พญานันทเสนเมืองศรีโคตบูรก่อด้านเหนือ

เมื่อพญาทั้ง ๔ ก่อขึ้นเป็นรูปเตาสี่เหลี่ยมสูงได้ ๑ วาของพระมหากัสสปแล้วพักไว้ พญาสุวรรณภิงคารก่อกั้นรวบยอดเข้าเป็นรูปฝาปารมีสูงอีก ๑ วาของพระมหากัสสป จึงรวมเป็น ๒ วา (เท่ากับส่วนกว้างแต่ละด้าน) แล้วทำประตูเผาไฟทั้ง ๔ ด้าน เอาไม้จวง จันทน์ กฤษณา กระลำพัก และไม้คันธรส ชมพู นิโครธ และไม้รังมาเป็นพื้นเผา ๓ วัน ๓ คืน สุกดีแล้วจึงเอาหินหมากคอม กลางโคกมาถมหลุม

๑๑. บริจาคหมักหมกัญชา

ทำพญาทั้ง ๕ เมื่อสร้างอุโมงค์เสร็จแล้ว ต่างบริจาคของมีค่า บรรจุไว้ภายในอุโมงค์ เป็นพุทธานุชา : พญาจุลณีพรหมทัต เงิน ๕,๕๕๐ แนนหนักแน่นละ ๔ ส้อย ทองคำ ๔๕๐ แนนหนักแน่นละ ๓ ส้อย ฆ้อง ๑๕ กำ ๕ ลูก ๑๗ กำ ๗ ลูก รองไว้ภายใต้ด้านตะวันออกที่ตนก่อนั้น

พญาอินทปัฐนคร เงิน ๕,๕๕๕,๕๐๐ แนน ปลอกทองคำ ๓๓,๓๓๐ อัน หล่อเป็นรูปเรือ รองไว้ภายใต้ด้านใต้ที่ตนก่อ

พญาคำแดง บริจาคสิ่งของบูชา เป็นต้นว่ากระโถนทองคำลูกหนึ่งหนัก ๖ หมื่น บรรจุแหวนใส่เต็ม เงิน ๓๐๐,๐๐๐ แนน มงกุฏ แก้วมรกตคู่หนึ่ง ปิ่นทองคำคู่หนึ่ง พานทองคำ ๗,๐๐๐ ลูก เอาหินมุกทำเป็นหีบใส่ของทั้งหลายเหล่านั้นไว้ เอรองไว้ภายใต้ด้านตะวันตกที่ตนก่อ

พญานันทเสน บริจาคข้าวของ เป็นต้นว่าขันทองคำลูกหนึ่งหนัก ๗,๐๐๐ (เจ็ดชั่ง) ใส่แหวนเต็มบริบูรณ์ในขันนั้น ขันเงินลูกหนึ่งหนัก ๕,๐๐๐ (เก้าชั่ง) บรรจุปิ่นทองคำเต็มบริบูรณ์ในขันนั้น ไตเงิน ๒ ลูก หนัก ๑๕,๐๐๐ (สิบเก้าชั่ง) บรรจุม้าว(กำไลมือ)ลูกละ ๕๐ คู่ หนักคู่ละ ๒ ส้อย เงิน ๕๐,๐๐๐ แนน บรรจุลงในฆ้อง ๑๗ กำ ๗ ลูก ๑๕ กำ ๕ ลูก ๑๓ กำ ๓ ลูก เอรองไว้ภายใต้ด้านเหนือที่ตนก่อ

พญาสุวรรณภิงคาร มีข้าวของบูชา เป็นต้นว่า มงกุฏทองคำคู่หนึ่ง หนักมงกุฏละ ๓ หมื่น สักวาลทองคำคู่หนึ่งหนักอันละ ๓ หมื่น กระโถนทองคำลูกหนึ่งหนัก ๕ หมื่น บรรจุแหวนทองคำเต็มในกระโถนนั่น โอทองคำ ๕ ลูกหนักลูกละ ๒,๐๐๐(สองชั่ง) โอเงิน ๕ ลูกหนักลูกละ ๕,๐๐๐(ห้าชั่ง) โอนาก ๗ ลูกหนักลูกละ ๕,๐๐๐(ห้าชั่ง) เอรองไว้ภายใต้อุโมงค์ ท่ามกลางของพญาทั้ง ๕ นั้น

๑๒. บรรจุพระอัฐกธาตุและแสดงปาฏิหาริย์

เมื่อพญาทั้ง ๕ บริจาคของบูชาเสร็จแล้ว พระมหากัสสปเป็นประธาน ก็พร้อมกันอัญเชิญพระอัฐกธาตุเข้าบรรจุไว้ในที่อันสมควร แล้วให้ปิดประตูไว้ทั้ง ๔ ด้าน

ขณะนั้น พระบรมธาตุก็กลีกลงฝ่ากัมพลที่ห่อหุ้มเสด็จออกมาประดิษฐานอยู่บนฝ่ามือขวาของพระมหากัสสปเป็นที่อัศจรรย์ ท้าวพญาและประชาราษฎรทั้งหลายเห็นอัศจรรย์ดังนั้นก็เปล่งเสียงสาธุการอิงคะนิงไปทั่วภูคำพร้า พระมหากัสสปรำลึกถึงคำสั่งพระพุทเจ้า ให้นำพระอรรคชาตุ มาบรรจุไว้ ณ ภูคำพร้า แต่มิได้สั่งให้ฐาปนาไว้ชะรอยจะเล็งเห็นด้วยพุทธานุญาตว่า ต่อไปภายหน้าจะมีผู้เป็นเชื้อหน่ออรหันต์มาสถาปนาให้บริบูรณ์ต่อไป จึงกล่าวว่าพวกเราอย่าได้ฐาปนาไว้ตามพุททประสงค์นั้นเทอญ บัดคณั้นพระอรรคชาตุก็เสด็จกลับเข้าไปสู่ที่เก่า ฝ่ากัมพลก็กลีกลงออกห่อหุ้มไว้ดังเดิม

๑๓. สร้างประตูปิดและฝังเสาอินทขิล

พญาทั้ง ๕ ให้สร้างประตูไม้ประคูดัศดาลปิดไว้ทั้ง ๔ ด้าน แล้วให้ไปนำเอาเสาศิลาจากเมืองกุสินารายณ์ ๑ ต้น ฝังไว้มุมเหนือตะวันออก แปลงรูปอัสสัมจิไว้ที่โคนเพื่อเป็นหลักชัยมงคลแก่บ้านเมืองในชมพูทวีป ให้ไปนำเอามาแต่เมืองพาราณสี ๑ ต้น ฝังไว้มุมใต้ตะวันออก แปลงรูปอัสสัมจิไว้โคนด้านเพื่อหมายมงคลไว้แก่โลก ให้ไปนำเอามาจากเมืองลังกา ๑ ต้น ฝังไว้มุมใต้ตะวันตก ให้ไปนำมาจากเมืองคัถกสิลา ๑ ต้น ฝังไว้มุมเหนือตะวันตก เสาอินทขิลศิลาทั้ง ๔ ต้นนี้เวลานี้ยังเห็นชัดอยู่

๑๔. พญาทั้ง ๕ และพระอรหันต์กลับ

เมื่อพญาทั้ง ๕ ได้พร้อมกันมอบเวนสิ่งของเป็นพุทธานุชา และตั้งความปรารถนาให้ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๕ แล้ว พระอรหันต์ ๕๐๐ มีพระมหากัสสปเป็นประธานได้อนุโมทนาและอวยพรให้สำเร็จความปรารถนาทุกองค์ แล้วพร้อมกันเวียนวัฏประทักษิณ ๓ รอบ ครบ ๓ หน พระอรหันต์ ๕๐๐ ก็ไปสู่กรุงราชคฤห์ทางอากาศ

ส่วนพญาทั้ง ๕ พากันปรารถถึงพญาสาเกตนครและพญากุลนทนคร ว่ามิได้มาร่วมมหากุศล เพราะคนไม่มีบุญได้เคยร่วมกัน ส่วนพวกพญาทั้งหลายที่ได้มาร่วมสร้างครั้งนี้ นับว่าได้พบอริยทรัพย์อันประเสริฐกว่าสิ่งประเสริฐทั้งหลาย แล้วก็กล่าวธรรมมิกถาต่อกันให้เกิดความชื่นชมยินดีเป็นอันมาก ต่างก็งมมือกันเข้ามารวมแล้วลาไปสู่ที่อยู่ของตน อุโมงค์ที่ภูคำพร้าก็เป็นหน้าที่ของพญานันทเสนและชาวเมืองศรีโคตบุรอุปัฏฐากสืบต่อมา

(๔) กัณฑ์ที่ ๔ เทพเจ้าสโมสร

๑๕. สลักลวดลายและฉลอง

เทพเจ้าในห้วงจักรวาลมีพญาอินทร์เป็นต้น ได้ป่าวร้องกันลงมาถวายสักการบูชา เล่นมหรสพกบั่นตลอดคืน ส่วนลวดลายนั้นพญาอินทร์สั่งให้วิสุกรรมเทวบุตรลงมาแกะสลักเวียนประทักษิณ แกะรูปพญาทั้ง ๕ และอนุชาทรงช้างม้า เจือปนไปด้วยดอกมัทลิทั้ง ๔ ด้าน ส่วนภายในก็สลักรูปเทวบุตร เทวดา รูปพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาภูมิกำพร้า พญาอินทร์มาไหว้ ฯลฯ

ก่อนเลิกจากกันไป พระอินทราธิราชได้แต่งตั้งให้เทวดามีชื่อเป็นหัวหน้าพากันปกปักรักษาข้าวของพญาทั้ง ๕ ที่ตั้งไว้บูชาพระบรมธาตุทั้ง ๔ ด้านกับทิศบนทิศล่าง พร้อมด้วยบริวารอีกรวม ๔,๐๐๐ พระองค์ และมหศักดิ์หลักเมืองอีก ๑ คน อยู่เฝ้ารักษาพระอัฐมและสิ่งของ

ในขณะที่เทพเจ้าในห้วงจักรวาลลงมาหกรรรมบูชาพระบรมธาตุที่ภูมิกำพร้า พระบรมธาตุแสดงปาฏิหาริย์พุ่งขึ้นสู่อากาศ แล้วเสด็จลงมาสมอยอดเท่าลูกมะพร้าวแล้วเสด็จลงมาเข้าทางประตูตะวันออก บรรดานาค ครุฑ มนุษย์ กุมภัณฑ์ คนธรรพ์ทั้งมวลก็เปล่งเสียงสาธุการฟ้อนขับถวายตามอัธยาศัยของตน ความพิสดารอยู่ในอุรังคนิทานแล้ว

(๕) กัณฑ์ที่ ๕ เหตุการณ์บ้านเมือง

๑๖. เหตุการณ์บ้านเมือง

ในคัมภีร์อุรังคนิทานกล่าวว่า พญานันทเสนครองแคว้นศรีโคตบูรได้ ๑๓ ปี พระศาสดาจึงได้เสด็จปรินิพพาน ครั้นพญานันทเสนทิวคตแล้วบ้านเมืองศรีโคตบูรเกิดโรคระบาด จึงได้อพยพข้ามโขงมาสร้างเมืองอยู่เหนือภูมิกำพร้าฝั่งเดียวกับองค์พระธาตุพนม(บริเวณบ้านหลักศิลา) อาศัยสร้างขึ้นในดงไม้รวก จึงให้ชื่อว่าเมืองมรุกขนคร ยกโอรสพระนางเทวบุผา อนุชาพญานันทเสนขึ้นครองเมือง เรียกว่าพญามรุกขนคร ครั้นหมดสมัยท่าน พญาสุมิตตธรรมวงศาโอรสขึ้นครองแทน จนถึงพระเจ้านิรุทธราชองค์ที่ ๔ ก็หมดวงศ์ศรีโคตบูร เพราะบ้านเมืองเกิดวิบัติล่มร้าง

ทางเมืองหนองหารหลวงและหนองหารน้อย ครั้นพญาสุวรรณภิงคารและพญาคำแดงทิวคตแล้วเกิดน้ำท่วมใหญ่จนหนองทั้ง ๒ น้ำไหลลัดถึงกัน เกิดทุกข์ภัยทั่วยุทธประเทศไปประชาชนอพยพหนีภัยไปที่ต่าง ๆ พ่อท้าวคำบาง เชื่อพระวงศ์หนองหารหลวง พาไพร่พลอพยพขึ้นไปตั้งอยู่บ้านห้วยแก้วเขียวแก้วคด เหนือหนองคันแทเสื่อน้ำ(เวียงจันทน์) ต่อมาได้จันทบุรีอ่วยล้วย พ่อบ้านหนองคันแทเสื่อน้ำเป็นบุตรเขย และอภิเษกบุตรเขยเป็นพญาจันทบุรี ยกบ้านหนองคันแทเสื่อน้ำเป็นเมืองจันทบุรี ยกนางอินทสวาลงฮอดเป็นเทวี

ทางเมืองสาเกตหรือร้อยเอ็ดประตุนั้น ครั้นหมดสมัยพญาสุริยวงศาแล้ว บรรดาเมืองน้อยร้อยเอ็ดหัวเมืองที่ขึ้นอยู่ ก็พากันแข็งเมืองและเกิดรบรากันจนตกเป็นเมืองขึ้นของเขา บรรดา

พ่อเลี้ยงนางนมได้นำเจ้าสังขวิชากุมารราชบุตรหลบซ่อนไปอยู่เมืองลำหนองคาย พี่บุญบารมีพญาจันทบุรีและมรุกขนคร ครั้นต่อมาพญาสุมิตธรรมวงศาได้ไปครองร้อยเอ็ดประจันตลอดอายุขัย

ทางเมืองอินทปัฐนคร พระอนุชาได้ครองเมืองสืบแทน ส่วนเมืองจุลณีพรหมทัตนั้น พระราชบุตรได้ครองเมืองแทนต่อมา

๑๑. เหตุการณ์ทางพุทธจักร

พระมหากัสสปเถระ ครั้นกลับไปแล้วก็พิจารณาเลือกได้สามเถระ ๓ รูป ก็อพุทธรักจิต ๑ ธรรมรักจิต ๑ สังขรักจิต ๑ เห็นว่าเป็นผู้มีอุปนิสัยจะกล่อมเกลอบรมให้เป็นศาสนทายาทได้ จึงแนะนำพร้าสอนสมณวิปัสสนาจนสามเถระทั้ง ๓ ได้บรรลุพระอรหันต์และได้อุปสมบทเป็นภิกษุทั้งหมดแล้ว ได้ให้มายังแคว้นศรีโคตบูรเพื่อไปนำเอากุมารทั้ง ๕ คือ เจ้าสังขวิชากุมาร ซึ่งถือว่าพญานันทเสนจุติไปเกิด เจ้ามหารัตนกุมารกับเจ้าจุลรัตนกุมาร ทั้ง ๒ นี้เป็นพี่น้องกัน ถือว่าพญาสุวรรณภิงคารและพญาคำแดงได้จุติไปเกิดในเมืองอินทปัฐนคร และเจ้ามหาสุวรรณปาสาทกับเจ้าจุลสุวรรณปาสาท ทั้ง ๒ นี้เป็นพี่น้องกัน ถือว่าเป็นพญาอินทปัฐนคร และพญาจุลณีพรหมทัตจุติไปเกิดในเมืองจุลณีพรหมทัต

พระเถระทั้ง ๓ ได้นำกุมารทั้ง ๕ ไปบวชอยู่เมืองจันทบุรี พญาจันทบุรี และชาวเมืองทั้งหลายอุปัฏฐากบำรุง จนเมื่อท่านทั้ง ๕ บรรลุอรหันต์แล้ว พระเถระทั้ง ๓ ได้พาไปสู่ราชฤทธิเพื่อนำเอาพระบรมธาตุมาให้พญาจันทบุรีสร้างเจดีย์ไว้ในบริเวณนั้นหลายองค์ เช่นพระธาตุบังพวน หนองคาย และเวียงคุก เป็นต้น

ครั้นแล้วพระอรหันต์ทั้ง ๕ หวนระลึกถึงชาติปางหลังได้ จึงใคร่จะสถาปนาอุโมงค์ทีู่กำพร้า สืบรอยมือของพระอรหันต์ ๕๐๐ จึงพร้อมกันมาถวายพระพรของความอุปถัมภ์จากพญาสุมิตธรรมวงศาเมืองมรุกขนคร พระองค์ก็มีศรัทธาเลื่อมใส รับให้ความอุปถัมภ์เป็นอันดี จึงให้พลเทวอำมาตย์มาปลูกวิหารให้พักอาศัยในบริเวณภูคำพร้า

เมื่อสร้างวิหารเสร็จแล้ว พลเทวอำมาตย์ก็ให้ไพร่พลแผ้วถางภูคำพร้าให้สมควรแก่การที่จะบูรณะแล้ว จึงพากันไปทูลพญาสุมิตธรรมวงศา พระองค์ให้จัดเรือพระที่นั่งปราสาท จัดเครื่องสักการบูชา เสด็จลงมาทางน้ำกับบริวาร ๒ ส่วน ให้ลงมาทางบกด้านขวบนข้างม้า ๓ ส่วน ผู้ตามเสด็จในขบวนให้แต่งเครื่องขบวนทั้งสิ้น

๑๒. พระบรมธาตุแสดงปาฏิหาริย์

เมื่อพญาสุมิตธรรมวงศาเสด็จถึงที่ประทับพร้อมด้วยไพร่พล แล้วเข้าทำการสักการบูชาพระบรมธาตุที่ภูคำพร้า มีมหรสพฉลองที่ลานอุโมงค์ เวลาเที่ยงคืนพระบรมธาตุก็แสดงปาฏิหาริย์

ให้ปรากฏ ประตูโงมค์ที่ปิดสนิทอยู่ก็เปิดออกทั้ง ๔ ด้าน แล้วเสด็จขึ้นสู่อากาศกลับลงมาสู่ที่เกวียนเวียนเข้าไปภายในอุโมงค์เป็นที่สุด พญาและเทวีพร้อมด้วยบริวารเห็นเป็นอัศจรรย์ยิ่งนัก ก็เกิดปีติยินดีเป็นอันมาก เทพเจ้าผู้รักษาทั่วบริเวณภูกำพร้าก็พร้อมกันสาธุการประโคมสังข์ก็ก้องทั่วภูกำพร้า เช่นเดียวกับคราวเทพเจ้าในจักรวาลมาใหม่นั้นแล

๑๕. สละคนเป็นข้าโอกาส

ครั้งนั้นพญาสุมิตธรรมวงศาจึงป่าวประกาศว่าผู้ใดพอใจในพระราชศรัทธา จะให้รับราชการปลดปล่อยให้เป็นข้าพระมหากษัตริย์ จะให้อภัยโทษยกเว้นจากราชการงานเมือง พระราชทานเครื่องมือและที่ดินไร่นาให้แก่เขาทั้งหลายเหล่านั้น

ในครั้งนั้นมีผู้อสาสมักรับหน้าที่ต่างกัน ๗ จำพวกเป็น ๓,๐๐๐ คน ตั้งให้ล่ามลองเป็นเจ้าบัญชางาน พลเทวอำมาตย์นำบัญชาเข้าถวาย และพระองค์ให้เอาพระเนนเงินค่าและเครื่องใช้ในการงานทั้งสิ้น มอบให้พลเทวอำมาตย์นำไปแจกจ่ายแก่คนเหล่านั้น พลเทวอำมาตย์ให้ล่ามลองนำไปแจกแก่นายด่านนายกองเงินหมื่นค่าพัน พร้อมทั้งเสื้อผ้านุ่งห่ม คนทั้งหลายได้รับพระราชทานทั่วกัน พร้อมทั้งเครื่องใช้ในการงาน คือ มีด พร้า จอบ เสียม ขวานเล็ก ขวานใหญ่ ส่วชี พร้อมสรรพควายคู่หนึ่ง เกวียนเล่มหนึ่ง เรือลำหนึ่ง เสมอกันทุกคน และสั่งให้เขานำบุตรภริยาญาติพี่น้องมาอยู่ ณ ที่ใกล้ภูกำพร้าเป็นบ้าน ๗ บ้าน แล้วเสด็จกลับคืนมรุกขนคร

(๖) กัณฑ์ที่ ๖ ปฏิสังขรณ์ครั้งแรก

๒๐. ปฏิสังขรณ์ครั้งแรก

ไพร่พลทั้งหลายได้พร้อมกันก่อพลานุโงมค์ขึ้นคั่นไปเป็นพลานุชั้น ๒ แล้วพักไว้ ครั้งนั้นทราบข่าวถึงพญาจุลอินทปัฐนคร และพญาปุตตจุลณีพรหมทัตก็พร้อมกันเสด็จมาร่วมกับพระนางเทวีแห่งพระองค์สู่ภูกำพร้า อมรฤๅษีและโยชิตฤๅษีก็มาถึงพร้อมกันที่ภูกำพร้า พลเทวอำมาตย์ให้ล่ามลองไปกราบทูลพญาสุมิตธรรมวงศา พระองค์เสด็จมาพักแรมที่ค้ำหนักเพื่อปฏิสังขรณ์การกับพญาทั้ง ๒ และฤๅษี และพร้อมกันเข้าไปสู่ภูกำพร้า เชิญพระอัฐรงค์ธาตุออกมาประดิษฐานไว้บนพานทองคำ

ฝ่ายพญาจุลอินทปัฐนครและพญาปุตตจุลณีพร้อมด้วยฤๅษีทั้ง ๒ คน จึงเชิญเจดีย์ศิลา (อุโมงค์หิน) ที่นำมาจากยอดภูเพ็กขึ้นตั้งไว้ชั้นบน พญาสุมิตธรรมวงศาเชิญพระอัฐรงค์ธาตุขึ้นฐานปนาไว้บนนั้น พลเทวอำมาตย์นำพระเต้าทองคำขึ้นไปถวาย พระองค์รับเอาน้ำสุคนธรสโสรัจทรงพระอัฐรงค์ธาตุด้วยสัจจการวะ ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลายก็นำพระพุทธรูปเงินและธาตุพระอรหันต์ที่ตนได้รับส่วนแต่น้อย ขึ้นฐานปนาไว้ตามมุมและริมอุโมงค์นั้นๆ

เมื่อทำพญาทั้ง ๓ เสด็จขึ้นสู่ยอดอุโมงค์ด้วยพระองค์เองนั้น คนทั้งหลายลงพวกจับ ร้องประโคมดนตรีดีดสีตีเป่าถวายบูชาเป็นหมู่ ๆ เสียงอึงคะนึงกึกก้องทั่วบริเวณภูกำพร้าว เทวอารักษ์เฝ้าพิทักษ์ภูมิตถสถาน ก็เป่าสังข์กึกก้องและบันดาลให้ฝนตกลงมา ผู้ใดต้องการให้เปียกจึงเปียก คนผู้หวนหาบอดบุตรเรือที่ได้เข้าร่วมในมหากุศลคราวนั้นก็หายเสียสิ้น เทพเจ้าก็โปรยข้าวตอกดอกไม้ทิพย์ลงมาบูชาทั่วบริเวณภูกำพร้าวเป็นอัศจรรย์ยิ่งนัก

๒๑. ถวายมหัศจรรย์เป็นพุทธบูชา

พญาสุมิตตธรรมวงศาและพระนางเทวี จัดแจงเครื่องอุปภูษาบูชาพระอัฐมคราชด้วย อัญมณีมีค่า และเครื่องราชูปโภคอันสำเร็จแล้วด้วยทองคำและเพชรนิลแก้วแหวน ให้พลเทวอำมาตย์นำเข้าบูชาภายในอุโมงค์พระองค์ และนางเทวีได้เสด็จเข้าไปเรียงลำดับบูชากับของพญาทั้ง ๕ ปางก่อนนั้น แล้วตั้งความปรารถนา พญาสุมิตตธรรมวงศาปรารถนาให้ได้เสวยราชย์ในชมพูทวีปให้ได้คำชูพระพุทธรูปทุกปางทุกชาติตราบเท่า ๕,๐๐๐ พระพรรษา และขอให้ได้เป็นพระพุทธรูปองค์หนึ่งในภพหน้า นอกนั้นปรารถนาเป็นสาวกสาวิกา และสำเร็จอรหันต์ตาม อริยาศัยของตน

พญาและนางเทวีและราชบริวารมิตรอำมาตย์ได้เวียนวัฏประทักษ์นิม ๓ รอบ แสดงความเคารพอันสูงแล้วสั่งให้ก่อกำแพงล้อมและสละเขตแดนดินถวายบูชาพระอัฐมคราชกับคน ๓,๐๐๐ คน มีถ้ำมดเป็นต้นให้เป็นข้าโอกาสบำรุงพระอัฐมคราชเท่า ๕,๐๐๐ พระพรรษา หลังน้ำอุทิศไว้ต่อหน้าพระหัตถ์ทั้ง ๕ องค์ แล้วเสด็จสู่ตำหนักที่ประทับ พญาปุตตจุลณีพรหมทัตและพญาจุลอินทปฐนกรพร้อมด้วยพระนางเทวีทั้ง ๒ ก็ทูลลาถิ่นฐานนครของตน

ครั้นภายหลังต่อมา พญาสุมิตตธรรมวงศาได้เสด็จไปสร้างอุโมงค์ไว้ที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จพักได้ตั้งครั้งไปบิณฑบาตในเมืองศรีโคตบูรนั้น ทำให้มีสัณฐานดังอุโมงค์ที่ภูกำพร้าว พระอรหันต์ทั้ง ๕ ได้เชิญเอาพระบรมธาตุกระดูกสันหลังพระพุทธรูปบรรจุไว้ในอุโมงค์นั้น คนทั้งหลายจึงเรียกว่า พระธาตุอิงฮัง สืบมาเท่ากาลบัดนี้

๒๒. มรุกขนครร้าง

ครั้นเสวยเมืองมรุกขนครพอสมควรแล้ว พญาสุมิตตธรรมวงศาให้อำมาตย์ไปสืบดูเมือง ร้อยเอ็ดประตูที่เคยรุ่งเรืองเป็นเมืองใหญ่ ทราบว่าได้กลายเป็นเมืองน้อย ส่งบรรณาการแก่เมืองอื่น เหลือพลเมืองแสนเศษ ดาบส ๕,๐๐๐ พระภิกษุ ๕,๐๐๐ สามเณร ๑๐๐ รูป พระองค์จึงลาจากเมืองมรุกขนครไปเสวยราชสมบัติอยู่เมืองร้อยเอ็ดประตูสืบพระพุทธศาสนา ครั้นจุติก็ได้ไปบังเกิดใน

เมืองพาราณสี แล้วออกบวชเป็นฤๅษีมีนามว่า สุมิตรธรรมฤๅษีอยู่ในป่าหิมพานต์ อูรังคินิทานสั้น
ข้อความแต่เท่านี้

ส่วนเมืองมรุกขนคร ได้มีผู้ครองสืบทายาทมาอีก ๒ คือ ทูฐคามินี และนิรุทธราช องค์
สุดท้ายคือนิรุทธราช เป็นผู้ที่มีพระราชหฤทัยกระด้างไม่เลื่อมใสในคุณแก้ว ๓ ประการ ประพฤติผิด
จารีตอันดีของบรรพบุรุษ ไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมจรรยาได้รื้อถอนข้าโอกาสและเขตแดนดิน
พระมหาธาตุอันพญาสุมิตรธรรมวงศาเจ้าได้อุทิศแต่ครั้งก่อนนั้นเสีย เอามาเป็นส่วนแก่ตน
บ้านเมืองจึงเกิดวิปริตเปลี่ยนแปลง อยู่มามีชายคนหนึ่งนำเนื้อปลาผาค้อน(ตะพานน้ำเผือก) มาถวาย
ให้พระองค์เสวย ต่อมาราตรีหนึ่งเมืองก็เกิดสะท้านหวั่นไหวจนทลายลงเป็นหนองบึง(เข้าใจว่า
บริเวณบึงกลอง บึงน้อย บึงจีเหล็ก) ประชาชนที่หนีจากความตาย ก็กระจัดกระจายไปอยู่ตามบ้าน
เล็กเมืองน้อย วงศ์กษัตริย์ศรีโคตบุรก็เสื่อมสูญ เมืองมรุกขนครก็ร้างเป็นป่าเป็นบึงสืบมา พระโ
ราณจารย์ได้ประมาณไว้ว่าพุทธศักราช ๕๐๐ ปี

เมืองมรุกขนครร้างนี้ อยู่ในเขตตำบลพระกลางทุ่ง บริเวณบึงทั้ง ๓ คือ บึงกลอง บึง
น้อย บึงจีเหล็ก และบ้านหลักศิลา ธาตุน้อย นาตาม บุ่งฮี เพราะมีโบราณวัตถุหลายอย่างทางองค์
พระธาตุไปทางเหนือระหว่าง ๔ ถึง ๘ กิโลเมตร

ตำนานพระธาตุพนมที่ได้เล่ามาตั้งแต่ต้นนี้ พระอรหันต์ทั้ง ๕ แต่งไว้ในเมือง
ร้อยเอ็ดประตู วิศวกรรมเทวบุตรนำเอาไปจารึกใส่ลานทองไว้บนชั้นดาวดึงส์ ครั้นต่อมาพญาอภัย
ทูฐคามณีสร้างโลหปราสาทในเมืองลังกาทวีป วิศวกรรมเทวบุตรจึงได้นำไปใส่ไว้ในโลห
ปราสาท พระพุทธโฆษาจารย์ไปสู่เมืองลังกาจึงได้จำลองเอามาไว้ที่เมืองอินทปัฐนครเป็นอันนาน
มาแล้ว ยามนั้นพระมหาธาตุที่ถูกกำรร้างนี้ก็รกร้างอยู่

(๗) กัณฑ์ที่ ๗ ราชวงศ์ล้านช้างอุปถัมภ์

๒๓. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๒

ครั้นกาลนานต่อมา ชาวล้านช้างได้อพยพเลื่อนไหลลงมาตามลำแม่น้ำโขง รุกไล่เจ้าของ
ถิ่นเดิม คือ ข่าขอมให้ถอยร่นไปโดยลำดับ มีเจ้าในราชวงศ์ล้านช้างองค์หนึ่งได้มาตั้งเมืองขึ้น ณ
บริเวณใต้เมืองท่าแขกเดิวนี้นี้ให้ชื่อว่า เมืองมรุกขนคร ตามนามเมืองเดิมที่เคยเรียกเมืองร้างใน
บริเวณนี้ ขึ้นต่ออาณาจักรล้านช้างสืบสกุลกันมาโดยลำดับ ภายหลังเปลี่ยนเป็น ศรีโคตบุรหลวง จน
ได้โยกย้ายข้ามมาสู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง เรียกว่าเมืองนคร ต่อมาเอานามพระธาตุพนมไปต่อเข้า จึง
กลายเป็นเมืองนครพนมเดิวนี้นี้

พ.ศ. ๒๐๖๓ - ๒๐๙๓^{๒๒} สมัยพระเจ้าโพธิสารราชโอรสพระเจ้าวิหุลราช ครองเมืองหลวงพระบางอาณาจักรล้านช้าง พระองค์ได้ริดาพระเจ้าอินทปัฐนครมาเป็นบาทปริจาริกองค์หนึ่ง ปู่ของพระนางได้ถวายตำนานอุรังคธาตุนี้ให้พระองค์ได้พิจารณา เมื่อทรงรู้ประวัติอุรังคธาตุดีแล้ว พระองค์มีศรัทธาเลื่อมใส ได้เสด็จลงมาบูรณะวัดพระธาตุพนมองค์พระธาตุที่เศร้าหมองให้ผ่องใส ได้สร้างพระวิหารหลวง(หอพระแก้วเดิม) ทรงสืบหาข่าวโอกาสตั้งเดิมได้บ้างมิได้บ้าง เมื่อไม่ครบจำนวนพระองค์ได้สละคนเป็นพุทธบูชาเพิ่มให้ครบ ๓,๐๐๐ คน ดังที่พญาสุมิตตธรรมวงศาได้สละไว้ มีลูกฆ่า ๒ คนผู้ที่ซื้อฆ่าเอง ผู้น้องซื้อพันเหียนหินเพราะให้กินเหียนหิน(นั่งเมือง) พระองค์ได้สละมหาดเล็กทั้ง ๒ นั้นให้เป็นผู้ปกครองหัวน้ำเข้าโอกาสทั้งมวล ทรงประทานตราตั้งและอุทิศกรวดน้ำบูชาพระบรมธาตุ ได้ทรงสร้างวัดขึ้นวัดหนึ่งเหนือภูกำพร้าว เรียกว่า วัดสมสนุก อุทิศเข้าโอกาสไว้อุปัฏฐากรักษา อุทิศเขตแดนแต่ปากห้วยปลาแหลมลงมา ถวายเพิ่มเติมแก่พระบรมธาตุ(อยู่เหนือพระธาตุพนมขึ้นไปประมาณ ๘ กิโลเมตร) รับสั่งให้พันเหียนหินขึ้นไปเชิญเครื่องราชสักการมาถวายองค์พระธาตุพนมทุกปีในเทศกาลออกพรรษาอย่าขาด ถือเป็นราชประเพณีสืบมาจนหมดรัชกาล

พ.ศ. ๒๐๙๓ - ๒๑๑๕ สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช โอรสพระเจ้าโพธิสารราช ครองราชอาณาจักรล้านช้างสืบสันตติวงศ์ต่อมา ในปี พ.ศ. ๒๑๐๓ ได้ย้ายเมืองหลวงมาตั้งที่นครเวียงจันทน์ ขนานนามว่า กรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวเวียงจันทน์^{๒๓} พระองค์ได้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและสร้างถาวรวัตถุปูชนียสถานมากมาย ได้เสด็จยังเมืองมรุกขนครและสร้างพระธาตุศรีโคตบองซึ่งอยู่ใต้เมืองท่าแขกฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แล้วเสด็จต่อมานมัสการพระบรมธาตุที่ภูกำพร้าว ทรงบูรณะเสนาสนะและวิหารหลายแห่ง ได้วางระเบียบเข้าโอกาสที่พระราชบิดาได้ประทานไว้แก่พระบรมธาตุ ให้เอาใจใส่อุปัฏฐากรักษามิให้เสื่อมสูญ

๒๔. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๓

พ.ศ. ๒๑๓๘ - ๒๑๔๐ สมัยพระเจ้าหน่อเมือง พ.ศ. ๒๑๔๑ - ๒๑๖๕ สมัยพระเจ้าโพธิวรวงศาธรรมิกราช พ.ศ. ๒๑๖๕ - ๒๑๖๗ สมัยพระเจ้าบันทิตโพธิสาร^{๒๔}

^{๒๒} สวงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๕), หน้า ๗๖.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕-๘๐.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕-๘๖.

พ.ศ. ๒๑๕๗ เจ้าพระยานครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตบุร เจ้าเมืองศรีโคตบุร(มรุกขนคร)ได้ปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ และต่อมาได้ยกฐานะวัดพระธาตุพนมเป็นพระอารามหลวงและวางกฎว่า เจ้าเมืองต้องลงมาทอดกฐินทุกปี เว้นแต่จะอนุญาตให้ผู้อื่นทอดแทน จึงถือเป็นธรรมเนียมสืบมาถึงเจ้าเมืองรุ่นหลัง

๒๕. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๔

พ.ศ. ๒๑๗๖ - ๒๒๓๓^{๒๕} สมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช เวลานั้น มีพระเถระสำคัญรูปหนึ่งเป็นเจ้าวัดโพนสะเม็กจึงเรียกว่า ท่านราชครูโพนสะเม็ก เป็นอาจารย์บอกรรณธรรมกัมมัญฐาน มีผู้คนนับถือมากมีเกียรติคุณโด่งดังเป็นที่เคารพของคนทั่วไป ในคราวเปลี่ยนแผ่นดินนั้น ชายาเจ้าชมพู พระเชษฐาของพระเจ้าสุริยวงศาฯ กำลังมีครรภ์แก่ได้หลบซ่อนเข้าไปพึ่งท่านราชครูพร้อมกับเจ้าองค์หล่อ ผู้เป็นโอรสซึ่งมีพระชนม์เยาว์อยู่ ท่านราชครูฯได้ให้ศิษย์นำเจ้าองค์หล่อหนีไปพึ่งเจ้าเวียงคานมที่เมืองเว้ ส่วนชายาเจ้าชมพูนั้น ให้นำไปไว้ภูสง้อหอคำหลังเวียงจันทน์ ต่อมาประสูติโอรสมีนามว่า เจ้าหน่อกษัตริย์

พ.ศ. ๒๒๓๓ เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กได้พาครอบครัวชาวเวียงจันทน์ประมาณ ๓,๐๐๐ คนเศษ อพยพหนีราชภัยลงมาตามลำแม่น้ำโขง และบูรณะองค์พระธาตุพนมตั้งแต่ฐานชั้นที่ ๒ ขึ้นไป ทำเป็นบัว ก่ออิฐถือปูน ตอนองค์ระฆังทำเป็นรูปโกศ แบบยอดเจดีย์ลาวหล่อด้วยโลหะเนื้ออ่อนเรียกว่าเหล็กเปียกหรือเหล็กไหล ปลายสุดเป็นปมมียูสำหรับปักฉัตร ฉัตรทำด้วยทองคำฝังพลอยและนิลห้วแหวนโดยรอบทุกชั้น ประมาณ ๓๐๐ เม็ดเศษ ดันฉัตรเป็นเหล็ก ค้ำฉัตรเป็นเงินฝังพลอย บูรณะจนถึง พ.ศ. ๒๒๓๕ รวม ๓ ปีจึงแล้วเสร็จ^{๒๖}

๒๖. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๕

พ.ศ. ๒๓๔๕ - ๒๓๕๖ พระเจ้าอนุตรราชหรือเจ้าอนุวงศ์ผู้ครองเวียงจันทน์องค์สุดท้าย พร้อมด้วยเจ้าเมืองนครพนมและเจ้าเมืองมุกดาหาร เห็นว่าพระธาตุพนมเป็นมหาเจดีย์โบราณ เป็นที่เคารพของชาวล้านช้างมาช้านาน ทั้งพระมหากษัตริย์ได้เคยทำนุบำรุงมามิได้ขาด บัดนี้เศร้าหมองชำรุดมากแล้วจึงพร้อมกันบูรณะซ่อมแซมพระอุโบสถ สร้างหอพระ สร้างถนนอิฐหน้าวัดไปทำน้ำเรียกว่าข้าวตะพานหรือข้าวสะพานฯ

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

^{๒๖} กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๒๒), หน้า ๓๐.

พ.ศ. ๒๓๖๕-๒๓๗๑ รวม ๓ ปี เกิดจลาจลในแผ่นดินล้านช้างทั่วไปเพราะทางเวียงจันทน์ต้องการปกครองแยกอิสระต่างหาก เมื่อกองทัพกรุงเทพฯ ยกขึ้นไปปราบชนะแล้วก็กวาดต้อนผู้คนลงไปเป็นอันมาก ที่ยังอยู่ก็แตกตื่นหลบซ่อนเข้าป่าดง พระพุทธศาสนาก็พลอยจลาจลหวั่นไหวเพราะขาดผู้บำรุง ต่อแต่นั้นมาอีกระหว่าง ๓๐ ปี ก็เป็นสมัยโยกย้ายพลเมืองจากทางฝั่งซ้ายข้ามมาฝั่งขวาแม่น้ำโขง เพราะเกิดสงครามระหว่างไทยกับญวน

องค์พระธาตุพนม ซึ่งเคยรุ่งเรืองสืบมาก็พลอยได้รับผลกระทบ ขาดผู้อุปฐากรักษาถาวรวัตถุขนิษฐสถาน ในวัดก็มีแต่ทรงอยู่กับทรุดลงจนราว พ.ศ. ๒๔๓๐ พระวิหารหลวงซึ่งพระเจ้าโพธิสารราชเมืองหลวงพระบางได้สร้างไว้ และได้รับการบูรณะจากพระมหากษัตริย์ราชวงศ์ล้านช้าง ต่อมานั้นก็ถึงคราวอวสานพังทลายลงมาเป็นกองอิฐปูนอยู่กลางวัด เพราะเหลือวิสัยที่ชาววัดและชาวบ้านจะซ่อมได้ เป็นพระวิหารใหญ่มีระเบียบรอบทั้ง ๔ ด้าน ซึ่งเรียกกันว่า หอพระแก้ว องค์พระมหาธาตุก็เศร้าหมองคร่ำคร่ามาก จนดินโพธิ์ดินไทรเกาะจับตามซอกอิฐประปรายสาธุชนเห็นแล้วให้เกิดสังเวชสลดใจเป็นอันมาก

(๘) กัณฑ์ที่ ๘ ไทยสยามบำรุง

๒๗. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๖

พ.ศ. ๒๔๔๔ พระเถระเมืองอุบลราชธานี มีพระครูสีทา วัดบูรพา และ พระอาจารย์หนู กับคณะได้รุดลงมาเห็นความเสื่อมโทรมในองค์พระธาตุพนม เกิดความสลดใจ ใคร่ที่จะซ่อมแซมแต่ท่านไม่ชำนาญการช่าง จึงแนะนำให้ทายกชาวธาตุพนมเดินทางไปอาราธนาพระครูวิโรจน์รัตโนบล เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี ขณะนั้นดำรงตำแหน่งพระครูอุตรพิทักษ์คณะเดช วัดทุ่งศรีเมือง ซึ่งชำนาญทางการช่างมาซ่อมแซมองค์พระธาตุ

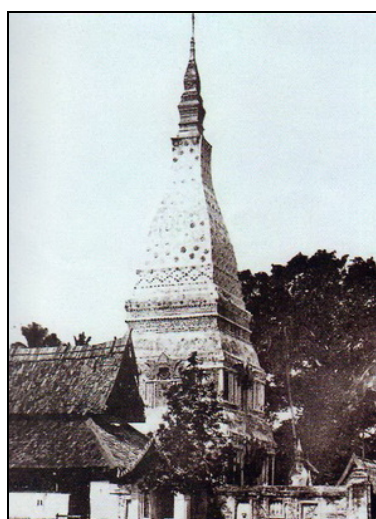
พระครูวิโรจน์รัตโนบล รับนิมนต์ เดินทางมาถึงแล้ว ได้ประชุมหารือทั้งชาววัดและชาวบ้าน ชั้นแรกชาวบ้านจะยอมให้ทำแต่เพียงทาปูนลานธาตุ ให้มีที่กราบไหว้เท่านั้นมิยอมให้ซ่อมองค์พระธาตุ เพราะเกรงเทวอาถรรพ์จะให้โทษแก่ชาวบ้านทั้งหลาย ซึ่งเคยเป็นมาแล้วแต่หนหลังท่านพระครูไม่ยอม บอกว่าถ้ามิได้บูรณะองค์พระธาตุแต่ยอดถึงดินแต่ดินถึงยอดแล้วมิทำชาวบ้านไม่ตกลงเลิกประชุมกัน ครั้นต่อมาในวันนั้นมีอารักข์เข้าสิงคน ขู่เชิญผู้ขัดขวางจะทำให้ถึงวิบัติ ชาวบ้านกลัวจึงกลับมาวิงวอนให้ท่านพระครูทำตามใจชอบต่อไป

พระครูวิโรจน์รัตโนบล เริ่มบูรณะแต่เดือนอ้ายขึ้น ๑๔ ค่ำ จนถึงวันเพ็ญเดือน ๓ จึงได้มีการฉลอง ประชาชนหลั่งไหลมาจากจตุรทิศมีคนมาเป็นประวัติกี่หมื่น แต่หลังจากเหตุการณ์บ้านเมืองเป็นจลาจล มาพอดีเกิดอุบาทว์ผีบ้าผีบุญทางจังหวัดอุบลราชธานี ประกาศว่าหิน

กรวดจะเป็นเงิน เงินจะเป็นก้อนกรวด หมูจะกลายเป็นยักษ์ ลูกฟักเขียวจะกลายเป็นหมู คนจึงพากันเอาเงินมาบริจาคทาน พระครูวิโรจน์รัตโนบลได้ทุนมาบูรณะองค์พระธาตุพนมเป็นอันมาก

การบูรณะได้ชำระต้นโพธิ์เล็กที่เกาะจับอยู่ออก ขุดโคลนน้ำและกะเทาะสะเกษที่ชำรุด ออกโบกปูน ทาสีใหม่ประดับกระจกสีในที่บางแห่งและลงรักปิดทองยอดตามที่อันสมควร ลั่นทองเปลว ๓ แขนแผ่น แผ่นเงินแผ่นทองคำขึ้นหุ้มยอดพระธาตุ หยอดเงินหนัก ๓๐๐ บาท ทองคำหนัก ๕๐ บาทเศษ แก้วเม็ด ๒๐๐ แก้วประดับ ๑๒ หีบ หล่อระฆังโบราณด้วยทองแดงหนัก ๒ แขนหรือ ๒๔๐ กิโลกรัมไว้ดีเป็นพุทธรูปบูชา

พ.ศ. ๒๔๔๕ พระครูวิโรจน์รัตโนบลได้กลับมาสร้างซุ้มประตูหน้าวัด และในปีนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จตรวจราชการมณฑลอุดร หนองคาย นครพนม สกลนคร และเสด็จมานมัสการพระธาตุพนมและพักแรมที่บริเวณวัดพระธาตุพนม เมื่อเสด็จกลับแล้วได้สั่งให้ย้ายอำเภอเมืองเรณูมาตั้งอยู่ที่ตำบลธาตุพนมแต่บัดนั้น

รูปที่ ๓.๑ พระธาตุพนมสมัยเจ้าราชครู
หลวงโพนสะเม็ก – ก่อน พ.ศ. ๒๔๔๓

รูปที่ ๓.๒ พระธาตุพนมบูรณะโดย
กรมศิลปากร พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๒๕๑๘

๒๘. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๓

พ.ศ. ๒๔๘๓ เกิดกรณีพิพาทดินแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในอินโดจีน ชายแดนฝั่งแม่น้ำโขงตึงเครียดด้วยภัยสงคราม คณะรัฐมนตรีเห็นว่า พระธาตุพนมเป็นปูชนียสถานสำคัญอันเป็นที่เคารพบูชาของประชาชนทั่วไป หากรัฐบาลจัดการบูรณะขึ้นแล้วจะเป็นทางชักจูงจิตใจประชาชนแถบอินโดจีนให้เข้าร่วมในราชอาณาจักรไทยได้หลายหมื่นคน จึงมีมติให้กรมศิลปากร

ดำเนินการ โดยการต่อยอดองค์พระธาตุพนมขึ้นใหม่ตามศิลปไทย หุ้มยอดเดิมซึ่งเป็นศิลปแบบล้านช้างที่ท่านราชครูโพนสะเม็กบูรณะไว้ ให้สูงขึ้นอีก ๑๐.๐๐ เมตร ลอกทองและเงินหุ้มยอดเก่าออกนำมาทำเป็นฉัตรทองคำสวมยอดไว้ ความสูงของฉัตร ๔.๐๐ เมตร รวมความสูงตลอดองค์พระธาตุพนม ๕๓.๐๐ เมตร มองเห็นได้แต่ไกลจากฝั่งลาว หลังจากการบูรณะครั้งนี้ ทางราชการได้ยกฐานะวัดพระธาตุพนมเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดวรมหาวิหารเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๓^{๒๗}

๓.๓ การพังทลายและการก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่

๓.๓.๑ การพังทลายของพระธาตุพนม

วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารได้บันทึกเหตุการณ์พังทลายของพระธาตุพนมไว้ดังนี้^{๒๘}

วันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ เวลา ๑๕.๓๘ นาฬิกา ตรงกับวันจันทร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๓๓๗ องค์พระธาตุพนมซึ่งเป็นเจดีย์เก่าแก่คู่บ้านคู่เมือง ได้พังทลายลงไปทางทิศตะวันออกทั้งองค์ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากองค์พระธาตุช่วงล่าง หรือพระธาตุช่วงที่ ๑ เก่าแก่และผุพังมากไม่อาจทานน้ำหนักส่วนบนได้จึงพังลงมาและได้ทับถาวรวัตถุซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงเสียหายยับเยินหมด คือ : กำแพงรอบองค์พระธาตุทั้ง ๒ ชั้น เจดีย์หรือหอบูชาข้าวพระซึ่งสร้างโดยพระยานครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตบูร พ.ศ. ๒๑๕๗ ศาลาการเปรียญหรือศาลาโรงธรรมซึ่งสร้างโดยพระครูศิลาภิรัต พ.ศ. ๒๔๖๖ พระวิหารหอพระแก้ว ซึ่งสร้างครั้งแรกโดยพระเจ้าโพธิสารราชแห่งเมืองหลวงพระบางในราว พ.ศ. ๒๐๘๒ และหอพระทั้ง ๒ หลัง ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือและทิศใต้ขององค์พระธาตุพนม

(ก) ก่อนพระธาตุพังและในขณะที่พัง

พระธาตุช่วงที่ ๑ หรือท่อนที่ ๑ ซึ่งบางครั้งเรียกว่าฐาน สูงจากระดับพื้นประมาณ ๘.๐๐ เมตร เก่าแก่มาก การก่อสร้างในครั้งแรกนั้นเอาดินดิบมาก่อเรียงกันขึ้นไปเป็นรูปเตา ๔ เหลี่ยม เอาขี้เถ้าเชื่อมระหว่างอิฐ แล้วจึงเผาให้สุก ภายหลังต่อมาได้สร้างเสริมต่อให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งสูงถึง ๕๓.๐๐ เมตร ฉัตร ๔.๐๐ เมตร รวมเป็น ๕๗.๐๐ เมตร แต่ฐานเดิมไม่ได้สร้างเสริมอะไรปล่อยให้คงอยู่อย่างนั้น

^{๒๗} กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม, หน้า ๓๒ - ๔๒.

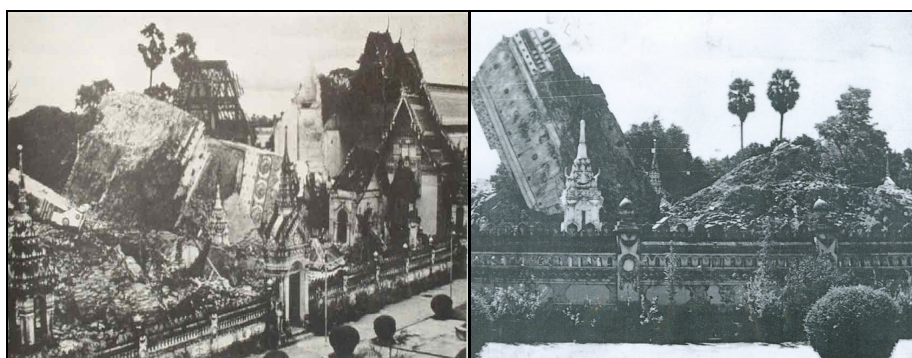
^{๒๘} พระโสภณเจติยาภิบาล (จดหมายเหตุท้ายเล่ม), อรรถนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทจูนพับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๕.

ตอนเช้าวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๑๘ พบรอยร้าวที่พระธาตุช่วงที่ ๑ จำนวน ๒ แห่ง คือ แห่งแรกอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นรอยร้าวแตกยาวจากส่วนบนลงมาประมาณ ๖-๗ เมตร แห่งที่ ๒ อยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นรอยร้าวเล็กเพิ่งเริ่มแตกใหม่ มีเศษปูนซีเมนต์ร่วงลงมาเป็นระยะๆ องค์พระธาตุเอียงไปทางทิศตะวันออกจนมองเห็นได้ชัด เมื่อเปิดประตูกำแพงชั้นในเข้าไป ภายในกำแพงมีพระพุทธรูปซึ่งทำด้วยปูนซีเมนต์ตั้งเรียงรายกันอยู่รอบองค์พระธาตุ และมีไหน้ำมันตั้งอยู่ ๔-๕ ไห มีกากปูนซีเมนต์ตกเกลื่อนอยู่รอบองค์พระธาตุ ฐานพระธาตุจากระดับพื้นขึ้นไปประมาณ ๑ ฟุตเศษกร่อนและผุพังมาก ที่ซุ้มประตูด้านใต้และด้านตะวันออกเป็นรูลึกเข้าไปในองค์พระธาตุ เห็นน้ำฝนไหลหยดลงมาตามรูนั้น เมื่อเวลา ๑๗.๐๐ นาฬิกา ท่านเจ้าคุณพระเทพรัตนโมลีเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมได้สั่งให้พระเณรและเด็กวัดขนย้ายพระพุทธรูปซีเมนต์ซึ่งตั้งอยู่ภายในกำแพงชั้นในติดกับองค์พระธาตุประมาณ ๓๐๐ องค์ ออกไปเก็บไว้ที่ระเบียงวิหารคด และให้ขนย้ายโดยเร็วที่สุด ส่วนวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งอยู่ที่หอพระแก้วที่ศาลาการเปรียญและหอพระทางทิศเหนือและทิศใต้ขององค์พระธาตุ มิได้ขนย้ายออกมาเพราะกลัวพระธาตุจะพังทลายได้ออกมาได้เฉพาะพระพุทธรูปซีเมนต์เท่านั้น เมื่อขนย้ายเสร็จแล้วจึงปิดประตูวิหารคดทั้ง ๔ ด้าน ห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปภายในบริเวณพระธาตุอีก

จากนั้นประมาณครึ่งชั่วโมง นาฬิกาแห่งความเศร้าสลดใจของชาวพุทธก็มาถึง พระธาตุพนมที่เก่าแก่ได้พังครืนลงมาทางทิศตะวันออกทั้งองค์ ท่ามกลางสายฝนที่กำลังตกอย่างหนัก เสียงดังสนั่นหวั่นไหว คนภายในวัดได้ยินเสียงชัดเจน ส่วนผู้อยู่ห่างออกไปประมาณกิโลเมตรเศษจะไม่ค่อยได้ยินเพราะเสียงฝนกระหน่ำหลังคาบ้านดังกลบหมด ปรากฏคือบ้านเรือนสันผิปกติแต่ในขณะนั้นเข้าใจว่าเกิดแผ่นดินไหว ไม่เคยคิดมาก่อนว่าพระธาตุพนมจะพังทลาย ผู้เห็นเหตุการณ์ในขณะนั้นกล่าวว่า องค์พระธาตุพนมซึ่งสว่างไสวด้วยแสงไฟฟ้าทั้งองค์ ตั้งแต่ช่วงที่ ๑ จนถึงยอดค่อย ๆ เอนลงแล้วล้มเอียงไปทางทิศตะวันออก หลอดไฟทุกดวงซึ่งประดับอยู่ที่องค์พระธาตุดับวูบลงพร้อมกัน จากนั้นได้ยินเสียงสนั่นหวั่นไหว มองดูนาฬิกาตรงกับเวลา ๑๘.๓๘ นาฬิกา

ประมาณ ๑ ชั่วโมงหลังการพังทลายขององค์พระธาตุพนม ประชาชนชาวธาตุพนมคอนกลาง สระพังทอง และบ้านธาตุเจริญ ได้แตกตื่นแห่กันมาดูพระธาตุพัง มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยประมาณ ๑,๐๐๐ - ๒,๐๐๐ คน เสียงร้องไห้คร่ำครวญอื้ออึงอยู่ข้างนอกวิหารคดจนเกือบรุ่งสว่าง ทั้งเศร้าสลดใจและอาลัยถึงพระธาตุพนมซึ่งตนเคารพนับถือบูชาเป็นชีวิตจิตใจมาหลายชั่วอายุคนแล้ว เมื่อเหตุการณ์อันไม่เคยคาดคิดมาก่อนเกิดขึ้นเช่นนี้ ย่อมทำให้ตื่นตกใจขวัญหาย และเศร้าโศกอาลัย ถ้าจะอุปมาเหมือนหนึ่งการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระบรมศาสดา สำหรับผู้มีภูมิธรรมสูงคงพอบรรเทาได้ ส่วนผู้ที่ปลงไม่ตกย่อมมีความเสียใจ เพราะได้ยึดมั่นอยู่ในสิ่งนี้มานานจนฝังอยู่ในส่วนลึกของหัวใจ ธรรมดาปุถุชนทุกนามซึ่งยังติดข้องเกาะเกี่ยวอยู่ในโลก ย่อมจับ

ฉายเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจจะขาดเสียมิได้ แต่สิ่งที่จับถวายนั่นจะหายหรือ
ละเอียดอย่างไร ขึ้นอยู่กับระดับสติปัญญา การศึกษาอบรม และสิ่งแวดล้อมของแต่ละคน^{๒๕}

รูปที่ ๓.๓ การพังทลายของพระธาตุพนม เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

(ข) แนวความคิดเรื่องพระธาตุพนมพัง

เมื่อพระธาตุพนมพังทลายลงแล้ว บรรดานักข่าวหนังสือพิมพ์ วิทูรกระจายเสียง และ
นักข่าววิทยุโทรทัศน์ ได้เดินทางไปทำข่าวเพื่อเสนอให้ประชาชนทราบ หนังสือพิมพ์บางฉบับได้ลง
วิจารณ์ข่าวบางตอนคลาดเคลื่อนจากความจริง มีสิ่งหนึ่งซึ่งพอช่วยนักข่าวให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง
นั่นคือ แถลงการณ์วัดพระธาตุพนม แต่ถึงกระนั้นก็ตามยังมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์กันไปหลาย
แง่มุม ซึ่งอาจประมวลได้ดังนี้ :

๑) พระธาตุพนมพังทลายเพราะความเก่าแก่ทนต่อภัยธรรมชาติไม่ได้ ย่อมมีการพังทลาย
ไปเป็นธรรมดา เพราะทุกสิ่งในโลกนี้ตกอยู่ในกฎของอนิจจัง คือความไม่เที่ยงแท้แน่นอนทั้งสิ้น
เมื่อมีเกิดแล้วย่อมมีการแตกสลายไปเป็นธรรมดา

๒) พระธาตุพนมพังทลายเพราะพระภิกษุสามเณรและแม่ชีในวัดพระธาตุพนมประพฤติ
ปฏิบัติไม่ดี ประพฤตินอกธรรมนอกวินัย และไม่เอาใจใส่ดูแลรักษาพระธาตุ ปลอมให้ชำรุดทรุด
โทรมมาก จนกระทั่งหักพังลงมา ผู้ที่ถูกปรักปรำมากที่สุดคือ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม เพราะมี
หน้าที่รับผิดชอบมากกว่าทุก ๆ คนในวัดตามกฎหมาย

๓) พระธาตุพนมพังทลาย เพราะอาเพศอาถรรพ์เป็นลางร้ายของชาติบ้านเมือง และถึง
กาลอวสานแห่งอายุศาสนาพระโคตมแล้ว^{๒๖}

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖-๑๔๐.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓-๑๔๘.

การวิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าว ดูเหมือนมีแต่ในระยะแรกเท่านั้น ครั้นต่อมาก็เบาบางลงไป ทั้งนี้ อาจสืบเนื่องมาจากความเข้าใจมีมากขึ้น อย่างไรก็ตามในจดหมายเหตุท้ายเล่มหนังสืออรุณนิทาน ยังได้ประมวลเหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยพระธาตุพนมล้มไว้โดยย่อเพื่อประกอบความรู้และความเข้าใจคือ

(ค) เหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยพระธาตุพนมพัง

พระธาตุพนมพังทลายลงในวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ ในสมัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หัวหน้าพรรคกิจสังคม เป็นนายกรัฐมนตรี ต่อมาได้ประกาศยุบสภาฯ เพื่อระงับความวุ่นวายในสภาฯ และเพื่อทำการเลือกตั้งใหม่ หลังจากเลือกตั้งทั่วไปเสร็จแล้ว ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ได้เป็นนายกรัฐมนตรี แต่อยู่ไม่นาน เมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๑๙ ถูกยึดอำนาจและลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ต่อจากนั้น นายธานินทร์ กรัยวิเชียรได้เป็นนายกรัฐมนตรีแทน และจัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศต่อมา

พ.ศ. ๒๕๒๐ รัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียรได้ถูกยึดอำนาจ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรีและจัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศชั่วคราว ในปีนั้นเกิดภาวะฝนแล้งทั่วประเทศ ภาคอีสานและภาคเหนือแห้งแล้งกว่าทุกภาค ชาวนาทำนาไม่ได้ผลเหมือนปีก่อน ข้าวกล้าในนาที่ปักดำลงไปแล้วเหี่ยวเฉาตายเกือบหมด คนว่างงานมาก ค่าครองชีพสูง พวกหนุ่มสาวทางภาคอีสานพากันหนีจากบ้านไปหางานทำที่กรุงเทพฯ มากกว่าปีที่แล้วมา

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ อันเป็นปีที่พระธาตุพนมหักพังนั้น พรรคคอมมิวนิสต์ได้เข้ายึดครองประเทศ สปป.ลาวและประเทศกัมพูชา ประเทศ สปป.ลาวถูกยึดครองโดยวิถีทางการเมือง ประเทศกัมพูชาถูกยึดครองด้วยกองกำลังทหาร ในปีนั้นมีคนลาวและเขมรอพยพหลบภัยการเมืองเข้ามาประเทศไทยเป็นจำนวนหลายหมื่นคน และต่อมาได้พากันอพยพต่อไปยังยุโรปและอเมริกา จำนวนนับหมื่นคน นับว่าเป็นการอพยพครั้งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์อินโดจีน ไม่ใช่เฉพาะแต่คนลาว และเขมรอย่างเดียวที่อพยพหนีจากบ้านเกิดเมืองนอนของตน คนเวียดนามได้ก็อพยพหนีเช่นกัน กว่าที่พื้นตัวขึ้นมาได้ต้องใช้เวลาหลายสิบปี^{๓๓}

(ง) พบพระอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้า

ระหว่างวันที่ ๑๓-๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ (หลังจากพระธาตุพนมหักพังแล้ว ๖๒ วัน) ได้พบพระอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้าซึ่งบรรจุอยู่ในผอบแก้วหรือหลอดแก้ว ซึ่งมีลักษณะคล้ายรูป

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕-๒๓๖.

หัวใจ ผอบแก้วใบนี้หุ้มทอง มีช่วงเจาะ ๔ ด้าน มีทองคำปิดสนิทสูง ๒.๑ เซ็นติเมตร ปากผอบวัดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑.๘ เซ็นติเมตร ฐาน ๑.๖ เซ็นติเมตร มีสีขาวคล้ายแก้วผลึก ภายในผอบมีน้ำมันจันทร์หล่อเลี้ยงอยู่และมีพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระอัฐกธาตุบรรจุอยู่จำนวน ๘ องค์ มีสีต่างๆ กัน ดังนี้ :

- ๑) สีดอกพิกุลแห้ง ๒ องค์
- ๒) สีขาวคล้ายดอกพิกุลสด ๓ องค์
- ๓) สีขาวคล้ายงาช้าง ๓ องค์ รวมเป็น ๘ องค์

รูปที่ ๓.๔ พระอัฐกธาตุ จำนวน ๘ องค์ บรรจุในผอบแก้ว

พระอัฐกธาตุบรรจุไว้อย่างลับซับซ้อนมาก ซึ่งถ้าถอดออกมาเรียงไว้ตามลำดับแล้วจะมีลักษณะ ดังนี้ : ๑) พระธาตุชั้นที่ ๒ ส่วนบนสูงจากระดับพื้นดินประมาณ ๑๔.๗๐ เมตร ๒) ผอบสำริดขนาดกว้าง ๑.๑๗ + ๑.๑๗ เมตร สูง ๑.๖๐ เมตร ตั้งอยู่ข้างในส่วนบนของพระธาตุชั้นที่ ๒ ๓) เจดีย์ศิลา ตั้งอยู่ตรงกลางผอบสำริด ๔) แผ่นกระจก แผ่นเงิน แผ่นทอง วางเรียงกันขึ้นในห้องสี่เหลี่ยมของเจดีย์ศิลา ๕) ข้างแก้ว ๔ ตัว และม้าแก้ว ๑ ตัว อยู่บนแผ่นกระจก แผ่นเงิน แผ่นทอง ๖) บุษบกทองคำ ตั้งอยู่บนหลังข้างแก้วและม้าแก้ว ๗) ตลับเงินอยู่ในบุษบกทองคำ ๘) ผอบทองคำ ๓ ชั้นอยู่ในตลับเงิน ๙) ผอบแก้วหรือหลอดแก้วอยู่ในผอบทองคำชั้นที่ ๓ ๑๐) พระอัฐกธาตุจำนวน ๘ องค์อยู่ในผอบแก้ว

(จ) ใครเป็นผู้รับรองพระอัฐกธาตุ

ใครจะเป็นผู้รับรองว่า พระบรมสารีริกธาตุองค์เล็ก ๆ มีขนาดเท่าเมล็ดข้าวสารหัก ซึ่งพบอยู่ในผอบแก้วเป็นพระอัฐกธาตุของพระพุทธเจ้า เรื่องจะให้ผู้ใดผู้หนึ่งไปพิสูจน์และรับรองโดยตรงนั้นเป็นเรื่องยากมาก เพราะคนในยุคนี้ ไม่มีใครเห็นพระพุทธเจ้าในส่วนที่เป็นรูปธรรม

แม้แต่คนเดียว มีแต่อาศัยตำราที่คนในยุคก่อนเขียนไว้ เป็นหลักฐานในการพิสูจน์เท่านั้น และก็ได้อ้างอิงสืบต่อกันมาตราบนานเท่าทุกวันนี้^{๓๒}

พระบรมสารีริกธาตุซึ่งพบอยู่ในผอบแก้วในครั้งนี้ ถ้าถือเอาตามตำนานพระธาตุพนมแล้วต้องเป็นพระอัฐกธาตุ ถ้าไม่ถือเอาตามตำนานนี้แล้วก็ไม่มีความจะยุติกันได้ และไม่มีทางที่จะพิสูจน์ให้เห็นจริงได้อีกด้วย

๓.๓.๒ การก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่

การก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่มี ๒ ขั้นตอน คือ (ก) การก่อสร้างโครงสร้างองค์พระธาตุพนม (ข) การก่อสร้างตกแต่งประดับลายองค์พระธาตุพนม

(ก) การก่อสร้างโครงสร้างองค์พระธาตุพนม

สำนักนายกรัฐมนตรี ได้จัดให้ดำเนินการก่อสร้างด้วยวิธีประกวดราคา ซึ่งปรากฏว่า บริษัทอิตาเลียนไทย ดีเวลอปเม้นท์ คอร์ปอเรชั่น จำกัด โดยนายแพทย์ชัยยุทธ วรรณสุต ประธานกรรมการบริษัทฯ เป็นผู้รับเหมาก่อสร้างในวงเงิน ๔,๔๕๐,๐๐๐ บาท กำหนดแล้วเสร็จภายใน ๓๐๐ วันตามสัญญา บริษัทฯ ได้มอบหมายพนักงานรับผิดชอบโครงการคือ นายอุทัย ภัทรสุข เป็นวิศวกรประสานงานโครงการก่อสร้าง และ นายสุวัฒน์ ภาติยะศิรินทร์ เป็นวิศวกรควบคุมโครงการก่อสร้าง มีช่างประจำ ๒๓ คน และจ้างคนงานท้องถิ่นอีกจำนวน ๒๕ คน

บริษัทฯ ได้เริ่มขุดหลุมลงเสาเข็มตั้งแต่วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ งานก่อสร้างแล้วเสร็จเรียบร้อยในวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๕๒๐ รวมเวลาก่อสร้างโครงสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่ ๘ เดือน ๑๔ วัน ลักษณะการขุดหลุมลงรากฝังเข็มสรุปได้ดังนี้ :

๑) ขุดคูโอบองค์เดิมหรือพระธาตุชั้นที่ ๑ จากระดับพื้นดินลึกเข้าไปด้านในด้านละ ๒.๐๐ เมตร(ขณะนั้นพระธาตุชั้นที่ ๑ ยังเหลือด้านละ ๓.๕๐ เมตร)

๒) หลุมฝังเสาเข็มกว้าง ๘๐x๘๐ เซนติเมตร ลึก ๒.๐๐ เมตร อยู่รอบ ๆ พระธาตุชั้นที่ ๑ ด้านละ ๑๑ หลุม รวมทั้งหมด ๔๔ หลุม

๓) เสาเข็มเหล็กที่ใช้เป็นฐานรากยาว ๒๑.๐๐ เมตร รับน้ำหนักปลอดภัยด้านละ ๕๐ ตัน ตอกฝังลงหลุมละ ๑ ตัน รวมทั้งหมด ๔๔ ตัน

วันที่ ๒๘-๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ทางวัดพระธาตุพนม โดยท่านเจ้าคุณพระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมเป็นประธาน พร้อมด้วยกรรมการจังหวัดนครพนม กรรมการ

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

อำเภอธาตุพนม และชาวพุทธในเขตอำเภอธาตุพนม ได้ทำพิธีลงรากฝังเข็มพระธาตุพนมองค์ใหม่ พิธีลงรากฝังเข็มพระธาตุครั้งนี้ ไม่ใช่พิธีวางศิลาฤกษ์ เป็นเพียงทำพิธีเพื่อให้เป็นสิริมงคลในการบูรณะพระธาตุองค์ใหม่เท่านั้น เพราะการสร้างพระธาตุครั้งนี้ ไม่ใช่การเริ่มสร้างใหม่ เป็นเพียงบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อจากพระธาตุองค์เก่าเท่านั้นและการสร้างพระธาตุในครั้งแรกนั้น พระอรหันต์ท่านได้วางศิลาฤกษ์ไว้เรียบร้อยแล้ว ดังนั้นการบูรณะในครั้งนี้จึงไม่จำเป็นต้องวางศิลาฤกษ์ใหม่อีก

การสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่ ได้สร้างครอบฐานองค์เดิมซึ่งยังเหลือเป็นกองอิฐอยู่สูงประมาณ ๕.๐๐ เมตรเศษ การก่อสร้างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก มีรูปทรงสี่เหลี่ยมเหมือนเดิมทุกประการ สูงจากระดับพื้นดิน ๕๓.๖๐ เมตร ฐานกว้างด้านละ ๑๒.๓๓ เมตร

โครงสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่ข้างในเป็นโพรงหรือเป็นกลวง มีคานยึด ๕ แห่ง สำหรับบรรจุพระอุรังคธาตุมีจำนวน ๑ กรู สูงจากระดับพื้นดิน ๑๖.๕๙ เมตร กว้าง ๒.๗๐ เมตร สูง ๒.๕๐ เมตร กรูสำหรับบรรจุศิลปโบราณวัตถุซึ่งค้นพบในพระธาตุองค์เดิมและสิ่งของที่ค้นพบในยุคนี้อีกมีจำนวน ๘ กรู แต่ละกรูมีขนาดกว้าง ๘๐ x ๘๐ เซนติเมตร สูง ๑.๘๐ เมตร สูงจากระดับพื้นดิน ๘.๔๙ เมตร

ในการก่อสร้างโครงสร้างองค์พระธาตุพนมครั้งนี้ มีพุทธศาสนิกชนจากหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตจังหวัดนครพนมและจังหวัดใกล้เคียงมาช่วยเป็นจำนวนมาก ช่วยขนดิน ขนทรายและปูนซีเมนต์จากนอกวิหารคดเข้าไปในลานพระธาตุ ช่วยร่อนหิน ช่วยตัดหิน ทราย และปูนซีเมนต์ใส่เครื่องผสม เทคอนกรีต เป็นต้น บางพวกก็นำหินกรวดและทรายใส่ถุงมาจากบ้านคนละถุง เพื่อสมทบกับหินทรายของบริษัท บางคนก็บริจาคเงินซื้อปูนซีเมนต์ วันใดมีรายการเทคอนกรีตมีคนมาช่วยมากกว่าปกติ ได้ทำอยู่อย่างนี้จนสร้างองค์พระธาตุแล้วเสร็จ

(ข) การก่อสร้างตกแต่งประดับลายองค์พระธาตุพนม

พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๑ การก่อสร้างตกแต่งประดับลายองค์พระธาตุพนม ได้เริ่มขึ้นภายหลังจากการก่อสร้างโครงสร้างองค์พระธาตุพนมแล้วเสร็จ ๑ ปี คณะกรรมการอำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ได้มอบหมายให้กรมศิลปากรเป็นผู้ดำเนินการประดับตกแต่งให้คล้ายศิลปเดิมมากที่สุด กรมศิลปากรได้แบ่งการดำเนินงานดังนี้ :

๑) การก่อสร้างตกแต่งประดับลายองค์พระธาตุพนมส่วนยอด นับแต่ปากบัวถลาเหนือซุ้มคูหาของฐานชั้นที่ ๒ ขึ้นไปจนถึงยอด อยู่ในความรับผิดชอบของกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร

๒) การก่อสร้างตกแต่งประดับลายองค์พระธาตุพนมส่วนกลาง ส่วนใหญ่เป็นลวดลายซุ้มประติมากรรม อยู่ในความรับผิดชอบของวิทยาลัยช่างศิลป์ กรมศิลปากร

๓) การก่อสร้างตกแต่งประดับลายองค์พระธาตุพนมส่วนล่าง เป็นงานก่ออิฐประดับลายประดับฐานผนัง และซุ้มประตูทั้ง ๔ ด้านขององค์พระธาตุพนม อยู่ในความรับผิดชอบของกองโบราณคดี กรมศิลปากร

๔) การบูรณะปฏิสังขรณ์ฉัตรทองคำยอดองค์พระธาตุพนม ทำด้วยทองคำบริสุทธิ์ สูง ๔.๐๐ เมตร กองษาปณ์ กรมธนารักษ์ เป็นผู้จัดทำ จากฉัตรทองคำเดิม และซื้อเพิ่มเติมใหม่อีกสิ้นเงินจำนวน ๑,๑๒๘,๓๗๘ บาท^{๓๓}

(ค) งานพระราชพิธีบรรจุพระอุรังคธาตุ

เมื่อการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนมได้แล้วเสร็จสมบูรณ์ คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้จัดงานพระราชพิธียกฉัตรทองคำยอดองค์พระธาตุพนม แลพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นบรรจุในองค์พระธาตุพนม ในวันที่ ๒๑ – ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

วันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๒๒ เป็นพิธีแห่พระอุรังคธาตุ ประกอบด้วยริ้วกระบวนพระอิสริยยศในการแห่เชิญพระบรมสารีริกธาตุ และขบวนแห่พื้นเมืองจังหวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไปตามถนนสายต่าง ๆ ในเขตสุขาภิบาลธาตุพนม แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่เบญจา ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือพระธาตุ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้สักการบูชา ตอนเย็นมีเวียนเทียนและมีมหรสพสมโภชตลอดคืน

วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๒๒ เป็นพระราชพิธียกฉัตรขึ้นไปประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์ธาตุพนม พระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช(วาสน์ วาสโน) ทรงเสด็จมาเป็นประธานในพิธี เวลา ๑๔.๑๕ นาฬิกา หลังจากได้สดับรายงานการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์ฉัตร จากนายสมภพ โหตระกิตย์ รองนายกรัฐมนตรีแล้ว ได้ทรงจับสายสูตรอัญเชิญฉัตรทองคำขึ้นไปประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์ เจ้าพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ดุริยางค์ พระราชาคณะ ๑๐ รูป ในมณฑลพิธีเจริญชัยมงคลคาถา

วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๒๒ เป็นพระราชพิธีบรรจุพระอุรังคธาตุในองค์พระเจดีย์ธาตุพนม เวลา ๑๔.๐๐ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ เสด็จพระราชดำเนินถึงวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร หลังจากนมัสการพระประธานที่พระวิหารห่อพระแก้วแล้ว ได้เสด็จไปประทับพลับพลาพระราชพิธี

^{๓๓} กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม, หน้า ๒๒๐ - ๒๓๕.

เวลา ๑๔.๑๕ นาฬิกา พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ นายกรัฐมนตรี ได้กราบบังคมทูลถวายรายงานการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนมแล้ว ได้เสด็จไปทรงสายสูตรเครื่องเกรินอัญเชิญพระอัฐิธาตุขึ้นไปประดิษฐานไว้ในองค์พระธาตุพนมทางด้านตะวันออก พระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรและกรรมการซึ่งได้รับการแต่งตั้งขึ้นไปอยู่ในกรภายในองค์พระธาตุพนม เพื่อรอรับพระอัฐิธาตุนำเข้าบรรจุภายในกรุต่อไป

(ง) การจัดทำสุพรรณบัฏและแผ่นศิลาจารึก

คณะกรรมการอำนวยการการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม และคณะกรรมการดำเนินงานบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในองค์พระธาตุพนม ได้จัดทำสุพรรณบัฏและแผ่นศิลาจารึกความเกี่ยวกับการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนมครั้งนี้ไว้เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ตามประเพณี กล่าวคือ จารึกสุพรรณบัฏนั้นนำขึ้นบรรจุไว้ ณ อุบัติบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนจารึกแผ่นศิลานั้น ประดิษฐานไว้ ณ ประตูซุ้มกำแพงแก้วชั้นนอกขององค์พระธาตุพนม จารึกนั้นมีความดังนี้^{๓๔}:

“ประวัติพระธาตุพนม พระธาตุพนมเป็นพระสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งอยู่ ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร พระอารามหลวง เป็นปูชนียสถานสำคัญที่พุทธศาสนิกชนเคารพบูชามาแต่ครั้งอาณาจักรโคตรบูร และเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวไทยและชาวลาวทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงตลอดมาหลายยุคหลายสมัย ดังมีกล่าวไว้ในตำนานอัฐิธาตุโดยพิสดาร ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์หลายครั้ง ครั้งสุดท้ายระหว่างพุทธศักราช ๒๔๘๓ ถึง ๒๔๘๔ กรมศิลปากรได้บูรณะเสริมยอดพระธาตุให้สูงอีก ๑๐ เมตร จากเดิม ๔๓ เมตร ลอกทองจังโกที่หุ้มยอดเก่าออกเพื่อทำเป็นฉัตร รัฐบาลได้ประกอบพิธียกฉัตร ณ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๔๘๗ เวลา ๑๐ นาฬิกา ๔๕ นาที ต่อมาองค์พระธาตุพนมเริ่มชำรุดมีรอยแตกร้าวขนาดใหญ่ จึงเกิดเสียวความทรงตัวทรุดทลายลงเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘ เวลา ๑๕ นาฬิกา ๓๘ นาที รัฐบาลตระหนักในความสำคัญ คุณค่าทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมขององค์พระธาตุพนมเป็นอย่างยิ่ง จึงให้กรมศิลปากรดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์ให้คงสภาพใกล้เคียงองค์เดิมทุกประการ ซึ่งการบูรณะปฏิสังขรณ์ ได้สำเร็จบริบูรณ์เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศร รามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามมินทราธิราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

^{๓๔} กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม, หน้า ๒๔๐ - ๒๖๔.

สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) เสด็จมาทรงยกฉัตรทองคำประดิษฐานบนยอดองค์พระธาตุพนม เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒ เวลาประธมพระฤกษ์ ๑๔ นาฬิกา ๑๙ นาที

ครั้นวันที่ ๒๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒ ตรงกับรัตนโกสินทรศก ๑๙๘ เป็นปีที่ ๓๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ มาทรงประกอบพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ขึ้นบรรจุภายในองค์พระธาตุพนมนี้”

รูปที่ ๓.๕ พระธาตุพนมองค์ใหม่
พ.ศ. ๒๕๒๒ - ปัจจุบัน

รูปที่ ๓.๖ พระธาตุพนมองค์ใหม่
ทัศนียภาพยามราตรี

๓.๔ ความสำคัญของพระธาตุพนม

พระธาตุพนม เป็นพระสถูปเจดีย์ ที่เชื่อกันว่า เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนที่เป็นพระอุรังคธาตุ (กระดูกหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า ได้แสดงบทบาทและทำหน้าที่สำคัญ ในบริบททางสังคมมาโดยตลอด ความสำคัญของพระธาตุพนมประมวลได้ดังนี้ :

๓.๔.๑ พระธาตุพนมในฐานะพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธศิลป์

พระธาตุพนมมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา เป็นพระสถูปเจดีย์ที่เก่าแก่ที่สุดในภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ความเป็นมาและความสำคัญของพระสถูปเจดีย์ได้กล่าวแล้วในตอนต้น ในที่นี้จะกล่าวถึงความสำคัญในแง่พุทธศิลป์

พระสถูปเจดีย์มีต้นกำเนิดที่ประเทศอินเดีย แล้วแพร่หลายออกไปสู่ดินแดนต่าง ๆ เช่น อาฟกานิสถานเอเชียกลาง ศรีลังกาเอเชียใต้ จีนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศในแถบลุ่มแม่น้ำโขงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีความหลากหลายในรูปแบบตามแนวความคิด ความต้องการและสุนทรียภาพของแต่ละดินแดนเหล่านั้น

เจดีย์มีพัฒนาการจากเนินดินเหนือหลุมฝังศพ กลายมาเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่เรียกขานกันในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ทรงปราสาท เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม เจดีย์ทรงเครื่อง เจดีย์ย่อมุมย่อเก็จหรือยกเก็จ องค์ประกอบของพระสถูปเจดีย์นั้นแบ่งเป็น ๓ ส่วน ตอนล่างเรียกว่า ฐาน ตอนกลางเรียกว่า เรือนธาตุ ตอนบนเรียกว่า ยอด

ตอนล่างหรือฐาน คือส่วนที่รองรับองค์ประกอบอื่น มีรูปแบบและชื่อเรียกเฉพาะเพื่อระบุลักษณะ หน้าที่ และตำแหน่ง เช่น ฐานประทักษิณ ฐานไพที ฐานเชิงบาตร ฐานแว่นฟ้า ฐานเจียง ฐานบัวลูกฟัก ฐานบัวลูกแก้ว ฐานสิงห์

ตอนกลางหรือเรือนธาตุ เพื่อประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันควรแก่การเคารพบูชา เช่น พระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูป หากไม่ทำเป็นห้องคูหาจะเป็นซุ้มจรณะ เป็นส่วนสำคัญมีนัยว่าเป็นศูนย์กลางจักรวาล เป็นส่วนกลางของเจดีย์ทรงระฆังที่มีรูปทรงคล้ายระฆังหรือลอมฟาง

ตอนบนหรือยอด มีองค์ประกอบสำคัญเช่น บัลลังก์ คือฐานทรงสี่เหลี่ยมตั้งอยู่บนทรงระฆัง ถัดขึ้นไปเป็นเสาเล็ก ๆ ตั้งเรียงรายบนบัลลังก์เรียกว่า เสาหาม สูงขึ้นไปมีลักษณะเป็นปล้อง ๆ ทรงกรวยเรียกว่า ปล้องไฉน ตรงกับชื่อปีไฉน ถัดขึ้นไปเป็นกรวยยอดขนาดเล็กของเจดีย์ เรียกว่า ปลีหรือปลียอด ส่วนยอดสุดของเจดีย์เป็นรูปกลมหรือรูปเป็นต่อมคล้ายหยดน้ำเรียกว่า ลูกแก้ว หรือเม็ดน้ำค้าง^{๓๕}

พระธาตุพนมเป็นพุทธสถาปัตยกรรมศิลป์ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น สวยงาม แบบล้านช้าง โดยเฉพาะ ชัยมงคล จินดาสมุทร กล่าวถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมว่า พระธาตุพนมมีแผนผัง เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสจากฐานถึงยอด เมื่อนำรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมดังกล่าวไปเปรียบเทียบกับพระธาตุอื่น ๆ ซึ่งพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้พบแผนผังมีลักษณะเดียวกันอยู่หลายองค์ มีโครงสร้างหลัก ๆ เหมือนกัน และแตกต่างกันด้วยรายละเอียดเล็กน้อย สามารถจัดกลุ่มรูปแบบไว้ ๕ กลุ่ม คือ (๑) กลุ่มพระธาตุพนม เป็นกลุ่มที่ประกอบด้วยฐานเตี้ย มีรูปทรงเรือนธาตุซ้อนกัน ๒ ชั้นเชื่อมด้วยฐานบัวคว่ำ รองรับด้วยยอดทรงสูง (๒) กลุ่มพระธาตุวัดเหนือ เป็นกลุ่มของพระธาตุที่มีฐานสูงปานกลาง เรือนธาตุเป็นรูปทรงดอกบัว ต่อยอดด้วยทรงเหลี่ยม (๓) กลุ่มพระธาตุก่อขำน้อย เป็นกลุ่มพระธาตุที่มีรูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง

^{๓๕} สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, หน้า ๕-๑๑๐.

โดยเฉพาะที่เป็นเรือนธาตุสร้างเป็นซุ้มจตุรทิศ ประกอบไว้ทั้ง ๔ ทิศ ส่วนยอดสร้างเป็นทรงสูง (๔) กลุ่มพระธาตุเชิงชุม เป็นกลุ่มพระธาตุที่มีฐานเดี่ยว เรือนธาตุเป็นทรงสี่เหลี่ยมลดชั้น บริเวณเรือนธาตุมีซุ้มจตุรทิศทั้ง ๔ ทิศ ระหว่างเรือนธาตุและยอดทรงสูงต่อเชื่อมด้วยฐานบัวคว่ำ (๕) กลุ่มพระเจดีย์บ้านคอนแก้ว เป็นพระธาตุที่สร้างฐานเป็นแบบทักษิณซ้อน ๒ ชั้น ฐานของกลุ่มนี้เดี่ยว ต่อด้วยเรือนธาตุและเชื่อมด้วยยอดทรงสูง รูปแบบของพระธาตุในกลุ่มต่าง ๆ นี้สร้างขึ้นตามอิทธิพลความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ซึ่งยุคสมัยในการสร้างอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ เป็นต้นไป ^{๓๖}

สมชาติ มณีโชติ พุทธถึงรูปทรงและรูปแบบขององค์พระธาตุพนม ภาพแกะสลักผนังอิฐโดยรอบฐานชั้นล่างเรียกว่า เรือนธาตุ ภาพสลักหน้าบันเหนือซุ้มประตูที่เป็นประดูลอกทั้งสี่ด้าน ภาพสลักเหนือเรือนธาตุที่เรียกว่าชั้นวิมาน คือส่วนของเรือนธาตุที่ซ้อนอยู่ข้างบน แต่สร้างให้ย่อส่วนลง ซึ่งมีซุ้มประดูลอกทั้งสี่ด้านเหมือนกับชั้นล่างของเรือนธาตุ ลวดลายสลักหน้าบันกรอบเหนือซุ้มประตูเรียกว่าซุ้มแบบวงเดือน ส่วนยอดพระธาตุพนม ในทางสถาปัตยกรรมเรียกยอดเจดีย์เหล่านี้ว่า เจดีย์ทรงรู้ง หรือเจดีย์แบบลาว แบบล้านช้าง ชาวลาวเรียกว่า ยอดเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม ปลายสุดเป็นรูปดวงปี่ ซึ่งมีปรากฏให้เห็นอีกหลายแห่งในกลุ่มน้ำโขงนับแต่กลุ่มเจดีย์หลวงพระบางทางเหนือ ลงมาถึงพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ และได้สุดที่จำปาศักดิ์ ^{๓๗}

สงวน รอดบุญ ได้ศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรม และประติมากรรม ก่อนการพังทลายขององค์พระธาตุพนม และบันทึกไว้ดังนี้ :

“งานประติมากรรมที่องค์ธาตุชั้นล่างทั้ง ๔ ด้านของพระธาตุพนมนั้น เป็นการแกะสลักบนอิฐเผา “นูนต่ำ” ที่สวยงาม มีการขุดพื้นตัวลายลึกประมาณ ๕ เซนติเมตร ฉะนั้นเมื่อแสงแดดสาดมากระทบภาพและลวดลาย จะทำให้เกิดมิติดีขึ้น เช่น ความตื้น ลึก หนา บาง แสดงมวลชัดเจน และสวยงามขึ้นเป็นอันมาก งานแกะสลักลายแต่ละด้าน แบ่งออกด้านละ ๒ แถบแต่ละแถบอยู่ตรงมุมของเรือนธาตุ ความกว้างของแต่ละแถบวัดได้ประมาณ ๑.๐๕ เมตร ส่วนความสูงเท่ากับความสูงของเรือนธาตุชั้นล่าง งานประติมากรรมแต่ละด้านมีตามลำดับดังนี้

^{๓๖} ชัยมงคล จินดาสมุทร, “การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนม และพระธาตุอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์มนุษยศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๓๒.

^{๓๗} สมชาติ มณีโชติ, “จดหมายเหตุพระธาตุพนม”, ใน แม่ข่ายโขง ณ นครพนม, โดยชาญวิทย์ เกษตรศิริ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๖-๑๑๘.

(๑) ด้านตะวันออก

แถบทางซ้ายของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ประทับนั่ง พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ มีกลดกั้นอยู่เหนือพระเศียร ไม่มีบริวารถือกลดตามหลัง แวดล้อมด้วยลายกระหนก ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า พระหัตถ์ถือหอก ตรงหน้าม้ามามีรูปสัตว์ถูกหอกปักที่ลำตัว แสดงว่าเป็นการล่าสัตว์ มีบริวารถือกลดตามหลัง แวดล้อมด้วยลายกระหนก

แถบทางขวาของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้ากำลังวิ่ง พระหัตถ์ขวายกหอกขึ้นสูง แวดล้อมด้วยลายกระหนก ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงช้าง ประทับยืน พระหัตถ์ขวาทรงหอกยกขึ้นสูง พระหัตถ์ซ้ายถือเชือกบังคับช้าง มีกลดอยู่เหนือพระเศียร ไม่มีบริวารถือกลด แต่แวดล้อมด้วยลายกระหนก

(๒) ด้านตะวันตก

แถบทางซ้ายของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ประทับนั่งบนหลังช้าง พระหัตถ์ซ้ายถือคันศรในท่าธรรมดา ด้านหลังมีบริวารถือกลดตามหลัง แวดล้อมด้วยลายกระหนก ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า พระหัตถ์ขวาทรงพระขรรค์ ด้านหลังมีบริวารถือกลด และถือหม้อตามประทีปอีกคนหนึ่ง เหนือหัวม้ามามีรูปกวางกระโดด ๓ ตัว แสดงการเสด็จท่ามกลางป่าเขา ลำเนาไพร

แถบทางขวาของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า แวดล้อมด้วยลายกระหนก ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ประทับยืนบนหลังช้าง ในท่าแผลงศร แวดล้อมด้วยลายกระหนก ลวดลายด้านนี้ชำรุดมาก

(๓) ด้านเหนือ

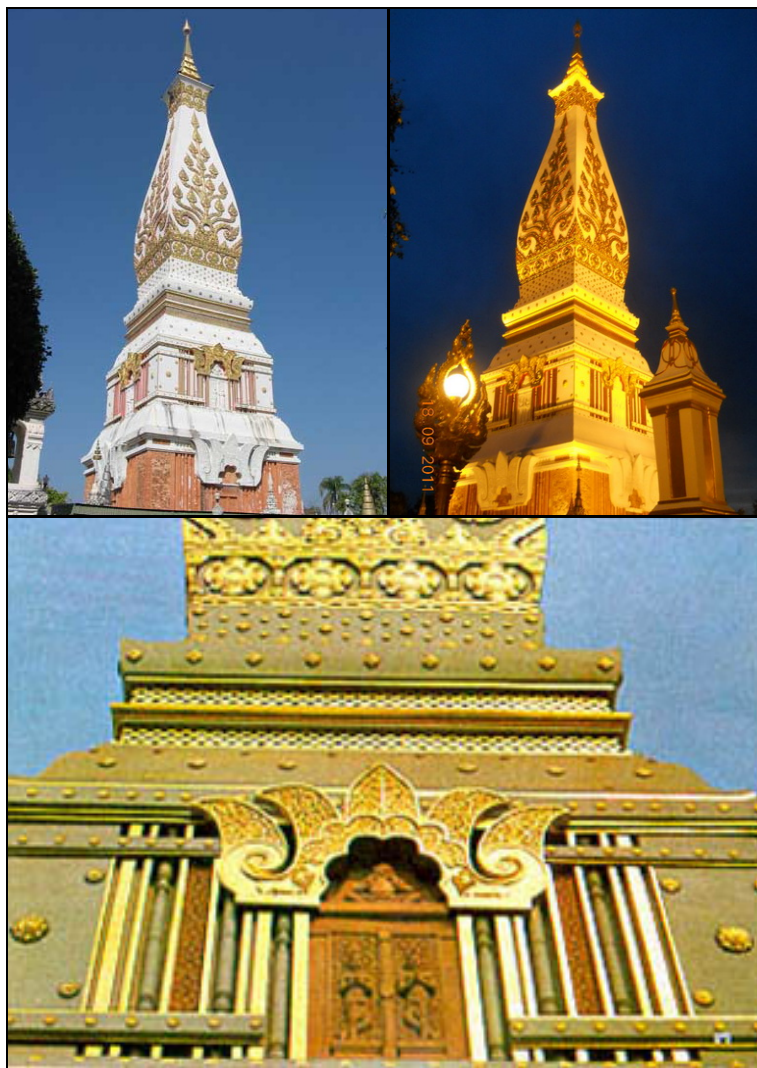
แถบทางซ้ายของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงช้าง แวดล้อมด้วยลายเครือเถาแบบลายผักกูด ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า พระหัตถ์ซ้ายทรงพระขรรค์ มีบริวารถือกลดอยู่ข้างหลัง แวดล้อมด้วยลายเครือเถาแบบลายผักกูด

แถบทางขวาของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า มีบริวารถือกลดตามหลัง แวดล้อมด้วยลายเครือเถาแบบลายผักกูด ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ประทับนั่งบนหลังช้าง พระหัตถ์ขวาทรงยกหอกเอาปลายหอกลง มีรูปสัตว์ถูกหอกอยู่ใต้ตัวช้าง มีบริวารถือกลดอยู่ข้างหลัง แวดล้อมด้วยลายเครือเถาแบบลายผักกูด

(๔) ด้านใต้

แถบทางซ้ายของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ มีบริวารถือกลดตามหลัง แวดล้อมด้วยลายกระหนก ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงช้าง พระหัตถ์ขวาถือหอก แวดล้อมด้วยลายกระหนก

แถบทางขวาทางพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงช้าง พระพักตร์มีพระมัสสุ มีบริวารถือ
กลดตามหลัง ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า มีพระมัสสุ พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ พระ
หัตถ์ซ้ายถือเชือกบังคับม้า มีกลดแต่ไม่มีบริวารถือกลด

รูปที่ ๓.๓ ประติมากรรมลายแกะสลักรอบองค์พระธาตุพนม

ลักษณะรูปทรงของช้างที่กำลังเดิน และม้าที่กำลังวิ่งควบ คูมีชีวิตชีวา ส่วนรูปคนทั้ง
กษัตริย์และบริวาร มีลักษณะเตี้ยล่ำสัน ไม่สวมเสื้อ และไม่มีเครื่องประดับ ทรงแต่ภูษาเท่านั้น
ลักษณะหน้าตาดูเหมือนชนชาวพื้นเมือง ลวดลายกระหนกทั่วไป เป็นลายที่จำหลักด้วยช่างฝีมือสูง
ลักษณะการจัดเถา จัดจังหวะ ตลอดจนการบากตัวกระหนก และการบิดม้วนกลับของยอดกระหนก
ดูอ่อนช้อยงดงาม มีความละม้ายคล้ายคลึงกับลายกระหนกปั้นปูนสมัยทวารวดี เมื่อเปรียบเทียบกับ
ลวดลายแบบสมโบร์ไพรกุก ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ มีลักษณะใกล้เคียงกัน

สำหรับประตูทั้ง ๔ ด้านนั้น เป็นประตูหลอก ปิด เปิดไม่ได้ เหนือประตูจัดเป็นซุ้มลายโค้ง เป็น ๑ โค้งติดต่อกัน เหนือโค้งมีลักษณะคล้ายใบไม้ขนาดใหญ่ ๕ แฉก ปลายซุ้มมีรูปสิงห์ยืนทั้งสองด้าน ภายในของซุ้มประตูแต่ละด้าน มีการแกะสลักภาพประดับ ดังนี้ :

ด้านตะวันออก : ภาพ ต่าง ๆ ลบเลือนหมดแล้ว

ด้านตะวันตก : จำหลักรูปพระพรหม ประทับนั่งบนหลังหงส์ ๒ ตัว พระหัตถ์ซ้ายถือพวงลูกประคำ มีเทวดานั่งผ้าเตี่ยวยืนประนมมืออยู่ ตอนบนมีรูปเทวดาหะอยู่ข้างละ ๑ องค์

ด้านเหนือ : จำหลักรูปพระนารายณ์ ๔ กร ทรงครุฑ มีเทวดานั่งชันเข้าทั้งสององค์ ตอนบนทั้งสองด้านมีรูปเทวดาหะ และยังมีรูปเทวดาผู้หญิงถือดอกบัวอยู่ทั้งสองข้าง

ด้านใต้ : จำหลักรูปพระอิศวร ทรงโคนนทิ มีเทวดา ๑ องค์ประกอบ

ผนังขององค์พระธาตุระหว่างแถบลายกับซุ้มประตู จะมีกลุ่มเสาประดับทั้งเสาแบนและเสากลม เสากลมมีด้านละ ๓ เสา เป็นเสากลมดินเผา มีรูปร่างคล้ายลูกมะหวดของหน้าต่างปราสาทขอม ลักษณะลวดลายสวยงาม มีลักษณะคล้ายกับเสาประดับกรอบประตูปราสาท ที่สมโบรีไพรกุก สมัยเจนละหรือเจนละ แต่มีลวดลายน้อยกว่า”^{๓๘}

“การขุดค้นและการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีภายหลังที่พระธาตุพนมถ่มนั้น แรกทีเดียวมีการสร้างเป็นคูหาขึ้นก่อนเพราะพบแท่งหินและแผ่นหินกรอบประตูที่มีทางเข้าด้านเดียว ลักษณะการเข้าหินของกรอบประตู เป็นลักษณะที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอมสมัยเมืองพระนคร ที่เรียกว่า แบบสมโบรีไพรกุก ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งร่วมสมัยเดียวกับสมัยทวารวดี แต่เป็นศาสนสถานทางศาสนาฮินดูมากกว่าทางพุทธศาสนา และคงมีความสัมพันธ์กับรัฐเจนละบก ที่มีเมืองสำคัญอยู่ทางอุบลราชธานี ต่อมาศาสนสถานแห่งนี้ได้รับการสร้างตกแต่งเพิ่มเติมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ในช่วงเวลานี้มีการก่ออิฐและสลักภาพเป็นรูปบุคคล จี๊มา จี๊ช้าง การล่าสัตว์และมีลวดลายประดับ มีการทำซุ้มประตูหลอกอีก ๓ ช่อง พร้อมด้วยการสลักลวดลายเป็นรูปเทพเจ้าสูงสุดของศาสนาฮินดูทั้ง ๓ ช่อง ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าศาสนสถานแห่งนี้เป็นของเมืองในลัทธิศาสนาฮินดูอย่างชัดเจน ศาสนสถานแห่งนี้มีสภาพเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน ๒ ชั้น ย่อส่วนลดขนาดขึ้นไป และบริเวณโดยรอบมีแท่งหินรูปเสมาหินแบบทวารวดีปักล้อมตามทิศสำคัญในลักษณะแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ เสาหินบางแห่งสลักเป็นรูปสฤงและลวดลายสัญลักษณ์ทาง

^{๓๘} สกว. รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, หน้า ๑๓๕ - ๑๔๓.

พุทธศาสนา ทำให้เห็นการขัดแย้งกับศาสนสถานที่มีลักษณะเป็นปราสาทในลัทธิศาสนาฮินดู ทำให้อาจตีความได้ว่า น่าจะมีการแปลงศาสนสถานแห่งนี้ให้เป็นพระสถูปหรือพระธาตุเจดีย์ทางพุทธศาสนา เมื่อความเชื่อทางศาสนาฮินดู ลดความสำคัญลง”^{๓๕}

เกี่ยวกับอายุการสร้างองค์พระธาตุพนมนั้น นักโบราณคดี หลายท่านต่างมีความเห็นหลายแง่หลายมุม ดังนี้ :

สมเด็จพระยาตำราธิราชอนุภาพ ทรงวินิจฉัยไว้ในหนังสือ “นิทานโบราณคดี” ตอนหนึ่งว่า : “ทั้งรูปสัณฐาน แลวดลายของพระธาตุพนม ชวนให้เห็นว่า จะสร้างก่อนขอม คือสร้างแต่ในสมัยเมื่อมีอาณาจักรหนึ่ง ซึ่งเรียกในจดหมายเหตุจีนว่า ฟูนัน คือราว ศตวรรษที่ ๖ - ๑๐”

สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงกล่าวไว้ใน “สาส์นสมเด็จพระเจ้า” ว่า : “พระธาตุพนม ก็เป็นของก่อต่อมาเหมือนกัน ตอนล่างเป็นของเขมร มีสองชั้น เข้าใจว่าเดิมจะต้องมีสามชั้น แต่พังเสียแล้วชั้นหนึ่ง ลักษณะเป็นมณฑปซ้อนกัน แต่ยอดจะเป็นอย่างไรพูดไม่ถูก คิดว่าเป็นของเขมรเก่าก่อนที่โคราช เช่น พิมาย พนมรุ้ง ขึ้นไปอีก”

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ได้กล่าวไว้ในปาฐกถาเรื่อง “ของดีในภาคอีสาน” ว่า : “พระธาตุพนม เป็นเจดีย์รุ่นเก่าที่สุดในประเทศไทย เชื่อว่าสร้างใน พ.ศ. ๑๐๐๗ โดยมีเหตุผลประกอบกันหลายทาง เช่น ในเขตจามซึ่งอยู่ในประเทศญวน มีถาวรวัตถุซึ่งสร้างโครงวิธีอย่างเดียวกัน ล้วนแต่สอบสวนได้หลักฐานว่ามีอายุ ๑,๔๐๐ ปีเศษทั้งนั้น เมื่อนำหลักฐานทางโบราณคดีมาพิจารณาประกอบกับตำนานพื้นเมือง จึงเป็นที่แน่นอนว่าพระธาตุพนมมีอายุ ๑,๔๐๐ ปีเศษ”

อาจารย์มานิต วัลลิโกดม ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “โคตรบูร” จากวารสาร “เมืองโบราณ” ฉบับ “พระธาตุพนม” ตอนหนึ่งว่า : “จากลักษณะลวดลายและรูปภาพพอกำหนดได้ว่า พระอุรังคธาตุเจดีย์ น่าจะมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ ส่วนแบบอย่างสถาปัตยกรรมมีลักษณะคล้ายโบราณสถานประเทศจามปา”

อาจารย์สงวน รอดบุญ กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธศิลป์ลาว” มีความเห็นว่า : “พระธาตุพนมน่าจะมีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ คือมีอายุร่วมสมัยกับศิลปทวารวดี และศิลปสมัยเจนละ หรือศิลปในยุคแรกของขอม และเชื่อว่าแต่เดิม พระธาตุพนมคงจะสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์มากกว่าในพุทธศาสนา เพราะงานประติมากรรมที่ปรากฏชัดเป็นรูปของการล่า

^{๓๕} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น:ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๔๒), หน้า ๘๗.

สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ อยู่ด้านทิศเหนือ และพระอิศวรทรงโคบนขุม ด้านตะวันตก สำหรับลักษณะสถาปัตยกรรมนั้น น่าจะได้รับแบบอย่างสืบเนื่องมาจาก สถาปัตยกรรมของอาณาจักรจัมปา ซึ่งได้รับ อิทธิพลมาจากสถาปัตยกรรมของอินเดียได้อีกทอด หนึ่ง”^{๔๐}

๓.๔.๒ พระธาตุพนมในฐานะสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง

พระธาตุพนม มีบทบาท หน้าที่เป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจการเมือง การปกครอง นัก โบราณคดีบางท่านเชื่อว่า พระธาตุพนมเป็นศาสนสถานทางศาสนาพราหมณ์ หรือ ฮินดูมาก่อน^{๔๑} ต่อมา เมื่ออาณาจักรลาวล้านช้างได้แผ่อิทธิพลจากหลวงพระบางลงมาถึงดินแดนศรีโคตบูรนี้ จึงถูก แปลงให้เป็นสถูป หรือ พระธาตุเจดีย์ทางพระพุทธศาสนาแทน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ พระธาตุพนม แปลงรูปทรงจาก เขมรเป็นลาว โดยมีพระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรลาวล้านช้าง เป็นผู้ครอบครอง และให้การบูรณะปฏิสังขรณ์มาโดยตลอด

พ.ศ. ๒๐๘๒ พระเจ้าโพธิสัรราช ผู้ครองนครหลวงพระบางได้เสด็จมาบูรณะพระธาตุ พนม ได้สร้างพระวิหารหลวงมุงหลังคาด้วยตะกั่วทั้งหลัง พ.ศ. ๒๐๙๓ – ๒๑๑๕ สมัยสมเด็จพระ ไชยเชษฐาธิราช ผู้สถาปนานครเวียงจันทน์ให้เป็นศูนย์กลางของรัฐ ได้เสด็จมาบูรณะปฏิสังขรณ์ รวมทั้งปรับให้เป็นพุทธสถานอย่างสมบูรณ์ พ.ศ. ๒๑๕๑ เจ้าพระยานครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคต บูร ได้มาบูรณะและสร้างกำแพงแก้ว พ.ศ. ๒๒๓๓ - ๒๒๓๕ ท่านราชครูหลวงโพนสะเม็ก ได้ทำ การบูรณะพระธาตุพนมขึ้นใหม่ โดยต่อเติมเรือนธาตุชั้นที่สามขึ้น พร้อมทั้งต่อยอดพระสถูปให้ สมบูรณ์ตามแบบทรงของล้านช้าง บรรจุพระบรมธาตุในบริเวณตอนบนของพระสถูป คือบริเวณ ระหว่างเรือนธาตุกับยอดพระสถูป และสันนิษฐานว่า สร้างตำนานอูรังคราธุขึ้น เพื่ออธิบายความ เป็นมาของพระธาตุพนม ตำนานนี้เป็นการผูกเรื่องราวทางพุทธศาสนาเข้ากับประวัติความเป็นมา ของบ้านเมืองในสมัยศรีโคตบูรและกษัตริย์ของล้านช้าง การสร้างและบูรณะพระธาตุพนมขึ้นใน ครั้งนี้มีนัยที่สำคัญคือ ให้เป็นศาสนสถานที่ปันเขตแดนระหว่างจำปาศักดิ์และเวียงจันทน์ คือไม่ให้ เป็นของใคร แต่ให้ทั้งสองฝ่ายถือเป็นปูชนียสถานร่วมกัน

จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๖ ตามสนธิสัญญาปันเขตแดนระหว่าง ฝรั่งเศสและสยามประเทศ พระธาตุพนมซึ่งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ได้ตกเป็นของไทยนับแต่นั้น จนกระทั่งต่อมา ปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ โดยหวังผลทางการเมืองเป็นสำคัญ จากแนวความคิด ที่ว่า หากรัฐบาลจัดการบูรณะขึ้นแล้วจะเป็นทางชักจูงจิตใจประชาชนแถบอินโดจีนให้เข้าร่วมใน

^{๔๐} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, หน้า ๑๔๔ - ๑๔๕.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

ราชอาณาจักรไทยได้หลายหมื่นคน จึงมีมติให้กรมศิลปากรดำเนินการ มีการต่อเติมเสริมยอดสูงกว่าเดิมอีก ๑๐.๐๐ เมตร รวมเป็น ๕๓.๐๐ เมตร ให้สามารถมองเห็นได้แต่ไกล ทั้งจากฝั่งไทยและฝั่งลาว กล่าวได้ว่า พระธาตุพนม ได้แปลงรูปทรงอีกครั้งหนึ่ง คือ เดิมจาก เขมรเป็นลาว แล้วแปลงกายจาก ลาวเป็นไทยในที่สุด พระธาตุพนมได้แสดงบทบาท ทำหน้าที่สัญลักษณ์แทนอำนาจการเมืองการปกครอง มีความสำคัญทั้งในระดับชาติและภูมิภาค นับแต่อดีตกาลตราเป็นมาทุกวันนี้

๓.๔.๓ พระธาตุพนมในฐานะศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและท่องเที่ยว

พิจารณาจากภูมิประเทศ พระธาตุพนมอยู่ริมฝั่งขวาหรือทิศตะวันตกของแม่น้ำโขงซึ่งไหลจากทิศเหนือลงมาทางทิศใต้ มีแม่น้ำก่ำซึ่งไหลมาจากหนองหานจังหวัดสกลนคร ลงสู่แม่น้ำโขงทางตอนใต้บริเวณที่ตั้งพระธาตุพนม ทางด้านฝั่งซ้ายหรือทิศตะวันออกตรงข้ามเป็นจุดบรรจบของลำน้ำเซบั้งไฟซึ่งไหลมาจากเทือกเขาพนมแดนประเทศ สปป.ลาวและเวียตนาม ทำเลที่ตั้งดังกล่าวนี้ว่าเป็นจุดศูนย์กลางของชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและท่องเที่ยว สามารถเชื่อมต่อกับชุมชนเมืองอื่นได้โดยสะดวก ทางด้านทิศเหนือ ถึงกำแพงพระนครเวียงจันทน์ หนองหลวง พระบาง เชียงของ เชียงแสน และมณฑลยูนนาน ประเทศจีน ทางด้านทิศใต้ ถึง แขวงสะหวันนะเขต เมืองจำปาศักดิ์ ประเทศ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) กรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา จนถึงกรุงไซ่ง่อนประเทศเวียดนาม ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ อาศัยลำน้ำเซบั้งไฟ ลำน้ำสาขาบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ประเทศ สปป.ลาว ถึง แขวงเชียงขวาง ขึ้นไปถึงภาคเหนือของประเทศเวียดนาม และทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ติดต่อภาคอีสานของประเทศไทยได้ทั้งหมด พระธาตุพนม จึงมีบทบาทเป็นศูนย์กลางการคมนาคม การค้าพาณิชยกรรม เป็นจุดพักนอน เป็นจุดหมายปลายทางของการเดินทาง การท่องเที่ยวและการจาริกแสวงบุญบูชาพระธาตุพนม คติแนวคิดเกี่ยวกับเทวสถานทางศาสนาฮินดู กับพระสถูปเจดีย์ทางพุทธศาสนามีส่วนคล้ายคลึงกันว่า พื้นที่บริเวณที่ตั้งเทวสถานหรือพระสถูปเจดีย์นั้น ถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์กลางจักรวาล บันไดนาถที่ทอดยาวจากเบื้องล่างขึ้นสู่ด้านบนหรือซุ้มประตูทางเข้าที่ทำเป็นรูปนาคนั้น ล้วนเป็นสัญลักษณ์คู่ประหนึ่งว่า ผู้จาริกแสวงบุญกำลังเดินขึ้นบันไดรู้สู่สรวงสวรรค์หรือศูนย์กลางจักรวาล บริเวณโดยรอบที่ตั้งพระธาตุพนม บริเวณสองข้างลำน้ำโขงและแม่น้ำสาขา เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณมาก่อนเก่า สอดรับกับนิทานตำนานอุรังคธาตุ ที่ผูกเรื่องถึง เมืองศรีโคตบูร อันเป็นที่ตั้งของพระธาตุพนม และเป็นศูนย์กลางการติดต่อกับอีกหลายเมืองที่กล่าวถึงในตำนาน^{๔๒}

^{๔๒} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น:ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า ๘๖ - ๘๘.

๓.๔.๔ พระธาตุพนมในฐานะศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อและพิธีกรรม

พระธาตุพนม เป็นศูนย์รวมของความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อ พิธีกรรม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาว มีบทบาทเป็นพื้นที่ทางสังคม เป็นศูนย์รวมผู้คนในชุมชน เป็นส่วนสำคัญในระบบของสังคม ทำหน้าที่ควบคุมสังคมให้เกิดความสมานฉันท์ สันติสุข สงบร่มเย็น ควบคุมความประพฤติของผู้นับในชุมชนให้อยู่ในกรอบ จารีต ประเพณี^{๔๓} พิธีกรรมความเชื่ออันเป็นจารีตประเพณีในรอบขวบปี ถือเป็นหน้าที่ทุกคนจะต้องสามัคคีปฏิบัติร่วมกัน เพื่อความอุดมสมบูรณ์พูนผลให้เกิดและประสบแต่สิ่งดีงามกับตนเอง และชุมชนโดยรวม ทุกวันนี้พระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางความเชื่อความศรัทธาของคนไท อีสานและชาวลาวทั้งสองฝั่งโขง โดยมีความเชื่อสืบทอดต่อกันมาว่า “ถ้าใครได้มีโอกาสเดินทางไปไหว้พระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ ทำบุญกุศล ถวายเครื่องสักการะบูชา เมื่อตายแล้วจะได้ไปสู่สวรรค์” ด้วยเหตุนี้อย่างน้อยที่สุดครั้งหนึ่งในชีวิตต้องจาริกแสวงบุญสักการะบูชาองค์พระธาตุพนมให้ได้

กล่าวโดยสรุป การสร้างพระสถูปเจดีย์ เพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ของพระพุทธเจ้า ได้มีมาตั้งแต่ภายหลังการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้ว และกลายเป็นประเพณีนิยม เพื่อสืบทอดบรรพบุรุษศาสนาเรื่อยมา องค์พระธาตุพนมเป็นพระสถูปเจดีย์ เป็นปูชนียสถานที่สำคัญและเก่าแก่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสานของประเทศไทย เชื่อกันว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุส่วนที่เป็นพระอุรังคธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพ สักการะ กราบไหว้ บูชา ของชุมชนอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง มาช้านาน ตามตำนานอุรังคธาตุ กล่าวว่า พระธาตุพนมได้ก่อสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. ๘ ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ ดำรงคงอยู่เรื่อยมา จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๘ จึงได้หักพังทลายลง และได้รับการก่อสร้างขึ้นมาใหม่ให้คงสภาพเดิมไว้ แล้วเสร็จ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ นักโบราณคดี มีความเห็นว่า องค์พระธาตุพนมน่าจะมียุคอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๔ เป็นเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูมาก่อน ต่อมาจึงแปลงศาสนสถานแห่งนี้ให้เป็นพระสถูปหรือพระธาตุเจดีย์ทางพระพุทธศาสนา พระธาตุพนมมีความสำคัญหลายประการได้แก่ (๑) เป็นพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธคิลี (๒) เป็นสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง (๓) เป็นศูนย์กลางชุมชนชุมชนการค้า การสัญจร และท่องเที่ยว และ (๔) เป็นศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อและพิธีกรรม ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

^{๔๓} สุรพล คำหิ่กุล, แผ่นดินอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕),

บทที่ ๔

ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม

ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีหลายประเภทและหลายรูปแบบ เป็นการประสมประสานของคติความเชื่อยุคบุรพกาลที่ยังคงอิทธิพลสืบเนื่องถึงยุคปัจจุบัน กับพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู และพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทและมหายาน ที่คลุกเคล้าประสมกลมกลืนกันจนกลายเป็นหนึ่งเดียว ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิม ที่ล่าสัตว์และหากิน มีวิถีชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติและสายน้ำ คติความเชื่อจึงเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ อำนาจเหนือธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ผีสางเทวดา และพญานาค คติความเชื่อเหล่านี้ ได้ประยุกต์ร่วมเข้ากับพิธีกรรมทางศาสนา กลายเป็นธรรมเนียมประเพณี ขนบประเพณี และจารีตประเพณี ถือปฏิบัติในการดำรงชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนตาย งานวิจัยนี้ได้ศึกษาถึง ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม ประมวลได้ดังนี้ :

- ๔.๑ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์
- ๔.๒ ความเชื่อเรื่องผี
- ๔.๓ ความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค
- ๔.๔ ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์
- ๔.๕ ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี ฮีตสิบสอง
- ๔.๖ ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี คลอง ครรลอง หรือคลองสิบสี่

๔.๑ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์

ชุมชนอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ เชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ว่าสามารถดลบันดาลสิ่งที่ดี หรือสิ่งที่ร้าย ให้เกิดกับชีวิตตน คนใกล้ชิด ชีวิตครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชน ตลอดจนสังคมหมู่ใหญ่ของชาติบ้านเมืองได้ เป็นคติความเชื่อที่มีมาตั้งแต่ยุคบุรพกาล สอดรับกับแนวคิดลัทธิเทวนิยมของปรัชญาตะวันตก ที่มีศรัทธาและความเชื่อเป็นตัวนำว่า ปรากฏการณ์ธรรมชาติทั้งมวล เกิดจากความประสงค์ และเป็นพระบัญชาของพระผู้เป็นเจ้า การวิพากษ์เกี่ยวกับความเชื่อ ในเรื่อง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ว่ามีอยู่จริง หรือ

ไม่มีจริง เป็นข้อถกเถียงที่หาข้อยุติไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องยากแก่การพิสูจน์ให้เห็นเป็นรูปธรรม และกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นทางตาได้ เพราะเป็นเรื่องเหนือสามัญวิสัยของมนุษย์^๑

พระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับการจำแนกว่าเป็นปรัชญาลัทธิเทวนิยม มีท่าที แนวคิด และความเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อเหล่านี้ไว้อย่างไรนั้น ประมวลโดยย่อได้ ดังนี้ :

๔.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์

พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายคำว่า สักคัลลิตธิ อธิติฤทธิ ปาฏิหาริย์ ดังนี้ :

สักคัลลิตธิ : ที่เชื่อถือว่ามีอำนาจอาจบันดาลให้สำเร็จได้ดังประสงค์ ขลัง เช่น สิ่งสักคัลลิตธิ วัตถุมงคลสักคัลลิตธิ

สิ่งสักคัลลิตธิ : สิ่งหรือภาวะที่เชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ สามารถบันดาลให้เป็นไปหรือให้สำเร็จได้ดังปรารถนา เช่น ขอให้สิ่งสักคัลลิตธิบันดาลให้เขาหายจากโรคร้าย

อธิติฤทธิ : อำนาจสักคัลลิตธิ อำนาจ

ปาฏิหาริย์ : สิ่งที่น่าอัศจรรย์ ความอัศจรรย์ มี ๓ อย่าง คือ (๑) อธิติปาฏิหาริย์ = ฤทธิเป็นอัศจรรย์ หมายถึง การแสดงฤทธิ์ที่พ้นวิสัยของสามัญมนุษย์ได้อย่างน่าอัศจรรย์ (๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ = การดำใจเป็นอัศจรรย์ หมายถึง การดำใจ ทายใจคนได้อย่างน่าอัศจรรย์ (๓) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ = การสอนเป็นอัศจรรย์ หมายถึง คำสั่งสอนอันอาจจูงใจคนให้นิยมเชื่อถือไปตามได้อย่างน่าอัศจรรย์ กระทำสิ่งที่ตามปกติทำไม่ได้ เช่น ปาฏิหาริย์ขึ้นไปอยู่บนหลังคา^๒

๔.๑.๒ ความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม

พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธเรื่องสิ่งสักคัลลิตธิ อธิติฤทธิ ปาฏิหาริย์ มีเรื่องราวในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้หลายแห่ง มีพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้อง นำมาอ้างอิงประกอบได้ดังนี้ :

ในแก้วกฐสูตร คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ความสำคัญมีว่า :

เราทำให้แจ้งปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว จึงได้ประกาศให้รู้กัน ปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง คือ อธิติปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์

^๑ กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน, “การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอธิติปาฏิหาริย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๓ - ๑๑๔.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐, (กรุงเทพมหานคร : ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒).

(๑) อิทธิปาฏิหาริย์...คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียว แสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปได้ ทะลุฝา กำแพง (และ) ภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือต่ำลงในแผ่นดิน เหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมี อานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้

(๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์... คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทายจิต ทายเจตสิก ทายความวิตก วิจารณ์ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้ว่า จิตของท่านเป็นอย่างนี้ เป็นไปโดยอาการอย่างนี้

(๓) อนุสาสนีปาฏิหาริย์...คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพร่ำสอนอย่างนี้ว่า ‘ท่านจงตรึกตรองอย่างนี้ อย่าตรึกตรองอย่างนั้น จงใส่ใจอย่างนี้ อย่าใส่ใจอย่างนั้น จงละสิ่งนี้ถึงเข้าถึงสิ่งนี้ อยู่เถิด’ นี้จัดเป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์อย่างหนึ่ง^๓

ในสัมปสาทนียสูตร คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ความสำคัญมีว่า :

อาเทศนาปาฏิหาริย์ ๔ ประการนี้ คือ :

(๑) บุคคลบางคนในโลกนี้ ดัดใจได้ด้วยนิมิตว่า ‘ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่าน เป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ความคิดของท่านเป็นดังนี้’ ถ้าเขาดัดใจได้มากอย่าง การดัดใจนั้น ย่อมเป็นเช่นนั้นทีเดียว ไม่เป็นอย่างอื่น นี้เป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ ประการที่ ๑

(๒) บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ดัดใจได้ด้วยนิมิต แต่ได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วจึงดัดใจได้ว่า ‘ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ความคิดของท่านเป็นดังนี้’ ถ้าเขาดัดใจได้มากอย่าง ฯลฯ นี้เป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ ประการที่ ๒

(๓) บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ดัดใจได้ด้วยนิมิต ทั้งมิได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วดัดใจได้เลย แต่ได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจารณ์ จึงดัดใจได้ว่า ‘ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ฯลฯ’ นี้เป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ ประการที่ ๓

(๔) บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ดัดใจได้ด้วยนิมิต มิได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วดัดใจ ทั้งมิได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจารณ์ แล้วดัดใจได้เลย แต่ยอมกำหนดรู้ใจของผู้ได้สมาธิ ซึ่งยังมีวิตกวิจารณ์ด้วยใจได้ว่า ‘มนัสสขารของท่านผู้นี้ตั้งอยู่ด้วย

^๓ ที.สี. (ไทย) ๘/๔๘๓ - ๔๘๖/๒๑๔ - ๒๑๖.

ประการใด เขาจะต้องตรึงถึงวิตกข้อนี้ ในลำดับจิตนี้ ด้วยประการนั้น ถ้าเขาดักใจได้มากอย่าง การดักใจนั้นย่อมเป็นเช่นนั้นทีเดียวไม่เป็นอย่างอื่น นี่เป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ประการที่ ๔^๔

จากพุทธพจน์ข้างต้นนี้ สรุปความได้ว่า :

(ก) อิทธิปาฏิหาริย์ มีอยู่จริง และสามารถแสดงฤทธิ์ ได้หลายอย่างคือ (๑) คนเดียว แสดงเป็นหลายคน (๒) หลายคนแสดงเป็นคนเดียว (๓) แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไป (๔) ทะลุฝา กำแพง (และ) ภูเขาไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่าง (๕) ผุดขึ้นหรือต่ำลงในแผ่นดิน เหมือนไปในน้ำ (๖) เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดิน (๗) นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไป (๘) ใช้ฝ่ามือลูบลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมีอนุภาพมาก และ (๙) ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลก

(ข) อาเทศนาปาฏิหาริย์ คือสามารถทายใจ หรือดักใจได้ ๔ ประการ คือ (๑) ดักใจได้ด้วยนิมิต (๒) ดักใจได้ด้วยได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลาย (๓) ดักใจได้ด้วยได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจารณ์ และ (๔) ดักใจได้ด้วยกำหนดรู้ใจของผู้ได้สมาธิ ซึ่งยังมีวิตกวิจารณ์

(ค) อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ คือ ความสามารถสอนคนให้รู้ธรรม ให้มีปัญญาได้อย่างน่าอัศจรรย์ สอนคนที่ไม่รู้ให้รู้ได้ สอนคนที่มีติดบอดปัญญาให้มีปัญญาได้ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องและสนับสนุนการแสดงอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ว่าเลิศกว่าปาฏิหาริย์ใด ๆ

แนวคิดเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า มีพัฒนาการ หรือความเป็นมาจากการเจริญสมาธิ หรือ สมถกัมมัฏฐาน อันมีกสิณ ๑๐ เป็นอารมณ์ โดยปริกรรม จนเกิดอุคคหนิมิต และปฏิภาณนิมิต เมื่อเจริญจนชำนาญ ก็จะเกิดสมาบัติ ๘ ประการ คือ รูปฌาน ๔ และ อรูปฌาน ๔ สำหรับรูปฌาน ๔ ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ส่วนอรูปฌาน ๔ ได้แก่ อากาสานัญจายตนฌาน วิญญานัญจายตนฌาน อาภิญจัญญายตนฌาน และ เนวาสัญญานาสัญญายตนฌาน เมื่อได้สมาบัติดังกล่าวแล้ว ก็จะเกิดผล หรือได้รับอานิสงส์ คือ โลกียอภิญญา ๕ หรือโลกุตตรอภิญญา ๖ ซึ่งอิทธิปาฏิหาริย์ ก็ปรากฏอยู่ในอภิญญาทั้งสอง ข้อที่ ๑ เรียกชื่อว่า อิทธิวิธี บ้าง อิทธิวิช บ้าง หมายถึง การแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้^๕

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๘/๑๐๘.

^๕ กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน, “การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, หน้า ๑๑๔ – ๑๑๕.

ความเชื่อในเรื่อง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์นี้ ได้ถูกนำมาผูกเชื่อมโยง กับองค์ พระธาตุพนม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธศาสนา ว่าเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ อย่างยิ่ง และได้แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ให้เป็นที่ปรากฏประจักษ์พยานสืบต่อเรื่อยมา ความโดยละเอียดจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป ดังนี้ จึงกล่าวสรุปได้ว่า ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ มีความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม ดังความข้างต้น

๔.๒ ความเชื่อเรื่องผี

พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายคำว่า ผี ไว้ว่า : สิ่งที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นสภาพลึกลับ มองไม่เห็นตัว แต่อาจจะปรากฏเหมือนมีตัวตนได้ อาจให้ทุกข์หรือโทษได้ มีทั้งดีและร้าย เช่น ผีปู่ตายาย ผีเรือน ผีहां เรียกคนที่ตายไปแล้ว ฯลฯ^๖

ชุมชนอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อในเรื่องผีค่อนข้างมาก เชื่อว่าผีมีจริงและมีหลายประเภท ผีเป็นหนึ่งในบรรดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติ ที่มีอิทธิพลสูงยิ่ง ต่อวิถีชีวิตการดำรงคงอยู่ ตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นมรดกทางอารยธรรมสืบทอดต่อมาจากบรรพบุรุษยุคบุรพกาล ถึงปัจจุบัน อันเป็นคติความเชื่อแน่วถึเดียวกันกับชุมชนสมัยโบราณเกือบทุกภูมิภาคของโลก ที่มีรากเหง้าจากความไม่รู้และความกลัวในสิ่งลึกลับ ธรรมชาติ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ และอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ที่คลั่งคลาให้เข้าไปได้นับประการ ทั้งที่เป็นคุณ และเป็นโทษ

ลัทธิบูชาธรรมชาติ ได้เกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น จากคติความคิด ความเชื่อว่า ธรรมชาติทั้งหลาย มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจลึกลับ สิ่งสถิตอยู่ทุกหนแห่ง ไม่ว่าจะเป็นแผ่นดิน ปฐพี นที คงคา มหาสมุทร ป่าเขา ไพรพฤษย์ พืชพันธุ์ธัญญาหาร พายุลมฝนฟ้าคะนอง แม้แต่ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ฯลฯ ต่อมาเมื่อศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูแผ่อิทธิพลเข้ามา สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นบางส่วน กลายเป็นลัทธิบูชาเทพเจ้าหรือเทวดา บางส่วนกลายเป็นลัทธิบูชาผี ซึ่งมีทั้งผีดีที่ให้ทุกข์ และผีร้ายที่ให้โทษ ผลที่ตามมาคือ เกิดมีพิธีกรรมประกอบการสักการบูชา เช่น สรง สักวैया เทพเจ้า เทวดา หรือบรรดาผีทั้งหลายเหล่านั้น เกิดขึ้นมากมายหลายรูปแบบ หลายโอกาส กลายเป็นส่วนหนึ่งของจารีตประเพณี หรือฮัตคอง ที่ชุมชนมีหน้าที่ ต้องถือปฏิบัติร่วมกันในแต่ละเดือน แต่ละปี สืบมา

๔.๒.๑ ประเภทของผี

ประเภทของผีที่มีบทบาทสำคัญในชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ประมวลโดยสังเขป ได้ดังนี้ :

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐.

๑. ผีเฮือน หรือผีเรือนหรือผีเจ้าบ้าน เชื่อกันว่าบ้านทุกหลังจะมีผีเฮือน ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษของแต่ละครัวเรือน คอยดูแลปกป้องรักษาลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข และคอยขับไล่ผีชั่วร้ายหรือผีพเนจรจากที่อื่นไม่ให้มาทำร้ายคนในบ้าน

๒. ผีปู้ตา เชื่อกันว่าทุกหมู่บ้านจะมีผีบรรพบุรุษซึ่งเคยเป็นผู้นำหมู่บ้านเคยเป็นที่เคารพนับถือเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ จึงมีดอนปู้ตาและคูปู้ตาให้เป็นที่พักพอาศัยของผีประจำหมู่บ้าน และต้องมีการเซ่นไหว้ทุกปี

๓. ผิดาแสด เป็นผีที่มีบทบาทในการปกป้องรักษาท้องไร่ท้องนา ทำให้ข้าวกล้าเจริญงอกงาม อุดมสมบูรณ์ การเซ่นไหว้จะมีการเลี้ยงก่อนทำการปักดำและหลังการเก็บเกี่ยว ในงานบุญจารีตประเพณีฮีสืบสอง เช่นงานบุญคุณลาน เดือนยี่ บุญซำชะ เดือนเจ็ด บุญข้าวประดับดิน เดือนเก้า บุญข้าวสาก เดือนสิบ จะมีการบวงสรวง และพิธีกรรมเลี้ยงผีมหีศักดิ์หลักเมือง ผีปู้ตา ผีเฮือน หรือผีเจ้าบ้าน และผิดาแสด หรือผีประจำท้องไร่ท้องนา ไปพร้อมกันด้วย

๔. ผีปอบ เชื่อกันว่ามีผีชนิดหนึ่งสิงอยู่ในร่างกายของคนบางคนเรียกว่า ผีปอบ และคนที่ผีปอบสิงอยู่เรียกว่า เป็นปอบ เมื่อปอบมาสิงปอบจะกินเครื่องในจนหมด แล้วใช้ร่างกายนั้นเป็นเสมือนที่อาศัยเพื่อหากินไปเรื่อย อาหารของปอบคือเนื้อสดๆ เลือด และไส้ หากบ้านใดเลี้ยงไก่แล้วไก่หาย หรือพบว่ามิซากไก่ที่ถูกฉีกจนเลอะเทอะ ชาวบ้านจะรำลึกกันว่าปอบมากิน

๕. ผีฟ้านางเทียม ผีฟ้าหรือผีฟ้านางเทียมเป็นพิธีกรรมเข้าทรงเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บ โดยมีความเชื่อว่า การที่เจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุเป็นเวลายาวนานแบบประเดี๋ยวดีประเดี๋ยวร้ายโดยไม่หายขาดนั้น เป็นเพราะถูกผีเข้าทำ การจะรักษาต้องใช้ผีฟ้าหรือผีฟ้านางเทียมรักษา การประกอบพิธีจะมีผีฟ้านางเทียม หมอแคน และหมอลำผีฟ้า ตั้งวงล้อมรอบคนป่วย หมอแคนจะเป่าแคนขึ้น หมอลำผีฟ้าจะขับลำเป็นทำนองลำผีฟ้า ผีฟ้านางเทียมจะฟ้อนรำรอบๆ คนป่วยไปเรื่อย จนในที่สุดคนที่นอนป่วยจะค่อยๆ ลุกขึ้นฟ้อนรำร่วมกับผีฟ้านางเทียม มีอารมณ์สดชื่นแจ่มใส และหายป่วยในที่สุด^๓

ความเชื่อเกี่ยวกับผี มีบทบาท และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพของชุมชนเกษตรกรรม ที่ต้องพึ่งพา และขึ้นต่อธรรมชาติ ที่สำคัญคือน้ำฝน ทำให้เกิดมีพิธีระดับเทพเจ้าคือผีแถน หรือพญาแถนบนสวรรค์ บันดาลให้น้ำฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล เป็นที่มาของพิธีกรรมขอฝนขอคนิยมประจำปี คือประเพณีบุญบั้งไฟ หรือบุญเดือนหก

^๓ พระครูสุเทพสาครคุณ และคณะ, มรดกไท่ฮาน, (ขอนแก่น : บริษัทขอนแก่นคลังนานาชาติธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๔๑๒-๔๒๔.

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีทั้งหลายเหล่านี้ ได้ผสมผสานกลมกลืนเข้าด้วยกันจนแยกไม่ออกว่า พิธีกรรมใด เกิดจากความเชื่อในพระพุทธศาสนา ในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู หรือพิธีกรรมใด เกิดจากความเชื่อในเรื่องผี แต่ส่งเสริมกันไปโดยไม่มีความขัดแย้ง ในทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม มีการจัดแบ่งงานตามหน้าที่รับผิดชอบ หมอขวัญทำพิธีทางพราหมณ์ หมอธรรม หมอส่อง หมอลำผีฟ้าทำพิธีทางผี พระภิกษุสงฆ์ทำพิธีทางพระพุทธศาสนา พิธีกรรมในงานบุญประเพณีทั้งหลาย จึงต่างล้วนดำเนินไปได้ ด้วยความราบรื่น และบรรลุลวัตถุประสงค์ของชุมชน

๔.๒.๒ ความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม

คำว่า ฝิ ในความรับรู้ทั่วไป หมายถึง วิญญาณของผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว หรือที่มีอยู่แล้วโดยไม่ทราบว่ามีมาแต่เมื่อใด หรือมีมาอย่างไร วิญญาณที่หมายถึงฝิ แตกต่างกับวิญญาณในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ได้แก่ : (๑) จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) (๒) โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู) (๓) ฆานวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก) (๔) ชิวหาวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น) (๕) กายวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย) และ (๖) มโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ)^๘

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงภพภูมิ อันเป็นคติหรือที่ไปของผู้ประกอบกรรมและได้รับวิบากหรือผลของกรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๓ ภพ คือ : (๑) กามภพ คือ ภพ ที่เป็นกามาวจร (๒) รูปภพ คือ ภพ ที่เป็นรูปาวจร และ (๓) อรูปภพ คือ ภพ ที่เป็นอรูปาวจร^๙

กามภพ หรือ กามาวจรภูมิ ประกอบด้วย : อบายภูมิ ๔ มนุษย์โลก ๑ และ เทวโลก หรือ สวรรค์ ๖ รวมเป็น ๑๑ ชั้น อบายภูมิ ๔ คือ : (๑) นรก (๒) กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) เปต และ (๔) อสุรกาย เทวโลก หรือ สวรรค์ ๖ คือ : (๑) ชั้นจาตุมหาราชิกา (๒) ชั้นดาวดึงส์ (๓) ชั้นยามา (๔) ชั้นดุสิต (๕) ชั้นนิมมานรดี และ (๖) ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี^{๑๐}

รูปภพ หรือ รูปาวจรภูมิ คือ พรหมโลก ๑๖ ชั้น^{๑๑} ได้แก่ : (๑) พรหมปาริฉตชาภูมิ (๒) พรหมปุโรหิตาภูมิ (๓) มหาพรหมภูมิ (๔) ปริตตภาภูมิ (๕) อัปปมาณาภูมิ (๖) อาภัสราภูมิ (๗) ปริตตสุภาภูมิ (๘) อัปปมาณสุภาภูมิ (๙) สุภกนิหาภูมิ (๑๐) เวทปผลาภูมิ (๑๑) อสัณฺณิสิตตาภูมิ (๑๒) อวิหาสุทธาวาสพรหมภูมิ (๑๓) อตปปาสุทธาวาสพรหมภูมิ (๑๔) สุทิสสาสุทธาวาสพรหมภูมิ (๑๕) สุทิสสิสุทธาวาสพรหมภูมิ (๑๖) อกนิฏฐสุทธาวาสพรหมภูมิ

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๑/๕๖.

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑/๒๖๕.

^{๑๐} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๗/๑๐๕).

^{๑๑} พ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๖

อรุณภพ หรือ อรุณาวจรภูมิ คือ อรุณพรหม ๔ ชั้น ได้แก่ : (๑) อากาสนัญญาตนภูมิ (๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ (๓) อาภิญญาตนภูมิ (๔) เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ^{๑๒}

ภพภูมิทั้งสิ้น รวม ๓๑ ชั้น นี้ อรุณพรหมสูงกว่าพรหมโลก พรหมโลกสูงกว่าเทวโลก เทวโลกสูงกว่ามนุษย์โลก และมนุษย์โลกสูงกว่าอเบาภูมิ และ ฝิ จัดอยู่ในกลุ่มอเบาภูมิ ซึ่งเป็น ทุกคติภูมิ หรือ ภูมิที่ต่ำ

ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงฝิ ในลักษณะเปรียบเทียบที่เป็นฝ่ายอุกศล เป็นต้นว่า ใน ปฐมสังวาสสูตร^{๑๓} ว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน ๔ ประการ คือ :

(๑) สามิฝิอยู่ร่วมกับภรรยาฝิ (๒) สามิฝิอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา (๓) สามิเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาฝิ (๔) สามิเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา สามิฝิอยู่ร่วมกับภรรยาฝิ คือ : สามิเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุคเทจ เสดพของมินเมา อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มีใจถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินครอบงำ ค่าและคติเตียนสมณพราหมณ์ แม้ภรรยา ก็เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุคเทจ เสดพของมินเมา อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มีใจถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินครอบงำ ค่าและคติเตียนสมณพราหมณ์ สามิฝิอยู่ร่วมกับภรรยาฝิ เป็น อย่างนี้ เรื่องนี้ เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างตรงกันข้ามระหว่าง ฝิ กับ เทวดา ระหว่าง อุกศล กับ กุศล และ ทุคติ กับ สุคติ

เรื่องราวเกี่ยวกับฝิ ยังมีปรากฏในคัมภีร์อีกหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น คัมภีร์ธรรมบทวรรค กถา ความว่า สมัยพุทธกาล เมืองไพศาลีเกิดทุพภิกขภัย เกิดโรคระบาด ชาวเมืองไพศาลี จึงได้ นิมนต์พระพุทธเจ้าให้มาโปรด พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์สาวกจำนวน ๕๐๐ รูป เสด็จ จากกรุงราชคฤห์มาถึงเมืองไพศาลี ก็บังเกิดฝนโบกขรพรรษตกลงมา น้ำได้พัดพาเอาซากศพลอย ออกไปจนหมดสิ้น จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงโปรดให้พระอานนตส์วาทพระรัตนสูตรทำพระปริตร ระหว่างกำแพงเมืองสามชั้น และนำบาตรน้ำมนต์ของพระองค์ไปประพรมจนทั่วทั้งเมือง^{๑๔}

เหตุการณ์นี้จึงเป็นที่มาของงานบุญประเพณีเดือนเจ็ด หรือฮีตที่ ๗ คืองานบุญซำฮะหรือ บุญซำฮะ เพื่อชำระล้างเภทภัยสิ่งชั่วร้ายให้หมดไป ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับฝิผสมผสานกับ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนากลายเป็นจารีตประเพณีสิบสองเดือนหรือฮีตสิบสองอีกหลายคาบ หลายวาระ

^{๑๒} ที.ม.อ. (ปาตี) ๓๖๓/๓๕๔.

^{๑๓} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘.

^{๑๔} บ.ร.อ. (ไทย) ๔๓/๒๑๔/๑๔๕ - ๑๕๑.

ความเชื่อเรื่องผีได้ถูกนำมาผูกโยงกับองค์พระธาตุพนม โดยมีคติความเชื่อว่า มีผีเจ้าเฮือนสามพระองค์ หรือเจ้ามเหศักดิ์สามตน คือผีชั้นสูงระดับเทวดา ได้รับมอบหมายจากพระอินทราธิราช ให้เป็นผู้ดูแลรักษาองค์พระธาตุพนม ความโดยละเอียดจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป กล่าวโดยสรุป ความเชื่อในเรื่องผี เป็นมรดกทางอารยธรรมสืบทอดต่อมาจากบรรพบุรุษยุคบุรพกาล และยังส่งอิทธิพลถึงปัจจุบัน พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่ เพราะมีการกล่าวถึงในพระไตรปิฎก บ่อยครั้ง แต่พระพุทธศาสนาได้จำแนกหรือกำหนดให้ผี เป็นอมนุษย์ อยู่ในอบายภูมิ ซึ่งเป็นภพภูมิที่ต่ำกว่ามนุษย์โลก ดังนี้ จึงกล่าวได้ว่า ความเชื่อในเรื่องผี มีความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม ดังความข้างต้น

๔.๓ ความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค

ในชุมชนภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง มีตำนานเล่าขานเรื่องนาคหรือพญานาคเป็นอันมาก จนถึงกับมีคติความเชื่อว่า แม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำที่เกิดจากการแตกตัว หรือการซ่อนไซ ของพญานาค ตามตำนาน กำเนิดแม่น้ำโขง เช่น ตำนานพญานาค แห่งหนองแส ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานคำชะโนด ดังได้กล่าวมาแล้ว ยิ่งกว่านั้น ยังเชื่ออีกว่า ในวันออกพรรษา ถือเป็นวันที่พระพุทธเจ้า เสด็จลงมาจากสวรรค์ ขึ้นดาวดึงส์ นั้น บรรดานาคและนาคราช หรือพญานาค ที่อาศัยอยู่ในกลุ่มแม่น้ำโขง ต่างล้วนชื่นชม ยินดี จึงพากันจุดบั้งไฟ เป็นพุทธบูชา ถวายการกลับมาของพระพุทธเจ้า จนกลายเป็นตำนาน ที่มาของบั้งไฟพญานาค ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ของทุกปี

พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒^{๑๕} ได้อธิบายคำว่านาคว่า หมายถึง : (๑) งูใหญ่มีหงอน เป็นสัตว์ในนิยาย (๒) ชื่อชนเผ่าหนึ่งอยู่ในบริเวณเทือกเขานาคทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย และทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศพม่า มีหลายสาขา เช่น อาโณนาค กูกีนาค (๓) ช้าง (๔) ไม้กาะทิง (๕) ผู้ประเสริฐ ผู้ไม่ทำบาป เรียกคนที่ไปอยู่วัด เตรียมตัวจะบวช หรือกำลังจะบวช และคำว่า นาคราช หมายถึง พญางู

๔.๓.๑ นาคหรือพญานาค

นาคหรือพญานาค เป็นสัตว์ในตำนานมีลักษณะเป็นงูใหญ่ มีหงอน อาศัยอยู่ในแดนบาดาลหรือแดนลับแล ซึ่งเป็นแดนต่างมิติ มีอิทธิฤทธิ์สามารถจำแลงแปลงกายได้ดั่งใจปรารถนา นาคจัดว่าเป็นสัตว์กึ่งเทพ เป็นทั้งเทพเจ้าแห่งท้องน้ำ และเป็นเทพเจ้าแห่งท้องฟ้า นาคถือเป็นสัญลักษณ์ แห่งความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ ความมีวาสนา และ เป็นสัญลักษณ์ ของบันไดสายรุ้ง สู่จักรวาล

^{๑๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐.

ความเชื่อเรื่องนาคเป็นความเชื่อเก่าแก่ มีมาแต่โบราณ ก่อนยุคพุทธกาล สันนิษฐานกันว่า มีต้นกำเนิดจากประเทศอินเดียตอนใต้ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเป็นป่าเขา มีงูชุกชุม ประกอบกับงู เป็นสัตว์ที่มีพิษร้ายแรง ทำอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ ชาวอินเดียตอนใต้จึงนับถือว่ามีอำนาจ ดังปรากฏเรื่องราวของงูหรือนาคในเทพนิยาย และตำนานพื้นบ้าน หลายเรื่อง โดยเฉพาะในมหากาพย์ มหาภารตยุทธ์ ทางด้านศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูยังมีความเชื่อว่า นาคเป็นแท่นบรรทมของพระนารายณ์ ในเกษียรสมุทร โดยนาคนั้นมีชื่อว่า พญาอนันตนาคราช และ นาคยังเป็นสร้อยสังวาลของพระศิวเทพด้วย ต่อมาความเชื่อเรื่องนี้ได้แพร่หลายทั่วไปในทวีปเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรืออนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง

นาคมีหลายสีแตกต่างกันไปตามบารมี บ้างมีสีเขียว สีดำ หรือมีเจ็ดสี นาคตระกูลธรรมดา จะมีเศียรเดียว นาคตระกูลสูง อาจมีสามเศียร ห้าเศียร เจ็ดเศียร หรือ เก้าเศียร นาคเป็นสัตว์มีพิษร้าย มีอิทธิฤทธิ์ สามารถบันดาลให้เกิดคลื่นและโทษ สามารถขึ้นลง ตั้งแต่ใต้บาดาล พื้นโลก จนถึง เทวภพสวรรค์ นาคสามารถแปลงกาย เป็นมนุษย์รูปร่างสวยงามได้

คติความเชื่อเรื่องนาคกับปรากฏการณ์ธรรมชาตินั้น ถือกันว่า นาคเป็นสัญลักษณ์แห่งธาตุน้ำ สร้างความอุดมสมบูรณ์แก่สรรพชีวิตทั้งปวง และมีความเชื่อว่าในแต่ละปี นาคจะให้น้ำต่างกัน ซึ่งคำพยากรณ์ เกี่ยวกับการให้น้ำของนาคดังกล่าวมานั้น เสมือนหนึ่งเป็นเกณฑ์วัดปริมาณน้ำฝนในแต่ละปี นอกจากความเชื่อเรื่องนาค เกี่ยวข้องกับน้ำบนโลกแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับน้ำในแดนสวรรค์ด้วย คนโบราณเชื่อว่า สายรุ้งกับนาค เป็นอันเดียวกัน เป็นสิ่งเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์ กับโลกสวรรค์ ข้างหนึ่งของรุ้ง จะคู่น้ำจากพื้นโลกขึ้นไปข้างบน เมื่อถึงจุดที่สูงที่สุด จะปล่อยลงมาเป็นน้ำฝน^{๑๖}

๔.๓.๒ ความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระชาตูปนม

เรื่องราวของนาคมีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง ประมวลที่สำคัญโดยสังเขปดังนี้ :

๑) กัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ได้กล่าวถึง พระพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ฌาลันมุจลินท์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสาวยิมุตติสุขอยู่เป็นเวลา ๗ วัน ยามนั้นได้บังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นเป็นฝนเจือลมหนาวตกพรำตลอด ๗ วัน ลำดับนั้นพญานาคมุจลินท์ ได้ออกจากที่อยู่ของตนไปโอบรอบพระวรกายของพระพุทธเจ้า ด้วยขนด ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่า ความหนาว ความร้อน สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน อย่าได้เบียดเบียนพระพุทธเจ้า ครั้นล่วงไป ๗ วัน พระพุทธเจ้า

^{๑๖} ฉัตรถาวร จินดาเดช, “นาค”, ใน นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๓, โดยกรมศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖๘-๑๗๓.

ทรงออกจากสมาธิ พญานาคมุขลินีรู้ว่าฝนหาย ปลอดภัยแล้ว จึงคลายขนคอก จ้าแงร่างของตนเป็นมานพ ยืนประนมมือ ถวายอภิवाทอยู่ ณ เบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า^{๑๗}

๒) คัมภีร์พระวินัยปิฎก มหาวรรค เรื่อง นาคแปลงกายเป็นมนุษย์มาขอบรรพชา ความว่า : นาคตัวหนึ่งมีความคิดว่า ถ้าได้บรรพชาเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา ก็จะพ้นจากกำเนิดนาคและได้อัฏฐาพมณูญ์ฉัพพัตถ์ จึงแปลงกายเป็นชายหนุ่มเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายขอบรรพชาและได้อุปสมบท ต่อมาพระนาคอาศัยอยู่ในวิหารหลังสุดท้ายกับภิกษุรูปหนึ่ง ครั้นยามย่ำรุ่ง ภิกษุรูปนั้นตื่นขึ้นไปเดินจงกรมอยู่ในที่แจ้ง เมื่อออกไปแล้ว พระนาคก็วางใจก้าวลงสู่ความหลับ ทำให้วิหารทั้งหลังเต็มไปด้วยงู ขนดื่นออกทางหน้าต่าง ครั้นภิกษุนั้นกลับมาผลัดบานประตูจะเข้าวิหาร ได้เห็นกตักตะลิ่ง ร้องเสียงดัง ภิกษุทั้งหลายวิ่งเข้าไป พระนาคได้ตื่นขึ้น และยอมรับว่าเป็นนาค ครั้นนั้นพระพุทธเจ้ารับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ได้ตรัสกับพระนาคนั้นว่า : พวกเจ้าเป็นนาคไม่มีความงอกงามในพระธรรมวินัยนี้ ไปเกิดนาค เจ้าจงเข้าจำอุโบสถในคิณิที่ ๑๔ คิณิที่ ๑๕ และคิณิที่ ๘ แห่งปักษีนั้นแหละ ด้วยอุบายอย่างนี้ เจ้าจักพ้นจากกำเนิดนาคและได้อัฏฐาพมณูญ์ฉัพพัตถ์ นาคครั้งได้ทราบวาทน์ไม่มีความงอกงามในพระธรรมวินัยนี้แน่นอน ก็มีทุกข์เสียใจ หลังน้ำตาสงเสียงดังหลีกไป ลำดับนั้น พระพุทธเจ้ารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า : เหตุที่ทำให้นาคปรากฏร่างเป็นนาค มี ๒ ประการคือ (๑) เวลาที่เสพเมถุนธรรม กับนางนาคมีชาติเสมอกัน (๒) เวลาที่วางใจก้าวลงสู่ความหลับ^{๑๘}

๓) ใน อรุณเวลปาฏิหาริยกถา ว่าด้วยปาฏิหาริย์ที่ตำบลอรุเวลา ณ แม่น้ำเนรัญชรา พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับท่านชฎิลอรุเวลกัสสปะว่า : ถ้าเขาไม่หนักใจคตินี้พระองค์จะขอพักในโรงไฟ ชฎิลอรุเวลกัสสปะกราบทูลว่า เขาไม่หนักใจเลย แต่ว่าที่โรงไฟนี้มีพญานาค เป็นสัตว์ร้าย มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษ มีพิษร้าย มันจะทำร้ายพระองค์ท่าน พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าไปในโรงไฟ พญานาคเห็นเช่นนั้น ก็ไม่พอใจจึงบังหวนควัน ฝ่ายพระพุทธเจ้าก็ทรงบังหวนควันในโรงไฟนั้น พญานาคทนการหลบหลู่ไม่ไหวจึงฟันไฟราวกับไฟไหม้ป่าสุ่ ฝ่ายพระพุทธเจ้าทรงโพลงไฟสู้บ้าง เรือนไฟก็ลุกโพลงโชติช่วงคจทะเลเพลิง พวกชฎิลกล่าวกันว่า พระองค์คงถูกพญานาคทำร้ายเป็นแน่ ครั้นราตรีนั้นผ่านไป เปลวไฟของพญานาคถูกทำลาย ส่วนเปลวไฟหลากสีของพระพุทธเจ้าผู้ทรงฤทธิ์ยังอยู่ พระรัศมีหลากสีคือ สีเขียว สีแดง สีแสด สีเหลือง สีแก้วผลึกปรากฏที่พระกายของ

^{๑๗} พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๘๕.

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๑/๑๗๕ - ๑๗๗.

พระอังคีรส พระพุทธเจ้าทรงจับพญานาคขดลงในบาตรแล้วทรงแสดงแก่ชฎิลอุรุเวลกัสสปะว่า
เดชของพญานาคนั้น ถูกครอบงำด้วยเดชของพระองค์แล้ว^{๑๙}

๔) ใน ชาตก มีการกล่าวถึงนานาไว้มาก เช่นในทศชาติ เรื่องกฐินัตตชาตก^{๒๐} พระชาต
ลำดับที่ ๖ เป็นการบำเพ็ญศีลบารมี ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ โดยในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์
เสวยพระชาติเป็นนาคนามว่า กฐินัตต มีปณิธานรักษาอุโบสถศีล เพื่อจะได้ไปเกิดยังเทวโลก แม้จะ
มีอุปสรรคมากมาย และในทศชาติอีกเรื่องคือ วิรุทธชาตก^{๒๑} พระชาตลำดับที่ ๙ เป็นการบำเพ็ญ
ปัญญาบารมี ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิรุทธบัณฑิต ได้แสดงธรรมโปรดพญานาควรุณ
กับนางนาควิมล ในจัมเปยชาตก^{๒๒} ว่าด้วยนาคพิภพหรือนาคนิเวศน์ กล่าวถึง พระราชาแคว้น
กาสิ ได้ทอดพระเนตรภูมิภาคที่วิจิตรด้วยทรายทองและปราสาททอง ซึ่งปูด้วยแผ่นกระดานแก้ว
ไพฑูรย์ ได้เสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของพญานาคจัมเปยยะ ซึ่งประดับตกแต่งไว้แล้วอันมีรัศมีโอกาส
เปล่งปลั่ง ดุจดั่งแสงอาทิตย์แรกอุทัย และประดุจดั่งสายฟ้าในกลุ่มเมฆ คารคายด้วยพฤษชาติ
นานาพันธุ์ ซึ่งอบอวลด้วยกลิ่นหอมนานาประการ เหล่าทิพยดนตรีก็บรรเลง ทั้งเหล่านางนาค
กัญญาภีพ่อน้ำ หมุ่นางนาคกัญญาตามเสด็จ ทรงประทับนั่งบนภัทรภิฐทองคำ มีพนักอิงฉาบได้
ด้วยจูลม แก่นจันทน์หอม ซึ่งเป็นทิพย์ นางนาคกัญญาเหล่านั้นสวมสังวาลทองคำ ใส่เสื้อผ้า
สวยงาม มีงอคุณกลมกลิ้ง มีฝ่ามือ ฝ่าเท้าแดง ผิวพรรณไม่ทรามเลย แม่น้ำเหล่านั้น คายดินด้วยฝูง
ปลา มีเกล็ดหนา นานาชนิด มีนกเงือก เปล่งลำเนียงเสียงร้องอยู่ระงมไพเราะ มีทำนบน้ำที่สวยงาม ฝูงนก
กระเรียน นกยูง หงส์ และนกดุเหว่าทิพย์ ต่างพากันเปล่งลำเนียง ประสานเสียงอย่างไพเราะ โผผิน
ไปมา ตันมะม่วง ตันสาละ ตันหมากเม่า ตันหว่า ตันราชพฤกษ์ และต้นแคฝอย ผลิดอกออกผล
บานสะพรั่ง รอบ ๆ สระโบกขรณี ทิพยสุคนธ์เหล่านี้หอมฟุ้งคลอบอบอวล ไม่ขาดสาย เงินทองมี
อยู่เพียงพอ กองทองคำ สูงประมาณชั่วลำตาล แก้วมุกดาประมาณ ห้าพันเล่มเกวียน ปนกับแก้ว
ไพฑูรย์

๕) ใน นาคสังยุต^{๒๓} ว่าด้วยกำเนิดนาคล้วน ๆ เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระพุทธเจ้า
ตรัสว่า : กำเนิดของนาค ๔ ประเภท คือ : (๑) นาคที่เป็น อมนุษย์ คือเกิดในไข่ (๒) นาคที่
เป็น ขลาพูชะ คือเกิดในครรภ์ (๓) นาคที่เป็น สัตว์ทะเล คือ เกิดในถ้ำไคล หรือ ที่ขึ้นและ และ

^{๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๕/๔๕ - ๕๐.

^{๒๐} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๓๘๔/๓๐๕.

^{๒๑} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๓๘๖/๓๕๑.

^{๒๒} พุ.ชา.วิสติ. (ไทย) ๒๓/๒๖๔-๒๘๒/๕๑๖-๕๑๘.

^{๒๓} ส.ข. (ไทย) ๑๓/๓๔๒/๓๕๐.

(๔) นาคที่เป็น โอปปาติกะ คือเกิดผุดขึ้น และ ใน อหิราชสูตร มีพระพุทธพจน์ กล่าวถึง พญานาค ๔ ตระกูล คือ : (๑) ตระกูลพญานาคชื่อวิรูปักษ์ (๒) ตระกูลพญานาคชื่อเอราปถะ (๓) ตระกูลพญานาคชื่อฉัพพามุตร และ (๔) ตระกูลพญานาคชื่อกัณหาโคตมกะ^{๒๔}

๔.๓.๓ บั้งไฟพญานาค

บั้งไฟพญานาค เป็นปรากฏการณ์การเกิดลูกไฟสีชมพูขนาดหัวแม่มือ หรือฟองไข่ไก่ พวยพุ่งขึ้นจากกลางแม่น้ำโขงสู่อากาศ โดยลูกไฟนั้นไม่มีควัน ไม่มีกลิ่น ไม่มีเสียง พุ่งสูงประมาณ ๒๐-๓๐ เมตร แล้วหายไปในอากาศโดยไม่มีการทิ้งตกลงมา เกิดในช่วงเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น.- ๒๑.๐๐ น. ณ สถานที่เฉพาะในลำน้ำโขงตรงบริเวณอำเภอโพนพิสัย ปากคาด สังคม ศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย และจังหวัดบึงกาฬ เป็นประจำทุกปี ในช่วงวันออกพรรษา หรือวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ หากปีใด มีเดือนแปดสองครั้ง ปรากฏการณ์นี้ก็จะเกิดในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ซึ่งตรงกับวันออกพรรษาของ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) ปรากฏการณ์นี้ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงส่วนใหญ่เชื่อว่า เกิดขึ้นเนื่องจาก บรรดานาคและพญานาคทั้งหลายพ่นบั้งไฟ ขึ้นมาถวายเป็นพุทธบูชา ปัจจุบันมีผู้พยายามพิสูจน์ว่า เป็นสิ่งที่เกิดจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ หรือเกิดจากฝีมือมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ชนส่วนใหญ่ยังคงให้การยอมรับว่า เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่าง ความสำคัญสามสิ่ง คือ พญานาค แม่น้ำโขง และพระพุทธศาสนา^{๒๕}

คติความเชื่อเกี่ยวกับนาคในด้านศิลปกรรมนั้น นาคเป็นสัตว์ที่ทางพระพุทธศาสนาให้การยอมรับชัดเจนในการนำมาสร้างสรรค์งานศิลปกรรมนับแต่อดีตเรื่อยมาจนปัจจุบัน เช่น ในพุทธประวัติตอนที่พญานาคมูจลินท์ขึ้นมาแผ่พังพานปกคลุมพระวรกายมิให้ต้องเปียกฝนขณะประทับเสวยวิมุตติสุขใต้ต้นมูจลินท์ ทำให้ชาวพุทธเกิดความศรัทธาสรางพระพุทธรูปปางนาคปรกขึ้นและโดยมากจะสร้างแบบพระพุทธรูปประทับบนตัวนาค คือเอานาคเป็นบัลลังก์ มีความสง่างามเสมือนว่านาคคือผู้คุ้มครองพระศาสดา คติความเชื่อว่านาคคือสายรุ้งหรือนาคเป็นสะพานที่เชื่อมโลกมนุษย์กับสวรรค์ นาคเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความยิ่งใหญ่ ทำให้มีการนำเอานาคมาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญทางสถาปัตยกรรม ตามศาสนสถานและอาคารที่สร้างขึ้นสำหรับสถาบันชั้นสูงเช่นการสร้างนาคสะดุ้งที่ทอดลัดด้วยาวตามบันไดโบสถ์ หรือนาคลายองที่ทำเป็นปั้นลมหลังคาโบสถ์ นาคเบื่อน นาคจำลอง นาคทนต์ กันทวยรูปนาค ฯลฯ

^{๒๔} อด.จตุกก (ไทย) ๒๑/๖๗/๑๑๑.

^{๒๕} ฤทธิรัตน์ กายราช, “ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ”, ใน นามานุกรมชนบทประเพณีไทย หมวด ประเพณีราษฎร์ เล่ม ๓, โดยกรมศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๕๔.

คติความเชื่อเรื่องนาคได้ถูกนำมาผูกเชื่อมโยงกับองค์พระธาตุพนม โดยเกิดปรากฏการณ์ ประจักษ์พยานว่า มีพญานาค ๗ ตนหรือองค์ มาจากสระอโนดาตในเทือกเขาหิมาลัย พระอินทราธิราช มีบัญชาให้มารักษาพระบรมธาตุเจดีย์ ความโดยละเอียดจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป สรุปความว่า นาคหรือพญานาค เป็นสัตว์ในตำนาน มีฤทธิ์ จำแลงกายได้ เป็นเทพเจ้าแห่งท้องน้ำและท้องฟ้า ศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลอย่างสูงต่อความเชื่อของชุมชนอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง มีความผูกพันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาค่อนข้างมาก สืบต่อมาแต่สมัยพุทธกาลถึงปัจจุบัน ดังปรากฏเรื่องราวในคัมภีร์พระไตรปิฎก รวมทั้งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญควบคู่อยู่ในสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ศาสนสถาน โบสถ์ วิหาร พระพุทธรูป สถูปเจดีย์ แห่งพระพุทธศาสนา ความโดยสังเขป ดังกล่าวแล้วข้างต้น

๔.๔ ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อในเรื่องกรรม ผลหรือวิบากของกรรม เชื่อในผลของบุญและบาป เชื่อในทุกคติอื่นนรก และ สวรรค์คือสวรรค์ ถ้าทำบุญหรือทำดีจะได้รับผลกรรมดี สิ้นชีวิตแล้วจะได้ขึ้นไปเกิดบนสวรรค์ หรือเทวโลก ถ้าทำบาปหรือทำชั่วจะได้รับผลกรรมชั่ว จะตกลงสู่อบายภูมิ คือ นรก ด้วยคตินี้ จึงส่งผลให้เกิดความเชื่อและศรัทธาในการทำกรรมดี คือ การทำบุญ ทำทาน หรือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัย สීමมัย และภาวนามัย ซึ่งแสดงออกในวิถีชีวิตประจำวัน รวมทั้งในงานบุญประเพณี ที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา งานศึกษาวิจัยนี้ จะกล่าวถึงปรัชญาแนวคิด พุทธธรรมของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป และ นรก – สวรรค์

๔.๔.๑ ความเชื่อเรื่องกรรม

นิยามและความหมาย ของเรื่องกรรม ที่สั้นและกระชับที่สุด คือ อรรถาธิบายของพระธรรมปิฎก^{๒๖} ความว่า “กรรม คือ การกระทำ หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือ ทำด้วยความตั้งใจ หรือตั้งใจทำ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม การกระทำที่ดี เรียกว่ากรรมดี ที่ชั่ว เรียกว่ากรรมชั่ว

กรรม ๒ กรรมจำแนกตามคุณภาพ หรือตามธรรมชาติเป็นมูลเหตุ มี ๒ คือ (๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว คือเกิดจากอกุศลมูล (๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศลกรรมดี คือเกิดจากกุศลมูล

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓-๔.

กรรม ๓ กรรมจำแนกตามทวาร คือทางที่ทำกรรม มี ๓ คือ (๑) กายกรรม การกระทำทางกาย (๒) วาจากรรม การกระทำทางวาจา (๓) มโนกรรม การกระทำทางใจ

กรรม ๑๒ กรรมจำแนกตามหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการให้ผล พระอรรถกถาจารย์รวบรวมแสดงไว้ ๑๒ อย่างคือ :

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยปากกาล คือ จำแนกตามเวลาที่ให้ผล ได้แก่ :

- (๑) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในปัจจุบัน คือในภพนี้
- (๒) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิด คือในภพหน้า
- (๓) อปรายเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพต่อ ๆ ไป
- (๔) อโหสิกรรม กรรมเลิกให้ผล

หมวดที่ ๒ ว่าโดยกิจ คือจำแนกการให้ผลตามหน้าที่ ได้แก่ :

- (๕) ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด หรือกรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด
- (๖) อุปัตถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน คือเข้าสนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อจากชนกกรรม
- (๗) อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้น คือเข้ามาบีบคั้นผลแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมนั้นให้แปรเปลี่ยนทุเลาเบาบางหรือสิ้นเข้า

(๘) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน คือกรรมแรงฝ่ายตรงข้ามที่เข้าตัดรอนการให้ผลของกรรมสองอย่างนั้นให้ขาดหรือหยุดไปทีเดียว

หมวดที่ ๓ ว่าโดยปากทานปริยาย คือจำแนกตามลำดับความแรงในการให้ผล ได้แก่

- (๙) คุรุกรรม กรรมหนัก ให้ผลก่อน
- (๑๐) พหุลกรรม หรือ อาจิณณกรรม กรรมทำมากหรือกรรมชิน ให้ผลรองลงมา
- (๑๑) อาสันนกรรม กรรมจวนเจียน หรือกรรมใกล้ตาย ถ้าไม่มีสองข้อก่อนก็จะให้ผลก่อนอื่น

(๑๒) กตัตตากรรม หรือ กตัตตวาปนกรรม กรรมสักว่าทำคือเจตนาอ่อน หรือมิใช่เจตนาอย่างนั้น ให้ผลต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผล”

ในเบื้องต้นนี้ จะกล่าวอ้างถึง พุทธธรรมหลักใหญ่ ที่สำคัญ เปรียบประดุจหัวใจของพระพุทธศาสนา คือ ปฏิจจสมุปบาท นิยาม ๕ และไตรลักษณ์ หลักธรรมทั้งหลาย ไม่ว่าจะมิชื่อเรียกอย่างไร ล้วนสัมพันธ์เป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันทั้งสิ้น เพราะแสดงถึง หรือสืบเนื่องมาจากหลักธรรมเดียวกัน ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักใหญ่ที่ครอบคลุมองค์ธรรมได้ทั้งหมด กรรมเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการปฏิจจสมุปบาท ขยายความดังนี้ :

ปฏิจจสมุปบาท คือ การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย เพราะอาศัยกัน ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ จึงเกิดมีขึ้น ปฏิจจสมุปบาทนี้มีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก

เช่น (๑) อิทัปปัจจยตา คือ ภาวะที่มีอันนี้ ๆ เป็นปัจจัย (๒) ธรรมนิยาม คือ ความเป็นไป อันแน่นอนแห่งธรรมดา กฎธรรมชาติ และ (๓) ปัจจยาการ คือ อาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กัน^{๒๗}

กรรม เป็นหลักธรรมที่เนื่องอยู่ในปัจจุสมุปบาท เป็นเพียงส่วนหนึ่งในกระบวนการแห่งปัจจุสมุปบาท ซึ่งเห็นได้ชัด เมื่อแยกส่วนในกระบวนการนั้นออกเป็นวัฏฏะ ๓ คือ (๑) กิเลส (๒) กรรม (๓) วิบาก กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้ว ผลที่จะได้รับคือวิบาก หลักปัจจุสมุปบาท แสดงถึงกระบวนการทำกรรม และการให้ผลของกรรมทั้งหมด^{๒๘} ซึ่งเป็นไปตามธรรมดา แห่งเหตุปัจจัย เรียกว่า กฎธรรมชาติ หรือ นิยาม พระอรรถกถาจารย์ แสดงกฎธรรมชาติ หรือนิยามไว้ ๕ อย่าง อธิบายความโดยย่อ ดังนี้ :

นิยาม ๕ คือ กำหนดอันแน่นอน ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ กฎธรรมชาติ (๑) อุตุนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิจึงหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศ และฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ (๒) พินนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุกรรมเป็นต้น (๓) จิตตนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต (๔) กรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ กระบวนการให้ผลของการกระทำ และ (๕) ธรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กัน แห่งสิ่งทั้งหลาย^{๒๙}

ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะอาการ ที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันให้รู้ ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมัน คือ (๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน ลักษณะเหล่านี้ มี ๓ อย่าง จึงเรียกว่า ไตรลักษณ์ มีแกธรรมที่เป็นสังขตะ คือสังขารทั้งปวง เป็นสามัญเสมอกัน จึงเรียกว่า สามัญลักษณ์ หรือ สามัญลักษณ์ ลักษณะทั้ง ๓ เหล่านี้ ปรากฏอยู่ตามธรรมดาที่แน่นอน เป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือ ธรรมนิยาม^{๓๐}

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๒-๒๕๖.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๑.

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๖.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกรรม จารึกไว้จำนวนมาก เป็นพุทธพจน์ที่แสดงอรรถาธิบายความหมายชัดเจนในตัวอยู่แล้ว ผู้วิจัยจึงได้ประมวลที่สำคัญ นำมาแสดงโดยสังเขปดังนี้ :

กุกกุรวตติกสูตร ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก เป็นพุทธพจน์ที่กล่าวถึงเรื่องกรรมดำและกรรมขาว ความสำคัญมีว่า : “... กรรม ๔ ประการ คือ (๑) กรรมดำ มีวิบากดำ (๒) กรรมขาว มีวิบากขาว (๓) กรรม ทั้งดำและขาว มีวิบาก ทั้งดำและขาว และ (๔) กรรม ทั้งไม่ดำ และไม่ขาว มีวิบาก ทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม...เพราะกรรมที่มี ดังนี้ ความเกิดขึ้นของสัตว์จึงมีได้ สัตว์ย่อมเกิดขึ้น เพราะกรรมที่ทำได้...เราจึงกล่าวอย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้รับผลกรรม...”^{๓๑}

กรรมดำ หมายถึง อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีวิบากดำ หมายถึงเป็นเหตุให้เกิดในอบาย กรรมขาว หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีวิบากขาว หมายถึงเป็นเหตุให้เกิดในสวรรค์ มีวิบากทั้งดำและขาว หมายถึงกรรมมีวิบากทั้งเป็นสุขและเป็นทุกข์ มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว หมายถึงเจตนากรรมในมรรคทั้ง ๔ ซึ่งทำให้สิ้นกรรม^{๓๒}

ปฐมนิทานสูตร ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับ กรรมชั่ว และกรรมดี ดังนี้ :

เหตุให้เกิดกรรมชั่ว ๓ ประการคือ (๑) โลภะ ความอยากได้ (๒) โทสะ ความคิดประทุษร้าย (๓) โมหะ ความหลง กรรมใดที่บุคคลทำด้วยโลภะ เกิดจากโลภะ มีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นทุกข์ กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความเกิดกรรมอีก กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม กรรมใดที่บุคคลทำด้วยโทสะ...กรรมใดที่บุคคลทำด้วยโมหะ...กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม...เหตุให้เกิดกรรมดี ๓ ประการคือ (๑) อโลภะ ความไม่อยากได้ (๒) อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย (๓) อโมหะ ความไม่หลง กรรมใดที่บุคคลทำด้วยอโลภะ เกิดจากอโลภะ มีอโลภะเป็นเหตุ มีอโลภะเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นสุข กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความดับกรรม กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความเกิดกรรมอีก กรรมใดที่บุคคลทำด้วยอโทสะ...กรรมใดที่บุคคลทำด้วยอโมหะ...กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความเกิดกรรมอีก^{๓๓}

^{๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๑/๗๕.

^{๓๒} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๘๑/๗๗)

^{๓๓} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๓-๓๕๔.

เขมสูตร ได้แสดงคติแนวคิด เกี่ยวกับการทำกรรม และการให้ผลของกรรม ดังนี้ : “คนพาล ผู้มีปัญญาทึบ ประพฤติตนเป็นเหมือนศัตรู ย่อมทำกรรมอันลามก ซึ่งให้ผลเผ็ดร้อน บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง และมีหน້านองด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ ได้รับผลกรรมใด กรรมที่ทำแล้วนั้น เป็นกรรมไม่ดี บุคคลทำกรรมใด แล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง มีจิตใจแช่มชื่น เบิกบาน ได้รับผลกรรมใด กรรมที่ทำแล้ว นั้นเป็นกรรมดี บุคคลรู้ว่ากรรมใดเป็นประโยชน์แก่ตน ควรรีบลงมือกระทำการนั้นทันที อย่าพยายามเป็นนักปราชญ์เจ้าความคิด ด้วยความคิดอย่างพ้อคำเกวียน เลี่ยงหนทางสายใหญ่ที่ไม่ขรุขระ ใช้หนทางที่ขรุขระ จนเพลากวียนหัก ชบเซาอยู่จนใจ บุคคลหลีกจากกรรม ประพฤติตามธรรมก็ฉนั้นนั้น เป็นคนเขลา ดำเนินไปสู่ทางแห่งความตาย ชบเซาอยู่ เหมือนพ้อคำเกวียนมีเพลากวียนหักแล้ว ฉะนั้น” ^{๓๔}

นิพเพธิกสูตร กล่าวถึง เจตนาคือกรรม เหตุเกิดแห่งกรรม ความต่างแห่งกรรม วิกาแห่งกรรม ความดับแห่งกรรม และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรม คือ : “เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำการ ด้วยกาย วาจา ใจ เหตุเกิดแห่งกรรม คือ ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่งกรรม ความต่างกันแห่งกรรม คือ กรรมที่พึงเสวยในนรกก็มี กรรมที่พึงเสวยในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็มี กรรมที่พึงเสวยในแดนเปรตก็มี กรรมที่พึงเสวยในมนุษย์โลกก็มี กรรมที่พึงเสวยในเทวโลกก็มี นี้เรียกว่าความต่างกันแห่งกรรม วิกาแห่งกรรม มี ๓ ประการ คือ (๑) กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน (๒) กรรมที่พึงเสวยในอภัพถัดไป (๓) กรรมที่พึงเสวยในอภัพต่อไป นี้เรียกว่า วิกาแห่งกรรม ความดับแห่งกรรม คือ เพราะผัสสะดับ กรรมจึงดับ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรม ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘...” ^{๓๕}

พุทธพจน์ ในวาเสฏฐสูตร คือ หลักสำคัญแห่งกรรม ความว่า “... บุคคลเป็นชวานาก็เพราะกรรม เป็นช่างศิลป์ก็เพราะกรรม เป็นพ่อค้าก็เพราะกรรม เป็นผู้รับใช้ก็เพราะกรรม บุคคลแม้เป็นโจรก็เพราะกรรม เป็นทหารอาชีพรก็เพราะกรรม เป็นปุโรหิตก็เพราะกรรม แม้เป็นพระราชาก็เพราะกรรมทั้งนั้น บัณฑิตทั้งหลายผู้มีปกติเห็นปฏิจสมุปปบาท มีความรู้ความเข้าใจ ในกรรมและผลของกรรม ย่อมพิจารณาเห็นกรรม ตามความเป็นจริงอย่างนี้ สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม หมู่สัตว์เป็นไปตามกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเหมือนรถ มีหมุดเป็นเครื่องตรึงไว้ เล่นไปอยู่...” ^{๓๖}

^{๓๔} ศ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๓/๑๑๐ - ๑๑๑.

^{๓๕} อ.ญ.ก.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๓.

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๘๒.

จุฬกัมมวิภังคสูตร คือ หัวใจในกฎแห่งกรรม พระสูตรมีว่า : “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” ^{๓๖}

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อและความศรัทธาในเรื่องกรรม ซึ่งเป็นองค์ธรรมสำคัญ ภายหลังจากที่รับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นสัจธรรมของชีวิต ความเชื่อเหล่านี้ สรุปรวมไว้ได้ในหมวดธรรมที่เรียกว่า ศรัทธา ๔ กล่าวคือ :

(๑) กัมมสัทธา คือ เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง เชื่อว่าเมื่อทำอะไร โดยมีเจตนา จงใจทำ ทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความดี ความชั่ว มีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดี ผลร้าย สืบเนื่องต่อไป

(๒) วิปากสัทธา คือ เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้ว ต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

(๓) กัมมัสสกตาสัทธา คือ เชื่อความที่สัตว์ มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบ เสวยวิบาก เป็นไปตามกรรมของตน และ

(๔) ตถาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง ^{๓๗}

ความทั้งมวลที่กล่าวข้างต้น คือ หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกรรม มีจารีกอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก สรุปความว่า กรรมคือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา มีกุศลกรรม คือกรรมดี หรือกรรมขาว และอกุศลกรรม คือกรรมชั่ว หรือกรรมดำ การทำกรรมมี ๓ ทาง คือ กายกรรม วาจากรรม และ มโนกรรม กรรมเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการปฏิจกสมุปบาท ซึ่งจำแนกออกได้เป็นวัฏฏะ ๓ คือ กิเลส กรรม และ วิบาก กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้ว ผลที่จะได้รับคือวิบาก อันเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย ของกฎธรรมชาติ หรือ นิยาม ๕ ซึ่ง กรรมเป็นองค์ประกอบหนึ่งในนั้น เรียกว่า กรรมนิยาม ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อและความศรัทธาในเรื่องกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรมว่ามีจริง เชื่อว่ากรรมเป็นของของตน และเชื่อในพุทธคุณของพระพุทธเจ้า

^{๓๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๕/๓๕๐.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๐.

๔.๔.๒ ความเชื่อเรื่องบุญ – บาป

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นชื่อเรียกอย่างไร ล้วนสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะแสดงถึง หรือสืบเนื่องมาจากหลักสัจธรรมเดียวกัน ความเชื่อเรื่อง บุญ – บาป เรื่อง นรก – สวรรค์ และความเชื่อเรื่องกรรม จึงล้วนต่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน ในตอนต้น ได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องกรรมแล้ว ในตอนนี้จะกล่าวถึงความเชื่อเรื่องบุญ – บาป แต่พอสังเขป ต่อไป :

พระธรรมปิฎก ได้แสดงอรรถาธิบายไว้ว่า บุญ คือ เครื่องชำระสันดาน ความดี กุศล ความสุข ความประพฤติกุศลทางกาย วาจา และใจ กุศลธรรม

บุญกิริยาวัตถุ คือ สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการทำบุญ ทางทำความดี

บุญกิริยาวัตถุ หมวด ๓ คือ (๑) ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ (๒) สีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีล และประพฤติดี (๓) ภวานมัย ทำบุญด้วยการเจริญภavana

บุญกิริยาวัตถุ หมวด ๑๐ คือ (๑) ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ (๒) สีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีลและประพฤติดี (๓) ภวานมัย ทำบุญด้วยการเจริญภavana (๔) อปจายนมัย ด้วยการประพฤติก่อนน้อม (๕) เวชยวัจจมัย ด้วยการช่วยชวนชวนรับใช้ (๖) ปัตติตานมัย ด้วยการเฉลี่ยส่วนความดีให้ผู้อื่น (๗) ปัตตานุโมทนามัย ด้วยความยินดี ความดีของผู้อื่น (๘) รัชมัสสสวนมัย ด้วยการฟังธรรม (๙) รัชมเทศนามัย ด้วยการสั่งสอนธรรม (๑๐) ทิฏฐุชุกัมม ด้วยการทำความเห็นให้ตรง^{๓๕}

บาป คือ ความชั่ว ความร้าย ความชั่วร้าย กรรมชั่ว กรรมลามก อกุศลธรรมที่ส่งผลถึงความเดือดร้อน สภาพที่ทำให้ถึงคติอันชั่ว สิ่งที่ทำจิตใจตกสู่ที่ชั่ว คือ ทำให้เลวลง ให้เสื่อมลง^{๔๐}

กล่าวโดยรวม บุญ และ บาป คือ การกระทำความดี ทั้งทางกาย วาจา และใจ บุญ เป็นการกระทำความดี หรือ กุศลกรรม บาป เป็นการกระทำความชั่ว หรือ อกุศลกรรม เรื่อง บุญ และ บาป เป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เพราะ สอดคล้องเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ กับ หลักการ ๓ ข้อ ที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือ (๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง (๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อมบริบูรณ์ และ (๓) การทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบุญ – บาป จารึกไว้จำนวนมาก เป็นพุทธพจน์ที่แสดงอรรถาธิบายความหมายชัดเจนในตัวอยู่แล้ว ผู้วิจัยจึงได้ประมวลที่สำคัญนำมาแสดงโดยสังเขปดังนี้ :

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑.

สาเลชยสูตร ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก เป็นพุทธพจน์ที่กล่าวถึงเรื่อง ความประพฤตินี้
ไม่สม่ำเสมอ คือ ความประพฤติดุชธรรม หรือ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ ว่า :

ความประพฤตินี้ไม่สม่ำเสมอ คือ ความประพฤติดุชธรรม ^{๔๑} ทางกายมี ๓ ประการ ทางวาจามี ๔ ประการ ทางใจมี ๓ ประการ

ความประพฤติดุชธรรมทางกาย ๓ ประการคือ (๑) เป็นผู้ฆ่าสัตว์ คือ เป็นคนหยาบฆ่า มีมือเปื้อนเลือด ปักใจอยู่ในการฆ่าและการทรมาน ไม่มีความละอาย ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งปวง (๒) เป็นผู้ลักทรัพย์ คือ เป็นผู้ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจ ของผู้อื่น ซึ่งอยู่ในบ้าน หรือในป่า ที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย (๓) เป็นผู้ประพฤติดิฉินในกาม คือ เป็นผู้ประพฤติก่อวุ่นในสตรี ที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของมารดาบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่อยู่ในปกครองของโคตร ที่ประพฤติดุชธรรม มีสามี มีภรรยาคุมครองโดยที่สุด แม้สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้

ความประพฤติดุชธรรมทางวาจา ๔ ประการคือ (๑) เป็นผู้พูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ‘ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น’ บุรุษนั้นไม่รู้ ก็กล่าวว่า ‘รู้’ หรือรู้ ก็กล่าวว่า ‘ไม่รู้’ ไม่เห็น ก็กล่าวว่า ‘เห็น’ หรือเห็น ก็กล่าวว่า ‘ไม่เห็น’ กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะตนเป็นเหตุบัง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบัง เพราะเหตุ คือเห็นแก่อำมิสเล็กน้อยบ้าง (๒) เป็นผู้พูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้ แล้วไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้น แล้วมาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ขยงคนที่สามัคคีกัน ส่งเสริมคนที่แตกแยกกัน ชื่นชมยินดี เพลิดเพลินต่อผู้ที่แตกแยกกัน พูดแต่ถ้อยคำที่ก่อความแตกแยกกัน (๓) เป็นผู้พูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำหยาบคาย กล่าวแข็ง เผ็ดร้อน หยาบคาย ร้ายกาจแก่ผู้อื่น กระทบกระถังผู้อื่น โกลัถ์ต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ (๔) เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลา พูดคำที่ไม่จริง พูดคำที่ไม่อิงประโยชน์ พูดไม่อิงธรรม พูดไม่อิงวินัย พูดคำที่ไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ โดยไม่เหมาะแก่เวลา

ความประพฤติดุชธรรมทางใจ ๓ ประการคือ (๑) เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์ อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจ ของผู้อื่น ว่า ‘ทำอะไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา’ (๒) เป็นผู้มิจฉิตพยาบาท คือ มิจฉิตคิดร้าย

^{๔๑} ความประพฤตินี้ไม่สม่ำเสมอ (วิสมจริยา) คือ ความประพฤติดุชธรรม (อธัมมจริยา) หมายถึง อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ (อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๓/๓๔๘)

ว่า ‘ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า จงถูกทำลาย จงขาดสูญ จงพินาศไป หรืออย่าได้มี’ (๓) เป็นมิจฉาทิฎฐิ คือ มีความเห็นวิปริตว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดี และทำชั่ว ก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่น ให้รู้แจ้ง ก็ไม่มีในโลก

สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดใน อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะความประพฤติน่าสมอ คือความประพฤดิธรรม หรือ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ เป็นเหตุ^{๔๒}

กล่าวโดยสรุป ความประพฤติน่าสมอ คือความประพฤดิธรรม หรือ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ ทางกายมี ๓ ประการ คือ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และ ประพฤติผิดในกาม ทางวาจามี ๔ ประการ คือ เป็นผู้พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และ พูดเพ้อเจ้อ ทางใจมี ๓ ประการ คือ เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท และมีมิจฉาทิฎฐิ เป็นเหตุให้หลังจากตายแล้ว ไปเกิดใน อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ทำนองเดียวกัน ในทางตรงกันข้าม ความประพฤติน่าสมอ คือ ความประพฤดิธรรม หรือ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ เป็นเหตุให้หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ปฐมปญญาภิสันทสูตร ได้กล่าวถึง ห้วงบุญกุศล^{๔๓} ๔ ประการ ที่ นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ คือ : (๑) ภิกษุใช้สอยจีวร ของทายกใด ฯลฯ (๒) ภิกษุฉันบิณฑบาต ของทายกใด ฯลฯ (๓) ภิกษุใช้สอยเสนาสนะ ของทายกใด ฯลฯ (๔) ภิกษุบริโภคน้ำจืด ป้างจืด กล้วย บริหาร ของทายกใด บรรลุเจโตสมาธิ ที่ประมาณไม่ได้ ห้วงบุญกุศล ของทายกนั้น ประมาณไม่ได้ นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุข เป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ...ห้วงบุญกุศลนี้ เป็นกองบุญใหญ่ ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ สายธารแห่งบุญ ย่อมหล่อไหลไปสู่ชนรชน ผู้เป็นบัณฑิต ผู้ให้ข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน ที่นั่ง และเครื่องปูลาด เปรียบเหมือนแม่น้ำ คือห้วงน้ำ ไหลไปยังมหาสมุทร ฉะนั้น^{๔๔}

^{๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๓-๔๗๕.

^{๔๓} ห้วงบุญกุศล ในที่นี้หมายถึง ผลวิบากที่เกิดขึ้นแห่งบุญกุศล ซึ่งหล่อไหลนำสุขมาสู่ผู้บำเพ็ญไม่ขาดสาย (อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๕๑/๓๔๘).

^{๔๔} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๑/๘๔-๘๕.

ปฐมบุญญาภิสันตสูตร^{๔๕} มีอิทธิพล ก่อให้เกิดศรัทธา ความเชื่อ แห่งพุทธศาสนิกชน ให้สร้างสม กุศล ผลบุญ ถวายจตุปัจจัยในการดำรงสมณเพศ คือ เสื้อผ้า อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค แก่พระภิกษุสงฆ์ ผู้ประพฤติ ปฏิบัติสมาธิ จนบรรลุนิพพานแล้ว ย่อมได้รับ อานิสงส์ ผลบุญ คือ ห้วงบุญกุศล หรือกองบุญใหญ่ ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ สายธารแห่งบุญจะหลั่งไหลมาสู่ตน จุฬห้วงน้ำ ไหลไปสู่มหาสมุทร ฉะนั้น

ลาซเทวธิดาวัตร^{๔๖} กล่าวว่า : “...หากบุคคลทำบุญ ก็ควรทำบุญนั้นบ่อย ๆ ควรทำ ความพอใจในบุญนั้น เพราะการสั่งสมบุญ นำสุขมาให้...”^{๔๕}

อนาถปิณฑิกเสฏฐิวัตร^{๔๖} มีความว่า : “...ตราบใดที่บาปยังไม่ให้ผล ตราบนั้นคนชั่ว จะเห็นบาปว่าดี แต่เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้น คนชั่วจะเห็นบาปว่าชั่วแท้ ตราบใดที่กรรมดียังไม่ให้ผล ตราบนั้นคนดี จะเห็นกรรมดีว่าชั่ว แต่เมื่อใด กรรมดีให้ผล เมื่อนั้นคนดี จะเห็นกรรมดี ว่าดีแท้...”^{๔๖}

ตายนสูตร ได้กล่าวความสำคัญไว้ว่า : “...ความชั่ว ไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะทำแล้ว ย่อมเดือดร้อนภายหลัง ความดีใด ทำแล้วไม่เดือดร้อนภายหลัง ทำความดีนั้น ดีกว่า...”^{๔๗}

ความข้างต้น คือ หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับ เรื่องบุญ – บาป ที่มีจารีกอยู่ในคัมภีร์ พระไตรปิฎก เป็นจำนวนมาก ยกมาแสดงแต่พอสังเขป สรุปความว่า เรื่องบุญ – บาป เป็นองค์ประกอบสำคัญในหลักการ ๓ ข้อของพระพุทธศาสนา คือ : การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และ การทำจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใส การไม่ทำบาป คือ การละเว้นจากอกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ การทำกุศล คือ กุศลกรรมบท ๑๐ ประการ รวมทั้ง บุญกิริยาวัตร ๓ คือ ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ สิลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีลและประพฤติดี และ ภวานามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา กรรมและ วิบากกรรมของบาป คือ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดใน อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนกรรม และ วิบากกรรมของบุญ คือ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดใน สุคติโลกสวรรค์ ชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อ และความศรัทธา ในเรื่องกรรม และวิบากกรรม ของบุญ – บาป เป็นอย่างมาก ความเชื่อเรื่องบุญ – บาป ได้แสดงออกให้เห็นเป็นรูปธรรม ในงานบุญประเพณีสิบสองเดือน หรือ ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ รายละเอียดจะกล่าวถึงต่อไป

^{๔๕} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

^{๔๖} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๑๘-๑๒๐/๖๘.

^{๔๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๕/๕๔.

๔.๔.๓ ความเชื่อเรื่องนรก – สวรรค์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ในกระบวนการแห่งปัจจุสมุปบาทนั้น เมื่อแยกส่วนออกแล้ว จะได้เป็น วัฏฏะ ๓ คือ (๑) กิเลส (๒) กรรม (๓) วิบาก กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้ว ผลที่จะได้รับคือวิบาก กิเลสฝ่ายชั่วคือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นเหตุให้ทำกรรมชั่ว คือ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ ส่งผลหรือวิบากให้ได้รับ คือ อบาย ทุกคติ วินิบาต และนรก และในทางตรงกันข้าม กิเลสฝ่ายดี คือ ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นเหตุให้ทำกรรมดี คือ กุศลกรรมบท ๑๐ ประการ ส่งผลหรือวิบากให้ได้รับ คือ สุขคติโลกสวรรค์ ในตอนนี้จะกล่าวถึงผลหรือวิบากของกรรม คือ เรื่องนรก – สวรรค์ แต่พอสังเขป ต่อไป :

พระธรรมปิฎก แสดงอรรถาธิบายว่า นรก^{๔๘} หมายถึง เหวแห่งความทุกข์ ที่อื่นไม่มีความสุข ความเจริญ ภาวะเร่าร้อน ภาวะทรมาน ที่ไปเกิด และเสวยความทุกข์ ของสัตว์ผู้ทำบาป นิรยะ หมายถึง ภูมิที่เสวยทุกข์ ของคนผู้ทำบาปตายแล้วไปเกิด

สวรรค์^{๔๙} หมายถึง แดนอันแสนดี เลิศล้ำด้วยกามคุณทั้งห้า โลกของเทวดา ตามปกติ หมายถึงกามาพจรสวรรค์ สวรรค์ที่ยังเกี่ยวข้องกับ ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนรก – สวรรค์ จารึกไว้จำนวนมาก เช่นเดียวกับ เรื่องกรรม เรื่องบุญ – บาป ซึ่งต่างมีความสัมพันธ์ เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน และอยู่ในกระบวนการ ของวัฏฏะ ๓ คือ กิเลส กรรม และวิบาก ด้วยกัน ผู้วิจัยจึงได้ประมวลที่สำคัญ นำมาแสดงเพิ่มเติมพอสังเขปดังนี้ :

อกุศลสูตร ได้กล่าวถึง ธรรม ที่ทำให้ดำรงอยู่ใน นรก หรือ สวรรค์ ความว่า : “บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ (๑) กายกรรม การกระทำทางกาย ฝ่ายอกุศล (๒) วาจากรรม การกระทำทางวาจา ฝ่ายอกุศล (๓) มโนกรรม การกระทำทางใจ ฝ่ายอกุศล ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้...บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ (๑) กายกรรม ฝ่ายกุศล (๒) วาจากรรม ฝ่ายกุศล (๓) มโนกรรม ฝ่ายกุศล ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญ ไปประดิษฐานไว้”^{๕๐}

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕, ๑๐๔.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗.

^{๕๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๗/๓๕๕.

สุนทรียปริพาชกาวตฺถุ กล่าวถึงคนพูดเท็จและทำกรรมชั่ว ต่างตกนรก ความว่า : “คนที่ชอบกล่าวคำไม่จริง หรือ คนที่ทำกรรมชั่ว แล้วกล่าวว่า ‘ฉันไม่ได้ทำ’ ต่างก็ตกนรก คนสองจำพวกนั้น ต่างก็มีกรรมชั่ว ตายไปแล้ว มีคติเท่าเทียมกันในโลกหน้า”^{๕๑}

กัณทรกสูตร กล่าวถึง คนประกอบ กาย วาจา และมโนทุจริต หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดใน อบาย ทุกคติ วินิบาต และนรก ความว่า : “หมู่มสัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วิจิทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรม ตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก”^{๕๒} แต่หมู่มสัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วิจิสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่น ให้ทำกรรม ตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...”^{๕๓}

สังคีตีสสูตร ได้กล่าวถึง ความสำคัญของ ศีล และ ทิฏฐิ ว่า : สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้ว จะไม่ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะความวิบัติแห่งญาติ แห่งภักชะ หรือเพราะโรค เป็นเหตุ แต่เพราะความวิบัติแห่งศีล และ ทิฏฐิ เป็นเหตุ สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความถึงพร้อมแห่งศีล และ ทิฏฐิ เป็นเหตุ”^{๕๔}

สาเลชยกสูตร ได้กล่าวว่า : สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะความประพฤติ ไม่สม่ำเสมอ คือความประพฤติอธรรม เป็นเหตุ สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความประพฤติ สม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรม เป็นเหตุ”^{๕๕}

พาลปณทิตสูตร ได้สาธยายถึงทุกขเวทนาในแดนนรก อบายภูมิ ความว่า :

นายนิรยบาลทั้งหลาย ทำกรรมกรณซื้อเครื่องพันธนาการ ๕ อย่าง คือ ดอกระปุกเหล็ก ร้อนแดงที่มีมือ ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้าง และที่กลางอก คนพาลนั้นเสวยทุกขเวทนาคล้าย อย่างหนัก เผ็ดร้อน ในที่นั้น แต่ยังไม่ตาย ตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป นายนิรยบาลลุดลากเขาไป เอาขวานฉาก คนพาลนั้นเสวยทุกขเวทนาคล้าย ฯลฯ นายนิรยบาลจับเขาเอาเท้าขึ้น

^{๕๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๑๒๘.

^{๕๒} ชื่อว่า อบาย เพราะปราศจากความองงาม กล่าวคือความเจริญหรือความสุข ชื่อว่า ทุกคติ เพราะเป็นคติ คือเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ ชื่อว่า วินิบาต เพราะเป็นสถานที่ตกไปของหมู่มสัตว์ที่ทำกรรมชั่ว ชื่อว่า นรก เพราะปราศจากความยินดี เหตุเป็นที่ไม่มีความสบายใจ (ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๕๓/๓๕๘).

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕/๑๗-๑๘.

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๔.

^{๕๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๕/๔๗๒.

เอาศีรษะลง เขามีคเณร คนพาลนั้นเสวยทุกขเวทนากล้า ฯลฯ นายนิรยบาลจับเขาเทียมรถ เล่นกลับไปกลับมาบนพื้นอันร้อนลวกเป็นเปลวโชติช่วง คนพาลนั้นเสวยทุกขเวทนากล้า ฯลฯ นายนิรยบาลบังคับเขา ให้ขึ้นลงภูเขาด่านเพลิงลูกใหญ่ ที่ไฟลุกโชนโชติช่วง คนพาลนั้นเสวยทุกขเวทนากล้า ฯลฯ นายนิรยบาลจับเขาเอาเท้าขึ้น เอาศีรษะลง ทุ่มลงในโลหกุมภี (หม้อทองแดง) อันร้อนแดงลวกเป็นแสงไฟ คนพาลนั้นถูกต้มเดือด จนตัวพองในโลหกุมภีนั้น บางครั้งลอยขึ้น บางครั้งจมลง บางครั้งลอยขวาง เขาเสวยทุกขเวทนา กล้าอย่างหนัก เผ็ดร้อน อยู่ในโลหกุมภีอันร้อนแดงนั้น แต่ยังไม่ตาย ตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป นายนิรยบาล จึงทุ่มเขาลงในมหานรก^{๕๖}

กล่าวโดยสรุป ในคัมภีร์พระไตรปิฎก จะปรารภถึงผล หรือวิบากกรรมโดยรวมว่า ถ้า ประพฤติ บุญกิริยาวัตถุ ๓ และหรือ กุศลกรรมบท ๑๐ ประการแล้ว จะมีที่ไป คือ สுகคติโลก สวรรค์ ในทางตรงกันข้าม ถ้า ประพฤติ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ จะมีที่ไป คือ อบาย ทุกคติ วินิบาต และ นรก

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ ซึ่งเป็นองค์ธรรม ที่สำคัญของพระพุทธศาสนา มีอิทธิพล ส่งผลให้เกิดสามัคคีธรรม เป็นชุมชนที่มีความเอื้อเฟื้อ เพื่อ แบ่งปัน ให้ทาน รักษาศีล ปฏิบัติกาวนา มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่สับสนวุ่นวาย มี หิริ คือ ความละอายบาป ละอายใจต่อการทำชั่ว มี โอตตัปปะ คือ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อการทำ ชั่ว ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ มีความเกี่ยวเนื่องกับ อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง รายละเอียดจะกล่าวถึงในบทต่อไป

๔.๕ ความเชื่อและพิธีกรรมจาริตประเพณี ฮีตสิบสอง

ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ เรื่องผี เรื่องนาคหรือพญานาค เรื่อง กรรม เรื่องบุญ – บาป และ เรื่องนรก – สวรรค์ ได้ถูกนำมา คลุกเคล้า ประสมประสาน หล่อหลอม รวมเข้าด้วยกัน และแสดงออกให้เห็นเป็นรูปธรรม ในงานบุญจาริตประเพณีประจำปีสิบสองเดือน หรือ ฮีตสิบสอง อันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ดังจะกล่าวต่อไป

นิยาม และ ความหมาย ของคำว่า ประเพณี หมายถึง ความประพฤติสืบต่อกันมา จนเป็น ที่ยอมรับของส่วนรวม เช่น การแต่งงาน การเกิด การตาย การทำบุญ การรื่นเริง ประเพณี แบ่ง ออกเป็น ๓ ชนิด คือ

^{๕๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๕๕.

(๑) จาริตประเพณี ได้แก่ประเพณี ที่สังคมถือว่า ถ้าใครฝ่าฝืนงดเว้นไม่กระทำตาม ก็เป็นความผิด จาริตประเพณีเป็นเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม ซึ่งคนในสังคมถือว่าเป็นสิ่งมีค่าแก่ส่วนรวม ถ้าใครฝ่าฝืน ถือว่าเป็นความผิดความชั่ว

(๒) ขนบประเพณี ได้แก่ประเพณีที่ สถาบันต่าง ๆ ตั้งขึ้นเป็นระเบียบแบบแผน แล้วปฏิบัติกันสืบมา ทั้งที่เป็นระเบียบแบบแผนโดยตรงหรือโดยปริยาย โดยตรง ก็คือ วางเป็นระเบียบแบบแผนไว้โดยชัดเจน โดยปริยาย คือ รู้กันเอง ไม่ได้วางเป็นระเบียบแบบแผนไว้ เช่นระเบียบแบบแผนของทางราชการ ระเบียบแบบแผนของทหาร ตำรวจ และนักเรียน

(๓) ธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ประเพณีที่เป็นเรื่องธรรมดาสามัญไม่มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบประเพณี ไม่มีผิดมีถูกเหมือนจาริตประเพณี เป็นแต่เพียงนิยมกันว่ามีคนประพฤติ แล้วก็ปฏิบัติกันต่อ ๆ มาเช่น เกี่ยวกับกริยามารยาท การกิน การพูด การแต่งตัวในงานต่าง ๆ การเป็นแขกไปเยี่ยมผู้อื่น การเป็นเจ้าของบ้าน เป็นต้น^{๕๗}

อิต มาจากคำศัพท์ภาษาบาลีว่า “จาริตฺต” ชนชาวลาวล้านช้าง และไทอีสาน นำมาใช้ในภาษาของตนว่า “จาอิต” ต่อมากร่อนคำ โดยตัดคำหน้า คือคำ “จา” ออกเหลือ “อิต” คำเดียวโดด ๆ ซึ่งพจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^{๕๘} พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “จาริต” เป็นคำนาม แปลว่า ประเพณีที่ถือสืบต่อกันมานาน ส่วน “จาริตประเพณี” มีความหมายว่า “ประเพณีที่นิยมและประพฤติกันสืบมา ถ้าฝ่าฝืนถือว่าเป็นผิดเป็นชั่ว” คำว่าอิต ตามวัดจะนาคุมพาสาลาของ ดร.ทองคำ อ่อนมะนิสอน ฉบับพิมพ์ที่เวียงจันทน์ ปี ค.ศ. ๑๙๕๒ (พ.ศ. ๒๕๓๕) ให้ความหมายไว้ ๓ ประการ คือ : (๑) อิตแปลว่า กฎระเบียบ (๒) อิต จาริตประเพณี (๓) อิต สิ่งที่ประพฤติปฏิบัติกันมาเป็นเวลานาน^{๕๙}

สรุปได้ว่า อิต เป็นประเพณีที่คนลาวสมัยอาณาจักรล้านช้างและไทอีสานที่อยู่ในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ตลอดจนผู้ที่สืบเชื้อสายจากชนชาติลาว ที่ไปตั้งรกรากในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน ถ้าผู้ใดไม่ประพฤติ ไม่ปฏิบัติ ถือว่าเป็นความผิด เป็นคนชั่ว ผู้คนในสังคมจะพากันรังเกียจ ไม่คบหาสมาคมด้วย อิตมีทั้งหมด ๑๒ อิต จึงเรียกว่า อิต สิบสอง ซึ่งก็คือประเพณี ๑๒ เดือน มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้ :

^{๕๗} แปลก สนธิรักษ์, ระเบียบสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔), หน้า ๓๑-๓๓.

^{๕๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐.

^{๕๙} พระครูสุเทพสารคุณ และคณะ, มรดกไทอีสาน, หน้า ๙๙-๑๐๐.

อิตที่ ๑ : บุญเข้ากรรม หรือบุญเข้ากำ หรือบุญเดือนเจียง ถึงเดือนอ้าย เดือนเจียง หรือเดือนที่หนึ่ง ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจะมีพิธีกรรมเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาคือการทำบุญเข้ากรรม โดยเชื่อว่าพระภิกษุสงฆ์ผู้ทำผิดในอาบัติสังฆาทิเสส เช่นการจับต้องกายหญิงขณะมีความกำหนัด ยินดีในราคะต้นเหตุ จะออกจากอาบัติได้ก็แต่โดยวิธีเข้ากรรมหรืออยู่ปริวาสกรรมตามพระวินัยเท่านั้น ถ้าไม่ทำพิธีเข้ากรรม พระภิกษุสงฆ์รูปนั้นก็จะเป็นผู้มัวหมองไม่บริสุทธิ์ตลอดชีวิต^{๖๐}

ในคัมภีร์ธรรมบทอรรถกถา พระศาสดาทรงปรารภเรื่องนาคเธรกปัตตะ^{๖๑} ว่า : ในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพญานาคหนึ่ง เป็นภิกษุหนุ่ม นั่งเรือไปในแม่น้ำคงคา ยึดใบตะไคร้น้ำกอหนึ่ง เมื่อเรือแล่นไปโดยเร็วก็ไม่ปล่อย ใบตะไคร้น้ำขาดไปแล้ว ภิกษุหนุ่มนั้นไม่แสดงอาบัติ ด้วยคิดว่าเป็นโทษเพียงเล็กน้อย จนแม้ทำสมณธรรมในป่าสิ้น ๒ ห่มปี ในกาลมรณภาพ เป็นประจวบใบตะไคร้น้ำผูกคอ แม้อยากจะแสดงอาบัติ เมื่อไม่เห็นภิกษุอื่น ก็เกิดความเดือดร้อนว่า ตนมีศีลไม่บริสุทธิ์ จูติจากอรรถกถาแล้ว บังเกิดเป็นพญานาค มีร่างกายประมาณเท่าเรือโกลมมีชื่อว่าเธรกปัตตะ จะเห็นว่านี่เป็นเพียงอาบัติลหุโทษ ยังเป็นกรรมติดตัวเพียงนี้ ถ้าเป็นครุอาบัติจะสาหัสเพียงไหน ไม่อาจบรรลุมรรคผลนิพพานได้ เว้นแต่ถ้าเข้าปริวาสกรรมแล้ว จึงจะออกจากอาบัติได้ นี่จึงเป็นมูลเหตุแห่งพิธีบุญเข้ากรรมสืบมา

การเข้าปริวาสกรรม คือการที่พระภิกษุสงฆ์ผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส เข้าไปอยู่ในบริเวณขอบเขตจำกัดพื้นที่เรียกว่า ปริวาสกรรม เพื่อปฏิบัติอย่างเคร่งครัดทั้งกายวาจาใจให้หายจากรรมที่ได้กระทำไว้โดยเจตนาหรือไม่เจตนาเป็นการชำระจิตใจให้หายจากความมัวหมอง เพื่อความบริสุทธิ์ในการครองสมณเพศของตน

สถานที่สำหรับเข้ากรรม จะต้องเงียบสงบไม่พลุกพล่าน อาจเป็นภายในวัด เป็นกุฏิหรือเพิงพักชั่วคราวสำหรับพระภิกษุสงฆ์อยู่เพียงรูปเดียวตามลำพัง พระภิกษุสงฆ์เข้ากรรมคราวหนึ่งมีจำนวนเท่าใดก็ได้ ก่อนจะเข้ากรรมพระภิกษุสงฆ์รูปใดต้องอาบัติแล้ว ต้องบอกพระภิกษุสงฆ์ ๔ รูปให้รับทราบไว้ก่อน เพื่อจะได้เตรียมตัวเข้าพิธีดังกล่าว และเป็นผู้รับรู้คำสารภาพผิดของพระภิกษุสงฆ์ผู้ต้องอาบัติ เมื่อได้เวลาแล้วจึงเข้ากรรม และเมื่อออกจากกรรมแล้วจึงถือว่าหมดมลทิน

ชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับพิธีบุญเข้ากรรมนี้ จะเป็นโยมอุปัฏฐากด้วยจตุปัจจัยแด่พระภิกษุสงฆ์ตลอดเวลาที่เข้ากรรมเพราะพระภิกษุสงฆ์ไม่มีเวลาออกบิณฑบาต เมื่อพระภิกษุสงฆ์ออกจาก

^{๖๐} อุดม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, (ขอนแก่น : บริษัทขอนแก่นคลังงานาธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๕.

^{๖๑} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๒/๑๕๐/๑๒๓., พ.ร.อ. (บาลี) ๒/๑๗๕.

กรรมแล้วจะมีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารและฟังเทศน์ตลอดทั้งวัน ถือว่าได้กุศลหรือ
ผลานิสงส์แรงมาก ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจึงถือเป็นประเพณีที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมา^{๖๒}

บุญเข้ากรรม หรือบุญเข้ากำ หรือบุญเดือนเจียง จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่
เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความบริสุทธิ์ในพระวินัย
สงฆ์ รวมทั้งศรัทธา ความเชื่อที่ว่า การเข้าปริวาสกรรม ของพระภิกษุสงฆ์ สามารถพ้นอาบัติได้

ฮีตที่ ๒ : บุญคูณลาน หรือบุญคูณลาน หรือบุญคูณเข้า ถึงเดือนยี่ เดือนสอง ชุมชนลุ่ม
แม่น้ำโขง จะทำบุญเกี่ยวเนื่องแต่ข้าว เรียกว่าบุญคูณลาน เป็นบุญที่ทำ ณ ลานข้าว ชาวนาเมื่อเก็บ
เกี่ยวข้าวแล้วจะนำมัดข้าวมาเก็บไว้ที่ลานข้าว ทำเป็นลอมใหญ่ย่อยตามปริมาณ เมื่อเสร็จแล้วก็จะ
ลงแขกนวดข้าว ในลานก็จะมีข้าวเปลือกเป็นกองใหญ่ ต่อมาก็จะนำเกวียนมาลากข้าวนี้กลับขึ้น
บ้าน เรียกกันว่า แก่ข้าวขึ้นเล้า ก่อนนำข้าวขึ้นเล้า จะมีการทำบุญคูณข้าวหรือคูณลาน เพราะทำ
พิธีกรรมที่ลานข้าว โดยถือว่าเป็นการทำขวัญข้าวบ้าง ฉลองแม่โพสพเทพเจ้าแห่งข้าวบ้าง ใน
ขณะเดียวกันจะได้ทำพิธีขอขมาลาโทษและขอบคุณบรรดาสัตว์เลี้ยงใช้งานและบุคคลที่ช่วยเหลือ
ในการทำนา เช่น วัว ควาย ญาติ เพื่อนพ้องบริวาร

เจ้าภาพเมื่อกำหนดวันทำบุญได้แล้ว และเชิญผู้มาร่วมงานร่วมกันทำบุญในตอนเย็น
นิมนต์พระภิกษุสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ที่ลานข้าว ทำพิธีสงฆ์โดยจัดที่บูชาพระรัตนตรัย นำค้าย
สายสิญจน์พันรอบฐานพระพุทธรูปและภาชนะที่ใส่น้ำพระพุทธมนต์ โยงค้ายสายสิญจน์ให้
พระภิกษุสงฆ์ท่านจับขณะสวดพระพุทธมนต์ และโยงค้ายสายสิญจน์ต่อไปรอบๆ ลานข้าวที่ได้กอง
ข้าวไว้ จากนั้นอาจมีพระธรรมเทศนาหรือเปลี่ยนเป็นตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นก็ได้ ในตอนกลางคืนมี
งานมหรสพ ตอนเช้าวันรุ่งขึ้นมีการถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ และเมื่อพระฉันเสร็จแล้วจะ
ประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ผู้มาร่วมงาน จากนั้นเจ้าภาพนำน้ำพระพุทธมนต์ไปเทรดตามกองข้าว
และตามท้องนา โดยมีความเชื่อว่าน้ำพระพุทธมนต์อันศักดิ์สิทธิ์นี้จะทำให้ต้นกล้าที่อยู่ในท้องนา
เจริญเติบโตงอกงามให้ผลผลิตที่ดีต่อไป จากนั้นจึงกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้เป็นที่รักเคารพที่
ได้ล่วงลับไปแล้ว เป็นพิธีกรรมที่สร้างความสบายใจแก่เจ้าภาพ เพราะเชื่อว่าเมื่อได้ทำบุญกุศลแล้ว
นับแต่นี้ไปสิ่งที่เป็นสิริมงคลจะบังเกิดขึ้นทำให้การดำเนินชีวิตมีความเจริญรุ่งเรืองต่อไป เมื่อ
เจ้าภาพเลี้ยงอาหารแก่ผู้มาร่วมงานแล้วเป็นอันเสร็จพิธี จากนั้นจึงแก่ข้าวขึ้นเล้าต่อไป

^{๖๒} นันทวัน สวานาชน, “บุญเข้ากรรม”, ใน นามานุกรมชนบทประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์
เล่ม ๒, โดยกรมศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

ประเพณีบุญคุณลาน ได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ สะท้อนให้เห็น พิธีกรรม ความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง และความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง และบันดาลให้เกิดสิ่งดีหรือสิ่งร้ายก็ได้ ดังนั้น จึงต้องมีพิธีกรรม ผูกพันกับพระพุทธศาสนา และพิธีกรรมแสดงความเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น เพื่อความสบายใจและสร้างความมั่นใจในการดำเนินชีวิตให้ราบรื่นต่อไป^{๖๓}

บุญคุณลาน หรือบุญคุณลาน หรือบุญคุณเข้า จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา คือ การเจริญพระพุทธมนต์ หลักกรรม คือ บุญกิริยาวัตถุ กตัญญูกตเวทิตา ธรรม คือ การอุทิศบุญกุศลแก่บรรพบุรุษและผู้ล่วงลับไปแล้ว รวมกับพิธีกรรมทางศาสนา พราหมณ์ คือ การทำขวัญข้าว ประสมประสานกับ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจเหนือธรรมชาติ คือ การทดแทนคุณพระแม่โพสพ รวมทั้ง ความเชื่อเรื่องผี คือ ผีตาแฮก หรือ ผีที่ดูแลท้องไร่ ท้องนา

ฮีตที่ ๓ : บุญข้าวจี หรือบุญเข้าจี หรือบุญเดือนสาม ถึงเดือนสาม ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญถวายข้าวจี แก่พระภิกษุสงฆ์ โดยความเชื่อว่า ถ้าผู้ใดได้ถวายผลแรกแก่พระภิกษุสงฆ์ จะได้ผลานิสงส์มาก และจะได้เป็นหนึ่งในสี่สำหรับเรื่องที่ดินปรารถนา ดังตัวอย่างพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ถวายข้าวยาจก แก่พระพุทธองค์เป็นคนแรก จึงภายหลังได้ดวงตาเห็นธรรมก่อนคนอื่น และกลายเป็นปฐมสาวกในพระพุทธเจ้า เป็นงานประเพณี ที่จัดขึ้น ภายหลังวันเพ็ญเดือนสาม จึงถือเป็นงานบุญอันเนื่องด้วยวันมาฆบูชา เรียกรวมนำ งานบุญเดือนสาม

ข้าวจี ทำจากข้าวเหนียวหนึ่ง ปั้นเป็นก้อนตามขนาดที่ต้องการ เสียบไม้เพื่อจับถือได้ สะดวกระหว่างการปิ้งหรือย่าง เรียกว่าการจี จนข้าวเหนียวมีสีเหลืองกลิ่นหอมมารับประทาน วิธีการปรุงรส แตกต่างกันไปในแต่ละถิ่น เช่น นำปั้นข้าวเหนียวมาโรยด้วยเกลือ หรือทาด้วยน้ำเกลือ และชุบไข่ หรือทาด้วยไข่ หากต้องการรสหวาน ก็จะนำน้ำอ้อยก้อนใส่ข้างใน เมื่อถูกความร้อน น้ำอ้อยละลายกลายเป็นไส้หวาน บางแห่งก็นำน้ำอ้อยผสมกับไข่ ทาให้ทั่วก่อนอังไฟก็มี

ในคัมภีร์ธรรมบทวรรคธกถา พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ ทรงปรารภเรื่องนางปุณณทาสีว่า เมื่อครั้งที่เสด็จไปบิณฑบาตชานกรุงราชคฤห์นั้น มินางทาสีชื่อปุณณบังเกิดความศรัทธา อยากใส่บาตรบ้าง แต่ขัดสนมีเพียงขนม ทำจากรำชุนน้ำให้ชุ่ม แล้วปิ้งที่ถ่านเพลิง คล้ายข้าวจีหรือข้าวเหนียวที่ย่างไฟสำหรับเป็นอาหาร จึงนำมาถวาย แต่แล้วก็คิดกังวลว่าข้าวจีเป็นเพียง

^{๖๓} กมลพรรณ บุญสุทธิ, “บุญคุณลาน”, ใน นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

อาหารของคนยากจน พระพุทธองค์อาจจะไม่เสวย พระพุทธเจ้าทราบถึงวาระจิตของนางทาสี จึงมีพุทธดำรัส ให้พระอานนท์ปูอาสนะ เพื่อประทับนั่งเสวยข้าวจี จากนั้นทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรด นางทาสีบังเกิดความปีติตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาจนบรรลุโศคาปัตติผล^{๖๔} ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจึงเชื่อว่า แม้การทำบุญด้วยข้าวจี ก็สามารถได้อานิสงส์อันสูงส่ง และความยากจนก็มีได้เป็นอุปสรรคต่อการทำบุญ หรือการเอื้อเพื่อเจือจุนต่อผู้อื่น บรรพบุรุษของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จึงได้สั่งสอนลูกหลานให้ถือปฏิบัติประเพณี ที่ต้องทำบุญด้วยข้าวจี เมื่อถึงเดือนสาม ดังมีการผูกเป็นกลอนชาวบ้าน มาแต่ครั้งโบราณว่า :

“ฮิตหนึ่งนั้น เถิงเมื่อเดือนสาม ได้พากันจีข้าวจี ไปถวายสังฆเจ้าเอาแท้ หมูบุญกุศลยังลี คำตามเฮาเมื่อละคาบ หากธรรมเนียม จังซี่ มีแท้แต่นาน คงหากเคยมีมาแต่ปางปฐมพุ้น อย่าพากันไถ่ถิ่นประเพณี ตั้งแต่เก่า บ้านเมืองเฮาสีเสร้า ภัยฮ้ายลิแล่นตาม” ความหมายว่า มีจารีตหนึ่ง เมื่อถึงเดือนสาม ให้นำข้าวจีไปถวายพระ บุญกุศลจะสนองตอบผู้ทำทุกเมื่อ ธรรมเนียมนี้มีมานานแล้ว ขอให้ถือปฏิบัติ จะได้บุญทั่วหน้า และอย่าพากันละทิ้งประเพณีเก่าแก่นี้ มิฉะนั้นบ้านเมืองจะเกิดภัยร้ายตามมา

การทำบุญข้าวจี แม้เป็นงานประเพณีขนาดเล็กแต่ก็แสดงถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ภายหลังการปิดยั้งฉางแล้วก็กำหนดวันทำบุญ ตอนเย็นก่อนวันงานหนึ่งวัน เรียกว่า วันสุกดิบ บรรดาผู้สูงอายุและชาวนานจะมาร่วมกันฟังสวดชัยมงคลที่วัด เช้ามืดของวันรุ่งขึ้น ชาวนานต่างนำข้าวเหนียวผลผลิตในปีนั้น มารวมกันที่บ้านหรือที่วัด เพื่อทำเป็นข้าวจีนำไปใส่บาตร บางแห่งก็ลงศาลาการเปรียญ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์สวดมนต์ แล้วฉันข้าวจีพร้อมภัตตาหาร หวาน คาวอื่น ๆ อุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ รวมทั้งเหล่าสัมภเวสี จากนั้นฟังพระธรรมเทศนา แล้วจึงเลี้ยงฉลองกันเองอย่างสนุกสนาน^{๖๕}

บุญข้าวจี หรือบุญเข้าจี หรือบุญเดือนสาม จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง เป็นงานบุญอันเนื่องด้วยวันมาฆบูชา คือ การเจริญพระพุทธมนต์แสดงออกถึงความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ บุญกิริยาวัตถุ สามัคคีธรรม รวมทั้งความเชื่อว่า ความยากจนมิได้เป็นอุปสรรคต่อการทำบุญ แม้เพียงการถวายข้าวจี ยังมีอานิสงส์สามารถบรรลุธรรมขั้นสูงได้

^{๖๔} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๒/๑๓๕/๔๕๓ - ๔๖๐.

^{๖๕} ฤทธิรัตน์ กายราช, “บุญข้าวจี”, ใน นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๑๐๒-๑๐๔.

อิตที่ ๔ : บุญพะเวส หรือบุญพะเวด หรือบุญเดือนสี่ ถึงเดือนสี่ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจะทำบุญพะเวส คือบุญพิธี ที่เกี่ยวกับเรื่องราวของพระเวสสันดร หรือเทศน์มหาชาติ กระทำในวันใดวันหนึ่งของเดือนสี่ จึงเรียกอีกอย่างว่า บุญเดือนสี่

ในธรรมเนียมของ พระธรรมธีรราชฆาณิก ^{๖๖} เกี่ยวกับพระมาลัย (ลัย) เถระ พระอรหันต์ ผู้วิเศษ มีอิทธิฤทธิ์ ศักดาเดชมาก องค์หนึ่ง ความตอนหนึ่งมีว่า พระมาลัยเถระได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีสถูปเจดีย์ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้พบสนทนากับพระศรีอาริยมตไตรยผู้ที่มาเป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต และพระศรีอาริยมตไตรยได้สั่งความมากับพระมาลัยเถระว่า หากมนุษย์อยากจะได้พบและร่วมเกิดในศาสนาของพระองค์แล้ว ให้หมั่นทำบุญ ทำทาน ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม ตั้งใจฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ให้จบในวันเดียว จึงเป็นที่มาของงานบุญพะเวส หรือเทศน์มหาชาติ

ในการทำบุญพะเวส จะมีการตั้งห่อพระอุปคุต ทางด้านทิศตะวันออกของศาลาโรงธรรม โดยจะมีพิธี เชิญพระอุปคุต และแห่มาประทับ เพื่อปราบมาร ที่จะมาขัดขวางการทำบุญ ต่อจากนั้นจะมีพิธี แห่พะเวสเข้าเมือง จุดเริ่มต้นแห่ มักจะเป็นบริเวณป่าใกล้หมู่บ้าน โดยมีความเชื่อและสมมุติว่า ตอนนั้นพะเวส หรือพระเวสสันดร อยู่ที่ป่าหิมพานต์ ชาวบ้านพร้อมใจกัน แห่พะเวสให้กลับเข้าไปครองเมืองดังเดิม มีการเทศน์มาลัยหมื่นมาลัยแสน ซึ่งเป็นการเทศน์ที่กล่าวถึงประวัติในชาติปางก่อนของพระเวสสันดร มีการบูชาคาถาพัน ด้วยการแห่ข้าวพันก้อน ซึ่งเท่ากับหนึ่งพันพระคาถาในเรื่องราวของพระเวสสันดร เมื่อบูชาข้าวพันก้อนแล้ว มีการเทศน์สังกาศ คือการเทศน์บอกปีศักราชว่า ในขณะที่ทำบุญพะเวสนี้ เป็นปีอะไร พุทธศักราชเท่าใด มีประกาศอัญเชิญเทวดาชุมนุมเสร็จแล้ว จึงเริ่มต้นเทศน์บุญพะเวส ขณะฟังเทศน์นั้น จะต้องมีทายกหรือทายิกาคอยปฏิบัติพิธีกรรมแต่ละกัณฑ์ โดยจุดธูปเทียนเพื่อบูชากัณฑ์นั้น ๆ ตามจำนวนคาถาในแต่ละกัณฑ์ คือ :

(๑) ทศพร ๑๕ คาถา (๒) หิมพานต์ ๑๓๔ คาถา (๓) ทานกัณฑ์ ๒๐๕ คาถา (๔) วณพะเวส ๕๗ คาถา (๕) ชูชก ๗๕ คาถา (๖) จุลพน ๓๕ คาถา (๗) มหาพน ๘๐ คาถา (๘) กุมาร ๑๐๑ คาถา (๙) มัทรี ๕๐ คาถา (๑๐) สักกบรรพ ๔๓ คาถา (๑๑) มหาราช ๖๕ คาถา (๑๒) ฌกัณฑ์ ๓๖ คาถา (๑๓) นครกัณฑ์ ๔๘ คาถา รวมเป็น ๑,๐๐๐ คาถา

นอกจากจุดธูปเทียน ตามจำนวนคาถาแล้ว เมื่อเทศน์จบแต่ละกัณฑ์ ต้องหว่านข้าวดอก ดอกไม้ ข้าวสาร และ ถั่วเหลืองด้วย

^{๖๖} พระธรรมธีรราชฆาณิก (โชดก ญาณสิทฺธิเถระ), พระมาลัย ลงไปโปรดสัตว์นรก, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐๐.

นอกเหนือจากกัณฑ์เทศน์ในบุญพะเวส ซึ่งมีอยู่ ๑๓ กัณฑ์ แล้ว ยังมีพิเศษอีก คือ กัณฑ์ หลอน คำว่า หลอน เป็นภาษาถิ่นไทอีสาน แปลว่า แอบมาหา หรือลักลอบไปหาโดยไม่บอกกล่าว ล่วงหน้า กัณฑ์หลอน จึงเป็นกัณฑ์ที่ ไม่ได้จองไว้ก่อน แต่เป็นกัณฑ์ที่ชาวบ้านแต่ละคุ้ม ร่วมกันจัด ขึ้นเป็นพิเศษ แล้วพากันแห่กัณฑ์หลอนอย่างสนุกสนาน ไปยังวัด และนำขึ้นบนศาลา ถวายแด่ พระภิกษุสงฆ์ รูปที่กำลังเทศน์อยู่ในขณะนั้น กัณฑ์หลอน สามารถนำไปทอดได้ตลอดทั้งวัน ขณะที่กำลังมีการเทศน์มหาชาติ และอาจมีกัณฑ์หลอน มาจากหมู่บ้านอื่น แห่มาสมทบอีกก็ได้ โดย ไม่จำกัดจำนวน ถือเป็นการสร้างความสามัคคี ของคนระหว่างหมู่บ้าน ที่อยู่ในละแวกเดียวกัน^{๖๓}

บุญพะเวส หรือบุญพะเวด หรือบุญเดือนสี่ จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง กับพระพุทธศาสนาโดยตรง คือ การเทศน์มหาชาติ แสดงถึง อานิสงส์ของ บุญกิริยาวัตถุ คือ ทาน บารมี โดยมีความเชื่อว่า ถ้าฟังเทศน์มหาชาติ หรือ เทศน์มหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ให้จบใน วันเดียว จะได้พบ และร่วมเกิดในพระศาสนา ของพระศรีอาริยมตไตรย

ฮีตที่ ๕ : บุญสงกรานต์ หรือบุญสงน้ำ หรือบุญเดือนห้า ถึงเดือนห้า ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญสงน้ำ คือการทำบุญ ที่นำเอาน้ำอบ น้ำหอม ไปรด หรือไปสรง พระพุทธรูป พระภิกษุสงฆ์ คนเฒ่า คนแก่ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ฯ ในอดีต ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ ของชาวลาวล้านช้าง และไท อีสาน เริ่มจากวันแรก คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ถือเป็นวันสิ้นปีเก่า เรียกว่า มื้อสังขารล่อง วันนี้ จึงเริ่มด้วยการ เอาพระลง คืออัญเชิญพระพุทธรูป และวัตถุมงคล ลงมาทำความสะอาด แล้วสงน้ำ พระพุทธรูป รวมทั้งพระภิกษุสงฆ์ ด้วยน้ำอบ น้ำหอม วันที่สอง คือวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๕ เรียกว่า มื้อเนา เป็นวันหยุด จึงพากันทำบุญ อุทิศส่วนกุศล ให้แก่บรรพบุรุษ บิคารมาดา ญาติพี่น้อง ผู้ ล่วงลับไปแล้ว วันที่สาม คือวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๕ เรียกว่า มื้อสังขารขึ้น หรือ เป็นวันขึ้นปีใหม่ มีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร แล้วนำน้ำอบ น้ำหอมไปรดน้ำ การวะ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย คนเฒ่า คนแก่ ครูอาจารย์ ผู้หลัก ผู้ใหญ่ ที่เคารพนับถือ และยังมีชีวิตอยู่ ปัจจุบันนี้ บุญสงน้ำ ได้ปรับเปลี่ยนเป็น วันสงกรานต์ ตามกำหนดของทางราชการส่วนกลาง โดย ถือเอา วันที่ ๑๓ – ๑๕ เมษายน ของทุกปี เป็นเกณฑ์ โดยไม่คำนึงว่า วันทั้งสาม จะตรงกับวันขึ้น หรือ แรม ที่ค้ำ ของเดือน ๕ ก็ตาม^{๖๔}

เทพนิยาย ที่เกี่ยวข้องด้วยวันสงกรานต์ มีปรากฏในศิลาจารึก ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร ว่า เศรษฐีคนหนึ่ง แต่งงานแล้ว ไม่มีบุตรสืบสกุล จึงไปบรวงสรวง ต่อ

^{๖๓} พระครูสุเทพสาครคุณ และคณะ, **มรดกไทอีสาน**, หน้า ๑๑๘-๑๔๐.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘ – ๑๕๑.

พระอาทิตย์ พระจันทร์ ตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้มิบุตรภายในสามปี แต่ก็ไม่มี ครั้นถึงปีใหม่อีก คนทั้งหลาย มีการเล่น รื่นเริงกัน เศรษฐีจึงพาบริวาร ไปบวงสรวงที่ดั้นไทร ร่มน้ำ ตั้งจิตอธิษฐาน ขอบุตร พระไทร มีความเมตตา จึงเหาะไปเฝ้าพระอินทร์ ขอบุตรให้เศรษฐี พระอินทร์จึงให้พระธรรมบาล เทพบุตร ลงมาปฏิสนธิ ในครรภ์ภรรยาเศรษฐี เมื่อคลอดแล้วได้ชื่อว่า ธรรมบาลกุมาร เมื่อเจริญวัย ได้เรียนรู้ศิลปศาสตร์ต่าง ๆ จนเจนจบ เป็นผู้มีปัญญาเป็นเลิศกว่าชนทั้งปวง กิตติศัพท์อันเลื่องลือ ของธรรมบาลกุมาร ทำให้ท้าวภิลพรหม ไคร่อยากทดลองความสามารถ จึงลงมาพินิจถามปัญหา หากธรรมบาลกุมารตอบไม่ได้ จะต้องตัดศีรษะมาบูชาตน หากตอบได้ตนจะตัดศีรษะเป็นเครื่องบูชา ธรรมบาลกุมารตอบปัญหาได้ ท้าวภิลพรหมจึงยอมตัดศีรษะ แต่ศีรษะท้าวภิลพรหมนี้ ศักดิ์สิทธิ์ หากตกพื้นโลกก็จะลุกเป็นไฟ ถ้าโยนขึ้นบนอากาศ ฝนจะแล้ง หากทิ้งในมหาสมุทร น้ำก็จะแห้ง ท้าวภิลพรหม จึงเรียกพระธิดาทั้งเจ็ด ให้เอาพานรองรับศีรษะของตนไว้ และ ผลัดเปลี่ยนกัน อัญเชิญ เวียนทักษิณ รอบเขาพระสุเมรุ ก่อนนำไปประดิษฐานไว้ที่เขาไกรลาส แล้ว จึงกลับไปเทวโลก เทพธิดาทั้งเจ็ด ที่ผลัดเปลี่ยนกัน อัญเชิญศีรษะท้าวภิลพรหม ในแต่ละปี นี้ เรียกว่า นางสงกรานต์ แต่ละนางจะถือดอกไม้ ตกแต่งเครื่องประดับ ถืออาวุธ มีพาหนะประจำตัว และรักษาการ แตกต่างกันไป ^{๖๕}

อนึ่ง เมื่อถึงวันสงกรานต์นี้ ลูกหลาน และสมาชิก ครอบครัว ที่ไปทำมาหากิน ณ ถิ่นไกล ก็จะพากัน กลับคืนบ้าน กราบไหว้ พ่อแม่ รดน้ำขอพร แล้วมอบของที่ระลึกให้ เป็นการกลับมาพบเห็น เยี่ยมเยียนกัน ของคนในครอบครัว เรียกว่า วันรวมญาติ ได้ร่วมกันกราบไหว้ ผู้มีพระคุณ เรียกอีกอย่างว่า วันกตัญญู

บุญสงกรานต์ หรือบุญสงน้ำ หรือบุญเดือนห้า จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา คือ การทำบุญตักบาตรเทศกาลขึ้นปีใหม่ การสรงน้ำพระพุทธรูป วัตถุมงคล และ พระภิกษุสงฆ์ มีการเจริญพระพุทธมนต์ การอุทิศบุญกุศลแก่บรรพบุรุษและผู้ล่วงลับไปแล้ว แสดงถึงหลักกตัญญูกตเวทิตาธรรม มุทิตาธรรม และ สามัคคีธรรม คือ การกลับบ้านคืนถิ่น เป็นวันรวมญาติ มอบของที่ระลึก รดน้ำ ขอพร พ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ อาวุโส และผู้มีพระคุณ ที่ยังมีชีวิตอยู่

อิตที่ ๖ : บุญบั้งไฟ หรือบุญบั้งไฟ หรือบุญเดือนหก ถึงเดือนหก ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจะทำบุญบั้งไฟ เป็นงานบุญ ที่สนุกสนาน จากการทำบั้งไฟ ตกแต่ง หรือ เอื้องบั้งไฟ แห่บั้งไฟ ราแข่งบั้งไฟ แล้วจุดบั้งไฟ การจุดบั้งไฟ ถือว่าเป็นการสักการะบูชาพญาแถน ซึ่งคนลาวล้านช้าง และไทอีสาน เชื่อว่าเป็นเทพเจ้าแห่งฝน อันศักดิ์สิทธิ์ ถ้าได้จุดบั้งไฟขึ้นไปบูชาเทพเจ้าองค์นี้แล้ว จะ

^{๖๕} วิมลพรรณ ปีตรวัชชัย, อิตลีสอง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาชน, ๒๕๑๖), หน้า ๖๒.

บันดาลให้ฝน ตกลงมาตามฤดูกาล และมีปริมาณเพียงพอ ต่อการปลูกพืชพันธุ์ ธัญญาหาร นับเป็น พิธีกรรมขอฝน อีกแบบหนึ่ง แตกต่างจากภาคกลาง คือพระราชพิธีแรกนาขวัญ และพิธีมงคล

บั้งไฟ คือกระบอกไม้ไผ่ ยาวสองหรือสามเมตร ทะลุปล้องออก บางแห่งใช้กระบอก เหล็กแทน ตีลิ่ม อุดที่ปลายข้างหนึ่ง ให้แน่น เสร็จแล้ว ข้างในบรรจุอัดแน่น ด้วยดินปืน เรียกว่า หมื่อ คือดินประสิว หรือขี้เจียว ผสมกับถ่าน ทำให้ละเอียด ก่อนนำไปอัดให้แน่น ปิดปาก กระบอก ด้วยดินเหนียว หรือเถี้อ เสร็จแล้วเจาะรู เมื่อตัวบั้งไฟเสร็จแล้ว เอาไปผูกรวมกับหาง ซึ่ง เป็นไม้ไผ่ท่อนยาว แล้วมัดลูกบั้งไฟรอบ ๆ ด้วย ตัวบั้งไฟจะประดับประดาด้วยกระดาษหลาก สีล้น ทำเป็นรูปต่าง ๆ ตามต้องการ ส่วนมาก นิยมเป็นรูปทรงคล้ายพญานาค หรือลวดลายรูป พญานาค เพราะเชื่อกันว่า พญานาค จะถูกส่งไปบอกพญาแถนบนฟ้า ให้ปล่อยฝนลงมา เมื่อจุดไฟ แล้ว บั้งไฟจะทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้า คล้ายจรวด แล้วตกลงมา เมื่อหมดดินปืน บางครั้งถ้าผสมหมื่อ หรือดินปืนไม่ดี บั้งไฟเกิดระเบิดกลางทาง เรียกว่า บั้งไฟแตก ถ้ายังขึ้นไป ไม่พ่นฐานปล่อย ก็ตกลง มา หรือจุดแล้ว อยู่กับที่ไม่ยอมขึ้น เรียกว่า บั้งไฟชุก คนทำจะถูกจับโยนลงไปในโคลน เป็นธรรมเนียม ปฏิบัติกันมา

บั้งไฟ มีสองประเภท คือ บั้งไฟเสี่ยง ทำขึ้นเพื่อเสี่ยงทาย หากบั้งไฟขึ้นดี หมายถึง ปี นั้นจะมีความอุดมสมบูรณ์ หากไม่ขึ้น ก็จะเกิดผลในทางตรงข้าม บั้งไฟเสี่ยงไม่จำเป็นต้องทำขึ้น ทุกปี ขึ้นอยู่กับชาวบ้านจะเห็นควรทำหรือไม่ บั้งไฟอีกประเภทคือ บั้งไฟแข่งขัน จะแข่งขันกัน ระหว่าง คณะ กลุ่ม หรือหมู่บ้าน ตามแต่จะตกลงกัน บั้งไฟแบ่งออกเป็น ๓ ขนาด ตามปริมาณและ น้ำหนัก ของดินปืน ที่บรรจุ คือ (๑) บั้งไฟธรรมดา หรือ บั้งไฟฮ้อย เป็นบั้งไฟขนาดเล็ก บรรจุ ดินปืน ไม่เกิน ๑๒ กิโลกรัม (๒) บั้งไฟหมื่น เป็นบั้งไฟขนาดกลาง บรรจุดินปืน ๑๒ กิโลกรัม และ (๓) บั้งไฟแสน เป็นบั้งไฟขนาดใหญ่ บรรจุดินปืน ๑๒๐ กิโลกรัม ใช้เวลาในการทำ นาน หลายวัน และ มีอันตรายมาก ตอนจุดชนวนระเบิด

ก่อนวันงาน ชาวบ้านจะพากันแห่บั้งไฟไปตามหมู่บ้าน เพื่อเรียไรขอปัจจัยไปซื้อสุรา อาหาร มาดื่มกินกัน เป็นที่ครึกครื้น สนุกสนาน เมื่อถึงวันแห่บั้งไฟ เรียกว่า มื้อโฮมบุน หรือ วันรวม แต่ละคณะ จะนำบั้งไฟไปรวมกันที่วัด ชาวบ้าน ญาติโยม จะจัดทำบุญเลี้ยงพระเพล หญิงสาวใน หมู่บ้านทุกคน ต้องไปร่วมงาน หากบ้านไหนไม่ไป เท่ากับผู้นั้นไม่เห็นดี ไม่ร่วมทำบุญด้วย พ่อ แม่บ้านใด ขัดข้อง เกียจจน ไม่ให้บุตรสาวไปร่วมงานบุญบั้งไฟ ถือว่าเป็นบาปหนัก ถึงขั้นตกนรก และ เป็นบ้านที่เป็นต้นเหตุ ส่งผลให้บ้านเมืองเดือดร้อน ทำไร ทำนาไม่ได้ผลไม่อุดมสมบูรณ์ ใน วันงาน อาจมีพิธีบวชนาคร่วมด้วย ช่วงบ่าย จะเริ่มแห่บั้งไฟ ไปตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และสำคัญ ของชุมชน เช่น ศาลเจ้าพ่อปู่ ศาลมเหศักดิ์หลักเมือง แล้วนำมาเวียนรอบโบสถ์ หรือศาลาการ

เปรียญสามรอบ โดยมีขบวนเซิ้งบั้งไฟ แห่นำ ร้องด้วยกลอน ร่ายยาว ที่เรียกว่า กาพย์เซิ้ง เป็นต้นว่า ร้องเล่าเรื่องบั้งไฟ ท้าวผาแดงนางไอ่ พญาคันคาก พญาแถน รวมทั้งลามก ตลกขบขัน^{๓๐}

บุญบั้งไฟ เป็นการส่งเสริม รักษา สืบทอด มรดกไทยอีสานให้คงอยู่ เป็นการเสริมสร้างความสามัคคี ให้เกิดแก่ชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง ทุกวันนี้ บุญบั้งไฟเป็นงานที่จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ เป็นที่ตื่นตา ตื่นใจของนักท่องเที่ยว ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ทันที ที่เสียงคล้ายพลุแตกกระจายระเบิดดังขึ้น พร้อมกับบั้งไฟ ทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้า นั่นเป็นสัญญาณว่า ฤดูฝนแห่งการทำนา เวลาแห่งความสนุกสนาน และ การทำงานได้มาถึงแล้ว

บุญบั้งไฟ หรือบุญบั้งไฟ หรือบุญเดือนหก เป็นความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อธิษฐาน ปาฏิหาริย์ อำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นพิธีกรรมขอฝน จากผีชั้นเทพ คือ พญาแถน รวมกับความเชื่อเรื่องพญานาคสอดรับเข้าด้วยกัน เป็นความเชื่อที่ไม่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง เพราะหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา กล่าวไว้ใน นิยาม ๕ นั้น คือ อุดุนิยาม ความที่ถูกต้อง เป็นไปตามปรากฏการณ์ของธรรมชาติ และ ธรรมนิยาม ความที่สิ่งทั้งหลาย เกิดแต่เหตุปัจจัย ที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กัน ไม่ได้เกิดจากเทพบันดาลแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม วัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน เป็นที่ชุมนุมชน วัดจึงมีส่วนในการส่งเสริมให้เกิดสามัคคีธรรมในชุมชน และไม่ว่างานบุญนั้น ๆ จะเกิดจากความเชื่ออันใดก็ตาม พิธีสงฆ์ หรือ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา จะถูกละเลย หรือขาดเสียไม่ได้ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บุญเดือนหก เป็นงานบุญอันเนื่องด้วยวันวิสาขบูชา ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องด้วยโดยปริยาย

อีตที่ ๗ : บุญซำฮะ หรือบุญซำฮะ หรือบุญเดือนเจ็ด ถึงเดือนเจ็ด ชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขงจะทำบุญซำฮะ คือการทำบุญ เพื่อปิดป่าเสด็จจำรูญ ซำฮะล้างสิ่งอัปมงคล ให้หมดไปทั้งด้านร่างกายและจิตใจ กระทำในเดือนเจ็ด จึงเรียกว่า บุญเดือนเจ็ด^{๓๑}

ในคัมภีร์ธรรมบทบรรพตถกถามีว่า สมัยพุทธกาล ครั้งหนึ่ง เมืองไพศาลีเกิดพายุพิภพภัย ข้าวขาดแคลนแพง เกิดโรคระบาด ชาวบ้านชาวเมืองและสัตว์ทั้งหลายต่างเจ็บป่วยล้มตายเป็นจำนวนมาก ชากศพที่อยู่ในเมืองส่งกลิ่นคละคลุ้งไปทั่ว ด้วยเหตุนี้ ชาวเมืองไพศาลีจึงนิมนต์พระพุทธเจ้าให้มาโปรด พระพุทธเจ้าจึงเสด็จจากกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์สาวกจำนวน ๕๐๐ รูปไปยังเมืองไพศาลี โดยทางเรือ เมื่อมาถึงเมืองไพศาลีก็นั่งเกิดฝนโบกขรพรรษตกลง

^{๓๐} พลอยชมพู ยามะเพวัน, “บุญบั้งไฟ”, ใน นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๑๒๐-๑๒๓.

^{๓๑} อุดม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, หน้า ๒๗๑.

มาทำให้เกิดน้ำท่วมเพียงเท่า เพียงขา เพียงสะเอว น้ำได้พัดพาเอาซากศพ ลอยออกไปจนหมดสิ้น จากนั้นพระพุทธเจ้า จึงโปรดให้พระอานนท์ สวดพระรัตนสูตร ทำพระปริตรระหว่างกำแพงเมือง สามชั้น และนำบาตรน้ำมนต์ของพระองค์ ไปประพรมจนทั่วทั้งเมือง^{๗๒} เหตุการณ์นี้จึงกลายเป็นคติ ความเชื่อและพิธีกรรม ในการทำบุญชำระล้าง เกทภัย สิ่งชั่วร้ายให้หมดไปจากชุมชน

บุญชำระนี้ กำหนดเอาข้างขึ้นหรือข้างแรมวันใดวันหนึ่งในเดือนเจ็ด แล้วทำความสะอาดบ้านเรือน เก็บกวาด ขุดท้องร่องระบายน้ำให้เรียบร้อย นิมนต์พระมาสวดมนต์ที่ศาลากลางบ้าน นำกรวด หินทราย ข้าวสารไปร่วมงานกองกันไว้ที่ศาลา พระสวดมนต์เสร็จแล้วรุ่งเช้า ร่วมกันทำบุญตักบาตร หว่านกรวด หว่านทราย ชัดข้าวสารไปตามบ้านเพื่อไล่จัญไรออกไป ถือว่าเป็นการไล่โรคาพยาธิ ออกไปจากหมู่บ้าน จากครัวเรือน แล้วจะสุขสมบูรณ์ เมืองใดมีมหัศจรรย์หลัก เมือง ฝิปปู ฝิตา ฝิเจ้าบ้าน รวมทั้งฝิตาแฮก ฝิประจำท้องไร่ท้องนา ก็จะทำการบวงสรวง และทำพิธีเลี้ยงฝิไปพร้อมกัน

บุญชำระ หรือบุญชำระ หรือบุญเดือนเจ็ด จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา รวมกับ ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ อำนาจเหนือธรรมชาติ และ ความเชื่อเรื่องฝิ เชื่อว่าอำนาจของการสวดพระรัตนสูตร พระปริตร สามารถขจัดปัดเป่า เสนียดจัญไร เกทภัย ความชั่วร้าย สิ่งอัปมงคล ให้หมดไปจากหมู่บ้าน ชุมชนได้

อิตที่ ๘ : บุญเข้าพรรษา หรือบุญเข้าวัดสา หรือบุญเดือนแปด ถึงเดือนแปดชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญเข้าพรรษา เดือนแปด มีวันสำคัญคือ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันอาสาฬหบูชา และ วันแรม ๑ ค่ำเป็นวันเข้าพรรษา ตามพุทธทศานุญาติในวิสสุปนายกะจันธกะ พระวินัยปิฎกให้ พระภิกษุสงฆ์ อยู่จำพรรษาตลอดสามเดือนจนครบไตรมาส มิให้ไปค้างแรมที่อื่นนอกจากในวัดของตน เว้นแต่กรณีจำเป็น เช่น บิดามารดาป่วย แต่ต้องกลับมาภายใน ๗ วัน พรรษาจึงจะไม่ขาด เมื่อพระภิกษุสงฆ์ อยู่จำพรรษาศบสามเดือนแล้ว ก็จะได้านิสงส์พรรษา และมีสิทธิ์รับกฐิน

วัตถุประสงค์ของการเข้าพรรษา ก็เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ประจำที่ ในฤดูฝนตลอดสามเดือน ไม่ไปรบกวนชาวบ้านในเวลาทำนา ทายกทายิกาจะได้ทำบุญ ฟังธรรมที่วัด ตามปกติ พิธีกรรม คือการทำบุญ ถวายผ้าอาบน้ำฝน ถวายรูปเทียนบูชา เพื่อนำไปจุดตลอดพรรษา ถวายไทยทานที่จำเป็น เช่น ข้าวสาร อาหารแห้ง เป็นต้น

การทำเทียน และแห่เทียนพรรษา ของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง กลายเป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่ และสวยงาม รู้จักกันไปทั่วโลก ดั้งเทียนพรรษา มีสองชนิด คือ ชนิดติดพิมพ์ และชนิดแกะสลัก

^{๗๒} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๓/๒๑๔/๑๔๕ - ๑๕๑.

ชนิดติดพิมพ์นั้น จะหล่อต้นเทียนด้วยขี้ผึ้งคุณภาพปานกลางก่อน แล้วนำขี้ผึ้งคุณภาพดี มาหล่อใส่พิมพ์ แล้วนำมาติดที่ต้นเทียนทีหลัง ส่วนชนิดแกะสลัก จะต้องเลือกขี้ผึ้งคุณภาพดี มาหล่อเพื่อจะได้ไม่เปราะแตก เวลาแกะสลักลายที่ต้นเทียน^{๑๓}

บุญเข้าพรรษา หรือบุญเข้าวัดสา หรือบุญเดือนแปด จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เป็นงานบุญอันเนื่องด้วยวันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษา ตามพระวินัยสงฆ์ มีพิธีกรรม ถวายผ้าอาบน้ำฝน ถวายเทียนพรรษา และ งานเทศกาลแห่เทียนพรรษา

ฮีตที่ ๕ : บุญข้าวประดับดิน หรือบุญเข้าประดับดิน หรือบุญเดือนเก้า ถึงเดือนเก้า ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญข้าวประดับดิน หรือบุญเดือนเก้า อันเป็นเดือนในพรรษกาล โดยมีความเชื่อว่า ถึงวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ จะเป็นวันที่เปรตขึ้นมารับส่วนบุญในเมืองมนุษย์ ญาติพี่น้อง ที่มีชีวิตอยู่ จึงตั้งแต่เช้า นำอาหารคาวหวาน หมากพลู บุหรี่ที่เตรียมไว้ ไปให้เปรตญาติทั้งหลาย โดยการวางไว้ตามกำแพง ตามต้นไม้ กิ่งไม้ ใบหญ้า และเนินดิน จึงเรียกว่า บุญข้าวประดับดิน ด้วยหวังว่า เปรตญาติทั้งหลาย จะมารับอาหารที่เตรียมไว้ให้ได้

ในคัมภีร์ธรรมบทอรรถกถามีว่า บรรดาพระญาติวงศ์ ของพระเจ้าพิมพิสาร ก็นของพระภิกษุสงฆ์ ทำให้ตายแล้ว ไปเกิดเป็นเปรต^{๑๔} ครั้นเมื่อพระเจ้าพิมพิสาร ถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานแล้ว มิได้กรวดน้ำ อุทิศส่วนกุศล บรรดาเปรต ซึ่งเป็นพระญาติวงศ์เหล่านั้น บังเกิดความหิวโหย ทุกขเวทนา ในยามราตรี จึงพากันส่งเสียงร้องโหยหวน นำสะพรึงกลัว พระเจ้าพิมพิสารได้สดับ ก็ตกพระทัย จึงเสด็จมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเวฬุวันเพื่อกราบทูลถาม พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องราวความจริง และให้พระเจ้าพิมพิสารทำการอุทิศส่วนกุศล หลังจากการทำบุญ บรรดาเปรตพระญาติวงศ์ ก็ไม่ได้มารบกวนอีกต่อไป^{๑๕}

บุญข้าวประดับดิน หรือบุญเข้าประดับดิน หรือบุญเดือนเก้า จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับวิบากแห่งกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ รวมกับ ความเชื่อเรื่องผี คือ เปรตในอภิปิชาภูมิ มีความเชื่อว่า การทำบุญ กรวดน้ำ สามารถอุทิศส่วนกุศล ถึง เปรตญาติทั้งหลาย และผู้ที่ล่วงลับไปแล้วได้

^{๑๓} พลอยชมพู ยามะเพวัน, “แห่เทียนพรรษา”, ใน นามานุกรมชนบทประเพณีไทย หมวดประเพณี ราชภัฏ เล่ม ๒, หน้า ๒๔๕.

^{๑๔} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๐/๘/๑๓๘ - ๑๔๒.

^{๑๕} วิมลพรรณ ปิตะวัชชัย, ฮีตสิบสอง, หน้า ๘๕.

อิตที่ ๑๐ : บุญข้าวสาก หรือบุญเข้าสาก หรือบุญเดือนสิบ ถึงเดือนสิบ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญข้าวสาก หรือสลากภัต ตอนเช้าของวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนสิบ ชาวบ้านจะนำข้าว ปลา อาหาร ไปวางไว้ ตามคันไม้ไผ่หญ้า เรียกว่า ทานห่อข้าวน้อย เป็นการให้ทานแก่เปรตทั้งหลาย ตอนสาย ก็จะนำข้าว ปลา อาหาร ที่จัดไว้ในภาชนะ มาถวายพระ เรียกว่า ห่อข้าวใหญ่ เนื่องจากมีคนมาก มีพระน้อย จึงต้องจับสลาก แล้วค่อยถวาย จึงเรียกข้าวสาก หรือสลากภัต เมื่อพระฉันเสร็จ อนุโมทนาแล้ว ชาวบ้านก็จะนำเศษอาหาร ไปให้ผีตาแฮก ตามท้องไร่ ท้องนา ผีตาแฮกจะได้ดูแลนาข้าวให้เจริญงอกงาม

ในคัมภีร์ธรรมบทวรรคธกถา พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภเรื่อง ความเกิดขึ้นของนางกาลิยัณณิ^{๗๖} ว่า บุตรชายกณฺฐพินฺธุหนึ่ง เมื่อพ่อสิ้นชีวิตแล้ว แม่ได้หาหญิงที่มีอายุและตระกูลเสมอกันให้เป็นภรรยาอยู่ด้วยกันหลายปีไม่มีบุตร แม่จึงหาหญิงอื่นให้เป็นภรณยาน้อยอีก ต่อมาเมียน้อยมีลูก เมียหลวงอิจฉาจึงคิดฆ่าทั้งลูกและแม่ ฝ่ายเมียน้อยก่อนตายได้อาฆาตผูกเวรเมียหลวงไว้ ชาตต่อมาเมียน้อยเกิดเป็นแมว เมียหลวงเกิดเป็นไก่ แมวจึงกินไก่และไข่ ชาตต่อมาอีกเมียหลวงเกิดเป็นเสือ เมียน้อยเกิดเป็นกวาง เสือจึงกินกวางและลูก จนชาตสุดท้ายเมียหลวงเกิดเป็นธิดาตระกูลหนึ่งในเมืองสาวัตถี เมียน้อยเกิดเป็นยักษิณี นางธิดาคือเมียหลวง แต่งงานมีลูกยักษิณี คือเมียน้อย อาฆาตผูกเวรตามไปกินลูกถึงสองครั้ง พอลครั้งที่สามนางธิดาได้หนีไปอยู่กับพ่อแม่ตน เมื่อคลอดลูกเห็นว่าปลอดภัยแล้ว จึงกลับบ้านพร้อมด้วยสามีและลูก ยักษิณีมาพบเข้าและไล่ตาม นางธิดาจึงพาสามีและลูกหนีเข้าไปยังพระเชตวันมหาวิหาร ซึ่งขณะนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่ นางธิดาและสามีจึงนำลูกน้อยเข้าไปถวายขอชีวิตไว้ ยักษิณีตามเข้าไปในพระเชตวันมหาวิหาร ไม่ได้ เพราะถูกเทวดากั้นไว้ พระพุทธเจ้าจึงโปรดให้พระอานนท์ไปเรียกยักษิณี เข้ามาฟังพระธรรมเทศนา พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ไม่ให้พยาบาท อาฆาต ผูกเวรกัน แล้วโปรดให้ยักษิณี ไปอยู่ตามหัวไร่ ปลายนา ยักษิณีตนนี้มีความรู้เกณฑ์ฝนและน้ำดี ปีไหนฝนตกดีหรือไม่ดี จะแจ้งให้ทราบ ชาวเมืองให้ความนับถือมาก และนำข้าวปลา อาหาร ไปเลี้ยงยักษิณีอย่างสมบูรณ์ ยักษิณีนำสิ่งของที่ได้รับเหล่านั้น ไปถวายเป็นสลากภัต แต่พระภิกษุสงฆ์สมอบา งานบุญข้าวสาก หรือสลากภัตนี้ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จึงมีการเลี้ยงยักษิณีด้วย แต่เปลี่ยนชื่อเสียใหม่ว่า เลี้ยงผีตาแฮก หรือ ผีท้องไร่ ท้องนา เป็นประเพณีสืบมา^{๗๗}

^{๗๖} บ.ร.อ. (ไทย) ๔๐/๔/๖๘-๗๗.

^{๗๗} สถาพร ดงขุนทด, “บุญข้าวสาก”, ใน นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๑๑๐-๑๑๒.

บุญข้าวสาก หรือบุญเข้าสาก หรือบุญเดือนสิบ เป็นความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา คือบุญกิริยาวัตถุ การละเว้นจากการพยาบาท อาฆาต ผูกเวร รวมกับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องผี คือ ผีตาแฮก หรือ ผีทอไร ท้องนา

ฮีตที่ ๑๑ : บุญออกพรรษา หรือบุญออกกัณฑ์ หรือบุญเดือนสิบเอ็ด ถึงเดือนสิบเอ็ด ชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญออกพรรษา อันเป็นประเพณี ปฏิบัติสืบต่อมา แต่ครั้งพุทธกาล เป็นการทำบุญเนื่องในการออกจากพรรษา หรือออกจากการอยู่ประจำที่ ตลอดเวลาสามเดือน ของพระภิกษุสงฆ์ เป็นพิธีกรรมในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนสิบเอ็ดของทุกปี จึงเรียกว่าบุญเดือนสิบเอ็ด แบ่งเป็นพิธีกรรมของสงฆ์ และพิธีกรรมของชาวบ้าน

พิธีกรรมของสงฆ์ คือ การทำปวารณา หรือมหาปวารณา ในพระอุโบสถ แทนการสวดปาฏิโมกข์ คำว่าปวารณา หมายความว่า ขอมให้ใช้ ขอมให้ขอ ขอมให้ว่ากล่าวตักเตือน พิธีกรรมปวารณา หรือพิธีกรรมมหาปวารณา คือการยินยอมให้พระภิกษุสงฆ์ ในอารามเดียวกัน สามารถว่ากล่าว ตักเตือนกันได้ ทั้งพระภิกษุสงฆ์ผู้ใหญ่ และ พระภิกษุสงฆ์ผู้น้อย เพื่อนำข้อที่ถูกว่ากล่าวตักเตือน ไปปรับปรุง ประพฤติตน ให้ถูก ต้องดีงาม ยิ่งขึ้น

พิธีกรรมของชาวบ้าน ชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง ในงานบุญออกพรรษา ที่สำคัญคือ : (๑) การจุดได้ประทีป หรือได้น้ำมัน (๒) การถวายต้นดอกฝิ่ง หรือผาสาทฝิ่ง หรือปราสาทฝิ่ง (๓) การไหลเชื้อไฟ หรือไหลเรือไฟ และ (๔) การสว่างเชื้อ หรือ การแข่งเรือ

๑) การจุดได้ประทีป หรือได้น้ำมัน โดยการเอาไปแขวนไว้ตามต้นไม้ หรือวางไว้ตามร้าน ที่ทำขึ้น ตามกิ่งไม้ ต้นไม้ ไร่ หรือ กำแพงรอบ ๆ บริเวณวัด ประทีปที่จุดแล้วนี้ จะทำให้แสงสว่างไสว ไปทั้งวัด สวยงามมาก การจุดได้ประทีป ให้แสงสว่าง ถือว่าเป็นพุทธบูชา

๒) การถวายต้นดอกฝิ่ง หรือผาสาทฝิ่ง หรือปราสาทฝิ่ง โดยการนำขี้ผึ้ง มาทำเป็นดอกฝิ่ง แล้วนำมาประดับตกแต่งโครงปราสาทที่ทำไว้ในจินตนาการอย่างสวยงาม โดยอาจมีการนำดอกไม้สด มาตกแต่งเพิ่มเติมอีกด้วย จากนั้นชาวบ้านจะนำปราสาทฝิ่งไปแห่รอบโบสถ์ ๓ รอบ แล้วนำไปตั้งเรียงรายไว้ในศาลาวัด เมื่อถวายปราสาทฝิ่งแล้ว พระสงฆ์จะทำการสมาทานศีล สวดพระพุทธมนต์ จนเสร็จพิธีการทางสงฆ์

มูลเหตุแห่งการนำขี้ผึ้งมาทำเป็นดอกฝิ่ง และปราสาทฝิ่ง ในคัมภีร์ธรรมบทอรรถกถา พระพุทธเจ้า เมื่อ เสด็จไปจำพรรษาที่คางไม้สาละใหญ่ ในราวป่ารกชัฏวัน ไกลบ้านปาลิไลยก์ ได้มีช้างปาลิไลยก์ นำน้ำ และผลไม้มาถวาย ส่วนลิงนำรวงผึ้งมาถวาย เป็นอุปัฏฐาก เมื่อพระพุทธองค์ ทรงบริโภครวงผึ้ง ลิงเห็นดังนั้นมีใจยินดี จับกิ่งไม้ยื่นฟ้อนอยู่ แต่แล้วกิ่งไม้ที่จับและเหยียบอยู่เกิดหัก จึงตกลงมาเสียบปลายคอไม่ถึงแก่ความตาย ด้วยอาณิสสฺสนี้ ลิงได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรบนสวรรค์

ชั้นดาวดึงส์ เมื่อถึงวันออกพรรษา พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปยังพระเชตวัน จึงตรัสลากับช้าง ช้างเกิดความอาลัย เสียใจมากจนหัวใจแตกสลาย แล้วไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เช่นกัน^{๓๘} เรื่องราวในพระธรรมบทนี้ ได้ถูกนำมาอ้างเป็นมูลเหตุให้มีการถวายต้นดอกฝิ่ง หรือผาสาทฝิ่ง หรือปราสาทฝิ่ง เพื่อเป็นพุทธบูชา

๓) การไหลเรือไฟ หรือไหลเรือไฟ ประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะ ไหลเรือไฟ คือ การลอยเรือไฟลงในแม่น้ำ เป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอก แสดงออก ถึงความเชื่อ ความหมาย ความนัย หลายประการ กล่าวคือ (๑) เป็นการบูชา ขอมมา ต่อพระแม่คงคา ระลึกถึงคุณของสายน้ำที่เป็นแหล่งอาหาร ใช้อุปโภค บริโภค ในการดำรงชีวิต (๒) เรือไฟ เปรียบประดุจ เป็นการเผา สรรพเคราะห์ โศก โรค ภัย แล้วลอยเรือไฟให้หายไปกับสายน้ำ ความหมายนัยเดียวกันกับประเพณีลอยกระทง (๓) เป็นการบูชารอยพระพุทธบาท ซึ่งเชื่อมโยงถึง ความเชื่อเรื่อง นาคหรือพญานาค ความใน อรรถกถาปุณณิเวทสูตร มีว่า : พระผู้มีพระภาค เสด็จแสดงธรรมโปรดมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบท ระหว่างทางเสด็จกลับพระเชตวัน ผ่านแม่น้ำชื่อ นิมมทา ได้มีนิมมทานาคราช ถวายการต้อนรับ ทูลเสด็จเข้าสู่ภวนาค พระศาสดาทรงแสดงธรรม แล้วเสด็จออกนาคราชนั้นกราบทูลขอโปรดประทานสิ่งทีพึงบำเรอแก่ภวนาค พระผู้มีพระภาค จึงแสดง รอยพระพุทธบาท ไว้ที่ฝั่งแม่น้ำนิมมทา รอยพระบาทนั้น เมื่อคลื่นซัดมาก็ถูกปิด เมื่อคลื่นเลยไปแล้วก็ถูกเปิด กลายเป็นรอยพระบาทที่ถึงสักการะอย่างยิ่ง ต่อมา พระศาสดาเสด็จถึงภูเขาสัจจพันธ์ ท่านพระสัจจพันธ์ ก็ทูลขอสิ่งที่จะต้องบำรุง พระศาสดาก็ทรงแสดงรอยพระบาทไว้บนหลังแผ่นหินทิบเหมือนประทับตราไว้บนก้อนดินเหนียวสด^{๓๙} รอยพระพุทธบาท บนภวนาค ฝั่งแม่น้ำนิมมทา และบนภูเขาสัจจพันธ์ จึงเป็นปฐมบรมรอยพระพุทธบาท เป็นที่มาของคติความเชื่อที่ว่า บรรดานาคและพญานาค ในลุ่มแม่น้ำโขง ต่างมาชุมนุมนมัสการรอยพระพุทธบาท และแสดงออกโดยการพ่นบั้งไฟพญานาค ในวันออกพรรษาของทุกปี (๔) เป็นการบูชาพระพุทธเจ้า จากคติความเชื่อว่า วันออกพรรษาเป็นวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากการโปรดพุทธมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ความในคัมภีร์ธรรมบทอรรถกถามีว่า : ท้าวสักกะทรงนิรมิตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดทองคำทางเบื้องขวาเพื่อพวกเทวดา บันไดเงินทางเบื้องซ้ายเพื่อมหาพรหมทั้งหลาย บันไดแก้วมณีในท่ามกลางเพื่อพระตถาคต ห้วบันไดตั้งอยู่ที่ยอดเขาสิเนรุ เชิงบันไดตั้งอยู่ที่ประตูสังกัสสนคร ซึ่งอยู่ห่างจากกรุงสาวัตถี ๓๐ โยชน์ พระศาสดาประทับยืนอยู่บนยอดเขาสิเนรุ ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ โดยทอดพระเนตรไปเบื้องบนถึงพรหมโลก เบื้องต่ำถึงอเวจี ทำให้จักรวาลทั้งแปดทิศ แลเห็นเป็นอัน

^{๓๘} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๐/๘๒-๕๐.

^{๓๙} ม.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๔๔๕.

เดียวกัน กล่าวว่าเป็นวันพระพุทธเจ้าทรงเปิดโลก^{๘๐} และนี่จึงเป็นที่มาของการทำบุญตักบาตรเทโวโรหะ ในวันออกพรรษาของทุกปี

๔) การสรงเอือ หรือ การแข่งเรือ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีวิถีชีวิตอยู่กับสายน้ำ การสรงเอือ เป็นงานที่สนุกสนาน จะจัดขึ้นวันใดวันหนึ่งที่เหมาะสมหลังวันออกพรรษา เป็นการแสดงออกถึงความสามัคคี ความแข็งแรงของพลกำลัง ร่างกาย และความเชี่ยวชาญในการใช้เรือ

บุญออกพรรษา หรือบุญออกวัดสา หรือบุญเดือนสิบเอ็ด จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง กับพระพุทธศาสนาโดยตรง แสดงออกถึง สามัคคีธรรม กตัญญูกตเวทิตาธรรม และบุญกิริยาวัตถุ รวมทั้งคติความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาคด้วย

ฮีตที่ ๑๒ : บุญกฐิน หรือบุญกะถิน หรือบุญเดือนสิบสอง ถึงเดือนสิบสองชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจะทำบุญกฐิน เดือนสิบสองเป็นเดือนทำบุญอุทิศ เป็นกาลถวายกฐิน ภิกษุจำพรรษาครบสาม เดือนแล้ว ได้สิทธิรับกฐิน จึงมีการถวายผ้ากฐิน กฐินมีหลายชนิด คือ กฐินหลวงและกฐินราษฎร์ ก) กฐินหลวง คือกฐินที่พระเจ้าอยู่หัวถวายเอง หรือพระราชทานให้ทอดในวัดหลวง แบ่งเป็นสามประเภท คือ (๑) กฐินหลวงส่วนที่กำหนดเป็นพระราชพิธี (๒) กฐินต้น และ (๓) กฐินพระราชทาน ส่วน ข) กฐินราษฎร์ คือกฐินที่ราษฎรทำขึ้น และนำไปทอดในวัดราษฎร์ทั่วไป อาจทำคนเดียว ครอบครัวเดียว หรือรวมกันทั้งหมู่บ้านก็ได้ แบ่งเป็น มหากฐินและ จุลกฐิน (๑) มหากฐิน คือกฐิน ที่มีบริวารมาก ใช้เวลาเตรียมการนาน แบ่งเป็นกฐินส่วนบุคคลและกฐินสามัคคี ส่วน (๒) จุลกฐินเป็นกฐินเล็ก ไทอีสานเรียกว่า กฐินแล่น หรือกฐินวิ่ง เป็นกฐินที่ต้องทำเสร็จภายในวันเดียว เริ่มตั้งแต่ ปั่นด้าย ทอเป็นผืน ตัดเย็บเป็นผ้าไตรจีวร พร้อมทั้งข้อมสีกี่ให้เสร็จแล้วนำไปทอด ให้พระสงฆ์ได้กรานกฐิน ต้องใช้ความร่วมมือ ร่วมแรงของผู้คนจำนวนมาก จึงจะเสร็จทันเวลาภายในวันเดียว

บุญกฐินทำได้ปีละครั้ง และทอดได้วันละครั้งเท่านั้น เป็นการทำเฉพาะกาลจึงเรียกว่า กาลทาน ถือว่าได้านิสงส์มากกว่าบุญใด กำหนดให้ทำได้ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเดือน ๑๑ จนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ของทุกปี จึงเรียกว่า บุญเดือนสิบสอง

ในอรรถกถา พระวินัยปิฎก มหาวรรค ความมีว่า : สมัยพุทธกาล มีพระภิกษุสงฆ์ชาวเมืองปาฐะรัฐ^{๘๑} จำนวน ๓๐ รูป ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี ได้เดินทางมาถึงเมืองสาเกต ก็จวนถึงวันเข้าพรรษาไม่สามารถจะเดินทางถึงเมืองสาวัตถีให้

^{๘๐} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๒/๓๑๖-๓๑๘.

^{๘๑} วิ.ม.อ. (ไทย) ๗/๕๕ - ๕๖/๑๕๓ - ๑๕๕.

ทันวันเข้าพรรษาได้ จึงจำพรรษาที่เมืองสาเกต ระหว่างจำพรรษามีใจริษยาจนว่าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ระยะทางห่างเพียง ๖ โยชน์ แต่ก็ไม่ได้เฝ้า ครั้นล่วงไตรมาส ออกพรรษา ทำปาวณาเสร็จแล้ว รีบออกเดินทาง แม้ฝนยังตกชุก พื้นภูมิภาคเต็มไปด้วยน้ำ เป็นหล่มเลน มีจิวรุ่มด้วยน้ำลำบากกาย พระพุทธเจ้าทรงทราบความยากลำบากดังกล่าว จึงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสงฆ์ผู้จำพรรษาแล้ว ได้กรานกฐิน ที่มีผู้นำมาถวายหลังจากออกพรรษาแล้ว แต่บางกรณีอาจมีพระภิกษุสงฆ์จำนวน มากอาจกลายเป็นการแก่งแย่ง พระพุทธเจ้า จึงทรงกำหนดคุณสมบัติของพระภิกษุสงฆ์ผู้สมควรได้รับผ้ากฐิน คือ เป็นผู้จำพรรษาในอาวาสนั้นครบสามเดือน ครองจีวรเก่ากว่าพระภิกษุสงฆ์อื่น มีพรรษามาก มีความรอบรู้พระธรรมวินัย ปฏิบัติศาสนกิจเป็นที่ยกย่องและเคารพนับถือในหมู่คณะสงฆ์ ไม่มีเรื่องเสียหายหรือเสื่อมเสียในทางปฏิบัติพระธรรมวินัย และพระภิกษุสงฆ์ในอาวาสนั้น เห็นชอบ พร้อมใจกันอนุโมทนา ให้เป็นผู้รับครองผ้ากฐินนั้น ด้วยเหตุนี้จึงมีงานบุญกฐินยึดถือเป็นประเพณีสำคัญสืบมา^{๘๒}

บุญกฐิน หรือบุญกะถิน หรือบุญเดือนสิบสอง จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวเนื่อง กับพระพุทธศาสนาโดยตรง ด้วยการทำบุญถวายผ้ากฐิน และพระภิกษุสงฆ์ ได้กระทำพิธีกรานกฐิน แสดงออกถึง สามัคคีธรรม และบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทาน ศีล ภาวนา

ตารางที่ ๔.๑ ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

เดือน	พิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง	ความเชื่อของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง	ความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา
อ้าย	ทำบุญเข้ากรรม	การเข้าปรีวาสกรรมของพระภิกษุสงฆ์พื้นอาบัติได้	ความสำคัญและความบริสุทธิ์ในพระวินัยสงฆ์
ยี่	ทำบุญคูณลาน	ความเชื่อเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การทดแทนคุณพระแม่โพสพ	หลักกรรม บุญกิริยาวัตถุ กตัญญูกตเวทิตาธรรม
สาม	ทำบุญข้าวจี	อานิสงส์ของการถวายข้าวจีสามารถบรรลุนิพพานขั้นสูงได้	หลักกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์
สี่	ทำบุญพะเวส หรือ บุญเทศมหาชาติ	ความเชื่อที่ว่าถ้าฟังจบ ๑๓ กัณฑ์ จะได้พบพระศรีอาริยมตไตรย	อานิสงส์ของบุญกิริยาวัตถุ ทานบารมี

^{๘๒} เบญจมาศ แพทอง, “กฐิน”, ใน นามานุกรมชนบทประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๑-๕.

เดือน	พิธีกรรมของ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง	ความเชื่อของ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง	ความเกี่ยวเนื่องกับ พระพุทธศาสนา
ห้า	ทำบุญสงกรานต์ หรือ บุญสงกรานต์	ทำบุญเทศกาลขึ้นปีใหม่ สงกรานต์พระพุทธรูป ผู้มีพระคุณ	กตัญญูกตเวทิตาธรรม มุกตธรรม สามัคคีธรรม
หก	ทำบุญบั้งไฟ	ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพพญาแถนและพญานาค	อุตุนิยาม ธรรมนิยาม สามัคคีธรรม
เจ็ด	ทำบุญซำฮะ	ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องผี เสนียดจัญไร	อานุภาพทสวด พระรัตนสูตร พระปริตร
แปด	ทำบุญเข้าพรรษา แห่เทียนเข้าพรรษา	ทำบุญถวายผ้าอาบน้ำฝน ถวายเทียนพรรษา	วันอาสาฬหบูชา และ เข้าพรรษตามพระวินัยสงฆ์
เก้า	ทำบุญข้าวประดับดิน	ความเชื่อเรื่อง เรื่องผี เรื่องเปรต ทำบุญ กรวดน้ำ อุทิศบุญกุศล	วิบากแห่งกรรม บุญ-บาป นรก-สวรรค์
สิบ	ทำบุญข้าวสาก หรือ บุญสลากภัต	ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องผีตาแสด ผีทอ้งไร่ ท้องนา	ความพยายาม ผูกเวร บุญ-บาป นรก-สวรรค์
สิบเอ็ด	ทำบุญออกพรรษา	ความเชื่อเรื่องพญานาค ถวายปราสาทผึ้ง ไหลเรือไฟ	การปวารณาออกพรรษา ตามพระวินัยสงฆ์
สิบสอง	ทำบุญกฐิน	การถวายผ้ากฐิน พิธีกรานกฐิน ได้บุญกุศลมาก	บุญกฐินวัตถุ ทาน ศีล ภาวนา

ตารางที่ ๔.๑ แสดงภาพรวมของพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงในรอบ ๑๒ เดือน ได้จำแนกให้เห็นว่าพิธีกรรมแต่ละเดือนนั้นกระทำบนพื้นฐานความเชื่อเรื่องอะไร และในขณะเดียวกันได้บ่งชี้ให้เห็นว่าความเชื่อและพิธีกรรมนั้น มีความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาอย่างไร ความละเอียดดังกล่าวแล้วข้างต้น

๔.๖ ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี คลอง ครรลอง หรือคลองสิบสี่

“คลอง เป็นภาษาลาว ที่ชนชาวลาว และไทอีสาน นำมาใช้ร่วมกัน คำว่า คลอง ตามวัดจะนา นุ๊กม พาสาลาว ของดร.ทองคำ อ่อนมะนิสอน พิมพ์ที่โรงพิมพ์เวียงจันทร์ ปี ค.ศ. ๑๙๙๒ (พ.ศ. ๒๕๓๕) ให้ความหมาย คลอง ว่า : แบบ แบบอย่าง ประเพณี ฮีตคลอง ทาง กองบุญสถาน กองทำ กองโลก (คำแปล คลอง : แบบ แบบอย่าง ประเพณี กองจารีต ทาง กองโบราณ กองธรรม กองโลก)

ในภาษาไทย ตามพจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^{๘๓} พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายไว้ว่า : “คลอง” น. ทางน้ำหรือลำน้ำที่เกิดเองหรือขุดเชื่อมกับแม่น้ำหรือทะเล ทางแนว เช่น คลองธรรม จากความหมายที่ยกมาข้างต้น ทั้งตามวัดจะนาบุญกมลพาสาลาและพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานฯ จะเห็นได้ว่ามีความหมายตรงกันอยู่คือ หมายถึง ทาง แนว และคงทำ กับ คลองธรรม ดังนั้น คงในที่นี้หมายถึงแบบอย่างแนวทางการปกครอง ระบบหรือระบอบการปกครอง เป็นลักษณะกฎหมาย หรือข้อกติกาของบ้านเมือง จึงมีทั้งคลองบ้านคือกฎกติกาของหมู่บ้าน และคลองเมืองคือกฎกติกาของบ้านเมืองหรือของประเทศ ผู้ใดละเมิดต้องได้รับโทษ คง จึงมีลักษณะบังคับ ให้กระทำ หรืองดเว้นการกระทำ ทำนองเดียวกับกฎหมาย ผู้ใดฝ่าฝืนต้องได้รับโทษ

คง เป็นระเบียบ ข้อปฏิบัติ หรือ เป็นข้อควรเว้น ของประชาชน แตกต่างกันไป ตามฐานะทางสังคม ของคนนั้น ๆ กล่าวคือ ถ้ามีฐานะเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองหรือพระเจ้าแผ่นดินหรือเป็นขุนนาง เสนาอำมาตย์ก็จะมี “ฮิตเจ้าคงขุน” ถ้ามีฐานะเป็นสามัญชนก็จะมี “ฮิตผัวคงเมีย” เป็นต้น คงสิบสี่ เป็นข้อปฏิบัติ จำนวนสิบสี่ข้อ ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ชนิด คือ (๑) คงสิบสี่สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน (๒) คงสิบสี่สำหรับประชาชนทั่วไป และ (๓) คงสิบสี่สำหรับพระภิกษุสงฆ์ งานวิจัยนี้จะนำเสนองานเขียนสำนวนของ พระครูสุเทพสาครคุณ และคณะ ซึ่งมีรายละเอียดพอสังเขป ดังนี้^{๘๔} :

๔.๖.๑ คงสิบสี่สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน

คลอง ครรลอง หรือคง ที่เป็นพระราชธรรมนิยม ของพระมหากษัตริย์มี ๑๔ ข้อดังนี้ :

- ๑) เป็นพระมหากษัตริย์ ให้ทรงแต่งตั้งผู้ที่มีความซื่อสัตย์ สุจริต เทียงธรรม รู้จักงานของราชการบ้านเมืองมาก่อนไม่ข่มเหงไพร่ฟ้าประชาชนให้เป็นเสนาอำมาตย์ เป็นอุปราชราชมนตรี
- ๒) เป็นพระมหากษัตริย์ ให้หมั่นประชุมเสนามนตรี เพื่อให้ข้าศึกศัตรูเกรงขาม ให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง ให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอยู่เย็นเป็นสุข อย่ากดขี่ข่มเหงประชาชน
- ๓) เป็นพระมหากษัตริย์ให้ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ คือ : (๑) ทาน บริจาคทานแก่สมณพราหมณ์ ขาจาก คนยากไร้อนาถา (๒) ศีล ดำรงมั่นในเบญจศีล (๓) บริจาคะ สละทรัพย์สินสร้างวัดวาอาราม ขุดบ่อน้ำ สร้างศาลาที่พัก (๔) อาชวะ มีใจเที่ยงตรงดำรงมั่นในศีลธรรม (๕) มัทวะ อ่อนโยนไม่แข็งกระด้าง (๖) ตบะ ชำระความชั่วจากจิตใจ (๗) อโหระ ไม่

^{๘๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐.

^{๘๔} พระครูสุเทพสาครคุณ และคณะ, มรดกไทยอีสาน, หน้า ๑๘๗-๒๑๐.

โหดร้ายโกรธา (๘) อวิหิงสา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น (๙) ขันติ อดทนต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ (๑๐) อวิโรธนะ ไม่ยินดียินร้ายในสิ่งที่ควรยินดียินร้าย

๔) ถึงวันขึ้นปีใหม่ ให้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ สวดมงคลสูตรและนำเอาน้ำอบน้ำหอมมาทรงพระภิกษุสงฆ์ด้วย

๕) ถึงวันขึ้นปีใหม่ให้เสนาอำมาตย์นำเครื่องบรรณาการ น้ำอบน้ำหอมมาบูชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดิน

๖) ถึงเดือนหก นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาต่อพระเจ้าแผ่นดิน

๗) ถึงเดือนเจ็ด ให้เลี้ยงดูมเหศักดิ์หลักเมือง บูชาเทวดาทั้งสี่คือ ท้าวจตุโลกบาล อันได้แก่ (๑) ท้าวธตรฐ จอมภูตหรือจอมคนธรรพ์ รักษาโลกด้านทิศบูรพาหรือทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรุฬหก จอมเทวดาหรือจอมกุมภัณฑ์ รักษาโลกด้านทักษิณหรือทิศใต้ (๓) ท้าววิรูปักษ์ จอมนาครักษาโลกด้านทิศประจิม หรือทิศตะวันตก (๔) ท้าวกุเวร จอมยักษ์รักษาโลกด้านทิศอุดรหรือทิศเหนือ

๘) ถึงเดือนแปด นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาทำพิธีชำระและเบิกบ้านเมือง โดยสวดมงคลสูตรครบเจ็ดคั่น แล้วนำกรวดทรายหว่านโปรยไปรอบเมือง ดอกหลักบ้านหลักเมืองให้แน่น

๙) ถึงเดือนเก้าประกาศให้ประชาชนทำบุญข้าวประดับดินอุทิศส่วนกุศล แก่ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว

๑๐) ถึงวันเพ็ญเดือนสิบให้ประกาศบอกกล่าวประชาชนให้พากันทำบุญข้าวสากโดยจัดสลากภัตไปถวายพระภิกษุสงฆ์ แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปแล้วจึงจะเจริญรุ่งเรือง

๑๑) ถึงวันเพ็ญเดือนสิบเอ็ดให้ทำบุญออกพรรษา ให้พระภิกษุสงฆ์ปวารณา ให้ไปนมัสการ และบูชาภิเษกพระธาตุหลวง พระธาตุจอมศรีทุกปี บ้านเมืองจึงจะเจริญ ครั้นถึงวันแรมหนึ่งค่ำให้ว่าวประกาศเตือนให้ประชาชนพากันไหลเรือไฟเพื่อบูชาพญานาค บ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข

๑๒) ถึงเดือนสิบสองให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมารวมกันที่พระลานหลวง แห่เจ้าชีวิตไปลงแข่งเรือ วันขึ้นสิบสามค่ำเป็นวันแข่งเรือให้วัดที่อยู่ริมแม่น้ำ จัดเรือแข่งวัดละหนึ่งลำ พอถึงวันเพ็ญเดือนสิบสองให้เสนาอำมาตย์ และพระภิกษุสงฆ์พร้อมด้วยประชาชนแห่งพระเจ้าแผ่นดินและพระภิกษุสงฆ์ที่ทรงสมณศักดิ์ ๕ รูป ไปนมัสการพระธาตุหลวง พร้อมทั้งเครื่องสักการบูชา มีต้นเทียน ต้นดอกไม้ บั้งไฟ พอถึงตอนกลางคืนให้มีการจุดดอกไม้ไฟ ไฟพะเนียง บั้งไฟหางและให้มีมหรสพครบถ้วนสามวันสามคืนเพื่อให้ประชาชนจากต่างเมืองได้มีโอกาสพบปะและชื่นชมยินดี

๑๓) ถึงเดือนสิบสองให้ทำบุญกฐิน และนำผ้ากฐินไปถวายตามวัดต่าง ๆ

๑๔) ให้มีสมบัติอันประเสริฐหรือมีสมบัติคุณเมือง ๑๔ อย่าง คือ : (๑) หูเมือง มีราชทูต ผู้ฉลาด มีปัญญาดี (๒) ตาเมือง มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตสอนสรรพธรรม (๓) แก่นเมือง มีพระภิกษุสงฆ์ผู้รอบรู้แตกฉานในพระธรรมวินัย (๔) ประตูเมือง มีอาวุธยุทธภัณฑ์ไว้ป้องกันการรุกรานของอริราชศัตรู (๕) รากเมือง มีโหราจารย์ผู้ที่สามารถทำนายเหตุดีเหตุร้ายได้ (๖) เหน้เมือง มีเสนาอำมาตย์ผู้เที่ยงธรรม (๗) ขื่อเมือง มีทหารผู้แก่กล้าอาจทำยุทธนาการเอาชนะข้าศึกได้ (๘) ฝาเมือง มีกวนบ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) ตาแสง (กำนัน) ราษฎรผู้ซื่อสัตย์ (๙) ขางเมือง (แปเมือง) มีท้าวพระยา (ข้าราชการ) ตั้งอยู่ในศีลธรรม (๑๐) เขตเมือง มีเสนาอำมาตย์ผู้ฉลาดรู้เขตบ้านดินเมืองว่าที่นั่นดีหรือเลว (๑๑) สติเมือง มีเศรษฐี พ่อค้าคหบดี ผู้มั่งมีเงินทอง (๑๒) ใจเมือง มีหมอยาผู้วิเศษรู้พยาธิต่าง ๆ รักษาโรคภัยไข้เจ็บหายได้ (๑๓) ค่าเมือง มีภาคพื้นภูมิประเทศดี (๑๔) เมฆเมือง มีเทวดา อารักษ์ หลักเมือง

สรุปได้ว่า กองสิบสี่ สำหรับพระมหากษัตริย์นี้ เปรียบเสมือนรัฐธรรมนูญในหมวดที่ว่าด้วย พระมหากษัตริย์ พร้อมทั้งกำหนดอำนาจหน้าที่ ของพระมหากษัตริย์ไว้ให้ผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้ใช้เป็นแนวทางประพฤติ ปฏิบัติตน และหากผู้ใดไม่ประพฤติปฏิบัติตามข้อบัญญัตินี้จะถูกประชาชนพากันตำหนิ ตีฉิน

๔.๖.๒ กองสิบสี่สำหรับประชาชนทั่วไป

กองสิบสี่ สำหรับประชาชน ที่ทุกคนต้องปฏิบัติ ต่อครอบครัว ผัวเมีย บ้านเรือน และ วิชาศาสนา มี ๑๔ ข้อดังนี้ :

๑) เมื่อได้ข้าวใหม่ หรือผลไม้ที่ให้ผลใหม่ ผู้เป็นเจ้าของอย่าเพิ่งกินก่อน ต้องไปบริจาคทานให้แก่ผู้มีศีลกินก่อน แล้วตนเองจึงกินภายหลัง และให้นำไปแจกให้แก่ญาติพี่น้องด้วย

เหตุที่กำหนด : เพราะชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงนับถือพุทธศาสนา และมีใจยึดมั่นต่อพระพุทธศาสนา อย่างแนบแน่น ฉะนั้นเมื่อได้ข้าวใหม่ หรือผลไม้สุก จึงต้องนำไปถวายพระภิกษุสงฆ์ สามเณร ผู้สืบศาสนา ก่อน ถือว่าจะได้บุญได้กุศลแรง ส่วนที่ต้องนำไปแจกจ่ายแก่ญาติพี่น้องนั้น ก็เพื่อแสดงความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน

ผลที่ได้รับ : ทำให้สังคมชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีแต่ความสุข เพราะผู้คนยึดมั่นในคำสอนของพระพุทธเจ้า และชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีความรักและนับถือกัน ในหมู่บ้านใดที่พี่น้องอย่างมั่นคง หากมีคนจากถิ่นอื่นไปแสดงความรักเกียจหรือดูหมิ่นญาติพี่น้องคนใดคนหนึ่ง จะทำให้คนในตระกูลนั้น ๆ รวมกันต่อต้าน

๒) อย่าโกธดาซัง อย่าจ่ายเงินกู้ อย่าปลอมแปลงเงินตรา และอย่ากล่าวคำหยาบช้ากล้าแข็งต่อกัน

เหตุที่กำหนด : เพื่อป้องกันการคดโกงและการเอาเปรียบกัน ตลอดจนป้องกันการทะเลาะเบาะแว้งซึ่งกันและกัน

ผลที่ได้รับ : ทำให้สมาชิกในสังคมมีความซื่อสัตย์ต่อกัน และทำมาหากินด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข

๓) ให้พร้อมกันทำไร่หรือกำแพงล้อมวัดวาอารามและบ้านเรือนของตน แล้วปลูกหอเทวดาไว้ ๔ มุมของหมู่บ้าน หรือ ๔ มุมเรือนของตน

เหตุที่กำหนด : เพื่อให้เกิดความปลอดภัยแก่ภิกษุสามเณรที่อยู่ในวัด และก่อให้เกิดความสะอาดแก่การคดแฉ่งบริเวณวัด ให้สะอาดสวยงามเป็นระเบียบและร่มรื่น ส่วนที่ทำให้ไร่บ้านของตนนั้น ก็เพื่อให้เกิดความปลอดภัยแก่ชีวิตและทรัพย์สิน และทำให้ปลูกไม้ดอก ไม้ประดับ พืชผักสวนครัวไว้ในบริเวณบ้านและสิมมเรือนของตนเองเพื่อเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้ทุกคนในหมู่บ้านและทุกคนในครัวเรือน

ผลที่ได้รับ : ทำให้ทุกคนในหมู่บ้านมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และมีขวัญกำลังใจดี

๔) ให้ล้างเท้าก่อนขึ้นเรือนทุกครั้ง

เหตุที่กำหนด : เพื่อรักษาความสะอาดของบ้านเรือน และรักษาความสะอาดของเท้า เพราะสมัยก่อนชาวบ้านไม่มีรองเท้าใส่ เดินไปไหนมาไหนด้วยเท้าเปล่า อาจเหยียบย่ำสิ่งสกปรกและฝุ่นละอองมาด้วย

ผลที่ได้รับ : ทำให้บ้านเรือนสะอาดขึ้น และทำให้เท้าได้รับการดูแลเอาใจใส่นอกจากนี้ทำให้ทุกหลังคาเรือนต้องทำอ่างล้างเท้าไว้ที่ต้นบันไดบ้าน

๕) เมื่อถึงวันพระ ๗ คำ ๘ คำ ๑๔ คำ และ ๑๕ คำ ไม่ว่าข้างขึ้นหรือข้างแรมให้ขอขมา ก้อนเสา เรือนไฟ แม่บันได ประตูเรือน ที่ตนอาศัยอยู่

เหตุที่กำหนด : เพื่อให้ดูแลและเอาใจใส่ต่ออุปกรณ์สำคัญในการดำรงชีวิตประจำวัน กล่าวคือแม่คิไฟ และก้อนเสา ใช้เป็นที่ตั้งหม้อข้าวหม้อแกงเพื่อนึ่งข้าวและประกอบอาหารให้ทุกคนในครอบครัวได้รับประทานทุกวัน นอกจากนั้นในฤดูหนาวยังได้ใช้เป็นที่ก่อไฟผิงให้ความอบอุ่นในคืนที่หนาวเหน็บอีกด้วย

ผลที่ได้รับ : ก้อนเสา แม่คิไฟ แม่บันได และประตูเรือน เป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนในบ้านได้อาศัยใช้สอยเป็นประจำทุกวัน ต้องดูแลความปลอดภัยเป็นประจำ และเมื่อครบเจ็ดวันในวันพระ

ผู้เป็นแม่บ้านต้องจัดดอกไม้รูปเทียนไปขอขมาลาโทษ เป็นอุบายที่สั่งสอนให้ลูกหลานรู้จักบุญคุณของสิ่งต่าง ๆ ที่ได้ใช้สอย เปรียบประหนึ่งว่าสิ่งเหล่านั้นมีจิตวิญญาณ

๖) ให้ล้างเท้าก่อนเวลาจะเข้านอนทุกครั้ง

เหตุที่กำหนด : เพื่อรักษาสุขอนามัยของเท้าของบ้านเรือนและที่นอนให้สะอาด

ผลที่ได้รับ : ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นคนที่รู้จักรักษาสุขภาพของตนเองและของครอบครัวดีขึ้น

๗) เมื่อถึงวันพระ วันศีล ให้ภริยาจัดดอกไม้ขอขมาสามี และพ่อแม่เผ่าแก่ลุงตาของตนและถึงวันอุโบสถ (ขึ้น หรือแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำของทุกเดือน) ให้จัดดอกไม้ รูปเทียนไปถวายพระภิกษุสงฆ์

เหตุที่กำหนด : เพื่อให้ความรักของครอบครัวผิวเมี่ยมมั่นคงอยู่ตลอดไป หากมีอะไรผิดพลาดขาดตกบกพร่องในรอบเจ็ดวันที่ผ่านมาก็ให้โศกกรรมให้กันและกัน จะทำให้ครอบครัวมีแต่ความรักความอบอุ่น ทั้งนี้เพราะครอบครัวคือหัวใจของสังคมในชุมชน เพราะชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ฉะนั้นพอถึงวันพระต้องเข้าวัดฟังธรรม เพื่ออบรมบ่มเพาะจิตใจตนเองให้สะอาดและสงบ

ผลที่ได้รับ : ทำให้ครอบครัวดั้งเดิมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีความรักความอบอุ่นมาก ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงแม้จะทำมาหากินอยู่ถิ่นใดพอถึงวันสงกรานต์ซึ่งถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ หรือวันสำคัญของครอบครัวก็จะพากันกลับบ้าน เพื่อพบปะพ่อแม่ญาติพี่น้องของตน โดยไม่เกรงกลัวต่อกฎระเบียบหรือข้อห้ามของผู้ใดทั้งสิ้น ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงดั้งเดิมเป็นคนซื่อ และยึดมั่นในพุทธศาสนาอย่างมั่นคง มาตราบนานเท่าทุกวันนี้

๘) เมื่อถึงวันศีลดับ (คือวันแรม ๑๔ ค่ำสำหรับ เดือนคี่ หรือ ๑๕ ค่ำสำหรับเดือนคู่) สดเพ็ง(คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำของทุกเดือน) ให้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ที่บ้านเรือนของตน แล้วทำบุญตักบาตร เลี้ยงพระ

เหตุที่กำหนด : เนื่องจากชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีศรัทธาอย่างแรงกล้าในพุทธศาสนา จึงพากันทำบุญเลี้ยงพระที่บ้านเรือนของตนเองถึงเดือนละสองครั้ง โดยเชื่อว่าจะทำให้ครอบครัวเกิดสิริมงคลและอยู่เย็นเป็นสุข

ผลที่ได้รับ : ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีศรัทธาและยึดมั่นในพุทธศาสนาอย่างมั่นคง

๙) เมื่อภิกษุมาบิณฑบาต อย่าปล่อยให้ท่านยืนคอย เวลาใส่บาตรอย่าให้มีอุกบาตร และอย่าถูกตัวภิกษุสามเณร ขณะที่ใส่บาตรนั้นอย่าสวมรองเท้า กางร่ม เอาผ้าคลุมศีรษะ อุ้มหลาน และถืออาวุธต่าง ๆ

เหตุที่กำหนด : เพื่อก่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย กล่าวคือ พระภิกษุสงฆ์ สามเณรเองก็เดินเรียงแถวมาอย่างเป็นระเบียบ ญาติโยมที่ใส่บาตรก้นนั่ง หรือยืนเรียงแถวคอยใส่ บาตรอย่างมีระเบียบไม่ซุกมุนวุ่นวาย ใครได้พบเห็นก็เกิดศรัทธาปสาทะ

๑๐) เมื่อภิกษุเข้าอยู่ปริวาสกรรม ให้จัดดอกไม้ ธูป เทียน และเครื่องอัฐบริขารไปถวาย ท่าน

เหตุที่กำหนด เพื่อเป็นการให้กำลังใจแก่ภิกษุผู้สำนึกผิด และมีจิตใจที่จะกลับตัวใหม่ เพื่อปฏิบัติตามพระวินัยให้ตนเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์

ผลที่ได้รับ ทำให้ภิกษุในชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงประพฤติปฏิบัติอยู่ในวินัยอย่างเคร่งครัด แม้จะมีภิกษุนอกريتอยู่บ้างก็เป็นจำนวนน้อย

๑๑) เมื่อภิกษุเดินผ่านมา ให้นั่งลงยกมือไหว้ก่อนแล้วจึงค่อยเจรจา

เหตุที่กำหนด : เพื่อเป็นข้อปฏิบัติตนของประชาชนทั่ว ๆ ไปพึงจะกระทำต่อพระ สงฆ์

ผลที่ได้รับ : ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงให้ความเคารพภิกษุสงฆ์มาตราบเท่าทุกวันนี้

๑๒) อย่าเหยียบเงาภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์

เหตุที่กำหนด : เพื่อเป็นข้อปฏิบัติตนของประชาชน ขณะที่เดินผ่านหรือยืนใกล้ภิกษุ

ผลที่ได้รับ : ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีกิริยานอบน้อมต่อภิกษุสงฆ์

๑๓) ยำนำอาหารที่ตนหรือคนอื่นกินแล้วไปทานให้แก่สังฆเจ้าและเอาไว้ให้สามิถิน

เหตุที่กำหนด : เพื่อเป็นข้อปฏิบัติตนของภริยาในการแบ่งปันข้าวปลาอาหารแก่ผู้ที่ตน เคารพนับถือ

ผลที่ได้รับ : ทำให้บรรดาแม่บ้านทั้งหลายยังให้ความเคารพต่อภิกษุสงฆ์และสามิของตน

๑๔) อย่าเสพงามคุณในวันศีลหรือวันพระ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วัน มหาสงกรานต์ และวันเกิดตน

เหตุที่กำหนด : เพื่อให้วันสำคัญดังกล่าวเป็นวันทำบุญ รักษาศีล จิตใจจะได้สงบไม่ หมกมุ่นอยู่แต่เรื่องเพศสัมพันธ์ จะได้มีจิตใจสะอาดและสงบแล้วจะเกิดความเบิกบานแจ่มใส

ผลที่ได้รับ : ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมุ่งมั่นในการทำบุญ รักษาศีล ในวันสำคัญ ดังกล่าว แทนที่จะจัดงานเพื่อมุงหวังบำเรอกามแห่งตน

สรุปได้ว่า กองสิบสี่สำหรับประชาชนนี้เปรียบเสมือนรัฐธรรมนูญ ในหมวดสิทธิหน้าที่ ของประชาชนพลเมืองที่กำหนดให้ประชาชนทุกคนประพฤติตามอย่างเคร่งครัด ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูก สังคมลงโทษด้วยการไม่คบหาและติฉินนินทาว่าร้าย การที่ประชาชนทุกคนประพฤติปฏิบัติตาม กองสิบสี่นี้ จึงทำให้สังคมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นสังคมสงบสุข ทุกคนอยู่ร่วมกันด้วยความ เอื้ออาทรต่อกัน

๔.๖.๓ กองสิบสี่สำหรับพระภิกษุสงฆ์

กองสิบสี่สำหรับพระภิกษุสงฆ์มีดังนี้ :

- ๑) ให้พระภิกษุสงฆ์ศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และรักษาศีล ๒๒๗ ข้อ
- ๒) ให้รักษาความสะอาดกุฏิ วิหาร โดยปัดกวาด เช็ดถูทุกวัน
- ๓) ให้ปฏิบัติกิจนิมนต์ของชาวบ้านเกี่ยวกับการทำบุญ
- ๔) ถึงเดือนแปด ตั้งแต่แรมหนึ่งค่ำเป็นต้นไปต้องจำพรรษา ณ วัดใดวัดหนึ่ง ไปจนถึงวันแรมหนึ่งค่ำเดือนสิบเอ็ด
- ๕) เมื่อออกพรรษาแล้ว พอถึงฤดูหนาว (เดือนอ้าย) ภิกษุผู้มีศีลหย่อนยานในหมวดสังฆาภิเสก ต้องอยู่ปริวาสกรรม
- ๖) ต้องออกเที่ยววิณชาบาศทุกเช้าอย่าได้ขาด
- ๗) ต้องสวดมนต์และภาวนาทุกคืนอย่าได้ละเว้น
- ๘) ถึงวันพระขึ้นสิบห้าค่ำ หรือเดือนกึ่งแรมสิบสี่ค่ำ และเดือนกึ่งแรมสิบห้าค่ำ ต้องเข้าประชุมทำอุโบสถสังฆกรรม
- ๙) ถึงปีใหม่ วันสงกรานต์ เดือนห้า นำทายกทายิกา เอนำไปสรงพระพุทธรูป และมหาธาตุเจดีย์
- ๑๐) ถึงศักราชใหม่ พระเจ้าแผ่นดินไหว้พระ ให้สรงน้ำในพระราชวัง และบายศรีพระภิกษุสงฆ์
- ๑๑) เมื่อชาวบ้านเกิดศรัทธา มานิมต์ไปกระทำการใด ที่ไม่ผิดพระวินัยก็ให้รับนิมนต์
- ๑๒) เป็นสมณะให้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างวัดวาอาราม และมหาธาตุเจดีย์
- ๑๓) ให้รับสิ่งของที่ทายก ทายิกา นำมาถวายทาน เช่น สังฆทาน หรือสลากภัต
- ๑๔) เมื่อพระเจ้าแผ่นดินหรือเสนาข้าราชการมีศรัทธา นิมนต์ไปประชุมกันในพระอุโบสถ แห่งใด ๆ ในวันเพ็ญเดือนสิบเอ็ด ต้องไป อย่าขาดขึ้น

กล่าวโดยสรุป ฮิต กอง เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิต หรือแนวทางการเป็นอยู่ ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มาตั้งแต่โบราณกาล トラบเท่าทุกวันนี้ เพราะฮิต กอง จะเป็นเครื่องกำหนดการดำเนินชีวิตประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี ตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากนี้ ฮิต กอง ยังเป็นเสมือน กฎระเบียบ ข้อบังคับ ในสังคม ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง เปรียบเสมือนธรรมเนียมปฏิบัติ ที่เป็นหลักปกครองบ้านเมืองของอาณาจักรล้านช้างในสมัยโบราณเรื่อยมาถึงปัจจุบัน ฮิต กอง มีความเกี่ยวเนื่อง สัมพันธ์ เชื่อมโยง กับพระพุทธศาสนา อย่างแนบแน่น จนดูคล้ายจะเป็นหนึ่งเดียว ดังจะ

เห็นได้ว่า ฮิต คอง ที่กล่าวถึงข้างต้น ล้วนเป็นข้อประพฤติ ปฏิบัติ เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับ พระภิกษุสงฆ์ และพระพุทธศาสนา เกือบทั้งสิ้น

ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี ฮิตสิบสอง ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี คลอง ครรลอง หรือคองสิบสี่ จึงมีความเกี่ยวเนื่อง กับ พระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม ความละเอียดดังพรรณมาแล้ว ข้างต้น

บทที่ ๕

อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือคัมภีร์พระไตรปิฎก ข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) เช่นคัมภีร์อรรถกถา ปกรณ์วิเสส วิทยานิพนธ์ งานวิจัย เอกสาร หนังสือ ตำรา วารสาร สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ฯ และได้นำเสนอตามกรอบแนวคิด ในการวิจัยมาตามลำดับ บทที่ ๒ ได้กล่าวถึงข้อมูลพื้นฐานทางกายภาพของแม่น้ำโขง ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์ ภาษา การเข้ามาของพระพุทธศาสนา องค์การระหว่างประเทศ และสถานภาพชุมชน ในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง บทที่ ๓ ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาความสำคัญขององค์พระธาตุพนม ตำนานอุรังคราตุ หรืออุรังคนิทาน ประวัติการก่อสร้าง การบูรณะปฏิสังขรณ์ องค์พระธาตุพนม บทที่ ๔ ได้กล่าวถึง ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม แล้ว

ในบทนี้จะกล่าวถึง อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชน ลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์สำคัญของงานวิจัยนี้ เพื่อเป็นการยืนยันความเห็นที่ตรงกัน หรือ ขัดแย้ง กับข้อมูลจากงานเขียนที่นำมาใช้ในการศึกษา ผู้วิจัยได้ทำการหาข้อมูลภาคสนาม (Primary Data) เพิ่มเติม โดยทำการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ (Knowledgeable People) ผู้นำชุมชน พระภิกษุสงฆ์ ข้าราชการ และประชาชนในพื้นที่อำเภอธาตุพนม และอำเภอเมือง จังหวัดนครพนม ดังนี้ :

๑. นางศรีพิมล สันตภิรมย์ (สุตรสุนันท์) ประธานกรรมการฝ่ายฆราวาส วัดกลาง จังหวัดนครพนม เป็นผู้นำชุมชน เป็นโยมอุปฐาก วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ทายาทสายตรง ตระกูลศรีโคตบุรซึ่งปกครองเมืองนครพนมมาตลอด ก่อนจะเปลี่ยนการปกครองจากระบบสืบ สันตติวงศ์ เป็นระบบเทศบาลในรัชการที่ ๕

๒. นายประหัต มั่นตะ เป็นคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ตำแหน่ง ครู วิทยฐานะ ครูชำนาญ การพิเศษ สาขาคณิตศาสตร์ รางวัลเชิดชูเกียรติ ครูภูมิปัญญาไทยด้านปรัชญาศาสนาและประเพณี โรงเรียนธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

๓. นายประกาศิต จันทศ เป็นคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ตำแหน่ง ครู วิทยฐานะ ครู ชำนาญการพิเศษ สาขาเคมี โรงเรียนธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

๔. นายอารมณ ชุมเชิงกาญจน์ เป็นคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ตำแหน่ง ครู วิทยฐานะ ครูชำนาญการพิเศษ สาขาสังคมศึกษา โรงเรียนธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

๕. พระครูปลัดจรัส ชวนปญโญ เป็นพระภิกษุสงฆ์ เป็น ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

๖. นายสุรชัย ขะพินิจ เป็นข้าราชการ ตำแหน่ง นายช่างโยธาชำนาญงาน แขวงทางหลวงนครพนม อำเภอเมืองจังหวัดนครพนม

๗. นางสาวภารดี ทามนตรี เป็นประชาชน อาชีพอิสระ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

การสัมภาษณ์เชิงลึกดังกล่าว กระทำภายหลังการเสร็จสิ้นการศึกษาจากเอกสารในเบื้องต้น โดยผู้วิจัยได้ดำเนินงานภาคสนาม ผ่านผู้ประสานงานในท้องถิ่นเพื่ออำนวยความสะดวกและติดตามการสัมภาษณ์ แล้วนำข้อมูลทั้งหมดมาประมวล วิเคราะห์ และสรุปรวมในบทนี้ ซึ่งอิทธิพลของพระธาตุพนมที่พิจารณาได้แก่ :

- ๑) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์
- ๒) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องผี
- ๓) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และ บั้งไฟพญานาค
- ๔) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์
- ๕) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระธาตุพนม ได้แก่ ข้าโอกาส ลูกพระธาตุ และ การฟ้อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี

๕.๑ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์

ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ในอำนาจเหนือธรรมชาติ ว่าสามารถคลั่งคลั่งสิ่งที่ดี หรือสิ่งที่ย่ำ ให้เกิดกับชีวิตตน คนในครอบครัว ตลอดจนชุมชนได้นั้น เป็นความเชื่อ ที่มีมาตั้งแต่ยุคบุรพกาล พระพุทธศาสนาได้ปรากฏขึ้นมาและดำรงอยู่ท่ามกลางความเชื่อเหล่านี้ เป็นเวลากว่ายี่สิบห้าศตวรรษแล้ว ดังได้กล่าวมาแต่ต้นว่า ปาฏิหาริย์มี ๓ อย่างคือ : (๑) อิทธิปาฏิหาริย์ (๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ และ (๓) อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธปาฏิหาริย์ แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงยกย่อง ไม่ต้องการให้คนลุ่มหลง มัวเมาในฤทธิ์ หรือหวังผลจากฤทธิ์ หรือ จากการคลั่งคลั่ง ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเทพเจ้าโดยตนเองไม่ต้องทำความเพียรนั่งนอนรอคอยโชค หวังลาภเลื่อนลอย ซึ่งผิดหลักเหตุปัจจัย ความเป็นเหตุเป็นผลแห่งการกระทำ เมื่อทำเหตุดี ก็เกิดผลดี เมื่อทำเหตุชั่ว ก็เกิดผลชั่ว ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะต้องมาสนับสนุนการ

กระทำดี พระพุทธเจ้าสนับสนุนส่งเสริมอนุศาสนีปาฏิหาริย์ คือคำสอนที่เป็นจริง ทำให้เห็นความจริง เมื่อนำไปปฏิบัติ ก็พบความจริงแห่งความพ้นทุกข์ เป็นที่น่าอัศจรรย์^๑

อย่างไรก็ตามในขณะที่ผู้คนในชุมชนยังมีพลังจิตพลังปัญญาไม่เข้มแข็งพอ ถ้าความเชื่อถ้อย และเกรงกลัวต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์บางอย่าง ทำให้มีที่เกาะเกี่ยวยึดเหนี่ยว เกิดความอุ่นใจ มั่นใจ ขอมละเว้นการประพฤติตามอำเภอใจ ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่เพื่อนมนุษย์ และอยู่เป็นปกติสุข ก็ยังดีกว่าปล่อยให้ล่องลอยแว้งกว้างอย่างไม่มีอะไรเหนี่ยวรั้ง ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต้องเป็นไปเพื่อโน้มน้าวจิตมาสู่การฝึกฝนพัฒนาดน ส่งเสริมให้กระทำโดยมีกำลังใจและยังทำการที่ดี เพื่อผลสำเร็จที่ถูกต้อง ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจเหตุผลตามเหตุปัจจัย สู้ความมีกิเลสตัณหา สู้ความหมกมุ่น โทสะ โมหะ สู้ความบริสุทธิ์ มีปัญญากรุณาเป็นหลัก อิทธิพลขององค์พระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ย่อมเป็นไปในหลักการเดียวกันนี้

กิตติศัพท์ ความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระธาตุพนม เป็นที่เล่าขาน ร่ำลือ มาช้านาน ทั้งนี้เกิดจากเหตุปัจจัย หลายประการ วิเคราะห์ และประมวลได้ ดังนี้ :

๕.๑.๑ ความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะเป็นพระบรมธาตุเจดีย์

ได้กล่าวถึงความหมาย ความเป็นมาและความสำคัญของพระพุทธสถูปเจดีย์มาแล้ว จะเห็นว่า สถูปเจดีย์นั้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประเภทหนึ่งในหลายประเภท และประเพณีการสร้างสถูปเจดีย์นั้น นิยมสร้างกันมาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ในพระสูตรต้นตปิฎก ที่มณิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร มีพุทธคำรัสเรื่องนี้ ความสำคัญว่า : “...พวกเขาพึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคต เหมือนอย่างที่เราปฏิบัติ ต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ชนเหล่าใด จักกระเบียดดอกไม้ ของหอม หรือจตุรณ จักอภิวาท หรือ จักทำจิตให้เลื่อมใส ในสถูปนั้น การกระทำนั้น จักเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน...”^๒

ภายหลังจากการถวายพระเพลิง พระพุทธสรีระเสร็จสิ้นแล้ว มีการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ และสร้างพระสถูป ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุรวม ๘ แห่ง พระสถูปที่บรรจุพระธาตุเป็นแห่งที่ ๕ และ พระสถูปที่บรรจุพระอังคาร เป็นแห่งที่ ๑๐ “...พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคนี้ ชื่อว่า อันสาธุชน ลักการะกันดีแล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์ใด อันจอมเทพ จอมนาถ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *สิ่งศักดิ์สิทธิ์เทวฤทธิ์ปาฏิหาริย์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒-๑๘.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๔ - ๒๐๕/๑๕๒.

และ จอมคน บูชาแล้ว อันจอมมนุษย์ ผู้ประเสริฐสุด บูชาแล้วเหมือนกัน ท่านทั้งหลายจงประนมมือ
ไหว้พระบรมสารีริกธาตุองค์นั้น ๆ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นบุคคลหาได้ยาก...”^๓

ในคัมภีร์อรรถกถา พระสูตรต้นปิฎก กล่าวถึง พระบรมสารีริกธาตุ “ไว้ว่า :

พระธาตุทั้งหลาย ก็เสมือนดอกมะลิตูม เสมือนแก้วมุกดาที่เจียรนัยแล้ว และเสมือนจันท
ทองคำยังเหลืออยู่ จริงอยู่ สรีระของพระพุทธเจ้า ผู้มีพระชนมายุยืนทั้งหลาย ย่อมติดกันเป็น
พืด เช่นกับแท่งทองคำ ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอธิษฐานพระธาตุให้กระจายว่า เราอยู่ได้
ไม่นานก็จะปรินิพพาน ศาสนาของเราจะไม่แพร่หลายไปในที่ทั้งปวง เพราะฉะนั้น เมื่อเราแม้
ปรินิพพานแล้ว มหาชน ถือนาพระธาตุ แม้ขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ทำเจดีย์ในที่อยู่ของตน
ๆ ประณิบัติ จงมีสววรรค์ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ถ้ามหาพระธาตุอย่างไหนของพระองค์กระจัด
กระจาย อย่างไหนไม่กระจัดกระจาย ตอบว่า พระธาตุ ๗ เหล่านี้คือ พระเขี้ยวแก้ว ๔ พระ
รากขวัญ ๒ พระอุณหิส ๑ ไม่กระจัดกระจาย นอกนั้นกระจัดกระจาย บรรดาพระธาตุ
เหล่านั้น พระธาตุเล็ก ๆ ทั้งหมดได้มีขนาด เท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด พระธาตุใหญ่ ขนาดเท่า
เมล็ดข้าวสารหักกลาง พระธาตุขนาดใหญ่ยิ่ง มีขนาด เท่าเมล็ดถั่วเขียวหักกลาง

ใน ปีติวิมาน ว่าด้วยวิมานสี่เหลี่ยม^๔ กล่าวถึง ผลบุญที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายดอกบวบ
ชม ความมีว่า :

ท้าวสักกเทวราช ตรัสถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า “เทพธิดา ผู้มีผ้านุ่งห่ม และธงล้วนแต่สี
เหลือง ประดับประดาด้วยเครื่องประดับสีเหลือง มีกายลูบไล้ด้วยจันทน์เหลือง ทัดทรงดอก
อุบลเหลือง มีปราสาทสีเหลือง มีที่นั่งที่นั่งสีเหลือง มีภาชนะสีเหลือง มีฉัตรสีเหลือง มี
รถสีเหลือง มีม้าสีเหลือง มีพัดสีเหลือง เทพธิดาผู้เจริญ ชาตีก่อน เธอได้ทำกรรมอะไรไว้ใน
มนุษยโลก เธอจึงตอบตามที่ฉันทถามเถิดว่า นี่เป็นผลของกรรมอันใดเล่า” เทพธิดานั้นทูลตอบ
ว่า “พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้น้อมนำดอกบวบชมจำนวน ๔ ดอก ซึ่งมีรสขม ไม่มีใคร
ปรารถนา ไปบูชาพระสถูป หม่อมฉันมีจิตเลื่อมใส มุ่งถึงพระบรมสารีริกธาตุของพระศาสดา
มีใจจดจ่อ พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ไม่ทันพิจารณาดูทางที่แม่โค
นั้นมา ทันใดนั้น แม่โคได้ขวิดหม่อมฉัน ยังไม่ทันไปถึงพระสถูปสมความตั้งใจ ถ้าหม่อมฉัน
พึงสังสมบุญนั้นไว้ได้ยิ่งขึ้น ทิพยสมบัติ ก็จะพึงมียิ่งกว่านี้แน่ ข้าแต่ท้าวมหานทีเทพกุญชร
จอมเทพ เพราะกุศลกรรมนั้น หม่อมฉันจึงละกายมนุษย์ มาอยู่ร่วมกับพระองค์” ท้าวมหานที

^๓ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕ - ๒๔๐ /๑๓๕ - ๑๔๐.

^๔ ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๔๕๕ - ๔๕๖.

^๕ พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๓๕๕ - ๔๐๓/๕๑ - ๕๒

เทพกฤษณ จอมเทพชั้นดาวดึงส์ ทรงสดับเนื้อความนี้แล้ว เมื่อจะให้เทวดาชั้นดาวดึงส์ เลื่อมใส จึงได้ตรัสกับมาตลีเทพสารเถาว่า “มาตลี ท่านจงดูผลกรรมอันวิจิตรน่าอัศจรรย์นี้ ของควรทำบุญที่เทพธิดานี้ทำแล้ว ถึงจะน้อย ผลบุญกลับมีมากเมื่อมีจิตเลื่อมใสพระตถาคต สัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ทักขิณาหาชื่อว่ามีผลน้อยไม่ มาเถิด มาตลี แม้ชาวเราทั้งหลายก็ควรรับแรงบูชาพระบรมสารีริกธาตุ ของพระตถาคตให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะการสั่งสมบุญนำความสุขมาให้ เมื่อพระตถาคตยังทรงพระชนม์ อยู่ก็ตาม เสด็จปรินิพพานแล้วก็ตาม เมื่อจิตสวามีเสมอ ผลก็ย่อมมีสวามีเสมอ เพราะเหตุที่ตั้งจิตไว้ชอบ สัตว์ทั้งหลายย่อมไปสู่สุคติ พระตถาคตทั้งหลายทรงอุบัติมาเพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่ มากหนอ ทายก ทายิกาทั้งหลาย ถวายสักการบูชาแล้วได้ไปสวรรค์

จะเห็นได้ว่า พระสถูปเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้น เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพียงทำจิต ให้เลื่อมใส สักการะ อภิวัต ด้วย ระเบียบดอกไม้ ของหอม จูณ หรือแม้ ด้วยดอกบวบขม ที่น้อย ค่า แต่อาณิสต์ ผลบุญกลับมีมาก น่าอัศจรรย์ มีสุคติ สวรรค์ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า พระธาตุพนม เป็นหนึ่งในบรรดาพระสถูปเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ที่มีอยู่จำนวนมากในโลกพิภพ จึงมีความศักดิ์สิทธิ์ด้วยโดยปริยาย เพราะเหตุนี้

๕.๑.๒ ความศักดิ์สิทธิ์จากความเชื่อในตำนานอูรังคราตุหรืออูรังคันทาน

วรรณกรรมตำนานอูรังคราตุหรืออูรังคันทานตำนานพระธาตุพนม เป็นวรรณกรรมที่ไม่มีแหล่งข้อมูลทางวิชาการอ้างอิง ว่าอยู่ในพระไตรปิฎก หรืออรรถกถาฎีกา ฯ แต่เป็นวรรณกรรมที่มีพุทธธรรม เป็นภูมิหลังอย่างมั่นคง มีบทบาทสำคัญ มีคุณูปการและมีอิทธิพล ต่อสังคมในหลาย ๆ ด้าน เช่นอิทธิพล ต่อจารีตประเพณี วิถีประชา ต่อศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม ต่อแนวคิดเรื่องกรรม กฎแห่งกรรม บาป - บุญ เป็นวรรณกรรม ที่ครอบคลุมสาระ ทั้งตำนานการสร้างบ้านแปงเมือง และการนับถือพระพุทธศาสนา สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในยุคช่วงหลังจากที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เสด็จกลับจากเชียงใหม่ เพื่อครองอาณาจักรล้านช้าง^๖ ถ้าตำนานอูรังคราตุ เป็นตำนานที่พระชายา ของพระเจ้าโพธิสารราช ทูลถวายแล้ว ตำนานนี้ จะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ แต่ถ้า

^๖ อุดร จันทวัน, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอูรังคราตุนิทาน : ภาษาทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗

ตำนานนี้ เขียนขึ้นสมัยพระครูยอดแก้วโพนสะเม็กแล้ว จะมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ สรุปได้ว่าตำนานอุรังคธาตุ เขียนขึ้นภายหลังการสร้างพระธาตุพนม อย่างน้อยประมาณ ๖๐๐ - ๕๐๐ ปี ^๓

พระธาตุพนม ไม่เพียงแต่เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ ที่มีความศักดิ์สิทธิ์โดยทั่วไปเท่านั้น แต่ตำนานอุรังคธาตุได้เพิ่มองศาความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ ให้มากยิ่งขึ้น โดยระบุจำเพาะว่า เป็นพระอุรังคธาตุ หรือกระดูก ส่วนที่เป็นพระอุระ หรือหน้าอก ของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอัครลักษณะขององค์พระธาตุพนมโดยเฉพาะ ที่มีความพิเศษพิสดาร กว่าพระบรมธาตุเจดีย์อื่น

พระอุรังคธาตุ ที่รจนาไว้ในตำนานอุรังคธาตุ หรืออุรังคนิทานตำนานพระธาตุพนมนั้น ได้แสดงปาฏิหาริย์มาโดยลำดับ เริ่มตั้งแต่ : “...เมื่อพระบรมศาสดานิพพานแล้ว มัลลกะบุตรียิ่งหลาย ถวายพระเพลิงไม่สำเร็จ จนพระมหากัสสปเถระเจ้า มาถึงและนำพระสงฆ์ กระทำเวียนวัฏฏทักษิณ ๓ รอบแล้ว อธิษฐานว่า พระธาตุองค์ใด ที่จะให้ข้าพระบาทนำไปประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าพร้าว พระธาตุองค์นั้น เสด็จออกมาอยู่บนฝ่ามือบัดนี้ ดังนี้แล้วพระอุรังคธาตุ ก็เสด็จออกมา อยู่บนฝ่ามือขวาของท่าน ขณะนั้นไฟธาตุก็ลุกโชติช่วงเผาพระบรมสรีระเองเป็นอัศจรรย์...” ^๔

ในขณะที่เทพเจ้าในห้วงจักรวาล ลงมาหกรรณบูชาพระบรมธาตุที่ภูเก้าพร้าว ความมีว่า : “...ครั้งนั้น พระอุรังคธาตุ เสด็จออกกระทำปาฏิหาริย์ แต่ละด้านเสด็จออกมาถึง ๖ องค์ วกเวียนเสด็จขึ้นมาร่วมอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ตั้งอยู่บนอากาศ เสมอยอดอุโมงค์ระยะ ๑๐๐ วา แล้วเสด็จออกจากยอดอุโมงค์ ๒ องค์ เสด็จขึ้นไปเบื้องบน แล้วเสด็จลง มารวมกันเป็นองค์เดียว โด่เท่าลูกมะพร้าว แล้วประทักษิณไปทางขวา ๓ รอบ ประดิษฐานอยู่ที่ประตูทิศตะวันออก เฉพาะพระพักตร์พระอินทร์เทวบุตร เทวดาทั้งหลาย มีความชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงให้เสียงสาธุการขึ้นอึงมี ตลอดไปทั่ว บริเวร นร คนธรรพ์ทั้งหลาย ประโคมด้วยเครื่องดุริยดนตรี...” ^๕

เมื่อพญาสุมิตตธรรมวงศา เสด็จถึงที่ประทับพร้อมด้วยไพร่พล แล้วเข้าทำการสักการบูชาพระบรมธาตุ ที่ภูเก้าพร้าว มีมหาสพลลงที่ลานอุโมงค์ ความว่า : “...เวลาที่เที่ยงคืน พระบรมธาตุ ก็แสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏ ประดุจอุโมงค์ ที่ปิดสนิทอยู่ก็เปิดออกทั้ง ๔ ด้าน แล้วเสด็จขึ้นสู่อากาศ กลับลงมาสู่ที่เก่า วนเวียนเข้าไปภายในอุโมงค์เป็นที่สุด พญาและเทวี พร้อมด้วยบริวาร

^๓ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๗-๑๔๘.

^๔ พระเทพรัตนโมลี, ประวัติย่อพระธาตุพนม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (นครพนม : วัดพระธาตุพนม, ๒๕๓๗), หน้า ๘.

^๕ พระธรรมราชาวัตร, อุรังคนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพิบลีซิ่งจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๖๔.

เห็นเป็นอัศจรรย์ยิ่งนัก ก็เกิดปีติยินดีเป็นอันมาก เทพเจ้าผู้รักษาทั่วบริเวณภูเขากำพร้าก็พร้อมกัน
สาธุการ ประโคมสังข์ ก็ก้องทั่วภูเขากำพร้า เช่นเดียวกับคราวเทพเจ้าในจักรวาลมาไหว่นั่นแล..^{๑๐}

พระธาตุพนมองค์เดิม ได้ทรุดทลายลงเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘ เวลา
๑๕ นาฬิกา ๓๘ นาที ต่อมาระหว่างวันที่ ๑๓ – ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ (หลังจากพระธาตุพนมหัก
พังแล้ว ๖๒ วัน) ได้พบพระอัฐิธาตุของพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งบรรจุอยู่ในผอบแก้ว หรือหลอดแก้ว
ภายในผอบ มีน้ำมันจันทน์หล่อเลี้ยงอยู่ และมีพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระอัฐิธาตุ
บรรจุอยู่จำนวน ๘ องค์ มีขนาดเท่าเมล็ดข้าวสารหัก และมีสีต่าง ๆ กัน ดังนี้ :

๑) สีดอกพิกุลแห้ง ๒ องค์

๒) สีขาว คล้ายดอกพิกุลสด ๓ องค์

๓) สีขาว คล้ายงาช้าง ๓ องค์ รวมเป็น ๘ องค์

จนกระทั่งถึงวันที่ ๒๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒ พระบาทสมเด็จพระปรมินทร
มหาภูมิพลอดุลยเดช ได้เสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
พระบรมราชินีนาถ มาทรงประกอบ พระราชพิธี อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ขึ้นบรรจุภายในองค์
พระธาตุพนม ที่ได้บูรณะปฏิสังขรณ์ ขึ้นมาใหม่

การพบพระอัฐิธาตุของพระพุทธรูปเจ้าในครั้งนี้ ถือเป็นเรื่องสำคัญ น่าอัศจรรย์ และเป็น
อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์อย่างหนึ่งเหมือนกัน เพราะนอกจากจะเป็นการคลี่คลายความสงสัยของ
ประชาชนให้หมดไปแล้ว ยังเป็นการเจริญศรัทธาให้มากขึ้นอีกโสดหนึ่งด้วย

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวในงานนิทรรศการพระธาตุพนม ที่หอสมุดแห่งชาติ
เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ ใจความว่า : “...พระธาตุพนม แสดงอิทธิฤทธิ์อย่างน่า
อัศจรรย์ยิ่ง คือท่านเปิดเผยให้เห็นพระบรมสารีริกธาตุ ที่ปกปิดอยู่ภายในนับพันปี...”^{๑๑}

ปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้น ประจวบกับจารึกในตำนานอัฐิธาตุดังกล่าว ได้เพิ่มน้ำหนัก
ความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ขององค์พระธาตุพนม ให้โดดเด่นเป็นทวีคูณ

ประกาศิต จันทส และ อารมณ ขุมเชิงกาญจน์^{๑๒} ครูวิทยฐานะ ครูชำนาญการพิเศษ
โรงเรียนธาตุพนม มีความเห็นเกี่ยวกับตำนานอัฐิธาตุดังนี้ :

^{๑๐} พระเทพรัตนโมลี, ประวิทย์พระธาตุพนม, หน้า ๒๒.

^{๑๑} พระธรรมราชานุวัตร, อัฐิคนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร), หน้า ๑๕๖ – ๑๕๗.

^{๑๒} สัมภาษณ์ ประกาศิต จันทส และ อารมณ ขุมเชิงกาญจน์, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

ลักษณะเอกสารเป็นวรรณกรรมที่อ้างอิงอภินิหาร อิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า ที่เสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ พร้อมพุทธพยากรณ์ ถึงการเกิดขึ้น การสถาปนาพระพุทธศาสนาของบ้านเมืองต่าง ๆ พร้อมกับบุคคล ที่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย คล้ายกับตำนานพระเจ้าเลียบโลกของล้านนา ซึ่งตำนานอรัญธะธาตุ ก็ได้อธิบายการกำหนดสถานที่ตั้ง การสถาปนาพระอรัญธะธาตุในองค์พระธาตุพนม รวมถึงผู้มีส่วนร่วมสร้างบูรณะปฏิสังขรณ์ ตำนานอรัญธะธาตุหรืออรัญคนิทานหรือตำนานพระธาตุพนม มีหลายสำนวน ทั้งสำนวนฉบับลาว ฉบับพระเทพรัตนโมลี (เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร) และสำนวนกรมศิลปากร เป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้น เพื่อยกย่องพระเกียรติยศพระอริยาจารย์ล้านช้าง ซึ่งเป็นพุทธศาสนูปถัมภก และอุปถัมภ์ พระธาตุพนมมาอย่างต่อเนื่อง แต่ไม่ปรากฏชัดว่า ผู้แต่งคือใคร

ความเชื่อ เกี่ยวกับตำนานอรัญธะธาตุ เชื่ออย่างพินิจ จำแนกแยกแยะประเด็น ภายใต้อข้อมูล ที่ถูกสอบทาน จากหลายแหล่ง เช่น หลักฐานทางโบราณคดี หลักฐานทางสถาปัตยกรรม เป็นต้น การสร้างองค์พระธาตุพนม ที่ระบุในตำนานว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. ๘ เมื่อสอบทานกับหลักฐานทางโบราณคดี ศิลปกรรม ปรากฏว่า ความรู้ในด้านนี้ระบุว่า องค์พระธาตุพนม สร้างในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ ในยุคอาณาจักรจัมปา หรือจามปา ส่วนในเรื่องกลุ่มบุคคลที่มาสร้างพระธาตุพนม ไม่มีประเด็นที่ขัดแย้ง ทั้งลำดับกษัตริย์ลาว ราชวงศ์ล้านช้าง หรือประวัติ เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก พระมหาเถระที่มาบูรณะองค์พระธาตุพนม และเป็นการประดิษฐานพระอรัญธะธาตุจริง โดยมีหลักฐาน จากการขุดค้นพบโบราณวัตถุภายในองค์พระธาตุพนมที่พังทลายลงมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๘

ภารดี ทามนตรี อาชีพอิสระ มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า :

“ตำนานพระอรัญธะธาตุนั้น ตัวข้าพเจ้าเชื่อว่ามีจริง เพราะเมื่อ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ เมื่อองค์พระธาตุพนมได้ล้มลงนั้น ได้มีประชาชน และข้าราชการหลายท่านได้พบเห็นของจริงมาแล้ว และ ทางกรมศาสนา ก็ได้รับรองว่าเป็นของจริง และก็มีแห่งเดียวในโลก ที่เป็นกระดูกส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า ซึ่งประชาชนในแถบนี้ ให้ความเคารพ และหวงแหน”^{๑๓}

(๓) ความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากเรื่องเล่าประสบการณ์

พระครูโกศลพนมกิจ^{๑๔} ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร เล่าว่า :

^{๑๓} สัมภาษณ์ ภารดี ทามนตรี, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

^{๑๔} พระครูโกศลพนมกิจ, “จดหมายเหตุพระธาตุพนม”, ใน แม่น้ำโขง ณ นครพนม, โดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๕-๑๑๐.

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ผู้บังคับทหารกองบิน เขาเป็นฝรั่ง เขาเอาระเบิดไปตัดทำเป็นระฆัง ถวายหลวงพ่อก่อน เขาเอาเฮลิคอปเตอร์มากัน ๕ คน พอถวายเสร็จ เขาก็นิมนต์หลวงพ่อก่อนขึ้นเฮลิคอปเตอร์ บอกว่าจะพาบินดูพระธาตุพนม กับพระเนรอีก ๕ รูป หลวงพ่อบอกว่าดีเหมือนกัน ก็เลยเอาพระแจกให้เขาก่อนขึ้นเครื่อง พระเนรได้ยินว่าจะขึ้นเครื่องบินพากันไป ๒๘ คน เขาต้องการ ๕ แต่ขึ้น ๒๘ จนไม่มีที่นั่ง อาตมาเลยไม่ขึ้นกับเขาเพราะมันเต็มแล้ว เขาก็บอกจะขึ้นหมดหรือ เขาเลยขึ้น ๒ คน รอข้างล่าง ๓ คน พอบินขึ้นไม่ไหว ใบพัดเลยตัดตรงคัน โปะทะเล และทางเครื่องบิน ก็ไปชนเอาเสาไฟฟ้าหน้าวัด หัก ๓ ท่อน แล้วเครื่องบินก็ตกลงถนนหน้าวัด กระแทกพื้นสามครั้ง พวกถูกปั่นถูกระเบิดหล่นลงมา พระเนรก็วิ่งออกมาไม่เป็นอะไร เครื่องบินไม่ระเบิด ทั้งที่เป็นเครื่องบินทหาร มีปืนเต็มไปหมด ฝรั่งกระโดดลงมาได้ ก็ยกนิ้วให้แล้วพูดว่า good good เหมือนจะบอกว่า เป็นเพราะพระที่หลวงพ่อก่อนให้

ศรีพิมล สันตภิรมย์^{๑๕} บุตรนายพรหม และนางสมภพ สุตรสุคนธ์ อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม พ.ศ. ๒๕๕๐ - ๒๕๕๑ โดยบิดาสืบเชื้อสายจาก พระราชกิจจกคดี (นายดวงเกษ ฌ นครพนม หลานพญาอรรคราช เจ้าเมืองนครพนม) ให้สัมภาษณ์ว่า :

โดยภูมิลำเนา ที่เป็นคนนครพนม จึงเคารพนับถือพระธาตุพนมตลอดมา ตามบิดามารดา และญาติพี่น้อง ด้วยเคารพศรัทธาต่อองค์พระธาตุ และยิ่งการลี้ภัยขององค์พระธาตุพนม เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ทำให้เคารพศรัทธามากยิ่งขึ้น...พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ประจักษ์แก่ตน ก็ตอนบิดาถูกใส่ร้ายว่าเป็นขบถ แต่เพราะคุณความดีของคุณพ่อ และพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทำให้แคล้วคลาดจากภัยต่าง ๆ และถูกย้ายไปเป็นข้าหลวงเมืองตาก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๑ สิ่งที่ยังระลึกถึงการเมืองพระธาตุ ที่เกิดกับญาติพี่น้อง ดังนี้ :

๑) นายมัน จุลวิจิตร พี่เขย ไปควบคุมโครงการชลประทานที่น้ำอูน จังหวัดสกลนคร ก็ไม่ถูกผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ คุกคามหรือทำร้ายเลย จนเสร็จโครงการ พ.ศ. ๒๕๑๔

๒) นายพรหม สุตรสุคนธ์ คุณพ่อ เป็นที่ปรึกษา กอ.รมน. และรองประธานคณะกรรมการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปฏิบัติการจิตวิทยา ที่อำเภอโนนสูง จังหวัดนครพนม แก่ปัญหาวุ่นวายขึ้นแตก ของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และปลอดภัยไม่มีเหตุร้าย

๓) พันเอกมานพ สุตรสุคนธ์ น้องชาย เป็นทหารอยู่กองทัพบกที่ ๒ ส่วนหน้า จังหวัดสกลนคร ซึ่งมีปัญหา รบหนักกับ ผกค. ตลอด แต่ก็ปลอดภัยทุกครั้ง ภายหลังเกษียณอายุราชการแล้ว ก็มาทำบุญ ที่พระธาตุพนมทุกปี มีขาด จนถึงแก่กรรม

^{๑๕} สัมภาษณ์ ศรีพิมล สันตภิรมย์, ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๔.

๔) พันเอกพิเศษ ประวิช ฌ นกรพนม น้องชาย เป็นทหาร อดีตรองผู้ว่าราชการ จังหวัดราชบุรี ฝ่ายทหาร ได้รับราชการอยู่ใน กอ.รมน. ตลอด ได้เข้าปฏิบัติงานเสี่ยงภัยต่าง ๆ แต่ ก็แคล้วคลาดทุกครั้ง ปัจจุบันเกษียณอายุราชการ ก็ยังคงทำบุญ ที่วัดธาตุพนมไม่ขาด

๕) เรืออากาศโท บุญชู ฌ นกรพนม น้องชาย เป็นทหารอากาศ และนักบินพระที่นั่ง ของพระเจ้าอยู่หัว สำหรับเครื่องบินปีกหมุนรุ่นแรก ก่อนลาออกไปทำงานให้กับแอร์อเมริกา ของซีไอเอ บุญชู เป็นคนไทยคนเดียว ในแอร์อเมริกา ก่อนออกบิน จะบูชาพระธาตุพนมทุกครั้ง และปลอดภัย ตลอดจนเกษียณ

ประหัต มั่นตะ^{๑๖} ครูภูมิปัญญาไทยด้านปรัชญาศาสนาและประเพณี แสดงความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ขององค์พระธาตุพนม มีอิทธิพลต่อความเป็นไปของบ้านเมือง ชุมชน หรือชีวิตของตน ครอบครัว คนใกล้ชิดว่า :

อิทธิพล ต่อความเป็นไปของบ้านเมือง ชุมชน : เนื่องจากอำเภอธาตุพนม เป็นอำเภอที่มีงานบุญประเพณี ต่อเนื่องตลอดปี ไม่มีช่องว่างในชุมชน ฝ่ายปกครองบ้านเมืองที่ผลัดเปลี่ยนตามวาระ จึงคล้อยตามประเพณี ที่เหนียวแน่น ในช่วงที่ มีความขัดแย้งทางการเมือง ชาวธาตุพนม ยังคงดำเนินชีวิตตามปกติ ไม่มีเหตุร้าย ความรุนแรงใด

อิทธิพลต่อชีวิตส่วนตัว : มีโอกาสศึกษา ค้นคว้า เรียนรู้จากวัดพระธาตุพนม จากเจ้าอาวาส วัดพระธาตุพนม การเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ มักจะอิงอุรังคนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม) ทำให้ต้องอ้างอิงถึงความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งอยู่ในความเชื่อของผู้คน ทั้งในชุมชน และนอกชุมชนอยู่แล้วจะได้ผล ทุกครั้ง ที่นำนักเรียน หรือตนเอง เข้าร่วมงานระดับต่าง ๆ จะถูกเลือกเป็นลำดับแรก หรือลำดับต้น ส่งผลให้สร้างภูมิรู้ ภูมิธรรม จนได้รับรางวัลเชิดชูเกียรติ รวมทั้งมีส่วนในการนำโรงเรียนสู่โครงการด้านคุณธรรม จริยธรรมได้สำเร็จ

ต่อครอบครัว คนใกล้ชิด : ด้วยความเชื่อ ในความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระธาตุพนม ช่วงงานประเพณีสงกรานต์ งานแห่เทียนพรรษา งานห่อข้าวประดับดิน และงานนมัสการพระธาตุพนม เป็นช่วงเวลาที่ชาวธาตุพนม ต้องกลับมาหาครอบครัว จึงเป็นการสำนึกรักบ้านเกิด สร้างครอบครัวอบอุ่น

สุรัช ชะพินิจ^{๑๗} นายช่างโยธาชำนาญงาน แสดงทัศน ในเรื่องที่แตกต่างกันออกไปว่า :

^{๑๖} สัมภาษณ์ ประหัต มั่นตะ, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

^{๑๗} สัมภาษณ์ สุรัช ชะพินิจ, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

พระธาตุประจำวันเกิด...คำให้การของชาวกรุงเก่าและเรื่องเล่าของชาวอีสาน ยังได้กล่าวถึงความเชื่ออื่น ๆ ที่เกี่ยวกับพระธาตุอีกด้วย โดยกล่าวไว้ว่า ณ ที่แห่งใดเป็นที่ประดิษฐานของพระบรมธาตุหลัก บริเวณรายล้อมจะมีพระธาตุบริวารเกิดขึ้น เพราะเชื่อว่าเป็นพระธาตุที่แตกตัวมาจากพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุของพระอรหันต์ และสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีดาวนพเคราะห์ประจำวันคอยปกป้องรักษา จากความเชื่อดังกล่าว เมื่อพิจารณาควบคู่กับลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ประดิษฐานของพระธาตุต่าง ๆ ในนครพนมพบว่ามีความสอดคล้องกัน โดยพระธาตุพนมเป็นพระธาตุหลัก และมีพระธาตุบริวารอยู่ในอำเภอรอบนอก วัดพระธาตุพนม นอกจากนี้ยังพบว่าลักษณะของพระธาตุบริวาร สอดคล้องกับนิสัยและทิศประจำวัน ของเทวดานพเคราะห์ทั้งเจ็ด บัญญัติความเชื่อเกี่ยวกับการสักการะพระธาตุประจำวันเกิด ที่มีครบทั้ง ๗ วัน จึงมีอยู่ทีเดียวที่นครพนม และเช่นเดียวกับพระธาตุประจำปีเกิด คือหากมีโอกาสสักการะพระธาตุประจำวันเกิดของตน ก็จะเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

๕.๒ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องผี

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ความเชื่อเรื่องผีเป็นมรดกทางอารยธรรมสืบทอดต่อมาจากบรรพบุรุษยุคบูรพกาล และยังคงอิทธิพล ถึงปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องผีได้ถูกนำมาผูกโยงให้อยู่ภายใต้อิทธิพลขององค์พระธาตุพนม ผ่านทางวรรณกรรมอุรังคนิทาน หรือตำนานพระธาตุพนมอย่างแนบเนียน นับเป็นกุศโลบาย อันชาญฉลาด ของเจ้าผู้ครองอาณาจักรล้านช้างในอดีต ที่สามารถทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเกิดความเชื่อว่า บรรดาผีที่ทรงอิทธิฤทธิ์ทั้งหลายนั้น ยอมสยบจำนน และเป็นข้าบาท คอยรับใช้พระพุทธศาสนา คือ องค์พระธาตุพนม

เจ้าเฮือนสามพระองค์ หรือเจ้ามเหศักดิ์สามตน คือเทวดาที่ได้รับมอบหมายจากพระอินทร์ ให้เป็นผู้ดูแล รักษาองค์พระธาตุพนม ในตำนานอุรังคธาตุ กัณฑ์ที่ ๔ เทพเจ้าสโมสร ตอนแต่งเทวดารักษาพระบรมธาตุ ความตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า : “...ยังมีเทวดาตนหนึ่งชื่อว่า วนปทุมพามีบริวาร ๑,๐๐๐ คน ให้รักษาอยู่ด้านเหนือ เทวดาตนหนึ่งชื่อว่า ภูมมปติรุขามีบริวาร ๕๐๐ คน รักษาอยู่ด้านใต้ เทวดาตนหนึ่งชื่อว่า สรุธทกามีบริวาร ๕๐๐ คน ให้รักษาอยู่ด้านตะวันออก เทวดาตนหนึ่งชื่อว่า โพธิรุขยปิตตะ มีบริวาร ๕๐๐ คน ให้รักษาอยู่ด้านตะวันตก เทวดาทั้งหลายเหล่านี้ ให้รักษาเครื่อง ที่พระอินทร์ ตกแต่งไว้สักการะทั้งสิ้น

เทวดาตนหนึ่ง ชื่อสุนทริธณี มีบริวาร ๕๐๐ คน อยู่ในพื้นภูมิกำพร้าทั้งสิ้น เป็นผู้รักษาข้าวของ เงินทอง ที่พญาทั้ง ๕ บูชาไว้เบื้องล่างนั้น เทวดาตนหนึ่งชื่อว่า วจิตตเลขา มีบริวาร ๑,๐๐๐ คน อยู่วิมานอากาศ ให้ถือเส้นจัดเดือน เทวดาทั้งหลายเหล่านี้ มีอายุยืนตลอดกาลไปทุกคน

นอกจากนี้ ยังมีเทวดา महศักดิ์หลักเมืองอีก ๓ คน คนหนึ่งชื่อว่า “ทักษิณรัฐา” คือ เจ้าเมืองขวา อยู่หน้าวัด ตะวันออกเฉียงใต้ คนหนึ่งชื่อว่า “สหัสรัฐา” คือ เจ้าแสนเมือง อยู่ริม บึงตะวันออกเฉียงเหนือ (แต่ก่อนมีหออยู่ริมบึงตรงมุม ร.ร.ธาตุพนม ด้านเหนือขึ้นไป) คนหนึ่งชื่อว่า “นาคฤๅณวิदार” คือ เจ้าโถ่งกว้าง อยู่ปากเขตกำแพงใต้ ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

มหศักดิ์ ๓ คนนี้ มีฤทธิ์เดชมาก เป็นมหศักดิ์หลักเมือง เป็นหมู่บ้านการเมือง ปกป้อง รักษาพระมหาธาตุ และข้าโอกาสทั้งหลาย ผู้ใดคิดคดทรยศในพระมหาธาตุ เจ้าเทียร ย่อมลงโทษ ให้ถึงวิบัติไปต่าง ๆ กฤๅณ และนักบวชผู้ใด สร้างบุญ กินทาน ให้อุทิศหยาดน้ำ แผ่บุญถึงเทวดา ๔,๐๐๐ องค์และมหศักดิ์เจ้าทั้ง ๓ ให้อนุโมทนา และเป็นพยาน ก็จัก วุฒิ มีสวัสดิ์ แก่ตน

พระอินทร์ จึงตรัสสั่งให้ วิสสุกรรมเทวบุตรกำหนดไว้ดังนี้ แล้วจึงเสด็จออกจาก อุโมงค์ เวียนวัฏประทักษิณ ๓ รอบ สถิตอยู่ที่อันสมควร...”^{๑๔}

เจ้าเฮือนสามพระองค์ ได้แสดงบทบาท ที่น่าเกรงขาม เป็นกิตติศัพท์ เล่าขาน ร่ำลือ สืบ มาเมื่อตอนที่ พระครูวิโรจน์รัตโนบล รับนิมนต์มาซ่อมแซมองค์พระธาตุพนมในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ โดยที่ประชุมชาวบ้าน ขอให้ท่านซ่อมเฉพาะลานพระธาตุ พอมีที่กราบไหว้บูชาเท่านั้น แต่ท่านพระครูฯ ต้องการซ่อมทั้งหมด ตั้งแต่พื้นดิน ถึงยอด ชาวบ้านบอกว่า การจะรื้อพระเจดีย์ ตัดโพธิ์ศรี ลอกหนังพระเจ้า เป็นบาปหนัก เทพอารักษ์ ที่พิทักษ์พระบรมธาตุ ก็จะรบกวน เบียดเบียน ชาวบ้าน ให้ได้รับความเดือดร้อน ที่ประชุม ตกลงกันไม่ได้ ต่างแยกย้ายกันกลับบ้าน

ชาวบ้านที่กลับจากการประชุมวันนั้น บางคนก็ยังไม่ถึงบ้านของตน ฝ่ายนางเทียม ถูก เจ้าเฮือนสามพระองค์เข้าสิง ให้อนว่า คุณา ฆาตมาดโทษหัวหน้าชาวบ้าน ผู้ขัดขวาง คัดค้าน มิให้ ท่านพระครูฯ ซ่อมพระธาตุ เป็นต้นว่า : “อ้ายไฉนบังอาจขัดขวางเจ้ากู มิให้ซ่อมแซมพระธาตุ กู จะหักคอมัน ท่านอยากทำ ก็ปล่อยให้ท่านทำเป็นไร สู้จะไปขัดฉันท่านทำไม แม้แต่กูเอง ก็ยังกลัว ท่าน” ฝ่ายชาวบ้าน มีเผ่ามหาเสนา เป็นต้น เห็นเหตุการณ์วิปริตเช่นนั้น ก็เกิดความสะดุ้ง ตกใจกลัว แต่มรณภัย จึงพากันรีบกลับมาวัด กราบไหว้วิงวอน ขอขมาลาโทษต่อท่านพระครูฯ นิมนต์ท่าน ไว้ มิให้กลับ เมื่อท่านประสงค์จะทำสิ่งใด ก็สุดแล้วแต่ท่านจะเห็นควร งานบูรณะซ่อมแซมในครั้งนี้ นั้นสำเร็จได้ด้วยดี เพราะฤทธิ์เดชของเจ้าเฮือนสามพระองค์โดยแท้

จะเห็นว่า “องค์พระธาตุพนมนั้นมิได้มีความสำคัญแต่เพียงเป็นปูชนียสถานเนื่องพุทธ ศาสนาเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นจุดศูนย์กลาง หรือสถาบันทางความเชื่อ ที่เกี่ยวกับการนับถือผี

^{๑๔} พระธรรมราชาวัตร, อรรถนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร), หน้า ๖๓ – ๖๔.

อันเป็นรากฐาน ประเพณีดั้งเดิม ของชุมชนอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงนี้อีกด้วย ดังนั้นองค์พระธาตุพนม จึงได้มีบทบาทอย่างสำคัญ ในระบบสังคม ของกลุ่มชน ที่มีความนับถือ และเชื่อถือ ร่วมกัน”^{๑๙}

ประหัส มั่นตะ^{๒๐} ให้สัมภาษณ์เรื่องนี้ไว้ว่า :

“...ข้าพเจ้าเกรงผี แต่ไม่กลัวผี เพราะสามารถควบคุม สติ ได้ทุกสถานการณ์ และเข้าใจ สภาวะ “ผี” ได้ดี ผีมหัศจรรย์ ๓ องค์ หรือ “เจ้าเอือน ๓ พระองค์” ได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวจากผู้ เฒ่า ผู้แก่ อ่านจากอุรังคนิทาน “เจ้าเอือน” ที่ธาตุพนม จะนุ่งผ้าแดงทั้งชุด เป็นกุศโลบายในการ ปกครอง โดยสร้างอำนาจ จากความเชื่อ มีทายาทสืบต่อ ๆ กันมา ที่พระธาตุพนม ปัจจุบันไม่มี “เจ้าเอือน” เป็นรูปธรรมแล้ว”

ภารดี ทามนตรี^{๒๑} อาชีพอิสระ แสดงทัศนคติว่า :

“สำหรับมหัศจรรย์ ทั้ง ๓ พระองค์ ที่ดูแลองค์พระธาตุพนมนั้น ชาวบ้านที่ อำเภอดงหลวง พนม นั้นเรียกว่า เจ้าเอือนสามพระองค์ องค์ที่ ๑ เจ้าฟ้ามุงเมือง องค์ที่ ๒ เจ้าแสนเมือง องค์ที่ ๓ เจ้าโต่งเมือง ทั้งสามพระองค์นี้ จะดูแล ปกป้อง รักษาบ้านเมืองแห่งนี้ ไม่ให้พบกับภัยพิบัติต่าง ๆ และในทุกปี ของวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๖ ของทุกปี ประชาชนที่อาศัยอยู่ในแถบนี้ ก็จะทำการเลี้ยง บูชาทุกปี และชาวบ้านในแถบนี้ ก็จะไปร่วมพิธี เกือบทุกครอบครัว”

๕.๓ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และ บั้งไฟพญานาค

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงมีคติความเชื่อและตำนานเล่าขานเรื่อง นาคมากมาย ความเชื่อเรื่องนาค ได้ถูกนำมาผูกโยง ให้อยู่ภายใต้อิทธิพล ขององค์พระธาตุพนม จากเรื่องราวเล่าขาน ที่มีการบันทึกสืบต่อมาว่า^{๒๒}

พ.ศ. ๒๕๐๐ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๑ กลางคืนเวลา ๐๒.๐๐ นาฬิกาของวันใหม่ มีฝนตกหนัก เสียงฟ้าร้อง ดังสนั่น ในคืนนั้น นายไกรสวด ชาวตลาดออกมารองน้ำฝนที่บ้านของตน เห็น

^{๑๙} สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๒.

^{๒๐} สัมภาษณ์ ประหัส มั่นตะ, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

^{๒๑} สัมภาษณ์ ภารดี ทามนตรี, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

^{๒๒} พระเทพรัตนโมลี (จดหมายเหตุท้ายเล่ม), อุรังคนิทานตำนานพระธาตุพนม(พิสดาร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพิบลิจซึ่งจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๒-๑๖๘.

แสงประหลาด โตเท่าลำตาล มีสีต่าง ๆ พุ่งแข่งกันมา จากทิศเหนือ แสงนั้นมาถึงตรงพระธาตุแล้ว หายไป ได้เรียกภรรยาออกมาดูด้วยความสงบ และด้วยความสงสัยว่าจะมาแต่ไหน รุ่งเช้าเล่าให้คน ฟัง แต่มีผู้สนใจน้อยมาก ต่อมาอีก ๒ วัน คือขึ้น ๑ ค่ำ เดือนเดียวกัน เจ้าอาวาส ให้สามเณร ตรวจ เหตุการณ์คูทางใน (การทำสมาธิแบบร่างทรง) เข้าไปพบพญานาคทั้ง ๑ เรียงกันเป็นแถวอยู่ลาน พระธาตุ หงอน และ หางแดง สามเณรนั่งอยู่ ประเดี๋ยวเดียว กลับกลายเป็น ๑ มาณพ ทรงเครื่อง ขาว นั่งเรียงกันเป็นแถว อยู่ลานพระธาตุชั้นใน สามเณรสนทนาคำพูดอะไรมียกมาถามพญานาค ร้องถามมาว่า “พ่อเณร มีธุระอะไร ? อย่างกลัว จงบอกมา” สามเณรมิได้ตอบอะไร ตั้งใจว่าจะกลับกุฏิ ก็พอดิพญานาคหัวหน้านักกล่าวว่า “พ่อเณรจะกลับแล้ว หรือจะไปด้วย จะไปสนทนา กับท่านเจ้าคุณ” พอขาคำ ก็เข้าประทับร่างเณร สามเณรหมดความรู้สึก ส่วนร่างของเณร ที่เข้าสมาธิหนึ่ง อยู่ต่อหน้า เจ้าอาวาส และแขกอีกราว ๔ คน ก็แสดงปฏิกิริยา ยกมือขึ้นไหว้เจ้าคุณ พร้อมกับพูดว่า “สวัสดิ์ท่าน เจ้าคุณหม่อมฉันมา ๒ ค่ำ มิรู้หรือ ?” เจ้าคุณได้ถามได้ความว่า เป็นพญานาคทั้ง ๑ มาจากสระ อโนดาตในเทือกเขาหิมาลัย พระอินทราธิราช มีบัญชาให้มารักษาพระบรมธาตุ พวกรักษาแต่ก่อน อาศัยแต่สินบน เครื่องเซ่นสรวง ท่านไม่ต้องการอันใด ขอแต่น้ำบูชา ด้วยเดียวเท่านั้น ต่อมาก็เข้า ประทับเณรเรื่อย ๆ แสดงธรรม สั่งสอน คูโรค บอกยา รักษาคนป่วย เห็นผลมากมาย จนกระทั่ง สั่ง ให้เอาไหน้ำมันต ไปตั้งไว้ในลานพระธาตุชั้นใน แล้วเอามาใช้ ก็ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่อัศจรรย์

พ.ศ. ๒๕๐๑ พญานาคทั้ง ๑ เริ่มรักษาโรค ด้วยการเป่า และน้ำมันต เสด็จประทับร่าง ทรงสามเณร ให้โอรพาท ชาติเข้าเจ้าสิง เห็นผลศักดิ์สิทธิ์ แต่เดือน ๔ เป็นต้นมา

พ.ศ. ๒๕๐๘ พญานาคทั้ง ๑ ประสิทธิ์ให้สามเณร ๑ องค์ รักษาโรคได้อย่างน่า อัศจรรย์ คือ สูดเรียกนิ่ว ออกจากคนป่วยได้ และเรียกของออกจากคนถูกคุณ เช่น ลูกไก่ ตาปู หัววัน ตะกรุด ฯลฯ จากคนป่วย สูดเลือดเสียออกได้ เริ่มแต่เดือน สิงหาคม ๒๕๐๘ เป็นต้นมา มี คนแตกตื่น มารักษาระยะ ๓ เดือน ประมาณ ๒,๘๐๐ ราย หายอย่างน่าอัศจรรย์ยิ่ง ต่อมาทาง ราชการท่านสั่งปิด ๑๕ วัน คนป่วยทางไกล จึงเจ็บหายไป มีแต่คนใกล้ มารักษาเป็นปกติ

ศรีพิมล สันตภิรมย์^{๒๓} มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า :

เชื่อเรื่องพญานาค บั้งไฟพญานาค และพญานาคทั้ง ๑ เพราะผู้ใหญ่เล่าให้ฟัง และ โดยเฉพาะ ท่านหลวงปู่แก้ว อุทุมมามลา อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม เล่าให้ฟัง แล้วจึง เชื่อถือ และได้เห็นฤทธิ์พญานาค ด้วยตนเอง อาทิ บั้งไฟพญานาค ที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัด หนองคาย ตอนวันออกพรรษา ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑

^{๒๓} สัมภาษณ์ ศรีพิมล สันตภิรมย์, ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๔.

น้องสาว ญาติของพี่สาว คุณเปี่ยมศรี จุลกาญจน์ ได้เข้าทรงที่บ้าน เชิญพญานาคสุพิงค ราชชา บอกกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นบุตรสาว ที่มาเกิดเมืองมนุษย์ ขอให้ทำบุญให้ เมื่อกฐินปี พ.ศ. ๒๕๔๘ จึงทำบุญ และทำกระทงสามเหลี่ยม บูชาพญานาค ซึ่งกระทงบูชา ลอยทวนน้ำได้

พระครูกิตติพนมวัน (พระมหาสุรศักดิ์ กิตติปาโล) เจ้าคณะ อำเภอมืองนครพนม และเจ้า อาวาส วัดกลาง อำเภอมือง จังหวัดนครพนม เมื่อครั้งมารับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดกลาง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ท่านสุรศักดิ์ จะปลูกกุฏิหลังใหม่ จึงสั่งให้รื้อถอนศาลเพียงดาที่มีอยู่เดิมออก ปรากฏว่าท่านประสบปัญหา อาพาธโดยไม่ทราบสาเหตุ อาการป่วยคล้ายโรคสะเก็ดเงิน คือ ผิวน้ำแข็งทั้งตัว และแตกลอกออก ทุกซัทรมาณมาก เมื่อคุณพ่อทราบข่าว ได้ชวนข้าพเจ้า ไปเยี่ยม ที่โรงพยาบาล และ คุณพ่อได้ให้ท่านสุรศักดิ์ จดรูปขอขมาลาโทษพญานาควัดกลาง อาการป่วยก็หายเป็นอัศจรรย์

ส่วนพญานาคทั้ง ๗ ที่อารักขพระธาตุพนม ได้รับการบอกเล่าจากหลวงปู่แก้ว และร่วม ทำบุญ วันสัตตนาคราพิทักษ์ ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ในวันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ของ ทุกปี และ มักปรากฏรอยพญานาค ที่บริเวณบ่อน้ำ หลังองค์พระธาตุเสมอ

ประหัส มั่นตะ^{๒๔} มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า :

ข้าพเจ้าเชื่อว่าพญานาคทั้ง ๗ องค์ เป็นกษัตริย์ แต่อยู่ในมิติที่แตกต่างจากที่รับรู้ รับทราบกัน ถ้าศึกษาจากนามพญานาคทั้ง ๗ องค์ ได้แก่ พญาสัทโทนาคราชเจ้า พญาสีลวุฒินาโค พญาหิรัญวุฒินาโค พญาโตนตปปวุฒินาโค พญาพาหุสัจจาวุฒินาโค พญาจาละวุฒินาโค พญาปัญญูเตชะวุฒินาโค ล้วนแต่คุณธรรม ทั้งรักษาพระธาตุพนม ให้คงความศักดิ์สิทธิ์ อย่างแน่นอน

ถ้าศึกษาจากความเชื่อ คงไม่ใช่เรื่องบังเอิญ ที่พญานาครักษาโรคด้วยน้ำมันต์ พญานาค เริ่มรักษาในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ มีผู้คนหลั่งไหลมารักษา ที่วัดพระธาตุพนมจำนวนมากในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๖ - ๒๕๐๗ จนทางบ้านเมือง กราบบนัสการ บิณฑบาต กับพระเทพรัตนโมลี (อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม)

ถ้าศึกษาจากประวัติ ของพระธรรมราชานุวัตร ซึ่งยอมรับโดยทั่วไปว่าเป็น “ปราชญ์ แห่งลุ่มน้ำโขง” ท่านคงมีเหตุผลพอ ที่จะตั้งชื่อกุฏิ พระธาตุรัศมี ศรีสัตตนาครา โรคาพินาส (กุฏิทั้ง ๓ หลัง บูรณะเป็น ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมรัตนโมลีศรีโคตบูร)

เกี่ยวกับบั้งไฟพญานาค ประหัส มั่นตะ เล่าว่า :

^{๒๔} สัมภาษณ์ ประหัส มั่นตะ, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

บั้งไฟพญานาค ที่ข้าพเจ้าเคยเฝ้าดู ที่ก่อนจะถึงโพนพิสัย ลูกแรกที่เห็น ก็รู้ทันทีว่าเป็นแฟร์ ที่ใช้ในทางทหาร แต่คงปรับปรุงพัฒนามาโดยเฉพาะ ถิ่นนั้นนับไม่ถ้วน ประกอบกับช่วงนั้น มีรายการของสถานีโทรทัศน์สองช่อง นำเสนองานวิจัยของมหาวิทยาลัยขอนแก่น และอีกสถาบัน หนึ่งนำเสนอทางวิชาการละเอียดมาก ทาง อบจ.หนองคาย อบจ.โพนพิสัย ฟ้องสถานี นักการเมือง ฟ้องสถานี เรียกค่าเสียหาย หลายร้อยล้านบาท เรื่องเงียบหายไป นักวิชาการออกมากล่าว “เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ” แล้วเรื่องก็จบ เป็นไปตามบทสรุปของหลวงพ่อบุญในภาพยนตร์ เรื่อง “จีน ๑๕ คำ เดือน ๑๑” รับบทโดย นพดล ดวงพร “ต่อแต่นี้ จะไม่มีบั้งไฟพญานาคอีก”

ที่ธาตุพนม พ.ศ. ๒๕๔๘ มีการฟื้นฟูพิธีบูชา “ท้าวสัตนาคา” เป็นงานใหญ่ มีท่านหนึ่งประกาศว่า ถิ่นพญานาค จะมีบั้งไฟพญานาค ที่น้ำโขง ธาตุพนม ผู้คนหลงใหลมา ท้าวทิศมีดฟ้าม้วนดิน สู้ลมหนาวกัน ผลปรากฏว่า...ไม่มี

การดี ทามนตรี^{๒๕} อาชีพอิสระ แสดงความคิดเห็นว่า :

“สำหรับ พญานาคทั้ง ๗ องค์นั้น ประชาชน และตัวข้าพเจ้า นั้น เชื่อว่ามีจริง เพราะตัวข้าพเจ้า และครอบครัว ได้พบกับเหตุการณ์ ที่ทำให้เชื่อว่า มีจริง”

สุรชัย ขะพินิจ^{๒๖} นายช่างโยธาชำนาญงาน พูดเกี่ยวกับบ่อน้ำวัดพระธาตุพนมไว้ดังนี้ :

บ่อน้ำวัดพระธาตุพนม ตั้งอยู่ทางทิศเหนือขององค์พระธาตุ บริเวณกำแพงชั้นนอก ห่างจากพระธาตุพนม ประมาณ ๓๐ วา (๖๐.๐๐ เมตร) บ่อ กว้าง ๑.๕๐ เมตร ลึก ๑๐.๐๐ เมตร กรุข้างบ่อด้วยไม้แดง เป็นบ่อน้ำเก่าแก่ น้ำใส รสจัดสนิท และมีน้ำอยู่ตลอดปี ราษฎรส่วนมากใช้น้ำในบ่อนี้เป็นน้ำดื่ม และใช้เป็น น้ำอภิเษก ของจังหวัดนครพนม มีอยู่เพียงแห่งเดียว สถานที่ประกอบพิธี น้ำอภิเษก คือ บ่อน้ำพระอินทร์ บริเวณพระธาตุพนม

๕.๔ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อในเรื่องกรรม เชื่อในผลหรือวิบากของกรรม เชื่อในผลของบุญ และบาป เชื่อในนรกและสวรรค์ ผู้วิจัยได้นำเสนอหลักธรรม ที่เกี่ยวเนื่องมาแล้ว พอสังเขป ความเชื่อเหล่านี้ได้แสดงออกทางพิธีกรรมที่เรียกว่างานบุญประเพณีประจำปีสิบสองเดือนหรือภาษาท้องถิ่นว่า สิบสองเดือน รายละเอียดความเชื่อและ

^{๒๕} สัมภาษณ์ การดี ทามนตรี, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

^{๒๖} สัมภาษณ์ สุรชัย ขะพินิจ, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

พิธีกรรมของแต่ละสัปดาห์ได้นำเสนอมาแล้ว ในบทก่อนเช่นกัน ในบทนี้ จะประมวลผลการศึกษาเกี่ยวกับ อิทธิพลขององค์พระธาตุพนม ที่มีต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ต่อไป

งานบุญประเพณี สัปดาห์สอง แม้บางเดือน อาจมีจุดมุ่งหมาย ความเชื่อเพื่อการเช่นไหว้ผีเปรต พญานาค พญาแถน หรืออำนาจเหนือธรรมชาติแฝงอยู่ก็ตาม แต่โดยภาพรวมถือว่าเป็นงานบุญงานกุศล และมีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา รวมอยู่ด้วยทุกครั้ง ซึ่งย่อมเป็นผลดี ที่แต่ละเดือนได้มีโอกาส รวมผู้คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านชุมชนให้มาประกอบพิธีกรรมที่เป็นกุศลกรรมร่วมกัน กอปรด้วยบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัย สීමมัย และ ภาวนามัย การสั่งสมบุญนำสุขมาให้ เป็นผลให้เกิดในสวรรค์ เป็นการส่งเสริม ปลุกฝัง ให้ประพฤติ ปฏิบัติธรรมที่สำคัญหลายประการ เป็นต้นว่า สามัคคีธรรม กตัญญูตเวทิตาธรรม มุทิตาธรรม และ หิริโอตตปปะ เป็นต้น งานบุญประเพณีเป็นพิธีกรรม ที่ทำนุ บำรุง และ แสดงออกถึงศรัทธาอันมั่นคงในพระพุทธศาสนา

พระธาตุพนม เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ ที่มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ไม่เพียงแต่ประกอบบุญประเพณี สัปดาห์สองตามครรลองปกติเท่านั้น แต่ที่สำคัญคือเพื่อเป็นการสักการะ บูชาองค์พระธาตุพนม เป็นเป้าหมายสูงสุดด้วย

พระธาตุพนม ประดิษฐานอยู่ ณ ตำแหน่ง ที่เป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า พาณิชยกรรม การคมนาคม เป็นจุดพักนอน เป็นจุดหมายปลายทางของการสัญจรท่องเที่ยว การจาริกแสวงบุญ บูชาองค์พระธาตุเจดีย์ อันเป็นศูนย์รวมของความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อและพิธีกรรม โดยมีความเชื่อ สืบทอดต่อกันมาว่า “ถ้าใครได้มีโอกาสเดินทางไปไหว้พระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ ทำบุญกุศล ถวายเครื่องสักการะบูชา ด้วยศรัทธาแล้ว จิตใจจะสงบเย็น เมื่อตายแล้วจะได้ไปสู่สวรรค์” ด้วยเหตุนี้ สำหรับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว เป็นสิ่งที่ละเลยเสียมิได้ อย่างน้อยที่สุด ครั้งหนึ่งในชีวิต ต้องจาริก แสวงบุญ สักการะ บูชาองค์พระธาตุพนมให้ได้

จากคติความเชื่อว่า มีผี หรือเทพเทวดา หรือเจ้าแม่เหศักดิ์ ๓ ตน หรือ เจ้าเอือน ๓ พระองค์ รวมทั้งพญานาค ๗ องค์ คอยเฝ้า ปกปักษ์รักษา ดูแล องค์พระธาตุพนมอยู่นั้น ทำให้ยังเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ ให้กับองค์พระธาตุพนม ทำให้ “ไม่ว่าจะมีกิจงานใดที่เกี่ยวกับพระธาตุพนม ทุกคนและ ทุกครอบครัว ถือเป็นหน้าที่ ที่จะต้อง มาช่วยเหลือ ทำนุ บำรุง เป็นข้อขำช่วงใช้ พระบรมธาตุสืบไป มิฉะนั้น จะมีอันเป็นไป และเกิดความวิบัติ ต่าง ๆ นานา และ ผู้ที่ได้ให้การทำนุ บำรุง ดูแล องค์พระธาตุพนม จะได้รับความร่มเย็น เป็นสุข” ^{๒๓}

^{๒๓} สุรพล คำรหัสกุล, แผ่นดินอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘),

โดยภาพรวม ขององค์พระธาตุพนม จะเป็นจุดศูนย์กลางและสถาบันทางความเชื่อ ที่สามารถอำนวย ความอุดมสมบูรณ์ และความเสียหายต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง และครัวเรือนได้ ดังนั้น วิถีชีวิตและพฤติกรรมของประชาชนโดยทั่วไป จึงมีความใกล้ชิด เกี่ยวข้อง กับองค์พระธาตุพนมเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะการเจ็บไข้ได้ป่วย ความอุดมสมบูรณ์ของพืชผล ัญญาหาร แม้กระทั่ง กิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม ทั้งโดยส่วนรวมและส่วนตน^{๒๘}

องค์พระธาตุพนมนั้นเปรียบเสมือนหลักเมือง ที่เป็จุดศูนย์กลางร่วมกัน ที่ทุกคนจะต้องถือปฏิบัติ ในแนวทางเดียวกัน...ทำให้เกิดความสมานฉันท์ สงบเรียบร้อยในสังคม...มีส่วนในการควบคุมบทบาท และพฤติกรรม ของประชาชนในทุกครัวเรือน...กิจกรรม และความประพฤติของผู้คน ในสังคม จะต้องได้รับการบอกกล่าว เช่นไร ผ่านองค์พระธาตุพนม เช่น การเดินทางไกล ไปค้าขาย การแต่งงาน การรักษาคนเจ็บไข้ เป็นต้น จะต้องมาบอกกล่าว เช่นไร้องค์พระธาตุพนม เพื่ออำนวยผล ให้เกิดแต่สิ่งดีงาม ซึ่งจะเห็นว่า พฤติกรรมของผู้คน ในสังคมได้รับการควบคุม ให้ปฏิบัติ อยู่ในกรอบจารีตประเพณี จากระบบความเชื่อในการนับถือผี โดยผ่านหรือแฝงทางองค์พระธาตุพนม^{๒๙}

ความทั้งปวงที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็น ถึงอิทธิพลขององค์พระธาตุพนม ที่มีต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์

ศรีพิมล สันตภิรมย์^{๓๐} กล่าวว่า :

ข้าพเจ้าเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม บุญ บาป นรก สวรรค์ เพราะเมื่อชีวิตได้รับความสำเร็จทางธุรกิจ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๕ เป็นต้นมา ข้าพเจ้าและสามี (นายพิชัย สันตภิรมย์) ก็ทำบุญทำทาน ตามกำลังและโอกาส ตลอดมา เชื่อมั่นในคำสอนของพระพุทธองค์และเชื่อในกฎแห่งกรรม ส่วนทำบุญประเพณีฮีด ๑๒ คอง ๑๔ คือบุญประเพณี ที่ยึดโยง พุทธศาสนิกชนกับพระธาตุพนม เข้าด้วยกันไว้ เพราะเท่าที่ทราบ พญานันทเสน ต้นตระกูลศรีโคตรบูรณ์ และเจ้าเมืองศรีโคตรบูรณ์ ได้วางรากฐานไว้ก่อนย้ายเมืองจากฝั่งประเทศลาว มาที่เมืองธาตุพนมฝั่งไทย หลักฐานปรากฏที่พระธาตุศรีโคตรกระบอง เมืองคำม่วน ประเทศลาว

ประหัส มั่นตะ^{๓๑} แสดงความเห็นว่ :

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕-๑๕๐.

^{๓๐} สัมภาษณ์ ศรีพิมล สันตภิรมย์, ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๔.

^{๓๑} สัมภาษณ์ ประหัส มั่นตะ, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

ข้าพเจ้าเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม เพราะ ได้ยินเรื่องเล่าแล้วเล่าสักระยะ ในช่วงชีวิตที่ผ่านมา ของข้าพเจ้า ได้พบเห็นมากมาย นรก – สวรรค์ ข้าพเจ้าเพียงแต่ได้รับฟัง รับทราบ เพราะเป็นเรื่องอนาคต ถ้าเชื่อกฎแห่งกรรม ก็คงได้ไปใช้กรรม รับกรรมเอง

บุญประเพณีฮีตสิบสอง แก่นคุณค่าของประเพณี อยู่ที่ปลูกฝังความกตัญญูคุณทวดทวด บ้างประเพณี ก็เลิกไปแล้ว เช่น บุญบั้งไฟ พระธรรมราชานุวัตร อดีตเจ้าอาวาส ท่านบอกว่าเป็นประเพณีกินเหล้า เม้าเหล้า และต่อไปวัสดุที่ใช้ จะมีอำนาจ (การทำลาย) มากขึ้น ไม่เหมาะที่จะอนุรักษ์ และ ชาวธาตุพนม ก็เลิกนับถือ “แกน” คงตั้งแต่มีพระธาตุพนม

บุญพระเวส เหมาะที่จะส่งเสริมไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ

คอง ๑๔ เป็นมารยาททางสังคม ของทั้งพระ และฆราวาส ปัจจุบันไม่เหมาะกับวิถีชีวิตแล้ว แต่ถ้าใครถือเอาคอง ๑๔ ก็ถือว่าเป็นมงคล เช่น ทุกวันพระ เก็บดอกไม้ไหว้พระ ไหว้สามี เก็บดอกไม้ไหว้พระ ยังคงปฏิบัติอยู่ แต่ซื้อเอา การปลูกดอกไม้ การเก็บดอกไม้ตามชายป่า เป็นวิถีชีวิต ที่เกิดจากกุศลโอบายให้รักผูกพันกับธรรมชาติ นำดอกไม้ไหว้สามี คงจะเลิกกันแล้ว เดินลงเท้าเสียงดัง “คะล่ำ” ทุกวันนี้ เดินอย่างไรก็ไม่เสียงดัง เพราะเมื่อก่อนพื้นปากกระดานที่ไม่แน่น

พระครูปลัดจรัส ขวนปญฺโญ^{๓๒} ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร แสดงทรรศนะว่า :

เราชาวพุทธเชื่อกฎกรรม คือการกระทำ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ใครทำกรรมเช่นใด กรรมนั้นคืนสนอง ช้าหรือเร็ว แตกต่างกันไป เชื่อบาปมี นรกมี พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ ว่าหยาบ หรือละเอียด งานบุญประเพณีต่าง ๆ ฮีตสิบสองมาจากคำสองคำ คือฮีตกับสิบสอง ฮีตมาจากคำว่า จาริต หมายถึงสิ่งที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีที่ดีงาม สิบสองหมายถึง เดือนทั้ง ๑๒ ในหนึ่งปี ฮีตสิบสอง จึงหมายถึงประเพณีที่ประชาชนชาวอีสานได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาในโอกาสต่าง ๆ ทั้งสิบสองเดือน ในแต่ละปี ประเพณีทั้งสิบสองเดือนนั้น ล้วนส่งเสริมให้คนในชุมชน ได้ออกมาร่วมกิจกรรม พบปะสังสรรค์ เพื่อความสนุกสนาน รื่นเริง เพื่อความสมาน สามัคคี มีความรักใคร่ของคนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการสืบทอดสิ่งที่ดีงามมาจวบจนปัจจุบัน ประเพณีอีสานได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมล้านช้าง จึงเห็นว่าประเพณีของชาวอีสาน และชาวลาว มีความคล้ายกัน เพราะมีที่มาเดียวกัน ชาวอีสานและชาวลาวไปมาหาสู่กันเป็นประจำ เยี่ยมญาติพี่น้อง ทำให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรม

^{๓๒} สัมภาษณ์ พระครูปลัดจรัส ขวนปญฺโญ, ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

ระหว่างกันด้วย ล้วนเกิดจากกรรม ระเบียบแบบแผน ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติขึ้น ถึงจะไม่เป็นวินัยโดยตรง แต่ก็เทียบเคียงได้ เพราะพระธรรมคำสอน ของพระองค์นั้น อาจจะสื่อยังไม่ถึงจิตของชาวพุทธได้ดีเท่าที่ควร ด้วยความชาญฉลาดของชาวอิสาน จึงริเริ่มประเพณีต่าง ๆ ขึ้น ถึงแม้บางประเพณี จะมีผู้รู้ลงความเห็น ว่า ไม่ใช่แก่นธรรม ทางหลุดพ้นก็ตาม แต่ธรรมดาดันไม่ว่าบางประเพณีย่อมมีเปลือก และกระพี้ก่อนถึงแก่น หรือแม้แต่ ยาเคลือบน้ำตาลข้างใน ก็มีรสขม เปี่ยมไปด้วยสรรพคุณรักษาโรคได้ คงสืบสื คือ ครอบธรรม ๑๔ อย่าง เป็นกรอบหรือแนวทางที่ใช้ปฏิบัติระหว่างกัน ของผู้ปกครอง กับผู้ใต้ปกครอง พระสงฆ์ และระหว่าง บุคคลทั่วไป เพื่อความสงบสุข ร่มเย็นของ บ้านเมือง โดยถือเอาองค์พระธาตุพนม เป็นศูนย์กลาง ที่ยึดเหนี่ยวทางใจ ในการประกอบพิธี ต่าง ๆ

ภารดี ทามนตรี^{๓๓} อาชีพอิสระ มีทัศนคติความเชื่อในเรื่องนี้ว่า :

องค์พระธาตุพนมนั้น เป็นเจดีย์ ที่มีความศักดิ์สิทธิ์มาก ในแถบลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ ซึ่งประชาชนในแถบนี้ให้ความเคารพและศรัทธา ในความศักดิ์สิทธิ์ ขององค์พระธาตุพนมมาก ประชาชนในแถบนี้ไม่ว่าจะเดินทางไปไหน จะต้องมากราบไหว้ การจะก่อนเดินทางทุกครั้ง ก่อนที่จะออกเดินทาง เพื่อให้ องค์พระธาตุพนมคุ้มครอง ให้การเดินทางปลอดภัย และประสพผลสำเร็จ ในการทำงานที่ทำ ประชาชนที่อยู่ในแถบนี้ และ ตัวข้าพเจ้าเอง ก็เชื่อในเรื่องของกฎแห่งกรรม และ นรก – สวรรค์ มีจริง

๕.๕ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระธาตุพนม

๕.๕.๑ ความเชื่อเรื่องข้าโอกาส

ปรากฏการณ์อันเป็นอัตลักษณ์จำเพาะองค์พระธาตุพนมนั้น เมื่อมองย้อนกลับไปหาต้นเหตุที่มาแล้ว จะเกาะเกี่ยวผูกพัน อยู่กับตำนานอุรังคธาตุ หรืออุรังคนิทาน อย่างแนบแน่น เรื่องราวของ ข้าโอกาสพระธาตุพนม ก็มีต้นเค้าโครงเรื่อง จากตำนานนี้เช่นกัน

พ.ศ. ๕๐๐ พญาสุมิตธรรมวงศา พร้อมพลโยธาข้าราชการบริวาร และพระอรหันต์ทั้ง ๕ ได้มาปฏิสังขรณ์ และสถาปนาพระบรมธาตุ แล้วสละคน เป็นข้าโอกาส รับราชการเป็นข้าอุปัฏฐาก พระมหาธาตุเจ้า จำนวน ๓,๐๐๐ คน โดย ได้รับอภัยโทษ เว้นเสียจากราชการ บ้านเมือง และยังให้ที่ดินไร่นา เสื้อผ้า เงิน ทอง เครื่องมือ เครื่องใช้ในการงาน เป็นต้นว่า มีด พร้า จก เสียม ขวานเล็ก

^{๓๓} สัมภาษณ์ ภารดี ทามนตรี, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

ขวานใหญ่ ลั่ว ซี่ ให้พร้อมสรรพ ควายคู่หนึ่ง เกวียนเล่มหนึ่ง เรือลำหนึ่ง เสมอกันทุกคน และให้พาลูกเมีย ญาติพี่น้อง วงศ์วาน เข้ามาตั้งบ้าน สร้างเมืองอยู่ในที่นั้น ตามตำนานนี้ หมู่บ้านโดยรอบองค์พระธาตุพนม ของข้าโอกาส จำนวนสามพันครอบครัว จักได้มีมา กว่าสองพันปี ล่วงแล้ว

พ.ศ. ๒๐๖๓ – ๒๐๘๓ สมัยพระเจ้าโพธิสารราช ผู้ครองเมืองหลวงพระบาง อาณาจักรล้านช้าง ได้เสด็จลงมาบูรณะ องค์พระธาตุพนม ทรงสืบหา ข้าโอกาสดั้งเดิม ได้บ้างมิได้บ้าง เมื่อไม่ครบจำนวน พระองค์ได้สละคน เป็นพุทธบูชาเพิ่มให้ครบ ๓,๐๐๐ คน มีลูกข้า ๒ คนผู้พี่ชื่อ ข้าชะเอม ผู้น้องชื่อ พันเอือนหิน พระองค์ได้สละมหาดเล็กทั้ง ๒ นั้นให้เป็นผู้ปกครองหัวน้ำ ข้าโอกาส ทั้งหมด

พ.ศ. ๒๑๕๓ เจ้าพระยานครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตบูร เจ้าเมืองศรีโคตบูร ซึ่งเป็นเมืองขึ้นอยู่กับ กรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวเวียงจันทน์ ได้ปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุและสืบสวนหา ข้าโอกาส บ่าวพระธาตุพนม ทราบว่า คนบ้านสะดือ นาวาง ตาลเทิง ผักเพื้อ ดงนอก และ ดงโน ซึ่ง ตั้งอยู่ทางชายฝั่งซ้าย ตามลำน้ำเซบั้งไฟ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) แต่เก่าก่อน เคยเป็นข้าโอกาส จึงให้อุปัฏฐาก พระมหาธาตุเจ้าดังกล่าว รวมทั้งหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขต แขวง ธาตุพนม ทางตะวันตก ถึงเขตอำเภอนาแก เขาทั้งหลายพากันถือว่าคนเป็นบ่าวพระมหาธาตุเจ้ามาแต่โบราณ จึงเมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวแล้ว ต่างพากัน นำข้าวพิษภาคปราสาทฝิ่ง เครื่องสักการบูชา มาถวาย แต่พระมหาธาตุเจ้า ทุกปี มิได้ขาด จนถึงทุกวันนี้

ประกาศิต จันทศ และ อารมณฺ์ ชุมเชิงกาญจน^{๓๔} ให้ความรู้เกี่ยวกับข้าโอกาสพระธาตุพนมไว้ดังนี้ :

๑) ประเด็นที่มาและจำนวน :

แรกเริ่มประดิษฐานพระธาตุพนม ในพื้นที่ ที่เป็นเมืองชายขอบ หรือเขตสะสม ในทัศนะของนักโบราณคดี ที่เรียกว่า ภูคำพร้าว เป็นดินแดนที่ห่างไกล ไร้ผู้คน หรือ อยู่นอกอิทธิพลของแคว้นโบราณ แคว้นใดแคว้นหนึ่ง เนื่องจากการประดิษฐาน พระอุรังคธาตุ มีการบรรจุสิ่งของมีค่าจำนวนมาก เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา จึงมีความจำเป็น ต้องแต่งตั้งผู้เฝ้าดูแล รักษาครั้งแรก บริจาคไว้ ๓,๐๐๐ คน พร้อมกับมอบเครื่องมือ เครื่องใช้อันเหมาะสมแก่การดำรงชีพ และประกอบอาชีพ พร้อมกับได้รับสิทธิ์ ไม่ต้องเสียส่วยอากร หรือไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ต่อมาในการบูรณะปฏิสังขรณ์ พระธาตุพนม ครั้งสำคัญ ๆ ราว ๔ ครั้ง ซึ่งแต่ละครั้งได้มีการอุทิศ ข้าโอกาสพระธาตุพนม เพิ่มเติมเพื่อให้เพียงพอ ต่อการเฝ้าดูแล รักษาองค์พระธาตุ

^{๓๔} สัมภาษณ์ ประกาศิต จันทศ และ อารมณฺ์ ชุมเชิงกาญจน, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

พนม ให้ครบ ๓,๐๐๐ คน อันเนื่องจากแคว้นโบราณ มีการรบพุ่ง เพื่อขยายอาณาเขตการปกครองอยู่เนื่อง ๆ ทำให้ ข้าโอกาสพระธาตุพนม แดกตื่น หลบหลี หนีภัย ไปอาศัยยังแหล่งอื่น ๆ

๒) ประเด็นการปฏิบัติหน้าที่ :

(๒.๑) เจ้าคุณแลักราชศาสนสถาน ทำนุบำรุงจัดหาวัสดุ อุปกรณ์มาบูรณะวัดให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ถวายงานรับใช้พระเถระ ทำไร่นาจังหัน (ที่ดินสำหรับทำไร่นาที่กษัตริย์ถวายไว้เป็นสมบัติของวัด เพื่อเก็บผลประโยชน์บำรุงวัด)

(๒.๒) ผลัดเปลี่ยนเวรยามมานอนเฝ้าองค์พระธาตุพนม คั่นละ ๖ คน

(๒.๓) วงพิณพาทย์ เล่นถวายอยู่ทุกวันธรรมสวนะ

(๒.๔) การถวายข้าวพืชมก และเสีค่าหัว กล่าวคือ เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว ต้องนำพืชมก ฐัญญาหาร ปราสาทผึ้ง และเครื่องสักการะบูชา มาถวายองค์พระธาตุพนม

๓) ประเด็นสภาพชุมชนและความเป็นเมือง :

(๓.๑) อาณาเขตชุมชน เดิมชุมชนข้าโอกาส มีพื้นที่อยู่บริเวณปากลำน้ำเซบั้งไฟ (ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ประเทศ สปป.ลาว) ส่วนฝั่งขวาแม่น้ำโขงติดอำเภอนาแก จังหวัดนครพนม ทิศใต้จดอำเภอรุ้งใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร ปัจจุบันไม่กำหนดพื้นที่ ข้าโอกาสหมายถึงผู้มี ความเลื่อมใส ศรัทธา ต่อองค์พระธาตุพนม มีถิ่นอาศัยทั้งภายในประเทศหรือต่างประเทศ ก็ได้ สภาพชุมชนดั้งเดิม เป็นชุมชนเกษตรกรรม ปัจจุบัน มีการประกอบอาชีพหลายประเภท

(๓.๒) ความเป็นเมือง เดิมยังไม่พัฒนา ไปสู่ความเป็นเมืองที่สมบูรณ์ ต่อมาเมื่อมีการพัฒนากำลังคน และการผลิต จึงได้รับการรับรอง จากล้านช้าง ในคราวที่อยู่ภายใต้การปกครองของล้านช้าง เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๕๗ โดยเรียกชื่อว่า “แขวงธาตุพนม” และภายหลัง กรณีสงครามเจ้าอนุวงศ์ แห่งเวียงจันทน์ พื้นที่ดังกล่าว จึงถูกราชอาณาจักรสยาม เข้ามาจัดการ มีนโยบายกวาดต้อนผู้คน จากฝั่งซ้าย ให้มาอยู่ฝั่งขวา ของแม่น้ำโขงให้มากขึ้น จนได้รับการยอมรับ ให้เป็นเมือง ในราวปี พ.ศ. ๒๓๗๑ แต่ ก็ยังไม่สมบูรณ์ เพราะยังไม่มีการ แต่งตั้งราชทินนาม ของ เจ้าเมือง ดังปรากฏหลักฐานในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ ว่าชุมชนธาตุพนมอยู่ ภายใต้การดูแลของเจ้าเมืองนครพนม กับมุกดาหาร โดยมี พระพิทักษ์เจดีย์ เป็นนายกอง ความสมบูรณ์ของความเป็นเมือง ของธาตุพนมในโครงสร้าง การปกครองของไทย เกิดขึ้นใน ปี พ.ศ. ๒๔๕๐ เมื่อได้รับการแต่งตั้งเป็น อำเภอธาตุพนม มี หลวงชาญยุทธกิจ เป็น นายอำเภอคนแรก และมีนายอำเภอหลายท่านรับตำแหน่งเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

พระครูปลัดจรัส ขวนปญโญ^{๓๕} ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดพระธาตุพนมฯ อธิบายว่า :

ข้าโอกาส เริ่มใช้ในสมัย พญาสุมิตตธรรมวงศา ผู้มาบูรณะพระเจดีย์ธาตุพนมครั้งแรก เมื่อประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ คำว่า ข้าโอกาส แปลว่า ได้รับการยกเว้นการเสียภาษีอากรให้แก่ แผ่นดินโดย อาสาสมัคร เข้ามาทำหน้าที่ อุปัฏฐาก บำรุง พระธาตุ หมายความว่า รับราชการ เป็นผู้ถวายการอุปถัมภ์พระธาตุพนม โดย ได้รับการยกเว้นภาระกิจ ที่จะต้องทำให้บ้านเมือง ในฐานะพลเมืองดี มาทำหน้าที่ในพระพุทธศาสนาแทน ต่อมาภายหลัง คำนี้มาใช้ทั่วไป กับผู้มีความเลื่อมใสในองค์พระธาตุพนม ไม่ว่าจะมิถุนฐานอยู่ในเขตอำเภอธาตุพนมหรือที่อื่น ข้าโอกาส คือผู้ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียภาษี คือค่าหัว ให้แผ่นดิน เพราะมีหน้าที่ในการ อุปัฏฐาก องค์พระธาตุพนมอยู่แล้ว ตกมาในสมัยนี้ ประชาชนของประเทศ จะต้องเสียภาษี ให้แก่แผ่นดิน ทั้งในทางตรงและทางอ้อม แต่ก็ยังเลื่อมใสศรัทธาในอันที่จะอุปถัมภ์จนถึง ปัจจุบัน คำว่า เสียค่าหัว จึงยังคงใช้กับผู้ที่ทำนุบำรุงอุปถัมภ์พระธาตุพนม อยู่เช่นกับสมัยก่อน คำว่า ข้าโอกาส นิยมใช้กันมาแต่โบราณกาล โดยเฉพาะ ช่วงที่มีงานเทศกาลนมัสการพระ ธาตุพนม เริ่มตั้งแต่ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑ ในช่วงนี้ ชาวธาตุพนม และประชาชนในอาณาบริเวณ ภาควะวันออกเฉียงเหนือ ตลอดผู้เคารพเลื่อมใสในองค์พระธาตุพนม ที่อาศัยอยู่ในประเทศ ลาว ก็จะเริ่มทยอยเดินทางมานมัสการพระธาตุพนม เป็นระยะ ๆ ไม่ขาดสาย ด้วยการเดินเท้า หรือพาหนะต่าง ๆ ตามยุคตามสมัย ช่วงนี้จะเรียกว่าเป็นช่วง การเสียค่าหัว ของข้าโอกาส พระธาตุพนมทั้งหลาย คำนี้แม้จะรุนแรงไปบ้าง สำหรับความรู้สึกของคนบางคนในสมัยนี้ แต่ก็ยังเป็นคำที่เรียกใช้กันมาแต่โบราณกาล และเป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้ง ทางมโนธรรม ของ ผู้เคารพเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะข้าโอกาสพระธาตุพนม ซึ่งเป็นการแสดงออก ถึงเจตนาอันบริสุทธิ์ ที่จะมอบกาย ถวายชีวิตแด่พระพุทธศาสนา ที่มีองค์เจดีย์บรรจุพระบรม สารีริกธาตุ ส่วนพระอุระของพระพุทธเจ้า ประจักษ์เป็นสักขีพยานอยู่ในปัจจุบัน

(การเสียค่าหัว คือ การทำบุญ ให้กับพระธาตุพนม ประจำปีของข้าโอกาส พระธาตุพนม ในเดือนสาม โดย จากอดีต ที่มีการทำงานหรือส่งส่วยให้แก่วัดพระธาตุพนม หลังจากเลิก ระบบทาส ทำให้ไม่มีการทำงาน หรือส่งส่วย แต่ความเคารพศรัทธา ต่อองค์พระธาตุ ยังคงอยู่ จึงทำให้ข้าโอกาส พระธาตุพนม ยังคงปลุกฝังลูกหลาน ให้มาทำบุญ เสียค่าหัว แก่องค์พระ ธาตุพนม เพื่อความเป็นมงคล ต่อตนเอง และครอบครัว)

^{๓๕} สัมภาษณ์ พระครูปลัดจรัส ขวนปญโญ, ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

ภารดี ทามนตรี^{๓๖} อาชีพอิสระ กล่าวว่า :

“ผู้ที่ถูกเลือก ให้เป็นข้าโอกาสนั้น จะต้องปรนนิบัติ บูชา องค์พระธาตุพนมเป็นประจำ ตามแต่ผู้นั้น จะได้รับมอบหมายให้ทำ หรือปฏิบัติ ถ้าไม่ทำ หรือปฏิบัติตาม ก็อาจจะล้มป่วย โดยหาสาเหตุไม่เจอ แต่พอปฏิบัติ ตามที่ได้รับมอบหมายให้ทำ ก็หายป่วยไปเอง”

๕.๕.๒ ความเชื่อเรื่องลูกพระธาตุ

ว่ากันว่า ถ้าใครได้มานมัสการพระธาตุพนม ครบ ๗ ครั้ง ถือว่าเป็นลูกพระธาตุ นับว่าเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต พระครูปลัดจรัส ขวนปญฺโญ^{๓๗} ได้ให้ อรรถาธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า :

ความเชื่อ ความศรัทธา ของสามัญชน ที่มีต่อองค์พระธาตุพนม ว่าเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ ที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระอุระ มีทั้งเทวดา และ พญานาค คอยพิทักษ์ รักษา เมื่อ มีผู้ต้องการ ความช่วยเหลือจะมาขอพรเป็นประจำ หากสิ่งนั้น พรนั้นไม่ขัดต่อศีลธรรมอันดี และกฎหมายบ้านเมืองแล้ว พรนั้นมักจะสมประสงค์ เช่นความเจ็บป่วยไร้ทางเยียวยา หลายคนขอพรแล้วก็ดีวันดีคืน น้อยคนที่ไม่ได้รับพรนั้น อีกประการหนึ่งคือ การขอบุตรจากองค์พระธาตุพนม ผู้ที่ไม่มีบุตรมาก่อนและต้องการมีบุตรสืบตระกูล ผู้ที่มีบุตรสาวแต่ไม่มีบุตรชายหรือมีบุตรชาย แต่ไม่มีบุตรสาว ก็ดี บุคคล ที่มีปัญหาเหล่านี้ เมื่อไปปรึกษาแพทย์แล้ว ทำตามคำแนะนำของแพทย์แล้ว ก็ยังไม่มีบุตร เช่นนี้ สุดท้าย ก็มักจะไปขอบุตรจากองค์พระธาตุพนม ซึ่งมีผู้ที่รู้จักหลายรายดังเช่น คุณเกียรติศักดิ์ ตุงคะมณี นายอำเภอ หรือ คุณเกษมศักดิ์ แสนโกชน์ ปลัดจังหวัดขอนแก่น ก็ได้ไปกราบบนบานขอลูก จากองค์พระธาตุพนม และได้บุตรชาย พล.ต.อ.อดุลย์ แสงสิงแก้ว รอง ผบ.ตร. (ปป.๔) ก็เป็นลูกของพระธาตุพนมเช่นกัน ถือเป็นคุณค่าทางจิตใจ ของชาวพุทธ แถบลุ่มน้ำโขง และชาวพุทธทั่วโลก แม้แต่ชาวต่างชาติที่ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา ก็เคารพศรัทธาต่อองค์พระธาตุพนม

๕.๕.๓ ความเชื่อเรื่องการพ่อนบุญงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี

เทศกาลงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี จะอยู่ระหว่างวันขึ้น ๘ ค่ำเดือน ๓ ถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๓ เป็นประเพณี ถือปฏิบัติต่อเนื่องกันมาแต่โบราณกาล เรียกว่า งานบุญเดือนสาม หรือ งานบุญพระธาตุ เป็นงานที่สำคัญ และใหญ่โตมาก จะมีผู้คนหลั่งไหล มานมัสการพระธาตุ

^{๓๖} สัมภาษณ์ ภารดี ทามนตรี, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

^{๓๗} สัมภาษณ์ พระครูปลัดจรัส ขวนปญฺโญ, ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

พนม ทั่วทุกแห่ง นับเรือนแสนในแต่ละวัน ทั้งชาวไทอีสาน ชาวลาว ชาวเขมร และแม้กระทั่งผู้คนที่อยู่ต่างภูมิภาค หากมาได้ ก็จะต้องมา หากมาไม่ได้ ก็จะมีผู้คนอื่นมา ทั้งนี้เพื่อการทำบุญและส่งส่วย เสียค่าหัว ตามความคิด ความเชื่อ และประเพณี ที่ปฏิบัติมา กลุ่มชนที่มาส่วนใหญ่จะยกกันมาเป็นขบวน แห่เป็นหมู่บ้าน โดยนำสิ่งของ เครื่องใช้ เงินทอง ข้าวเปลือก ข้าวสาร กองบุญ ที่ได้จากการรวบรวม ของทุกครัวเรือน มาถวายเป็นพุทธบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ และ เป็นการส่งส่วย ค่าหัวในเวลาเดียวกัน ดังนั้น งานบุญพระธาตุ ในเดือนสาม ของทุกปี จึงเป็นงานชุมนุมผู้คนทุกสารทิศที่สำคัญ ของกลุ่มคนในลุ่มแม่น้ำโขง หรือสังคมชาย้าโอกาส^{๓๘}

การฟ้อนบูชาพระธาตุพนม เป็นกิจกรรมหนึ่ง ที่มีความสวยงาม และเป็นที่เฝ้าคอย ดูชมในงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี เมื่อมองย้อนกลับไปหาต้นเหตุที่มา พบว่า การฟ้อนบูชาพระ ธาตุพนม มีกำเนิดเค้าโครง จากตำนานอุรังคธาตุอีกเช่นกัน กล่าวคือ ในกัณฑ์ที่ ๕ เทพเจ้าสโมสรม ภายหลังการประดิษฐานพระอุรังคธาตุในอุโมงค์หรืออุบมุงที่ภูเก้าพร้าวแล้ว พญาอินทร์และเทพเจ้า ในห้วงจักรวาล ได้พร้อมกันลงมาเฉลิมฉลอง ความตอนหนึ่งมีว่า :

“...วิศสวลาหก เทวบุตร พาเอาบริวาร นำเอาหางนกยูง เข้าไปฟ้อนถวายบูชา เทวดาทั้งหลาย นางพญ์ ขับริ่ง นางพญ์ คีตสิตีเปา ถวายบูชา นางเทวดาทั้งหลาย ถือหางนกยูงฟ้อน และขับริ่ง ถวายบูชา ปัญจสิข เทวบุตร คีตพินทองคำ ถวายบูชา อุรังคเทวบุตรปรบมือ ถวายบูชา...”

นี่เป็นที่มาของการฟ้อนบูชาพระธาตุพนม เป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาของเหล่าข้าโอกาสพระธาตุพนม ในพิธีแห่กองบุญเดือนสาม ของทุกปี จากการศึกษาของ นฤปดินทร์ สาลีพันธ์ พบว่า การฟ้อนบูชาพระธาตุพนมในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ มีรวมทั้งหมด ๗ ชุด ได้แก่

๑) ฟ้อนหางนกยูง เป็นการฟ้อนที่ปรับปรุงมาจากการรำไหว้ครูดาบของนักรบก่อนการออกรบ และการฟ้อนหัวเรือเพื่อทำการสักการะศาลเจ้าพ่อหลักเมืองก่อนการแข่งขันเรือยาว ต่อมาได้มีการดัดแปลงท่าฟ้อนขึ้นใหม่ให้มีท่าทางเหมือนนกยูง

๒) ฟ้อนภูไทเรณูนคร เป็นการฟ้อนที่ปรับปรุงมาจากฟ้อนบุญบั้งไฟหรือบุญพะเวส เป็นการฟ้อนถวายพญาแถนและการเกี่ยวพาราสีระหว่างหนุ่มสาว (ภูไท คือชนกลุ่มน้อยที่อพยพมาจากประเทศสปป.ลาว อาศัยอยู่ในอำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม)

๓) ฟ้อนไทญ้อ เป็นการฟ้อนที่ปรับปรุงมาจากการฟ้อนในเทศกาลบุญสงกรานต์ ซึ่งมีการสรงน้ำพระและขบวนแห่ดอกไม้บูชาพระธาตุ โดยนำต้นดอกจำปา (ดอกกลิ่นหอมหรือ ดอกลีลาวดี) ไปบูชายังวัด ครั้นพอเสร็จพิธีแล้วหนุ่มสาวก็จะออกมาเล่นสงกรานต์ และเกี่ยวพาราสี (ไทญ้อคือ ชนกลุ่มน้อยที่อพยพมาจากประเทศลาว อาศัยอยู่ในอำเภอดำเอื้อ จังหวัดนครพนม)

^{๓๘} สุรพล คำวิฑูร, แผ่นดินอีสาน, หน้า ๑๔๖.

๔) ฟ้อนตำนานพระธาตุพนม เป็นการปรับปรุงมาจากการฟ้อนแห่กองบุญในเทศกาลบุญเดือนสาม โดยนำเอาบทสวดสวดคือองค์พระธาตุพนมทำนองสรภัญญะมาประกอบกับวงปี่พาทย์ ซึ่งกล่าวถึงตำนานและความพิสดารขององค์พระธาตุพนม

๕) ฟ้อนศรีโคตรบูร ประดิษฐ์มาจากฟ้อนเชิงและฟ้อนภูไทเรณูนคร (ศรีโคตรบูร คืออาณาจักรศรีโคตรบูรหรือศรีโคตรบอง ตั้งอยู่บริเวณจังหวัดนครพนม)

๖) ฟ้อนขันหมากเบ็ง เป็นชุดฟ้อนที่นำเครื่องบูชาของชาวอีสานคือ “หมากเบ็ง” (บายศรีขนาดเล็กหรือบายศรีบายศรีปากชาม) มาใช้ในการฟ้อน

๗) ฟ้อนอีสานบ้านเฮา เป็นชุดฟ้อนประกอบบทเพลง “อีสานบ้านเฮา” ชุดฟ้อนดังกล่าวแสดงถึงการร่วมแรงร่วมใจในการบูชาพระธาตุพนม ผู้ฟ้อนทุกชุดการแสดง จะฟ้อนร่วมกัน เป็นชุดปิดการแสดงที่ตระการตา^{๓๕}

ความเชื่อเรื่องการฟ้อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี จึงเป็นศรัทธา ที่บรรดาข้าโอกาส รวมพลังสามัคคี ร่วมกันแสดงออก เป็นพุทธบูชา ในพิธีแห่กองบุญเดือนสาม ของทุกปี

ประหัส มั่นตะ^{๓๖} ครูภูมิปัญญาไทยด้านปรัชญาศาสนาและประเพณี แสดงความรู้สึกโดยรวมเกี่ยวกับองค์พระธาตุพนม ความเชื่อ ความศรัทธา คุณค่า คุณประโยชน์และความสำคัญว่า :

พระธาตุพนมเป็นมหาเจดีย์ที่ประกอบด้วย องค์คุณ ๓ ประการ :

๑) สูงเด่น สง่า มองเห็นแต่ไกล ในอดีตพระเจดีย์พระธาตุพนมประดิษฐานบนยอดภูกำพร้าว ในช่วงชีวิตข้าพเจ้าเกิดน้ำท่วมใหญ่ ๒ ครั้ง คือ ท่วมทั่วบ้านทั่วเมืองธาตุพนม และรอบนอก วัดพระธาตุพนม ยังเป็นที่สูงสำหรับพักชั่วคราว รวมทั้งคนได้ พระธาตุพนมมองก็ปัจจุบันก่อนนี้ สองข้างถนน เข้าสู่พระธาตุพนม ยังไม่มีอาคารสูงนั้น สามารถมองเห็นได้แต่ไกล ทุกทิศทาง ทุกวันนี้ ยังพอมองเห็นได้แต่ไกลทุกจุด

๒) มีความภูมิฐาน ทั้งตำนาน ประวัติความเป็นมา อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง และปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานน้ำสรง ผ้าพระกฐินเทียนจำพรรษา เป็นประจำทุกปี ด้านกายภาพ มีพื้นที่กว้างใหญ่ มีความอลังการ ทัศนียภาพงดงาม มีความสะดวก สบายในการประกอบกิจกรรม บุญประเพณี กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา

^{๓๕} นฤปดิษฐ์ สาลีพันธ์, “พัฒนาการฟ้อนบูชาพระธาตุพนม”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๘. หน้า ๑-๔.

^{๓๖} สัมภาษณ์ ประหัส มั่นตะ, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

๓) มีความศักดิ์สิทธิ์ พึงได้ ผู้กราบไหว้นมัสการ นอกจากถือเป็นสิริแล้ว ยังอธิษฐานบนบาน ประสพผลสำเร็จ นับตั้งแต่ผู้นำระดับประเทศ นักการเมือง นักวิชาการ นักวิทยาศาสตร์ และชาวพุทธทั่ว ๆ ไป

ด้านคุณค่า ประโยชน์ และความสำคัญ จากประสบการณ์ และการสังเกต พอสรุปได้ว่า

๑) พระธาตุพนม เป็นที่รู้จักไปทั่วโลก ส่งผลให้ทุกวงการรู้จักพระธาตุพนมอย่างโดดเด่น สะดุดตา ฉะนั้นภายใต้ชื่อ “พระธาตุพนม” จะถูกเลือกเป็นอันดับแรก หรืออันดับต้น เสมอ

๒) พระธาตุพนม เป็นสัญลักษณ์เชิง “สิริ” ผู้ที่ได้กราบไหว้นมัสการ ผู้ที่ได้รับวัตถุมงคล มีความปิติ และมั่นใจ

๓) พระธาตุพนม เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธโดยเฉพาะชาวอีสาน ไม่ว่าจากถิ่นฐานไปที่ใด เมื่อมีโอกาสกลับมาภูมิลำเนา จะต้องแวะมานมัสการพระธาตุพนม รวมทั้งทุกโปรแกรมทัวร์ภาคอีสาน ต้องมีโปรแกรมไหว้พระธาตุพนมอยู่ด้วย

จากการศึกษา ด้านเอกสาร รวมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกข้างต้น สรุปความโดยรวมได้ว่า ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อและพิธีกรรมหลากหลายวิธีการและรูปแบบ ตั้งแต่เกิดจนตาย พิธีกรรม ที่แพร่หลายเป็นที่รู้จัก และถือปฏิบัติโดยทั่วไปคือ จารีตประเพณีสิบสองเดือน หรือชาวไทอีสาน และชาวลาวล้านช้าง เรียกขานกันว่า ฮีตสิบสอง เป็นงานบุญประเพณี ที่มีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแกนหลัก แต่ในขณะเดียวกัน ก็เป็นพิธีกรรม ที่มีความเชื่อคุณบุรพกาล แฝงรวมอยู่ด้วย ผู้วิจัยได้สรุปให้เห็นในตารางที่ ๔.๑ แล้วว่า ความเชื่อและพิธีกรรมแต่ละเดือน มีอะไรบ้าง และ เกี่ยวเนื่อง กับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม อย่างไร ซึ่งมีทั้งที่แตกต่าง และซ้ำซ้อนกันไป ในการศึกษา และนำเสนอ ไม่ได้เรียงลำดับตามแต่ละเดือน แต่พิจารณาภาพรวมของความเชื่อ ที่เป็นประเด็นหลัก และสำคัญ ซึ่งสรุปได้ว่า อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อ และพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ที่สำคัญ คือ :

๑) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์

๒) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องผี

๓) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และ บั้งไฟพญานาค

๔) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์

๕) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระธาตุพนม ได้แก่ ข้าโอกาส ลูกพระธาตุ

และการฟ้อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี

ความละเอียดดังพรรณมาแล้วข้างต้น

ผลการศึกษานี้ได้บรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัย ครบถ้วนทั้ง ๓ ข้อ คือ (๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม (๒) เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม และ (๓) เพื่อศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ได้ตอบคำถามของปัญหาที่ต้องการทราบ รวมทั้งประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ ได้แสดงไว้โดยบริบูรณ์แล้ว

นรชน ผู้มีปัญหา อาจอุปมาปัญหา สืบเนื่องจาก อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ เรื่องผี เรื่องนาคหรือพญานาค และ บั้งไฟพญานาคนั้น จะเป็นการส่งเสริมให้เกิดความงมงาย และมีจิตวิญญาณเพิ่มขึ้นหรือไม่ ? และก่อให้เกิดประโยชน์อันใดแก่ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง และพระพุทธศาสนา ?

ตอบว่า คติความเชื่อในเรื่องเหล่านี้ ได้ปลูกฝัง ลงรากลึก ในชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ยุคบูรพกาลนานแล้ว และยังคงส่งอิทธิพลถึงปัจจุบันนี้ หากที่จะลบล้างได้ งานวิจัยนี้ ได้พยายามชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่ของ อิทธิปาฏิหาริย์ ผี และ นาค หรือพญานาค เพราะมีการกล่าวถึง และ บันทึกลงไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา เป็นหลักฐานชัดเจน แต่พระพุทธศาสนา ไม่ได้ส่งเสริม สนับสนุน ให้ชื่นชม หรือยึดติดกับสิ่งเหล่านี้ นับเป็นกุศโลบายอันชาญฉลาด ของเจ้าผู้ครองอาณาจักรลาวล้านช้าง แต่โบราณ ที่ได้รณาดำเนินการอุทิศธาตุ หรือ อัฐกนิทาน ดำเนินพระธาตุพนม ได้ผูกเรื่องเชื่อมโยงคติความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ เรื่องผี เรื่องนาคหรือพญานาค โดยให้บรรดาเทพ ผี และ นาคหรือพญานาคทั้งหลาย ได้ประจักษ์ในอิทธิปาฏิหาริย์พระอัฐกธาตุของพระพุทธเจ้า และยอมพลีตนเป็นองครักษ์พิทักษ์พระธาตุพนม เรื่องราวในอัฐกนิทาน ได้มีอิทธิพล ส่งผลถึงคติความเชื่อของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงตราบนานเท่าทุกวันนี้ หลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนา คือ ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ สามารถสอดคล้องกับคติความเชื่อเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง จึงได้น้อมนำหลักธรรม และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา มาเป็นสรณะในการดำรงชีวิตประจำวัน ตั้งแต่เกิดจนตาย ดังที่เห็นและเป็นอยู่

ศาสนาใดก็ตาม จะดำรงคงอยู่ได้ ย่อมต้องมีองค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ คือ (๑) พระศาสดา (๒) ศาสนธรรม (๓) ศาสนบุคคล (๔) ศาสนวัตถุ และ (๕) ศาสนพิธี สำหรับพระพุทธศาสนา นั้น (๑) พระศาสดา คือ พระพุทธเจ้า (๒) ศาสนธรรม คือ พระธรรมคำสั่งสอนจารึกในพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย (๓) ศาสนบุคคล คือ พระสาวก พระภิกษุสงฆ์ ภิกษุณี ชี อุบาสก อุบาสิกา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่

ประพจน์ ปฏิบัติตามศาสนธรรม (๔) ศาสนวัตถุ คือ วัด โบสถ์ วิหาร พระสถูปเจดีย์ พระพุทธรูป รอยพระพุทธรูป เป็นต้น และ (๕) ศาสนพิธี คือ การสวดมนต์ ภาวนา และพิธีกรรมทั้งหลาย

พระธาตุพนม เป็นหนึ่งในบรรดา ศาสนวัตถุทั้งหลาย เป็นพระพุทธรูปเจดีย์ ที่เชื่อกันว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนที่เป็นพระอุรังคธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า มีความสำคัญ หลายประการ คือ (๑) เป็นพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธศิลป์ (๒) เป็นสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง (๓) เป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและการท่องเที่ยว และ (๔) เป็นศูนย์รวมความศรัทธา ศรัทธา ความเชื่อ และพิธีกรรม ความละเอียดได้พรรณาแล้ว พระธาตุพนม ได้แสดงบทบาททางสังคม ให้เห็นประจักษ์ ดังความสำคัญข้างต้นมาโดยตลอด การเชื่อมโยงคติความเชื่อเรื่องผี คือ เจ้าแม่เหาะศักดิ์ ๓ ตน หรือเจ้าเฮือน ๓ พระองค์ รวมทั้งพญานาค ๓ องค์ คอยเฝ้า ปกป้องรักษา คูแล องค์พระธาตุพนมอยู่นั้น เป็นการเพิ่มความศรัทธาให้กับองค์พระธาตุพนมมากยิ่งขึ้น ทำให้มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชน เปรียบเสมือนหลักเมือง ที่ทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมของผู้คนในสังคม ให้ปฏิบัติอยู่ในกรอบจารีตประเพณี ส่งผลให้เกิดชุมชนที่มีสามัคคีธรรม กตัญญูกตเวทิตาธรรม มุทิตาธรรม และมี หิริ คือ ความละอาย บาป ละอายใจต่อการทำชั่ว มีโอตตปปะ คือ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อการทำชั่ว ผู้คนในชุมชนถือปฏิบัติ หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา หลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัย สีสัมม และ ภาวนามัย อันเป็นองค์ประกอบสำคัญในหลักการ ๓ ข้อ ของพระพุทธศาสนา คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และ การทำจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใส

การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ผู้วิจัยได้แสดงไว้บริบูรณ์แล้ว ด้วยพรรณาคำกล่าว เพื่อประโยชน์แก่ความปรารถนาแห่งสาธุชน สอดคล้องกับคำกล่าวของ พระธรรมราชานุวัตร อันเป็น ปัจฉิมกถา งานวิจัยนี้ ความว่า :

พระธาตุพนมเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหัวอก ของพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ ๕๐๐ พร้อมภษัตรีขัยทั้ง ๕ พระนคร ได้พร้อมกันสถาปนาไว้ให้เป็นมิ่งขวัญของชาวพุทธ มีเทพารักษ์คุ้มครองมั่นคง ฉะนั้น จึงศักดิ์สิทธิ์ มีฤทธิ์เดชน่าอัศจรรย์ ประจักษ์มา มาก ทรงความสำคัญทั้งด้าน ชาติ ศาสนา ศิลปกรรม วัฒนธรรม ภูมิประวัติศาสตร์ โบราณคดี จึงควรที่ชาวเราอนุชนจะช่วยกันรักษา คุ้มครอง ทำนุบำรุงไว้ให้เป็นหลักชัย ที่รวมจิตใจของชาติ ประกาศัตถุญกตเวทิต์แด่บรรพบุรุษ และบรมครูของชาวเรา ^{๔๑}

^{๔๑} พระธรรมราชานุวัตร, อรรถนิทานตำนานพระธาตุพนม(พิสดาร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพิบลัซซิ่งจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๖๗.

บทที่ ๖

สรุปผลการวิจัยและ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงนี้มีวัตถุประสงค์คือ (๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม (๒) เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม และ (๓) เพื่อศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง สรุปผลการวิจัยดังนี้ :

๖.๑ สรุปผลการวิจัย

๖.๑.๑ การศึกษาประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม พบว่า :

๑) แม่น้ำโขง เป็นลุ่มน้ำสำคัญที่เป็นอู่อารยธรรมของซีกโลกทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ของทวีปเอเชีย เป็นแม่น้ำที่ไหลคดเคี้ยวเป็นเส้นพรมแดนผ่านถึง ๖ ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) กัมพูชา และ เวียดนาม แม่น้ำโขงมีความยาวประมาณ ๔,๘๐๐ กิโลเมตร เป็นแม่น้ำยาวมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยาวเป็นอันดับที่ ๓ ของทวีปเอเชีย และยาวเป็นอันดับที่ ๑๒ ของโลก แม่น้ำโขงมีพื้นที่ลุ่มน้ำรวม ๓๕๕,๕๐๐ ตารางกิโลเมตร จัดเป็นอันดับที่ ๒๑ ของโลกในด้านความกว้างใหญ่ของพื้นที่ลุ่มน้ำ แม่น้ำโขงประกอบด้วยลุ่มน้ำสาขาจำนวนมากในแต่ละประเทศ ทำให้แม่น้ำโขงมีปริมาณน้ำไหลลงสู่ทะเลจีนใต้เฉลี่ยประมาณ ๔๓๕,๐๐๐ ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี หรือประมาณ ๑๕,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที จัดเป็นอันดับที่ ๘ ของโลกในด้านปริมาณน้ำ

๒) จำนวนประชากรทั้งหกประเทศรวมกันประมาณ ๒๒๓.๕ ล้านคน และจำนวนประชากรในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงประมาณ ๓๔.๓ ล้านคน หลากหลายด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และภาษา แต่ละประเทศจะประกอบด้วยชนเชื้อชาติหลักกลุ่มใหญ่เป็นอัตลักษณ์ของตน เช่น ชาวจีนฮั่นของมณฑลยูนนานประเทศจีน ชาวพม่าหรือเบะหม่าของพม่า ชาวไทยของไทย ชาวลาวลุ่มของ สปป.ลาว ชาวเขมรของกัมพูชา ชาวเวียดนามหรือกิงห์ของเวียดนาม ที่เหลือจะเป็นชนกลุ่มน้อย ชนเผ่า หรือชาวเขาอีกจำนวนมาก อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำของแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขา

๓) พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง หลังพุทธกาลนับแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ดำรงคงอยู่ สืบสานต่อเนื่องมามากกว่าสองพันปี ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นสังคมชนบทล้าหลัง สังคมเกษตรกรรมที่ยากจน บางส่วนได้พัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมือง ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครองเมื่อหลายทศวรรษที่ผ่านมาอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง กระนั้นก็ตาม ความคงมั่นในวัฒนธรรม ชนบทรณนิยม จารีตประเพณี คติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนากลับยังคงดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่น

๔) พระธาตุพนม เป็นพระสถูปเจดีย์ ปูนยีสถานที่สำคัญเก่าแก่และมีความศักดิ์สิทธิ์ ได้รับความเคารพนับถือจากชาวไทยอีสานและชาวลาวแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างมาช้านาน พระธาตุพนม ประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ตำบลธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม อยู่ฝั่งขวาหรือทิศตะวันตกของแม่น้ำโขง อันเป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยและ สปป.ลาว เป็นเจดีย์ทรงบัวสี่เหลี่ยม รูปแบบของศิลปสถาปัตยกรรมดั้งเดิมแห่งอาณาจักรศรีโคตบูร มีความสูง ๕๓.๐๐ เมตร ฉัตรทองคำสูง ๔.๐๐ เมตร รวมเป็น ๕๗.๐๐ เมตร

๕) ตามตำนานอุรังคธาตุ หรืออุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม สรุปความได้ว่า พระธาตุพนม ได้ก่อสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๘ โดยพระมหากัสสปะเถระ พร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ได้นำพระอุรังคธาตุมาสู่คอกกับปณิธิ หรือภูกำพร้าว ซึ่งเป็นที่ตั้งองค์พระธาตุพนมปัจจุบัน และมีพญาทั้ง ๕ ได้แก่ พญาสุวรรณภิงคาร เมืองหนองหานหลวง พญาคำแดง เมืองหนองหานน้อย พญาอินทปัฐ เมืองอินทปัฐนคร พญาจุลณีพรหมทัต เมืองจุลณีพรหมทัต และพญานันทเสน เมืองศรีโคตรบูร ได้ช่วยกันก่ออุบมุง (สถูป) เพื่อประดิษฐาน หรือสถาปนาพระอุรังคธาตุ

๖) พระธาตุพนมได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์มาตามลำดับ จนกระทั่งถึงวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ เวลา ๑๕.๓๘ นาฬิกา พระธาตุพนมชำรุดหักพังทลายลง ทางราชการได้ทำการก่อสร้างขึ้นใหม่ ให้คงสภาพเดิม จนแล้วเสร็จสมบูรณ์ และได้มีพระราชพิธียกฉัตรยอดองค์พระธาตุพนม แล พระราชพิธี อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ขึ้นบรรจุในองค์พระธาตุพนม ระหว่างวันที่ ๒๑ - ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

๗) จากการขุดค้นทางโบราณคดี ภายหลังจากที่พระธาตุพนมล้มลง พบว่าได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอม สมัยเมืองพระนคร ที่เรียกว่าแบบสมโบร์ไพรกุก ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งร่วมสมัยเดียวกันกับสมัยทวารวดี เป็นศาสนสถานทางศาสนาฮินดูมากกว่าทางพระพุทธศาสนา ต่อมาได้รับการสร้างตกแต่งเพิ่มเติมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ มีสภาพเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซ้อนกัน ๒ ชั้น ย่อส่วนลดขนาดขึ้นไป แล้วน่าจะมีการแปลงศาสนสถานแห่งนี้ให้เป็นพระสถูปหรือพระธาตุเจดีย์ทางพระพุทธศาสนา เมื่อความเชื่อทางศาสนาฮินดูลดความสำคัญลง

๘) ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเชื่อกันว่า พระธาตุพนม เป็นพระสถูปเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนที่เป็นพระอัฐกธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า มีความสำคัญคือ : (๑) ในฐานะพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธศิลป์ (๒) ในฐานะสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง (๓) ในฐานะศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและท่องเที่ยว และ (๔) ในฐานะศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อ และพิธีกรรม

๖.๑.๒ การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม พบว่า : ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิม มีวิถีชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติและสายน้ำ คติความเชื่อจึงเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ปราภฏการณ์ธรรมชาติ อำนาจเหนือธรรมชาติ และประยุคค์รวมเข้ากับพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา กลายเป็นธรรมเนียม ประเพณี ขนบประเพณี และ จาริตประเพณี ถือปฏิบัติ ในการดำรงชีวิตประจำวัน ตั้งแต่เกิดจนตาย งานวิจัยนี้ ได้ศึกษาและ ประมวลถึงความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม ที่สำคัญ คือ :

๑) ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม กล่าวคือ พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธเรื่องนี้ เพราะ มีบันทึกไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก หลายแห่ง ปาฏิหาริย์ มี ๓ อย่าง คือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสน์ปาฏิหาริย์ อิทธิปาฏิหาริย์ มีอยู่จริง มีความเป็นมาหรือมีพัฒนาการ จากการเจริญสมาธิหรือสมถกัมมัฏฐาน จนบรรลุธรรม ได้ฉานสมาบัติ ๘ แล้ว จะได้รับอานิสงส์ คือ สามารถแสดงฤทธิ์ ได้ ความเชื่อนี้ได้ถูกนำมาผูกเชื่อมโยงกับองค์พระธาตุพนมว่า มีความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์

๒) ความเชื่อเรื่องผี ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม กล่าวคือ พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่ เพราะมีอ้างถึง ผี ปราภฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกบ่อยครั้ง เป็นต้นว่า : สมัยพุทธกาล ที่เมืองไพศาลี เกิดโรคระบาด พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์สาวกจำนวน ๕๐๐ รูป ได้เสด็จจากกรุงราชคฤห์มาถึงเมืองไพศาลี ก็บังเกิดฝนโบกขรพรรษตกลงมา น้ำได้พัดพาเอาซากศพลอยออกไปจนหมดสิ้น จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงโปรดให้พระอานนท์สวดพระรัตนสูตรทำพระปริตรระหว่างกำแพงเมืองสามชั้น และนำบาตรน้ำมนต์ของพระองค์ไปประพรมจนทั่วทั้งเมือง เหตุการณ์นี้จึงเป็นที่มาของการทำพระปริตรเพื่อชำระล้างเภทภัยสิ่งชั่วร้ายให้หมดไป ความเชื่อนี้ได้ถูกนำมาผูกเชื่อมโยงกับองค์พระธาตุพนมว่า มี เจ้าเฮือนสามพระองค์ หรือเจ้ามเหศักดิ์สามตน คือเทวดาที่ได้รับมอบหมายจากพระอินทร์ ให้เป็นผู้ดูแล รักษาองค์พระธาตุพนม

๓) ความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม กล่าวคือ พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่ เพราะมีอ้างอิง นาคหรือพญานาค ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกบ่อยครั้ง เป็นต้นว่า : เหตุที่ทำให้ นาคปรากฏร่างเป็นนาค มี ๒ ประการคือ (๑) เวลาที่เสพเมถุนธรรมกับนางนาคมีชาติเสมอกัน (๒) เวลาที่วางใจก้าวลงสู่ความหลับ และ กำเนิดของนาคมี ๔ ประเภท คือ (๑) นาคที่เป็นอันทชะ (เกิดในไข่) (๒) นาคที่เป็นชลัพพะ (เกิดในครรภ์) (๓) นาคที่เป็นสังเสทชะ (เกิดในถ้ำโคลหรือที่ชื้นแฉะ) และ (๔) นาคที่เป็นโอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) ความเชื่อนี้ได้ถูกนำมาผูกเชื่อมโยงกับองค์พระธาตุพนมว่า มี พญานาค ๙ องค์ มาจากสระอโนดาตในเทือกเขาหิมาลัย พระอินทร์มีบัญชาให้มารักษาพระบรมธาตุ

๔) หลักธรรมและพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องกรรม บุญ-บาป นรก-สวรรค์ เช่น :

(๔.๑) เรื่องกรรม : พระพุทธศาสนามีคำสอนว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน และ เน้นว่าเจตนาเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำความด้วยกาย วาจา ใจ

(๔.๒) เรื่อง บุญ-บาป : พระพุทธศาสนามีคำสอนว่า หากบุคคลทำบุญ ก็ควรทำบุญนั้นบ่อย ๆ ควรทำความพอใจในบุญนั้น เพราะการสั่งสมบุญนำสุขมาให้ และ ชี้ให้เห็นว่า ทรายใดที่บาปยังไม่ให้ผล ทรายนั้นคนชั่วจะเห็นบาปว่าดี แต่เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้น คนชั่วจะเห็นบาปว่าชั่วแท้ ทรายใดที่กรรมดียังไม่ให้ผล ทรายนั้นคนดีจะเห็นกรรมดีว่าชั่ว แต่เมื่อใดกรรมดีให้ผล เมื่อนั้นคนดีจะเห็นกรรมดีว่าดีแท้

(๔.๓) เรื่องนรก-สวรรค์ : พระพุทธศาสนามีคำสอนว่า สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก เพราะความประพฤติน่าสม่าเสมอคือความประพฤดิธรรมเป็นเหตุ...สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความประพฤติน่าสม่าเสมอคือความประพฤดิธรรมเป็นเหตุ

ความเชื่อและคำสอนเหล่านี้ ได้สะท้อนผ่านและแสดงปรากฏในพิธีกรรมจารีตประเพณีสิบสองเดือน เรียกว่า ฮีตสิบสอง และ พิธีกรรมจารีตประเพณี คลอง ครรลอง หรือคองสิบสี่

๕) ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี ฮีตสิบสอง

ฮีตที่ ๑ : บุญเข้ากรรม หรือบุญเข้ากำ หรือบุญเดือนเจียง

ฮีตที่ ๒ : บุญคูณลาน หรือบุญคูณลาน หรือบุญคูณข้า

ฮีตที่ ๓ : บุญข้าวจี หรือบุญเข้าจี หรือบุญเดือนสาม

อิตที่ ๔ : บุญพะเวส หรือบุญพะเวด หรือบุญเดือนสี่

อิตที่ ๕ : บุญสงกรานต์ หรือบุญสงน้ำ หรือบุญเดือนห้า

อิตที่ ๖ : บุญบั้งไฟ หรือบุญบั้งไฟ หรือบุญเดือนหก

อิตที่ ๗ : บุญซำฮะ หรือบุญซำฮะ หรือบุญเดือนเจ็ด

อิตที่ ๘ : บุญเข้าพรรษา หรือบุญเข้าวัดสา หรือบุญเดือนแปด

อิตที่ ๙ : บุญข้าวประดับดิน หรือบุญเข้าประดับดิน หรือบุญเดือนเก้า

อิตที่ ๑๐ : บุญข้าวสาก หรือบุญเข้าสาก หรือบุญเดือนสิบ

อิตที่ ๑๑ : บุญออกพรรษา หรือบุญออกวัดสา หรือบุญเดือนสิบเอ็ด

อิตที่ ๑๒ : บุญกฐิน หรือบุญกะถิน หรือบุญเดือนสิบสอง

๖) ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี คลอง ครอบครอง หรือกองสิบสี่

(๖.๑) กองสิบสี่สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน

(๖.๒) กองสิบสี่สำหรับประชาชนทั่วไป

(๖.๓) กองสิบสี่สำหรับพระภิกษุสงฆ์

อิต กอง เป็นปัจจัยสำคัญ ในการกำหนด การดำเนินชีวิตประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี ตั้งแต่เกิดจนตาย ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง อิต กองเป็น กฎระเบียบ ข้อบังคับ ในสังคม เปรียบเสมือนธรรมนูญ ที่ใช้เป็นหลักปกครองบ้านเมืองของอาณาจักรลาวล้านช้างในสมัยโบราณ เรื่อยมาถึงปัจจุบัน อิต กอง มีความเกี่ยวเนื่อง สัมพันธ์ เชื่อมโยง กับพระพุทธศาสนา อย่างแนบแน่น จนคล้ายจะเป็นหนึ่งเดียว อิต กอง ล้วนเป็นข้อประพฤติ ปฏิบัติ เป็นพิธีกรรม ที่เกี่ยวเนื่อง กับพระภิกษุสงฆ์ และพระพุทธศาสนา เกือบทั้งสิ้น

๖.๑.๓ การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง พบว่า :

๑) พระธาตุพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อธิธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ด้วยปรากฏการณ์และมูลเหตุที่สำคัญคือ :

(๑.๑) พระธาตุพนมมีความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะเป็นพระธาตุเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

(๑.๒) พระธาตุพนมมีความศักดิ์สิทธิ์จากความเชื่อในตำนานอุรังคธาตุหรืออุรังคนิทานว่าเป็นที่บรรจุพระธาตุหรือกระดูกส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า ได้แสดงปาฏิหาริย์อย่างพิสดารให้ปรากฏตามตำนานมาโดยลำดับ

(๑.๓) พระราชทูพนมมีความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากเรื่องเล่าประสบการณ์ บันทึกจากอดีตสืบเนื่องถึงปัจจุบัน

๒) พระราชทูพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องผี

ความเชื่อเรื่องผี ได้ถูกนำมาผูกโยงให้อยู่ภายใต้อิทธิพลขององค์พระราชทูพนม ผ่านทางวรรณกรรมอุรังคนิทานหรือตำนานพระราชทูพนมอย่างแนบเนียนว่ามี เจ้าเสือนสามพระองค์ หรือเจ้ามเหศักดิ์สามตน ซึ่งเป็นเทวดาที่มีฤทธิ์เดชมาก ได้รับมอบหมายจากพระอินทร์ให้เป็นผู้ดูแลรักษาองค์พระราชทูพนม ทำให้พระราชทูพนมมีความศักดิ์สิทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์เพิ่มมากยิ่งขึ้น

๓) พระราชทูพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาคเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว จนเมื่อถึง พ.ศ. ๒๕๐๐ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๑ กลางคืนเวลา ๐๒.๐๐ นาฬิกาของวันใหม่ มีผู้เห็นแสงประหลาดพุ่งมาจากทิศเหนือ ถึงตรงพระราชทูแล้วหายไป เจ้าอาวาสให้ตรวจเหตุการณ์ดูทางใน (การทำสมาธิแบบร่างทรง) ปรากฏว่าเป็นพญานาคทั้ง ๙ มาจากสระอโนดาตในเทือกเขาหิมาลัย พระอินทร์มีบัญชาให้มารักษาพระบรมธาตุ ต่อมา ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๑ – ๒๕๐๘ พญานาคทั้ง ๙ ได้รักษาโรคด้วยน้ำมนต์ ผู้คนพากันแตกตื่นหลั่งไหลมารักษาและปรากฏว่าหายอย่างน่าอัศจรรย์ จนทางราชการขอให้ยุติ เรื่องจึงเงียบไป แต่ความเชื่อเรื่องพญานาคทั้ง ๙ ยังคงอยู่ และเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระราชทูพนมมากยิ่งขึ้น

๔) พระราชทูพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ-บาป นรก-สวรรค์

ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อในเรื่องกรรม เชื่อในผลหรือวิบากของกรรม เชื่อในผลของบุญและบาป เชื่อในนรกและสวรรค์ พระราชทูพนมเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ เป็นศูนย์กลางชุมชน เป็นศูนย์รวมของความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อและพิธีกรรม เป็นจุดหมายปลายทางของการสัญจรจาริกแสวงบุญ โดยมีความเชื่อว่า ถ้าใครได้มีโอกาสเดินทางไปสักการบูชาพระราชทูพนมอันศักดิ์สิทธิ์ หลังจากตายแล้วจะได้ไปสู่สวรรค์ ด้วยเหตุนี้อย่างน้อยที่สุด ครั้งหนึ่งในชีวิตต้องมากราบไหว้บูชาองค์พระราชทูพนมให้จงได้

๕) พระราชทูพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระราชทูพนม

(๕.๑) ความเชื่อเรื่องข้าโอกาส คือ บุคคลที่เข้าสู่ครองอาณาจักรล้านช้างในอดีตได้สละตนเป็นข้าโอกาส เป็นข้าอุปฐากพระบรมธาตุ ตามตำนานเล่าว่าเริ่มจากจำนวน ๑,๐๐๐ คน สืบทอดสายเลือดพันธุกรรมมานับพันปี เรื่อยมาจนกระทั่ง ถูกยกเลิกในสมัยรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ แต่ความเคารพศรัทธายังคงอยู่ ข้าโอกาสพระราชทูพนมจึงยังคงปลุกฝังลูกหลานให้สำนึกในความเป็นข้าโอกาส คอยอุปฐากองค์พระราชทูพนมตามโอกาส เพื่อความเป็นสิริมงคลต่อตนเองและครอบครัว

(๕.๒) ความเชื่อเรื่องลูกพระธาตุ คือ ผู้ที่ไม่มีบุตรธิดามาก่อน และเมื่อต้องการมีบุตรธิดาสืบตระกูล จึงไปขอกจากองค์พระธาตุพนม และเมื่อได้สมประสงค์ บุตรธิดา ที่เกิดมาจะบอกกับตนเองว่าเป็น ลูกพระธาตุ

(๕.๓) ความเชื่อเรื่องการฟ้อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี จะจัดขึ้นระหว่าง วันขึ้น ๘ ค่ำเดือน ๓ ถึงวันแรม ๑ ค่ำเดือน ๓ เรียกว่างานบุญเดือนสาม หรืองานบุญพระธาตุ เป็นงานที่สำคัญและใหญ่โตมาก มีผู้คนหลั่งไหลมาทั่วทุกหนแห่ง นับเรือนแสนในแต่ละวัน การฟ้อนบูชา เป็นกิจกรรมหนึ่งที่บรรดาข้าโอกาส ลูกพระธาตุทั้งหลายยินยอมพร้อมใจกันแสดงออก ด้วยศรัทธาแรงกล้า เป็นโอกาสสำคัญในรอบปีที่จะได้ฟ้อนสักการะองค์พระธาตุพนม อันศักดิ์สิทธิ์ ที่ตนเคารพบูชา

๖.๒ ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับนำไปใช้ และวิจัยต่อเนื่องดังนี้ :

๖.๒.๑ งานวิจัยนี้ได้รวบรวมประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม คติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา รวมทั้ง อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ได้แสดงไว้บริบูรณ์แล้วสามารถคัดสรร เนื้อหา สาระ ความรู้ จากวิทยานิพนธ์นี้ เพื่อนำไปใช้ประกอบการเรียน การสอน ก่อให้เกิดประโยชน์ในงานการศึกษาของภาควิชาที่เกี่ยวข้อง และวิชาความรู้ทั่วไปได้

๖.๒.๒ งานวิจัยเกี่ยวกับ พระธาตุพนมกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และพระธาตุพนมกับความสัมพันธ์เชิงสังคมของพระธาตุองค์อื่น เช่น พระธาตุเชิงชุม พระธาตุนาคูน ฯ ตลอดจนถึงพุทธศาสนสถานอื่น ๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงด้วย จะช่วยส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยว เพิ่มพูนรายได้ให้กับชุมชนอีกทางหนึ่ง

๖.๒.๓ อิทธิพลของเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น สังคมสื่อออนไลน์ การสื่อสารไร้พรมแดน มีผลกระทบต่อความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาหรือไม่ อย่างไร ? โดยเฉพาะกับเยาวชนยุคใหม่ เราจะนำเทคโนโลยีเหล่านี้ มาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงได้อย่างไร ?

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. ตำนานพระพุทธเจดีย์. กรุงเทพมหานคร
: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๑๔.

กรมศิลปากร. จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
พิมพ์เศส, ๒๕๒๒.

กรมศิลปากร. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. อรรถกถา (ตำนานพระธาตุพนม). พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๗.

กรมศิลปากร. สำนักงานวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวด
ประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒. (ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพุทธศาสนา).
กรุงเทพมหานคร : แอดวานซ์วิชั่นเซอร์วิส, ๒๕๕๐.

กรมศิลปากร. สำนักงานวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวด
ประเพณีราษฎร์ เล่ม ๓. (คติความเชื่อ). กรุงเทพมหานคร : แอดวานซ์วิชั่นเซอร์วิส,
๒๕๕๐.

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. รายงานสถานภาพสิ่งแวดล้อมประจำปี. กรุงเทพมหานคร :
กองสารสนเทศสิ่งแวดล้อม, ๒๕๔๔.

คณะกรรมการบริหารวิชาการมหาวิทยาลัยศึกษาทั่วไป. มรดกอารยธรรมโลก. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ความเป็นมาของ
อำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๔๒.

จรัส พัทธมราชศักดิ์. อีสาน ๑ ศาสนาและวรรณกรรมนิยมในท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร :
โอ.เอส.พรินติ้งเฮาส์, ๒๕๓๔.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอัครพงษ์ คำคุณ. แม่น้ำโขง ณ นครพนม. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒.

โชค ญาณสิทธิ, พระธรรมธีรราชฆานูนิ. ตอบปัญหาธรรมเรื่องบุญบาปนรกสวรรค์ คนตายแล้ว
เกิดอีกหรือไม่ ?. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๒.

เดิม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

ทศพล จังพานิชย์กุล. พระบรมสารีริกธาตุ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คอมม่า,
๒๕๕๒.

ธิดา สาระยา. อารยธรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,
๒๕๕๒.

น. ณ. ปากน้ำ. สถูปเจดีย์ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร, ๒๕๑๖.

นวลจันทร์ คำปิงสุ. พม่า. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลกกว้าง,
๒๕๕๑.

นันทนา กปิลกาญจน์. ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน
สโตร, ๒๕๓๐.

บุญยงค์ เกศเทศ. วัฒนธรรมเผ่าพันธุ์มนุษย์. มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,
๒๕๕๑

ปรีชา พิณทอง. สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ : Isan-Thai- Dictionary. มูลนิธิโตโยต้า.
อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๓๒.

แปลก สนธิรักษ์. ระเบียบสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๑๔.

พระครูสุเทพสารคุณ และคณะ. มรดกอีสาน. ขอนแก่น : บริษัทขอนแก่นคัลลิ้งนารธรรม,
๒๕๔๔.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระเทพรัตนโมลี (จดหมายเหตุท้ายเล่ม). อรรถนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพัลลภซึ่งจำกัด, ๒๕๕๑.

พระเทพรัตนโมลี. ประวัติย่อพระธาตุพนม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. นครพนม: วัดพระธาตุพนม, ๒๕๓๗.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถระ). พระมัลลยลงไปโปรดสัตว์นรก. พิมพ์ครั้งที่ ๖.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สัมปชญะ, ๒๕๕๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). นรก-สวรรค์ในพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.

_____ พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ พระพุทธศาสนาในเอเชีย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

_____ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวฤทธิ์ ปาฏิหาริย์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.

พระธรรมราชานุวัตร. อรรถนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพัลลภซึ่งจำกัด, ๒๕๕๑.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๕๒.

_____ นรก- สวรรค์ สำหรับคนรุ่นใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๔๕.

พระมหาสม สุมน. ประมวลเหตุการณ์ พระธาตุพนมหักพังและการสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่.

นครพนม : วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร, ๒๕๒๒.

พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ. อารยธรรมพระพุทธศาสนาในทิเบต. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗.

พระโสภณเจติยาภิบาล(จดหมายเหตุท้ายเล่ม). อรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพัลลภซึ่งจำกัด, ๒๕๕๑.

พลับพลึง คงชนะและคณะ. ลาว : ภูมิลักษณะลุ่มน้ำโขง ประชาชนและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๓.

ภูวดล ทรงประเสริฐ. **รากเหง้าอิทธิพลการเมืองจีนในอุษาคเนย์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ยูเรก้า, ๒๕๕๐.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. คณะโบราณคดี. **อีสานคดี**. กรุงเทพมหานคร : พี.เอส.การพิมพ์, ๒๕๒๑.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. คณะโบราณคดี. **อีสานปริทัศน์ (อีสานคดี ๒)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : กรู๊สสยามการพิมพ์, ๒๕๒๔.

มัทรียา ธาราทรัพย์. **คู่มือนักเดินทางลาว**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อิติตา, ๒๕๔๘.

มัลลิกา พงศ์ปริตร. **ลาวและ กัมพูชา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่าง
สู่โลกกว้าง, ๒๕๔๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์**. รุ่นที่ ๑.๐๐. กรุงเทพมหานคร : ฉบับ

ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒.

วรณัยย์ บุญยสุรัตน์. **ชื่นชมสถาปัตยกรรมในหลวงพระบาง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.

วัลโปละ ราหุลละ. **พระพุทธองค์ทรงสอนอะไร (What the Buddha Taught)**. แปลโดย สุนทร
พลามินทร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒.

วิมลพรรณ ปิตรวัชชัย. **อีสานสิบสอง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาชน, ๒๕๑๖.

ศรีศักร วัลลิโกดม. **พระธาตุพนม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๑๘.

_____ **ความหมาย พระบรมธาตุ ในอารยธรรมสยามประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๖.

_____ **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖.

สงวน รอดบุญ. **พุทธศิลป์ลาว**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๕.

สมิธ เฮอร์เบิร์ต วาริงตัน. **บันทึกการเดินทางสู่แม่น้ำโขงตอนบนประเทศสยาม**. แปลโดย พรพรรณ
ทองตัน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

สันติ เล็กสุขุม. **เจดีย์ : ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่
๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๒.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๐.

สุนทรี พรหมเมศ. **ชาวเขาในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔.

สุภัทรา อรสุทธิกุลชัย และคณะ. **มรดกอารยธรรมโลก**. กรุงเทพมหานคร : โครงการบริหารวิชา
บูรณาการหมวดศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒.

สุรพล ดำริห์กุล. **แผ่นดินอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕.

สุรางค์ศรี ดันเสียงสม และคณะ. **อารยธรรมตะวันออก**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงาน
วิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สุวัฒนา เลี่ยมประวัตติ. **การศึกษาภาษาถิ่น-ภาษาตระกูลไท**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑.

สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์. **ประวัติศาสตร์ลาว 1779 – 1975**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์,
๒๕๔๓.

อุดม เชยกิจวงศ์. **ตามรอยพญานาค**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, ๒๕๔๖.

อุดม บัวศรี. **วัฒนธรรมอีสาน**. ขอนแก่น : บริษัทขอนแก่นคลังนานากรรม, ๒๕๔๖.

อุดร จันทวัน. **นิทานอุรังคเทวดา นิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ขอนแก่น :
โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๘.

(๒) บทความ :

กมลพรรณ บุญสุทธิ. “บุญคุณตาน”, ในนามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒.

โดยกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐.

ฉัตรภรณ์ จินดาเดช. “นาค”, ในนามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๓. โดย

กรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒.

ดึก แสงบุญ. “นาคาคติแห่งสุวรรณภูมิ : ผู้คน ความหวัง ความเชื่อ”, **วัฒนธรรมไทย**. ปีที่ ๔๕

ฉบับที่ ๓ (มีนาคม ๒๕๕๓) : ๒๕ - ๓๕.

นันทวัน สาวานน. “บุญเข้ากรรม”, ในนามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒.

โดยกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐.

เบญจมาศ แพทอง. “กฐิน”, ในนามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒. โดย

กรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐.

ประสิทธิ์ หวานเสร็จ. “การบริหารจัดการระบบลุ่มน้ำและลุ่มน้ำโขงในส่วนของประเทศไทย”,

โยธาสาร. ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม – เมษายน ๒๕๕๓) : ๒๖.

ประเสริฐ โพธิ์วิเชียร. “ความจริงของแม่น้ำโขงในวันนี้”, **โยธาสาร**. ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม –

เมษายน ๒๕๕๓) : ๔๐ – ๕๒.

พระครูโกศลพนมกิจ. “จดหมายเหตุพระธาตุพนม”, ใน **แม่น้ำโขง ณ นครพนม**, โดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒.

พลอยชมพู ยามะเพวัน. “บุญบังไฟ”, ใน **นามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์เล่ม ๒**. โดยกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐.

_____ “แห่เทียนพรรษา”, ใน **นามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์เล่ม ๒**. แม่นาวด กุญชร ณ อยุธยา. “ตามรอยนักสำรวจ”, **เส้นทางสีเขียว**. ฉบับที่ ๒๖ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๖ - ๑๐.

รวงทอง จันดา. “ลุ่มน้ำโขงสายน้ำ ๖ แผ่นดิน”, **เส้นทางสีเขียว**. ฉบับที่ ๒๖ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๑๓ - ๑๕.

ฤดีรัตน์ กายราช. “ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ”, ใน **นามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๓**. โดยกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒.

_____ “บุญข้าวจี”, ใน **นามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒**. โดยกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐.

สถาพร คงขุนทศ. “บุญข้าวสาก”, ใน **นามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒**. โดยกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐.

สมชาติ มณีโชติ. “จดหมายเหตุพระธาตุพนม”, ใน **แม่น้ำโขง ณ นครพนม**. โดยชาญวิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒.

สุมาต ภูลายาว และรวงทอง จันดา. “แผ่นดิน สายน้ำและผู้คนบนพรหมแดน”, **เส้นทางสีเขียว**. ฉบับที่ ๒๖ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๒๖ - ๒๘.

อภิรักษ์ บัวหูกดี. “ล่องแม่น้ำโขง จากเชียงรายถึงโขงเจียม”, **วัฒนธรรมไทย**. ปีที่ ๔๕. ฉบับที่ ๓ (มีนาคม ๒๕๕๓) : ๔ - ๑๑.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน. “การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ชัยมงคล จินดาสมุทร. “การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมและพระธาตุอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”. วิทยานิพนธ์มนุษยศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๒.

ทศพล อาจหาญ. “ข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม”. **วิทยานิพนธ์**

มนุษยศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒.

ทิพวรรณ ไชยศิริ. “การประเมินคุณค่าทางสายตา : กรณีศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม

เมืองกับองค์พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม”. **วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์**

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๑.

พระกัณหา กันตสีโล (อนุอัน). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ทัศนคติความเชื่อเรื่อง บุญ-บาป ที่มีต่อวิถีชีวิต

ของคนอีสาน : ศึกษากรณีอำเภอแคว จังหวัดมหาสารคาม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์**

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พิบูลย์ ลิมพานิชย์. “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย”. **วิทยานิพนธ์**

พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย,

๒๕๔๕.

นฤปดิษฐ์ สาลีพันธ์. “พัฒนาการฟ่อนบูชาพระธาตุพนม”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต**.

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

อนุวัฒน์ การลัก. “แนวทางการปรับปรุงพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างพระธาตุพนมกับพื้นที่ริมแม่น้ำโขง

อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม”. **วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต**.

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

อุดร จันทวัน. “ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอุรังคธาตุนิทาน : ภาษาทาง

ศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

๒. ภาษาอังกฤษ :

1. Primary Sources :

2. Secondary Sources :

(I) Books

National Geographic Society (U.S.). **Atlas of the world**. 7th Edition. Willard, Ohio, U.S.A. :

R.R. Donnelley & Sons Company, 1999.

Qinghai Province. **Map of the People's Republic of China**. Chengdu, China : Chengdu

Cartographic Publishing House, 2006.

Vu The Binh et al. **Vietnam Tourist Guidebook**. Hanoi : Vietnam National Administration of

Tourism, 2001.

๓. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

เชตวัน เตือประโคน. **ประชาจีน : ตำนานแม่น้ำโขง เรื่องเล่าในวาระอุโมงค์ผันน้ำรัฐบาลชี้เหร.**

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://chetawan.multiply.com/journal/item/29/29>

[๑๕ ธ.ค. ๒๕๕๓].

พระธาตุพนม. **“องค์พระธาตุพนมบรมเจดีย์”**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<http://www.thatphanom.com>. [๐๔ ธ.ค. ๒๕๕๒].

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. **เจดีย์ในพระพุทธศาสนา(๒๕๔๗)**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97 [๐๘ เม.ย. ๒๕๕๔].

Asian Development Bank (ADB). **About the Mekong : The land & its resources**. แหล่งที่มา :

http://www.mrcmekong.org/about_mekong/about_mekong.htm. [๑๗ ม.ค. ๒๕๕๔].

Asian Development Bank (ADB). **Impacts of climate change and development on Mekong**

flow regimes. MRC Technical Paper No. 29. June 2010. p.1. แหล่งที่มา :

http://www.mrcmekong.org/download/free_download/Technical_paper29-revisedNov10.pdf [๑๗ ม.ค. ๒๕๕๔].

Asian Development Bank. **Economic Cooperation in the Greater Mekong Subregion: Facing The Challenges**. Manila: ADB. 1996. p. 4. อ้างใน สุกัลกษณ์ กาญจนขุนดี , **ADB/GMS-**

MRC-ACMECS : หนทางข้างหน้า และสิ่งท้าทายในการพัฒนาลุ่มน้ำโขง. หน้า ๒๔.

แหล่งที่มา : <http://www.indochinapublishing.com/research/> [๑๕ ธ.ค. ๒๕๕๓].

Ben Tre – huge potential of ecological tourism in Vietnam. แหล่งที่มา : [http://www.vietnam-](http://www.vietnam-beauty.com/top-destinations/destination-in-the-south/24-destination-in-the-south/57-ben-tre-huge-potential-of-ecological-tourism-in-vietnam.html)

[beauty.com/top-destinations/destination-in-the-south/24-destination-in-the-south/57-ben-tre-huge-potential-of-ecological-tourism-in-vietnam.html](http://www.vietnam-beauty.com/top-destinations/destination-in-the-south/24-destination-in-the-south/57-ben-tre-huge-potential-of-ecological-tourism-in-vietnam.html). [๑๖ ม.ค. ๒๕๕๔].

Hiroshi Hori. **The Mekong : Environment and Development**. (New York, USA : The United Nations University Press, 2000), p.190 – 192, แหล่งที่มา :

<http://books.google.co.th/books?id=mZa57ilh9RkC&pg=PA191&lpg=PA191>
[๒๓ ธ.ค. ๒๕๕๓].

Kunming Hydroelectric Investigation and Design Institute. 1985. อ้างใน Hiroshi Hori. **The Mekong : Environment and Development**.

Mekong Secretariat. **Perspective for Mekong Development**. Mekong Committee, Bangkok ,

April, 1988. อ้างใน Hiroshi Hori. **The Mekong : Environment and Development**.

- The Mekong Delta in brief. แหล่งที่มา : <http://www.vietnam-beauty.com/top-destinations/destination-in-the-south/24-destination-in-the-south/194-the-mekong-delta-in-brief.html>. [๑๖ ม.ค. ๒๕๕๔].
- The Mekong River Commission (MRC). “การพัฒนาอย่างยั่งยืน และจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม”, ๒๕๔๔. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.mrcmekong.org>. [๐๓ มี.ค.๒๕๕๓].
- The Mekong River Commission (MRC). “**Overview of the Hydrology of the Mekong Basin**”. ๒๕๔๘. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.mrcmekong.org>. [๐๓ มี.ค.๒๕๕๓].
- The World Bank. “**Rural Development & Agriculture in the Mekong Region**”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://web.worldbank.org>. [๐๓ มี.ค.๒๕๕๓].
- Water Environment Partnership in Asia (WEPA), Ministry of the Environment of Japan, **Cambodia State of Water**. Environmental Issues : Mekong River Tributaries and Rainfall. แหล่งที่มา : http://www.wepa-db.net/policies/state/cambodia/river2_1_2.htm. [๐๕ ม.ค. ๒๕๕๔].
- Water Environment Partnership in Asia (WEPA), Ministry of the Environment of Japan, **Lao State of Water**. Environmental Issues : Mekong River Tributaries and Rainfall. แหล่งที่มา : <http://www.wepa-db.net/policies/state/laos/overview.htm>. [๐๕ ม.ค. ๒๕๕๔].
- Yunnan Ethnic Minorities, แหล่งที่มา : <http://www.yunnanadventure.com/YunnanOverview/Yunnan-Ethnic-Minorities.html>. [๐๓ ก.พ. ๒๕๕๔].
- Yunnan Geographic Environmental Research Journal, March 1999. อ้างใน Hiroshi Hori. **The Mekong : Environment and Development**.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นาย อุทัย ภัทรสุข
- เกิด : วันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๑
- ภูมิลำเนา : จังหวัดขอนแก่น
- การศึกษา : ปริญญาตรี วิศวกรรมศาสตรบัณฑิต สาขาวิศวกรรมโยธา
คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น พ.ศ. ๒๕๖๓
ปริญญาโท วิศวกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิศวกรรมโยธา
สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย (Master of Engineering, Asian Institute
of Technology - A.I.T) พ.ศ. ๒๕๖๕
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๗๖/๒๑ ซอยกรุงเทพนนท์ ๑๓ (ซอยทับทิม) ถนนกรุงเทพ - นนทบุรี
ตำบลบางเขน อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี ๑๑๐๐๐
uthaipatarasuk@yahoo.com
- หน้าที่การงาน : เป็นวิศวกรบริษัทอิตาเลียนไทย ดีเวล๊อปเมนต์จำกัด (มหาชน)
ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๖๕ – ๒๕๖๖ ส่วนหนึ่งของงานที่ได้รับผิดชอบ คือ
เป็นวิศวกรประสานงาน (Project Coordinator) โครงการก่อสร้าง
โครงสร้างองค์พระธาตุพนมองค์ใหม่ตั้งแต่เริ่มโครงการ
ต่อมาเข้ารับราชการในตำแหน่ง วิศวกรโยธา กรมทางหลวง
กระทรวงคมนาคม ปฏิบัติหน้าที่เป็นนายช่างควบคุมโครงการก่อสร้าง
ทางหลวง ตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ
เกษียณก่อนอายุราชการ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๖๗
ปัจจุบัน เป็นข้าราชการบำนาญ
- กิจกรรมทางสังคม : เป็นนายกสมาคมศิษย์เก่า มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๖๒ - ๒๕๖๔
: เป็นนายกสมาคมผู้รับทุนใจกล้าแห่งประเทศไทย
(JICA Alumni Association of Thailand – JAAT)
ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๖๖ - ๒๕๖๗ และ พ.ศ. ๒๕๖๘ - ๒๕๖๙

การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อ
ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

THE STUDY OF THE INFLUENCE OF PHRA THAT PHANOM
IN BELIEFS AND RITUALS OF MEKONG BASIN COMMUNITY

นายอุทัย ภัทรสุข

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อ
ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

นายอุทัย ภัทรสุข

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**THE STUDY OF THE INFLUENCE OF PHRA THAT PHANOM
IN BELIEFS AND RITUALS OF MEKONG BASIN COMMUNITY**

Mr. Uthai Patarasuk

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirements for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

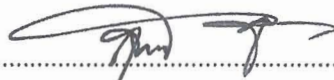
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระราชสิทธิมนี, ดร.)

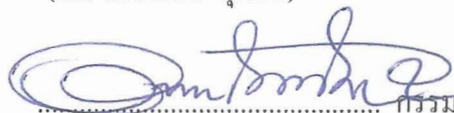
กรรมการ

(พระมหาสุทิตย์ อาภากร, ดร.)

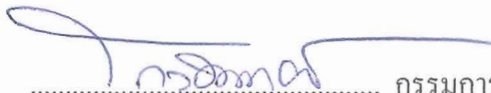
กรรมการ

(ดร. ประพันธ์ ศุภสร)

กรรมการ

(ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาโณ)

กรรมการ

(ดร. โกวิทย์ พิมพ์ทอง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่), ดร. ประธานกรรมการ

ดร. ประพันธ์ ศุภสร

กรรมการ

ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาโณ

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อ
ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

ผู้วิจัย : นายอุทัย ภัทรสุข

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (อบอู่่น), ดร. ป.ธ.๗, ร.บ., พช.ม.,
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา).

: ดร. ประพันธ์ ศุภयर, ป.ธ.๗, พธ.บ., ศศ.ม. (พุทธศาสนศึกษา),
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา).

: ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, อบ. (อภิธรรมบัณฑิต),
บศ. ๕ (บาลีศึกษา ๕ ประโยค), ศศ.บ. (ภาษาอังกฤษ), ศศ.บ. (ภาษาไทย),
พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๔

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้มี ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม (๒) เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม และ (๓) เพื่อศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ผลการศึกษาพบว่า :

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง หลากหลายด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และภาษา เป็นสังคมชนบทล้าหลัง สังคมเกษตรกรรมที่ยากจน แต่มีความคงมั่นในจารีตประเพณี คติความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงหลังพุทธกาลนับแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ส่วนพระธาตุพนมนั้น เป็นพระสถูปเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ได้รับการก่อสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๘ และได้รับการก่อสร้างขึ้นมาใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ หลังจากได้หักพังทลายลงในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ พระธาตุพนมมีความสำคัญหลายประการได้แก่ (๑) เป็นพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธศิลป์ (๒) เป็นสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง (๓) เป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและท่องเที่ยว และ (๔) เป็นศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อ และพิธีกรรม

ในด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม นั้น ชุมชนได้แสดงออกในรูปของพิธีกรรม จาริตประเพณีสิบสองเดือน เรียกว่า สิบสอง ได้แก่ บุญเข้ากรรม บุญคูณลาน บุญข้าวจี บุญพะเวส บุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟ บุญซำฮะ บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา และบุญกฐิน ซึ่งเป็นพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และยังมีความเชื่อเรื่อง อำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ผี พญานาค แฝงรวมอยู่ด้วย

การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง พบว่า (๑) พระธาตุพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ด้วยมูลเหตุที่สำคัญคือ เป็นพระธาตุเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า เป็นความเชื่อในตำนานอูรังธาตุหรืออูรังคินทาน และ เป็นเรื่องเล่าประสบการณ์บันทึกจากอดีตสืบเนื่องถึงปัจจุบัน (๒) พระธาตุพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องผี โดยมีผีเจ้าเอือนสามพระองค์ หรือเจ้าหมัดสามตน ได้รับมอบหมายจากพระอินทร์ให้เป็นผู้แลรักษาร่องพระธาตุพนม (๓) พระธาตุพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค โดยเกิดปรากฏการณ์ว่า มีพญานาค ๙ องค์ มาจากสระโนนคาคในเทือกเขาหิมาลัย พระอินทร์มีบัญชาให้มารักษาพระบรมธาตุ (๔) พระธาตุพนม มีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ และ (๕) พระธาตุพนม มีอิทธิพลต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระธาตุพนม ได้แก่ ความเชื่อเรื่องข้าโอกาส เรื่องลูกพระธาตุ และ เรื่องการฟ้อนบูชา งานนมัสการ พระธาตุพนมประจำปี หรือ ประเพณีงานบุญเดือนสาม

Thesis title : The Study of the Influence of Phra That Phanom
in Beliefs and Rituals of Mekong Basin Community

Researcher : Mr. Uthai Patarasuk

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

- : Dr. Phramaha Suthit Abhakaro (Oboun), Pali VII, B.A.,
M.Sc. (Community Development), Ph.D. (Buddhist Studies).
- : Dr. Prapan Supasorn, Pali VII, B.A., M.A., Ph.D. (Buddhist Studies).
- : Dr. Kritsana Raksachom, Abhidhamma Study, Pali IX, B.A. (English),
B.A. (Thai Language), M.A. (Buddhist Studies),
Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 17 November 2011

ABSTRACT

The objectives of this research are threefold. Firstly, to study the history and the significance of Mekong Basin Community and Phra That Phanom. Secondly, to study the beliefs and the rituals of Mekong Basin Community which related to Buddhism and Phra That Phanom. Thirdly, to study the influence of Phra That Phanom in the beliefs and the rituals of Mekong Basin Community.

From the research, it is found that the Mekong Basin Community consists of races, minorities, ethnic groups as well as numerous native languages. Though they were primitive, underdeveloped and poorly agricultural societies, they consistently, strongly and periodically maintained and performed their customs, traditions, belief and ritual activities. The Buddhist Dhammas were introduced into this area during the regime of King Asoka the Great after the Buddha' lifetime. Phra That Phanom is the cetiya or stupa containing the Buddha' rip relic which was firstly built in B.E. 8, and was reconstructed in B.E. 2522 after being collapsed in B.E. 2518. Phra That Phanom plays significant roles as follows : (1) The Buddhist stupa and Buddhist artwork, (2) the symbol of political power and administrative authority, (3) the centre of community, the junction of commercial trade, the cross-road of communication, travelling and tourism, and (4) the centre of the miraculous power, the faith, the belief and ritual activities.

Regarding the beliefs and the rituals of Mekong Basin Community which related to Buddhism and Phra That Phanom, the results of the study indicate that these virtues were transformed and expressed in the form of twelve monthly traditional rituals which are called Heed-Sip-Song Festival. They are : Khao Karma, Koon Larn, Khao Jii, Pha Ves, Song Kran, Bang Fai, Zam Ha, Khao Pan Sa, Khao Pra Dap Din, Khao Saak, Aok Pan Sa and Ka Thina Festival. These celebrations are mainly the Buddhist ceremonies, and are of the awareness of supernatural powers such as ghost and Naga is also inherently concerned.

The study of the influence of Phra That Phanom can be concluded as follows :

(1) Phra That Phanom has the influence in the beliefs of miraculous powers because of being the stupa containing the Buddha's relic, the legend of Uranga, the records of the past and the present experience, (2) Phra That Phanom has the influence in the beliefs of ghosts, through the legend that the Indra had obliged a group of three fierce guardian spirits to protect Phra That Phanom, (3) Phra That Phanom has the influence in the beliefs of Naga and Naga's fireballs, from the phenomena that there were seven Nagas from Anodaad Reservoir, Himalayan Ranges, all of which were assigned by the Indra to protect Phra That Phanom, (4) Phra That Phanom has the influence in the beliefs of Karma, Merit, Evil, Hell and Heaven, and (5) Phra That Phanom has the influence in the beliefs of one's specific significance such as the beliefs in Kha O Kaad (Phra That Phanom's slavery), Look Phra That (Phra That Phanom's inheritor) and the graceful dance during the yearly worship festival of Phra That Phanom or the third month's sacred ceremony.

กิตติกรรมประกาศ

ขออนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พระสัทธรรม และพระอริยสงฆ์ผู้ประเสริฐ วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้เพราะความเมตตาอนุเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลจากบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอแสดงความขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณ พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ, มัลลย์, ดร.) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระราช วรรณิ (พล อากาศโร, ดร.) คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ที่ได้ให้ความเมตตาให้กำลังใจ และติดตามความคืบหน้างานวิจัยของนิสิตเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณ พระอาจารย์ พระราชสิทธิมนิ (บุญ ชิต ญาณสวโร, ดร.) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ในฐานะประธานกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ ดร.โกวิทย์ พิมพวง กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ ที่ให้ความเมตตา ตรวจสอบ แนะนำ แก้ไขจนสุดท้าย จนวิทยานิพนธ์แล้วเสร็จ สมบูรณ์

กราบขอบพระคุณ พระอาจารย์ ดร.พระมหาสุทิตย์ อากาศโร(อบอูน) อาจารย์ ดร. ประพันธ์ สุขภร และ อาจารย์ ดร. แม่ชี กฤษณา รักษาโณ คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำแนะนำ และแก้ไขปรับปรุงวิทยานิพนธ์นี้ตั้งแต่ต้นจนแล้วเสร็จ กราบขอบพระคุณ อาจารย์ รังษิ สุทนต์ ที่ช่วยเหลือ แนะนำการสืบค้นคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา รศ. ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษา และ อาจารย์ ดร.ศศิวรรณ กำลังสินเสริม สำหรับคำแนะนำรูปแบบงานพิมพ์วิทยานิพนธ์ที่ถูกต้อง

กราบขอบพระคุณ คณะอาจารย์บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ได้แก่ ดร.พระมหาสมบูรณ วฑฺฒโกโร (พรรณนา) ดร.พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตินุญชากร) ดร.พระมหาทวีมหาบุญญ (ละลง) พระมหาบุญเลิศ ฐมฺมทสฺสี (โอฐสุ) ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ ดร.หิมาพรณ รักแตงาม ที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ทางพระพุทธศาสนาให้จนสามารถเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้

กราบขอบพระคุณ ดร. พระมหาภคฤชณะ ตรฺโณ (บุชากุล) พระมหาประยูร โชติวโร ดร.แสวง นิลนามะ ที่อนุเคราะห์ตรวจสอบโครงร่างวิทยานิพนธ์นี้แต่ต้น ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ บัณฑิตวิทยาลัย พระครูใบฎีกาสันน ทยรฺกฺโท (ไทยรักษ์) พระมหาสมเกียรติ กิตฺติญาโณ (พลทอง) พระมหาจันทรธรรม โกวิโท (อินทร์เกิด) พระมหาอุบล จรฺมโม (ดวงเนตร) คุณไพศาล เทพธานี คุณสังวร อ่อนสนิท คุณอุดม จันทิมา คุณนกรินทร์ แก้วโชติรุ่ง ที่อำนวยความสะดวกทุกอย่างในการติดต่อกับบัณฑิตวิทยาลัย รวมทั้ง พระมหาชงไชย วิสุทฺโธ ผู้ดูแลห้องสมุดของมหาวิทยาลัย

งานวิจัยนี้จะแล้วเสร็จสมบูรณ์ไม่ได้ ถ้าปราศจากความอนุเคราะห์ช่วยเหลือในการสัมภาษณ์ภาคสนามจาก คุณสมพร ธ.น.ชอบ คุณดิษฐ์อัชพน สุตรสุคนธ์ และ คุณสุคนธ์ มีระเกตุ ผู้วิจัยรู้สำนึกในคุณค่าและน้ำใจที่ท่านมอบให้ในครั้งนี้

ขอบพระคุณทุกท่าน ที่เมตตาตลอดเวลาตอบคำถามสัมภาษณ์ ได้แก่ พระครูปลัดจรัส ขวนปญโญ คุณศรีพิมล สันตภิรมย์ (สุตรสุคนธ์) คุณประหัส มั่นตะ คุณประกาศิต จันทศ คุณ อารมณ ขุมเชิงกาญจน์ คุณสุรชัย ชะพินิจ และ คุณภารดี ทามนตรี ทำให้งานวิจัยนี้มีคุณค่าและมีความสมบูรณ์อย่างยิ่ง

ภรรยาของผู้วิจัย คือ รองศาสตราจารย์ ดร.วรัญญา ภัทรสุข คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มีส่วนอย่างมากในการตรวจแก้ต้นฉบับงานวิจัยนี้ด้วยเช่นกัน

ขอจารึกนาม เพื่อนนิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกท่านที่เรียนร่วมยุคสมัยมาด้วยกันเพื่อความทรงจำดังนี้ คุณกษกร โพธิ์ล้ำ คุณจันทร์จิรา จันท์รมณี คุณจุฑาทิพย์ มหาวิจิตร คุณชยานันต์ ศรีสุบัตติ คุณชัยเนตร ระวีวรรณ คุณทองแสง หิรัญกุล คุณนิธิยา เสนิงวัศ ญ อุษยา คุณน้ำทิพย์ พรพัฒนานิคม คุณปณัชนา ถีลา ยุทธ คุณพรชัย ไพศาลสุทธิเดช คุณसानุ มหัทธนาคุณย์ คุณสันทิส สอนมูลปิ่น คุณสุข ม่วงเงิน คุณสุธรรม ทองเทียนชัย คุณอภิญา อ่อนหุ้ม คุณอรภัภา ทองกระจ่างเนตร คุณสุริย์พร แซ่เอี้ยบ คุณอรณิฉา แก้วโพธิ์ คุณอรศิริ คำวันสา

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ผู้วิจัยเป็นวิศวกรบริษัทอิตาเลียนไทย ดีเวล็อปเม้นท์ จำกัด ทำหน้าที่เป็นวิศวกรประสานงาน (Project Coordinator) โครงการก่อสร้างโครงสร้างองค์พระธาตุพนมองค์ใหม่ ตั้งแต่เริ่มงานตอกเสาเข็ม ถือว่าเป็นมงคลสูงสุดในงานวิชาชีพ การทำวิจัยเกี่ยวกับองค์พระธาตุพนมในครั้งนี้ ถือเป็นการปฏิบัติเพื่อเป็นพุทธบูชาอีกครั้งหนึ่ง หวังบุญกุศลหากพึงมี โปรดจงส่งผลถึง บิดา มารดา บรรพบุรุษ ผู้มีพระคุณ ครู อาจารย์ ญาติ มิตร บริวาร ตลอดจนสรรพสัตว์ทั่วทุกท่าน ทุกคน ทุกตน ด้วยเทอญ

ขอพระพุทธศาสนาของพระศาสดาจงดำรงอยู่ในโลกสืบกาลนาน

นายอุทัย ภัทรสุข

อังคาร ที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ฅ
สารบัญรูปภาพ	ฅ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฅ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๘
๑.๖ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๘
๑.๗ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๘ วิธีการดำเนินการวิจัย	๑๓
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๓
บทที่ ๒ ประวัติ ความเป็นมา และความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง	๑๘
๒.๑ ข้อมูลพื้นฐานแม่น้ำโขง	๒๐
๒.๑.๑ กำเนิดแม่น้ำโขง	๒๐
๒.๑.๒ จากต้นสายถึงปลายแม่น้ำโขง	๒๓
๒.๑.๓ แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขง	๒๘
๒.๑.๔ ข้อมูลอุทกวิทยาของแม่น้ำโขง	๓๒
๒.๒ ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์ และภาษาของชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๓๕
๒.๒.๑ จำนวนประชากรในพื้นที่ภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๓๕

๒.๒.๒	กลุ่มชาติพันธุ์ และภาษาของชุมชนในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง	๓๖
๒.๓	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง	๔๔
๒.๓.๑	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในทิเบต	๔๔
๒.๓.๒	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในมณฑลยูนนานประเทศจีน	๔๕
๒.๓.๓	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศพม่า	๔๖
๒.๓.๔	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย	๔๖
๒.๓.๕	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศ สปป.ลาว	๕๐
๒.๓.๖	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา	๕๒
๒.๓.๗	การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศเวียดนาม	๕๕
๒.๔	ชุมชนภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงกับองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศ	๕๖
๒.๔.๑	การเข้ามาของนักล่าอาณานิคม	๕๗
๒.๔.๒	คณะกรรมการแม่น้ำโขง	๕๗
๒.๔.๓	คณะกรรมการการแม่น้ำโขง	๕๘
๒.๔.๔	ความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง	๕๘
๒.๔.๕	ความร่วมมือทางยุทธศาสตร์เศรษฐกิจอริราชเจ้าพระยาแม่โขง	๕๙
๒.๕	ชุมชนภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงบนกระแสความเปลี่ยนแปลงปัจจุบัน	๕๙
บทที่ ๓	ประวัติความเป็นมา และความสำคัญของพระธาตุพนม	๖๑
๓.๑	ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์	๖๑
๓.๑.๑	ความหมายของพระพุทธรูปเจดีย์	๖๑
๓.๑.๒	ความเป็นมาของพระพุทธรูปเจดีย์	๖๓
๓.๑.๓	ความสำคัญของพระพุทธรูปเจดีย์	๖๔
๓.๒	อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม	๖๕
(๑)	กัณฑ์ที่ ๑ บทนำ	๗๐
(๒)	กัณฑ์ที่ ๒ พุทธประวัติ	๗๑
(๓)	กัณฑ์ที่ ๓ อุรังคนิทาน	๗๒
(๔)	กัณฑ์ที่ ๔ เทพเจ้าสโมสรม	๗๕
(๕)	กัณฑ์ที่ ๕ เหตุการณ์บ้านเมือง	๗๖
(๖)	กัณฑ์ที่ ๖ ปฏิสังขรณ์ครั้งแรก	๗๘
(๗)	กัณฑ์ที่ ๗ ราชวงศ์ล้านช้างอุปถัมภ์	๘๐
(๘)	กัณฑ์ที่ ๘ ไทยสยามบำรุง	๘๓

๓.๓ การพังทลายและการก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่	๘๕
๓.๓.๑ การพังทลายของพระธาตุพนม	๘๕
๓.๓.๒ การก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่	๘๐
๓.๔ ความสำคัญของพระธาตุพนม	๘๔
๓.๔.๑ พระธาตุพนมในฐานะพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธศิลป์	๘๔
๓.๔.๒ พระธาตุพนมในฐานะสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง	๑๐๑
๓.๔.๓ พระธาตุพนมในฐานะศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและท่องเที่ยว	๑๐๒
๓.๔.๔ พระธาตุพนมในฐานะศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อและพิธีกรรม	๑๐๓
บทที่ ๔ ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม	๑๐๔
๔.๑ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อธิธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์	๑๐๔
๔.๒ ความเชื่อเรื่องผี	๑๐๘
๔.๓ ความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค	๑๑๒
๔.๔ ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์	๑๑๓
๔.๔.๑ ความเชื่อเรื่องกรรม	๑๑๓
๔.๔.๒ ความเชื่อเรื่องบุญ – บาป	๑๒๓
๔.๔.๓ ความเชื่อเรื่องนรก – สวรรค์	๑๒๓
๔.๕ ความเชื่อและพิธีกรรมจาริตประเพณี ฮีตสิบสอง	๑๒๕
ฮีตที่ ๑ : บุญเข้ากรรม หรือบุญเข้ากำ หรือบุญเดือนเจียง	๑๓๑
ฮีตที่ ๒ : บุญคูณลาน หรือบุญคูณลาน หรือบุญคูณเข้า	๑๓๒
ฮีตที่ ๓ : บุญข้าวจี หรือบุญเข้าจี หรือบุญเดือนสาม	๑๓๓
ฮีตที่ ๔ : บุญพะเวส หรือบุญพะเวด หรือบุญเดือนสี่	๑๓๕
ฮีตที่ ๕ : บุญสงกรานต์ หรือบุญสงน้ำ หรือบุญเดือนห้า	๑๓๖
ฮีตที่ ๖ : บุญบั้งไฟ หรือบุญบั้งไฟ หรือบุญเดือนหก	๑๓๗
ฮีตที่ ๗ : บุญซำฮะ หรือบุญซำฮะ หรือบุญเดือนเจ็ด	๑๓๘
ฮีตที่ ๘ : บุญเข้าพรรษา หรือบุญเข้าวัดสา หรือบุญเดือนแปด	๑๔๐
ฮีตที่ ๙ : บุญข้าวประดับดิน หรือบุญเข้าประดับดิน หรือบุญเดือนเก้า	๑๔๑
ฮีตที่ ๑๐ : บุญข้าวสาก หรือบุญเข้าสาก หรือบุญเดือนสิบ	๑๔๒

อิตที่ ๑๑ : บุญออกพรรษา หรือบุญออกวัดสา หรือบุญเดือนสิบเอ็ด	๑๔๓
อิตที่ ๑๒ : บุญกฐิน หรือบุญกะถิน หรือบุญเดือนสิบสอง	๑๔๕
๔.๖ ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี คลอง ครรลอง หรือกองสิบสี่	๑๔๗
๔.๖.๑ กองสิบสี่สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน	๑๔๘
๔.๖.๒ กองสิบสี่สำหรับประชาชนทั่วไป	๑๕๐
๔.๖.๓ กองสิบสี่สำหรับพระภิกษุสงฆ์	๑๕๔
บทที่ ๕ อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง	๑๕๖
๕.๑ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์	๑๕๗
๕.๑.๑ ความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะเป็นพระบรมธาตุเจดีย์	๑๕๘
๕.๑.๒ ความศักดิ์สิทธิ์จากความเชื่อในตำนานอูรังคธาตุหรืออูรังคนิทาน	๑๖๐
๕.๑.๓ ความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากเรื่องเล่าประสบการณ์	๑๖๓
๕.๒ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องผี	๑๖๖
๕.๓ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค	๑๖๘
๕.๔ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์	๑๗๑
๕.๕ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระธาตุพนม	๑๗๕
๕.๕.๑ ความเชื่อเรื่องข้าโอกาส	๑๗๕
๕.๕.๒ ความเชื่อเรื่องลูกพระธาตุ	๑๗๘
๕.๕.๓ ความเชื่อเรื่องการฟ้อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี	๑๗๙
บทที่ ๖ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๘๕
๖.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๘๕
๖.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๙๑
บรรณานุกรม	๑๙๒
ประวัติผู้วิจัย	๒๐๑

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ ๒.๑ : พื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๓๓
ตารางที่ ๒.๒ : ปริมาณน้ำที่ไหลออกจากประเทศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๓๔
ตารางที่ ๒.๓ : ประชากรในพื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๓๕
ตารางที่ ๔.๑ : ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา	๑๔๖

สารบัญรูปภาพ

เรื่อง	หน้า
รูปที่ ๑.๑ : กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)	๘
รูปที่ ๓.๑ : พระธาตุพนมสมัยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก – ก่อน พ.ศ. ๒๔๘๓	๘๔
รูปที่ ๓.๒ : พระธาตุพนมบูรณะโดยกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๔๘๓ – ๒๕๑๘	๘๔
รูปที่ ๓.๓ : การพังทลายของพระธาตุพนมเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘	๘๖
รูปที่ ๓.๔ : พระอุรังคธาตุจำนวน ๘ องค์ บรรจุในผอบแก้ว	๘๕
รูปที่ ๓.๕ : พระธาตุพนมองค์ใหม่ พ.ศ. ๒๕๒๒ – ปัจจุบัน	๕๔
รูปที่ ๓.๖ : พระธาตุพนมองค์ใหม่ ทศนียภาพยามราตรี	๕๔
รูปที่ ๓.๗ : ประติมากรรมลายแกะสลักรอบองค์พระธาตุพนม	๕๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้อ้างอิงข้อมูล จากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ ตามระบบอ้างอิง เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี. (ไทย) ๕/๑๕/๕๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สีสันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๕ ข้อ ๑๕ หน้า ๕๐ เป็นต้น

สำหรับ อรรถกถา อ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๓/๒๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคตวิตาสินี สีสันธวรรคอรรถกถา เล่มที่ ๑ ข้อ ๑๓ หน้า ๒๐

นอกจากนี้ ยังได้อ้างอิง พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๔๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๔ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์ แล้วตามด้วย เล่ม/หน้า เรียงลำดับตั้งแต่เล่มที่ ๑ ถึง เล่มที่ ๔๑

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จู.	(ไทย) =	วินัยปิฎก จูฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย) =	วินัยปิฎก ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีสันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)

ม.อุ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरินิชาต	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ชก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ชกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.วิสต.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิสตนิบาต ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาต ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวิงคอุทฺทกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.อ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวิงคั้อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวคอุทฺทกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.อ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธ์ขุคคกฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวคคกฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฏิทวารคคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.มุ.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสูทนี มุลปิณณาสกัธอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(บาลี) =	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสูทนี มัชฌิมปิณณาสกกฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสูทนี มัชฌิมปิณณาสกัธอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(บาลี) =	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสูทนี อุปรปิณณาสกกฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสูทนี อุปรปิณณาสกัธอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณิ เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณิ ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.อ.	(บาลี) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณิ จตุกกนิบาตอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณิ จตุกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ฉกก.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณิ ฉกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.อ.	(บาลี) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณิ ทสกนิบาตอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณิ ทสกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย ธรรมปทอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย มหานิปาตชาดกอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ม.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย สัทธัมมปิชาโชติกา มหานิเทศอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลกโดยทั่วไปล้วนมีบ่อเกิดขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำสำคัญทั้งสิ้น อารยธรรมโลกสมัยประวัติศาสตร์ สมัยแรกเรียกว่าสมัยโบราณ (Ancient Age) นั้นเริ่มต้นทางซีกโลกตะวันตกที่มีความเจริญรุ่งเรืองของอียิปต์ ในลุ่มน้ำไนล์ (The Nile) แม่น้ำสายยาวที่สุดในโลก ให้ความอุดมสมบูรณ์ ชุ่มชื้นหล่อเลี้ยงชีวิตและความดำรงคงอยู่ของอารยธรรมอียิปต์ที่ยั่งยืนยาวนานกว่า ๓,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาลเรื่อยมา ในทำนองเดียวกันอู่อารยธรรมดินแดนที่อยู่ระหว่างลุ่มน้ำไทกริส (Tigris) และลุ่มน้ำยูเฟรติส (Euphrates) เรียกกันว่า เมโสโปเตเมีย (Mesopotamia) นั้น นับเป็นอารยธรรมที่เก่าแก่ที่สุดอีกแห่งหนึ่งของโลกสมัยโบราณ (Ancient Age) ประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ก่อนคริสตกาลเช่นกัน

อารยธรรมทางซีกโลกตะวันออกที่มีความเก่าแก่และยิ่งใหญ่ทัดเทียมกับอารยธรรมซีกโลกตะวันตก ก็คืออารยธรรมอินเดียและอารยธรรมจีน ซึ่งเกิดขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำในสมัยก่อนคริสตกาลด้วยเช่นกัน^๑ อารยธรรมอินเดียโบราณ มีต้นกำเนิดบริเวณลุ่มน้ำสินธุ (The Indus) ในขณะที่อารยธรรมจีน ประเทศที่มีประชากรมากเป็นอันดับหนึ่งของโลกนั้น อยู่ตรงบริเวณที่ราบตอนปลายของกลุ่มน้ำฮวงโห (The Yellow) และลุ่มน้ำแยงซีเกียง (The Yangtse) อันอุดมสมบูรณ์

แม่น้ำโขง (The Mekong River) เป็นอีกลุ่มน้ำหนึ่งที่เป็นอู่อารยธรรมของซีกโลกทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของทวีปเอเชีย แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายใหญ่สายหนึ่งของโลก เป็นแม่น้ำสากล หรือแม่น้ำนานาชาติ มีต้นกำเนิดจากหิมะละลาย บนเทือกเขาดังกูลาซาน (Tanggula Shan) ทางปลายขอบที่ราบสูงทิเบตด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ระดับความสูงกว่า ๕,๒๐๐ เมตร เหนือระดับน้ำทะเล จากจุดนั้น แม่น้ำโขงไหลคดเคี้ยว ผ่าน ๖ ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) กัมพูชา และเวียดนาม

^๑ คณะกรรมการบริหารวิชาบูรณาการหมวดศึกษาทั่วไป, **มรดกอารยธรรมโลก**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๖.

แม่น้ำโขง ไหลจากทิเบตผ่าน มณฑลชิงไห่ประเทศจีน ลงมาสู่มณฑลยูนนานมีเมืองโบราณสำคัญ คือ ลี้เจียง (Li Jiang) ด้าหลี่ (Dali) และ เชียงรุ่ง (Chiengrong หรือ Jinghong) ดินแดนสิบสองปันนาของชนชาวไทลื้อ จนสุดเขตแดนประเทศจีนที่เมือง กวานเหลย (Guan Lei) อันเป็นเมืองท่าสำคัญในปัจจุบัน ต่อจากนั้น แม่น้ำโขงกลายเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศจีน กับ ประเทศพม่าด้วยระยะทางอันสั้น ถัดมาเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศพม่ากับประเทศ สปป.ลาว แล้วเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศไทย กับประเทศ สปป.ลาว แม่น้ำโขงไหลออกจากประเทศไทยจุดสุดท้ายที่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี และไหลออกจากประเทศ สปป.ลาว ที่ เมืองโขง แขวงจำปาสักเข้าสู่ ประเทศกัมพูชาในเขตพื้นที่จังหวัดสตึงเตรง (Stung Treng) ไหลออกจากประเทศกัมพูชาที่กรุงพนมเปญ (Phanom Phen) เข้าสู่ ภาควิชาของประเทศเวียดนาม และแตกแยกสาขาออกเป็น ๕ สาย บริเวณนี้เรียกว่าดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ก่อนที่จะไหลลงสู่ ทะเลจีนใต้ในที่สุด

แม่น้ำโขง มีชื่อเรียกหลากหลายในแต่ละประเทศ คือ^๒

ลาว – ไท – ไทย	แม่น้ำของ - แม่น้ำโขง	Mekong
ทิเบต	แม่น้ำด้าจู หรือ แม่น้ำหิ้น	Dza Chu River
จีน	แม่น้ำล้านช้าง หรือ ลันก้งเจียง	Lancang Jiang
กัมพูชา	แม่น้ำตนเลทม	Tonle Thom
เวียดนาม	แม่น้ำกิวล่อง หรือ แก่มังกร	Cuu Long

แม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำที่ยาวมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และยาวเป็นอันดับที่ ๑๒^๓ ของโลก มีปริมาตรน้ำเฉลี่ย ๔๗๕ พันล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี จัดอยู่ในอันดับที่ ๑๒ ด้าน ปริมาตรน้ำ และมีพื้นที่ลุ่มน้ำรวม ๗๕๕.๐๐๐ ตารางกิโลเมตร ใหญ่เป็นอันดับที่ ๒๑ ของโลก^๔ มีความยาวประมาณ ๔.๕๐๕ กิโลเมตร^๕

^๒ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอัครพงษ์ คำคุณ, แม่น้ำโขง ณ นครพนม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๕.

^๓ The World Bank, **Rural Development & Agriculture in the Mekong Region**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://web.worldbank.org>. [๐๓ มี.ค.๒๕๕๓].

^๔ The Mekong River Commission (MRC), **การพัฒนาอย่างยั่งยืน และจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม**, ๒๕๔๔, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.mrcmekong.org>. [๐๓ มี.ค.๒๕๕๓].

^๕ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอัครพงษ์ คำคุณ, แม่น้ำโขง ณ นครพนม, หน้า ๕.

แม่น้ำโขงหลากหลายด้วยสภาพภูมิประเทศสองฟากฝั่งที่แตกต่างกันไปในแต่ละช่วงของลำน้ำ มีความหลากหลายทางชีวภาพ ความอุดมสมบูรณ์ในทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้มากมายด้วยปลาน้ำจืดนานาพันธุ์ ที่มีผู้ทำการศึกษาวิจัยไว้ไม่น้อยกว่า ๔๕๐ ชนิด มีพันธุ์ปลาที่หายาก เช่น ปลาโลมาอิรวดี ปลาบึกปลาน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในโลก

แม่น้ำโขงหลากหลายด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ ภาษา และวัฒนธรรม เริ่มจากมณฑลยูนนาน ประเทศจีน ประกอบด้วยหลายเชื้อชาติ หลากเผ่าพันธุ์ นับแต่ชนชาติเชื้อสายทิเบต ชนชาติไท ไทลื้อ และชนเชื้อสายจีน^๖ จากประเทศจีนลงมา ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงคือบริเวณรัฐฉานของประเทศพม่า เป็นที่อยู่ของชาวรัฐฉานหรือไทใหญ่ รวมทั้งชนเผ่าพื้นเมืองต่างเผ่าพันธุ์ เช่น อาข่า ปะหล่าว กะฉิ่น หล่าหู่ ปะโอ ฉาน และว้า^๗

ฝั่งขวาแม่น้ำโขงถัดลงมา ช่วงบนเป็นส่วนหนึ่งของภาคเหนือประเทศไทย ช่วงล่างเป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสาน ชุมชนในลุ่มน้ำแถบนี้เรียกว่าไทยล้านนา กับไทอีสาน ในภูมิภาคเดียวกัน ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เป็นประเทศ สปป.ลาว นับแต่ เมืองหลวงพระบาง มาสู่กำแพงพระนครเวียงจันทน์ จนถึง เมืองจำปาสัก ชาติพันธุ์ลุ่มแม่น้ำโขงกลุ่มแรกได้แก่ ลาวแท้ หรือ ลาวลุ่ม กับลาว-ไท เช่น ภูไท ไทย้อ ไทดำ ไทแดง ไทขาว ลาวพวน ลาวโส้ กลุ่มถัดมาเป็น ลาวเทิง หรือลาวบน ได้แก่ ข่าหรือส่วย หรือขมุ และท้ายสุดคือกลุ่มลาวสูง ได้แก่ ม้ง เมี่ยน อาข่า ลีซอและมุเซอ^๘ จากประเทศ สปป.ลาว แม่น้ำโขงไหลเข้าสู่ประเทศกัมพูชาและภาคใต้ของประเทศเวียดนาม ประกอบด้วย ชนเผ่าเชื้อชาติ ชาวเวียดนาม ชาวเขมร ชาวส่วยหรือกูย และชาวจาม^๙

แม่น้ำโขง เปรียบดังเส้นเลือดใหญ่หล่อเลี้ยงชีวิตชุมชนสองฝั่งลำน้ำรวมแล้วไม่น้อยกว่า ๑๐ ล้านคน ผู้คนชุมชนหลากหลายเชื้อชาติหลายเผ่าพันธุ์ ต่างภาษาเหล่านี้อาศัยน้ำโขงเป็นแหล่งอาหาร เป็นที่พำนักพักพิง คมนาคม ท่องเที่ยว สัญจรไปมา ค้าขาย ทำประมงดำรงชีพด้วยการหาปลา อาศัยน้ำโขงในการชลประทานการกสิกรรมและเกษตรกรรม ชุมชนคนเหล่านี้มีวิถีชีวิต วัฒนธรรม คติความเชื่อและพิธีกรรมที่มีทั้งความเหมือนและความต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค

^๖ ภูวดล ทรงประเสริฐ, รากเหง้า อธิปไตยการเมืองจีน ในอุษาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ยูเรก้า, ๒๕๕๐), หน้า ๗๕-๑๐๗.

^๗ นวลจันทร์ คำปิงสุ, พม่า, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลกกว้าง, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๕-๒๕๖.

^๘ มัลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลกกว้าง, ๒๕๔๕), หน้า ๕๑-๕๒.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

ประเทศ ในแต่ละช่วงของลำน้ำที่มีการสื่อสารปฏิสัมพันธ์ถึงกันและกันได้ เป็นการคลุกเคล้าผสมผสานกันตั้งแต่ความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่า เป็นต้นว่าการนับถือผี การนับถือฮ่อหรือพญานาค การเคารพยำเกรง เกรงกลัวต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ รวมถึงอิทธิพลของลัทธิขงจื้อ ลัทธิเต๋า และพุทธศาสนาหายาน ที่รับเข้ามาจากอารยธรรมจีน อิทธิพลของศาสนาคริสต์ และอิสลาม จากอารยธรรมตะวันตก ตลอดจนอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กับพุทธศาสนาเถรวาท จากอารยธรรมอินเดีย เป็นต้น อิทธิพลทั้งของอารยธรรมตะวันตกและตะวันออกทั้งมวลนี้ได้เข้ามามีบทบาทมีอิทธิพลรวมอยู่ในวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี วิถีชีวิต คติความเชื่อ และพิธีกรรมของอารยธรรมชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่อดีตกาลนับพันปีจนถึงปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้ามาสู่ภูมิภาคประเทศบริเวณแถบสุวรรณภูมิตั้งแต่ ปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ คือภายหลังจากการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งพระธรรมทูตมีพระโสณะกับพระอุตตระเป็นหัวหน้า มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ในแถบสุวรรณภูมิ พระพุทธศาสนาได้พัฒนารุ่งเรืองแพร่หลายทั่วไปในแหลมอินโดจีนนับแต่นั้น

นักประวัติศาสตร์ชาวพม่าเชื่อว่าดินแดนแถบสุวรรณภูมิที่พระโสณะกับพระอุตตระเดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นคือ เมืองสะเทิม (Thaton) หรือสุรัมมาวดีของพม่า ซึ่งในสมัยนั้น เป็นอาณาจักรมอญหรือตะเลง หลักฐานการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศพม่าที่ชัดเจนคือบันทึกนักประวัติศาสตร์ประเทศพม่าจารึกว่าพระเจ้าอินธามังช่อหรือพระเจ้าอนुरुทระ ผู้ก่อตั้งอาณาจักรแห่งแรกของพม่า ได้ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาประจำอาณาจักร ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๖๐๐ เป็นต้นมา นักประวัติศาสตร์ไทยเชื่อว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย ประมาณ พ.ศ. ๕๔๔ - พ.ศ. ๖๔๓ เช่นเดียวกัน นักประวัติศาสตร์ กัมพูชาเชื่อว่าพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศตน ระหว่าง พ.ศ. ๖๔๓ ถ่วงแล้ว สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์บันทึกว่า ในระหว่าง พ.ศ. ๑๐๐๐ นั้น พระพุทธศาสนาได้เจริญอยู่แล้วในประเทศกัมพูชา

พระพุทธศาสนาในประเทศ สปป.ลาว ปรากฏชัดเจนในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม ปฐมกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรล้านช้าง ที่ได้ทรงประกาศสถาปนาเป็นศาสนาประจำชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๕๖

ประเทศเวียดนาม หรืออาณาจักรจัมปาหรือจามในอดีต มีหลักฐานทางโบราณคดีว่าพระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานอยู่แล้ว ก่อน พ.ศ. ๖๔๔- พ.ศ. ๘๔๓

ประเทศจีนในสมัยราชวงศ์ฮั่น พระเจ้ามั่งตี้ทรงส่งทูตไปสืบพระพุทธศาสนาถึงประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๖๐๔ และได้รับพระพุทธรูปและคัมภีร์พระพุทธศาสนากลับมา^{๑๐}

^{๑๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐๕-๒๑๑.

สภาพภูมิทัศน์ที่ปรากฏจากอดีตถึงปัจจุบันที่เห็นและเป็นอยู่บนสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงจากเหนือจรดใต้ ล้วนคาราคาซังเรียงรายมากมายไปด้วยพระสถูปเจดีย์ ปูนียสถาน วัตถุอาราม โบสถ์ และวิหารฯ บรรดาศาสนสถานศาสนวัตถุเหล่านี้เป็นประจักษ์พยานอย่างดียิ่งชัดแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ที่มีต่อวิถีชีวิตจิตวิญญาณ ความเชื่อและพิธีกรรมของผู้คนทั้งหลายในภูมิภาคนี้

พระธาตุพนม (Phra That Phanom) เป็นปูชนียสถานที่สำคัญเก่าแก่และมีความศักดิ์สิทธิ์ได้รับความเคารพนับถือจากชาวไทยภาคอีสาน และชาวลาวแถบลุ่มน้ำโขงตอนล่างมาช้านาน พระธาตุพนมหรือธาตุปะนัม เรียกตามแผ่นทองจารึกในสมัยเจ้าราชครูยอดแก้วหลวงโพนสะเม็ก ผู้บูรณะพระธาตุพนม ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๒๓๑ นั้น เชื่อว่าเป็นพุทธเจดีย์ที่บรรจุพระอัฐิธาตุ(กระดูกส่วนพระอุระ) ของพระพุทธเจ้า เป็นพุทธเจดีย์รูปทรงบัวเหลี่ยม ประดับตกแต่งด้วยศิลปลวดลายอันวิจิตรประณีตทั้งองค์ มีความหมายทางพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง พระธาตุพนมองค์ปัจจุบันนี้ สูงจากระดับพื้นดิน ๕๓.๐๐ เมตร ฉัตรทองคำสูง ๔.๐๐ เมตร รวมเป็น ๕๗.๐๐ เมตร ประดิษฐานอยู่ที่ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ตำบลธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ประมาณ ๕๐๐ เมตรจากริมฝั่งด้านตะวันตกหรือ ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ซึ่งตรงข้ามกับปากลำน้ำเซบั้งไฟ แขวงคำม่วนประเทศ สปป.ลาว อำเภอธาตุพนมอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๘๐๐ กิโลเมตร^{๑๑}

ในวรรณกรรม อัฐิธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) อันเป็นตำนานความเชื่อโบราณ สรุปลงความโดยย่อได้ว่า พระธาตุพนมได้ก่อสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๘ โดยพระมหากัสสปะเถระ พร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ได้นำพระอัฐิธาตุมาสู่คอกกัปปนคีรีหรือภูเก้าพริ้วซึ่งเป็นที่ตั้งพระธาตุพนมปัจจุบัน และมีพญาทั้ง ๕ ได้แก่ พญาสุวรรณภิงคาร เมืองหนองหานหลวง พญาคำแดง เมืองหนองหานน้อย พญาอินทปัฐ เมืองอินทปัฐ พญาจุลณีพรหมทัต เมืองจุลณี และพญานันทเสน (น้องพญาศรีโคตบูร) เมืองศรีโคตบูร พญาทั้ง ๕ ได้ช่วยกันก่ออุบมุง(สถูป)เพื่อธูปนาพระอัฐิธาตุ เมื่อพญาทั้ง ๕ เสด็จกลับเมืองแล้ว พระวิษณุกรรมได้ลงมาทำการแกะสลักลายอุบมุง เทวดาทั้งหลายได้มาชุมนุม บูชาพระอัฐิธาตุ และกำหนดหน้าที่กัน เพื่อมาเฝ้าดูแลองค์พระธาตุ^{๑๒}

พระธาตุพนมได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์มาตามลำดับ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๘ พระธาตุพนมชำรุดหักพังทลายลง ทางราชการได้ทำการก่อสร้างขึ้นใหม่ให้คงสภาพเดิม แล้วเสร็จ

^{๑๑} พระธาตุพนม, องค์พระธาตุพนมบรมเจดีย์, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<http://www.thatphanom.com>. [๐๔ ธ.ค. ๒๕๕๒].

^{๑๒} กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, อัฐิธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๗-๘.

สมบูรณ์ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๒^{๑๓} พระธาตุพนม มีความสำคัญในฐานะเป็นพุทธศิลป์หรือเป็นพระธาตุเจดีย์ ที่เชื่อกันว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนที่เป็นพระอัฐกธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า พระธาตุพนมตั้งอยู่ริมฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตอนกลาง อยู่ในทำเลที่เป็นจุดศูนย์กลางการคมนาคม เป็นจุดหมายปลายทางของการเดินทาง พระธาตุพนมได้แสดงบทบาทและทำหน้าที่สำคัญในบริบททางสังคมในฐานะเป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจการเมือง การปกครองนับแต่อดีตกาลจนถึงทุกวันนี้ พระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมของศรัทธาความเชื่อพิธีกรรม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนในกลุ่มแม่น้ำโขงทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาว เป็นศูนย์รวมผู้คนในชุมชน มีบทบาทเป็นส่วนสำคัญในระบบของสังคม ทำหน้าที่ควบคุมสังคมให้เกิดความสันติสุข สงบร่มเย็น ควบคุมความประพฤติของผู้คนในชุมชนให้อยู่ในกรอบจารีตประเพณี^{๑๔}

การศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับอารยธรรมของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง ประวัติศาสตร์การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ ความเป็นมาและความสำคัญของพระธาตุพนม เกี่ยวกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาถึงอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขงนั้น เป็นเรื่องที่มีความสำคัญและน่าสนใจ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษาค้นคว้าวิจัยลงไปในรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องราวเหล่านี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติ ความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง

^{๑๓} กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๒๒), หน้า ๒๗-๔๒.

^{๑๔} สุรพล คำรหัสกุล, แผ่นดินอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๑-๑๕๑.

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

๑.๓.๑ **ขอบเขตด้านเนื้อหา** การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานและความสำคัญของแม่น้ำโขง ข้อมูลทางกายภาพ อุทกวิทยา และแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง ศึกษาประชากร กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง ศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของของพระพุทธศตูปเจดีย์ อูรังคราตุหรืออูรังคินิทานตำนานพระธาตุพนม การบูรณะปฏิสังขรณ์ การพังทลาย การก่อสร้างขึ้นมาใหม่และความสำคัญขององค์พระธาตุพนม ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง เช่น จารีตประเพณีสิบสองเดือนหรือฮีดสิบสองคลองสิบสี่ ความเชื่อเรื่องผีเรือนนาคหรือพญานาค ศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

๑.๓.๒ **ขอบเขตด้านแนวคิดและพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง** ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม เช่น ประเพณีฮีดสิบสองคลองสิบสี่ กฎแห่งกรรม บุญ-บาป นรก-สวรรค์ อำนาจเหนือธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ข้าโอกาส ลูกพระธาตุ และการฟ้อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี

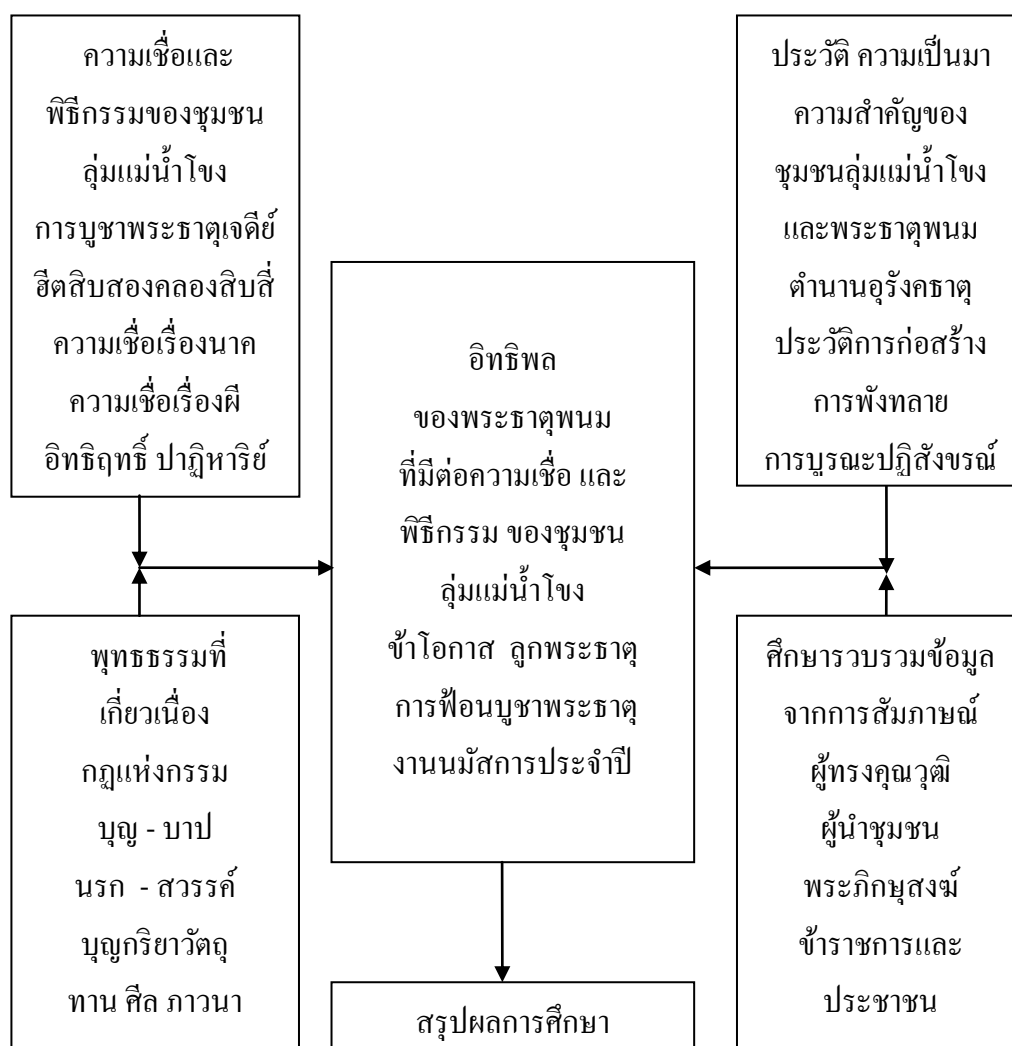
๑.๓.๓ **ขอบเขตด้านประชากร กลุ่มตัวอย่างและพื้นที่การศึกษา** การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมจากสถานที่จริง ด้วยการสัมภาษณ์ คณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้นำชุมชน พระภิกษุสงฆ์ ข้าราชการ และประชาชน ในพื้นที่อำเภอธาตุพนม และอำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

ผู้วิจัยต้องการทราบว่า ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง และ พระธาตุพนม มีประวัติ ความเป็นมาและความสำคัญอย่างไร ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม มีอะไรบ้าง และ อิทธิพลของพระธาตุพนม ที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรม ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง เป็นอย่างไร ?

๑.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยไว้ในรูปที่ ๑.๑ ดังนี้

รูปที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

๑.๖ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๖.๑ **พระธาตุพนม** (Phra That Phanom) หมายถึง องค์เจดีย์พระธาตุพนม ประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ตำบลธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

๑.๖.๒ **ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง** (Mekong Region Community) หมายถึงชุมชนกลุ่มประเทศที่แม่น้ำโขงไหลผ่านรวม ๖ ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) กัมพูชา และเวียดนาม

๑.๖.๓ **ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง** (Mekong Basin Community) หมายถึง ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงตอนล่าง ส่วนที่เป็นเส้นกั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศ

สปป.ลาว ในช่วงที่ครอบคลุมพื้นที่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทยรวม ๗ จังหวัดได้แก่ จังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย จังหวัดบึงกาฬ จังหวัดนครพนม จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดอำนาจเจริญ และจังหวัดอุบลราชธานี กับช่วงที่ครอบคลุมพื้นที่ของประเทศ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) ได้แก่ กำแพงนครเวียงจันทน์ แขวงบอลิคำไซ แขวงคำม่วน แขวงสะหวันนะเขต แขวงสาละวัน และแขวงจำปาสัก

๑.๖.๔ **ความเชื่อ (Belief)** หมายถึง ความมีศรัทธา ความเลื่อมใส ความเชื่อถือ นับถือ เชื่อมั่น ยึดมั่น ถือนั่น มั่นใจ ไว้ใจ ไว้วางใจ ในเรื่องกฎแห่งกรรม เรื่องบุญ-บาป เรื่องนรก-สวรรค์ รวมทั้งความเชื่อในองค์เจดีย์พระธาตุพนม ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ สามารถคลบ้นดาลให้เกิดผลดีผลร้ายกับชีวิตคนหรือชุมชนได้ ความเชื่อในเจ้าเฮือนสามพระองค์ ในการเป็นข้าโอกาส เป็นลูกพระธาตุพนม

๑.๖.๕ **พิธีกรรม (Ceremony or Ritual)** หมายถึงการทำพิธี การบูชา วิธีการกระทำอันศักดิ์สิทธิ์ที่นำไปสู่เป้าหมายด้วยการน้อมนำจิตใจให้เกิดความเลื่อมใสและเพิ่มพูนศรัทธา ในประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ในการสักการะบูชาพระธาตุพนม เช่นการรำบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี ที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาในสังคมของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง

๑.๖.๖ **อิทธิพล (Influence)** หมายถึงอำนาจ ความโน้มน้าว แรงจูงใจขององค์เจดีย์พระธาตุพนม ที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนในกลุ่มน้ำโขง

๑.๗ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

หนังสือ เอกสาร วารสาร รายงานการสัมมนา วิทยานิพนธ์ การวิจัย ตลอดจนข้อมูลทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อการศึกษาวิจัย มีจำนวนมาก ประมวลได้ดังนี้

ก. หนังสือ

๑.๗.๑ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์^{๑๕} ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน ได้สรุปสาระสังเขปตำนานพระธาตุพนมไว้ในหนังสืออุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ว่า

(๑) ก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้เสด็จมาพร้อมพระอานนท์และหยุดที่แควหนองคันแทเลื้อนน้ำ คือนครเวียงจันทน์ในปัจจุบัน และเสด็จล่องได้ผ่านตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งอยู่ริมสองฟากแม่น้ำโขง เสด็จเข้าเขตแคว้นศรีโคตรบูรและพำนักที่ดอยกัปปนคีรีหรือภูกำพร้าวซึ่งเป็นที่ตั้งพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ปัจจุบัน

^{๑๕} กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)**, หน้า ๖-๑๓.

(๒) หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ๘ ปี พระมหากัสสปะพร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ได้นำพระอัฐมาสู่แหลมทอง ผ่านมาทางเมืองหนองหานหลวงจนถึงภูคำพร้าวโดยมีพญาทั้ง ๕ ได้ช่วยกันก่ออุบมุงเพื่อประดิษฐานพระอัฐมา

(๓) ร่วมระยะเวลาเดียวกันกับพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากพญาทั้ง ๕ ได้ร่วมกันก่ออุบมุงประดิษฐานพระอัฐมาแล้ว ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับบ้านเมืองและการเกิดใหม่ของบุคคลตามผลกรรมที่ได้กระทำไว้หลายประการ

(๔) สมัยราชอาณาจักรลาวล้านช้าง ได้กล่าวถึงที่มาของหนังสือนี้ว่า เขียนขึ้นโดยพระอรหันต์ทั้งห้าและถูกนำไปเก็บในที่ต่าง ๆ สุดท้ายตกมาอยู่ที่เมืองอินทปัฐเป็นเวลานาน แล้วจนถึงสมัยพระเจ้าโพธิสารราช (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑) ได้มาบูรณะเจดีย์บรรจุพระอัฐมา ได้กำหนดเขตกัลปนา และ สละข้าโอกาสจำนวน ๓,๐๐๐ คนไว้บำรุงรักษาพระธาตุ

๑.๓.๒ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ^{๑๖} เรียบเรียงประวัติบางเรื่องเกี่ยวกับภาคอีสาน กล่าวถึงประวัติพระธาตุพนมรวมถึงนครรัฐต่าง ๆ ทางตะวันออกของแหลมทองในหนังสืออีสานคดี สรุปความว่านิทานเรื่องอัฐมามีหลายกัณฑ์ :

กัณฑ์ที่ ๑ กล่าวถึงกำเนิดของแม่น้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง พรรณนาถึงบ้านเมืองในสมัยโบราณจนถึงสมัยสร้างพระธาตุและบูรณะซ่อมแซมพระธาตุครั้งแรก

กัณฑ์ที่ ๒ พุทธประวัติ บรรยายถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยการสร้างรอยพระพุทธบาทในที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นยุคก่อนจะมีพระพุทธรูป ตลอดจนการทำให้พวกนาคยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา

กัณฑ์ที่ ๓ อัฐมกนิทาน กล่าวถึงการก่อสร้างพระธาตุโดยเจ้าครองนครต่าง ๆ มีการแบ่งหน้าที่กันก่อสร้าง และบริจาคทรัพย์สิ่งของเป็นพุทธบูชา

กัณฑ์ที่ ๔ เทพเจ้าสโมสร ภายหลังเมื่อก่อสร้างพระธาตุถึงขั้นประดับประดาแล้วเสร็จ มีการเฉลิมฉลองกันเป็นงานใหญ่โต แสดงให้เห็นถึงความสูงส่งของศิลปวัฒนธรรมในยุคนั้น

กัณฑ์ที่ ๕ เหตุการณ์บ้านเมือง กล่าวถึงความเป็นไปของท้าวพระยา และบ้านเมือง น้ำท่วมเมืองหนองหานหลวง และหนองหานน้อย จนต้องย้ายไปอยู่บริเวณที่ตั้งเมืองเวียงจันทน์ เหตุการณ์นครจุลนิพนธ์มหัศจรรย์ นครอินทปัฐ นครศรีโคตบูร นครสาเกต

กัณฑ์ที่ ๖ การปฏิสังขรณ์พระอัฐมาครั้งแรก การบรรจุพระบรมธาตุใหม่ในอัฐมธาตุ การทำพุทธบูชา

^{๑๖} มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะโบราณคดี, อีสานคดี, (กรุงเทพมหานคร : บี.เอส.การพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๑๐-๑๒.

๑.๗.๓ สิริวัฒน์ คำวันสา^{๑๓} กล่าวถึงประเพณีฮีตสิบสอง คลองสิบสี่ที่นับถืออย่างเคร่งครัดกันมาแต่โบราณว่า เป็นเรื่องทางศาสนาจึงน่าจะนับถือกันมาตั้งแต่ครั้งวัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่บริเวณนี้แล้ว ฮีตเป็นคำย่อของจารีต ฮีตสิบสองก็คือจารีตที่ปฏิบัติกันในแต่ละเดือน ตรงกับทางภาคกลางว่าประเพณี ๑๒ เดือน ประเพณีเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นเรื่องพระพุทธศาสนา แต่ถ้าเป็นเรื่องอื่นก็พยายามโยงเข้าหาพระพุทธศาสนา เพื่อให้ได้โอกาสทำบุญด้วย คือ :

เดือนเจียง-เดือนอ้าย ทำบุญเข้ากรรม นิมนต์พระเข้ากรรม เดือนยี่ ทำบุญคูณลานหรือทำบุญคูณข้าว เดือนสาม ทำบุญข้าวจีและทำบุญมาฆบูชา เดือนสี่ ทำบุญพระเวสฟงเทศน์มหาชาติ เดือนห้า ทำบุญตรุษสงกรานต์ ขึ้นปีใหม่ เดือนหก ทำบุญวิสาขบูชาและทำบุญบั้งไฟ เดือนเจ็ด ทำบุญติดปีติเดือนหรือทำบุญบูชาเทวดาอารักษ์ เดือนแปด ทำบุญเข้าพรรษา เดือนเก้า ทำบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบ ทำบุญข้าวสากหรือสลากภัต เดือนสิบเอ็ด ทำบุญออกพรรษา เดือนสิบสอง ทำบุญกฐิน

๑.๗.๔ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ^{๑๔} ให้รายละเอียด เกี่ยวกับจารีตประเพณี ฮีตสิบสอง คลองสิบสี่ในหนังสืออีสานปริทัศน์ (อีสานคดี ๒) สรุปความสำคัญได้ว่า : กองหรือคลองหรือครดอง ได้แก่แนวทางหรือกรอบกติกาที่พึงใช้เป็นหลักปฏิบัติ มี ๒ คำรา คือสำหรับบุคคลธรรมดา ประพฤติปฏิบัติเป็นกิจวัตรในระหว่างครอบครัว ผัวเมีย บ้านเรือนหรือต่อศาสนาแบบหนึ่ง และสำหรับท้าวพระยาผู้ปกครองบ้านเมืองต้องประพฤติปฏิบัติเป็นกิจวัตรด้วย คล้ายกับรัฐธรรมนูญ จารีตประเพณีที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรของประเทศไทย แต่ละคำรามืออยู่ ๑๔ หัวข้อหรือเรียกกันว่า กองธรรมสิบสี่อย่าง เช่น

(๑) ฮีตเจ้าครองขุน เทียบกับรัฐธรรมนูญหมวดว่าด้วยหน้าที่ของกษัตริย์และแนวนโยบายของรัฐ (๒) ฮีตท้าวทองเพีย ว่าด้วยหน้าที่ของเจ้าเมือง มีข้อความคล้ายคลึงหรืออนุโลมตามฮีตเจ้าครองขุน (๓) ฮีตไฟครองนาย ว่าด้วยหน้าที่ของนายกับบ่าว (๔) ฮีตบ้านครองเมือง แต่ละเมืองจะต้องปฏิบัติตามฮีต ๑๒ หรือประเพณี ๑๒ เดือน (๕) ฮีตปู่กองย่า (๖) ฮีตพ่อกองแม่ (๗) ฮีตไ้กองเขย (๘) ฮีตป่ากองลุง (๙) ฮีตลูกกองหลาน (๑๐) ฮีตเถ้ากองแก่ (ตั้งแต่ฮีต อันดับ ๕ – ๑๐ นี้เป็นหลักการที่จะต้องปฏิบัติต่อกันสำหรับบุคคลซึ่งอยู่ภายในครอบครัวเดียวกัน) (๑๑) ฮีตปีกองเดือนคือการปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับลักษณะของปีเดือนตามที่นักปราชญ์ทางดาราศาสตร์บัญญัติไว้ (๑๒) ฮีตไ้กองนา คือหลักปฏิบัติในเวลาทำไร่ ทำนา (๑๓) ฮีตวัดกองสงฆ์ เป็นหลักสำหรับบุคคลที่

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗-๘๓.

^{๑๔} มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะโบราณคดี, อีสานปริทัศน์ (อีสานคดี ๒), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๗-๑๓.

จะต้องยึดถือปฏิบัติในระหว่าง กรอบครัว ผัวเมีย บ้านเรือน ต่อพระศาสนา ๑๔ ประการ (๑๔) สัตตสมบัติคุณเมืองหรือค่าควรเมือง ๑๔ ประการ

๑.๗.๕ อุดร จันทวัน^{๑๙} เขียนถึงนิทานอุรังคธาตุในหนังสือนิทานอุรังคธาตุฉบับลาว ความสำคัญว่า เป็นการปริวรรตจากอักษรลาว วรรณกรรมเรื่องนิทานอุรังคธาตุหรืออุรังคธาตุนิทานนี้ เฉพาะในไทยมีอยู่ ๓ ส่วนวนคือส่วนวนฉบับกรมศิลปากร ส่วนวนฉบับ ศ.ธรรมภักดี และ ส่วนวนฉบับพระเทพรัตนโมลี แต่ผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมสองฝั่งโขงหลายท่านลงความเห็นว่า เดิมจริง ๆ นั้นอุรังคธาตุหรืออุรังคธาตุนิทานนี้เป็นส่วนลาว จารเป็นอักษรลาว ต่อมามีการจารต่อ ๆ กันไปเป็นอักษรไทยน้อย หลายสำนักกระจัดกระจายกันไปทั่วลาว ทัวอีสานของไทยและกระจายไปในล้านนาด้วย

๑.๗.๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^{๒๐} ทรงพระนิพนธ์หนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์ มีสาระโดยสังเขป คือ ตอนที่ ๑ ว่าด้วยมูลเหตุที่เกิดพระพุทธเจดีย์ ตอนที่ ๒ ว่าด้วยประวัติพุทธเจดีย์ ตอนที่ ๓ สมัยแรกพระพุทธศาสนาเป็นประธานของประเทศ ตอนที่ ๔ ว่าด้วยมูลเหตุที่เกิดสร้างพระพุทธรูป ตอนที่ ๕ ว่าด้วยพุทธเจดีย์สมัยคุปตะ ตอนที่ ๖ ว่าด้วยพุทธเจดีย์ของพวกมหายาน ตอนที่ ๗ ว่าด้วยพุทธเจดีย์ในนานาประเทศ ตอนที่ ๘ ว่าด้วยพระพุทธศาสนาในประเทศสยาม ตอนที่ ๙ ว่าด้วยพุทธเจดีย์ในสยามประเทศ เป็นหนังสือที่ประมวลความรู้เกี่ยวกับพุทธเจดีย์ ไว้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งพระธาตุพนมก็เป็นหนึ่งในบรรดาพุทธเจดีย์ทั้งหลายเหล่านั้น

๑.๗.๗ สงวน รอดบุญ^{๒๑} เขียนในหนังสือพุทธศิลป์ลาว เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดีของลาว หลายยุคหลายสมัย นับแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ลาว อาณาจักรฟูนัน อาณาจักรเงินตา ศิลปขอมในดินแดนลาว สมัยประวัติศาสตร์ลาว ตั้งแต่รัชกาลพระยาฟ้ารุ่ง พระยาวิบูลราช พระยาโพธิสารราช พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช จนถึงสมัยสามรัฐ ได้แก่ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาสัก รวบรวมพุทธศิลป์ลาวไว้สมบูรณ์ทั้ง ด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และ จิตรกรรม ได้กล่าวถึงความเป็นมาของพระธาตุ

^{๑๙} อุดร จันทวัน, นิทานอุรังคธาตุ นิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^{๒๐} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๑-๑๔๕.

^{๒๑} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕-๑๑๗.

พนมตามตำนานอุรังคธาตุ กล่าวถึงงานประติมากรรมบนผนังอิฐเผาของพระธาตุพนมแต่ละด้าน และลักษณะของสถาปัตยกรรมพระธาตุพนมเป็นแบบดั้งเดิมของอาณาจักรศรีโคตบูร

ข. วิทยานิพนธ์

๑.๓.๔ ทิพวรรณ ไชยศิริ^{๒๒} ได้กล่าวถึงสุนทรียภาพเกี่ยวกับองค์พระธาตุพนม ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การประเมินคุณค่าทางสายตา : กรณีศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมเมืองกับองค์พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม” สรุปผลการวิจัยว่า ทฤษฎีที่ใช้ในการประเมินคุณค่าทางสุนทรียภาพเมืองมี ๓ ด้านคือ สุนทรียภาพเชิงประสาทสัมผัส สุนทรียภาพเชิงรูปทรง และสุนทรียภาพเชิงลักษณ์ โดยเอาพื้นที่บริเวณรอบองค์พระธาตุพนมเป็นกรณีศึกษาเพื่อการปรับปรุงและพัฒนา แนวทางที่มีผลต่อสุนทรียภาพเมืองได้แก่ ข้อกำหนดด้านความสูงอาคาร การปิดล้อมมุมมองและความเชื่อมโยงองค์ประกอบเมืองด้านกายภาพที่เกิดจากทัศนียภาพของพื้นที่ตลาดเก่า พื้นที่โล่งบริเวณหน้าวัดพระธาตุพนม พื้นที่ด้านทิศตะวันตกของพระธาตุพนม

๑.๓.๕ อนุวัฒน์ การถัก^{๒๓} ได้กล่าวถึงการพัฒนาพื้นที่โดยรอบวัดพระธาตุพนม ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “แนวทางการปรับปรุงพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างพระธาตุพนม กับพื้นที่ริมแม่น้ำโขง อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม” สรุปผลการวิจัยได้ว่า แนวทางการพัฒนาได้เสนอให้มีการปรับปรุงพื้นที่ประกอบด้วย (๑) พื้นที่บริเวณหน้าวัด เสนอให้เป็นส่วนที่รองรับกิจกรรมของเมืองทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมที่มีกิจกรรมไม่ขัดแย้งกับวัด รวมทั้งส่งเสริมให้เกิดภาพลักษณ์ที่ดีต่อวัด (๒) พื้นที่บริเวณหน้าตลาดสดเทศบาล เสนอแนะให้เป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมของตลาดสดและกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับวัดพระธาตุพนม (๓) พื้นที่บริเวณตลาดเก่า เสนอให้มีการปรับปรุงทางกายภาพและกิจกรรมเพื่อฟื้นฟูให้กลับมามีการใช้พื้นที่ด้านการค้าอีกครั้งหลังจากที่ซบเซาลงไป (๔) การปรับปรุงพื้นที่ริมแม่น้ำโขงให้สามารถรองรับกิจกรรมด้านการพักผ่อนและการท่องเที่ยวได้มากขึ้น (๕) เสนอการปรับปรุงระบบถนนและการสัญจรของเมืองเพื่อให้มีการเข้าถึงวัดพระธาตุพนมได้สะดวกขึ้นและลดปัญหาทางด้านการจราจรบริเวณหน้าวัดลง (๖) การประเมิน

^{๒๒} ทิพวรรณ ไชยศิริ, “การประเมินคุณค่าทางสายตา : กรณีศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมเมืองกับองค์พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม”, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น), ๒๕๕๑.

^{๒๓} อนุวัฒน์ การถัก, “แนวทางการปรับปรุงพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างพระธาตุพนม กับพื้นที่ริมแม่น้ำโขง อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม”, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๕.

คุณภาพทางสายตาที่มีผลต่อวัดพระธาตุพนม ได้เสนอแนวทางการปรับปรุงในด้านของการรับรู้ทางสายตาในการเข้าถึงวัดพระธาตุพนมและการปรับปรุงสภาพแวดล้อมโดยรอบวัดให้มีผลกระทบทางสายตาต่อวัดพระธาตุพนมน้อยลง

๑.๗.๑๐ ชัยมงคล จินดาสมุทร^{๒๔} ได้กล่าวถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมและพระธาตุอื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย” สรุปผลการวิจัยได้ว่า พระธาตุพนมมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสจากฐานถึงยอด เมื่อนำรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมดังกล่าวไปเปรียบเทียบกับพระธาตุอื่นๆ ซึ่งพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้พบแผนผังมีลักษณะเดียวกันอยู่หลายองค์ มีโครงสร้างหลัก ๆ เหมือนกันและแตกต่างกันด้วยรายละเอียดเล็กน้อย สามารถจัดกลุ่มรูปแบบไว้ ๕ กลุ่มคือ (๑) กลุ่มพระธาตุพนม (๒) กลุ่มพระธาตุวัดเหนือ (๓) กลุ่มพระธาตุกองข้าวน้อย (๔) กลุ่มพระธาตุเชิงชุม (๕) กลุ่มพระเจดีย์บ้านคอนแก้ว รูปแบบของพระธาตุในกลุ่มต่างๆ นี้ สร้างขึ้นตามอิทธิพลความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ซึ่งยุคสมัยในการสร้างอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ เป็นต้นไป

๑.๗.๑๑ ทศพล อาจหาญ^{๒๕} ได้กล่าวถึงข้าโอกาสพระธาตุพนมในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม” ผลการวิจัยพบว่า เขตที่อยู่ของข้าโอกาสพระธาตุพนมคือพื้นที่อำเภอธาตุพนม อำเภอเรณูนคร อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม และอำเภอวังยาง จังหวัดมุกดาหาร ประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ไทย-ลาว ผู้ไท อาศัยอยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่โดยมีองค์พระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางในรัศมีประมาณ ๓๐ กิโลเมตร มีอาชีพทำการเกษตร ทำนา ทำไร่ ยึดถือประเพณีตามฮีตสิบสอง คองสิบสี่ของชาวอีสาน มีความเชื่อในเรื่องบาป-บุญ สิ่งเหนือธรรมชาติและองค์พระธาตุพนม มีหน้าที่ดูแลรักษาองค์พระธาตุพนมด้วยการถวายทานและจัดกิจกรรมบำเพ็ญกุศลตามวันสำคัญทางศาสนา การบูรณะองค์พระธาตุพนมและการอุทิศข้าโอกาสเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งทางศาสนาที่จะส่งผลบุญให้ได้เกิดใหม่ในภพหน้า

^{๒๔} ชัยมงคล จินดาสมุทร, “การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมและพระธาตุอื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๖๒.

^{๒๕} ทศพล อาจหาญ, “ข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม”, วิทยานิพนธ์มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๕๒.

๑.๗.๑๒ นฤปดินทร์ สาลีพันธ์^{๒๖} กล่าวถึงการฟ้อนบูชาพระธาตุพนมในวิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการฟ้อนบูชาพระธาตุพนม” ผลการศึกษาพบว่า การฟ้อนบูชาพระธาตุพนมมีกำเนิดเค้าโครงจากตำนานอรัญธรรมา การฟ้อนบูชาพระธาตุพนมมีพัฒนาการตามวัตถุประสงค์และเหตุผลหลายประการ (๑) จากตำนานอรัญธรรมา (๒) ฟ้อนในการแห่กองบุญเดือนสาม (๓) ฟ้อนบูชาพระบรมสารีริกธาตุ และ (๔) ฟ้อนบูชาพระธาตุพนมในเทศกาลไหลเรือไฟ ลักษณะท่าฟ้อนในการฟ้อนบูชาพระธาตุพนมแบ่งออกเป็น ๖ ประเภทคือ (๑) ท่าฟ้อนที่เลียนแบบจากธรรมชาติ (๒) ท่าฟ้อนที่มีการเกี่ยวพาราสี (๓) ท่าฟ้อนที่มีการหิบบีมจากท่าฟ้อนอื่นๆ (๔) ท่าฟ้อนที่มีการปรับปรุงจากท่าฟ้อนเดิม (๕) ท่าฟ้อนที่มีการดัดแปลงตามบทประพันธ์ (๖) ท่าฟ้อนที่เป็นการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์

๑.๗.๑๓ พระกัณหา กัณตสิโล (อนุอัน)^{๒๗} กล่าวถึงคติความเชื่อเรื่อง บุญและบาปในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่อง บุญ-บาป ที่มีต่อวิถีชีวิตของคนอีสาน : ศึกษากรณีอำเภอแคว้น จังหวัดมหาสารคาม” ผลการศึกษาพบว่า การทำบุญหรือการปฏิบัติตามหลักกุศลกรรมบท ๑๐ ประการนั้นจะทำให้ผู้ปฏิบัติมีการดำเนินชีวิตประจำวันเป็นไปด้วยความราบรื่น ประสบความสำเร็จในชีวิต มีความเป็นอยู่สุขสบายไม่หวาดระแวงได้รับการยกย่องสรรเสริญจากผู้คนในสังคม นอกจากนี้ยังเชื่อว่า ผู้ทำบุญกุศลจะมีสุขภาพดี ผิวพรรณผ่องใส มีอายุยืน มีลูกหลานน่ารัก เลี้ยงง่าย เป็นเด็กดี เรียนหนังสือเก่ง และผู้ที่ทำบุญนั้นเมื่อตายแล้วย่อมไปสู่สุคติ

๑.๗.๑๔ อุดร จันทวัน^{๒๘} กล่าวถึงวรรณกรรมอรัญธรรมาในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอรัญธรรมา: ภาษาทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม” ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อมโยงกันระหว่างดินแดนที่เป็นแหล่งกำเนิดพระพุทธศาสนาคือชมพูทวีปกับดินแดนสุวรรณภูมิประเทศโดยมีพระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบส่วนสำคัญตั้งแต่สมัยโบราณนั้นถือเป็นปัจจัยหลักในการเปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชนในเขตอุ้งอ่าวธรรมชาติลุ่มน้ำโขงตอนกลาง จากการนับถือเทพหรือแถนตามธรรมชาติมานับถือพระพุทธเจ้า ขณะเดียวกันจารีตประเพณีวิถีประชาศรัทธาความเชื่อภาษาศิลปวัฒนธรรมก็ถูกหล่อ

^{๒๖} นฤปดินทร์ สาลีพันธ์, “พัฒนาการฟ้อนบูชาพระธาตุพนม”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๘.

^{๒๗} พระกัณหา กัณตสิโล(อนุอัน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องบุญ-บาป ที่มีต่อวิถีชีวิตของคนอีสาน : ศึกษากรณีอำเภอแคว้น จังหวัดมหาสารคาม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

^{๒๘} อุดร จันทวัน, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอรัญธรรมา : ภาษาทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗.

หลอมและรังสรรค์โดยหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาแทน จนเป็นเหตุให้วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นมุขปาฐะ ศิลากวีและที่เป็นลายลักษณ์อักษรบนใบลาน สมุดข่อย หนังสือก๊อมนั้น เป็นต้น ก็ได้รับการส่งเสริมและแพร่หลายสืบมา ในบรรดาวรรณกรรมเหล่านั้นที่เก่าแก่ ทรงคุณค่า ผู้ประพันธ์มีความปราดเปรื่องในการใช้ภาษาทางศาสนา เพื่อการปลูกฝังและเสริมสร้างศรัทธา และเป็นวรรณกรรมที่ทรงอิทธิพลต่อสังคมมากที่สุด คืออรรถาธิบายคัมภีร์หรือตำนานพระชาดกพนมนี้

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยพบว่า มีที่เกี่ยวกับตำนานอรรถาธิบาย หรืออรรถนิทาน สถาปัตยกรรมเกี่ยวกับพระชาดกพนม เรื่องข้าโอกาส การพ่อนูชาของคัมภีร์พระชาดกพนม คติความเชื่อเรื่องบุญและบาป ประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่อยู่บ้างดังข้อความข้างต้น แต่ยังไม่มีความวิจัยที่ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา รวมทั้งอิทธิพลของพระชาดกพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ผู้วิจัยจึงมีความสนใจและได้ศึกษาเรื่องนี้โดยละเอียดต่อไป

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ได้ดำเนินการวิจัยเป็นขั้นตอนดังนี้

๑.๘.๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕

๑.๘.๒. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ วรรณคดี ฎีกาอนุฎีกา ปกรณ์วิเสส วิทยานิพนธ์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสาร หนังสือ ตำรา วารสารที่มีเนื้อหาสอดคล้องเกี่ยวกับหัวข้อที่ทำการวิจัย ตลอดจนข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ที่เชื่อถือและอ้างอิงได้

๑.๘.๓. ศึกษาข้อมูลจากภาคสนาม จากการสัมภาษณ์ (Indepth Interview) คณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้นำชุมชน พระภิกษุสงฆ์ ข้าราชการและประชาชน ในพื้นที่อำเภอชาดกพนม และอำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

๑.๘.๔. นำข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมเอกสารและสัมภาษณ์ ตามข้อ ๑.๘.๑ ข้อ ๑.๘.๒ และ ข้อ ๑.๘.๓ มาเรียบเรียง และประมวล เพื่อตอบปัญหาการวิจัย

๑.๘.๕ สรุปและรายงานผลการศึกษาค้นคว้าวิจัย

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๕.๑ ได้ทราบถึงประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม
- ๑.๕.๒ ได้ทราบถึงความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม
- ๑.๕.๓ ได้ทราบถึง อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

ในวงการศึกษเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลกนั้น ได้แบ่งประวัติศาสตร์ออกเป็นสองยุคสมัย คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ สมัยก่อนประวัติศาสตร์คือเรื่องราวต่าง ๆ ในยุคที่มนุษย์ยังไม่รู้จักการเขียนหนังสือ หรือจดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ส่วนสมัยประวัติศาสตร์ คือ สมัยที่มนุษย์รู้จักการเขียนหนังสือ และรู้จักบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ไว้เป็นหลักฐานแล้ว ซึ่งเริ่มเมื่อประมาณ ๕,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาลมาแล้ว เหตุการณ์ต่าง ๆ ในสมัยนี้เรียกว่าเหตุการณ์ในสมัยประวัติศาสตร์^๑

อารยธรรมโลก สมัยก่อนประวัติศาสตร์ แบ่งแยกออกได้เป็น ๔ สมัย คือ (๑) สมัยหินเก่า (Paleolithic หรือ Old Stone Age) (๒) สมัยหินใหม่ (Neolithic หรือ New Stone Age) (๓) สมัยทองสัมฤทธิ์ (Bronze Age) (๔) สมัยเหล็ก (Iron Age)^๒

อารยธรรมโลก สมัยประวัติศาสตร์ (The Age of Recorded History) อาจแบ่งแยกออกได้เป็น ๔ สมัยเช่นกัน คือ (๑) สมัยโบราณ (Ancient Age) (๒) สมัยกลาง (Middle Age) (๓) สมัยใหม่ (Modern Age) (๔) สมัยปัจจุบัน (Contemporary Age)

อารยธรรมโลกสมัยประวัติศาสตร์ สมัยแรก คือ สมัยโบราณ (Ancient Age) นั้น เริ่มตั้งแต่ความเจริญรุ่งเรืองของอียิปต์ในลุ่มน้ำไนล์ (The Nile) แม่น้ำที่ยาวที่สุดในโลก นับแต่อียิปต์บน (Upper Egypt) บริเวณที่แม่น้ำไนล์ไหลผ่านหุบเขาทางตอนใต้ ไปจนถึง อียิปต์ล่าง หรืออียิปต์ต่ำ (Lower Egypt) บริเวณที่แม่น้ำไนล์แตกสาขาออกเป็นรูปพัด ไหลลงสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียนทางตอนเหนือ ที่เรียกว่า ดินแดนสันดอนปากแม่น้ำ หรือเดลต้า (Delta) ยิ่งความชุ่มชื้น ความอุดมสมบูรณ์หล่อเลี้ยงชีวิต และดำรงคงอยู่ของอารยธรรมอียิปต์อย่างยาวนาน กว่า ๓,๐๐๐ ปี ก่อน

^๑ นันทนา กปิลกาญจน์, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเคียนสโตร, ๒๕๓๐), หน้า ๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

คริสตกาลเรื่อยมา เฮโรโดตัส (Herodotus) นักประวัติศาสตร์กรีกโบราณกล่าวไว้ว่า “Egypt is the gift of the Nile - อียิปต์ เป็นของขวัญจากแม่น้ำไนล์” ^๓

ลุ่มน้ำไทกริส (Tigris) และ ยูเฟรติส (Euphrates) คืออารยธรรมดินแดนที่อยู่ระหว่างกลางแม่น้ำทั้งสองเรียกกันว่า เมโสโปเตเมีย (Mesopotamia) เป็นส่วนหนึ่งของดินแดนพระจันทร์เสี้ยว (Fertile Crescent) อันอุดมสมบูรณ์ นับเป็นอารยธรรมที่เก่าแก่ที่สุดอีกแห่งหนึ่งของโลกสมัยโบราณ ประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล ดินแดนเมโสโปเตเมีย กลายเป็นดินแดนที่พวกชาวเขาและพวกที่อาศัยอยู่ตามริมฝั่งทะเล แย่งชิงกันเพื่อครอบครองความเป็นใหญ่อยู่ตลอดเวลา เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของบริเวณแถบนี้ จึงเป็นเรื่องการทำสงครามขับเคี่ยวกันระหว่างนครรัฐต่าง ๆ ซึ่งผลักดันขึ้นครองอำนาจ^๔ นับแต่ชนเผ่าซูเมอร์เรียน (Sumerians) แอมมอไรต์ (Amorites) แอสซีเรียน (Assyrian) และเคลเดีย (Chaldean) แห่งอาณาจักรบาบิโลเนีย (The New Babylonia) เป็นต้น ปัจจุบันนี้เมโสโปเตเมียอยู่ในเขตแดนของประเทศอิรัก ซึ่งมีกรุงแบกแดด เป็นเมืองหลวง แม่น้ำทั้งสองสายมีต้นน้ำอยู่ในอาร์มีเนียและเอเชียไมเนอร์ ไหลลงสู่ทะเลที่อ่าวเปอร์เซีย

อารยธรรมทางซีกโลกตะวันออก ที่มีความเก่าแก่และยิ่งใหญ่ ทดเทียมกับอารยธรรมของโลกตะวันตก ก็คือ อารยธรรมอินเดีย และ อารยธรรมจีน ซึ่งเกิดขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำในสมัยก่อนคริสตกาลเช่นกัน^๕ อารยธรรม อินเดียโบราณ มีต้นกำเนิดบริเวณลุ่มน้ำสินธุ (The Indus) จากการขุดพบซากเมืองโบราณที่โมเฮนโจดาโร (Mohenjo Daro) ในแคว้นซินด์ (Sindh) และเมืองโบราณอีกแห่งที่ใกล้กับเมืองฮาร์ปปา (Harappa) แคว้นปัญจาบ (Punjab) ประเทศปากีสถานในปัจจุบันนี้ สันนิษฐานว่าบริเวณนี้ มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ระหว่าง ประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ถึง ๒,๐๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล อารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ ถูกสร้างขึ้นโดยชาว ดราวิเดียน (Dravidians) หรือมีลักษณะหรือทมิฬ ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองเดิมของอินเดีย ต่อมาชาวอินโด-อารยัน (Indo – Arayans) อพยพมาจากแถบทะเลสาบแคสเปียน บุกรุกเข้ามาทางเทือกเขาฮินดูกูช ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย เข้ามายังลุ่มน้ำสินธุ เลยมาถึงลุ่มน้ำคงคา (The Ganges) รุกรานจนชาวดราวิเดียน แพ้สงคราม ต้องเคลื่อนย้ายลงไปทางใต้ สู่ภาคกลางและภาคใต้ของอินเดีย ^๖

^๓ สุภัทรา อรุณทิกุลชัย และคณะ, **มรดกอารยธรรมโลก**, (กรุงเทพมหานคร : โครงการบริหารวิชาบูรณาการหมวดศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๔ - ๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^๖ นันทนา กปิลกาญจน์, **ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก**, หน้า ๖๖ – ๖๗.

ที่ราบตอนปลายของกลุ่มน้ำฮวงโห(The Yellow) และกลุ่มน้ำแยงซีเกียง(The Yangtse) อันอุดมสมบูรณ์แก่การเกษตรกรรมและการดำรงชีพ ถืออยู่อารยธรรมที่สำคัญของจีน ประเทศที่มีประชากรมากเป็นอันดับหนึ่งของโลก จีนถือว่าตนเป็นศูนย์กลางของโลก เป็นแหล่งกำเนิดความเจริญ แหล่งอารยธรรมปลายยุคหินใหม่ ที่พบมีอายุประมาณ ๒,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล ที่ตำบลยงเซา มณฑลโฮนัน (Honan) เรียกว่าวัฒนธรรมยางเซา (Yang Shao) และที่เมืองลุงชาน มณฑลชานตุง (Shan Tung) เรียกว่า วัฒนธรรมลุงชาน (Lung Shan) พบเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยหินและกระดูกสัตว์ เขาสัตว์ พบเครื่องปั้นดินเผาที่มีคุณภาพดี กระดุกวัว และกระดองเต่า ที่ใช้ในการเสี่ยงทาย^๑ จะเห็นว่าประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลกล้วนมีบ่อเกิดขึ้นในบริเวณกลุ่มน้ำสำคัญทั้งสิ้น

แม่น้ำโขง (The Mekong River) เป็นอีกหนึ่งในบรรดากลุ่มน้ำสำคัญที่เป็นอยู่อารยธรรมของซีกโลกทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ หรืออุษาคเนย์ของทวีปเอเชีย เป็นแม่น้ำสาชลหรือแม่น้ำนานาชาติที่ไหลคดเคี้ยวเป็นเส้นพรมแดนและไหลผ่านถึง ๖ ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) กัมพูชา และ เวียดนาม งานวิจัยนี้เกี่ยวกับพระธาตุพนมที่ประดิษฐานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนหรือสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลต่อความความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนในกลุ่มแม่น้ำโขง แม่น้ำโขงมีความสำคัญอย่างยิ่งทั้งในระดับชุมชน ระดับจังหวัด ระดับประเทศ ระดับภูมิภาคและระดับนานาชาติสากล ทุกประเทศที่อยู่ภายในอาณาเขตกลุ่มน้ำของแม่น้ำโขงล้วนมีสถาบันทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชนเฝ้าศึกษาติดตามความเปลี่ยนแปลงความเป็นไปของแม่น้ำโขงอย่างใกล้ชิด มีองค์การระหว่างประเทศมากมายที่เข้ามามีบทบาทในบริบทต่าง ๆ เกี่ยวกับแม่น้ำโขง ผู้วิจัยเห็นว่ามีคามจำเป็นที่ต้องประมวลข้อมูลข้อเท็จจริงเกี่ยวกับแม่น้ำโขงและชุมชนภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงนำเสนอเพื่อเป็นบทฐานเบื้องต้นของงานวิจัย

๒.๑ ข้อมูลพื้นฐานแม่น้ำโขง

๒.๑.๑ กำเนิดแม่น้ำโขง

ตำนานกำเนิดแม่น้ำโขง เป็นจินตนิยายปะรำปะรา ที่สอดคล้องกับลักษณะทางกายภาพของลำน้ำ และสะท้อนถึงคติความเชื่อของชุมชนในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งมีทั้งความเหมือนและความต่างในบริบทเดียวกัน

^๑ สุภัทรา อรสุทธิกุลชัย และคณะ, มรดกอารยธรรมโลก, หน้า ๓๑ – ๓๒.

(ก) ตำนานจิน

บนที่ราบสูงทิเบตมีสามสาวพี่น้อง คือ จินชา(Jinsha) หลานซาง (Lancang) และนู่เจียง (Nu Jiang) ซึ่งทั้งสามล้วนเป็นหญิงสาวที่มีความงาม มีชื่อเสียงเป็นที่เลื่องลือ วันหนึ่ง มารดาได้สั่งให้บุตรทั้งสาม ออกเดินทางไปยังทะเลทางทิศตะวันออก จินชา พี่สาวคนโตมุ่งหน้าไปทางทิศตะวันออกตามคำสั่งอย่างเคร่งครัด แต่สาวงามคนสุดท้ายคือ นู่เจียง เป็นคนดีอีกรีน กลับมุ่งหน้าลงใต้ เพื่อไปหาเจ้าชายแห่งพม่าคนรักของเธอ ทำให้ หลานซาง ซึ่งเป็นสาวคนกลางกระวนกระวายใจ เพราะห่วงน้องสาวคนสุดท้าย ใจหนึ่งต้องการตามลงไปดูแล แต่อีกใจหนึ่งก็ไม่อยากขัดคำสั่งของมารดา และถึงแม้ว่าหลานซางจะชวนพี่สาวจินชาให้ไปด้วย แต่พี่สาวก็ไม่ยอมไป หลานซางจึงอึ้ง ตกอยู่ตรงกลางระหว่างสองความคิด ตำนานจบลงในท้ายสุดคือ พี่น้องทั้งสามสาว กลายเป็นแม่น้ำสามสาย คือ จินชา เป็น แม่น้ำแยงซีเกียง หลานซาง เป็น แม่น้ำโขง และ นู่เจียง เป็น แม่น้ำสาละวิน โดยแม่น้ำโขงอยู่ระหว่างกลางแม่น้ำสามสาย

แม่น้ำสามสายนี้ไหลเคียงขนานกันจากบนที่ราบสูงทิเบต ลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ บางช่วงบางตอนใกล้กันมาก แต่เมื่อต้องแยกจากกัน แม่น้ำสามสายนี้กลับไหลลงสู่ทะเลเป็นระยะทางที่ห่างกันหลายพันกิโลเมตร โดย แม่น้ำแยงซีเกียงไปทางทิศตะวันออกลงสู่ทะเลเหลือง ที่นครเซี่ยงไฮ้ ประเทศจีน แม่น้ำโขงลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้สู่ทะเลจีนใต้ ประเทศเวียดนาม และแม่น้ำสาละวินไหลลงใต้ สู่ทะเลอันดามันที่รัฐมอญประเทศพม่า^๔

(ข) ตำนานพม่า

บนภูเขาสูง แสนไกล มีสองพี่น้อง น้ำคง (สาละวิน) และ น้ำโขง (ของ) อาศัยอยู่ที่นั่น พวกเขาไม่เคยเห็นทะเล จึงชวนกันไปเยือน เมื่อออกเดินทาง ฝ่ายน้ำคงผู้พี่ มักจะแวะพักหลับนอนตามทางอยู่บ่อย เมื่อพี่หลับ น้ำโขงน้องผู้ซุกซนแอบไปวานให้ลิงลม (นางอาย) เป็นผู้นำทางซึ่งโดยนิสัยส่วนตัวมันชอบออกหากินยามค่ำคืน อาศัยสายลมพัดพานำทางไป เวลากลางวันจะเคลื่อนที่ได้ช้าและส่วนใหญ่จะนอนพักผ่อน ลิงลมและน้ำโขงเดินทางห่างไกลออกไปเรื่อย ส่วนน้ำคงผู้พี่ ดิ้นจิ้นไม่เห็นน้อง ให้รู้สึกโกรธ จึงไปวานงูเห่านำทางและขอร้องให้พาตนถึงทะเลเร็วที่สุด ทั้งกำชับว่าในระหว่างการเดินทางมิให้อ่อยถึงน้ำโขงเด็ดขาด หากฝ่าฝืนอาจเกิดอันตรายขึ้นทั้งกับตนเองและผู้ร่วมเดินทาง (นี่เป็นสาเหตุที่มาว่า เมื่ออยู่ในแม่น้ำสาละวิน ห้ามอ่อยถึงแม่น้ำโขงโดยเด็ดขาด) ได้ฟังดังนั้นแล้ว งูเห่าก็เลือนำทางไปอย่างคล่องแคล่วว่องไวลัดเลาะขุนเขา แทรกตัวผ่านป่าใหญ่อัน

^๔ เซตวัน เตือประ โคน. ประชาชน : ตำนานแม่น้ำโขง เรื่องเล่าในวาระอุโมงค์ผืนน้ำรัฐบาลชี้เอร์.

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://chetawan.multiply.com/journal/item/29> [๑๕ ธ.ค. ๒๕๕๓].

อุดมสมบูรณ์ ลงสู่ที่ราบลุ่ม เลื้อยข้ามป่าหิน ผืนทราย และต้นไม้ขนาดใหญ่ การเดินทางสิ้นสุดลง น้ำคงเดินทางมาถึงทะเลอันดามัน บริเวณปากน้ำเมืองมะละแหม่ง ประเทศพม่า ส่วนน้ำโขงนั้นเป็น นักเดินทางท่องเที่ยวผ่านไปหลายประเทศจนมาถึงทะเลจีนใต้ ประเทศเวียดนาม^๕

(ค) ตำนานลาว

๑) ตำนานพญานาคแห่งหนองแส

ในอุรังคนิทาน กล่าวถึงพญานาคแห่งหนองแสว่า ครึ่งปฐมกัลป์ มีนาคสองตัวเป็นมิตร สหายกัน อาศัยอยู่ที่หนองแส หรือหนองกระแส คือพินทโยนกวดินาค เป็นใหญ่อยู่ทางเหนือ หนอง และ ชนมุลนาค เป็นใหญ่อยู่ท้ายหนอง มีหลานชื่อ ชีวายนาค นาคทั้งสองตกลงกัน ว่าถ้าได้ อาหารมาจะแบ่งกันกิน

อยู่มาวันหนึ่ง มีช้างตัวหนึ่งตายที่ท้ายหนอง ชนมุลนาคจัดการแบ่งเนื้อช้างเป็นสองส่วน มอบให้พินทโยนกวดินาคส่วนหนึ่ง ตนเก็บไว้กินเองส่วนหนึ่ง ต่อมา มีเม่นมาตายที่หัวหนอง พินทโยนกวดินาคก็แบ่งเป็นสองส่วน แบ่งให้ชนมุลนาคและไว้กินเองอย่างละส่วน แต่ชนมุลนาคเมื่อกิน เนื้อเม่นแล้วยังไม่อิ่ม และบังเอิญเหลือบไปเห็นขนเม่นยาวตั้งสอ ยาวกว่าขนช้างมากมาย คิดว่า เม่นน่าจะใหญ่กว่าช้างเป็นแน่ จึงโกรธเพราะคิดว่า พินทโยนกวดินาคหวังเนื้อเม่นไว้กินเองมากกว่า จากนั้น นาคทั้งสองก็ผิใจกัน ทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรง จนน้ำพุ่งไปทั้งหนอง สัตว์ใหญ่น้อย ล้มตาย ร้อนถึงพระอินทร์ต้องส่งพระวิสสุกรรมลงมาขับไล่ นาคทั้งสองออกจากหนองแส พลอยทำให้ นาคอื่น ๆ ต้องอพยพไปหาที่อยู่ใหม่ด้วย นาคทั้งสองจึงขุดคุ้ยดินจนลึกกลายเป็นคลอง ชีวายนาคขุดจนเกิดแม่น้ำอู (อุรังคนที) เลยไปถึงชีวายนที ชนมุลนาคก็ขุดจนเกิดแม่น้ำมูล ส่วนพินทโยนกวดินาค ก็ขุดออกไปทางเชียงใหม่จนเกิดแม่น้ำพิง และเมืองโยนกวดินครตามชื่อนาคตัวนั้น ส่วนนาคตัวอื่นก็ขุดคุ้ยจนเกิดแม่น้ำลำธารสายต่าง ๆ ปรากฏอยู่ทั่วไป

๒) ตำนานสุวรรณโคมคำ

ตำนานสุวรรณโคมคำ มีโครงเรื่องคล้ายกัน โดยนาคที่อยู่ทางทิศเหนือ ชื่อพญาสุตตนาคนาค ส่วนนาคที่อยู่ทางทิศใต้ ชื่อพญาศรีสัตตนาคนาค หลังจากมีเรื่องวิวาทเนื้อช้างเนื้อเม่นกันแล้ว พญาสุตตนาคนาคเห็นว่าพญาศรีสัตตนาคนาคคงมีกำลังสู้พวกของตนไม่ได้จึงยกกำลังลงมาขับไล่พญาศรีสัตตนาคนาคออกจากหนองแส และจากนั้นมา น้ำจากหนองแสก็ไหลมาตามทางที่พญาศรีสัตตนาคนาคหลบหนีลงมา กลายเป็นแม่น้ำโขง

^๕ สุมาตกร ภูลายาว และรวงทอง จันดา, “แผ่นดิน สายน้ำและผู้คนบนพรมแดน”, เส้นทางสีเขียว, ฉบับที่ ๒๖ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๒๖- ๒๘.

(ง) ตำนานไทย

ตำนานคำชะโนด ซึ่งอยู่ที่ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีโครงเรื่องคล้ายกับตำนานพญานาคแห่งหนองแสงของลาว โดยนาครที่ได้เนื้อช้างมานั้น ชื่อพญาศรีสุทโธนาคร ส่วนนาครที่ได้เนื้อเม่นนั้น ชื่อพญาสุวรรณนาคร การวิวาทของนาครทั้งสองกินเวลานานถึงเจ็ดปี สัตว์ต่างๆ ในแถบนั้นเดือดร้อนไปทั่ว ร้อนถึงพระอินทร์ต้องลงมาตัดสินความ โดยมีโองการให้นาคทั้งสองหยุดรบกัน แล้วให้แยกกันอยู่โดยสร้างแม่น้ำคนละสาย พญาศรีสุทโธนาคร ได้สร้างแม่น้ำมุ่งไปทางทิศตะวันออกของหนองแสง และด้วยความที่เป็นพญานาคที่มีนิสัยใจร้อน เมื่อพบเจอภูเขากั้นทางแม่น้ำก็จะหลบหลีก ไก่งไปไถ่มา จึงเกิดเป็น “แม่น้ำไถ่ (โงง)” ฝ่ายพญาสุวรรณนาครนั้น ได้สร้างแม่น้ำขึ้นทางทิศใต้ของหนองแสง ความเป็นนาครที่ละเอียดและใจเย็น แม่น้ำที่สร้างขึ้นจึงมีความตรงกว่าแม่น้ำทั่วไป นั่นคือแม่น้ำนาน จะเห็นว่าตำนานคล้ายกัน แตกต่างที่ชื่อพญานาคกับชื่อแม่น้ำ^{๙๐}

๒.๑.๒ จากต้นสายถึงปลายแม่น้ำโงง

จุดกำเนิดหรือจุดเริ่มต้นแม่น้ำโงงในทางภูมิศาสตร์นั้น ผู้วิจัยได้ตรวจสอบกับแผนที่ประเทศจีน^{๙๑} แผนที่โลก^{๙๒} รวมทั้งงานวิจัย ของ Hiroshi Hori^{๙๓} พบว่าจุดเริ่มต้นแม่น้ำโงงเกิดจากหิมะละลายบนแนวเทือกเขาดังกูลาซาน (Tanggula Shan Range) ที่ระดับความสูงเฉลี่ยกว่า ๕,๐๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของที่ราบสูงทิเบต ซึ่งเป็นเขตปกครองพิเศษ (Tibet or Xizang Autonomous Region) ของประเทศจีน แนวเทือกเขาดังกูลาซานนี้มีอาณาเขตกว้างใหญ่เชื่อมต่อทางทิศเหนือขึ้นไปถึงมณฑลชิงไห่หรือฉิงไห่ (Qinghai Province) ประเทศจีน ซึ่งลำธารหรือแม่น้ำสายแรกไหลสุดที่เป็นจุดกำเนิดหรือเริ่มต้นแม่น้ำโงงมีชื่อว่า จาคุ (Za Qu) ไหลมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านเมืองนางเซิน (Nangqen หรือ Nangqian County)

^{๙๐} อุดม เขยกิจวงศ์, *ตามรอยพญานาค*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕ – ๒๕.

^{๙๑} Qinghai Province, **Map of the People's Republic of China**, (Chengdu, China : Chengdu Cartographic Publishing House, 2006), p. 1.

^{๙๒} National Geographic Society (U.S.), **Atlas of the world**. 7th Edition. (Willard, Ohio, U.S.A.: R.R. Donnelley & Sons Company, 1999), pp. 99, 102.

^{๙๓} Hiroshi Hori, **The Mekong : Environment and Development**. (New York, USA : The United Nations University Press, 2000), pp.190 – 192, แหล่งที่มา :

<http://books.google.co.th/books?id=mZa57ilh9RkC&pg=PA191&lpg=PA191> [๒๓ ธ.ค. ๒๕๕๓]

จังหวัดยู่ชู่ (Yushu Tibetan Autonomous Prefecture) มณฑลชิงไห่ (Qinghai Province) ไหลเลยลงไปพบกับลำธารหรือแม่น้ำอีกสายหนึ่งบรรจบทางฝั่งซ้ายชื่อว่า จิคุ (Zi Qu) และเลยต่อลงไปบรรจบกับลำธารหรือแม่น้ำอีกสายหนึ่งทางฝั่งขวาชื่อว่า โงมคุ (Ngom Qu) ที่เขตเมืองแซมตู (Qamdo หรือ Chamdo หรือ Changdo) จากจุดนี้ แม่น้ำโงมคุมีชื่อเรียกว่า ลั่นซ้าง หรือหลานซาง หรือ ลั่นก้งเจียง (Lancang Jiang) ถัดจากนั้นลงมาทางฝั่งขวายังบรรจบกับลำธารหรือแม่น้ำอีกสายชื่อว่า ชีคุ (Zhi Qu) ที่เขตเมืองซักยัป (Zhagyab) และไหลเรื่อยลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ และลงได้เข้าสู่มณฑลยูนนาน หรือ หยุนหนาน (Yunnan Province) ประเทศจีน

แม่น้ำโงมคุ หรือ หลานซาง หรือลั่นก้งเจียง จะไหลขนานลงมากับแม่น้ำสำคัญอีกสองสายคือ แม่น้ำจินซา (Jinsha Jiang) หรือ แยงซีเกียง (Yangtze River) ทางฝั่งซ้ายหรือทิศตะวันตก กับแม่น้ำนู่เจียง (Nu Jiang) หรือสาละวิน (Thanlwin หรือ Salween River) ทางฝั่งขวาหรือทิศตะวันตก ภูมิประเทศโดยทั่วไปจะเป็นเทือกเขาโตรกผาสูงชัน ป่าทึบและกระแสน้ำไหลเชี่ยวกร่าแรง เมื่อลงมาถึงเขตเมือง ลี่เจียง (Lijiang) เมืองโบราณที่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกนั้น แม่น้ำจินซาหรือแยงซีเกียงหันวกกลับหนึ่งร้อยแปดสิบองศาแยกห่างไปทางทิศตะวันออกสู่ทะเลเหลืองที่นครเซี่ยงไฮ้ (Shanghai Municipality) แม่น้ำนู่เจียงหรือสาละวินมุ่งตรงลงใต้สู่ทะเลอันดามันประเทศพม่า ส่วนแม่น้ำโงมคุหรือลั่นก้งเจียงไหลตามทิศอุษาคเนย์ลงมาผ่านเขตเมืองต้าลี่ หรือต้าหลี่ (Dali) ศูนย์กลางอาณาจักรดาลีฟูและน่านเจ้าในอดีต มีทะเลสาบกว้างใหญ่ชื่อเหอไห่ (Er Hai) ที่สันนิษฐานกันว่าเป็นหนองแสหรือหนองกระแสดำตามตำนานพญานาคและพญาแถน และไหลได้ลงมาอีกผ่านเมืองเซียงรุ่ง หรือเซียงรุ่ง หรือจิ้งหง (Chiengrong หรือ Jinghong) ถึงดินแดนสิบสองปันนา (XishuangBanna Prefecture) ของชนชาวไทลื้อ จนสุดเขตแดนประเทศจีน ที่เมืองกวนเหลย (Guan Lei) อันเป็นเมืองท่าสำคัญในปัจจุบัน รวมความยาวแม่น้ำโงมคุช่วงที่อยู่ในประเทศจีนตั้งแต่จุดเริ่มต้นแม่น้ำจากู (Za Qu) ถึงจรดสุดเขตแดนยาวประมาณ ๒,๐๐๐ กิโลเมตร^{๑๔} (๒,๑๖๑ กิโลเมตร)^{๑๕}

ต่อจากนั้น แม่น้ำโงมคุกลายเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศจีน กับ ประเทศพม่าด้วยระยะทางอันสั้นประมาณ ๒๕ กิโลเมตร ถัดมาเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศพม่า กับประเทศสปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) ระหว่างลำน้ำช่วงนี้มีท่าเรือขนถ่ายสินค้ามุ่ง

^{๑๔} Kunming Hydroelectric Investigation and Design Institute, 1985. อ้างใน Hiroshi Hori, **The Mekong : Environment and Development**, หน้า ๓.

^{๑๕} Yunnan Geographic Environmental Research Journal, March 1999. อ้างใน Hiroshi Hori, **The Mekong : Environment and Development**, หน้า ๓.

ตรงสู่เมืองเชียงตุง (Kengtung) ประเทศพม่า และเมืองหลวงน้ำทา ประเทศสปป.ลาว แล้วแม่น้ำโขงก็ไหลมายังจุดบรรจบสำคัญร่วมกันของสามประเทศ พม่า สปป.ลาว และไทยบริเวณสบรวก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เรียกว่า สามเหลี่ยมทองคำ (Golden Triangle) ที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นศูนย์กลางการผลิตการค้าฝิ่นและยาเสพติดระดับโลก ความยาวลำน้ำจากสุดเขตแดนประเทศจีนถึงสามเหลี่ยมทองคำประมาณ ๒๒๐ กิโลเมตร

จากสามเหลี่ยมทองคำ แม่น้ำโขงกลายเป็นเส้นเขตแดนช่วงแรกระหว่างประเทศไทยกับประเทศ สปป.ลาว ไหลผ่านอำเภอเชียงของ เมืองแห่งการจับปลาบึกชุกชุม เมืองแห่งการประกอบพิธีกรรมสืบทอดแม่น้ำโขง เมืองแห่งคอนผีหลงคือมีแก่งหินสลับซับซ้อนเป็นร่องน้ำวนที่ศพลอยน้ำพัดลงเข้ามาติดแก่ง หาด คอน หรือคอน หลงลอยวนอยู่บริเวณนี้ จึงเรียกว่าคอนผีหลงและมีสะพานมิตรภาพไทยลาวข้ามแม่น้ำโขงแห่งที่สี่ เชียงของ – ห้วยทราย ไหลต่อมาจนถึงแก่งผาได อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย เส้นเขตแดนช่วงนี้ยาวประมาณ ๘๔ กิโลเมตร จากนั้นไหลออกนอกประเทศไทยสู่เมืองหลวงพระบางที่สงบเงียบและสวยงาม อดีตเมืองหลวงเก่าของราชอาณาจักรล้านช้าง มีวัดเชียงทองที่งดงามและมีชื่อเสียง ปัจจุบันเป็นดินแดนมรดกโลก เป็นจุดหมายปลายทางการท่องเที่ยวทางภาคเหนือของประเทศสปป.ลาว ความยาวลำน้ำจากสามเหลี่ยมทองคำถึงเมืองหลวงพระบางประมาณ ๓๖๐ กิโลเมตร

จากเมืองหลวงพระบาง แม่น้ำโขงไหลลงใต้ ภูมิประเทศช่วงนี้จะเป็นหุบเหวลึกเขาสูงชัน น้ำไหลแรงและร่องน้ำมากด้วยแก่งหินยากแก่การเดินเรือ ผ่านเมืองปากลาย (Pak lay) ลงมาถึงบ้านท่าดีหมี อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย แม่น้ำโขงหักมุมจากเลี้ยวไปทางบูรพาและเป็นเส้นเขตแดนช่วงหลังระหว่างประเทศไทยกับประเทศ สปป.ลาว อีกครั้งหนึ่ง ผ่านอำเภอปากชม และอำเภอสังขุม แม่น้ำโขงช่วงนี้ยังคงมากมายด้วยแก่งหินและยากแก่การเดินเรือเช่นกัน จนถึงอำเภอศรีเชียงใหม่ ฝั่งตรงข้ามคือแขวงเวียงจันทน์และเขตปกครองพิเศษกำแพงนครเวียงจันทน์ (Vientiane Prefecture) เมืองหลวงประเทศ สปป.ลาว มีพะตาดหลวง (พระธาตุหลวง) ศูนย์รวมจิตใจของชาวลาว ความยาวลำน้ำจากเมืองหลวงพระบางถึงกำแพงนครเวียงจันทน์ประมาณ ๔๓๐ กิโลเมตร

จากกำแพงนครเวียงจันทน์ แม่น้ำโขงไหลผ่านอำเภอท่าบ่อ ถึงจังหวัดหนองคาย มีสะพานมิตรภาพไทยลาวแห่งที่หนึ่ง หนองคาย – เวียงจันทน์ (เปิดใช้งานเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๓๙) ผ่านอำเภอโพนพิสัย อำเภอรัตนวาปี อำเภอปากคาดที่กล่าวขวัญกันในฐานะเป็นดินแดนแห่งบั้งไฟพญานาค ถึงอำเภอบึงกาฬ (เป็นจังหวัดบึงกาฬ จังหวัดที่ ๗๗ เมื่อ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๔) ฝั่งตรงข้ามคือเมืองปากซัน แขวงบอลิคำไซ ที่รู้จักกันจากเพลงภูหลาบปากซัน เข้าสู่อำเภอบ้านแพง และจังหวัดนครพนม ดินแดนแห่งอาณาจักรสีกะต๋องหรือสีกะต๋อน (ศรีโคตบูร) ใน

อดีต มีสะพานมิตรภาพไทยลาวแห่งที่สาม นครพนม — ท่าแขก แขวงคำม่วน (เปิดใช้งานเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๔) เลยลงไปอีกจะถึงอำเภอธาตุพนม ที่ประดิษฐานองค์เจดีย์พระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ แม่น้ำโขงไหลเลียบลงใต้มาเรื่อย ถึงจังหวัดมุกดาหาร ตรงข้ามคือสะพานนะเขต เมืองใหญ่อันดับสองของประเทศ สปป.ลาว มีสะพานมิตรภาพไทยลาวแห่งที่สอง มุกดาหาร — สะหวันนะเขต (เปิดใช้งานเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๕๐) ความยาวลำน้ำโขงจากกำแพงนครเวียงจันทน์ ถึงเมืองสะหวันนะเขต ประมาณ ๔๖๐ กิโลเมตร

จากเมืองสะหวันนะเขต สู่อำเภอชาณุมาน อำเภอเขมราฐ ถึงผาชนะไดดินแดนไกลสุดทางตะวันออกของประเทศไทย ผ่านผาแต้มดินแดนอารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์หน้าผาหินมาถึงอำเภอโขงเจียมแห่งที่แม่น้ำมูลแม่น้ำสาขาไหลมาบรรจบแม่น้ำโขงแล้วกลายเป็นแม่น้ำสองสี แล้วออกจากประเทศไทยที่บ้านเวินบึก อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี รวมความยาวเส้นเขตแดนช่วงหลังนี้จากอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ถึงจุดนี้ยาวประมาณ ๘๕๒ กิโลเมตร รวมความยาวแม่น้ำโขงส่วนที่อยู่ในประเทศไทยทั้งหมดตั้งแต่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ประมาณ ๕๙๖ กิโลเมตร ^{๑๖} จากบ้านเวินบึก แม่น้ำโขงไหลลงทิศอาคเนย์ ถึงเมืองปากเซ เมืองหลวงของแขวงจำปาสัก (จำปาศักดิ์) เมืองที่ฝรั่งเศสสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ (ค.ศ. ๑๙๐๕) เพื่อคานอำนาจกับเมืองจำปาศักดิ์ ปัจจุบันเมืองปากเซเป็นชุมทางการขนส่ง การค้าและการท่องเที่ยวทางภาคใต้ของประเทศ สปป.ลาว ความยาวลำน้ำจากเมืองสะหวันนะเขตถึงเมืองปากเซ ประมาณ ๒๖๐ กิโลเมตร

จากเมืองปากเซ ล่องลงได้ประมาณ ๓๐ กิโลเมตรจะถึงเมืองจำปาศักดิ์ อดีตศูนย์กลางอำนาจการเมืองการปกครองของราชอาณาจักรลาวได้ มีปราสาทวัดพู อดีตเทวาลัยขอม เลยลงไปอีกประมาณ ๑๒๐ กิโลเมตร แม่น้ำโขงช่วงนี้จะกว้างที่สุด ในฤดูน้ำหลากวัดความกว้างได้ถึง ๑๒ กิโลเมตร และเมื่อน้ำลด เกาะแก่งหรือคอนน้อยใหญ่จะผุดขึ้นมามากมายจนทำให้ได้ชื่อว่าสี่พันดอนแต่ไทยเราเรียกกันว่า ศรีพันดอน ^{๑๗} เกาะหรือคอนขนาดใหญ่สุดวัดส่วนกว้างได้ ๖ กิโลเมตร ยาว ๑๒ กิโลเมตรคือคอนโขง ซึ่งกลายเป็นเมืองโขง (Muang Khong) มีร้านอาหาร โรงแรม เกสต์เฮาส์ และวิลล่าแบบอาณานิคมฝรั่งเศส เกาะรองลงมาคือ คอนคอนเป็นตำแหน่งของน้ำตกหลี่ผีหรือตาดสมพะมิตร เป็นน้ำตกกลางลำน้ำโขง คำว่าหลี่ คือเครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่งคล้ายลอบ ฝิ

^{๑๖} อภินันท์ บัวหภักดี, “ล่องแม่น้ำโขง จากเชียงรายถึงโขงเจียม”, ศิลปวัฒนธรรมไทย, ปีที่ ๔๕ ฉบับที่ ๓ (มีนาคม ๒๕๕๓) : ๔ - ๑๑.

^{๑๗} มลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลกกว้าง, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๔ - ๑๖๕.

คือศพคนตายที่ไหลตามน้ำและถูกพัดพามาติดหลักจับปลาของชาวบ้านที่มีอยู่มากมายบริเวณนี้ จากน้ำตกหลักี่สี่ลงมา จะมีปลาโลมาน้ำจืดหรือโลมาอิระวดี คนลาวเรียกว่าปลาซ่า เลยนอนนอนลงไปอีกฟากหนึ่งจะเป็นน้ำตกคอนพะเพ็งหรือน้ำตกตาดคอน เป็นน้ำตกขนาดใหญ่ที่สุดในเขตแม่น้ำโขงตอนล่าง ได้รับสมญานามว่าไนแองการาแห่งเอเชีย ความยาวลำน้ำจากเมืองปากเซถึงบริเวณน้ำตก (Khone Falls) นี้ประมาณ ๑๕๕ กิโลเมตร

แม่น้ำโขงออกจากประเทศ สปป.ลาว ที่บ้านเวินคาม (Voen Kham) เขตเมืองโขง แขวงจำปาสักก็เข้าสู่ประเทศกัมพูชา เมื่อไหลลงมาประมาณ ๕๕ กิโลเมตร ถึงเมืองสตึงเตรง (Stung treng) จุดบรรจบแม่น้ำเซซาน (Se San River) แม่น้ำสาขาใหญ่ที่สุดของแม่น้ำโขง จากนั้นเลาะเลี้ยวลงมาอีกประมาณ ๑๓๕ กิโลเมตร ถึงเมืองกราดิ (Kratie) ผ่านเมืองกัมปงจาม (Kampong Cham) ถึงกรุงพนมเปญ (Phnom Penh) ความยาวลำน้ำจากบริเวณน้ำตกถึงกรุงพนมเปญประมาณ ๔๐๕ กิโลเมตร

เมื่อมาถึงพนมเปญ ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงหรือทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือจะมีแม่น้ำซาป (Tonle Sap River) ไหลจากทะเลสาบหลวงหรือโตนเลสาป (Tonle Sap Great Lake) มาบรรจบ และมีแม่น้ำบาสัก (Bassac River) แยกจากแม่น้ำโขงไหลไปทางตะวันออกเฉียงใต้ รวมกับแม่น้ำโขงเส้นเดิมจากทางเหนือหักมุมไหลไปทางตะวันออก เป็นจุดบรรจบของแม่น้ำสามสายแต่ดูคล้ายกับแม่น้ำสี่สาย ชาวเขมรเรียกว่าเขต จตุमुख ในขณะที่ฝรั่งเศสเรียกว่า กัตเทรอบราส (Quatre Bras) หรือสี่กร (Four arms)^{๑๔} อาณาเขตตรงนี้มีปรากฏการณ์ไม่เหมือนที่ใดในโลก นั่นคือการสลับทิศทางการไหลของแม่น้ำซาป โดยในระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคมเป็นฤดูมรสุมน้ำหลากทำให้น้ำในแม่น้ำโขงปริมาณมากที่มาจากทางทิศเหนือดันน้ำในแม่น้ำซาปให้ไหลย้อนกลับไปทางตะวันตกเฉียงเหนือเป็นผลให้ทะเลสาบหลวงหรือโตนเลสาปมีขนาดใหญ่ขึ้นกว่าสองเท่าตัว คือจากพื้นที่ ๓,๐๐๐ ตารางกิโลเมตรที่มีอยู่เดิมเป็น ๘,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร เมื่อเลยเดือนตุลาคม ระดับน้ำในแม่น้ำโขงลดต่ำลง แม่น้ำซาปก็จะสลับทิศทางการไหล โดยระบายน้ำจากทะเลสาบหลวงย้อนกลับลงมาสู่แม่น้ำบาสักและแม่น้ำโขง

จากเขตจตุมุขกรุงพนมเปญ แม่น้ำโขงกลายเป็นแม่น้ำสองสาย เส้นบนเรียกว่าแม่น้ำโขงดั้งเดิมในขณะที่ชาวเวียดนามเรียกว่าแม่น้ำเตียนยาง (Tien Giang River) ส่วนเส้นล่างเรียกว่าแม่น้ำบาสัก (Bassac River) ในขณะที่ชาวเวียดนามเรียกว่าแม่น้ำเห่ายาง (Hao Giang River) เมื่อเข้าสู่เขตแดนภาคใต้ของประเทศเวียดนามแล้ว แม่น้ำทั้งสองได้แตกแขนงออกเป็นหลายสาขา จนได้รับฉายาว่าแม่น้ำเก้ามังกร (Nine Dragons River) หรือแม่น้ำกิวลอง (Cuu Long River) บริเวณนี้

^{๑๔} มัลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, หน้า ๒๘๓ – ๒๘๔.

กลายเป็นดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง (Mekong Delta) ที่อุดมสมบูรณ์ เป็นอู่ข้าวอู่น้ำที่สำคัญของภูมิภาค แล้วแม่น้ำโขงไหลลงสู่ทะเลจีนใต้ (South China Sea) ในที่สุด ความยาวลำน้ำจากกรุงเทพมหานครไปจนถึงปลายแม่น้ำโขงประมาณ ๓๓๐ กิโลเมตร^{๑๕}

จากจุดเริ่มต้นแม่น้ำโขงบนเทือกเขาดังกลาซานที่ราบสูงที่เบดลงมาถึงบริเวณสามเหลี่ยมทองคำ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ได้รับการจำแนกเป็น แม่น้ำโขงตอนบน (Upper Mekong Basin) และจากสามเหลี่ยมทองคำลงมาถึงปลายแม่น้ำโขงทะเลจีนใต้จำแนกเป็น แม่น้ำโขงตอนล่าง (Lower Mekong Basin)

๒.๑.๓ แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขง

แม่น้ำโขงประกอบด้วยแม่น้ำสาขาน้อยใหญ่มากมายจำนวนมาก ประมวลที่สำคัญได้ดังนี้

(ก) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในประเทศจีน

จากจุดกำเนิดแม่น้ำโขง คือแม่น้ำจางู (Za Qu) บนเทือกเขาดังกลาซาน (Tanggula Shan Range) เขตปกครองพิเศษทิเบต มีแม่น้ำสาขาที่สำคัญคือ แม่น้ำจีคุ (Zi Qu) แม่น้ำโงมคุ (Ngom Qu) และแม่น้ำชีคุ (Zhi Qu) เมื่อลงมาถึงเขตมณฑลยูนนาน หรือหยุนหนาน มีแม่น้ำสาขาคือ

แม่น้ำเหวียนเจียง (Weiyuan Jiang) เริ่มจากแนวเทือกเขาหวู่เหลียงซาน (Wuliangshan) ทางตอนใต้ของเมืองต้าลี่ หรือต้าหลี่ (Dali) ไหลลงมาทางทิศตะวันตกบรรจบแม่น้ำโขงที่เมืองเชียนหลิว (Qianliu) ตอนบนของเมืองเซียงรุ่ง หรือเซียงรุ่ง หรือจิ่งหง (Jinghong)

แม่น้ำบูหยวนเจียง (Buyuan Jiang) เกิดจากตอนล่างของแนวเทือกเขาหวู่เหลียงซาน ทางตอนเหนือเมืองซือเหมา (Simao) ไหลลงมาทางใต้บรรจบแม่น้ำโขงใต้เมืองเซียงรุ่งเกือบจรดเขตแดนตอนล่างประเทศจีน

(ข) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในประเทศพม่า

แม่น้ำโขงไหลผ่านเป็นแนวเขตแดนประเทศพม่ากับประเทศจีน และ สปป.ลาว ด้วยระยะทางอันสั้นประมาณ ๒๒๐ กิโลเมตร มีแม่น้ำสาขานานเล็กน้อยคือ

แม่น้ำโลย (Loi หรือ Namlwi Creek) เริ่มจากมณฑลยูนนานประเทศจีน ไหลเข้าเขตแดนประเทศพม่า ผ่านเมือง Mong Hpin เมือง Tarpin เมือง Mong Wa เมือง Mong Yu และเมือง Boksoknam แล้วไหลลงแม่น้ำโขง

แม่น้ำคา (Hka) เกิดจากภูเขาตอนล่างเมืองเซียงตุง (Kengtung) ไหลผ่านเมือง Mong Hpayak เมือง Mong Lin ลงสู่แม่น้ำโขงตอนบนของสามเหลี่ยมทองคำ

^{๑๕} Hiroshi Hori, *The Mekong : Environment and Development*, หน้า ๑ – ๑๐.

(ค) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในเขตประเทศไทย

แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในเขตประเทศไทย ทั้งขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก รวมกันได้ไม่น้อยกว่า ๓๘ กลุ่มน้ำสาขา จำแนกได้ดังนี้ :

๑) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในภาคเหนือ

แม่น้ำกก เกิดจากภูเขาในรัฐฉาน ประเทศพม่า ไหลผ่านอำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ แล้วบรรจบแม่น้ำโขงที่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย มีกลุ่มน้ำสาขาย่อย ที่สำคัญคือ แม่น้ำฝาง แม่น้ำลาว น้ำแม่สรวย และแม่น้ำกกตอนล่าง

แม่น้ำแม่สาย เกิดจากทิวเขาในรัฐฉาน แล้วไหลไปบรรจบแม่น้ำรวกที่สบสาย

แม่น้ำรวก เกิดจากทิวเขาในรัฐฉาน แล้วไหลไปบรรจบแม่น้ำโขงที่สบรวก

แม่น้ำแม่จัน เกิดจากคอยสามเส้าในทิวเขาฝิ่นน้ำไหลไปบรรจบแม่น้ำโขงที่อำเภอเชียงแสน

แม่น้ำอิง เกิดจากทิวเขาฝิ่นน้ำในเขตจังหวัดเชียงรายไหลไปบรรจบแม่น้ำโขงในเขตอำเภอเทิงจังหวัดเชียงราย^{๒๐}

๒) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

แม่น้ำชี เกิดจากต้นน้ำบนทิวเขาพังเหย ซึ่งเป็นเขาสันปันน้ำของกลุ่มน้ำป่าสักและกลุ่มน้ำชี ไหลจากจังหวัดชัยภูมิ ผ่านจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร และบรรจบแม่น้ำมูลในเขตจังหวัดอุบลราชธานี มีลำน้ำสาขาที่สำคัญคือ ลำน้ำชี ลำวังสะพุง ลำกระเจียน ลำคันฉู ห้วยวังสามหมอ ลำน้ำพอง ห้วยพวย ลำพะเนียง ลำน้ำพรหม ลำน้ำเชิญ ห้วยสายบาตร ลำปาว ลำพันชาด และลำน้ำยัง อ่างเก็บน้ำที่สำคัญในกลุ่มน้ำนี้คือ เขื่อนอุบลรัตน์ เขื่อนจุฬาภรณ์ เขื่อนลำน้ำพุง และเขื่อนลำปาว

แม่น้ำมูล ต้นน้ำเกิดจากเขาเขียว จังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่านจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และไหลลงแม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี มีกลุ่มน้ำสาขารวม ๓๑ สาขา อ่างเก็บน้ำที่สำคัญในกลุ่มน้ำนี้คือ เขื่อนลำตะคอง เขื่อนลำพระเพลิง เขื่อนมูลตอนบน เขื่อนลำนางรอง และเขื่อนสิรินธร^{๒๑}

นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำสาขาอีกหลายสาย เช่น แม่น้ำเหือง แม่น้ำเลย แม่น้ำสงคราม ฯ

^{๒๐} รวงทอง จันดา, “กลุ่มน้ำโขงสายน้ำ ๖ แผ่นดิน”, เส้นทางสีเขียว, ฉบับที่ ๒๖ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๑๓ - ๑๕.

^{๒๑} กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, รายงานสถานภาพสิ่งแวดล้อมเรื่องน้ำ, (กรุงเทพมหานคร : กองสารสนเทศสิ่งแวดล้อม, ๒๕๔๔), หน้า ๕ - ๒๐.

(ง) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในเขตประเทศ สปป.ลาว

แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในเขตประเทศลาวจากทิศเหนือตอนบนลงสู่ทิศใต้ตอนล่าง รวมแล้วไม่น้อยกว่า ๓๕ กลุ่มน้ำสาขา ที่สำคัญประมวลได้ดังนี้^{๒๒}

แม่น้ำทา (Nam Tha River) เกิดจากทิวเขาดินเขตแดนทิศเหนือแขวงหลวงน้ำทา ไหลลงมาทางใต้ผ่านแขวงอุดมไซ บรรจบแม่น้ำโขงที่เมืองปากทา แขวงบ่อแก้ว

แม่น้ำแบ่ง (Nam Beng River) จากทิวเขาทางตอนเหนือของแขวงอุดมไซ ไหลลงใต้ บรรจบแม่น้ำโขงที่เมืองปากแบ่ง

แม่น้ำอู (Nam Ou River) แม่น้ำสาขานาขนาดใหญ่ทางตอนเหนือ ไหลจากขุนเขาในมณฑลยูนนานประเทศจีนลงใต้ผ่านแขวงพงสาลี เข้าแขวงหลวงพระบาง บรรจบแม่น้ำโขงที่บ้านปากอู ตอนบนของเมืองหลวงพระบางประมาณ ๒๐ กิโลเมตร

แม่น้ำซวง (Nam Xuang River) อยู่ใต้แม่น้ำอูลงมา เริ่มจากตอนบนแขวงหลวงพระบาง ไหลมาทางทิศใต้ ลงสู่แม่น้ำโขงที่เมืองปากซวง เหนือเมืองหลวงพระบาง

แม่น้ำคาน (Nam Khan River) อยู่ใต้แม่น้ำซวงลงมา เกิดจากที่ราบสูงแขวงห้วยพัน ไหลมาทางทิศใต้ ลงสู่แม่น้ำโขงที่ใจกลางเมืองหลวงพระบาง

แม่น้ำงึม (Nam Ngum River) แม่น้ำสาขานาขนาดใหญ่ทางตอนกลาง เกิดจากบริเวณที่ราบสูงทุ่งไหหิน แขวงเชียงขวาง ไหลลงมาทางใต้ พบแม่น้ำสาขาชื่อแม่น้ำลิก (Nam Lik River) ไหลต่อมาเข้าเขตแขวงเวียงจันทน์ กำแพงนครเวียงจันทน์ บรรจบแม่น้ำโขงที่เมืองปากงึม มีอ่างเก็บน้ำคือเขื่อนน้ำงึม

แม่น้ำเงียบ (Nam Ngiap River) แม่น้ำที่ไหลเงียบ เริ่มต้นบนที่ราบสูง เมืองโพนสะหวัน (โพนสวรรค์) แขวงเชียงขวาง ไหลลงมาทางใต้ลงแม่น้ำโขง ใกล้เมืองปากซัน แขวงบอลิคำไซ

แม่น้ำซัน (Nam Xan River) แม่น้ำที่ไหลชัน จากภูสามสัวม (Phu Sam Suam) สูง ๒,๖๒๐ เมตร ตอนล่างของแขวงเชียงขวาง ไหลลงใต้สู่แม่น้ำโขงที่เมืองปากซัน แขวงบอลิคำไซ ตรงข้ามกับอำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย

แม่น้ำเทิน/กะดิ่ง (Nam Theun/Kading River) เริ่มจากที่ราบสูงตอนล่างแขวงคำม่วน ไหลขึ้นเหนือไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ แล้วลงสู่แม่น้ำโขงที่เมืองปากกะดิ่ง แขวงบอลิคำไซ

^{๒๒} Water Environment Partnership in Asia (WEPA), Ministry of the Environment of Japan, **Lao**

State of Water. Environmental Issues : Mekong River Tributaries and Rainfall. แหล่งที่มา :

<http://www.wepa-db.net/policies/state/laos/overview.htm>. [๐๕ ม.ค. ๒๕๕๔]

มีอ่างเก็บน้ำคือเขื่อนน้ำเทิน

แม่น้ำหิโนน (Nam Hinboun River) เริ่มจากตอนบนแขวงคำม่วน ไหลลงใต้สู่แม่น้ำโขง ที่เมืองหิโนน แขวงคำม่วน ตรงข้ามอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มีอ่างเก็บน้ำคือเขื่อนหิโนน

แม่น้ำเซบังไฟ (Se Bangfay River) เกิดจากเทือกเขาสูงติดชายแดนประเทศเวียดนาม ไหลมาทางทิศเหนือ ผ่านเมืองมหาไซ แขวงคำม่วน บรรจบแม่น้ำโขง ตรงข้ามอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

แม่น้ำเซบังเหียง (Se Banghieng River) แม่น้ำสาขาขนาดใหญ่สายหนึ่งทางตอนล่างของ สปป.ลาว เกิดจากเทือกเขาสูงอันนัม (Annam Highlands) ติดเขตแดนประเทศเวียดนาม ไหลมาทางทิศตะวันตกของแขวงสะหวันนะเขต มีแม่น้ำสาขาย่อยไหลมาบรรจบอีกหลายสาย ก่อนจะลงสู่แม่น้ำโขงที่จุดใต้ลงมาจากเมืองสะหวันนะเขตประมาณ ๕๐ กิโลเมตร

แม่น้ำเซดอน (Se Done River) เกิดจากที่ราบสูงบอละเวน (Bolaven Plateau) ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศ ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของ แขวงจำปาสัก(จำปาศักดิ์) สาละวัน เซกอง และอัตตะปือ ไหลมาทางทิศตะวันตก บรรจบแม่น้ำโขงใจกลางเมืองปากเซ (Pak Xe) เมืองหลวงแขวงจำปาสัก

แม่น้ำเซกอง (Se Kong River) เป็นแม่น้ำสาขาขนาดใหญ่สายหนึ่ง เกิดจากเทือกเขาสูงติดชายแดนประเทศเวียดนาม จากแขวงสาละวัน ไหลลงใต้ผ่านแขวงเซกอง และอัตตะปือ เข้าสู่ประเทศกัมพูชา

(จ) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในเขตประเทศกัมพูชา^{๒๓}

แม่น้ำเซกอง (Se Kong River) เป็นแม่น้ำสาขาขนาดใหญ่สายหนึ่ง เกิดจากเทือกเขาสูงติดชายแดนประเทศเวียดนาม ไหลมาจากประเทศ สปป.ลาว ลงมาบรรจบเป็นสาขาของแม่น้ำเซซาน (Se San River) ที่เมืองสตึงตรง (Stung Treng) ก่อนจะลงสู่แม่น้ำโขง

แม่น้ำเซซาน (Se San River) เป็นแม่น้ำสาขาขนาดใหญ่ เกิดจากประเทศเวียดนามเข้าสู่ประเทศกัมพูชา ไหลลงสู่แม่น้ำโขงใกล้เมืองสตึงตรง (Stung Treng)

แม่น้ำสระโป้ก (Sre Pok River) เป็นแม่น้ำสาขาขนาดใหญ่ที่ไหลมาบรรจบเป็นสาขาของแม่น้ำเซซาน (Se San River) อีกสายหนึ่งที่จุดห่างจากเมืองสตึงตรงประมาณ ๑๕ กิโลเมตร

^{๒๓} Water Environment Partnership in Asia (WEPA), Ministry of the Environment of Japan,

Cambodia State of Water. Environmental Issues : Mekong River Tributaries and Rainfall. แหล่งที่มา :

http://www.wepa-db.net/policies/state/cambodia/river2_1_2.htm. [๐๕ ม.ค. ๒๕๕๔]

นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำสาขานาคกลางอีกหลายสาย คือ Prek Preah, Prek Kriang, Prek Kampi, Prek Te และ Prek Chhlong.

(จ) แม่น้ำสาขาแม่น้ำโขงในเขตประเทศเวียดนาม

แม่น้ำโขงจากประเทศกัมพูชาเข้าสู่ภาคใต้ประเทศเวียดนาม เป็นแม่น้ำสองสาย เส้นบนเรียกว่าแม่น้ำเตียนยาง (Tien Giang River) เส้นล่างเรียกว่าแม่น้ำเห่ายาง (Hao Giang River) จากแม่น้ำสองสายได้แตกแขนงออกเป็นหลายสาขา ประกอบด้วยมีคู คลอง ชื่อน้ำจำนวนมาก ต่อเชื่อมกันเป็นโครงข่ายไขแมลงมุม ก่อเกิดเป็นดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง (Mekong Delta) หรือปากแม่น้ำเก้ามังกร (Nine Dragon River Delta) ที่มีอาณาเขตขนาดใหญ่ถึง ๓๕,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร^{๒๔}

แม่น้ำเส้นล่างคือเห่ายาง ไหลผ่านเมืองเจาต็อก(Chau Doc) เมืองลองเซวียน(Long Xuyen) เมืองเกิ่นเทอ(Can Tho) แล้วลงสู่ทะเลจีนใต้ ส่วนแม่น้ำเส้นบนคือเตียนยาง ไหลผ่านเมืองซาเต็ก(Sa Dec) เมืองวินห์ลอง(Vinh Long) เมืองเบ็นเตร(Ben Tre) แตกแขนงออกเป็นหลายสาขา คือแม่น้ำเตียนยาง(Tien Giang River) แม่น้ำหมีเถาะ(My Tho River) แม่น้ำบาไลย(Ba Lai River) แม่น้ำฮามหลวง(Ham Luang River) และแม่น้ำโกเจียน(Co Chien River)^{๒๕} แล้วลงสู่ทะเลจีนใต้ในที่สุด

๒.๑.๔ ข้อมูลอุทกวิทยาของแม่น้ำโขง

(ก) ชื่อเรียกแม่น้ำโขง

แม่น้ำโขง มีชื่อเรียกหลากหลายในแต่ละประเทศ กล่าวคือ จากจุดเริ่มต้นในเขตปกครองพิเศษทิเบตเรียกว่า แม่น้ำจาคุ (Za Qu) หรือ ต้าจู (Dza Chu) แปลว่าแม่น้ำศิลา หรือแม่น้ำหิน ในประเทศจีนเรียก หลานซาง หรือ ลันก้งเจียง (Lancang Jiang) แปลว่าแม่น้ำเขียวกราก ในประเทศพม่าเรียก Meguang Myit ในประเทศ สปป.ลาว เรียก แม่น้ำของ – แม่แห่งแม่น้ำทั้งปวง ในประเทศไทย เรียกแม่น้ำโขง (Mekong) ในประเทศกัมพูชาเรียก แม่น้ำโตนเลธรึม (Tonle Thom)

^{๒๔} The Mekong Delta in brief, แหล่งที่มา : <http://www.vietnam-beauty.com/top-destinations/destination-in-the-south/24-destination-in-the-south/194-the-mekong-delta-in-brief.html>. [๑๖ ม.ค. ๒๕๕๔]

^{๒๕} Ben Tre – huge potential of ecological tourism in Vietnam, แหล่งที่มา : <http://www.vietnam-beauty.com/top-destinations/destination-in-the-south/24-destination-in-the-south/57-ben-tre-huge-potential-of-ecological-tourism-in-vietnam.html>. [๑๖ ม.ค. ๒๕๕๔].

แปลว่าแม่น้ำใหญ่ และในประเทศเวียดนามเรียก แม่น้ำก๊วลอง (Cuu Long) หรือแม่น้ำเก้ามังกร (Nine Dragon River)^{๒๖}

(ข) อันดับความยาวของแม่น้ำโขง

ความยาวแม่น้ำโขงกล่าวอ้างแตกต่างกันไป จากรายงานวิจัยของ Hiroshi Hori ชำงด้านประมาณความยาวแม่น้ำโขงไว้ ๔,๖๒๐ กิโลเมตร เอกสารวิชาการธนาคารพัฒนาเอเชียระบุความยาวแม่น้ำโขง ๔,๘๐๐ กิโลเมตร^{๒๗} ขณะที่เอกสารบางฉบับระบุความยาวแม่น้ำโขงเป็น ๔.๘๐๕ กิโลเมตร แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำยาวมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยาวเป็นอันดับที่ ๗ ของทวีปเอเชีย และยาวเป็นอันดับที่ ๑๒ ของโลก^{๒๘}

(ค) พื้นที่ลุ่มน้ำและปริมาณน้ำในลุ่มแม่น้ำโขง

ตารางที่ ๒.๑ พื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

ประเทศ	พื้นที่ทั้งประเทศ (ตารางกิโลเมตร)	พื้นที่ในลุ่มน้ำโขง (ตารางกิโลเมตร)	สัดส่วนพื้นที่ ลุ่มน้ำต่อทั้ง ประเทศ (%)	สัดส่วนพื้นที่ ลุ่มน้ำของหก ประเทศ (%)
มณฑลยูนนาน-จีน	395,000	165,000	41.0	21.0
พม่า	676,600	24,000	3.5	3.0
ไทย	513,100	184,200	35.9	23.0
สปป.ลาว	236,800	202,400	85.5	25.0
กัมพูชา	181,000	154,700	85.5	20.0
เวียดนาม	331,700	65,200	19.7	8.0
รวม	2,334,200	795,500	34.1	100.0

ที่มา : Mekong Secretariat (1988)^{๒๙}

^{๒๖} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอัครพงษ์ คำคุณ, แม่น้ำโขง ณ นครพนม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๕.

^{๒๗} Asian Development Bank (ADB), **About the Mekong : The land & its resources**, แหล่งที่มา : http://www.mrcmekong.org/about_mekong/about_mekong.htm, [๑๗ ม.ก. ๒๕๕๔]

^{๒๘} Asian Development Bank (ADB), **Impacts of climate change and development on Mekong flow regimes**, MRC Technical Paper No. 29, June 2010, p.1, แหล่งที่มา : http://www.mrcmekong.org/download/free_download/Technical_paper29-revisedNov10.pdf [๑๗ ม.ก.๒๕๕๔]

^{๒๙} Mekong Secretariat, **Perspective for Mekong Development**, Mekong Committee, Bangkok , April, 1988. อ้างใน Hiroshi Hori, **The Mekong : Environment and Development**, หน้า ๑๑.

ตารางที่ ๒.๑ แสดงพื้นที่โดยรวมทั้งประเทศ พื้นที่ในกลุ่มแม่น้ำโขง สัดส่วนพื้นที่ในกลุ่มแม่น้ำโขงต่อพื้นที่ทั้งประเทศ และสัดส่วนพื้นที่ในกลุ่มแม่น้ำโขงของทั้งหกประเทศ จะเห็นว่าประเทศ สปป.ลาว กับ กัมพูชา มีสัดส่วนพื้นที่ในกลุ่มแม่น้ำโขงสูงถึงร้อยละ ๔๕.๕ นั้นหมายความว่าประเทศทั้งสองต้องผูกพันพึ่งพาอิงอาศัยอยู่กับแม่น้ำโขงอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ทั้งทางบวกและลบเกี่ยวกับแม่น้ำโขงจะมีผลกระทบต่อสองประเทศนี้โดยตรง

แม่น้ำโขงมีพื้นที่ลุ่มน้ำรวม ๙๕๕,๕๐๐ ตารางกิโลเมตร จัดเป็นอันดับที่ ๒๑ ของโลก ในด้านความกว้างใหญ่ของพื้นที่ลุ่มน้ำ^{๓๐}

ตารางที่ ๒.๒ แสดงสัดส่วนและปริมาณน้ำ ที่ไหลออกจากแต่ละประเทศในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง จะเห็นว่าปริมาณน้ำที่ไหลมาจากกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน คือประเทศจีน และ พม่า นั้นรวมประมาณร้อยละ ๒๐ ในขณะที่น้ำไหลออกจากแม่น้ำสาขาลงสู่แม่น้ำโขงจากประเทศ สปป.ลาวนั้นมากถึงร้อยละ ๓๔ หนึ่งในสามของปริมาณน้ำทั้งหมด ประเทศ สปป.ลาว จึงเป็นประเทศที่มีบทบาทเกี่ยวกับปริมาณน้ำในกลุ่มแม่น้ำโขงมากที่สุด รองลงมาคือประเทศไทย และกัมพูชา ร้อยละ ๑๗ – ๑๘

ตารางที่ ๒.๒ ปริมาณน้ำที่ไหลออกจากประเทศในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง

ประเทศ	พื้นที่ในกลุ่มน้ำโขง (ตารางกิโลเมตร)	ปริมาณน้ำ (ล้าน ลบ.เมตร)	สัดส่วนปริมาณน้ำ ของหกประเทศ (%)
มณฑลยูนนาน-จีน	165,000	85,500	18.0
พม่า	24,000	9,500	2.0
ไทย	184,200	80,750	17.0
สปป.ลาว	202,400	161,500	34.0
กัมพูชา	154,700	85,500	18.0
เวียดนาม	65,200	52,250	11.0
รวม	795,500	475,000	100.0

ที่มา : โยธาสาร ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม – เมษายน ๒๕๕๓)^{๓๑}

^{๓๐} Asian Development Bank (ADB), **Impacts of climate change and development on Mekong flow regimes**. MRC Technical Paper No. 29. June 2010, p.1. แหล่งที่มา :

http://www.mrcmekong.org/download/free_download/Technical_paper29-revisedNov10.pdf [๑๗ ม.ก.๒๕๕๔]

แม่น้ำโขงมีปริมาณน้ำไหลลงสู่ทะเลจีนใต้เฉลี่ยประมาณ ๔๗๕,๐๐๐ ล้าน ลูกบาศก์เมตรต่อปี หรือประมาณ ๑๕,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที จัดเป็นอันดับที่ ๘ ของโลก^{๓๑} ในด้านปริมาณน้ำ

๒.๒ ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์ และภาษาของชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

๒.๒.๑ จำนวนประชากรในพื้นที่ภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

ตารางที่ ๒.๓ แสดงสัดส่วนจำนวนประชากรในพื้นที่ลุ่มน้ำต่อทั้งประเทศและต่อประเทศทั้งหกในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง จะพบว่าประเทศ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) และกัมพูชา มีสัดส่วนต่อทั้งประเทศสูงถึงร้อยละ ๙๑.๘ และ ๘๓.๓ รองลงมาคือประเทศไทยและเวียดนาม แต่เมื่อพิจารณาสัดส่วนของทั้งหกประเทศ ประเทศไทยกลับสูงที่สุดคือร้อยละ ๓๗.๘ รองลงมาคือประเทศเวียดนามร้อยละ ๓๐.๖

ตารางที่ ๒.๓ ประชากรในพื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

ประเทศ	ประชากรทั้งประเทศ (คน)	ประชากรในพื้นที่ ลุ่มน้ำโขง (คน)	สัดส่วน ประชากรลุ่มน้ำ ต่อทั้งประเทศ (%)	สัดส่วน ประชากรใน พื้นที่ลุ่มน้ำของ หกประเทศ (%)
มณฑลยูนนาน-จีน	39,000,000	9,600,000	24.6	13.0
พม่า	46,500,000	900,000	1.9	1.2
ไทย	58,800,000	28,100,000	47.8	37.8
สปป.ลาว	4,900,000	4,500,000	91.8	6.0
กัมพูชา	10,200,000	8,500,000	83.3	11.4
เวียดนาม	74,500,000	22,700,000	30.5	30.6
รวม	233,900,000	74,300,000	31.8	100.0

ที่มา : Mekong Secretariat (1988)^{๓๓}

^{๓๑} ประเสริฐ โพธิ์วีเชียร, “ความจริงของแม่น้ำโขงในวันนี้”, โยธาสาร, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม – เมษายน ๒๕๕๓) : ๔๐ – ๕๒.

^{๓๒} Asian Development Bank (ADB), **Impacts of climate change and development on Mekong flow regimes**. MRC Technical Paper No. 29. June 2010, p.1. แหล่งที่มา : http://www.mrcmekong.org/download/free_download/Technical_paper29-revisedNov10.pdf [๑๖ ม.ค.๒๕๕๔]

กล่าวโดยรวมประเทศที่ผูกพันพึ่งพาอิงอาศัยผลประโยชน์หรือได้รับผลกระทบสูงสุดจากแม่น้ำโขงทั้งในด้านของพื้นที่ ปริมาณน้ำ และประชากร คือประเทศ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) รองลงมา คือ กัมพูชา ไทย เวียดนาม และมณฑลยูนนานประเทศจีน ส่วนประเทศพม่ามีผลกระทบน้อยมาก

จำนวนประชากรทั้งหกประเทศรวมกันประมาณ ๒๒๓.๕ ล้านคน และจำนวนประชากรในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงประมาณ ๗๔.๓ ล้านคน

๒.๒.๒ กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

นักมานุษยวิทยาได้จำแนกชาติพันธุ์มนุษย์ตามลักษณะทางกายภาพไว้เป็น ๔ กลุ่มใหญ่ คือ (๑) คอเคซอยด์ (Caucasoid) มีผิวกายสีขาว (๒) มงโกลอยด์ (Mongoloid) มีผิวกายสีเหลือง (๓) นีกรอยด์ (Negroid) มีผิวกายสีดำ และ (๔) ออสตราลอยด์ (Australoid) ไม่ปรากฏเชื้อชาติเด่นชัด มีสีผิวกายคล้ำ ไม่ขาว เหลือง หรือดำ นอกจากนี้แต่ละกลุ่มยังแบ่งแยกออกไปอีกเป็นหลายกลุ่มย่อย^{๓๔}

ทางด้านภาษา ได้แบ่งเป็นกลุ่มตระกูลต่าง ๆ ที่รู้จักกันโดยทั่วไปคือ (๑) ตระกูลอินโด-ยูโรเปียน (Indo-European) พูดกันทวีปยุโรป และบางส่วนของเอเชียใต้ (๒) ตระกูลฮามิโต-เซมิติก (Hamito-Semitic) หรือ แอฟโฟร-เอเชียติก (Afro-Asiatic) พูดกันแอฟริกาและเอเชีย (๓) ตระกูลไนเจอร์-คองโก (Niger-Congo) พูดกันแอฟริกา (๔) ตระกูลชิโน-ทิเบตัน (Sino-Tibetan) หรือ ทิเบโต-ไชนีส (Tibeto-Chinese) พูดกันเอเชียตะวันออก (๕) ตระกูลไท (Tai) พูดกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (๖) ตระกูลออสโตร-เอเชียติก (Austro-Asiatic) พูดกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และตะวันออกของประเทศอินเดีย^{๓๕}

บริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือเอเชียอาคเนย์มีหลายร้อยภาษา นักภาษาศาสตร์ได้จัดกลุ่มเป็น ๕ ตระกูลภาษา^{๓๖} ดังนี้ (๑) ตระกูลออสโตร-เอเชียติก (Austro-Asiatic) (๒) ตระกูล

^{๓๓} Mekong Secretariat, **Perspective for Mekong Development**, Mekong Committee, Bangkok, April, 1988. อ้างใน Hiroshi Hori, **The Mekong : Environment and Development**, หน้า ๑๑.

^{๓๔} บุญยงค์ เกศเทศ, **วัฒนธรรมเผ่าพันธุ์มนุษย์**, (มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕ – ๓๖.

^{๓๕} สุภัทรา อรุณพิบูลย์ และคณะ, **มรดกอารยธรรมโลก**, หน้า ๑๔๐ - ๑๔๓.

^{๓๖} สุวัฒนา เลี่ยมประวัติ, **การศึกษาภาษาถิ่น-ภาษาตระกูลไท**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๔๓.

จีน-ทิเบต หรือซิโน-ทิเบต (Sino-Tibetan) (๓) ตระกูลม้ง-เย้า (Hmong-Yao) (๔) ตระกูลมาลาโย-โพลินีเซียน (Malayo-Polynesian) หรือออสโตรนีเซียน (Austronesian) (๕) ตระกูลไท (Tai)

ภาษาตระกูลออสโตร-เอเชียติก แบ่งย่อยเป็น สาขามุนดา (Munda) สาขานิโคบาร์ส (Nicobarese) สาขามอญ-เขมร (Mon-Khmer) ได้แก่ภาษามอญ เขมร จาม ญวน และชนเผ่ากลุ่มน้อยในประเทศพม่า ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม

ภาษาตระกูลจีน-ทิเบต หรือซิโน-ทิเบต หรือทิเบโต-ไชนีส ได้แก่ภาษาจีน ทิเบต พม่า และชนเผ่ากลุ่มน้อยต่าง ๆ

ภาษาตระกูลไท หรือ ไท-กะได ได้แก่ภาษาไทย ไทย ไต ลาว และชนเผ่ากลุ่มน้อยชาวไท ที่อาศัยในประเทศจีน อินเดีย พม่า เวียดนาม และ สปป.ลาว

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประกอบด้วยดินแดนสองส่วนคือผืนแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะต่าง ๆ ในทางภูมิศาสตร์จึงกำหนดให้แบ่งออกเป็น เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป (Mainland South East Asia) และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทร (Maritime South East Asia)

นักชาติพันธุ์วิทยาและมานุษยวิทยาเชื่อกันว่า มนุษย์ในชาติพันธุ์ออสตราลอยด์ (Australoid) เป็นมนุษย์กลุ่มแรกที่อพยพเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากฝั่งทะเลทางตอนใต้ของประเทศจีนปัจจุบัน ลงมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนบางส่วนของภาคพื้นทวีป แห่มมลายู และหมู่เกาะทั้งหมด และเชื่อว่ามนุษย์ในชาติพันธุ์มองโกลอยด์ (Mongoloid) อพยพลงมาจากหลังกว่าชาติพันธุ์ออสตราลอยด์

ถิ่นกำเนิดชาติพันธุ์มองโกลอยด์นั้นยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ว่ามาจากดินแดนตอนกลางของประเทศจีน จากที่ราบสูงทิเบต หรือจากเขตทุ่งหญ้าแถบประเทศมองโกเลียปัจจุบัน มนุษย์ในชาติพันธุ์มองโกลอยด์อพยพลงมาตั้งถิ่นฐานในดินแดนส่วนต่าง ๆ ของภาคพื้นทวีปโดยเฉพาะตามที่ราบลุ่มแม่น้ำสายหลัก เช่น แม่น้ำแดง แม่น้ำโขง แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำอิระวดี แม่น้ำเจ้าพระยา แต่ก็มีส่วนตั้งถิ่นฐานบนเขตที่สูงซึ่งกลายเป็นบรรพบุรุษชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ต่อมา มนุษย์ชาติพันธุ์มองโกลอยด์เหล่านี้มีการผสมผสานข้ามชาติพันธุ์อย่างสูง ดังจะเห็นได้ว่าคนพื้นเมืองในภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นมีความหลากหลายของเชื้อชาติและภาษาเป็นอย่างมาก

๓๗

การเรียกกลุ่มเชื้อชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ชาวจีนเรียกว่า ชนชาติ (Nationalities) ชาวไทยเรียกว่า ชาวเขา (Hill Tribes) ชาวลาว

^{๓๗} สุรางค์ศรี ดันเสียงสม และคณะ, *อารยธรรมตะวันออก*, (กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕๒ – ๒๕๓.

เรียกว่า ชนเผ่า ชาวตะวันตกเรียกว่า เผ่า (Tribes) กลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Group) หรือ ชนกลุ่มน้อย (Ethnic Minority)^{๓๘}

แม่น้ำโขงอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ไหลผ่านถึง ๖ ประเทศ รวมทั้งทิเบตซึ่งเป็นเขตปกครองพิเศษของประเทศจีน จึงหลากหลายด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และภาษา ประมวลโดยสังเขปได้ดังนี้

(ก) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในทิเบต

แม่น้ำโขงเริ่มต้นบนแนวเทือกเขาตังกูลาซาน ที่ราบสูงทิเบต เรียกว่า แม่น้ำจางู (Za Qu) หรือ ต้าจู (Dza Chu) ซึ่งคนทิเบตถือว่าเป็นแม่น้ำแห่งจิตวิญญาณบริสุทธิ์และศักดิ์สิทธิ์ ชาวทิเบตเป็นกลุ่มชาติพันธุ์มองโกลอยด์ มีเชื้อสายผสมกับชาติจีน มองโกล พม่า และชนชาติอัสสัมในประเทศอินเดีย ประกอบด้วยชนเผ่าที่สำคัญคือ เผ่าเมนปะ เผ่าโลปะ เผ่าเคนปะ เผ่าเซอร์ปะ และเผ่านาคี หรือ นาซิส^{๓๙} ภาษาทิเบตเป็นตระกูลจีน-ทิเบต หรือชิโน-ทิเบต หรือทิเบโต-ไชนีส

(ข) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในมณฑลยูนนานประเทศจีน

ประเทศจีนมีชนชาติต่าง ๆ อาศัยอยู่ถึง ๖๕ กลุ่ม ชนกลุ่มใหญ่ที่สุดคือชาวฮั่น ซึ่งมีประมาณ ๙๓ % ของประชากรทั้งหมด นอกจากนั้นเป็นชนกลุ่มน้อยหลายกลุ่มเช่น มุสลิม หุย ทิเบต เกาหลี รัสเซีย เป็นต้น^{๔๐}

มณฑลยูนนาน หรือ หยุนหนาน อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีน ทิศเหนือติดกับมณฑลเสฉวน (Sichuan) ทิศตะวันออกติดกับมณฑลกุ้ยโจว (Guizhou) และเขตปกครองพิเศษกวางสี (Guangxi Autonomous Region) ทิศตะวันตกเฉียงเหนือติดกับเขตปกครองพิเศษทิเบต (Tibet or Xizang Autonomous Region) ทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ติดกับพรมแดนประเทศพม่า ทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศใต้ติดกับประเทศเวียดนาม และ สปป.ลาว มีพื้นที่ประมาณ ๔๕๕,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร ประมาณ ๔ % ของพื้นที่ทั้งประเทศ และใหญ่เป็นอันดับ ๘ ของมณฑลในประเทศจีน

^{๓๘} พลับพลึง คงชนะ และคณะ, ลาว : ภูมิลักษณะลุ่มน้ำโขง ประชาชนและวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๓), หน้า ๖๗.

^{๓๙} พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, อารยธรรมพระพุทธศาสนาในทิเบต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕ – ๒๐.

^{๔๐} สุรางค์ศรี ต้นเสียงสม และคณะ, อารยธรรมตะวันออก, หน้า ๕.

มณฑลยูนนานในอดีตประกอบด้วยหลายเชื้อชาติ หลากเผ่าพันธุ์ เข้ามาแย่งชิงครองความเป็นใหญ่เหนือดินแดนนี้ นับแต่ชนชาติเชื้อสายทิเบต ชนชาติไท ไทลื้อ ชนเผ่าดั้งเดิมสมัยอาณาจักรน่านเจ้า ชาวมองโกลผู้รุกราน ชาวมุสลิมจากเอเชียกลางผู้รับช่วงการปกครองต่อจากมองโกล ซึ่งแปรกลายเป็นจีนฮ่อในกาลต่อมา ทุกวันนี้ประชากรส่วนใหญ่เป็นชนเชื้อสายจีน(ฮั่น)^{๔๑} และมีชนกลุ่มน้อย (Ethnic Minority) ๒๕ กลุ่ม ได้แก่

(๑) จ้วง-Zhuang (๒) หุย-Hui (๓) แม้ว-Miao (๔) ทิเบต-Zang (๕) เย้า-Yao

(๖) ไป๋-Bai (๗) ว้า-Wa (๘) นาคี-Naxi (๙) ดูลอง-Dulong (๑๐) ลีซุ-Lisu

(๑๑) บูลาง-Bulang (๑๒) ฮานี-Hani (๑๓) อี้-Yi (๑๔) ไต-Dai (๑๕) จิงพอ-Jingpo

(๑๖) ลาหู่-Lahu (๑๗) จินัว-Jinuo (๑๘) นู-Nu (๑๙) ปูยี-Bouyei (๒๐) शुย-Shui

(๒๑) อาปาง-Achang (๒๒) แดง-Daeng (๒๓) พุมิ-Pumi (๒๔) มองโกล-Mongol

(๒๕) แมนจู-Man

ในบรรดาชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ ชนชาติ อี้-Yi มีจำนวนมากที่สุดประมาณ ๔.๕ ล้านคน รองลงมาที่มีมากกว่า ๑ ล้านคน คือชนชาติ ไป๋-Bai ฮานี-Hani จ้วง-Zhuang และ ไต-Dai

นอกจากนี้ยังมีอีก ๔ ชนเผ่า (Ethnic People) ย่อยคือ

(๑) กูกง-Kucong (๒) มูเซอ-Musuo (๓) ไอนี-Aini (๔) สันนี่-Sani ^{๔๒}

ชนกลุ่มน้อย ชนเผ่า ทั้งหมดรวมกันแล้วประมาณ ๑๔ ล้านคน มากกว่าร้อยละ ๓๐ ของประชากรยูนนานซึ่งมีอยู่กว่า ๓๕ ล้านคน นับเป็นมณฑลที่มีชนกลุ่มน้อยมากที่สุดในประเทศจีน

(ค) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในประเทศพม่า

ประเทศพม่ามีชนพื้นเมืองต่างเผ่าพันธุ์อาศัยอยู่มากกว่า ๖๗ กลุ่ม มีภาษาหลักและภาษาถิ่นอยู่มากถึง ๒๔๒ ภาษา ชาวพม่าหรือบะหม่า (Burman) เป็นชนชาติตระกูลทิเบต-พม่า มีจำนวนมากที่สุด รองลงมาคือชนกลุ่มน้อยอีก ๖ กลุ่ม ได้แก่ ชาวมอญ(Mon) ไทใหญ่รัฐฉาน(Shan) กะเหรี่ยงหรือกะเหรี่ยง(Karen) กะฉิ่น(Kachin) ระไคน์หรือยะไข่(Rakhine) และจีน(Chin) นอกจากนี้ยังมีชาวอินเดีย และจีนอาศัยอยู่จำนวนหนึ่ง

^{๔๑} ภาณุเดช ทรงประเสริฐ, รากเหง้าอิทธิพลการเมืองจีนในอุษาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ยูเรก้า, ๒๕๕๐), หน้า ๗๕ - ๑๐๗.

^{๔๒} Yunnan Ethnic Minorities, แหล่งที่มา :

<http://www.yunnanadventure.com/YunnanOverview/Yunnan-Ethnic-Minorities.html>. [๐๗ ก.พ. ๒๕๕๔]

นักชาติพันธุ์วิทยาแบ่งชนพื้นเมืองเดิมในพม่าออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ (๑) กลุ่มทิเบต-พม่า หมายถึงชาวปะม่า ระไคน์หรือยะไข่ กะฉิ่น และ ชิน มีจำนวนคิดเป็น ๑๘ % ของประชากรทั้งประเทศ (๒) กลุ่มมอญ-เขมร ได้แก่ชาวมอญ ว้า และปะหล่าว (๓) กลุ่มชนเผ่าไท หมายถึงชาวไทใหญ่รัฐฉาน (๔) ชนเผ่ากะเหรี่ยง หมายถึงทั้งกะหิ่น และกะยาหรือกะเหรี่ยงแดง กับปะดาวน์หรือปะด่องหรือกะเหรี่ยงคอยาว^{๔๓}

จากมณฑลยูนนานประเทศจีนลงมา ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงเป็นบริเวณรัฐฉานของประเทศพม่า เป็นที่อยู่ของชาวรัฐฉานหรือไทใหญ่ เฉพาะในรัฐฉานแห่งเดียวมีชนกลุ่มน้อยไม่ต่ำกว่า ๓๐ ชนเผ่า เป็นต้นว่า เผ่าอาข่า ปะหล่าว กะฉิ่น หล่าหู่ ปะโอ ฉาน และ ว้า เป็นต้น^{๔๔}

(ง) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในประเทศไทย

ประชากรหลักของชุมชนในประเทศไทยคือกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลไท ไต หรือไท-กะได นอกจากนี้แล้ว ยังประกอบไปด้วยชาวเขา ชนเผ่า ชนกลุ่มน้อย และกลุ่มชาติพันธุ์อีกจำนวนมาก อยู่กระจัดกระจายทั่วไป แบ่งเป็นกลุ่มตามตระกูลภาษา^{๔๕} ได้ดังนี้

(๑) ตระกูลจีน-ทิเบต สาขาทิเบต-พม่า (Tibeto-Burman) ได้แก่ ลีซูหรือลีซอ (Lisu) เซอหรือลาหู่ (Lahu) ก้อ/อีก้อหรืออาข่า (Akha) กระเหรี่ยง (Karen) กะเหรี่ยงแดง กะเหรี่ยงขาว และกะหร่าง

(๒) ตระกูลออสโตร-เอเชียติก สาขามอญ-เขมร (Mon-Khmer) ได้แก่ เขมร มอญ ว้า (Wa) ละว้า(Lawa) ชาวบนหรือเนียกวล(Niakual) หรือญัฮกุร(Nyah Kur) ชาวตัก ซอง/ซอง/ฌองหรือสำเร/ซัมเร(Samre) โซ/โส้ แซก/แสก ส่วย(Souei) หรือกูย/กูย(Kuy) หรือกะตุ ข่าพรว้า ข่า ถิ่น ข่าเลิง/กะเลิง กะลอง ขมุ (Khmu) หรือข่ามู (Khamu) หรือผู้ทิ้ง/ผู้เทิง มัล (Mal) หรือถิ่น ลัวะ ไพร หรือปรัย ผีตองเหลืองหรือมราบรี (Mrabri) ยุมบรี (Yumbri)^{๔๖}

^{๔๓} นवलจันทร์ คำปิงสุ, พม่า, พิมพ์ ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลกกว้าง ๒๕๕๑), หน้า ๖๑ – ๖๖.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕ - ๒๕๖.

^{๔๕} บุญยงค์ เกศเทศ, วัฒนธรรมเผ่าพันธุ์มนุษย์, หน้า ๑๐๓ – ๑๐๔.

^{๔๖} ธิดา สาระยา, อารยธรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕๖ - ๓๐๒.

(๓) ตระกูลไท ไต หรือไท-กะได (Tai-Kadai) ได้แก่ ไทกลาง ไทโคราช ไทแอ่/ไทเบิ่ง ไทพวน ไทยวน/ไทโยนก ไทลื้อ ชาน/ฉาน/เงี้ยวหรือไทใหญ่ ชัมชัม ลาวเวียง ลาวกาว ลาวพวน ผู้ไท ไทญ้อ ไทโย้ย

(๔) ตระกูลม้ง-เย้า ได้แก่ จีน ม้งหรือแม้ว (Meo) และเย้าหรือเมี่ยน (Yao)

(๕) ตระกูลมาลาโย-โพลินีเซียน ได้แก่ มาลายู ชวน้ำ โมแกน และชนเผ่านิกริโตหรือเผ่าเงาะ ได้แก่ เขม้ง/ชานอย ชาไก และตองก่า

ชนเผ่าหรือชาวเขาในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงทางภาคเหนือที่สำคัญ^{๔๓} ได้แก่ กะเหรี่ยง มูเซอ หรือลาหู่ ลีซอหรือลีซอ เย้าหรือเมี่ยน ม้งหรือแม้ว ก้อ/อีก้อหรืออาข่า ขมุหรือข่ามู ถิ่นหรือข่าถิ่น และละว้า

ชนเผ่าหรือกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานมีจำนวนมากถึงร้อยละ ๘๕ ของประชากรรวมของทั้งภาคประมาณ ๓๐ ล้านคน เรียกรวมว่าชนเผ่าไท-ลาว หรือ ไทอีสาน ที่สำคัญได้แก่ ผู้ไท ไทญ้อ ไทโย้ย ลาวเวียง ลาวกาว ลาวพวน แสก โส้ ส่วย ข่า ขมุ ซอง ฯ

(จ) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในประเทศลาว

ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว หรือ สปป.ลาว มีประชากรประมาณ ๕ ล้านคน ประกอบด้วยหลายเชื้อชาติ หลากเผ่าพันธุ์ เรียกเป็นทางการว่า “ชนเผ่า” การจัดแบ่งชนเผ่าใน สปป.ลาวนั้นมีความสลับซับซ้อน เปลี่ยนแปลงไปตามวัตถุประสงค์ทางการเมืองการปกครองแต่ละยุคสมัย ในอดีตมีการจัดแบ่งชนเผ่าตามชื่อเรียกกลุ่มคนตามหมู่บ้านต่าง ๆ ได้เป็นจำนวน ๘๒๐ ชนเผ่า ต่อมาจัดแบ่งขึ้นใหม่ได้เป็น ๕๐๐ ชนเผ่า ต่อมาลดลงอีกเป็น ๖๘ ชนเผ่า ปัจจุบันมี ๔๗ ชนเผ่า^{๔๔} การจัดแบ่งชนเผ่าในลาวที่เป็นที่รับรู้โดยทั่วไป คือจัดแบ่งตามลักษณะภูมิประเทศได้เป็น ๓ กลุ่มใหญ่ คือ

(๑) ลาวลุ่ม คือชนเผ่าที่ตั้งถิ่นฐานอยู่เขตที่ราบหุบเขาหรือที่ราบลุ่ม มีความสูงจากระดับน้ำทะเลไม่เกิน ๘๐๐ เมตร ส่วนใหญ่อยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขา เป็นเขตที่มี

^{๔๓} สุนทรี พรหมเมศ, *ชาวเขาในประเทศไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๑ – ๓.

^{๔๔} คำแพง ทิพย์มนตรี, พลัปลึง กงชนะ และคณะ, *ลาว : ภูมิลักษณะลุ่มน้ำโขง ประชาชนและวัฒนธรรม*, หน้า ๖๗ – ๘๒.

ความอุดมสมบูรณ์และสะดวกในการคมนาคม จึงมีผู้คนอาศัยหนาแน่น ประมาณ ๖๐ – ๗๐ เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งประเทศ

ชนเผ่าลาวลุ่ม กลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไท-ลาวได้แก่ ลาว : พวน อีสาน กะเลิง โยง ฉ้อ บอ ผู้ไท : ไทดำ ไทแดง ไทขาว ไทเหนือ ไทแอค ไทเมย ไทวาด ไทแมน ไทวัง ไทก้ำ ไทกอ ไทจำ ไทปาว ไทแอ ไทโอ ไทกวน ไทแรว ไทหยา ไทแดง ไทอ่างคำ ไทพัก ไทสามแก้ว ไทเจียงคิ ไทเยื่อง ไทกะดำ ไทกะปอง ไทโซ่ง ลื้อ/กะลอม ขวน ยั้ง แสก

(๒) ลาวเทิง หรือ ลาวกลาง คือชนเผ่าที่อยู่บนที่ลาดเขาหรือที่ราบสูง ระหว่าง ๘๐๐ – ๑,๔๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ประมาณ ๒๐ – ๓๐ เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งประเทศ

ชนเผ่าลาวเทิงกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร ได้แก่ กำมู กะตาง มากอง ส่วย ละเวน ตะโอย ตะเลียง ตริ ผ่อง ละแวก กะตู ละเมด ถิ่น อาลัก โอย แงะ เจง ยาเหิน แยะ สามดาว ชิงมูน คุ่ม บิด ห่งวน สะดาง ละวี ขะแมร์ กรี

(๓) ลาวสูง คือชนเผ่าที่อยู่บนภูเขา หรือภูดอย ที่ระดับความสูงกว่า ๑,๔๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ประมาณ ๑๐ เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งประเทศ

ชนเผ่าลาวสูงกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลทิเบต-พม่า และ ม้ง-เย้า ได้แก่ ม้ง เย้า กอ พุน้อย ปะโกะ มูเซอ กูย ลีลา ฮายี ฮ่อ/ฮั่น

นอกจากนี้ ยังมีชาวเวียดนามและชาวจีนอีกจำนวนหนึ่งอาศัยอยู่ตามเมืองหลักทั่วไป

(๑) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในประเทศกัมพูชา

ประเทศกัมพูชามีประชากรกว่าสิบล้านคน เป็นชนเชื้อชาติเผ่าพันธุ์เขมรมากกว่า ๙๐ เปอร์เซ็นต์ ที่เหลือเป็นชนกลุ่มน้อย ที่มีจำนวนมากที่สุดได้แก่ชาวเวียดนาม รองลงมาคือชาวมุสลิมเชื้อสายจาม จัดเป็นหนึ่งในชนกลุ่มน้อยที่เก่าแก่ที่สุดในอินโดจีน ชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ ได้แก่ชาวจีน ไทย ลาว และไทใหญ่

เขมร์เลอหรือเขมรบน ประกอบด้วยชาวเขาเผ่าต่าง ๆ เช่น กูย พุนอง เปุรา ข่าตะพวน ข่าจราย เปือร์ และเซา^{๔๕}

^{๔๕} มัลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, หน้า ๒๑๓ – ๒๑๔.

(ข) กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาของชุมชนในประเทศเวียดนาม

ประเทศเวียดนามเป็นกลุ่มชาติพันธุ์มองโกลอยด์ ประกอบด้วย ๕๔ ชนเผ่าหรือชนกลุ่มน้อย ชนเชื้อชาติกิงห์ (King) หรือเวียด (Viet) มีจำนวนมากที่สุดประมาณร้อยละ ๘๐ ของประชากรรวมทั้งประเทศ แบ่งออกได้ถึง ๘ กลุ่มตระกูลภาษา^{๕๐} คือ

- (๑) ตระกูลเวียด-เมือง (Viet-Muong) มี ๔ ชนเผ่า คือ Chut, Kinh, Muong, Tho.
- (๒) ตระกูลไต-ไทย (Tay-Thai) มี ๘ ชนเผ่า คือ Bo Y, Giay, Lao, Lu, Nung, San Chay, Tay, Thai.
- (๓) ตระกูลมอญ-เขมร (Mon-Khmer) มี ๒๑ ชนเผ่า คือ Ba Na, Brau, Bru-Van Kieu, Cho Ro, Co, Co Ho, Co Tu, Gie Trieng, Hre, Khang Khmer, Kho Mu, Ma, Mang : M'ning, O Du, Ro Mam, Ta Oi, Xinh Mun, Xo Dang, Xtieng.
- (๔) ตระกูลม้ง-เย้า (Mong-Dao) มี ๓ ชนเผ่า คือ Dao, Mong, Pa Then.
- (๕) ตระกูลกะได (Kadai) มี ๔ ชนเผ่า คือ Co Lao, La Chi, La Ha, Pu Peo.
- (๖) ตระกูลนามขาว (Nam Dao) มี ๕ ชนเผ่า คือ Cham, Chu Ru, Ede, Gia Rai, Raglai.
- (๗) ตระกูลฮั่น (Han) มี ๓ ชนเผ่า คือ Hoa, Ngai, San Diu.
- (๘) ตระกูลตัง (Tang) มี ๖ ชนเผ่า คือ Cong, Ha Nhi, La Hu, Lo Lo, Phu La, Si La.

จะเห็นว่า แต่ละประเทศในภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง จะประกอบด้วยชนเชื้อชาติหลักกลุ่มใหญ่ อันเป็นอัตลักษณ์ของตน คือ ชาวจีนฮั่นของมณฑลยูนนานประเทศจีน ชาวพม่าหรือบะหม่าของพม่า ชาวไทยของไทย ชาวลาวลุ่มของ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) ชาวเขมรของกัมพูชา ชาวเวียดหรือกิงห์ของเวียดนาม ส่วนที่เหลือจะเป็นชนกลุ่มน้อย ชนเผ่า หรือชาวเขา รวมอีกหลากหลายมากมายชาติพันธุ์ มีชื่อเรียกทั้งแตกต่าง คล้ายคลึง และใกล้เคียงกันไป ตามตระกูลภาษาของแต่ละประเทศ อันเป็นผลจากการผสมผสานข้ามชาติพันธุ์อย่างสูงของกลุ่มชาติพันธุ์มองโกลอยด์ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งมาจากหลายเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เป็นต้นว่าการถอยร่นหนีภัยรุกรานจากมองโกลและจีน จากการทำสงครามกันเองระหว่าง พม่า ไทย สปป.ลาว กัมพูชาและเวียดนาม เพื่อแย่งชิงขยายเขตแดน แล้วกวาดต้อนผู้คนเป็นตัวประกัน เป็นทาสรับใช้ และเป็นการเพิ่มจำนวนประชากรให้ประเทศของตน นอกจากนี้ยังมีการย้ายถิ่นตามลำน้ำโขง หรือย้ายข้ามไปมาสองฝั่งโขงเพื่อแสวงหาแหล่งทรัพยากรที่เหมาะสมเพื่อการดำรงชีพ เป็นต้น

^{๕๐} Vu The Binh et al, **Vietnam Tourist Guidebook**, (Hanoi : Vietnam National Administration of Tourism, 2001), p. 24.

๒.๓ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

เนื่องจากแม่น้ำโขงไหลผ่านถึง ๖ ประเทศ รวมทั้งทิเบตซึ่งเป็นจุดกำเนิดหรือจุดเริ่มต้นของแม่น้ำโขง เพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหาจึงขอเสนอการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในแต่ละประเทศพอสังเขปดังนี้

๒.๓.๑ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในทิเบต^{๕๑}

ทิเบตได้สมญาว่าเป็นดินแดนแห่งศาสนา แนวคิดพื้นฐานของวัฒนธรรมทิเบตมีว่า “ชีวิตคือศาสนา ศาสนาคือชีวิต” ในสมัยพุทธกาล ทิเบตถือเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของชมพูทวีป อยู่ในอาณาบริเวณแคว้นโกศล สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อทำตติยสังคายนาเสร็จแล้ว มีการส่งสมณทูตออกไปประกาศพระศาสนา ๕ สาย พระมัชฌิมเถระและคณะซึ่งเป็นพระธรรมทูตสายหนึ่งเดินทางไปประกาศพระศาสนาบริเวณเทือกเขาหิมาลัย แต่บันทึกทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการสืบทอดพระพุทธศาสนาระหว่างอินเดียกับทิเบตขาดหายไประหว่าง พ.ศ. ๔๐๐ – ๘๐๐

จนถึง พ.ศ. ๕๗๖ จึงมีการนำคัมภีร์พระพุทธศาสนาและพระพุทธรูปเข้าไปในทิเบต และเจริญรุ่งเรืองใน พ.ศ. ๑๑๗๓ ยุคกษัตริย์ซองด์เซิน กัมโป ด้วยการสนับสนุนจากพระมเหสี ๒ พระองค์ซึ่งเป็นพระธิดาของกษัตริย์แห่งจีน และ เนปาล

ศาสดาเดิมของบรรพบุรุษชาวทิเบตคือ ลัทธิบอน (Bon) หรือ บอนโป (Bonpo) คือ ลัทธินิเวศนิยม ถือว่าวิญญาณสิงสถิตอยู่ในสรรพสิ่งและมีเจตภูติอยู่ในธรรมชาติและปรากฏการณ์ เหตุจากสภาพแวดล้อมภูมิประเทศและภูมิอากาศรุนแรงโหดร้าย เอื้ออำนวยให้คนจำต้องสยบต่อธรรมชาติและเกิดจินตนาการน่ากลัว เป็นภูติ ผี ปีศาจร้าย

การปะทะสังสรรค์กันด้านศรัทธา ระหว่างพระพุทธศาสนาหายานกับลัทธิบอน ทำให้พระพุทธศาสนาแบบทิเบตมีลักษณะพิเศษ คือ พุทธตันตระแบบทิเบต รู้จักกันดีในนาม นิกายลามะ (Lamaism) ลามะ แปลว่าครูผู้ชี้นำทางจิตวิญญาณ ตำแหน่งระดับสูงสุดเรียกว่า ดาไล ลามะ ซึ่งทำหน้าที่ปกครองทั้งศาสนาจักรและอาณาจักร นิกายลามะแยกเป็นนิกายที่สำคัญ คือ นิกายเนียงมา หรือหมวกแดง นิกายการ์จุหรือหมวกขาว นิกายเกลุกหรือหมวกเหลือง และนิกายซากยะ

พุทธตันตระแบบทิเบต ดำรงคงอยู่สืบเนื่องต่อมาจนถึงยุคท่านเท็นซิน คยัตโซ ดาไล ลามะองค์ที่ ๑๔ ซึ่งปกครองทิเบตนับตั้งแต่ประสูติในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ พระองค์ได้อพยพออกจาก

^{๕๑} พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, อารยธรรมพระพุทธศาสนาในทิเบต, หน้า ๒๑ - ๓๗.

ทิเบต ฟ่านก๋ออยู่ที่ธรรมศาลา ตอนเหนือของอินเดียตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ และทิเบตได้กลายเป็นเขตปกครองพิเศษ (Tibet or Xizang Autonomous Region) ของจีนนับแต่นั้นถึงปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาในทิเบตคือวิถีชีวิต ทั้งชีวิตของชาวทิเบตคือพระพุทธศาสนา แต่ละครอบครัวต้องอุทิศบุตรชายอย่างน้อย ๑ คนให้บวชเป็นพระตลอดชีวิต สภาพแวดล้อมคือพระพุทธศาสนา ทุกอนุของพื้นแผ่นดินทิเบตจะเห็นเฉพาะภาพพระพุทธศาสนา หลักธรรมที่สำคัญคือ ปรัชญาและกรุณา มंत्रะแห่งปรัชญาคือ โอม อา หูม วัชระ คुरु สิทธิ หูม มंत्रะแห่งกรุณา คือ โอม มณี ปัทเม หูม

๒.๓.๒ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในมณฑลยูนนานประเทศจีน

ตามตำนานจีนเล่าว่า พระพุทธศาสนาได้เข้าสู่ประเทศจีนตั้งแต่ ๒๑๗ ปีก่อนคริสตกาล หรือราว พ.ศ. ๓๒๖ แต่ตามที่ปรากฏหลักฐานในทางราชการ ค้นได้ว่า เมื่อ พ.ศ. ๖๐๘ (ค.ศ. ๖๕) พระจักรพรรดิมีงตี้(ฮั่นหมิงตี้) แห่งราชวงศ์ฮั่น ทรงส่งคณะทูต ๑๘ คนไปสืบศาสนา ณ เมืองโขตาน ปัจจุบันอยู่ในภาคตะวันตกเฉียงใต้ของมณฑลซินเจียงประเทศจีน ในสมัยโบราณเมืองโขตานเคยเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอินเดีย และพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่เมืองโขตานตั้งแต่ ๒๑๗ ปี ก่อนคริสตกาล หลังจากนั้น ๒ ปี คณะทูตได้กลับมายังประเทศจีนพร้อมด้วยพระภิกษุ ๒ รูป คือ พระกาศยปะ มาตังคะ กับ พระธรรมรักษะ และกัมภีร์พระพุทธศาสนาส่วนหนึ่ง^{๕๒}

พระพุทธศาสนาที่เข้าสู่ประเทศจีนเป็นแบบมหายาน ตลอดระยะเวลาร่วมสองพันปีที่ผ่านมา ต้องต่อสู้กับลัทธิศาสนาดั้งเดิมของจีนอย่างหนักคือลัทธิขงจื้อ และลัทธิเต๋า บางยุคที่ฮ่องเต้หรือกษัตริย์ศรัทธาให้ความอุปถัมภ์บำรุงก็เจริญรุ่งเรืองเป็นศาสนาประจำชาติ บางยุคก็ตกต่ำถูกเบียดเบียนทำลายล้างอย่างหนักเป็นวัฏจักรเรื่อยไป

ส่วนที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขงโดยตรงคือมณฑลยูนนานอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีน พื้นที่ภูมิประเทศมากกว่าร้อยละ ๕๐ เป็นภูเขาและที่ราบสูงเริ่มจากทิศเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือ เอียงลาดลงสู่ทิศใต้และตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้การติดต่อกับแผ่นดินใหญ่ประเทศจีนเป็นไปด้วยความยากลำบาก พระพุทธศาสนาแบบมหายานจึงแผ่อิทธิพลเข้ามาได้ไม่มากนัก แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบมอญจากพม่า และแบบลังกาวงศ์จากไทย และ สปป.ลาว เข้ามาตามลำแม่น้ำโขงเพราะพื้นแผ่นดินภูมิประเทศติดต่อกันสะดวกกว่า พระพุทธศาสนาแบบเถรวาท

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พระพุทธศาสนาในเอเชีย*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๕๒ – ๕๓.

จึงเป็นศาสนาหลักควบคู่กับคติความเชื่อดั้งเดิมยุคบุรพกาลของบรรดาชนเผ่าหรือชนกลุ่มน้อยทั้งหลาย คือลัทธินับถือผี บรรพบุรุษ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจเหนือธรรมชาติ

๒.๓.๓ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศพม่า

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนายุคแรกในพม่ายังเลือนลางอยู่ ตามตำนานฝ่ายลังกาและคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ กล่าวว่า พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งสมณทูตคือ พระโสณะ กับพระอุตตระ มาประกาศพระศาสนายังแดนสุวรรณภูมิ บางท่านสันนิษฐานว่าคือนครปฐมประเทศไทย แต่ชาวพม่า เชื่อว่าเป็น เมืองสะเทิม (Thaton) หรือ สุรัหมมาดี ของพม่า ซึ่งในสมัยนั้น เป็นอาณาจักรมอญ หรือรามัญ หรือตะเลง อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏว่า พระพุทธศาสนาได้เจริญแพร่หลายในพม่ายุคแรกนี้

หลักฐานการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศพม่า ที่ชัดเจน คือ บันทึกประวัติศาสตร์ประเทศพม่า จารึกว่า พระเจ้าโนรธามังช่อ หรือ พระเจ้านุรุทธะ (พ.ศ. ๑๕๘๘ – ๑๖๒๑) ผู้ก่อตั้งอาณาจักรแห่งแรกของพม่า ได้ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทเป็นศาสนาประจำอาณาจักรพุกาม ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๖๐๐ เป็นต้นมา

อาณาจักรพุกามได้สลายลง หลังจากการรุกรานของ กุบไลข่าน ใน พ.ศ. ๑๘๓๑ แต่พระพุทธศาสนายังคงเจริญรุ่งเรืองสืบมา จนถึงรัชกาลพระเจ้าธรรมเจดีย์ (พ.ศ. ๒๐๐๔ – ๒๐๓๕) พระพุทธศาสนายังประดิษฐานมั่นคงขึ้น ต่อมาถึงรัชกาลพระเจ้ามินดง มีการแปลพระไตรปิฎกครั้งใหญ่ มีการสังคายนาครั้งที่ ๕ ณ กรุงมันทเลย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ และจารึกพุทธพจน์ทั้ง ๓ ปิฎกกลงในแผ่นหินอ่อน ๗๒๕ แผ่น

อังกฤษได้เข้ามาแสวงอาณานิคมและมีอำนาจในพม่าเริ่มแต่ พ.ศ. ๒๓๖๘ ราชวงศ์อลองพญาได้สิ้นวงศ์ลงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ โดยกษัตริย์องค์สุดท้ายคือ พระเจ้าธีบอ เมื่อสถานการณ์โลกเปลี่ยนไป พม่าได้เอกราชกลับคืน เป็นสหภาพพม่าในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ รัฐบาลพม่าได้เป็นเจ้าภาพจัดการ ถัฎฐสังคีติ คือสังคายนาครั้งที่ ๖ ขึ้นที่กรุงย่างกุ้ง เนื่องในโอกาสฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๐^{๕๓}

๒.๓.๔ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยอาจแบ่งตามยุคตามช่วงเวลาดังนี้

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒ – ๑๘๓ .

(ก) พระพุทธศาสนาก่อนสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๓ – ๑๑)^{๕๔}

พ.ศ. ๒๑๘ พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ณ นครปาฏลิบุตร แล้วทรงส่งสมณทูตคือ พระโสณะ กับพระอุตตระ มาประกาศพระศาสนายังแดนสุวรรณภูมิ นักประวัติศาสตร์ไทยสันนิษฐานว่าได้แก่บริเวณพระปฐมเจดีย์และใกล้เคียง เพราะได้ขุดพบโบราณวัตถุรุ่นราวคราวเดียวกับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชหลายอย่าง ซึ่งถ้าเชื่อตามนี้ พระพุทธศาสนาก็เข้าสู่ประเทศไทยไม่เกิน พ.ศ. ๓๐๐ แต่บางท่าน เชื่อว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยประมาณ คริสตศตวรรษที่ ๑ หรือ ๒ คือประมาณ พ.ศ. ๕๔๔ - พ.ศ. ๗๔๓^{๕๕} ปราชญ์บางท่านเรียกพระพุทธศาสนายุคนี้ว่า เถรวาทแบบสมัยอโศก^{๕๖}

(ข) พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๕)

ทวารวดี เป็นแคว้นแคว้นหรืออาณาจักรอยู่ทางซีกตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา บริเวณเมืองอู่ทอง นครชัยศรีโบราณ และคูบัว ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นศูนย์กลางการค้าขายทางทะเล และเป็นศูนย์กลางของศิลปกรรมทวารวดีที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาเป็นแกนหลัก เช่น พระพุทธรูป ธรรมจักรศิลา ซึ่งนอกเหนือจากปรากฏตามลักษณะท้องถิ่นแล้ว ยังปรากฏลักษณะของศิลปคุปตะในอินเดียและลังกาผสมกัน ยิ่งไปกว่านั้นยังเกี่ยวกับคติทางพระพุทธศาสนาแบบมหายานอีกด้วย

หลักฐานร่องรอยศิลปกรรมทวารวดี แผ่ขยายไปทั่วทุกอาณาเขตประเทศไทย ตามลุ่มน้ำและเมืองสำคัญ เช่น อู่ทองและนครชัยศรีในลุ่มน้ำท่าจีน เมืองโบราณคูบัวในลุ่มน้ำแม่กลอง เมืองละโว้ ลุ่มน้ำลพบุรี เมืองศรีเทพ ลุ่มน้ำป่าสัก เมืองหริภุญไชยหรือลำพูน ลุ่มน้ำปิงตอนล่าง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ เมืองโบราณเสมา เมืองฟ้าแดดสงยาง เมืองกันทรวิชัย เมืองจำปาศรี ภาคใต้ ที่ไชยา สุราษฎร์ธานี เมืองยะรัง ปัตตานี และนครศรีธรรมราช

พระพุทธศาสนายุคทวารวดี เป็นแบบเถรวาทหรือหินยาน แต่จากร่องรอยสถาปัตยกรรมและประติมากรรมชี้ให้เห็นว่าได้มีการปะทะสังสรรค์ ผสมผสาน ประนีประนอมระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อต่างนิกาย ต่างลัทธิ ต่างคติ เป็นผลให้ยังคงดำรงอยู่และดำเนินต่อมา^{๕๗}

^{๕๔} ธิศา สาระยา, อารยธรรมไทย, หน้า ๓๑๑ - ๓๑๕.

^{๕๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐๕ - ๒๑๐.

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, หน้า ๑๔๒ - ๑๔๓.

^{๕๗} ธิศา สาระยา, อารยธรรมไทย, หน้า ๑๖๗ - ๑๘๕.

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เจ้าหญิงแห่งทวารวดีพระองค์หนึ่ง ทรงนามว่าพระนางจามเทวี ได้เสด็จไปครองเมืองหริภุญไชย ศิลปวัฒนธรรมอารยธรรมทวารวดีจึงแผ่ไกลขึ้นไปถึงลุ่มแม่น้ำปิง เชื่อกันว่าพระเครื่องตระกูลลพูนที่เรียกกันว่าพระรอด สร้างขึ้นในสมัยนี้^{๕๘}

พ.ศ. ๑๓๐๐ ช่วงเวลาเดียวกัน กษัตริย์แห่งศรีวิชัยในเกาะสุมาตราเรืองอำนาจ ทรงนับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายาน จึงทำให้พระพุทธศาสนาแบบมหายานแพร่เข้ามาในภาคใต้ของประเทศไทยที่อยู่ในอาณาจักรของพระองค์ และอาจแพร่ไปสู่ละโว้ และหริภุญไชย ปลายสมัยทวารวดีก็เป็นที่ เรียกพระพุทธศาสนายุคนี้ว่า มหายานแบบศรีวิชัย

(ก) พระพุทธศาสนาสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕ – ๑๘

พ.ศ. ๑๕๕๐ กษัตริย์แห่งกัมพูชา ราชวงศ์สุริยวรมันเรืองอำนาจ แผ่อำนาจเขตขึ้นมาทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางของประเทศไทย โดยมีเมืองละโว้หรือลพบุรีเป็นศูนย์กลางปกครองดินแดนแถบนี้ จึงเรียกว่าสมัยลพบุรี กษัตริย์กัมพูชาทรงนับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายาน ซึ่งได้แพร่ต่อขึ้นมาจากอาณาจักรศรีวิชัย แต่มหายานสมัยนี้ปนเปผลกับศาสนาพราหมณ์มาก ประชาชนถิ่นนี้จึงได้รับพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทที่มีอยู่เดิมกับแบบมหายานรวมทั้งพราหมณ์ที่รับมาใหม่ เรียกพระพุทธศาสนายุคนี้ว่า มหายานแบบขอม

พ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าอโนรธามังช่อ หรือ พระเจ้านันทมหาราช ทรงปราบมอญหรือรามัญรวมพม่าเข้าได้ทั้งหมด และแผ่อำนาจเขตเข้ามาถึงอาณาจักรล้านนา ล้านช้าง ทวารวดี และลพบุรี ทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกามแผ่อิทธิพลครอบงำสู่อาณาจักรประเทศไทย โดยเฉพาะทางภาคพายัพภาคเหนือหรือล้านนาที่อิทธิพลของขอมหรือกัมพูชาแผ่ขึ้นไปไม่ถึง เรียกพระพุทธศาสนายุคนี้ว่า เถรวาทแบบพุกามหรือแบบมอญ

ในคาบสมุทรทางใต้นั้น นครศรีธรรมราชได้รับพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เผยแผ่มาจากลังกา เข้ามาแทนพระพุทธศาสนาแบบศรีวิชัยที่มีอยู่เดิม และกลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งก่อนสมัยสุโขทัย เรียกว่า เถรวาทแบบลังกาวงศ์

(ง) พระพุทธศาสนาสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ – ๒๕

พระพุทธศาสนาในยุคนี้ คือ เถรวาทแบบลังกาวงศ์ ใช้พระไตรปิฎกบาลีเป็นหลัก นับถือกันมาเป็นศาสนาประจำชาติไทยจนถึงปัจจุบัน

พ.ศ. ๑๘๐๐ สมัยสุโขทัย ราชันย์ อาณาจักรพุกามและกัมพูชาเสื่อมอำนาจลงแล้ว คนไทยตั้งตัวเป็นอิสระขึ้นได้ ทางเหนือเกิดอาณาจักรล้านนา ได้ลงมาเกิดอาณาจักรสุโขทัย

^{๕๘} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๘๑.

พ.ศ. ๑๘๒๐ พ่อขุนรามคำแหงได้อัญเชิญพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราชมาประดิษฐานในอาณาจักรสุโขทัย พระพุทธรูปแบบมหายานเสื่อมสูญไป พุทธศิลป์แบบลังกาวงศ์ได้เข้ามาแทนที่

พ.ศ. ๑๘๐๒ – ๑๘๕๓ สมัยล้านนา หรือ ล้านนา ตรงกับสมัยสุโขทัย และคาบเกี่ยวเข้าไปในสมัยอยุธยาตอนต้น พระเจ้าเม็งรายครองราชย์เมืองเชียงใหม่ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบพม่า แบบพุกาม หรือแบบมอญ

พ.ศ. ๑๘๕๘ – ๑๙๒๘ พระเจ้ากือนา หรือดือนา หรือกือนาธรรมิกราช ทรงประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ในล้านนา มีการสร้างพระธาตุเจดีย์ที่วัดบุปผารามหรือวัดสวนดอก และพระธาตุคอกยสุเทพ

พ.ศ. ๑๙๓๘ – ๒๐๓๐ พระเจ้าติโลกราช โปรดอุปถัมภ์จัดการสังคายนาครั้งที่ ๑ ของประเทศไทย หรือนับต่อจากลังกาเป็นครั้งที่ ๘ ที่วัดโพธารามหรือวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ. ๑๘๕๓ – ๒๓๑๐ สมัยอยุธยา (๔๑๗ ปี) พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕ สมัยธนบุรี (๑๕ ปี) พ.ศ. ๒๓๒๕ – ปัจจุบัน สมัยรัตนโกสินทร์ (ประมาณ ๒๓๐ ปี) รวมระยะเวลากว่า ๖๖๐ ปี มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์เกิดขึ้นในประเทศไทยมากมาย ผู้วิจัยขอเว้นการนำเสนอรายละเอียดปลีกย่อยในตอนนี้

การเข้ามาของพระพุทธรูปศาสนาสุลุ่มแม่น้ำโขงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานของประเทศไทยนั้นมิได้หลายทิศทาง เป็นต้นว่า ทางทิศเหนือพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบพม่าหรือมอญหรือพุกาม และเถรวาทแบบลังกาวงศ์ จากอาณาจักรล้านนาและล้านช้างลงมาตามลำน้ำโขง ทางด้านทิศใต้พระพุทธรูปศาสนาพม่าแบบขอม จากอาณาจักรกัมพูชา ทางหนึ่งขึ้นมาทางน้ำตามลำน้ำโขง อีกทางหนึ่งขึ้นมาทางบก ผ่านแนวเทือกเขาพนมดงรัก เข้าสู่ภาคอีสานตอนล่าง ผ่านทางจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ เข้ามาตามลำน้ำสาขาของกลุ่มน้ำมูล เข้าสู่ลุ่มน้ำป่าสัก ลุ่มน้ำชี และลุ่มแม่น้ำโขงในที่สุด อารยธรรมพระพุทธรูปศาสนาพุทธทวารวดี ยุคลพบุรี และยุคอยุธยา จากลุ่มน้ำเจ้าพระยา มาตามลุ่มน้ำป่าสัก ผ่านอาณาจักรศรีเทพ เทือกเขาเพชรบูรณ์และเทือกเขาพังเหย เข้าเขตเทือกเขาแดงพญาเย็น เชื่อมต่อลุ่มน้ำชี เข้าสู่ภาคอีสานได้อีกทางหนึ่งเช่นกัน พระพุทธรูปศาสนาในลุ่มน้ำโขง ภาคอีสานของประเทศไทย จึงผสมผสานด้วย เถรวาทแบบพม่าหรือมอญหรือพุกาม มหายานแบบขอม และเถรวาทแบบลังกาวงศ์^{๕๕}

^{๕๕} จรัส พยัคฆราชศักดิ์, อีสาน ๑ ศาสนาและวรรณกรรมนิยมในท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๔), หน้า ๑ – ๕.

๒.๓.๕ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศ สปป.ลาว

ประเทศ สปป.ลาว เป็นประเทศเพื่อนบ้านที่มีความใกล้ชิดและคล้ายคลึงประเทศไทยมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องภาษา ศาสนา ศิลปและวัฒนธรรม ชนชาติลาวและไทยเป็นชนเผ่าไทหรือไตกลุ่มหนึ่ง กล่าวกันว่าเดิมอยู่ภาคเหนือของกลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียง ต่อมาร่นลงมาทางใต้ พอเข้าสู่ยุคพุทธกาลก็ร่นลงมาอีก ในพุทธศตวรรษที่ ๖ สมัยราชวงศ์ฮั่น จีนได้บุกเบิกอิทธิพลเข้ามาถึงอาณาจักรไทยอีสานลาว กษัตริย์พระองค์แรกที่นับถือพระพุทธศาสนา คือ ขุนหลวงเม้า^{๖๐} ต่อมาได้เคลื่อนย้ายลงมาทางใต้ อีก ตั้งอาณาจักรใหม่เรียกว่า อาณาจักรน่านเจ้า ซึ่งคืออาณาเขตเมืองด้าหลี่ มณฑลยูนนาน ประเทศจีนปัจจุบัน ตามกล่าวนี้ สรุปได้ว่า มณฑลยูนนานประเทศจีน ประเทศไทย และ สปป.ลาว มีบรรพบุรุษร่วมกันคือ อาณาจักรน่านเจ้า และเริ่มนับถือพระพุทธศาสนาหายานที่ได้รับอิทธิพลมาจากจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่นในพุทธศตวรรษที่ ๖ พร้อมกัน

เรื่องราวความเป็นมาของชนชาติลาวในระยะแรกเริ่มนั้น ล้วนเป็นเรื่องจากตำนานพงศาวดารหรือนิทานพื้นบ้าน ที่คละเคล้าอยู่กับอำนาจสิ่งลี้ลับ และปาฏิหารย์ของเทพดาฟ้าดิน เช่นเรื่องเกี่ยวกับพญาแถนฟ้า เรื่องเกี่ยวกับพญานาค ซึ่งเป็นที่นับถือบูชาของชาวลาวมาแต่บรรพกาล พงศาวดารกล่าวว่า ขุนลอ องค์ปฐมกษัตริย์ทรงตั้งอาณาจักรมาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๒๔๑ และมีกษัตริย์ ปกครองบ้านเมืองสืบมาถึง ๒๓ พระองค์ ก่อนที่จะถึงสมัยพระเจ้าฟ้าจุ่ม^{๖๑}

สมัยพระเจ้าฟ้าจุ่ม (พ.ศ. ๑๘๕๖ – ๑๘๑๕) พระพุทธศาสนาในประเทศ สปป.ลาว ปรากฏชัดเจนในสมัยพระเจ้าฟ้าจุ่ม ปฐมกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรลาวล้านช้างได้ทรงสถาปนาพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ที่นำเข้ามาจากอาณาจักรขอม เป็นศาสนาประจำชาติ

สมัยพระเจ้าโพธิสารราช (พ.ศ. ๒๐๖๓ – ๒๐๕๓) พระองค์ทรงรวบรวมแผ่นดินให้เป็นปึกแผ่นและทรงเป็นพุทธศาสนิกชนผู้เคร่งครัด ทรงพยายามชักจูงให้ประชาชนเลิกนับถือผีสาวเทวดา ไสยศาสตร์ การทรงเจ้าเข้าผีต่าง ๆ แต่ประเพณีการนับถือผีฟ้าผีแถนได้ฝังแน่นในชีวิตจิตใจของประชาชนมาแต่โบราณแล้ว จึงยากที่จะถอนได้ ทรงสร้างความรุ่งเรืองนานัปการให้กับราชอาณาจักรลาวล้านช้าง

ในปี พ.ศ. ๒๐๘๒ พระเจ้าโพธิสารราช เสด็จลงมาทางภาคใต้ของลาว เพื่อกระทำการสักการบูชา พระธาตุพนม ซึ่งบรรจุอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้า ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนมซึ่งชำรุดทรุดโทรมให้มีสภาพสมบูรณ์ ทรงแต่งตั้งให้ชาวข่าผู้หนึ่งเป็น พันเหือนหิน (เรือนหิน)

^{๖๐} พระเทพคิลก (ระแบบ จิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๓๘๕.

^{๖๑} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๕), หน้า ๕๕ – ๖๐.

ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าดูแลปฏิญญาการศึกษาและตกแต่งดอกไม้รูปเทียนบูชาพระธาตุ พร้อมด้วยผู้คนอีก ๕๐๐ คน (ตามตำนานอุรังคธาตุว่า ๓,๐๐๐ คน) นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา กษัตริย์หรือเจ้ามหาชีวิตลาวทุกพระองค์จะต้องเสด็จไปนมัสการพระธาตุพนมเป็นพระราชประเพณีสืบมาจนถึงสมัยพระเจ้าอนุวงศ์^{๖๒}

สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. ๒๐๕๓ – ๒๑๑๕) ทรงเป็นวีรกษัตริย์ผู้ปรีชาสามารถในการศึกสงคราม และเป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่มีศรัทธาแรงกล้า ได้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาจากนครเชียงใหม่ ทรงสร้างวัดพระแก้วและเจดีย์พระธาตุหลวงขึ้นที่นครเวียงจันทน์

สมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. ๒๑๓๖ - ๒๒๓๓) จัดเป็นยุคทองของราชอาณาจักรล้านช้าง แผ่นดินของพระองค์มีแต่ความสงบสันติและเจริญรุ่งเรือง ทรงสร้างวัดวาอารามและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จนนครเวียงจันทน์กลายเป็นศูนย์กลางในการศึกษาพระพุทธศาสนา แต่ภายหลังจากพระเจ้าสุริยวงศาสิ้นพระชนม์ ล้านช้างแตกแยกออกเป็นสามอาณาจักร โดยตกไปอยู่ภายใต้อำนาจของประเทศเพื่อนบ้านรวมทั้งจีน เวียดนาม และไทย^{๖๓}

สมัยไทยปกครอง (พ.ศ. ๒๓๒๒ – ๒๔๓๖) อาณาจักรลาวทั้งสาม ตกเป็นประเทศราชของไทยเป็นเวลา ๑๑๔ ปี นับแต่สมัยพระเจ้าตากสินมหาราช จนถึงสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ จำต้องยอมเสียดินแดนให้จักรวรรดินิยมฝรั่งเศสจำนวนมาก

สมัยจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส (พ.ศ. ๒๔๓๖ – ๒๔๘๙) ราชอาณาจักรลาวกลายเป็นแคว้นหนึ่งของสหภาพอินโดจีนมีข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศสเป็นผู้บังคับบัญชาอยู่ที่ฮานอยประเทศเวียดนาม ฝรั่งเศสขูดรีดทั้งแรงงาน เงิน ภาษีและทรัพยากรต่าง ๆ จากลาวและเวียดนามมากจนเกิดขบวนการต่อต้านฝรั่งเศสอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งฝรั่งเศสยอมจำนนในสงครามแตกหักที่เดียนเบียนฟู และต้องถอนตัวออกจากอินโดจีนอย่างสิ้นเชิงในปี พ.ศ. ๒๔๘๙

สมัยได้รับเอกราช (พ.ศ. ๒๔๘๙ – ๒๕๑๙) แม้ได้รับเอกราชแล้ว แต่ยังคงเผชิญกับปัญหาการแตกแยกอย่างรุนแรงของผู้นำ โดยฝ่ายขวามีศูนย์กลางที่นครเวียงจันทน์ได้รับการสนับสนุนจากประเทศสหรัฐอเมริกา ฝ่ายซ้ายหรือขบวนการประเทศลาวมีศูนย์กลางอยู่ที่ซำเหนือได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มประเทศสังคมนิยม เป็นการสู้รบยาวนานเกือบสองทศวรรษ จนสหรัฐฯยอมถอนทหารออกจากอินโดจีน และฝ่ายซ้ายได้สถาปนาการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เปลี่ยนชื่อประเทศเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ แม้เกิดสงคราม แต่ความสัมพันธ์ของคนลาวและคนไทยอีสานสองฟาก

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗ – ๗๘.

^{๖๓} มัลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, หน้า ๑๘ - ๒๕.

แม่น้ำโขงกลับมีความใกล้ชิดกันมาก มีการข้ามไปทำมาหากิน เที่ยวเล่น เรียนหนังสือ หรือไปงานบุญเป็นปกติเพราะพูดภาษาและมีวัฒนธรรมเดียวกัน^{๖๔}

หลังยึดอำนาจได้ รัฐบาลระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์พยายามหาทางกำจัดกวาดล้างพระพุทธศาสนาลง แต่การกระทำดังกล่าวกลับไปกระตุ้นความโกรธแค้นให้เกิดขึ้นในหมู่ชน ทำให้ต้องยกเลิกแผนการไป ปัจจุบันชนชาติลาวลุ่มในเขตลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาอื่น ๆ จะนับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลัก และปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด

๒.๓.๖ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา^{๖๕}

ดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาปัจจุบันนี้ มีวิวัฒนาการทางพระพุทธศาสนาสืบเนื่องมาตามลำดับ แบ่งเป็นยุคได้ คือ ยุคฟูนัน ยุคเจนละ ยุคมหานคร และยุคหลังมหานคร

(ก) ยุคฟูนัน (Funan หรือ Founan) หรือยุคอาณาจักรพนม หรือยุคก่อนเขมร (คริสต์ศตวรรษที่ ๑ – ๖ ตรงกับประมาณ พ.ศ. ๖๐๐ – ๑๐๕๓) มีอาณาเขตครอบคลุมภาคใต้ของประเทศกัมพูชาปัจจุบันรวมทั้งดินแดนส่วนล่างสุดของเวียดนามใต้ที่มีเมืองไซ่ง่อนเป็นศูนย์กลาง มีเมืองขึ้นคืออาณาจักรเจนละที่มีอาณาเขตต่อฟูนันขึ้นไปทางเหนือ ตรงกับกัมพูชาภาคเหนือและลาวภาคใต้ปัจจุบัน อาณาจักรที่เจริญร่วมสมัยกับฟูนันคืออาณาจักรจัมปาของพวกจาม ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกและทางเหนือของฟูนันตรงกับภาคเหนือของเวียดนามใต้ปัจจุบัน

เดิมชนพื้นเมืองของฟูนันนับถือลัทธิฮินดูและผีสงเทวดา เมื่อพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทเข้าสู่สุวรรณภูมิแล้วก็คงเผยแผ่ไปในหมู่ชนชาวฟูนันกว้างออกไปตามลำดับ แต่ในราชสำนักและชนชั้นสูงนับถือศาสนาฮินดูนิกายไศวะเป็นหลักและอาจจะนับถือพระพุทธศาสนาปะปนอยู่ด้วย ศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองอยู่คู่เคียงกันตลอดมาจนสิ้นยุค

(ข) ยุคเจนละ (Chenla) คริสต์ศตวรรษที่ ๖ – ๙ หรือพ.ศ. ๑๐๕๓ – ๑๓๔๕

เจนละ หรือเงินละ ตั้งตัวเป็นอิสระเมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และต่อมาปราบอาณาจักรฟูนันรวมเข้าเป็นดินแดนในอาณาจักรเจนละได้ในปี พ.ศ. ๑๑๗๐ ถือว่าเป็นการเริ่มต้นอาณาจักรขอมกษัตริย์เจนละในระยะต้นนับถือศาสนาฮินดูนิกายไศวะเป็นหลัก

สมัยพระเจ้าอโศกนรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๑๕๔ – ๑๑๘๒) ทรงย้ายเมืองหลวงจาก เสธฐปุระบริเวณเชิงเขาวัฏฏในแขวงจำปาศักดิ์ของลาว ลงไปตั้งอยู่ที่ สมโบรีไพรกุก ทางตอนเหนือของก่าปง

^{๖๔} สุวิทย์ ชีรสอวัต, ประวัติศาสตร์ลาว 1779 – 1975, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๑๓ – ๔๒๕.

^{๖๕} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, หน้า ๒ – ๓๗.

ชมในเขตกัมพูชา เปลี่ยนชื่อเมืองหลวงใหม่เป็น อีสานปุระ ศาสนาฮินดูมีความรุ่งเรืองเฟื่องฟูกว่า
พระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๑๒๔๕ อาณาจักรเจนละหรือเงินลาเกิดการแตกแยกเป็น ๒ ฝ่าย

ฝ่ายเหนือเรียกว่า เจนละบก (Land Chenla) มีอาณาเขตอยู่ทางลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง
เมืองหลวงอยู่ที่ สมโบรไพรกุก แต่มีนักโบราณคดีบางท่านมีความเห็นว่าน่าจะอยู่แถบแม่น้ำมูล
ตอนล่าง คือบริเวณปากเซหรือจำปาศักดิ์

ฝ่ายใต้เรียกว่า เจนละน้ำ (Water Chenla) มีอาณาเขตอยู่ทางลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างและ
ติดต่อกับชายทะเล มีเมืองหลวงอยู่ที่ วยารปุระ

(ก) ยุคพระนคร หรือยุคมหานคร (Angkor) พ.ศ. ๑๓๔๕ – ๑๕๑๕

ยุคพระนคร หมายถึงยุคที่นครวัด นครธม เป็นเมืองหลวงของกัมพูชา เป็นยุคที่อารย
ธรรมขอมเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด เป็นมหาอาณาจักรยิ่งใหญ่ ในยุคนี้พระพุทธศาสนาแบบมหายาน
เจริญรุ่งเรืองคู่เคียงกับศาสนาฮินดูและผสมผสานเข้าด้วยกัน ส่วนพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทเป็น
ที่นับถืออยู่ในหมู่ประชาชนทั่วไป อาจกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทอยู่กับประชาชน
แบบมหายานและฮินดูอยู่กับราชสำนัก แต่ทั้งสามลัทธิศาสนาอยู่ร่วมกันโดยสงบสุข

พ.ศ. ๑๓๔๕ นับเป็นจุดเริ่มต้นของยุคพระนคร อาณาจักรเจนละทั้งสองได้สิ้นสุดลง
และมีอำนาจของอาณาจักรกัมพูชา หรือกัมพูชาก็ขึ้นมาแทนโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ พระองค์
ทรงนับถือศาสนาฮินดูลัทธิวิหระ คือนับถือพระนารายณ์กับพระอิศวรรวมกัน

พ.ศ. ๑๖๕๖ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ขึ้นครองราชย์ ทรงได้นามว่าเป็นกษัตริย์ผู้มีอำนาจ
เข้มแข็งที่สุดในประวัติศาสตร์เขมร ทรงแผ่ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางถึงไทยภาคเหนือ
ภาคกลางจดพม่า ภาคใต้ถึงอ่าวบ้านดอนสุราษฎร์ธานี ทางตะวันออกจดขอบปากแม่น้ำแดงใน
แคว้นดั่งเกีย ทรงสร้างนครวัดอันได้ชื่อว่าเป็นศาสนสถานที่ใหญ่ที่สุดในโลก

พ.ศ. ๑๖๒๔ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงเป็นพุทธศาสนิกชนใน
นิกายมหายานที่มีศรัทธาแรงกล้า ทรงส่งเสริมพระพุทธศาสนาแบบมหายานจนเจริญแพร่หลาย ทำ
ให้การบูชาพระสิวะและพระวิษณุเสื่อมลงไป ทรงสร้างนครธม ปราสาทบาบูน ปราสาทตาพรหม
และปราสาทวิหารอีกหลายแห่ง

พ.ศ. ๑๖๓๓ ปลายสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้
แพร่หลายสู่คาบสมุทรมอินโดจีนตอนกลางรวมถึงอาณาจักรกัมพูชาด้วย และประชาชนชาวเขมรก็
ยอมรับนับถือทั่วไปอย่างรวดเร็ว

(ง) ยุคหลังพระนคร พ.ศ. ๑๙๑๕ – ปัจจุบัน

ยุคหลังพระนครนี้ กัมพูชาผจญสงครามกับไทยบ้างเวียดนามบ้าง แย่งชิงราชสมบัติทำสงครามภายในกันเองบ้าง ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยบ้าง ของเวียดนามบ้าง จนกระทั่งกลายเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ และตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ตราบถึง พ.ศ. ๒๔๘๗ จึงได้เอกราชกลับคืน และเรียกชื่อประเทศว่า พระราชอาณาจักรกัมพูชา

พระพุทธศาสนาหลังยุคพระนครคล้ายกันมากกับในประเทศไทยทั้งในด้านสังคมชนบท และวัฒนธรรมประเพณี พระสงฆ์ได้รับความเคารพอย่างสูงจากประชาชน ทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์ ทั้งนี้เพราะส่วนมากเป็นคหิที่เผยแพร่หรือนำเอาไปจากประเทศไทย

ต่อมาพระราชอาณาจักรกัมพูชาเปลี่ยนเป็นสาธารณรัฐเขมร ใน พ.ศ. ๒๕๑๓ บ้านเมืองผจญศึกสงครามกลางเมืองมาโดยตลอด จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๘ ฝ่ายเขมรแดงเข้ายึดครองได้ทั้งหมด และเปลี่ยนการปกครองเป็นระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เปลี่ยนชื่อประเทศใหม่เป็นกัมพูชาประชาธิปไตย

นับจากกองกำลังฝ่ายเขมรแดงเข้ายึดครองในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เป็นมิลิแทเรียลยุคที่เรียกกันว่า ปิสูนย์ พระพุทธศาสนาถูกเหยียบย่ำกลายเป็นสิ่งต้องห้าม ถูกกวาดล้างโดยสั่งปิดวัดทั้งหมด ห้ามสักการะบูชา ทำสมาธิ หรือจัดงานเทศกาลทางศาสนาอย่างเด็ดขาด พระสงฆ์ถูกจับสึกเปลี่ยนไปใส่ชุดขาวนา แล้วถูกส่งตัวให้ไปทำงานในท้องทุ่ง พระชั้นผู้ใหญ่ระดับเจ้าอาวาสถูกลากออกมาฆ่าทิ้ง พระพุทธรูป พระไตรปิฎก และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาถูกนำไปเผาทิ้งน้ำ และทุบทำลายจนสิ้น องค์พระสงฆ์ถูกทำลายอย่างราบคาบ วัดวิหารถูกเปลี่ยนเป็นคลังเก็บเสบียงหรือโรงงานหรือใช้เป็นคุกกับลานประหารชีวิต ชาวกัมพูชาประมาณหนึ่งในห้าของจำนวนประชากรถูกสังหาร รวมทั้งพระภิกษุสงฆ์เกือบ ๖๐,๐๐๐ รูป เป็นโศกนาฏกรรมอันน่าสลดใจอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกัมพูชา เป็นตำนานทุ่งสังหาร ที่ประวัติศาสตร์โลกต้องจารึกไปอีกนานแสนนาน

เมื่อรัฐบาลเขมรแดงถูกโค่นล้มในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ รัฐบาลชุดใหม่ของกัมพูชาได้ทำทุกวิถีทางเพื่อฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาติขึ้นใหม่ และสิ่งแรกที่ทำคือการฟื้นฟูศาสนา เปิดวัดวาอารามขึ้นใหม่ ยกเลิกคำสั่งห้ามการปฏิบัติศาสนกิจและการจัดงานเทศกาลทางศาสนา ส่งผลให้พระพุทธศาสนาในกัมพูชากลับฟื้นตัวขึ้นได้อย่างรวดเร็ว^{๖๖}

^{๖๖} มัลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, หน้า ๖๑ – ๖๘.

๒.๓.๓ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศเวียดนาม

ดินแดนประเทศเวียดนามปัจจุบัน สมัยเป็นอาณานิคมฝรั่งเศสแบ่งออกเป็น ๓ อาณาเขต คือ ๑) ตังเกี๋ย (Tongking) ได้แก่ ภาคเหนือ แผ่นดินกว้างตอนบนบริเวณลุ่มแม่น้ำแดง ๒) อานัม (Annam) ได้แก่ ภาคกลาง แผ่นดินแคบยาวทอดตามฝั่งทะเลตอนกลาง ๓) โคชินจีน (Cochin China) ได้แก่ ภาคใต้ แผ่นดินส่วนล่างทั้งหมดบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง อาณาเขตทั้งสามนี้เทียบได้กับอาณาจักรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในตอนเริ่มต้นประวัติศาสตร์ คือ ภาคเหนือหรือตังเกี๋ยและตอนบนของอานัมเป็นอาณาจักรอานัมซึ่งได้เจริญต่อมาเป็นประเทศเวียดนาม ส่วนภาคกลางตอนล่างของอานัมเป็นอาณาจักรจัมปา และภาคใต้หรือโคชินจีนเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรฟูนันแห่งกัมพูชา อาณาจักรอานัมมีอารยธรรมแบบจีน ส่วนจัมปากับฟูนันมีอารยธรรมแบบอินเดีย^{๖๓}

อาณาจักรอานัม มีประวัติศาสตร์ยาวนานเริ่มแต่สังคมยุคโบราณเมื่อประมาณ ๒๕๐๐ ปี ที่สามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำแดงเรียกว่า อาณาจักรวันลาง (Van Lang) ต่อมากลายเป็นอาณาจักรเอีวหลาก (Au Lac) ประวัติศาสตร์เวียดนามเป็นประวัติศาสตร์แห่งการถูกรุกราน ถูกครอบครอง และถูกข่มขี่ กดขี่ เป็นประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้และสงคราม นอกจากถูกผนวกและครอบครองอย่างสิ้นเชิง โดยราชวงศ์ฮั่นของจีนในปี พ.ศ. ๔๓๓ (๑๑๑ ปีก่อนคริสต์ศักราช) เป็นเวลากว่า ๑,๐๐๐ ปีแล้ว ยังถูกครอบครองและครอบงำโดยฝรั่งเศส นับแต่ช่วงเวลาที่ตกเป็นอาณานิคมมหาอำนาจฝรั่งเศส ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๐๑ จนถึงปีที่ยกกองทัพฝรั่งเศสพ่ายแพ้ที่เดียนเบียนฟูในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ ต่อจากนั้นต้องสู้รบในสงครามเวียดนามกับมหาอำนาจสหรัฐอเมริกาอีก นับแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๙ จนถึงชัยชนะท้ายสุดในปี พ.ศ. ๒๕๑๙^{๖๔}

อาณาจักรจามหรือจัมปา (Champa) นักประวัติศาสตร์จีนเรียกว่า หลินหยีหรือหลินอี้ (Lin Yi) คืออาณาจักรของพวกจาม เป็นชนเชื้อชาติมาลาโย-โพลินีเซียน เป็นชาวทะเล เชี่ยวชาญการเดินเรือค้าขายและการประมง มีวัฒนธรรมคล้ายกับฟูนันเพราะได้รับอิทธิพลจากอินเดียเช่นเดียวกัน สมัยพระเจ้าภัทรวรมันซึ่งครองราชย์อยู่ในราว พ.ศ. ๙๒๐ ทรงสร้างมีเซิน (My Son) ศาสนจักรศักดิ์สิทธิ์ของฮินดูนิกายไศวะ อาณาจักรจัมปาต้องทำสงครามแย่งชิงเขตแดนกับจีนซึ่งครอบครองเวียดนามอยู่ทางตอนบนและกับเจนละกัมพูชาทางทิศตะวันตกอยู่เสมอ จากบันทึกจดหมายเหตุของจีนแสดงหลักฐานว่าพระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานในอาณาจักรจัมปาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๘ จากบันทึกของหลวงจีนอี้จิง สมัยราชวงศ์ถังของจีนซึ่งเดินทางสืบพระศาสนาไปกลับระหว่างจีน

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พระพุทธศาสนาในเอเชีย*, หน้า ๒๑๖ – ๒๑๗.

^{๖๔} Vu The Binh et al, *Vietnam Tourist Guidebook*, pp. 14 - 21.

และอินเดียผ่านภูมิภาคนี้ระหว่าง พ.ศ. ๑๒๑๔ - ๑๒๓๘ กล่าวว่าหลินอี้เป็นประเทศหนึ่งที่นับถือพระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๑๔๕๐ สิ้นยุคสมัยราชวงศ์ถังของจีน ชาวอานัมได้โอกาสยกกองทัพเอกราชประกาศอิสรภาพจากจีนใน พ.ศ. ๑๔๘๑ (ค.ศ. ๙๓๘) จากนั้นก็ขยายดินแดนลงมาทางใต้กลายเป็นกลุ่มสงครามกับอาณาจักรจัมปาและเข้าครอบครองดินแดนของจัมปาจนหมดในที่สุด ใน พ.ศ. ๒๒๖๓ ชาวจามส่วนใหญ่ถูกกลืนทั้งเชื้อชาติวัฒนธรรมและกลายมาเป็นชนกลุ่มน้อยและนับถือศาสนาอิสลามเหลืออยู่ในภาคกลางและใต้ของเวียดนามประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน และในกัมพูชาประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ คนและถูกเขมรแดงสังหารเกือบสิ้นในมิลลennium พ.ศ. ๒๕๑๘ - ๒๕๒๑

พระพุทธศาสนาในเวียดนามจะเป็นแบบมหายาน ผสมผสานกับลัทธิขงจื้อและลัทธิเต๋า ซึ่งได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากจีนผนวกกับคติความเชื่อธรรมเนียมการเซ่นไหว้บูชาวิญญาณบรรพบุรุษเข้าด้วยกัน ในทศวรรษชาวเวียดนามแล้ว พระพุทธศาสนาแบบมหายานมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับลัทธิขงจื้อ ซึ่งเป็นระบบจริยธรรมพื้นฐาน ลัทธิเต๋าเป็นระบบปรัชญาที่เน้นแนวคิดเรื่องความกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวกับจักรวาลของมนุษย์ หลักพื้นฐานของความเชื่อทั้งสามสายนี้ไม่ขัดแย้งกัน จึงสามารถหลอมรวมเข้าด้วยกันได้เป็นอย่างดีในทางปฏิบัติ จนกลายมาเป็นที่รู้จักกันในนามโตนยาวหรือศาสนาสามเกลียว^{๖๕}

กล่าวโดยรวมพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงหลังพุทธกาลนับแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ดำรงคงอยู่สืบสานต่อเนื่องมามากกว่าสองพันปี สภาพภูมิทัศน์ที่ปรากฏจากอดีตถึงปัจจุบันที่เห็นและเป็นอยู่ บนสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงจากทิเบตเหนือสุด ผ่านมณฑลยูนนาน ประเทศจีน พม่า ไทย สปป.ลาว กัมพูชาลงมาจรดเวียดนามใต้ ล้วนคาราคาซังเรื่องราวมากมายไปด้วยสถูปเจดีย์ ปูนียสถาน วัดวาอาราม โบสถ์และวิหารฯ บรรดาศาสนสถาน ศาสนวัตถุ เหล่านี้เป็นประจักษ์พยานอย่างดี ชี้ชัดแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีชีวิตจิตวิญญาณ ความเชื่อและพิธีกรรมของผู้คนทั้งหลายในภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงนี้

๒.๔ ชุมชนภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงกับองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศ

ดังได้กล่าวมาแต่ต้นว่า แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสากล ร่ำรวยด้วยทรัพยากรธรรมชาติหลากหลายด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และภาษา จึงเป็นที่สนใจของประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่ต้องการเข้ามาครอบครองดินแดนแห่งนี้ รวมทั้งอีกหลายองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศต้องการเข้ามามีบทบาทนับแต่อดีตถึงปัจจุบัน เพื่อความสมบูรณ์ของงานวิจัยจึงขอลำถึงพอสังเขปดังนี้

^{๖๕} มัลลิกา พงศ์ปริตร, ลาวและกัมพูชา, หน้า ๖๕.

๒.๔.๑ การเข้ามาของนักล่าอาณานิคม

พ.ศ. ๒๔๐๑-๒๔๐๔ นายองรี มูโอด์ (Henri Mouhot) นักธรรมชาติวิทยาชาวฝรั่งเศส เดินทางเข้ามาโดยการสนับสนุนของราชสมาคมภูมิศาสตร์และสมาคมสัตววิทยาแห่งลอนดอน เพื่อสำรวจดินแดนสยาม ลาวและกัมพูชา เขามาถึงกรุงเทพฯ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๐๑ เขาท่องเที่ยวตามแม่น้ำเจ้าพระยาจากกรุงเทพฯ ขึ้นบกที่สระบุรี เดินเท้าผ่านป่าทึบของดงพญาเย็นเข้าสู่ที่ราบสูงโคราช เดินเท้าต่อไปยังชัยภูมิ เข้าสู่เมืองเลย เลียบเข้าเวียงจันทน์ จากนั้นก็มุ่งไปเมืองปากลายแล้วลัดเลาะป่าขึ้นไปถึงเมืองหลวงพระบาง เขาเริ่มป่วยหนักจากไข้ป่าและเสียชีวิตลงในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ ในวัย ๓๕ ปี บันทึกการเดินทางของเขาได้รับการตีพิมพ์ทั้งภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส เปิดเผยถึงความลึกลับมหัศจรรย์ของโลกตะวันออกได้ทำให้เขมร นครวัด นครธมและอินโดจีนกลายเป็นดินแดนที่ฝรั่งเศสค้นหาตื่นตาตื่นใจถึงขั้นมีวลีที่ว่า “ได้เห็นนครวัดก่อนจึงนอนตายตาหลับ (See Angkor and Die)” ภายหลังการตายของนายองรี มูโอด์ ประเทศเวียดนามได้หรือโคชินไชน่า และกัมพูชาก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส

พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๑๑ กระทรวงทหารเรือร่วมกับกระทรวงการต่างประเทศของฝรั่งเศสส่งนายคูดาร์ เดอ ลาเกร (Doudart de Lagree) ผู้แทนของฝรั่งเศสในเวียดนามใต้ พร้อมทั้งนายทหารฟรานซิส การ์นิเยร์ (Francis Garnier) นายแพทย์ นักพฤกษศาสตร์ นักธรณีวิทยา ศิลปิน วาดภาพ และช่างภาพ สำรวจทวนแม่น้ำโขงขึ้นไปจนถึงสิบสองปันนาถึงเมืองด้าหลี่ มณฑลยูนนาน ผลการสำรวจพบว่าแม่น้ำโขงมีเกาะแก่งสาหัสมากมาย กระแสน้ำเชี่ยวกรากไม่เหมาะสมจะใช้เป็นเส้นทางเดินเรือได้ อย่างไรก็ตามภายหลังการสำรวจทำให้ฝรั่งเศสขยายอาณานิคมด้วยการยึดสิบสองปันนา และมณฑลบุรพาหรือศรีโสภณ เสียมราฐ พระตะบอง จากสยามประเทศในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ หรือวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒^{๓๐}

๒.๔.๒ คณะกรรมการแม่น้ำโขง (Mekong Committee - MC)

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ (ค.ศ. ๑๙๕๗) โดยการสนับสนุนจากสหประชาชาติ ประเทศในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ได้แก่ ประเทศไทย กัมพูชา สปป.ลาว และ เวียดนามได้ลงนามในปฏิญญาความร่วมมือ พ.ศ. ๒๕๐๐ จัดตั้งองค์กรประสานงานกลางขึ้น ชื่อว่า “คณะกรรมการประสานงานสำรวจแม่น้ำโขงตอนล่าง” หรือ “คณะกรรมการแม่น้ำโขง” หรือ “คณะกรรมการพัฒนาลุ่มแม่น้ำ

^{๓๐} แม่น้ำโขง ฤกษ์ ชัย อยุธยา, “ตามรอยนักสำรวจ”, เส้นทางสีเขียว, ฉบับที่ ๒๖ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๖ - ๑๐.

โขงตอนล่าง” ได้ทำการออกแบบและสนับสนุนการสร้างเขื่อน ทั้งเขื่อนในตัวแม่น้ำโขง และแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขงในประเทศลาว ไทย เวียดนาม และเขมร^{๓๑}

ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๓ – ๒๕๒๐ การดำเนินงานของคณะกรรมการแม่น้ำโขงได้หยุดชะงักลง เนื่องจากเกิดสงครามอินโดจีน จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๑ คณะกรรมการแม่น้ำโขงนี้ได้ถูกแทนที่โดย “คณะกรรมการประสานงานเพื่อการสำรวจแม่น้ำโขงชั่วคราว”

๒.๔.๓ คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง (Mekong River Commission - MRC)

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ด้วยการสนับสนุนจากสหประชาชาติ ประเทศลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ๔ ประเทศเดิม คือ ไทย สปป.ลาว กัมพูชา และเวียดนาม ได้ร่วมกันลงนามในความตกลงว่าด้วยความร่วมมือเพื่อการพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขงอย่างยั่งยืน เมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อที่จะร่วมมือกันอย่างสร้างสรรค์ เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพื่อใช้ประโยชน์ และจัดการทรัพยากรน้ำและทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องในแม่น้ำโขง และเปลี่ยนชื่อเป็น “คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง” ได้กำหนดบทบาทของตนเองไว้ในฐานะตัวเร่งและผู้นำพาประเทศและประชาชนในลุ่มแม่น้ำโขงไปสู่ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ ความเท่าเทียมทางสังคม และสิ่งแวดล้อมที่ดีของลุ่มแม่น้ำโขง

๒.๔.๔ ความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Greater Mekong Sub-region Economic Cooperation - GMS)

ธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย (Asian Development Bank – ADB) เป็นผู้ริเริ่มและส่งเสริมให้ประเทศในลุ่มแม่น้ำโขง ๖ ประเทศคือ จีน (ตอนใต้) พม่า สปป.ลาว ไทย กัมพูชา และ เวียดนาม ได้เข้ามา ร่วมมือกันในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ แรกเริ่มนั้นธนาคารพัฒนาแห่งเอเชียเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือทางด้านเทคนิค ศึกษาความเป็นไปได้ในการสร้างโครงการพัฒนาต่าง ๆ ร่วมกัน ได้มีการกำหนดโครงการในแต่ละภาคส่วนไว้เป็นจำนวนมาก โดยได้กำหนดภาคเศรษฐกิจที่จะมีความร่วมมือกันที่สำคัญได้แก่ การคมนาคมขนส่ง พลังงาน สิ่งแวดล้อม การค้า การลงทุน การท่องเที่ยว โทรคมนาคมและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์^{๓๒}

^{๓๑} ประสิทธิ์ หวานเสร็จ, “การบริหารจัดการระบบลุ่มน้ำ และลุ่มน้ำโขงในส่วนของประเทศไทย”, โยธาสาร, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม – เมษายน ๒๕๕๓) : ๒๖.

^{๓๒} Asian Development Bank, Economic Cooperation in the Greater Mekong Subregion: Facing The Challenges, Manila: ADB. 1996, p. 4. อ้างใน สุกัลยณัฏ์ กาญจนุนดี, ADB/GMS-MRC-ACMECS : หนทางข้างหน้า และสิ่งท้าทายในการพัฒนาลุ่มน้ำโขง, หน้า ๒๔. แหล่งที่มา : <http://www.indochinapublishing.com/research/> [๑๕ ส.ค. ๒๕๕๓].

๒.๔.๕ กลุ่มความร่วมมือทางยุทธศาสตร์เศรษฐกิจ อิระวดี เจ้าพระยา แม่โขง
(Ayeyawady - ChaoPhraya - Mekong Economic Cooperation Strategy - ACMECS)

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ได้มีการประชุมสุดยอดผู้นำ ๔ ชาติที่ประเทศพม่า เพื่อสร้างกรอบความร่วมมือมีชื่อเรียกว่า “ความร่วมมือทางยุทธศาสตร์เศรษฐกิจ อิระวดี เจ้าพระยา แม่โขง” จากนั้นอีกหนึ่งปีถัดมา ได้มีการเชิญประเทศเวียดนามเข้าร่วมโครงการ จึงทำให้กรอบความร่วมมือดังกล่าวนี้มี สมาชิก ๕ ประเทศด้วยกัน คือ พม่า ไทย สปป.ลาว กัมพูชา และเวียดนาม

กรอบความร่วมมือ ACMECS เป็นกรอบความร่วมมือย่อย ซึ่งซ้อนอยู่ในกรอบความร่วมมือใหญ่อื่นที่คล้าย ๆ กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรอบความร่วมมืออนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่และสาขาของความร่วมมือมากกว่า

๒.๕ ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงบนกระแสความเปลี่ยนแปลงปัจจุบัน

แม่น้ำโขงคือสายน้ำแห่งชีวิตหล่อเลี้ยงชุมชนสองฝั่งลำน้ำรวมแล้วไม่น้อยกว่า ๗๐ ล้านคน แม่น้ำโขงหลากหลายทางชีวภาพอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้แร่ธาตุและปลาน้ำจืดนานาพันธุ์ ผู้คนชุมชนหลากหลายเชื้อชาติหลายเผ่าพันธุ์ต่างภาษาเหล่านี้อาศัยลำน้ำโขงเป็นแหล่งอาหารทำประมงดำรงชีพด้วยการหาปลา เป็นที่พำนักพักพิง คมนาคม ท่องเที่ยว สัตว์จรไปมาค้าขาย อาศัยน้ำโขงในการชลประทาน การกสิกรรมและเกษตรกรรมนับแต่ยุคบุรพกาลเรื่อยมา ถึงวันนี้วิถีชีวิตกำลังถูกขับเคลื่อนให้เปลี่ยนแปลงไปตามความผันแปรของสายน้ำแม่โขง

หลายทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีความพยายามพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขง โดยแต่ละประเทศที่มีอธิปไตยเหนือลำน้ำโขง ทั้งที่โดยศักยภาพตนเองตามลำพัง หรือโดยได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรความร่วมมือระหว่างประเทศด้วยการสนับสนุนเงินทุนกู้ยืม เป็นที่ปรึกษา ให้ความรู้ วิชาการ เทคโนโลยีสมัยใหม่ตลอดจนการบริหารจัดการ ต่างผลักดันให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาในเขตพื้นที่ของแต่ละประเทศ โครงการเหล่านั้น เน้นที่การก่อสร้างสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนนเพื่อการคมนาคมและขนส่ง ฝ่ายหรือเขื่อนกั้นน้ำเพื่อกักเก็บน้ำอุปโภคบริโภค และเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าตอบสนองอุปสงค์การใช้พลังงานไฟฟ้าที่เพิ่มพูนไร้ขีดจำกัด แต่ดูเหมือนว่าการพัฒนากระแสหลักตามแนวระบอบทุนนิยมและวัตถุนิยมเหล่านั้นที่ให้ความสำคัญและเน้นที่ผลตอบแทนคุ้มค่าทางเศรษฐกิจและสังคมแต่ละเลย มองข้ามและไม่เห็นความสำคัญของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม กลายเป็นการพัฒนาที่ถูกคามระบบนิเวศของลุ่มน้ำส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีพและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนในลุ่มแม่น้ำโขง

ที่กล่าวขวัญและวิพากษ์วิจารณ์กันมากคือผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำในลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนในมณฑลยูนนานประเทศจีน รวมทั้งการสร้างเขื่อนในลุ่มแม่น้ำโขง

ตอนล่าง และลำน้ำสาขาในประเทศไทย สปป.ลาว กัมพูชา และเวียดนามในทศวรรษที่ผ่านมาและกำลังจะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้

การระเบิดเกาะแก่งในแม่น้ำโขงเพื่อการเดินเรือและขนส่งทางน้ำ จากมณฑลยูนนาน ประเทศจีนผ่านบริเวณสามเหลี่ยมทองคำอำเภอเชียงแสนจังหวัดเชียงรายประเทศไทย ถึงเมืองหลวงพระบางประเทศ สปป.ลาวนั้นคืออีกหนึ่งมูลเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดผลกระทบโดยตรงกับชุมชนในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างท้ายน้ำเป็นอย่างมาก

ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ กระแสสังคมโลกกำลังอ่อนไหวหันเหจากกับ สถานะการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศของโลกที่ร้อนขึ้น จึงเป็นอีกมูลเหตุหนึ่งที่ได้ร่วมกันกระหน่ำซ้ำเติม ให้วิกฤตแม่น้ำโขงเพิ่มองศาความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ประจักษ์พยานเห็นเด่นชัดคือปรากฏการณ์เกิดน้ำท่วมอย่างฉับพลันในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ และในทางตรงกันข้าม เกิดภาวะภัยแล้ง เมื่อหน้าแล้ง ต้นปี พ.ศ. ๒๕๕๓ ที่ผ่านมาน้ำในแม่น้ำโขงแห้งขอด ระดับน้ำลดลงต่ำสุดเป็นสถิติใหม่ในรอบหลายทศวรรษ ถึงขนาดพระธาตุหล้าหนอง จังหวัดหนองคาย โผล่พ้นน้ำ เป็นพระธาตุกลางน้ำ หลังจากที่ได้จมลงกลางลำแม่น้ำโขงตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๕๐ กว่า ๑๖๑ ปีล่วงแล้ว

ผลกระทบเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมในปัจจุบัน คือ ระดับน้ำในลำน้ำโขงเกิดความผันผวนไม่ขึ้นลงตามธรรมชาติตามฤดูกาล กระแสน้ำไหลเชี่ยว เกิดการพังทลายของตลิ่ง เกิดผลกระทบต่อพันธุ์ปลา และ เศรษฐกิจ สังคม คนหาปลา รวมทั้งผลกระทบต่อการทำเกษตรริมโขง ฯ

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นชุมชนหลากหลายภาษาหลายชนชนเผ่าดังกล่าวมาแล้ว เป็นสังคมชนบทล้าหลัง สังคมเกษตรกรรมที่ยากจน ซึ่งต่อมาบางส่วนได้พัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมืองตามชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่สองริมฝั่งแม่น้ำโขงและลุ่มน้ำสาขา จำต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและกระแสคลื่นของระบบทุนนิยม วัตถุนิยมและบริโภคนิยมในโลกเทคโนโลยียุคไร้พรมแดนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงหรือขัดขึ้น เช่นเดียวกับชนเผ่าลาวและเขมรที่ต้องรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครองเป็นสังคมนิยมเมื่อหลายทศวรรษที่ผ่านมาอย่างไม่อาจปฏิเสธได้เช่นกัน

แม้จะเกิดผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจการเมืองการปกครองและวิถีชีวิตอย่างไรก็ตาม แต่ความเชื่อมั่นในวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี คติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนากลับยังคงดำรงอยู่ตลอดไปไม่เสื่อมคลาย

บทที่ ๓

ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของพระธาตุพนม

พระธาตุพนมเป็นพระบรมสถูปเจดีย์ เป็นมหาปูชนียสถานที่สำคัญและเก่าแก่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสานของประเทศไทย เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนที่เป็นพระอุรังคธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพสักการะ กราบไหว้ บูชา ของชุมชนอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง มาช้านาน เป็นสัญลักษณ์ไว้สืบแทนบรรพบุรุษศาสนา ให้เจริญ มั่นคง ดำรง อยู่ตลอดไป งานศึกษาวิจัยในบทนี้ จะนำเสนอสาระที่สำคัญ ดังนี้ คือ : (๑) ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ (๒) อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (๓) การพังทลายและการก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่ และ (๔) ความสำคัญของพระธาตุพนม

๓.๑ ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์

๓.๑.๑ ความหมายของพระสถูปเจดีย์

พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า : สถูป หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่มีรูปโอคว่ำซึ่งก่อไว้สำหรับบรรจุของควรบูชามีกระดูกของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์เป็นต้น บางทีใช้เข้าคู่กับคำ เจดีย์ เป็น สถูปเจดีย์ เช่น เดินเวียนเทียนรอบพระสถูปเจดีย์ ส่วนคำว่า เจดีย์ หมายถึง สิ่งซึ่งก่อเป็นรูปคล้ายลอมฟาง มียอดแหลม บรรจุสิ่งที่นับถือมีพระธาตุเป็นต้น สิ่งหรือบุคคลที่เคารพนับถือ^๑

พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายไว้ว่า : สถูป หมายถึงสิ่งก่อสร้างซึ่งก่อไว้สำหรับบรรจุของควรบูชา เป็นอนุสรณ์ที่เตือนใจให้เกิดปสาทะและกุศลธรรมอื่นๆ เช่น พระสารีริกธาตุ อัฐิแห่งพระสาวก หรือกระดูกแห่งบุคคลที่นับถือ ส่วนคำว่าเจดีย์ หมายถึงที่เคารพนับถือ บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา เจดีย์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้ามี ๔ อย่างคือ (๑) ธาตุเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (๒) บริโภคเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย (๓) ธรรมเจดีย์ บรรจุพระธรรม คือ พุทธพจน์ (๔) อุเทสิก

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐, (กรุงเทพมหานคร : ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒).

เจดีย์ คือพระพุทธรูป ในทางศิลปกรรมไทย หมายถึง สิ่งที่ก่อเป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพ นับถือ เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ เป็นต้น^๒

สันติ เล็กสุขุม ได้ให้ความหมายของสถูปเจดีย์ไว้ว่า “พระเจดีย์ หรือเรียกสั้นๆ ว่า เจดีย์ มี ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า ของพระมหากษัตริย์จักรพรรดิ บริโกทเจดีย์ หมายถึง สังฆนิยสถานอันเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือที่ซึ่งพระพุทธเจ้าเคยประทับ เช่น สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนาและปรินิพพาน ธรรมเจดีย์ หมายถึง คทาแสดงพระอริยสัจ หรือคัมภีร์ในพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก อุเทสิกเจดีย์ คือของที่สร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศต่อ พระพุทธเจ้า ไม่กำหนดจะต้องทำเป็นอย่างไร การที่เจดีย์มีความหมายครอบคลุมอย่างกว้างขวาง ดังที่กล่าวข้างต้น จึงพ้องกับความหมายของคำว่า สถูป ที่บ่งถึงสิ่งก่อสร้างเหนือหลุมฝังศพ หรือ สร้างเพื่อบรรจุอัฐิธาตุ ด้วยเหตุนี้ สถูป จึงใช้แทนเจดีย์ เป็นเช่นนี้ในประเทศอินเดียสมัยโบราณมาแล้ว”^๓

พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ ได้ให้ความหมายและอธิบายว่า “คำว่าเจดีย์ในยุคดั้งเดิม มีนัยกว้างขวางครอบคลุมสิ่งที่ควรเคารพ นับถือ บูชาหลายอย่าง โดยสรุปมี ๔ ประเภท (๑) ธาตุเจดีย์ สิ่งก่อสร้างที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ (๒) บริโกทเจดีย์ สังฆนิยสถาน อันเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า เช่น สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน หรือที่เรียกว่าสังฆนิยสถาน ๔ ตำบล (๓) ธรรมเจดีย์ ข้อความที่ว่าด้วยคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นคำ ประโยค ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา (๔) อุเทสิกเจดีย์ สิ่งของที่สร้างขึ้นอุทิศพระพุทธเจ้า เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้า ไม่กำหนดว่าจะเป็นอะไร เช่น พระแท่นวัชรอาสน์ที่เจดีย์ศรีมหาโพธิ์พุทธคยา พระพุทธรูป โดยนัยนี้จะเห็นว่า เจดีย์ มีความหมายกว้าง ครอบคลุมสิ่งที่ควรบูชาสักการะทุกอย่าง ไม่ได้หมายถึงสถูปอย่างเดียว เจดีย์ที่มีความหมายเดียวกันกับสถูป คือธาตุเจดีย์ ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระบรมธาตุ หรืออัฐิธาตุเท่านั้น ซึ่งอาจจะใช้คำว่า เจดีย์ สถูป พระธาตุ พระบรมธาตุ หรือพระปรารักษ์ แล้วแต่กรณี”^๔

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐, ๒๕๐.

^๓ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖.

^๔ พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ, เจดีย์ในพระพุทธศาสนา (๒๕๔๗). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97 [๐๘ เม.ย.๒๕๕๔].

๓.๑.๒ ความเป็นมาของพระสถูปเจดีย์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ให้ความหมายอธิบาย ถึงลักษณะและความเป็นมาของสถูปเจดีย์ไว้ว่า “มีประเพณีสร้างสำหรับบรรจุอัฐิธาตุมาแต่ก่อนสมัยพุทธกาล ไม่เฉพาะแต่สำหรับบรรจุอัฐิธาตุของพระจักรพรรดิเท่านั้น สถูปที่บรรจุอัฐิธาตุบุคคลธรรมดาอื่นๆ ก็มี สถูปชั้นเดิมทีเดียวจะเป็นปูนดินขึ้นเป็นโคก ตรงที่ฝังอัฐิธาตุ แล้วลงเชื่อนรอบกันดินพัง และบนโคกนั้นจะป้อมหรือฉัตรให้เป็นเกียรติยศ หรือเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า เป็นที่ฝังอัฐิธาตุท่านผู้ใด ถ้าไม่ใช่อัฐิธาตุคนสำคัญก็จะเป็นแต่ปูนดินเป็นโคกเท่านั้น สถูปจะทำ เป็นขนาดใหญ่หรือขนาดเล็ก และจะทำโดยประณีตบรรจงหรือทำแต่พอสำเร็จก็แล้วแต่กำลังของผู้สร้าง ต่อขึ้นหลังมาเมื่อนิยมนับถือพระธาตุเจดีย์ในพระพุทธศาสนา จึงตกแต่งแปลงรูปพระสถูปให้งดงามวิจิตรขึ้น เช่นแต่งกองดินให้เป็นรูปทรง ทำเชื่อนให้เป็นฐานและชั้นทักษิณ และทำรูปบรรลัγγ์ตั้งบนหลังโคก แล้วต่อฉัตรให้เป็นยอด”^๕ “เจดีย์ในพระพุทธศาสนา มีตำรากำหนดว่าเป็น ๔ อย่างต่างกันคือ ธาตุเจดีย์อย่าง ๑ บริโภคเจดีย์อย่าง ๑ ธรรมเจดีย์อย่าง ๑ อุเทศิกะเจดีย์อย่าง ๑ ปรากฏอยู่ในหนังสือเก่าเช่น มหาปรินิพพานสูตร และมีลัทธิปัญหาเป็นต้น”^๖

“สถูปเจดีย์นั้น เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประเภทหนึ่ง ในหลายประเภท ที่คนอินเดียโบราณนิยมสร้าง โดยเฉพาะกลุ่มคนที่อยู่ในเชื้อชาติเดียวกันกับพระพุทธเจ้า สันนิษฐานว่าคนกลุ่มสาकยะ อาจเป็นกลุ่มเดียวกันกับพวกอารยันที่อพยพลงจากตอนเหนือของอินเดีย แต่ต่อมาไม่เห็นด้วยกับ ระบบสังคมวัฒนธรรมที่อารยันส่วนใหญ่ถือปฏิบัติ โดยเฉพาะการแบ่งชนชั้นทางสังคมออกเป็น วรรณะ กลุ่มนี้จึงแยกตัวออกมาเรียกชื่อว่า สาकยะ และสร้างวัฒนธรรมประเพณีแบบใหม่ขึ้นมา ถือปฏิบัติในกลุ่มของตนเอง เมื่อญาติเสียชีวิตก็นิยมเผาศพและเก็บกระดูกไว้บูชา โดยสร้างที่เก็บ ซึ่งถ้ามีขนาดใหญ่โตก็เรียกว่าสถูป”^๗

ประเพณีการสร้างสถูปเจดีย์นั้น นิยมสร้างกันมาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงมี พระชนม์ชีพอยู่ เช่น เมื่อคราวที่พระสารีบุตร พระอัครสาวกเบื้องขวาผู้ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีปัญญามาก เป็นพระธรรมเสนาบดี เป็นกำลังสำคัญในการประกาศพระศาสนา เมื่อก่อนจะ

^๕ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๗ - ๘.

^๖ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔.

^๗ พระมหาสมจินต์ สมมาปญญ, เจดีย์ในพระพุทธศาสนา (๒๕๔๗). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97 [๐๘ เม.ย.๒๕๕๔].

ปรีนิพพานท่านเดินทางไปโปรดมารดาจนได้เป็นพระโสดาบันแล้วจึงปรีนิพพานที่บ้านเกิด หลังจากพิริยศพแล้ว พระจุนทะ น้องชายของท่านนำบาตร จีวร ผ้าห่อพระธาตุไปถวายพระบรมศาสดา ณ พระเชตวัน เมืองสาวัตถี พระพุทธเจ้าทรงถือผ้ากรองน้ำห่อพระธาตุกล่าวคุณของพระสารีบุตรด้วยคาถา ๕๐๐ คาถา โปรดให้สร้างพระธาตุเจดีย์ ต่อจากนั้นได้เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ ในเวลานั้นพระมหาโมคคัลลานเถระ ก็ปรีนิพพาน พระพุทธเจ้าทรงถือเอาพระธาตุของพระมหาโมคคัลลานะ โปรดให้สร้างเจดีย์ แล้วออกจากกรุงราชคฤห์ เสด็จถึงบ้านอุกกเวลคาม ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ทรงแสดงพระสูตรที่เกี่ยวกับการปรีนิพพานของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ^๘

พระพาหิยะ ผู้เป็นเอตทัคคะด้านบรรพชธรรมได้เร็ว มีเรื่องราวปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาตว่า พาหิยะนั้น ถึงที่สุดกิจของตนแล้ว พูลขอบรรพชา กับ พระพุทธเจ้า แสวงหาบาตร จีวร เพราะยังมีบาตรจีวรไม่ครบ กำลังดิ้นรนผ้าทั้งหลายจากกองขยะ ลำดับนั้น อมนุษย์ผู้มี เวรกันมาแต่ก่อน เข้าสิงร่างของแม่โคลูกอ่อนตัวหนึ่ง ทำให้ท่านเสียชีวิต พระศาสดาเสด็จ ออกจากกรุงสาวัตถี ทอดพระเนตรเห็นพาหิยะลี้มอยู่ที่กองขยะระหว่างทาง ตรัสบอก เหล่า ภิกษุว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงช่วยกันยกร่างพาหิยะ แล้วให้นำไปทำฌาปนกิจ โปรดให้สร้างเจดีย์ ไว้ ณ ทางใหญ่ ๔ แพร่ง^๙

๓.๑.๓ ความสำคัญของพระสถูปเจดีย์

สถูปหรือเจดีย์นั้น ในพระพุทธศาสนา ถ้าจะให้ถูกต้องจริง ๆ ต้องเรียกว่า พระสถูป ต้องใช้คำว่า พระ นำหน้าด้วย เพราะเป็นของสูง เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ การสร้างสถูปหรือเจดีย์เป็นประเพณีของพุทธศาสนิกชน ซึ่งมีได้มีเฉพาะในสมัยพระโคตมพุทธเจ้าเท่านั้น ในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ชาวพุทธก็สร้างสถูปหรือเจดีย์เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ เพื่อเป็นที่บูชาสักการะทั้งสิ้น^{๑๐} สถูปเจดีย์แต่เดิมนั้นสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อพระสงฆ์สาวกเดินทางไปประกาศศาสนา ณ ที่ใด หากนำพระบรมสารีริกธาตุไปด้วยก็จะนำพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุ ในสถูปเจดีย์ที่ก่อไว้ เพื่อให้

^๘ ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๓๘๓ – ๓๘๘.

^๙ อ.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๓๔.

^{๑๐} พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺญ. เจดีย์ในพระพุทธศาสนา (๒๕๔๗). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97 [๐๘ เม.ย.๒๕๕๔].

คนเคารพบูชาเป็นหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจในประเทศนั้นๆ พระสถูปจึงเกิดก่อนพระพุทธรูป^{๑๑} ความสำคัญของสถูปเจดีย์ประมวลพอสังเขปได้ดังนี้

(ก) พระสถูปเจดีย์เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ได้มีการสร้างพระสถูปเจดีย์ เพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ ภายหลังการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้ว และกลายเป็นประเพณีนิยมในการสร้างพระพุทธรูปเจดีย์เพื่อเป็นพุทธบูชาสืบทอดบรรพบุรุษพระพุทธรูปศาสนาเรื่อยมา เรื่องนี้มีจารึกไว้ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทิมนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร^{๑๒} ได้กล่าวถึงพุทธดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับ การปฏิบัติต่อพระบรมศพและการสร้างพระสถูปว่า :

ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า “พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติต่อพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร ?” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาสรีระของตถาคต จงพยายามชวนชายทำหน้าที่ของตนเอง อย่าประมาทในหน้าที่ มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เถิด กษัตริย์พราหมณ์ คหบดีผู้เป็นบัณฑิต ผู้เลื่อมใสในตถาคต จะทำการบูชาสรีระของตถาคตเอง” ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า “พวกเขาพึงปฏิบัติต่อพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร ?” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคต เหมือนอย่างที่เราปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ”

ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า “พวกเราปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างไร ?” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พวกเราใช้ผ้าไหมห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิเสร็จแล้วจึงห่อด้วยผ้าลินินบริสุทธิ์ แล้วจึงห่อด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าและลินินได้ ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ชนเหล่าใดจักกระเบียดคอกไม้ ของหอม หรือจตุรณ จักอภิวัต หรือจักทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น การกระทำนั้นจักเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน”

ในมหาปรินิพพานสูตร ยังได้กล่าวถึงเหตุการณ์ภายหลังจากการถวายพระเพลิง พระพุทธรูปเสร็จสิ้นแล้ว สรุปความว่า : “พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าชาตศัตรู เวเทหิบุตร

^{๑๑} น.ณ ปากน้ำ, สถูปเจดีย์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๖๖), หน้า ๔.

^{๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๔ - ๒๐๕/๑๕๒.

... พวกเจ้าลิจจวิผู้ครอง กรุงเวสาลี... พวกเจ้าสากยะชาวกบิลพัสดุ์... พวกเจ้าอุลผู้ครองกรุงอัลกัปปะ... พวก เจ้าโกลิยะผู้ครองกรุงรามคาม... พราหมณ์ผู้ครองกรุงเวฐฐีทูปกะ... พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวา ได้ทรงสดับว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานในกรุงกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปถึง พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเป็นกษัตริย์ พวกเราก็คือเป็นกษัตริย์ จึงควรจะได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุบ้าง จะได้สร้างพระสถูปบรรจุ พระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลอง”

พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา ได้ตรัสตอบว่า “พระผู้มีพระภาคปรินิพพานในเขตบ้านเมืองของเรา พวกเราจะไม่ให้ส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ” ^{๑๓}

โทณพราหมณ์ เห็นเหตุการณ์ดังนั้น จึงได้กล่าวกับหมู่คณะทูตเหล่านั้นว่า : “ท่านผู้เจริญ โปรดฟังคำชี้แจงของข้าพเจ้า พระพุทธเจ้าทรงถือหลักขันติธรรม ไม่ควรที่จะประหัดประหารกัน เพราะส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุคคล ขอให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน พระสถูปจะได้แพร่กระจายไปยังทิศต่าง ๆ มีประชาชนจำนวนมาก ผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ผู้มีพระจักขุ”

หมู่คณะทูตเห็นตามนั้น โทณพราหมณ์ จึงทำหน้าที่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กันเรียบร้อยแล้ว จึงได้กล่าวกับหมู่คณะทูตเหล่านั้นว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย โปรดให้ทะนานนี้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะสร้างพระสถูปบรรจุทะนาน(ตุ้มพะ)และทำการฉลอง” พวกเขายิ่งได้มอบทะนานให้โทณพราหมณ์

พวกเจ้าโมริยะ ผู้ครองกรุงปิณฑลิวัน ได้ทรงสดับว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานในกรุงกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปถึงพวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราว่า “พระผู้มีพระภาคทรงเป็นกษัตริย์ พวกเราก็คือเป็นกษัตริย์ จึงควรจะได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุบ้าง จะได้สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลอง” พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราตอบว่า “บัดนี้ไม่มีส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ พระบรมสารีริกธาตุได้แบ่งกันหมดแล้ว พวกท่านจงนำเอาพระอังคาร(เถ้า) ไปจากที่นี่เถิด” พวกทูตเหล่านั้น จึงนำเอาพระอังคารไปจากที่นั่น ^{๑๔}

เวลานั้น พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงราชคฤห์ พวกเจ้าลิจจวิทรงทำการฉลองในกรุงเวสาลี พวกเจ้าสากยะทรงทำการฉลองในกรุงกบิลพัสดุ์ พวกเจ้าอุลทรงทำการฉลองในกรุงอัลกัปปะ พวกเจ้าโกลิยะทรงทำการฉลองในกรุงรามคาม พราหมณ์ผู้ครองกรุงเวฐฐีทูปกะทำการฉลองในกรุงเวฐฐีทูปกะ พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวาทรงทำการฉลองในกรุงปาวา พวก

^{๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๖ /๑๓๗ - ๑๓๘.

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๗ - ๒๓๘ /๑๓๘ - ๑๓๙.

เจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราทรงทำการฉลองในกรุงกุสินารา โทณพราหมณ์สร้างพระสถูปบรรจุ
 ทะนนานและทำการฉลอง พวกเจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปิปลิวันทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระอังคาร
 และทำการฉลองในกรุงปิปลิวัน รวมเป็นพระสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๘ แห่ง พระ
 สถูปที่บรรจุทะนนานเป็นแห่งที่ ๕ และพระสถูปที่บรรจุพระอังคารเป็นแห่งที่ ๑๐

กล่าวโดยรวม “พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาค ซึ่งเป็นบุคคลประเสริฐสุดมี
 ๘ ทะนนาน ประชาชนบูชากันอยู่ในชมพูทวีป ๗ ทะนนาน พระราชาผ่านาคบูชาอยู่ในรามคาม ๑
 ทะนนาน เทพชั้นดาวดึงส์บูชาพระเจี๊วแก้วองค์หนึ่ง พระเจี๊วแก้วอีกองค์หนึ่งบูชากันอยู่ในคันธาร
 บุรี อีกองค์หนึ่งบูชากันอยู่ในแคว้นของพระเจ้ากาลิงคะ อีกองค์หนึ่งพระราชาผ่านาคบูชาอยู่
 พระทนต์ ๔๐ องค์ พระเกศา และพระโลมาทั้งหมด เหล่าเทพนำไปองค์ละองค์ (บูชา) สืบๆ กัน
 ไปในจักรวาล ด้วยพระเดชแห่งพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคนี้ อันสาธุชนสักการะกัน
 ดีแล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์ใด อันจอมเทพ จอมนาค และจอมคนบูชาแล้ว อันจอมมนุษย์ผู้
 ประเสริฐสุดบูชาแล้วเหมือนกัน ท่านทั้งหลายจงประนมมือไหว้พระบรมสารีริกธาตุองค์นั้นๆ
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นบุคคลหาได้ยาก” ^{๑๕}

การสร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อเป็นที่สักการะของสาธุชน จึงได้มี
 มาแล้ว นับแต่ภายหลังจากการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระเสร็จสิ้นแล้ว คติความเชื่อ ความ
 ศรัทธาในการสร้างพระพุทธรูปเจดีย์ เพื่อเป็นพุทธบูชา เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนานี้ ได้
 แพร่หลาย ขยายกว้างไกลออกไป ในทุกหนทุกแห่งที่พระพุทธธรรมแผ่เข้าถึง ครอบคลุมทั่ววันนี้

(ข) พระสถูปเจดีย์เป็นสังเวชนียสถาน

ในมหาปริณิพพานสูตร พระพุทธเจ้าทรงกำหนดสถานที่ ๔ แห่ง เป็นสังเวชนียสถาน
 เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ได้แก่ สถานที่ ประสูติ ตรัสรู้ แสดงพระปฐมเทศนา และปรินิพพาน
 พระผู้มีพระภาคตรัสว่า : อานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ (เป็นศูนย์รวม) ที่กุลบุตร ผู้
 มีศรัทธาควรไปดู สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง อะไรบ้าง คือ (๑) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธา
 ควรไปดู ด้วยระลึกว่า ตถาคตประสูติ ในที่นี้ (๒) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู
 ด้วยระลึกว่า ตถาคตได้ตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้ (๓) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มี
 ศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้ (๔) สังเวชนีย
 สถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน ด้วยอนุภาทิ

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕ - ๒๔๐ /๑๗๕ - ๑๘๐.

เสสนิพพานธาตุในที่นี้ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดีย์ จักมีจิตเลื่อมใส ตายไป ชนเหล่านั้นทั้งหมดหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๑๖}

ดังนั้นจึงมี การสร้างสถูปเจดีย์ขึ้นสี่แห่ง คือ (๑) ที่ลุมพินีวัน อันเป็นสถานที่ประสูติ (๒) ที่พุทธคยา อันเป็นสถานที่ ตรัสรู้ (๓) ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นสถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนา และ (๔) ที่เมือง กุสินารา อันเป็นสถานที่ที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน นอกจากนี้ยังมีสถานที่อีก ๔ แห่ง สำหรับชาวพุทธผู้จาริกแสวงบุญ คือ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ๔ ประการ คือ (๑) สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ณ เมืองสังกัส (๒) สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรง ท้าทายยมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถี (๓) สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงทรมานช้างนาฬาคีรี ณ เมืองราชคฤห์ และ (๔) สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงทรมานพระยวานร ณ เมืองเวสาลี^{๑๗}

(ก) พระสถูปเจดีย์เป็นเครื่องอุทิศทางศาสนา

การสร้างและบูชาสถูปเจดีย์เป็นรูปแบบหนึ่งของการทำบุญทำกุศล ดังเช่นในอดีตชาติของพระมหากัสสปเถระ ท่านได้สร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและได้ทำบุญบูชาด้วยจิตที่เลื่อมใสทุกวัน ผลแห่งบุญนั้นทำให้ท่านได้เกิดอยู่ในหมู่มนุษย์และเทวดาเป็นอันมาก จนถึงชาติสุดท้ายนี้ท่านได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ออกบวชจนได้บรรลุอรหัตต์^{๑๘}

ผู้ใดสร้างสถูปเจดีย์อุทิศแด่พระศาสนา และบูชาสถูปเจดีย์นั้นด้วยจิตใจที่เลื่อมใส ผลแห่งบุญที่ได้กระทำนั้น จะนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขแก่ผู้นั้น การสร้างสถูปเจดีย์อุทิศแด่พระศาสนา ไม่เพียงแต่เป็นการสร้างบุญกุศลให้กับตนเอง แต่ยังเป็นการแผ่บุญกุศลให้กับ ผู้อื่นด้วย เพราะเมื่อผู้อื่นได้กระทำการสักการบูชาสถูปเจดีย์ ผู้นั้นก็จะได้รับบุญกุศลด้วย การสร้างสถูปเจดีย์อุทิศแด่พระศาสนาจึงเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่ง^{๑๙}

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐ - ๑๕๑.

^{๑๗} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, หน้า ๒๐-๒๑.

^{๑๘} คูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๕๘ - ๔๐๕/๖๒ - ๖๓.

^{๑๙} พิบูลย์ ลี้มพานิชย์, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย”,

๓.๒ อรัญคณิทาน ตำนานพระธาตุพนม

“กปณกิริสุมิ ปพพเต มหาทสฺสเปน ฐาปีตํ พุทฺธอรัญคธาตุํ สิริสา นมามิ ข้าพเจ้าขอ
นมัสการพระบรมอรัญคธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่พระมหากัสสปเถระเจ้า นำมาฐาปนาไว้ ณ
ภูกัภาพร่า ด้วยเศียรเกล้าฯ แล้วจักกล่าวประวัติย่อองค์พระธาตุพนม อันเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระอรัญค
ธาตุของพระพุทธเจ้า ขออันตรายอย่าได้มีมา จงเจริญศรัทธาของสาธุชน สัตตบุรุษผู้มีจิตบริสุทธิ์
ทั้งมวลเทอญ”^{๒๐}

ประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนม ก่อสร้างตั้งแต่ยุคสมัยใดไม่ปรากฏหลักฐานแจ้ง
ชัด แต่ที่นิยมอ้างอิงกล่าวถึงคือ วรรณกรรมท้องถิ่นที่มีชื่อเรียกและเป็นที่รู้จักกันทั่วไป คือ อรัญค
ธาตุ หรือ อรัญคณิทาน หรือ ตำนานพระธาตุพนม งานวิจัยนี้จะกล่าวถึงหนังสือนี้เป็นสำคัญ

หนังสือที่กล่าวถึงประวัติองค์พระธาตุพนม มีหลายเรื่องคือ (๑) อรัญคธาตุ (๒) ตำนาน
พระธาตุสังเขป (๓) อรัญคณิทาน

เรื่องที่ ๑ คือ อรัญคธาตุนั้น เป็นคัมภีร์โบราณ มี ๗ ผูก แบ่งเป็น ๓ หมวด คือ (ก)
นคณิทาน กล่าวถึงประวัติบ้านเมือง ตลอดแม่น้ำลำคลองต่างๆ มีแม่น้ำโขงเป็นต้น (ข) อรัญค
ณิทาน กล่าวถึงประวัติพระบรมธาตุที่เรียกว่าธาตุหัวอก จนถึงการนำมาบรรจุไว้ที่ภูกัภาพร่า คือพระ
ธาตุพนมนี้ (ค) ศาสนนิทาน กล่าวถึงเรื่องของพระพุทธศาสนา ความเป็นไปของคณะสงฆ์ในยุค
แรก สังเกตความต่อเนื่องเรื่องแต่ต้น มาจนถึงบรรจุพระธาตุและซ่อมแซมบูรณะครั้งแรก สมัยพระ
ยาสุมิตตธรรมวงศา กล่าวว่า พระอรหันต์ทั้ง ๕ ที่มาเป็นผู้ขอความอุปถัมภ์ ร่วมงานสร้างเสริมพระ
ธาตุในครั้งนั้นเอง เป็นผู้แต่งไว้ครั้งแรก พระอรหันต์มีชื่อทั้ง ๕ ดังปรากฏในตำนานนั้น เป็นศิษย์
พระเถระทั้ง ๓ คือ พุทธรักขิต ธรรมรักขิต สังฆรักขิต พระเถระทั้ง ๓ นี้เป็นศิษย์พระมหากัสสป
เถระที่มาบรรจุพระอรัญคธาตุ เข้าใจว่ารวบรวมแต่งขึ้นต่อในรัชสมัยพระไชยเชษฐาธิราชผู้ย้ายเมือง
หลวงอาณาจักรลาวล้านช้างจากเมืองเซ้าหรือชวาหรือเชียงคอง เชียงทอง (หลวงพระบาง) มาสร้าง
เวียงจันทน์เป็นนครหลวง หมดรัชกาลนั้นมาก็ไม่ปรากฏในเนื้อเรื่องว่าได้บันทึกต่อ

เรื่องที่ ๒ คือตำนานพระธาตุสังเขป เป็นหนังสือที่ย่อมาจากอรัญคธาตุอีกครั้ง ฉบับนี้ได้
บอกศักราชว่า “จำเดิมแต่พระพุทธเจ้านิรพานไปแล้ว ๘ ปี ปลาย ๗ เดือน เดือน ๑๒ ขึ้นวันพุธ
นักขัตฤกษ์ชื่อว่ากัฏฐิกา ยามนั้นยังมีมหากัสสปเจ้า และพระอรหันต์ ๕๐๐ เป็นประธาน” กล่าวต่อ
จากอรัญคธาตุเดิม มาจนถึงสมัยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กมรณภาพ

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน พระธรรมราชาวัตร, อรัญคณิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร), พิมพ์ครั้งที่
๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพิบลิจซิงจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑-๑๓๐.

เรื่องที่ ๓ อรุณคันทาน พระธรรมราชาวัตร หรือพระเทพรัตนโมลี หรือพระพนมเจติยานุรักษ์ (แก้ว อุทุมมาลา) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมได้เลือกคัดจากอุรังธาตุเรื่องที่ ๑ และเรื่องที่ ๒ ประมวลลงไว้ และได้ค้นเพิ่มเติมจากหลักฐานทางพงสาวดารบ้านเมืองในภาคอีสานและพงสาวดารลาวล้านช้าง กล่าวต่อมาจนถึงยุคท่านพระครูศีลาภิรัตปกครองวัดพระธาตุพนมนี้

เรื่องที่น่าสนใจต่อจากนี้ เป็นการถอดใจความจากเรื่องที่ ๓ คือ อรุณคันทาน จากหนังสือ “อุรังคันทาน ดำเนินพระธาตุพนม (พิสดาร)” และ “ประวัติย่อพระธาตุพนม”^{๒๐} ความดังนี้ :

(๑) กัณฑ์ที่ ๑ บทนำ

๑. ลักษณะองค์พระธาตุ

องค์พระธาตุพนมเป็นพระเจดีย์สี่เหลี่ยม เดิมสูงจากพื้นดินถึงยอด ๔๓.๐๐ เมตร กรมศิลปากรเสริมยอดขึ้นอีก ๑๐.๐๐ เมตร พ.ศ. ๒๔๘๓ จึงเป็น ๕๓.๐๐ เมตร รวมทั้งฉัตรอีก ๔.๐๐ เมตร จึงเป็น ๕๗.๐๐ เมตร องค์พระธาตุพนมทางสูงแบ่งเป็น ๔ ตอน ตอนที่ ๑ และ ๒ เป็นรูปปรางค์มีซุ้มประตูแบบโบราณอยู่ทั้ง ๔ ด้าน มีลวดลายสลักอิฐประดับวิจิตรงดงามเป็นรูปลายก้านขดและรูปกษัตริย์โบราณ ทั้ง ๒ ตอนนี้ถือว่าเป็นของโบราณแท้ เก่าแก่มีได้สร้างเสริม ต่อจากนั้นขึ้นไปเป็นบัวคว่ำและบัวปากกระฉั่งหรือขวดแก้ว ตอนที่ ๓ เป็นตัวระฆังหรือขวดแก้วเรียวรัดขึ้นโดยลำดับตามลักษณะขวดแก้วสี่เหลี่ยม ตอนที่ ๔ เป็นยอดขึ้นไปจนถึงฉัตรยอด

๒. ที่ตั้งพระธาตุพนม

องค์พระธาตุพนมประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ตำบลและอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม อยู่ฝั่งขวาหรือทิศตะวันตกแม่น้ำโขงอันเป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยและ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว)

แต่โบราณสถานที่ประดิษฐานองค์พระธาตุพนมนี้เรียก ภูคำพริ้ว หรือ ดอยคำพริ้ว ภาษาบาลีว่า กปณบรรพตหรือกปณคีรี ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำขุ่นที เป็นเขตแขวงนครศรีโคตบูรโบราณ นครนี้ตำนานบอกว่าอยู่ใต้ปากเซบั้งไฟ ซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาสายหนึ่งไหลจากภูเขาในแดนประเทศเวียดนาม ไหลตกแม่น้ำโขงตรงข้ามอำเภอธาตุพนม เข้าใจว่าเป็นเมืองร้างแห่งหนึ่ง อยู่ริมแม่น้ำเซบั้งไฟทางใต้ ลึกจากฝั่งแม่น้ำโขงเข้าไปในประเทศ สปป.ลาวประมาณ ๕-๖ กิโลเมตร ชาวบ้านเรียกกันบัดนี้ว่าเมืองขามแท้

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน พระเทพรัตนโมลี, ประวัติย่อพระธาตุพนม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (นครพนม : วัดพระธาตุพนม, ๒๕๓๗), หน้า ๓-๕๕.

๓. แคว้นทั้ง ๗ สมัยสร้างพระธาตุ

๑) แคว้นศรีโคตบูร อยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงได้ลำน้าเซบั้งไฟ ในประเทศ สปป.ลาว

๒) แคว้นจุลณีพรหมทัต อยู่ฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขงเหนือแคว้นศรีโคตบูร สันนิษฐานว่าปกคลุมบริเวณหลวงพระบางและสิบสองจุไทยบัดนี้

๓) แคว้นหนองหารหลวง อยู่ทางตะวันตกแคว้นศรีโคตบูร เมืองหลวงตั้งอยู่ริมฝั่งหนองหารจังหวัดสกลนครบัดนี้

๔) แคว้นหนองหาน้อย อยู่ต่อจากแคว้นหนองหารหลวงไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ บริเวณอำเภอหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

๕) แคว้นอินทปัฐนคร อยู่ได้ลงไปใต้แก่ประเทศกัมพูชาบัดนี้ แต่มีทราบว่ามีเมืองหลวงอยู่ที่ไหน

เจ้าผู้ครองนครทั้ง ๕ นี้ ได้มาร่วมสร้างองค์พระธาตุพนมองค์ละด้าน ตามทิศทางของตนตั้งอยู่ สมัยนั้นเรียกว่า ก่ออุโมงค์อุรังคราตุ และยังมีชื่ออีก ๒ แคว้นใหญ่ที่ไม่ได้ร่วมสร้างคือ

๖) แคว้นสาเกตหรือร้อยเอ็ดประตู อยู่บริเวณจังหวัดร้อยเอ็ดปัจจุบัน เข้าใจว่ามีอาณาเขตแผ่คลุมไปปลายแม่น้ำมูล แม่น้ำชีทางตะวันตก

๗) แคว้นกุณฑนครหรือทวารวดีก็เรียก สันนิษฐานว่าได้แก่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในภาคกลางประเทศไทย

(๒) กัณฑ์ที่ ๒ พุทธประวัติ

๔. พุทธประวัติ

ในอุรังคนิทาน ดำเนินพระธาตุพนมกล่าวถึงพุทธประวัติว่า สมัยหนึ่งเป็นปัจฉิมโพธิกาล พระพุทธองค์มีพระอนันต์เป็นปัจฉาสมณะ ได้เสด็จมาทางทิศตะวันออกโดยทางอากาศ มาลงที่ดอนกอนน่านนั้นก่อน แล้วเสด็จไปหนองคันแทเสื่อน้ำ(เวียงจันทน์) ทำนายว่าจะเกิดบ้านเมืองใหญ่ที่ตั้งพระพุทธรูปแล้วล่องลงมาโดยลำดัด ประทานรอยพระบาทที่โพนฉั่น โปรดสุขหัตถินาค แล้วมาพระบาทเวินปลา ทำนายที่ตั้งเมืองมรุกขนคร มาพักแรมที่ภูกำพร้าว ๑ ราตรี วิสสุกรรมเทวบุตรลงมาอุปัฏฐาก รุ่งเช้าเสด็จข้ามไปบิณฑบาตที่เมืองศรีโคตบูร พักอยู่ริมต้นรังคันหนึ่ง แล้วกลับมาทำกัตกิจที่ภูกำพร้าวทางอากาศ

๕. ความสำคัญของภูกำพร้าว

ครั้งนั้นพญาอินทร์เสด็จมาเฝ้าและทูลถามถึงเหตุที่ประทับภูกำพร้าว พระองค์ทรงพยากรณ์ว่าเป็นประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ ในภัทรกัลป์นี้คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า

พระโกนาคมนพุทธเจ้า และพระกัสสปพุทธเจ้า ที่นิพพานไปแล้วสาวกทั้งหลายย่อมนำเอาพระบรมธาตุมาบรรจุไว้ ณ ภูเขามัทรี เมื่อพระองค์นิพพานไปแล้วพระมหากัสสปผู้เป็นสาวกก็จะนำเอาพระบรมธาตุมาบรรจุเช่นเดียวกันดังนี้ ตรัสปรารภเมืองศรีโคตบูรและมรุกขนคร แล้วเสด็จไปหนองหารหลวงเทศนาโปรดพญาสุวรรณภิงคารและพระนางเทวี ประทานรอยพระบาทไว้ ณ ที่นั้น แล้วกลับสู่พระเชตวันและนิพพานที่กุสินารานคร

๖. พระมหากัสสปได้พระอัฐิธาตุ

เมื่อพระบรมศาสดานิพพานแล้ว มัลลกะศรียทั้งหลายถวายพระเพลิงไม่สำเร็จ จนพระมหากัสสปเถระเจ้ามาถึงและนำพระสงฆ์กระทำเวียนวัฏฏทักษิณ ๓ รอบแล้วอธิษฐานว่า พระธาตุองค์ใดที่จะให้ข้าพระบาทนำไปประดิษฐานไว้ที่ภูเขามัทรีขอพระธาตุองค์นั้นเสด็จออกมาอยู่บนฝ่ามือบัดนี้ ดังนี้แล้วพระอัฐิธาตุ ก็เสด็จออกมาอยู่บนฝ่ามือขวาของท่าน ขณะนั้นไฟธาตุก็ลุกโชติช่วงเผาพระบรมสรีระเองเป็นอัสสจรรย พระเถระเจ้าห่อพระอัฐิธาตุไว้ด้วยผ้ากัมพลอันดีด้วยความเคารพ

ครั้นถวายพระเพลิงและแจกพระธาตุเรียบร้อยแล้ว อีก ๘ ปีต่อมา พระมหากัสสปเถระเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ก็นำพระอัฐิธาตุมาโดยทางอากาศ มาลงที่คอดยแทน (ภูเขาก่อพรณานิคม จังหวัดสกลนคร) ไปบิณฑบาตที่เมืองหนองหารหลวง เพื่อบอกกล่าวแก่พญาสุวรรณภิงคาร

(๓) ภัณฑที่ ๓ อัฐิคนิทาน

๓. ชาวเมืองหนองหารหลวงทราบข่าวนิพพาน

ฝ่ายชาวเมืองหนองหารหลวง มีพญาสุวรรณภิงคารและนางพญา ได้ทราบข่าวพระพุทธเจ้านิพพานต่างก็มีหวังว่าตนคงได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุจึงเกณฑ์กันให้สร้างพระเจดีย์ไว้ ๒ ลูก ให้ฝ่ายชายสร้างไว้ที่ภูเขาก่อพรณานิคม ฝ่ายหญิงมีพระนางนารายณ์เจงเวงเป็นหัวหน้าสร้างไว้ที่สวนอุทยาน (ธาตุนาเวง) ห่างเมืองสกลนคร ๖ กิโลเมตร สัญญากันว่า ฝ่ายใดสร้างเสร็จก่อนจะให้พระบรมธาตุได้บรรจุในพระเจดีย์ของฝ่ายนั้น ในที่สุดฝ่ายหญิงสำเร็จก่อน ฝ่ายชายหลงอติถิมาพาภักทิต่างงานไปช่วยฝ่ายหญิงหมด พระเจดีย์ภูเขาก่อพรณานิคมสร้างไม่สำเร็จ

เมื่อพระมหากัสสปเถระมาบิณฑบาต พญาสุวรรณภิงคารทราบข่าว พระเถระอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาด้วยเท้าเธอจึงได้ขอแบ่ง พระเถระเจ้าถวายพระพรว่าที่นี่มีภูเขามัทรี ผิดพุทธประสงค์ ถ้าให้ไว้ก็จะไม่เป็นมงคลแก่พระองค์และบ้านเมือง จึงให้พระอรหันต์คืนไปเอาพระ

อังคารธาตุ(ถ่านเพลิง)จากที่ถวายพระเพลิงมาบรรจุไว้ที่พระธาตุนารายณ์เจงเวง เพื่อบำรุงพระราชศรัทธาให้เสีย

๘. นำพระอัฐกธาตุไปผูกกำพร้าว

ทั่วพญาเมืองต่าง ๆ เมื่อได้ทราบข่าวว่าพระอรหันต์ทั้งหลายจะอัญเชิญพระบรมธาตุมาบรรจุที่ภูกำพร้าวก็มีความโสมนัสยินดี ได้ยกกำลังโยธามาคอยต้อนรับอยู่ ณ ภูกำพร้าว คือพญานันทเสน เมืองศรีโคตบูร ยกกำลังมาปลุกปล้ำพลาไ้รับกษัตริย์เมืองต่าง ๆ ตามริมฝั่งโขง(ชลุนที) พญาจุลณีพรหมทัตและพญาอินทปัฐนคร เมื่อมาพร้อมกันแล้วก็ให้ไพร่พลโยธาของตนสกัดหินมุก หินทรายไว้คอยทำ

ส่วนพญาคำแดง เมืองหนองหารน้อย ผู้เป็นพระอนุชาพญาสุวรรณภิงคารได้ทราบก็ยกโยธามาสมทบกับเมืองหนองหารหลวง พญาสุวรรณภิงคารให้พราหมณ์แต่งตัวนุ่งห่มด้วยเครื่องขาว ๘ คน เป็นผู้อัญเชิญพระอัฐกธาตุ แห่ด้วยขบวนบริวารมาสู่ภูกำพร้าวพร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ มีพระมหากัสสปเป็นประธาน

๙. ก่ออุโมงค์

เมื่อพญาทั้ง ๕ มาถึงภูกำพร้าวและตั้งทัพพักพลอยู่ตามที่เหมาะสมแก่อัธยาศัยแล้ว จึงประชุมปรึกษากันว่าจะทำอย่างไรดี พระมหากัสสป เห็นควรให้ปั้นดินดิบก่อแล้วสุมด้วยไฟก็จะมั่นคงเป็นสิริมงคลสืบไปภายหลัง ที่ประชุมจึงตกลงให้เสนาอำมาตย์ปั้นดินก่อตามคำพระเถรนั้นแบบพิมพ์ดินกว้างยาวเอาฝ่ามือพระมหากัสสปเป็นแบบ

ครั้นปั้นดินเสร็จแล้ว ก็พากันขุดหลุมกว้าง ๒ วา ลึก ๒ สอกของพระมหากัสสปเท่ากันทั้ง ๔ ด้าน พญาสุวรรณภิงคารเริ่มขุดก่อนเป็นปฐมฤกษ์ เวียนประทักษิณจากด้านตะวันออกไป และพญาทั้งหลายก็ขุดตามด้านของตน และเสนาอำมาตย์ผู้น้อยผู้ใหญ่ก็ขุดตามลำดับจนเรียบร้อยเป็นอันดี

๑๐. แบ่งหน้าที่ก่ออุโมงค์

พระอรหันต์ทั้งหลาย ให้คนตั้งไฉนไว้ทั้ง ๔ ด้าน สวดด้วยราหูปริตรและคาถา พุทธมงคลโลก เพื่อเป็นมงคลแก่โลก ผู้ใดก่อด้านใดก็ให้ตั้งเอาน้ำในไหประพรมด้านนั้นแล้วจึงก่อขึ้นแต่ละด้านดังนี้ : พญาจุลณีพรหมทัตก่อด้านตะวันออก พญาอินทปัฐนครก่อด้านใต้ พญาคำแดงเมืองหนองหารน้อยก่อด้านตะวันตก พญานันทเสนเมืองศรีโคตบูรก่อด้านเหนือ

เมื่อพญาทั้ง ๔ ก่อขึ้นเป็นรูปเตาสี่เหลี่ยมสูงได้ ๑ วาของพระมหากัสสปแล้วพักไว้ พญาสุวรรณภิงคารก่อกั้นรวบยอดเข้าเป็นรูปฝาปารมีสูงอีก ๑ วาของพระมหากัสสป จึงรวมเป็น ๒ วา (เท่ากับส่วนกว้างแต่ละด้าน) แล้วทำประติมาไฟทั้ง ๔ ด้าน เอาไม้จวง จันทน์ กฤษณา กระถ่ำพัก และไม้คันธรส ชมพู นิโครธ และไม้รังมาเป็นพื้นเผา ๓ วัน ๓ คืน สุกดีแล้วจึงเอาหินหมากคอม กลางโคกมาถมหลุม

๑๑. บริจาคหมักหมกัญชา

ทำพญาทั้ง ๕ เมื่อสร้างอุโมงค์เสร็จแล้ว ต่างบริจาคของมีค่า บรรจุไว้ในอุโมงค์ เป็นพุทธานุชา : พญาจุลณีพรหมทัต เงิน ๕,๕๕๐ แนนหนักแน่นละ ๔ ฮ้อย ทองคำ ๔๕๐ แนนหนักแน่นละ ๓ ฮ้อย ฝ่อง ๑๕ กำ ๕ ลูก ๑๗ กำ ๗ ลูก รองไว้ภายใต้ด้านตะวันออกที่ตนก่อน

พญาอินทปฐนคร เงิน ๕,๕๕๕,๕๐๐ แนน ปลอกทองคำ ๓๓,๓๓๐ อัน หล่อเป็นรูปเรือ รองไว้ภายใต้ด้านใต้ที่ตนก่อน

พญาคำแดง บริจาคสิ่งของบูชา เป็นต้นว่ากระโถนทองคำลูกหนึ่งหนัก ๖ หมื่น บรรจุแหวนใส่เต็ม เงิน ๓๐๐,๐๐๐ แนน มงกุฏ แก้วมรกตคู่หนึ่ง ปิ่นทองคำคู่หนึ่ง พานทองคำ ๗,๐๐๐ ลูก เอาหินมุกทำเป็นหีบใส่ของทั้งหลายเหล่านั้นไว้ เอรองไว้ภายใต้ด้านตะวันตกที่ตนก่อน

พญานันทเสน บริจาคข้าวของ เป็นต้นว่าขันทองคำลูกหนึ่งหนัก ๗,๐๐๐ (เจ็ดชั่ง) ใส่แหวนเต็มบริบูรณ์ในขันนั้น ขันเงินลูกหนึ่งหนัก ๕,๐๐๐ (เก้าชั่ง) บรรจุปิ่นทองคำเต็มบริบูรณ์ในขันนั้น ไตเงิน ๒ ลูก หนัก ๑๕,๐๐๐ (สิบเก้าชั่ง) บรรจุม้าว(กำไลมือ)ลูกละ ๕๐ คู่ หนักคู่ละ ๒ ฮ้อย เงิน ๕๐,๐๐๐ แนน บรรจุลงในฝ่อง ๑๗ กำ ๗ ลูก ๑๕ กำ ๕ ลูก ๑๓ กำ ๓ ลูก เอรองไว้ภายใต้ด้านเหนือที่ตนก่อน

พญาสุวรรณภิงคาร มีข้าวของบูชา เป็นต้นว่า มงกุฏทองคำคู่หนึ่ง หนักมงกุฏละ ๓ หมื่น สักวาลทองคำคู่หนึ่งหนักอันละ ๓ หมื่น กระโถนทองคำลูกหนึ่งหนัก ๕ หมื่น บรรจุแหวนทองคำเต็มในกระโถนนั้น โอทองคำ ๕ ลูกหนักลูกละ ๒,๐๐๐(สองชั่ง) โอเงิน ๕ ลูกหนักลูกละ ๕,๐๐๐(ห้าชั่ง) โอนาก ๗ ลูกหนักลูกละ ๕,๐๐๐(ห้าชั่ง) เอรองไว้ภายใต้อุโมงค์ ท่ามกลางของพญาทั้ง ๕ นั้น

๑๒. บรรจุพระอัฐกธาตุและแสดงปาฏิหาริย์

เมื่อพญาทั้ง ๕ บริจาคของบูชาเสร็จแล้ว พระมหากัสสปเป็นประธาน ก็พร้อมกัน อัญเชิญพระอัฐกธาตุเข้าบรรจุไว้ในที่อันสมควร แล้วให้ปิดประตูไว้ทั้ง ๔ ด้าน

ขณะนั้น พระบรมธาตุก็คล้อยผ้ากัมพลที่ห่อหุ้มเสด็จออกมาประดิษฐานอยู่บนฝ่ามือขวาของพระมหากัสสปเป็นที่อัศจรรย์ ท้าวพญาและประชาราษฎรทั้งหลายเห็นอัศจรรย์ดังนั้นก็เปล่งเสียงสาธุการอิงคะนึ่งไปทั่วภูค้ำพรา พระมหากัสสปรำลึกถึงคำสั่งพระพุทธรเจ้า ให้นำพระอัฐิธาตุ มาบรรจุไว้ ณ ภูค้ำพรา แต่มิได้สั่งให้ฐาปนาไว้ชะรอยจะเล็งเห็นด้วยพุทธรุณว่า ต่อไปภายหน้าจะมีผู้เป็นเชื้อหน่ออรหันต์มาสถาปนาให้บริบูรณ์ต่อไป จึงกล่าวว่าพวกเราอย่าได้ฐาปนาไว้ตามพุทธรประสงค์นั้นเทอญ บัดนี้นั้นพระอัฐิธาตุก็เสด็จกลับเข้าไปสู่ที่เก่า ผ้ากัมพลก็คล้อยออกห่อหุ้มไว้ดังเดิม

๑๓. สร้างประตูปิดและฝังเสาอินทขิล

พญาทั้ง ๕ ให้สร้างประตูไม้ประดู่ใส่ดาลปิดไว้ทั้ง ๔ ด้าน แล้วให้ไปนำเอาเสาศิลาจากเมืองกุสินารายณ์ ๑ ต้น ฝังไว้มุมเหนือตะวันออก แปลงรูปอัสสัมจิไว้ที่โคนเพื่อเป็นหลักชัยมงคลแก่บ้านเมืองในชมพูทวีป ให้ไปนำเอามาแต่เมืองพาราณสี ๑ ต้น ฝังไว้มุมใต้ตะวันออก แปลงรูปอัสสัมจิไว้โคนด้านเพื่อหมายมงคลไว้แก่โลก ให้ไปนำเอามาจากเมืองลังกา ๑ ต้น ฝังไว้มุมใต้ตะวันตก ให้ไปนำมาจากเมืองตักกสิลา ๑ ต้น ฝังไว้มุมเหนือตะวันตก เสาอินทขิลศิลาทั้ง ๔ ต้นนี้เวลานี้ยังเห็นชัดอยู่

๑๔. พญาทั้ง ๕ และพระอรหันต์กลับ

เมื่อพญาทั้ง ๕ ได้พร้อมกันมอบเวนสิ่งของเป็นพุทธรูชา และตั้งความปรารถนาให้ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๕ แล้ว พระอรหันต์ ๕๐๐ มีพระมหากัสสปเป็นประธานได้อนุมโทนา และอวยพรให้สำเร็จความปรารถนาทุกองค์ แล้วพร้อมกันเวียนวัฏประทักษิณ ๓ รอบ ครบ ๓ หน พระอรหันต์ ๕๐๐ ก็ไปสู่กรุงราชคฤห์ทางอากาศ

ส่วนพญาทั้ง ๕ พากันปรารภถึงพญาสาเกตนครและพญาคุลุนทนคร ว่ามิได้มาร่วมมหากุศล เพราะตนไม่มีบุญได้เคยร่วมกัน ส่วนพวกพญาทั้งหลายที่ได้มาร่วมสร้างครั้งนี้ นับว่าได้พบอริยทรัพย์อันประเสริฐกว่าสิ่งประเสริฐทั้งหลาย แล้วก็กล่าวธรรมมีกถาต่อกันให้เกิดความชื่นชมยินดีเป็นอันมาก ต่างก็งมมือกันเข้มารวมแล้วลาไปสู่ที่อยู่ของตน อุโมงค์ที่ภูค้ำพราค็เป็นหน้าที่ของพญานันทเสนและชาวเมืองศรีโคตบุรอุปัฏฐากสืบต่อมา

(๔) กัณฑ์ที่ ๔ เทพเจ้าสโมสร

๑๕. สลักกลดลายและฉลอง

เทพเจ้าในห้วงจักรวาลมีพญาอินทร์เป็นต้น ได้ป่าวร้องกันลงมาถวายสักการบูชา เล่นมหรสพคบบันดาลอดกิน ส่วนลวดลายนั้นพญาอินทร์สั่งให้วิสุกรรมเทวบุตรลงมาแกะสลักเวียนประทักษิณ แกะรูปพญาทั้ง ๕ และอนุชาทรงช้างม้า เจือปนไปด้วยดอกมัทลีทั้ง ๔ ด้าน ส่วนภายในก็สลักรูปเทวบุตร เทวดา รูปพระพุทธเจ้าเสด็จมาภูมิกำพรา พญาอินทร์มาไหว้ ฯลฯ

ก่อนเลิกจากกันไป พระอินทราธิราชได้แต่งตั้งให้เทวดามีชื่อเป็นหัวหน้าพากันปกปักรักษาข้าวของพญาทั้ง ๕ ที่ตั้งไว้บูชาพระบรมธาตุทั้ง ๔ ด้านกับทศบนทศล่าง พร้อมด้วยบริวารอีกรวม ๔,๐๐๐ พระองค์ และมหศักดิ์หลักเมืองอีก ๑ คน อยู่เฝ้ารักษาพระอัฐธาตุและสิ่งของ

ในขณะที่เทพเจ้าในห้วงจักรวาลลงมาชมมหรสพบูชาพระบรมธาตุที่ภูมิกำพรา พระบรมธาตุแสดงปาฏิหาริย์พุ่งขึ้นสู่อากาศ แล้วเสด็จลงมาสมอยอดเท่าลูกมะพร้าวแล้วเสด็จลงมาเข้าทางประตูตะวันออก บรรดานาค กรูท มนุษย์ กุมภัณฑ์ คนธรรพ์ทั้งมวลก็เปล่งเสียงสาธุการฟ้อนขับถวายตามอัธยาศัยของตน ความพิศดารอยู่ในอุรังคนิทานแล้ว

(๕) กัณฑ์ที่ ๕ เหตุการณ์บ้านเมือง

๑๖. เหตุการณ์บ้านเมือง

ในคัมภีร์อุรังคนิทานกล่าวว่า พญานันทเสนครองแคว้นศรีโคตบูรได้ ๑๓ ปี พระศาสดาจึงได้เสด็จปรินิพพาน ครั้นพญาองค์นี้ถึงแก่กรรมแล้วบ้านเมืองศรีโคตบูรเกิดโรคระบาด จึงได้อพยพข้ามโขงมาสร้างเมืองอยู่เหนือภูมิกำพราฝั่งเดียวกับองค์พระธาตุพนม(บริเวณบ้านหลักศิลา) อาศัยสร้างขึ้นในดงไม้รวก จึงให้ชื่อว่าเมืองมรุกขนคร ยกโอรสพระนางเทวบุผา อนุชาพญานันทเสนขึ้นครองเมือง เรียกว่าพญามรุกขนคร ครั้นหมดสมัยท่าน พญาสุมิตธรรมวงศาโอรสขึ้นครองแทน จนถึงพระเจ้านิรุทธราชองค์ที่ ๔ ก็หมดวงศ์ศรีโคตบูร เพราะบ้านเมืองเกิดวิบัติล่มร้าง

ทางเมืองหนองหารหลวงและหนองหารน้อย ครั้นพญาสุวรรณภิงคารและพญาคำแดงถึงแก่กรรมแล้วเกิดน้ำท่วมใหญ่จนหนองทั้ง ๒ น้ำไหลลัดถึงกัน เกิดทุพภิกขภัยทั่วไปประชาชนอพยพหนีภัยไปที่ต่าง ๆ พ่อท้าวคำบาง เชื้อพระวงศ์หนองหารหลวง พาไพร่พลอพยพขึ้นไปตั้งอยู่บ้านห้วยแก้วเขียวแก้วคด เหนือหนองคันแทเสื่อน้ำ(เวียงจันทน์) ต่อมาได้จับนบุรีอ่วยล้วย พ่อบ้านหนองคันแทเสื่อน้ำเป็นบุตรเขย และอภิเษกบุตรเขยเป็นพญาจันทบุรี ยกบ้านหนองคันแทเสื่อน้ำเป็นเมืองจันทบุรี ยกนางอินทสว่างลงฮอดเป็นเทวี

ทางเมืองสาเกตหรือร้อยเอ็ดประตุนั้น ครั้นหมดสมัยพญาสุริยวงศาแล้ว บรรดาเมืองน้อยร้อยเอ็ดหัวเมืองที่ขึ้นอยู่ ก็พากันแข็งเมืองและเกิดรบรากันจนตกเป็นเมืองขึ้นของเขา บรรดา

พ่อเลี้ยงนางนมได้นำเจ้าสังขวิชากุมารราชบุตรหลบซ่อนไปอยู่เมืองลำหนองคาย พึ่งบุญบารมีพญาจันทบุรีและมรุกขนคร ครั้นต่อมาพญาสุมิตธรรมวงศาได้ไปครองร้อยเอ็ดประจวบตลอดอายุขัย

ทางเมืองอินทปัฐนคร พระอนุชาได้ครองเมืองสืบแทน ส่วนเมืองจุลฉนิพรหมทัตนั้น พระราชบุตรได้ครองเมืองแทนต่อมา

๑๓. เหตุการณ์ทางพุทธจักร

พระมหากัสสปเถระ ครั้นกลับไปแล้วก็พิจารณาเลือกได้สามเถระ ๓ รูป คือพุทธรักจิต ๑ ธรรมรักจิต ๑ สังขรักจิต ๑ เห็นว่าเป็นผู้มีอุปนิสัยจะกล่อมเกลอาบรมให้เป็นศาสนทายาทได้ จึงแนะนำพร่ำสอนสมถวิปัสสนาจนสามเถระทั้ง ๓ ได้บรรลุพระอรหันต์และได้อุปสมบทเป็นภิกษุทั้งหมดแล้ว ได้ให้มายังแคว้นศรีโคตบูรเพื่อไปนำเอากุมารทั้ง ๕ คือ เจ้าสังขวิชากุมาร ซึ่งถือว่าพญานันทเสนจุติไปเกิด เจ้ามหารัตนกุมารกับเจ้าจุลรัตนกุมาร ทั้ง ๒ นี้เป็นพี่น้องกัน ถือว่าพญาสุวรรณภิงคารและพญาคำแดงได้จุติไปเกิดในเมืองอินทปัฐนคร และเจ้ามหาสุวรรณปาสาทกับเจ้าจุลสุวรรณปาสาท ทั้ง ๒ นี้เป็นพี่น้องกัน ถือว่าเป็นพญาอินทปัฐนคร และพญาจุลฉนิพรหมทัตจุติไปเกิดในเมืองจุลฉนิพรหมทัต

พระเถระทั้ง ๓ ได้นำกุมารทั้ง ๕ ไปบวชอยู่เมืองจันทบุรี พญาจันทบุรี และชาวเมืองทั้งหลายอุปัฏฐากบำรุง จนเมื่อท่านทั้ง ๕ บรรลุอรหันต์แล้ว พระเถระทั้ง ๓ ได้พาไปสู่ราชฤทธิเพื่อนำเอาพระบรมธาตุมาให้พญาจันทบุรีสร้างเจดีย์ไว้ในบริเวณนั้นหลายองค์ เช่นพระธาตุบังพวน หนองคาย และเวียงคุก เป็นต้น

ครั้นแล้วพระอรหันต์ทั้ง ๕ หวนระลึกถึงชาติปางหลังได้ จึงใคร่จะสถาปนาอุโมงค์ทีู่กำพร้า สืบรอยมือของพระอรหันต์ ๕๐๐ จึงพร้อมกันมาถวายพระพรของความอุปถัมภ์จากพญาสุมิตธรรมวงศาเมืองมรุกขนคร พระองค์ก็มีศรัทธาเลื่อมใส รับให้ความอุปถัมภ์เป็นอันดี จึงให้พลเทวอำมาตย์มาปลุกวิหารให้พักอาศัยในบริเวณภูกำพร้า

เมื่อสร้างวิหารเสร็จแล้ว พลเทวอำมาตย์ก็ให้ไพร่พลแผ้วถางภูกำพร้าให้สมควรแก่การที่จะบูรณะแล้ว จึงพากันไปทูลพญาสุมิตธรรมวงศา พระองค์ให้จัดเรือพระที่นั่งปราสาท จัดเครื่องสักการบูชา เสด็จลงมาทางน้ำกับบริวาร ๒ ส่วน ให้ลงมาทางบกด้านขบวนช้างม้า ๓ ส่วน ผู้ตามเสด็จในขบวนให้แต่งเครื่องขบวนทั้งสิ้น

๑๔. พระบรมธาตุแสดงปาฏิหาริย์

เมื่อพญาสุมิตธรรมวงศาเสด็จถึงที่ประทับพร้อมด้วยไพร่พล แล้วเข้าทำการสักการบูชาพระบรมธาตุที่ภูกำพร้า มีมหรสพฉลองที่ลานอุโมงค์ เวลาเที่ยงคืนพระบรมธาตุก็แสดงปาฏิหาริย์

ให้ปรากฏ ประตูโงมค์ที่ปิดสนิทอยู่ก็เปิดออกทั้ง ๔ ด้าน แล้วเสด็จขึ้นสู่อากาศกลับลงมาสู่ที่เกวียนเวียนเข้าไปภายในอุโมงค์เป็นที่สุด พญาและเทวีพร้อมด้วยบริวารเห็นเป็นอัศจรรย์ยิ่งนัก ก็เกิดปีติยินดีเป็นอันมาก เทพเจ้าผู้รักษาทั่วบริเวณภูมำพร้าวก็พร้อมกันสาธุการประโคมสังข์ก็ก้องทั่วภูมำพร้าว เช่นเดียวกับคราวเทพเจ้าในจักรวาลมาไหว่นั้นแล

๑๕. สละคนเป็นข้าโอกาส

ครั้งนั้นพญาสุมิตธรรมวงศาจึงป่าวประกาศว่าผู้ใดพอใจในพระราชศรัทธา จะให้รับราชการปลดปล่อยให้เป็นข้าพระมหากษัตริย์ จะให้อภัยโทษยกเว้นจากราชการงานเมือง พระราชทานเครื่องมือและที่ดินไร่นาให้แก่เขาทั้งหลายเหล่านั้น

ในครั้งนั้นมีผู้อสาสมักรับหน้าที่ต่างกัน ๗ จำพวกเป็น ๓,๐๐๐ คน ตั้งให้ล่ามลองเป็นเจ้าบัญชางาน พลเทวอำมาตย์นำบัญชาเข้าถวาย และพระองค์ให้เอาพระเนนเงินค่าและเครื่องใช้ในการงานทั้งสิ้น มอบให้พลเทวอำมาตย์นำไปแจกจ่ายแก่คนเหล่านั้น พลเทวอำมาตย์ให้ล่ามลองนำไปแจกแก่นายด่านนายกองเงินหมื่นค่าพัน พร้อมทั้งเสื้อผ้านุ่งห่ม คนทั้งหลายได้รับพระราชทานทั่วกัน พร้อมทั้งเครื่องใช้ในการงาน คือ มีด พร้า จอบ เสียม ขวานเล็ก ขวานใหญ่ สิวชี พร้อมสรรพควายคู่หนึ่ง เกวียนเล่มหนึ่ง เรือลำหนึ่ง เสมอกันทุกคน และสั่งให้เขานำบุตรภริยาญาติพี่น้องมาอยู่ ณ ที่ใกล้ภูมำพร้าวเป็นบ้าน ๗ บ้าน แล้วเสด็จกลับคืนมรุกขนคร

(๖) กัณฑ์ที่ ๖ ปฏิสังขรณ์ครั้งแรก

๒๐. ปฏิสังขรณ์ครั้งแรก

ไพร่พลทั้งหลายได้พร้อมกันก่อพลาญอุโมงค์ขึ้นดินไปเป็นพลาญชั้น ๒ แล้วพักไว้ ครั้งนั้นทราบข่าวถึงพญาจุลอินทปัฐนคร และพญาปุตตจุลนิพรหมทัตก็พร้อมกันเสด็จมาร่วมกับพระนางเทวีแห่งพระองค์สู่ภูมำพร้าว อมรฤๅษีและโยชิตฤๅษีก็มาถึงพร้อมกันที่ภูมำพร้าว พลเทวอำมาตย์ให้ล่ามลองไปกราบทูลพญาสุมิตธรรมวงศา พระองค์เสด็จมาพักแรมที่ตำหนักเพื่อปฏิสังขรณ์กับพญาทั้ง ๒ และฤๅษี และพร้อมกันเข้าไปสู่ภูมำพร้าว เชิญพระอรรคธาตุดอกมาประดิษฐานไว้บนพานทองคำ

ฝ่ายพญาจุลอินทปัฐนครและพญาปุตตจุลนิพรหมทัตพร้อมด้วยฤๅษีทั้ง ๒ คน จึงเชิญเจดีย์ศิลา (อุโมงค์หิน) ที่นำมาจากยอดภูเขากั้นตั้งไว้ชั้นบน พญาสุมิตธรรมวงศาเชิญพระอรรคธาตุดอกขึ้นฐานพานไว้บนนั้น พลเทวอำมาตย์นำพระเต้าทองคำขึ้นไปถวาย พระองค์รับเอาน้ำสุคนธ์รสโสทรจงพระอรรคธาตุดอกด้วยสังข์การวะ ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลายก็นำพระพุทธรูปเงินและธาตุพระอรหันต์ที่ตนได้รับส่วนแต่น้อย ขึ้นฐานพานไว้ตามมุมและริมอุโมงค์นั้นๆ

เมื่อท้าวพญาทั้ง ๓ เสด็จขึ้นสู่ยอดอุโมงค์ด้วยพระองค์เองนั้น คนทั้งหลายต่างพากันจับร้องประโคมดนตรีดีดสีตีเป่าถวายบูชาเป็นหมู่ ๆ เสียงอึงคะนึงกึกก้องทั่วบริเวณภูกำพร้าว เทวอารักษ์เฝ้าพิทักษ์ภูมิตถสถาน ก็เป่าสังข์กึกก้องและบันดาลให้ฝนตกลงมา ผู้ใดต้องการให้เปียกจึงเปียก คนผู้ไหนหวงตาบอดบุตรเรือนที่ได้เข้าร่วมในมหากุศลคราวนั้นก็หายเสียสิ้น เทพเจ้าก็โปรยข้าวตอกดอกไม้ทิพย์ลงมาบูชาทั่วบริเวณภูกำพร้าวเป็นอัศจรรย์ยิ่งนัก

๒๑. ถวายมหัศจรรย์เป็นพุทธบูชา

พญาสุมิตตธรรมวงศาและพระนางเทวี จัดแจงเครื่องอุปัฏฐากบูชาพระอูรังคราตุด้วยอัญมณีมีค่า และเครื่องราชูปโภคอันสำเร็จแล้วด้วยทองคำและเพชรนิลแก้วแหวน ให้พลเทวอำมาตย์นำเข้าบูชาภายในอุโมงค์พระองค์ และนางเทวีได้เสด็จเข้าไปเรียงลำดับบูชากับของพญาทั้ง ๕ ปางก่อนนั้น แล้วตั้งความปรารถนา พญาสุมิตตธรรมวงศาปรารถนาให้ได้เสวยราชย์ในชมพูทวีปให้ได้คำชูพระพุทธรูปทุกภพทุกชาติตราบเท่า ๕,๐๐๐ พระพรรษา และขอให้ได้เป็นพระพุทธรูปองค์หนึ่งในภพหน้า นอกนั้นปรารถนาเป็นสาวกสาวิกา และสำเร็จอรหันต์ตามอัธยาศัยของตน

พญาและนางเทวีและราชบริวารมิตรอำมาตย์ได้เวียนวัฏประทักษ์ ๓ รอบ แสดงความเคารพอันสูงแล้วสั่งให้ก่อกำแพงล้อมและสระเขตแดนดินถวายบูชาพระอูรังคราตุกับคน ๓,๐๐๐ คน มีถ้ำมดเป็นต้นให้เป็นข้าโอกาสบำรุงพระอูรังคราตุเท่า ๕,๐๐๐ พระพรรษา หลังน้ำอุทิศไว้ต่อหน้าพระหัตถ์ทั้ง ๕ องค์ แล้วเสด็จสู่ตำหนักที่ประทับ พญาปุตตจุลณีพรหมทัตและพญาจุลอินทปฐนกรพร้อมด้วยพระนางเทวีทั้ง ๒ ก็ทูลลาถิ่นฐานของตน

ครั้นภายหลังต่อมา พญาสุมิตตธรรมวงศาได้เสด็จไปสร้างอุโมงค์ไว้ที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จพักได้ตั้งครั้งไปบิณฑบาตในเมืองศรีโคตบูรนั้น ทำให้มีสัณฐานดังอุโมงค์ที่ภูกำพร้าว พระอรหันต์ทั้ง ๕ ได้เชิญเอาพระบรมธาตุกระดูกสันหลังพระพุทธรูปบรรจุไว้ในอุโมงค์นั้น คนทั้งหลายจึงเรียกว่า พระธาตุอิงฮัง สืบมาเท่ากาลบัดนี้

๒๒. มรุกขนครร้าง

ครั้นเสวยเมืองมรุกขนครพอสมควรแล้ว พญาสุมิตตธรรมวงศาให้อำมาตย์ไปสืบดูเมืองร้อยเอ็ดประตูที่เคยรุ่งเรืองเป็นเมืองใหญ่ ทราบว่าได้กลายเป็นเมืองน้อย ส่งบรรณาการแก่เมืองอื่น เหลือพลเมืองแสนเศษ ดาบท ๕,๐๐๐ พระภิกษุ ๕,๐๐๐ สามเณร ๑๐๐ รูป พระองค์จึงลาจากเมืองมรุกขนคร ไปเสวยราชสมบัติอยู่เมืองร้อยเอ็ดประตูสืบพระพุทธศาสนา ครั้นจุติก็ได้ไปบังเกิดใน

เมืองพาราณสี แล้วออกบวชเป็นฤๅษีมีนามว่า สุมิตรธรรมฤๅษีอยู่ในป่าหิมพานต์ อรุณคันทานสิ้น
ข้อความแต่เท่านี้

ส่วนเมืองมรุกขนคร ได้มีผู้ครองสืบทายาทมาอีก ๒ คือ ทูฐคามินี และนิรุทธราช องค์
สุดท้ายคือนิรุทธราช เป็นผู้ที่มีพระราชหฤทัยกระด้างไม่เลื่อมใสในคุณแก้ว ๓ ประการ ประพฤติผิด
จารีตอันดีของบรรพบุรุษ ไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมจรรยาได้รื้อถอนข้าโอกาสและเขตแดนดิน
พระมหาธาตุอันพญาสุมิตรธรรมวงศาเจ้าได้อุทิศแต่ครั้งก่อนนั้นเสีย เอามาเป็นส่วนแก่ตน
บ้านเมืองจึงเกิดวิปริตเปลี่ยนแปลง อยู่มามีชายคนหนึ่งนำเนื้อปลาผาค่อน(ตะพานน้ำเผือก) มาถวาย
ให้พระองค์สวดย ต่อมาราตรีหนึ่งเมืองก็เกิดสะท้านหวั่นไหวจนทลายลงเป็นหนองบึง(เข้าใจว่า
บริเวณบึงกลอง บึงน้อย บึงขี้เหล็ก) ประชาชนที่หนีจากความตาย ก็กระจัดกระจายไปอยู่ตามบ้าน
เล็กเมืองน้อย วงศ์กษัตริย์ศรีโคตบุรก็เสื่อมสูญ เมืองมรุกขนครก็ร้างเป็นป่าเป็นบึงสืบมา พระโ
ราณจารย์ได้ประมาณไว้ว่าพุทธศักราช ๕๐๐ ปี

เมืองมรุกขนครร้างนี้ อยู่ในเขตตำบลพระกลางทุ่ง บริเวณบึงทั้ง ๓ คือ บึงกลอง บึง
น้อย บึงขี้เหล็ก และบ้านหลักศิลา ธาตุน้อย นาตาม บุ่งฮี เพราะมีโบราณวัตถุหลายอย่างห่างองค์
พระธาตุไปทางเหนือระหว่าง ๔ ถึง ๘ กิโลเมตร

ตำนานพระธาตุพนมที่ได้เล่ามาตั้งแต่ต้นนี้ พระอรหันต์ทั้ง ๕ แต่งไว้ในเมือง
ร้อยเอ็ดประตู วิศวกรรมเทวบุตรนำเอาไปจารึกไว้ที่ลานทองไว้บนชั้นดาวดึงส์ ครั้นต่อมาพญากษ
ัตริย์ทูลถามนิสสร้างโลหปราสาทในเมืองลังกาทวีป วิศวกรรมเทวบุตรจึงได้นำไปใส่ไว้ในโลห
ปราสาท พระพุทธโฆษาจารย์ไปสู่เมืองลังกาจึงได้จำลองเอามาไว้ที่เมืองอินทปัฐนครเป็นอันนาน
มาแล้ว ยามนั้นพระมหาธาตุที่ถูกกำพร้านี้ก็รกร้างอยู่

(๓) กัณฑ์ที่ ๗ ราชวงศ์ล้านช้างอุปถัมภ์

๒๓. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๒

ครั้นกาลนานต่อมา ชาวล้านช้างได้อพยพเลื่อนไหลลงมาตามลำแม่น้ำโขง รุกไล่เจ้าของ
ถิ่นเดิม คือ ข่าขอมให้ถอยร่นไปโดยลำดับ มีเจ้าในราชวงศ์ล้านช้างองค์หนึ่งได้มาตั้งเมืองขึ้น ณ
บริเวณใต้เมืองท่าแขกเดิมนี้นี้ให้ชื่อว่า เมืองมรุกขนคร ตามนามเมืองเดิมที่เคยเรียกเมืองร้างใน
บริเวณนี้ ขึ้นต่ออาณาจักรล้านช้างสืบสกุลกันมาโดยลำดับ ภายหลังเปลี่ยนเป็น ศรีโคตบุรหลวง จน
ได้โยกย้ายข้ามมาสู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง เรียกว่าเมืองนคร ต่อมาเอานามพระธาตุพนมไปต่อเข้า จึง
กลายเป็นเมืองนครพนมเดิมนี้นี้

พ.ศ. ๒๐๖๓ - ๒๐๕๓^{๒๒} สมัยพระเจ้าโพธิสารราชโอรสพระเจ้าวิหุลราช ครองเมืองหลวงพระบางอาณาจักรล้านช้าง พระองค์ได้ริดาพระเจ้าอินทปัฐนครมาเป็นบาทปรีจาริกองค์หนึ่ง ปู่ของพระนางได้ถวายตำนานอุรังคธาตุนี้ให้พระองค์ได้พิจารณา เมื่อทรงรู้ประวัติอุรังคธาตุดีแล้ว พระองค์มีศรัทธาเลื่อมใส ได้เสด็จลงมาบูรณะวัดพระธาตุพนมองค์พระธาตุที่เสร้างมองให้ผ่องใส ได้สร้างพระวิหารหลวง(หอพระแก้วเดิม) ทรงสืบหาข้าโอกาสดั้งเดิมได้บ้างมิได้บ้าง เมื่อไม่ครบจำนวนพระองค์ได้สละคนเป็นพุทธบูชาเพิ่มให้ครบ ๓,๐๐๐ คน ดังที่พญาสุมิตธรรมวงศาได้สละไว้ มีลูกฆ่า ๒ คนผู้ที่ซื้อฆ่าเอง ผู้น้องซื้อพันเหียนหินเพราะให้กินเหียนหิน(นั่งเมือง) พระองค์ได้สละมหาดเล็กทั้ง ๒ นั้นให้เป็นผู้ปกครองหัวหน้าข้าโอกาสทั้งหมด ทรงประทานตราตั้งและอุทิศกรวดน้ำบูชาพระบรมธาตุ ได้ทรงสร้างวัดขึ้นวัดหนึ่งเหนือภูกำพร้าว เรียกว่า วัดสมสนุก อุทิศข้าโอกาสไว้อุปัฏฐากรักยา อุทิศเขตแดนแต่ปากห้วยปลาแหลมลงมา ถวายเพิ่มเติมแก่พระบรมธาตุ(อยู่เหนือพระธาตุพนมขึ้นไปประมาณ ๘ กิโลเมตร) รับสั่งให้พันเหียนหินขึ้นไปเชิญเครื่องราชสักการมาถวายองค์พระธาตุพนมทุกปีในเทศกาลออกพรรษาอย่าขาด ถือเป็นราชประเพณีสืบมาจนหมดรัชกาล

พ.ศ. ๒๐๕๓ - ๒๑๑๕ สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช โอรสพระเจ้าโพธิสารราช ครองราชอาณาจักรล้านช้างสืบสันตติวงศ์ต่อมา ในปี พ.ศ. ๒๑๐๓ ได้ย้ายเมืองหลวงมาตั้งที่นครเวียงจันทน์ ขนานนามว่า กรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวเวียงจันทน์^{๒๓} พระองค์ได้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและสร้างถาวรวัตถุปูชนียสถานมากมาย ได้เสด็จยังเมืองมรุกขนครและสร้างพระธาตุศรีโคตบองซึ่งอยู่ใต้เมืองท่าแขกฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แล้วเสด็จต่อมานมัสการพระบรมธาตุที่ภูกำพร้าว ทรงบูรณะเสนาสนะและวิหารหลายแห่ง ได้วางระเบียบข้าโอกาสที่พระราชบิดาได้ประทานไว้แก่พระบรมธาตุ ให้เอาใจใส่อุปัฏฐากรักยามิให้เสื่อมสูญ

๒๔. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๓

พ.ศ. ๒๑๓๘ - ๒๑๔๐ สมัยพระเจ้าหน่อเมือง พ.ศ. ๒๑๔๑ - ๒๑๖๕ สมัยพระเจ้าโพธิรวงศาธรรมิกราช พ.ศ. ๒๑๖๕ - ๒๑๖๗ สมัยพระเจ้าบัณฑิตโพธิสาร^{๒๔}

^{๒๒} สวาง รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๕), หน้า ๗๖.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕-๘๐.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕-๘๖.

พ.ศ. ๒๑๕๗ เจ้าพระยานครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตบูร เจ้าเมืองศรีโคตบูร(มรุกขนคร)ได้ปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ และต่อมาได้ยกฐานะวัดพระธาตุพนมเป็นพระอารามหลวงและวางกฎว่า เจ้าเมืองต้องลงมาทอดกฐินทุกปี เว้นแต่จะอนุญาตให้ผู้อื่นทอดแทน จึงถือเป็นธรรมเนียมสืบมาถึงเจ้าเมืองรุ่นหลัง

๒๕. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๔

พ.ศ. ๒๑๗๖ - ๒๒๓๑^{๒๕} สมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช เวลานั้น มีพระเถระสำคัญรูปหนึ่งเป็นเจ้าวัดโพนสะเม็กจึงเรียกว่า ท่านราชครูโพนสะเม็ก เป็นอาจารย์บอกรรณธรรมกัมมัญฐาน มีผู้คนนับถือมากมีเกียรติคุณโด่งดังเป็นที่เคารพของคนทั่วไป ในคราวเปลี่ยนแผ่นดินนั้น ชายาเจ้าชมพู พระเชษฐาของพระเจ้าสุริยวงศาฯ กำลังมีครรภ์แก่ได้หลบซ่อนเข้าไปพึ่งท่านราชครูพร้อมกับเจ้าองค์หล่อ ผู้เป็นโอรสซึ่งมีพระชนม์เยาว์อยู่ ท่านราชครูฯได้ให้ศิษย์นำเจ้าองค์หล่อหนีไปพึ่งเจ้าเวียงคานาที่เมืองเว้ ส่วนชายาเจ้าชมพูนั้น ให้นำไปไว้ภูสวณหอคำหลังเวียงจันทน์ ต่อมาประสูติโอรสมีนามว่า เจ้าหน่อเกษัตริย์

พ.ศ. ๒๒๓๑ เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กได้พาครอบครัวชาวเวียงจันทน์ประมาณ ๓,๐๐๐ คนเศษ อพยพหนีราชภัยลงมาตามลำแม่น้ำโขง และบูรณะองค์พระธาตุพนมตั้งแต่ฐานชั้นที่ ๒ ขึ้นไป ทำเป็นบัว ก่ออิฐถือปูน ตอนองค์ระฆังทำเป็นรูปโกศ แบบยอดเจดีย์ลาวหล่อด้วยโลหะเนื้ออ่อนเรียกว่าเหล็กเปือกหรือเหล็กไหล ปลายสุดเป็นปมมีรูสำหรับปักฉัตร ฉัตรทำด้วยทองคำฝังพลอยและนิลห้วแหวนโดยรอบทุกชั้น ประมาณ ๓๐๐ เม็ดเศษ ดันฉัตรเป็นเหล็ก ค้ำฉัตรเป็นเงินฝังพลอย บูรณะจนถึง พ.ศ. ๒๒๓๕ รวม ๓ ปีจึงแล้วเสร็จ^{๒๖}

๒๖. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๕

พ.ศ. ๒๓๔๕ - ๒๓๕๖ พระเจ้าอนุตรทราซหรือเจ้าอนุวงศ์ผู้ครองเวียงจันทน์องค์สุดท้าย พร้อมด้วยเจ้าเมืองนครพนมและเจ้าเมืองมุกดาหาร เห็นว่าพระธาตุพนมเป็นมหาเจดีย์โบราณ เป็นที่เคารพของชาวล้านช้างมาช้านาน ทั้งพระมหากษัตริย์ได้เคยทำนุบำรุงมามิได้ขาด บัดนี้เสerahมองชำรุดมากแล้วจึงพร้อมกันบูรณะซ่อมแซมพระอุโบสถ สร้างหอพระ สร้างถนนอิฐหน้าวัดไปทำน้ำเรียกว่าขัวตะพานหรือขัวสะพานฯ

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

^{๒๖} กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๒๒), หน้า ๓๐.

พ.ศ. ๒๓๖๕-๒๓๗๑ รวม ๓ ปี เกิดจลาจลในแผ่นดินล้านช้างทั่วไปเพราะทางเวียงจันทน์ต้องการปกครองแยกอิสระต่างหาก เมื่อกองทัพกรุงเทพฯ ยกขึ้นไปปราบชนะแล้วก็กวาดต้อนผู้คนลงไปเป็นอันมาก ที่ยังอยู่ก็แตกตื่นหลบซ่อนเข้าป่าดง พระพุทธศาสนาก็พลอยจลาจลหวั่นไหวเพราะขาดผู้บำรุง ต่อแต่นั้นมาอีกระหว่าง ๓๐ ปี ก็เป็นสมัยโยกย้ายพลเมืองจากทางฝั่งซ้ายข้ามมาฝั่งขวาแม่น้ำโขง เพราะเกิดสงครามระหว่างไทยกับญวน

องค์พระธาตุพนม ซึ่งเคยรุ่งเรืองสืบมาก็พลอยได้รับผลกระทบ ขาดผู้อุปฐากรักษาถาวรวัตถุขุขนิยสถาน ในวัดก็มีแต่ทรงอยู่กับทรุดลงจนราว พ.ศ. ๒๔๓๐ พระวิหารหลวงซึ่งพระเจ้าโพธิสารราชเมืองหลวงพระบางได้สร้างไว้ และได้รับการบูรณะจากพระมหากษัตริย์ราชวงศ์ล้านช้าง ต่อมานั้นก็ถึงคราวอวสานพังทลายลงมาเป็นกองอิฐปูนอยู่กลางวัด เพราะเหลือวิสัยที่ชาววัดและชาวบ้านจะซ่อมได้ เป็นพระวิหารใหญ่มีระเบียบรอบทั้ง ๔ ด้าน ซึ่งเรียกกันว่า หอพระแก้ว องค์พระมหาธาตุก็เศร้าหมองคร่ำคร่ามาก จนต้นโพธิ์ต้นไทรเกาะจับตามซอกอิฐประปรายสาธุชนเห็นแล้วให้เกิดสังเวชสลดใจเป็นอันมาก

(๘) กัณฑ์ที่ ๘ ไทยสยามบำรุง

๒๗. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๖

พ.ศ. ๒๔๔๔ พระเถระเมืองอุบลราชธานี มีพระครูสีทา วัดบูรพา และ พระอาจารย์หนู กับคณะได้รู้ดั่งคัมภีร์เห็นความเสื่อมโทรมในองค์พระธาตุพนม เกิดความสลดใจ ใคร่ที่จะซ่อมแซมแต่ท่านไม่ชำนาญการช่าง จึงแนะนำให้ทายกชาวธาตุพนมเดินทางไปอาราธนาพระครูวิโรจน์รัตโนบล เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี ขณะนั้นดำรงตำแหน่งพระครูอุตรพิทักษ์คณะเดช วัดทุ่งศรีเมือง ซึ่งชำนาญทางการช่างมาซ่อมแซมองค์พระธาตุ

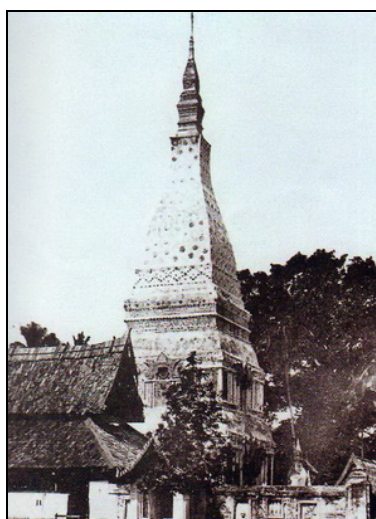
พระครูวิโรจน์รัตโนบล รับนิมนต์ เดินทางมาถึงแล้ว ได้ประชุมหารือทั้งชาววัดและชาวบ้าน ชั้นแรกชาวบ้านจะยอมให้ทำแต่เพียงทาปูนลานธาตุ ให้มีที่กราบไหว้เท่านั้นมิยอมให้ซ่อมองค์พระธาตุ เพราะเกรงเทวอาถรรพ์จะให้โทษแก่ชาวบ้านทั้งหลาย ซึ่งเคยเป็นมาแล้วแต่หนหลังท่านพระครูไม่ยอม บอกว่าถ้ามิได้บูรณะองค์พระธาตุแต่ยอดถึงดินแต่ดินถึงยอดแล้วมิทำชาวบ้านไม่ตกลงเลิกประชุมกัน ครั้นต่อมาในวันนั้นมีอาถรรพ์เข้าสิงคน ชูเชิญผู้ขัดขวางจะทำให้ถึงวิบัติ ชาวบ้านกลัวจึงกลับมาวิงวอนให้ท่านพระครูทำตามใจชอบต่อไป

พระครูวิโรจน์รัตโนบล เริ่มบูรณะแต่เดือนอ้ายขึ้น ๑๔ ค่ำ จนถึงวันเพ็ญเดือน ๓ จึงได้มีการฉลอง ประชาชนหลั่งไหลมาจากจตุรทิศมีด้ามวิญญูมากเป็นประวัติการณ์ แต่หลังจากเหตุการณ์บ้านเมืองเป็นจลาจล มาพอดีเกิดอุบาทว์ฝิบาฝิบูญูทางจังหวัดอุบลราชธานี ประกาศว่าหิน

กรวดจะเป็นเงิน เงินจะเป็นก้อนกรวด หมูจะกลายเป็นชักร์ ลูกฟักเขียวจะกลายเป็นหมู คนจึงพากันเอาเงินมาบริจาคทาน พระครูวิโรจน์รัตโนบลได้ทุนมาบูรณะองค์พระธาตุพนมเป็นอันมาก

การบูรณะได้ชำระต้นโพธิ์เล็กที่เกาะจับอยู่ออก ขุดโคลนน้ำและกะเทาะสะเกษที่ชำรุด ออกโบกปูน ทาสีใหม่ประดับกระจกสีในที่บางแห่งและลงรักปิดทองยอดตามที่อันสมควร ลั่นทองเปลว ๓ แขนแผ่น แผ่นเงินแผ่นทองคำขึ้นหุ้มยอดพระธาตุ หยอดเงินหนัก ๓๐๐ บาท ทองคำหนัก ๕๐ บาทเศษ แก้วเม็ด ๒๐๐ แก้วประดับ ๑๒ หีบ หล่อระฆังโบราณด้วยทองแดงหนัก ๒ แขนหรือ ๒๔๐ กิโลกรัมไว้ดีเป็นพุทธรูป

พ.ศ. ๒๔๔๕ พระครูวิโรจน์รัตโนบลได้กลับมาสร้างซุ้มประตูหน้าวัด และในปลายปีนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จตรวจราชการมณฑลอุดร หนองคาย นครพนม สกลนคร และเสด็จมานมัสการพระธาตุพนมและพักแรมที่บริเวณวัดพระธาตุพนม เมื่อเสด็จกลับแล้วได้สั่งให้ย้ายอำเภอเมืองเรณูมาตั้งอยู่ที่ตำบลธาตุพนมแต่บัดนั้น

รูปที่ ๓.๑ พระธาตุพนมสมัยเจ้าราชครู
หลวงโพนสะเม็ก – ก่อน พ.ศ. ๒๔๘๓

รูปที่ ๓.๒ พระธาตุพนมบูรณะโดย
กรมศิลปากร พ.ศ. ๒๔๘๓ - ๒๕๑๘

๒๘. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๓

พ.ศ. ๒๔๘๓ เกิดกรณีพิพาทดินแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในอินโดจีน ชายแดนฝั่งแม่น้ำโขงจึงเครียดด้วยภัยสงคราม คณะรัฐมนตรีเห็นว่า พระธาตุพนมเป็นปูชนียสถานสำคัญอันเป็นที่เคารพบูชาของประชาชนทั่วไป หากรัฐบาลจัดการบูรณะขึ้นแล้วจะเป็นทางชักจูงจิตใจประชาชนแถบอินโดจีนให้เข้าร่วมในราชอาณาจักรไทยได้หลายหมื่นคน จึงมีมติให้กรมศิลปากร

ดำเนินการ โดยการต่อยอดองค์พระธาตุพนมขึ้นใหม่ตามศิลปไทย หุ้มยอดเดิมซึ่งเป็นศิลปแบบล้านช้างที่ท่านราชครูโพนสะเม็กบูรณะไว้ ให้สูงขึ้นอีก ๑๐.๐๐ เมตร ลอกทองและเงินหุ้มยอดเก่าออกนำมาทำเป็นฉัตรทองคำสวมยอดไว้ ความสูงของฉัตร ๔.๐๐ เมตร รวมความสูงตลอดองค์พระธาตุพนม ๕๓.๐๐ เมตร มองเห็นได้แต่ไกลจากฝั่งลาว หลังจากการบูรณะครั้งนี้ ทางราชการได้ยกฐานะวัดพระธาตุพนมเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดวรมหาวิหารเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๓^{๒๓}

๓.๓ การพังทลายและการก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่

๓.๓.๑ การพังทลายของพระธาตุพนม

วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารได้บันทึกเหตุการณ์พังทลายของพระธาตุพนมไว้ดังนี้^{๒๔}

วันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ เวลา ๑๕.๓๘ นาฬิกา ตรงกับวันจันทร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๕ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๓๓๗ องค์พระธาตุพนมซึ่งเป็นเจดีย์เก่าแก่คู่บ้านคูเมือง ได้พังทลายลงไปในทิศตะวันออกทั้งองค์ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากองค์พระธาตุช่วงล่าง หรือพระธาตุช่วงที่ ๑ เก่าแก่และผุพังมากไม่อาจทานน้ำหนักส่วนบนได้จึงพังลงมาและได้ทับถาวรวัตถุซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงเสียหายยับเยินหมด คือ : กำแพงรอบองค์พระธาตุทั้ง ๒ ชั้น เจดีย์หรือหอนูชาข้าวพระซึ่งสร้างโดยพระยานครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตบูร พ.ศ. ๒๑๕๗ ศาลาการเปรียญหรือศาลาโรงธรรมซึ่งสร้างโดยพระครูศิลาภิรัต พ.ศ. ๒๔๖๖ พระวิหารห่อพระแก้ว ซึ่งสร้างครั้งแรกโดยพระเจ้าโพธิสารราชแห่งเมืองหลวงพระบางในราว พ.ศ. ๒๐๘๒ และห่อพระทั้ง ๒ หลัง ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือและทิศใต้ขององค์พระธาตุพนม

(ก) ก่อนพระธาตุพังและในขณะที่พัง

พระธาตุช่วงที่ ๑ หรือท่อนที่ ๑ ซึ่งบางครั้งเรียกว่าฐาน สูงจากระดับพื้นประมาณ ๘.๐๐ เมตร เก่าแก่มาก การก่อสร้างในครั้งแรกนั้นเอาดินดิบมาก่อเรียงกันขึ้นไปเป็นรูปเตา ๔ เหลี่ยม เอาขี้เถ้าเชื่อมระหว่างอิฐ แล้วจึงเผาให้สุก ภายหลังต่อมาได้สร้างเสริมต่อให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งสูงถึง ๕๓.๐๐ เมตร ฉัตร ๔.๐๐ เมตร รวมเป็น ๕๗.๐๐ เมตร แต่ฐานเดิมไม่ได้สร้างเสริมอะไรปล่อยให้คงอยู่อย่างนั้น

^{๒๓} กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม, หน้า ๓๒ - ๔๒.

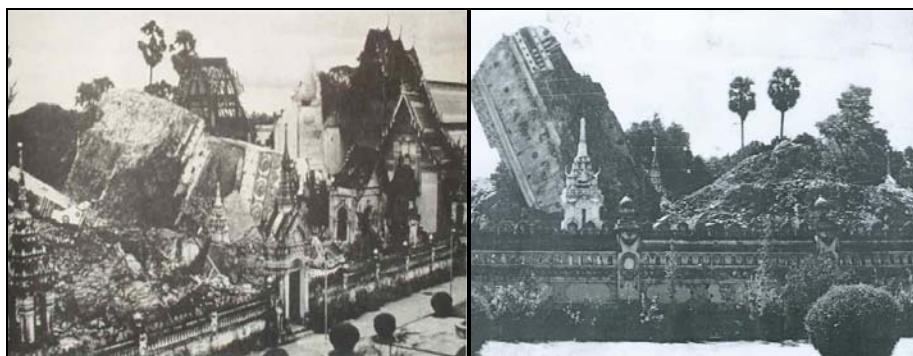
^{๒๔} พระโสภณเจติยาภิบาล (จดหมายเหตุท้ายเล่ม), อุรังคนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพิบลิจซิงจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๕.

ตอนเช้าวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๑๘ พบรอยร้าวที่พระธาตุช่วงที่ ๑ จำนวน ๒ แห่ง คือ แห่งแรกอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นรอยร้าวแตกยาวจากส่วนบนลงมาประมาณ ๖-๗ เมตร แห่งที่ ๒ อยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นรอยร้าวเล็กเพิ่งเริ่มแตกใหม่ มีเศษปูนซีเมนต์ร่วงลงมาเป็นระยะๆ องค์พระธาตุเอียงไปทางทิศตะวันออกจนมองเห็นได้ชัด เมื่อเปิดประตูกำแพงชั้นในเข้าไป ภายในกำแพงมีพระพุทธรูปซึ่งทำด้วยปูนซีเมนต์ตั้งเรียงรายกันอยู่รอบองค์พระธาตุ และมีไหน้ำมันตั้งอยู่ ๔-๕ ไห มีกากปูนซีเมนต์ตกเกลื่อนอยู่รอบองค์พระธาตุ ฐานพระธาตุจากระดับพื้นขึ้นไปประมาณ ๑ ฟุตเศษกร่อนและผุพังมาก ที่ซุ้มประตูด้านใต้และด้านตะวันออกเป็นรูลึกเข้าไปในองค์พระธาตุ เห็นน้ำฝนไหลหยดลงมาตามรูนั้น เมื่อเวลา ๑๗.๐๐ นาฬิกา ท่านเจ้าคุณพระเทพรัตนโมลีเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมได้สั่งให้พระเณรและเด็กวัดขนย้ายพระพุทธรูปซีเมนต์ซึ่งตั้งอยู่ภายในกำแพงชั้นในติดกับองค์พระธาตุประมาณ ๓๐๐ องค์ ออกไปเก็บไว้ที่ระเบียงวิหารคด และให้ขนย้ายโดยเร็วที่สุด ส่วนวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งอยู่ที่หอพระแก้วที่ศาลาการเปรียญและหอพระทางทิศเหนือและทิศใต้ขององค์พระธาตุ มิได้ขนย้ายออกมาเพราะกลัวพระธาตุจะพังทลายออกมาได้เฉพาะพระพุทธรูปซีเมนต์เท่านั้น เมื่อขนย้ายเสร็จแล้วจึงปิดประตูวิหารคดทั้ง ๔ ด้าน ห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปภายในบริเวณพระธาตุอีก

จากนั้นประมาณครึ่งชั่วโมง นาฬิกาแห่งความเศร้าสลดใจของชาวพุทธก็มาถึง พระธาตุพนมที่เก่าแก่ได้พังครืนลงมาทางทิศตะวันออกทั้งองค์ ท่ามกลางสายฝนที่กำลังตกอย่างหนัก เสียงดังสนั่นหวั่นไหว คนภายในวัดได้ยินเสียงชัดเจน ส่วนผู้อยู่ห่างออกไปประมาณกิโลเมตรเศษจะไม่ค่อยได้ยินเพราะเสียงฝนกระหน่ำหลังคาบ้านดังกลบหมด ปรากฏคือบ้านเรือนสันผิดปกติแต่ในขณะนั้นเข้าใจว่าเกิดแผ่นดินไหว ไม่เคยคิดมาก่อนว่าพระธาตุพนมจะพังทลาย ผู้เห็นเหตุการณ์ในขณะนั้นกล่าวว่า องค์พระธาตุพนมซึ่งสว่างไสวด้วยแสงไฟฟ้าทั้งองค์ ตั้งแต่ช่วงที่ ๑ จนถึงยอดค่อย ๆ เอนลงแล้วล้มเอียงไปทางทิศตะวันออก หลอดไฟทุกดวงซึ่งประดับอยู่ที่องค์พระธาตุดับวูบลงพร้อมกัน จากนั้นได้ยินเสียงสนั่นหวั่นไหว มองดูนาฬิกาตรงกับเวลา ๑๕.๓๘ นาฬิกา

ประมาณ ๑ ชั่วโมงหลังการพังทลายขององค์พระธาตุพนม ประชาชนชาวธาตุพนม คอนกลาง สระพังทอง และบ้านธาตุเจริญ ได้แตกตื่นแห่กันมาดูพระธาตุพัง มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยประมาณ ๑,๐๐๐ - ๒,๐๐๐ คน เสียงร้องไห้คร่ำครวญอื้ออึงอยู่ข้างนอกวิหารคดจนเกือบรุ่งสว่าง ทั้งเศร้าสลดใจและอาลัยถึงพระธาตุพนมซึ่งตนเคารพนับถือบูชาเป็นชีวิตจิตใจมาหลายชั่วอายุคนแล้ว เมื่อเหตุการณ์อันไม่เคยคาดคิดมาก่อนเกิดขึ้นเช่นนี้ ย่อมทำให้ตื่นตกใจขวัญหาย และเศร้าโศกอาลัย ถ้าจะอุปมาก็เหมือนหนึ่งการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระบรมศาสดา สำหรับผู้มีภูมิธรรมสูงคงพอบรรเทาได้ ส่วนผู้ที่ปลงไม่ตกย่อมมีความเสียใจ เพราะได้ยึดมั่นอยู่ในสิ่งนี้มานานจนฝังอยู่ในส่วนลึกของหัวใจ ธรรมดาปุถุชนทุกคนซึ่งยังติดข้องเกาะเกี่ยวอยู่ในโลก ย่อมจับ

ฉายเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจจะขาดเสียมิได้ แต่สิ่งที่จับถวายนั่นจะหายหรือ
ละเอียดอย่างไร ขึ้นอยู่กับระดับสติปัญญา การศึกษาอบรม และสิ่งแวดล้อมของแต่ละคน^{๒๙}

รูปที่ ๓.๓ การพังทลายของพระธาตุพนม เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

(ข) แนวความคิดเรื่องพระธาตุพนมพัง

เมื่อพระธาตุพนมพังทลายลงแล้ว บรรดานักข่าวหนังสือพิมพ์ วิทยุกระจายเสียง และ
นักข่าววิทยุโทรทัศน์ ได้เดินทางไปทำข่าวเพื่อเสนอให้ประชาชนทราบ หนังสือพิมพ์บางฉบับได้ลง
วิจารณ์ข่าวบางตอนคลาดเคลื่อนจากความจริง มีสิ่งหนึ่งซึ่งพอช่วยนักข่าวให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง
นั่นคือ แถลงการณ์วัดพระธาตุพนม แต่ถึงกระนั้นก็ตามยังมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์กันไปหลาย
แง่มุม ซึ่งอาจประมวลได้ดังนี้ :

๑) พระธาตุพนมพังทลายเพราะความเก่าแก่ทนต่อภัยธรรมชาติไม่ได้ ย่อมมีการพังทลาย
ไปเป็นธรรมดา เพราะทุกสิ่งในโลกนี้ตกอยู่ในกฎของอนิจจัง คือความไม่เที่ยงแท้แน่นอนทั้งสิ้น
เมื่อมีเกิดแล้วย่อมมีการแตกสลายไปเป็นธรรมดา

๒) พระธาตุพนมพังทลายเพราะพระภิกษุสามเณรและแม่ชีในวัดพระธาตุพนมประพฤติ
ปฏิบัติไม่ดี ประพฤตินอกกรรมนอกวินัย และไม่เอาใจใส่ดูแลรักษาพระธาตุ ปล่อยให้ชำรุดทรุด
โทรมมาก จนกระทั่งหักพังลงมา ผู้ที่ถูกปรักปรำมากที่สุดคือ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม เพราะมี
หน้าที่รับผิดชอบมากกว่าทุก ๆ คนในวัดตามกฎหมาย

๓) พระธาตุพนมพังทลาย เพราะอาเพศอาถรรพ์เป็นลางร้ายของชาติด้านเมือง และถึง
กาลอวสานแห่งอายุศาสนาพระโคตมแล้ว^{๓๐}

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖-๑๔๐.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

การวิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าว ดูเหมือนมีแต่ในระยะแรกเท่านั้น ครั้นต่อมาก็เบาบางลงไป ทั้งนี้ อาจสืบเนื่องมาจากความเข้าใจดีมีมากขึ้น อย่างไรก็ตามในจดหมายเหตุท้ายเล่มหนังสืออรุณนิทาน ยังได้ประมวลเหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยพระธาตุพนมล้มไว้โดยย่อเพื่อประกอบความรู้และความเข้าใจคือ

(ค) เหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยพระธาตุพนมพัง

พระธาตุพนมพังทลายลงในวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ ในสมัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หัวหน้าพรรคกิจสังคม เป็นนายกรัฐมนตรี ต่อมาได้ประกาศยุบสภาฯ เพื่อระงับความวุ่นวายในสภาฯ และเพื่อทำการเลือกตั้งใหม่ หลังจากเลือกตั้งทั่วไปเสร็จแล้ว ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ได้เป็นนายกรัฐมนตรี แต่อยู่ไม่นาน เมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๑๘ ถูกยึดอำนาจและลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ต่อจากนั้น นายธานินทร์ กรัยวิเชียรได้เป็นนายกรัฐมนตรีแทน และจัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศต่อมา

พ.ศ. ๒๕๒๐ รัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียรได้ถูกยึดอำนาจ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรีและจัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศชั่วคราว ในปีนั้นเกิดภาวะฝนแล้งทั่วประเทศ ภาคอีสานและภาคเหนือแห้งแล้งกว่าทุกภาค ชาวนาทำนาไม่ได้ผลเหมือนปีก่อน ข้าวกล้าในนาที่ปักดำลงไปแล้วเหี่ยวเฉาตายเกือบหมด คนว่างงานมาก ค่าครองชีพสูง พวกหนุ่มสาวทางภาคอีสานพากันหนีจากบ้านไปหางานทำที่กรุงเทพฯ มากกว่าปีที่แล้วมา

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ อันเป็นปีที่พระธาตุพนมหักพังนั้น พรรคคอมมิวนิสต์ได้เข้ายึดครองประเทศ สปป.ลาวและประเทศกัมพูชา ประเทศ สปป.ลาวถูกยึดครองโดยวิถีทางการเมือง ประเทศกัมพูชาถูกยึดครองด้วยกองกำลังทหาร ในปีนั้นมีคนลาวและเขมรอพยพหลบภัยการเมืองเข้ามาประเทศไทยเป็นจำนวนหลายหมื่นคน และต่อมาได้พากันอพยพต่อไปยังยุโรปและอเมริกา จำนวนนับหมื่นคน นับว่าเป็นการอพยพครั้งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์อินโดจีน ไม่ใช่เฉพาะแต่คนลาว และเขมรอย่างเดียวที่อพยพหนีจากบ้านเกิดเมืองนอนของตน คนเวียดนามได้ก็อพยพหนีเช่นกัน กว่าที่พื้นตัวขึ้นมาได้ต้องใช้เวลาหลายสิบปี^{๓๑}

(ง) พบพระอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้า

ระหว่างวันที่ ๑๓-๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ (หลังจากพระธาตุพนมหักพังแล้ว ๖๒ วัน) ได้พบพระอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้าซึ่งบรรจุอยู่ในผอบแก้วหรือหลอดแก้ว ซึ่งมีลักษณะคล้ายรูป

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕-๒๓๖.

หัวใจ ผอบแก้วใบนี้หุ้มทอง มีช่วงเจาะ ๔ ด้าน มีทองคำปิดสนิทสูง ๒.๑ เซนติเมตร ปากผอบวัดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑.๘ เซนติเมตร ฐาน ๑.๖ เซนติเมตร มีสีขาวคล้ายแก้วพลีท ภายในผอบมีน้ำมันจันทร์หล่อเลี้ยงอยู่และมีพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระอัฐกธาตุบรรจุอยู่จำนวน ๘ องค์ มีสีต่างๆ กัน ดังนี้ :

- ๑) สีดอกพิกุลแห้ง ๒ องค์
- ๒) สีขาวคล้ายดอกพิกุลสด ๓ องค์
- ๓) สีขาวคล้ายงาช้าง ๓ องค์ รวมเป็น ๘ องค์

รูปที่ ๓.๔ พระอัฐกธาตุ จำนวน ๘ องค์ บรรจุในผอบแก้ว

พระอัฐกธาตุบรรจุไว้อย่างสลับซับซ้อนมาก ซึ่งถ้าถอดออกมาเรียงไว้ตามลำดับแล้วจะมีลักษณะ ดังนี้ : ๑) พระธาตุชั้นที่ ๒ ส่วนบนสูงจากระดับพื้นดินประมาณ ๑๔.๗๐ เมตร ๒) ผอบสำริดขนาดกว้าง ๑.๑๗ + ๑.๑๗ เมตร สูง ๑.๖๐ เมตร ตั้งอยู่ข้างในส่วนบนของพระธาตุชั้นที่ ๒ ๓) เจดีย์ศิลา ตั้งอยู่ตรงกลางผอบสำริด ๔) แผ่นกระຈก แผ่นเงิน แผ่นทอง วางเรียงกันขึ้นในห้องสี่เหลี่ยมของเจดีย์ศิลา ๕) ช้างแก้ว ๔ ตัว และม้าแก้ว ๑ ตัว อยู่บนแผ่นกระຈก แผ่นเงิน แผ่นทอง ๖) บุษบกทองคำ ตั้งอยู่บนหลังช้างแก้วและม้าแก้ว ๗) ตลับเงินอยู่ในบุษบกทองคำ ๘) ผอบทองคำ ๓ ชั้นอยู่ในตลับเงิน ๙) ผอบแก้วหรือหลอดแก้วอยู่ในผอบทองคำชั้นที่ ๓ ๑๐) พระอัฐกธาตุจำนวน ๘ องค์อยู่ในผอบแก้ว

(จ) ใครเป็นผู้รับรองพระอัฐกธาตุ

ใครจะเป็นผู้รับรองว่า พระบรมสารีริกธาตุองค์เล็ก ๆ มีขนาดเท่าเมล็ดข้าวสารหัก ซึ่งพบอยู่ในผอบแก้วเป็นพระอัฐกธาตุของพระพุทธเจ้า เรื่องจะให้ผู้ใดผู้หนึ่งไปพิสูจน์และรับรองโดยตรงนั้นเป็นเรื่องยากมาก เพราะคนในยุคนี้ ไม่มีใครเห็นพระพุทธเจ้าในส่วนที่เป็นรูปธรรม

แม้แต่คนเดียว มีแต่อาศัยตำราที่คนในยุคก่อนเขียนไว้ เป็นหลักฐานในการพิสูจน์เท่านั้น และก็ได้อ้างอิงสืบต่อกันมาตราบนานเท่าทุกวันนี้^{๓๒}

พระบรมสารีริกธาตุซึ่งพบอยู่ในผอบแก้วในครั้งนี้ ถ้าถือเอาตามตำนานพระธาตุพนมแล้วต้องเป็นพระอัฐกธาตุ ถ้าไม่ถือเอาตามตำนานนี้แล้วก็ไม่มีความจะยุติกันได้ และไม่มีทางที่จะพิสูจน์ให้เห็นจริงได้อีกด้วย

๓.๓.๒ การก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่

การสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่มี ๒ ขั้นตอน คือ (ก) การก่อสร้างโครงสร้างองค์พระธาตุพนม (ข) การก่อสร้างตกแต่งประดับลายองค์พระธาตุพนม

(ก) การก่อสร้างโครงสร้างองค์พระธาตุพนม

สำนักนายกรัฐมนตรี ได้จัดให้ดำเนินการก่อสร้างด้วยวิธีประกวดราคา ซึ่งปรากฏว่า บริษัทอิตาเลียนไทย ดีเวลอปเม้นท์ คอร์ปอเรชั่นจำกัด โดยนายแพทย์ชัยยุทธ วรรณสุต ประธานกรรมการบริษัทฯ เป็นผู้รับเหมาก่อสร้างในวงเงิน ๔,๔๕๐,๐๐๐ บาท กำหนดแล้วเสร็จภายใน ๓๐๐ วันตามสัญญา บริษัทฯ ได้มอบหมายพนักงานรับผิดชอบโครงการคือ นายอุทัย ภัทรสุข เป็นวิศวกรประสานงานโครงการก่อสร้าง และ นายสุวัฒน์ ภาติยะศิรินทร์ เป็นวิศวกรควบคุมโครงการก่อสร้าง มีช่างประจำ ๒๓ คน และจ้างคนงานท้องถิ่นอีกจำนวน ๒๕ คน

บริษัทฯ ได้เริ่มขุดหลุมลงเสาเข็มตั้งแต่วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ งานก่อสร้างแล้วเสร็จเรียบร้อยในวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๕๒๐ รวมเวลาก่อสร้างโครงสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่ ๘ เดือน ๑๔ วัน ลักษณะการขุดหลุมลงรากฝังเข็มสรุปได้ดังนี้ :

๑) ขุดคูมอังก์เดิมหรือพระธาตุชั้นที่ ๑ จากระดับพื้นดินลึกเข้าไปด้านในด้านละ ๒.๐๐ เมตร(ขณะนั้นพระธาตุชั้นที่ ๑ ยังเหลือด้านละ ๑.๕๐ เมตร)

๒) หลุมฝังเสาเข็มกว้าง ๘๐x๘๐ เซนติเมตร ลึก ๒.๐๐ เมตร อยู่รอบ ๆ พระธาตุชั้นที่ ๑ ด้านละ ๑๑ หลุม รวมทั้งหมด ๔๔ หลุม

๓) เสาเข็มเหล็กที่ใช้เป็นฐานรากยาว ๒๑.๐๐ เมตร รับน้ำหนักปลอดภัยตันละ ๕๐ ตัน ตอกฝังลงหลุมละ ๑ ตัน รวมทั้งหมด ๔๔ ตัน

วันที่ ๒๘-๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ทางวัดพระธาตุพนม โดยท่านเจ้าคุณพระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมเป็นประธาน พร้อมด้วยกรรมการจังหวัดนครพนม กรรมการ

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

อำเภอธาตุพนม และชาวพุทธในเขตอำเภอธาตุพนม ได้ทำพิธีลงรากฝังเข็มพระธาตุพนมองค์ใหม่ พิธีลงรากฝังเข็มพระธาตุครั้งนี้ ไม่ใช่พิธีวางศิลาฤกษ์ เป็นเพียงทำพิธีเพื่อให้เป็นสิริมงคลในการบูรณะพระธาตุองค์ใหม่เท่านั้น เพราะการสร้างพระธาตุครั้งนี้ ไม่ใช่การเริ่มสร้างใหม่ เป็นเพียงบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อจากพระธาตุองค์เก่าเท่านั้นและการสร้างพระธาตุในครั้งแรกนั้น พระอรหันต์ท่านได้วางศิลาฤกษ์ไว้เรียบร้อยแล้ว ดังนั้นการบูรณะในครั้งนี้จึงไม่จำเป็นต้องวางศิลาฤกษ์ใหม่อีก

การสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่ ได้สร้างกรอบฐานองค์เดิมซึ่งยังเหลือเป็นกองอิฐอยู่สูงประมาณ ๕.๐๐ เมตรเศษ การก่อสร้างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก มีรูปทรงสี่เหลี่ยมเหมือนเดิมทุกประการ สูงจากระดับพื้นดิน ๕๓.๖๐ เมตร ฐานกว้างด้านละ ๑๒.๓๓ เมตร

โครงสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่ข้างในเป็นโพรงหรือเป็นกลวง มีแกนยึด ๕ แห่ง สำหรับบรรจุพระอุรังคธาตุมีจำนวน ๑ กรู สูงจากระดับพื้นดิน ๑๖.๕๗ เมตร กว้าง ๒.๗๐ เมตร สูง ๒.๕๐ เมตร กรุสำหรับบรรจุศิลปโบราณวัตถุซึ่งค้นพบในพระธาตุองค์เดิมและสิ่งของที่คนบริจาคในยุคปัจจุบันมีจำนวน ๘ กรู แต่ละกรูมีขนาดกว้าง ๘๐ x ๘๐ เซนติเมตร สูง ๑.๘๐ เมตร สูงจากระดับพื้นดิน ๘.๔๗ เมตร

ในการก่อสร้างโครงสร้างองค์พระธาตุพนมครั้งนี้ มีพุทธศาสนิกชนจากหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตจังหวัดนครพนมและจังหวัดใกล้เคียงมาช่วยเป็นจำนวนมาก ช่วยขนดิน ขนทรายและปูนซีเมนต์จากนอกวิหารคดเข้าไปในลานพระธาตุ ช่วยร่อนหิน ช่วยตัดหิน ทราย และปูนซีเมนต์ใส่เครื่องผสม เทคอนกรีต เป็นต้น บางพวกก็นำหินกรวดและทรายใส่ถุงมาจากบ้านคนละถุง เพื่อสมทบกับหินทรายของบริษัท บางคนก็บริจาคเงินซื้อปูนซีเมนต์ วันใดมีรายการเทคอนกรีตมีคนมาช่วยมากกว่าปกติ ได้ทำอยู่อย่างนี้จนสร้างองค์พระธาตุแล้วเสร็จ

(ข) การก่อสร้างตกแต่งประดับลายองค์พระธาตุพนม

พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๑ การก่อสร้างตกแต่งประดับลายองค์พระธาตุพนม ได้เริ่มขึ้นภายหลังจากการก่อสร้างโครงสร้างองค์พระธาตุพนมแล้วเสร็จ ๑ ปี คณะกรรมการอำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ได้มอบหมายให้กรมศิลปากรเป็นผู้ดำเนินการประดับตกแต่งให้คล้ายศิลปเดิมมากที่สุด กรมศิลปากรได้แบ่งการดำเนินงานดังนี้ :

๑) การก่อสร้างตกแต่งประดับลายองค์พระธาตุพนมส่วนยอด นับแต่ปากบัวฉัตรเหนือซุ้มกุหาของฐานชั้นที่ ๒ ขึ้นไปจนถึงยอด อยู่ในความรับผิดชอบของกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร

๒) การก่อสร้างตกแต่งประดับลายองค์พระธาตุพนมส่วนกลาง ส่วนใหญ่เป็นลวดลายซุ้มประติมากรรม อยู่ในความรับผิดชอบของวิทยาลัยช่างศิลป์ กรมศิลปากร

๓) การก่อสร้างตกแต่งประดับลายองค์พระธาตุพนมส่วนล่าง เป็นงานก่ออิฐประดับลายประดับฐานผนัง และซุ้มประตูทั้ง ๔ ด้านขององค์พระธาตุพนม อยู่ในความรับผิดชอบของกองโบราณคดี กรมศิลปากร

๔) การบูรณะปฏิสังขรณ์ฉัตรทองคำยอดองค์พระธาตุพนม ทำด้วยทองคำบริสุทธิ์ สูง ๔.๐๐ เมตร กองสถาปัตย์ กรมธนารักษ์ เป็นผู้จัดทำ จากฉัตรทองคำเดิม และซื้อเพิ่มเติมใหม่อีกสิ้นเงินจำนวน ๑,๑๒๘,๓๗๘ บาท^{๓๓}

(ค) งานพระราชพิธีบรรจุพระอุรังคธาตุ

เมื่อการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนมได้แล้วเสร็จสมบูรณ์ คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้จัดงานพระราชพิธียกฉัตรยอดองค์พระธาตุพนม แลพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นบรรจุในองค์พระธาตุพนม ในวันที่ ๒๑ – ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

วันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๒๒ เป็นพิธีแห่พระอุรังคธาตุ ประกอบด้วยริ้วกระบวนพระอิสริยยศในการแห่เชิญพระบรมสารีริกธาตุ และขบวนแห่พื้นเมืองจังหวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไปตามถนนสายต่าง ๆ ในเขตสุขาภิบาลธาตุพนม แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่เบญจา ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือพระธาตุ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้สักการบูชา ตอนเย็นมีเวียนเทียนและมีมหรสพสมโภชตลอดคืน

วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๒๒ เป็นพระราชพิธียกฉัตรขึ้นไปประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์ธาตุพนม พระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช(วาสน์ วาสโน) ทรงเสด็จมาเป็นประธานในพิธี เวลา ๑๔.๑๕ นาฬิกา หลังจากได้สดับรายงานการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์ฉัตร จากนายสมภพ โหตระกิตย์ รองนายกรัฐมนตรีแล้ว ได้ทรงจับสายสูตรอัญเชิญฉัตรทองคำขึ้นไปประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์ เจ้าพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ดุริยางค์ พระราชาคณะ ๑๐ รูป ในมณฑลพิธีเจริญชัยมงคลคาถา

วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๒๒ เป็นพระราชพิธีบรรจุพระอุรังคธาตุในองค์พระเจดีย์ธาตุพนม เวลา ๑๔.๐๐ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ เสด็จพระราชดำเนินถึงวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร หลังจากนมัสการพระประธานที่พระวิหารห่อพระแก้วแล้ว ได้เสด็จไปประทับพลับพลาพระราชพิธี

^{๓๓} กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม, หน้า ๒๒๐ - ๒๓๕.

เวลา ๑๔.๑๕ นาฬิกา พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ นายกรัฐมนตรี ได้กราบบังคมทูลถวายรายงานการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนมแล้ว ได้เสด็จไปทรงสายสูตรเครื่องเกรินอัญเชิญพระอัฐิธาตุขึ้นไปประดิษฐานไว้ในองค์พระธาตุพนมทางด้านตะวันออก พระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรและกรรมการซึ่งได้รับการแต่งตั้งขึ้นไปอยู่ในกรุภายในองค์พระธาตุพนม เพื่อรอรับพระอัฐิธาตุนำเข้าบรรจุภายในกรุต่อไป

(ง) การจัดทำสุพรรณบัฏและแผ่นศิลาจารึก

คณะกรรมการอำนวยการการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม และคณะกรรมการดำเนินงานบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในองค์พระธาตุพนม ได้จัดทำสุพรรณบัฏและแผ่นศิลาจารึกความเกี่ยวกับการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนมครั้งนี้ไว้เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ตามประเพณี กล่าวคือ จารึกสุพรรณบัฏนั้นนำขึ้นบรรจุไว้ ณ อุบที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนจารึกแผ่นศิลานั้น ประดิษฐานไว้ ณ ประตูซุ้มกำแพงแก้วชั้นนอกขององค์พระธาตุพนม จารึกนั้นมีความดังนี้^{๓๔} :

“ประวัติพระธาตุพนม พระธาตุพนมเป็นพระสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งอยู่ ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร พระอารมหลวง เป็นปูชนียสถานสำคัญที่พุทธศาสนิกชนเคารพบูชามาแต่ครั้งอาณาจักรโคตรบูร และเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวไทยและชาวลาวทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงตลอดมาหลายยุคหลายสมัย ดังมีกล่าวไว้ในตำนานอัฐิธาตุโดยพิสดาร ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์หลายครั้ง ครั้งสุดท้ายระหว่างพุทธศักราช ๒๔๘๓ ถึง ๒๔๘๔ กรมศิลปากรได้บูรณะเสริมยอดพระธาตุให้สูงอีก ๑๐ เมตร จากของเดิม ๔๑ เมตร ลอกทองจังโกที่หุ้มยอดเก่าออกเพื่อทำเป็นฉัตร รัฐบาลได้ประกอบพิธียกฉัตร ณ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๔๘๗ เวลา ๑๐ นาฬิกา ๔๕ นาที ต่อมาองค์พระธาตุพนมเริ่มชำรุดมีรอยแตกร้าวขนาดใหญ่ จึงเกิดความทรงตัวทรุดทลายลงเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘ เวลา ๑๕ นาฬิกา ๓๘ นาที รัฐบาลตระหนักในความสำคัญ คุณค่าทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมขององค์พระธาตุพนมเป็นอย่างยิ่ง จึงให้กรมศิลปากรดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์ให้คงสภาพใกล้เคียงองค์เดิมทุกประการ ซึ่งการบูรณะปฏิสังขรณ์ ได้สำเร็จบริบูรณ์เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศร รามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามมินทราธิราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

^{๓๔} กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม, หน้า ๒๔๐ - ๒๖๔.

สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) เสด็จมาทรงยกฉัตรทองคำประดิษฐานบนยอดองค์พระธาตุพนม เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒ เวลาประธมพระฤกษ์ ๑๔ นาฬิกา ๑๕ นาที

ครั้นวันที่ ๒๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒ ตรงกับรัตนโกสินทรศก ๑๙๘ เป็นปีที่ ๓๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ มาทรงประกอบพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ขึ้นบรรจุภายในองค์พระธาตุพนมนี้”

รูปที่ ๓.๕ พระธาตุพนมองค์ใหม่
พ.ศ. ๒๕๒๒ - ปัจจุบัน

รูปที่ ๓.๖ พระธาตุพนมองค์ใหม่
ทัศนียภาพยามราตรี

๓.๔ ความสำคัญของพระธาตุพนม

พระธาตุพนม เป็นพระสถูปเจดีย์ ที่เชื่อกันว่า เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนที่เป็นพระอุรังคธาตุ (กระดูกหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า ได้แสดงบทบาทและทำหน้าที่สำคัญ ในบริบททางสังคมมาโดยตลอด ความสำคัญของพระธาตุพนมประมวลได้ดังนี้ :

๓.๔.๑ พระธาตุพนมในฐานะพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธศิลป์

พระธาตุพนมมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา เป็นพระสถูปเจดีย์ที่เก่าแก่ที่สุดในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ความเป็นมาและความสำคัญของพระสถูปเจดีย์ได้กล่าวแล้วในตอนต้น ในที่นี้จะกล่าวถึงความสำคัญในแง่พุทธศิลป์

พระสถูปเจดีย์มีต้นกำเนิดที่ประเทศอินเดีย แล้วแพร่หลายออกไปสู่ดินแดนต่าง ๆ เช่น อาฟกานิสถานเอเชียกลาง ศรีลังกาเอเชียใต้ จีนเอเชียตะวันออก ประเทศในแถบลุ่มแม่น้ำโขงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีความหลากหลายในรูปแบบตามแนวความคิด ความต้องการและสุนทรียภาพของแต่ละดินแดนเหล่านั้น

เจดีย์มีพัฒนาการจากเนินดินเหนียวหลุมฝังศพ กลายมาเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่เรียกขานกันในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ทรงปราสาท เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม เจดีย์ทรงเครื่อง เจดีย์ย่อมุมม่อเก็จหรือยกเก็จ องค์ประกอบของพระสถูปเจดีย์นั้นแบ่งเป็น ๓ ส่วน ตอนล่างเรียกว่า ฐาน ตอนกลางเรียกว่า เรือนธาตุ ตอนบนเรียกว่า ยอด

ตอนล่างหรือฐาน คือส่วนที่รองรับองค์ประกอบอื่น มีรูปแบบและชื่อเรียกเฉพาะเพื่อระบุลักษณะ หน้าที่ และตำแหน่ง เช่น ฐานประทักษิณ ฐานไพที ฐานเชิงบาตร ฐานแว่นฟ้า ฐานเจียง ฐานบัวลูกฟัก ฐานบัวลูกแก้ว ฐานสิงห์

ตอนกลางหรือเรือนธาตุ เพื่อประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันควรแก่การเคารพบูชา เช่น พระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูป หากไม่ทำเป็นห้องคูหาจะเป็นซุ้มจรณะ เป็นส่วนสำคัญมีนัยว่าเป็นศูนย์กลางจักรวาล เป็นส่วนกลางของเจดีย์ทรงระฆังที่มีรูปทรงคล้ายระฆังหรือลอมฟาง

ตอนบนหรือยอด มีองค์ประกอบสำคัญเช่น บัลลังก์ คือฐานทรงสี่เหลี่ยมตั้งอยู่บนทรงระฆัง ถัดขึ้นไปเป็นเสาเล็ก ๆ ตั้งเรียงรายบนบัลลังก์เรียกว่า เสาหาม สูงขึ้นไปมีลักษณะเป็นปล้อง ๆ ทรงกรวยเรียกว่า ปล้องไฉน ตรงกับชื่อปีไฉน ถัดขึ้นไปเป็นกรวยยอดขนาดเล็กของเจดีย์ เรียกว่า ปลีหรือปลียอด ส่วนยอดสุดของเจดีย์เป็นรูปกลมหรือรูปเป็นดอกลีลาหยดน้ำเรียกว่า ลูกแก้ว หรือเม็ดน้ำค้าง ^{๓๕}

พระธาตุพนมเป็นพุทธสถาปัตยกรรมศิลป์ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น สวยงาม แบบล้านช้าง โดยเฉพาะ ชัยมงคล จินดาสมุทร กล่าวถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมว่า พระธาตุพนมมีแผนผัง เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสจากฐานถึงยอด เมื่อนำรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมดังกล่าวไปเปรียบเทียบกับพระธาตุอื่น ๆ ซึ่งพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้พบแผนผังมีลักษณะเดียวกันอยู่หลายองค์ มีโครงสร้างหลัก ๆ เหมือนกัน และแตกต่างกันด้วยรายละเอียดเล็กน้อย สามารถจัดกลุ่มรูปแบบไว้ ๕ กลุ่ม คือ (๑) กลุ่มพระธาตุพนม เป็นกลุ่มที่ประกอบด้วยฐานเดี่ยว มีรูปทรงเรือนธาตุซ้อนกัน ๒ ชั้นเชื่อมด้วยฐานบัวคว่ำ รองรับด้วยยอดทรงสูง (๒) กลุ่มพระธาตุวัดเหนือ เป็นกลุ่มของพระธาตุที่มีฐานสูงปานกลาง เรือนธาตุเป็นรูปทรงดอกบัว ต่อยอดด้วยทรงเหลี่ยม (๓) กลุ่มพระธาตุก่อขี้าวน้อย เป็นกลุ่มพระธาตุที่มีรูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง

^{๓๕} สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, หน้า ๕-๑๑๐.

โดยเฉพาะที่เป็นเรือนธาตุสร้างเป็นซุ้มจตุรทิศ ประกอบไว้ทั้ง ๔ ทิศ ส่วนยอดสร้างเป็นทรงสูง (๔) กลุ่มพระธาตุเชิงชุม เป็นกลุ่มพระธาตุที่มีฐานเดี่ยว เรือนธาตุเป็นทรงสี่เหลี่ยมลดชั้น บริเวณเรือนธาตุมีซุ้มจตุรทิศทั้ง ๔ ทิศ ระหว่างเรือนธาตุและยอดทรงสูงต่อเชื่อมด้วยฐานบัวคว่ำ (๕) กลุ่มพระเจดีย์บ้านคอนแก้ว เป็นพระธาตุที่สร้างฐานเป็นแบบทักษิณซ้อน ๒ ชั้น ฐานของกลุ่มนี้เดี่ยว ต่อด้วยเรือนธาตุและเชื่อมด้วยยอดทรงสูง รูปแบบของพระธาตุในกลุ่มต่าง ๆ นี้สร้างขึ้นตามอิทธิพลความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ซึ่งยุคสมัยในการสร้างอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ เป็นต้นไป ^{๓๖}

สมชาติ มณีโชติ พุทธถึงรูปทรงและรูปแบบขององค์พระธาตุพนม ภาพแกะสลักผนังอิฐโดยรอบฐานชั้นล่างเรียกว่า เรือนธาตุ ภาพสลักหน้าบันเหนือซุ้มประตูที่เป็นประตูหลอกทั้งสี่ด้าน ภาพสลักเหนือเรือนธาตุที่เรียกว่าชั้นวิมาน คือส่วนของเรือนธาตุที่ซ้อนอยู่ข้างบน แต่สร้างให้ย่อส่วนลง ซึ่งมีซุ้มประตูหลอกทั้งสี่ด้านเหมือนกับชั้นล่างของเรือนธาตุ ลวดลายสลักหน้าบันกรอบเหนือซุ้มประตูเรียกว่าซุ้มแบบวงเดือน ส่วนยอดพระธาตุพนม ในทางสถาปัตยกรรมเรียกยอดเจดีย์เหล่านี้ว่า เจดีย์ทรงรู้ง หรือเจดีย์แบบลาว แบบล้านช้าง ชาวลาวเรียกว่า ยอดเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม ปลายสุดเป็นรูปดวงปี่ ซึ่งมีปรากฏให้เห็นอีกหลายแห่งในกลุ่มน้ำโขงนับแต่กลุ่มเจดีย์หลวงพระบางทางเหนือ ลงมาถึงพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ และได้สุดที่จำปาศักดิ์ ^{๓๗}

สงวน รอดบุญ ได้ศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรม และประติมากรรม ก่อนการพังทลายขององค์พระธาตุพนม และบันทึกไว้ดังนี้ :

“งานประติมากรรมที่องค์ธาตุชั้นล่างทั้ง ๔ ด้านของพระธาตุพนมนั้น เป็นการแกะสลักบนอิฐเผา “นูนต่ำ” ที่สวยงาม มีการขุดพื้นตัวลายลึกประมาณ ๕ เซ็นติเมตร ฉะนั้นเมื่อแสงแดดสาดมากระทบภาพและลวดลาย จะทำให้เกิดมิติดีขึ้น เช่น ความตื้น ลึก หนา บาง แสดงมวลชัดเจน และสวยงามขึ้นเป็นอันมาก งานแกะสลักลายแต่ละด้าน แบ่งออกด้านละ ๒ แถบแต่ละแถบอยู่ตรงมุมของเรือนธาตุ ความกว้างของแต่ละแถบวัดได้ประมาณ ๑.๐๕ เมตร ส่วนความสูงเท่ากับความสูงของเรือนธาตุชั้นล่าง งานประติมากรรมแต่ละด้านมีตามลำดับดังนี้

^{๓๖} ชัยมงคล จินดาสมุทร, “การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนม และพระธาตุอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์มนุษยศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๓๒.

^{๓๗} สมชาติ มณีโชติ, “จดหมายเหตุพระธาตุพนม”, ใน แม่ข่ายโขง ณ นครพนม, โดยชาญวิทย์ เกษตรศิริ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๖-๑๑๘.

(๑) ด้านตะวันออก

แถบทางซ้ายของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ประทับนั่ง พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ มีกลดกั้นอยู่เหนือพระเศียร ไม่มีบริวารถือกลด แวดล้อมด้วยลายกระหนก ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า พระหัตถ์ถือหอก ตรงหน้าม้ามามีรูปสัตว์ถูกหอกปักที่ลำตัว แสดงว่าเป็นการล่าสัตว์ มีบริวารถือกลดตามหลัง แวดล้อมด้วยลายกระหนก

แถบทางขวาของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้ากำลังวิ่ง พระหัตถ์ขวายกหอกขึ้นสูง แวดล้อมด้วยลายกระหนก ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงช้าง ประทับยืน พระหัตถ์ขวาทรงหอกยกขึ้นสูง พระหัตถ์ซ้ายถือเชือกบังคับช้าง มีกลดอยู่เหนือพระเศียร ไม่มีบริวารถือกลด แต่แวดล้อมด้วยลายกระหนก

(๒) ด้านตะวันตก

แถบทางซ้ายของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ประทับนั่งบนหลังช้าง พระหัตถ์ซ้ายถือคันศรในท่าธรรมดา ด้านหลังมีบริวารถือกลดตามหลัง แวดล้อมด้วยลายกระหนก ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า พระหัตถ์ขวาทรงพระขรรค์ ด้านหลังมีบริวารถือกลด และถือหม้อตามประทีปอีกคนหนึ่ง เหนือหัวม้ามามีรูปกวางกระโดด ๓ ตัว แสดงการเสด็จท่ามกลางป่าเขา ลำเนาไพร

แถบทางขวาของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า แวดล้อมด้วยลายกระหนก ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ประทับยืนบนหลังช้าง ในท่าแผลงศร แวดล้อมด้วยลายกระหนก ลวดลายด้านนี้ชำรุดมาก

(๓) ด้านเหนือ

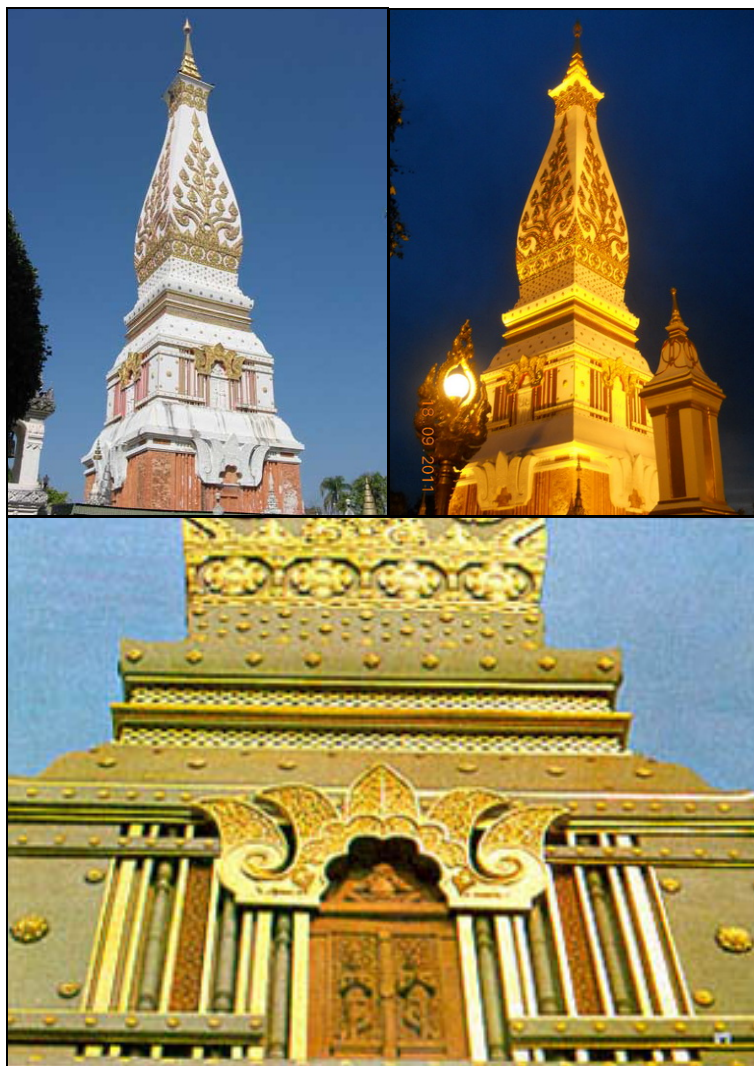
แถบทางซ้ายของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงช้าง แวดล้อมด้วยลายเครือเถาแบบลายผักกูด ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า พระหัตถ์ซ้ายทรงพระขรรค์ มีบริวารถือกลดอยู่ข้างหลัง แวดล้อมด้วยลายเครือเถาแบบลายผักกูด

แถบทางขวาของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า มีบริวารถือกลดตามหลัง แวดล้อมด้วยลายเครือเถาแบบลายผักกูด ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ประทับนั่งบนหลังช้าง พระหัตถ์ขวาทรงยกหอกเอาปลายหอกลง มีรูปสัตว์ถูกหอกอยู่ใต้ตัวช้าง มีบริวารถือกลดอยู่ข้างหลัง แวดล้อมด้วยลายเครือเถาแบบลายผักกูด

(๔) ด้านใต้

แถบทางซ้ายของพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ มีบริวารถือกลดตามหลัง แวดล้อมด้วยลายกระหนก ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงช้าง พระหัตถ์ขวาถือหอก แวดล้อมด้วยลายกระหนก

แถบทางขวาทางพระธาตุ ด้านบน : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงช้าง พระพักตร์มีพระมัสสุ มีบริวารถือ
กลดตามหลัง ด้านล่าง : จำหลักรูปกษัตริย์ทรงม้า มีพระมัสสุ พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ พระ
หัตถ์ซ้ายถือเชือกบังคับม้า มีกลดแต่ไม่มีบริวารถือกลด

รูปที่ ๓.๓ ประติมากรรมลายแกะสลักรอบองค์พระธาตุพนม

ลักษณะรูปทรงของช้างที่กำลังเดิน และม้าที่กำลังวิ่งควม คูมิชีวิตชีวา ส่วนรูปคนทั้ง
กษัตริย์และบริวาร มีลักษณะเตี้ยลำสัน ไม่สวมเสื้อ และไม่มีเครื่องประดับ ทรงแต่ภูษาเท่านั้น
ลักษณะหน้าตาเป็นชนชาวพื้นเมือง ลวดลายกระหนกทั่วไป เป็นลายที่จำหลักด้วยช่างฝีมือสูง
ลักษณะการจัดเถา จัดจังหวะ ตลอดจนการบากตัวกระหนก และการบิดม้วนกลับของยอดกระหนก
คู่อ่อนช้อยงดงาม มีความละม้ายคล้ายคลึงกับลายกระหนกปั้นปูนสมัยทวารวดี เมื่อเปรียบเทียบกับ
ลวดลายแบบสมโบร์ไพรกุก ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ มีลักษณะใกล้เคียงกัน

สำหรับประตูทั้ง ๔ ด้านนั้น เป็นประตูหลอก ปิดเปิดไม่ได้ เหนือประตูจัดเป็นซุ้มลายโค้ง เป็น ๓ โค้งติดต่อกัน เหนือโค้งมีลักษณะคล้ายใบไม้ขนาดใหญ่ ๕ แฉก ปลายซุ้มมีรูปสิงห์ยืนทั้งสองด้าน ภายในของซุ้มประตูแต่ละด้าน มีการแกะสลักภาพประดับ ดังนี้ :

ด้านตะวันออก : ภาพ ต่าง ๆ ลบเลือนหมดแล้ว

ด้านตะวันตก : จำหลักรูปพระพรหม ประทับนั่งบนหลังหงส์ ๒ ตัว พระหัตถ์ซ้ายถือพวงลูกประคำ มีเทวดานั่งเฝ้าเตี้ยยืนประนมมืออยู่ ตอนบนมีรูปเทวดาเหาะอยู่ข้างละ ๑ องค์

ด้านเหนือ : จำหลักรูปพระนารายณ์ ๔ กร ทรงครุฑ มีเทวดานั่งชันเข้าทั้งสององค์ ตอนบนทั้งสองด้านมีรูปเทวดาเหาะ และยังมียุพเทวดาผู้หญิงถือดอกบัวอยู่ทั้งสองข้าง

ด้านใต้ : จำหลักรูปพระอิศวร ทรงโคนนทิ มีเทวดา ๑ องค์ประกอบ

ผนังขององค์พระธาตุระหว่างแถบลายกับซุ้มประตู จะมีกลุ่มเสาประดับทั้งเสาแบนและเสากลม เสากลมมีด้านละ ๓ เสา เป็นเสากลมดินเผา มีรูปร่างคล้ายลูกมะหวดของหน้าต่างปราสาทขอม ลักษณะลวดลายสวยงาม มีลักษณะคล้ายกับเสาประดับกรอบประตูปราสาท ที่สมโบร์ไพรกุก สมัยเจนละหรือเจนละ แต่มีลวดลายน้อยกว่า”^{๓๘}

“การขุดค้นและการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีภายหลังจากที่พระธาตุพนมถ่มนั้น แรกทีเดียวมีการสร้างเป็นคูหาขึ้นก่อนเพราะพบแท่งหินและแผ่นหินกรอบประตูที่มีทางเข้าด้านเดียว ลักษณะการเข้าหินของกรอบประตู เป็นลักษณะที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอมสมัยเมืองพระนคร ที่เรียกว่า แบบสมโบร์ไพรกุก ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งร่วมสมัยเดียวกับสมัยทวารวดี แต่เป็นศาสนสถานทางศาสนาฮินดูมากกว่าทางพุทธศาสนา และคงมีความสัมพันธ์กับรัฐเจนละบกที่มีเมืองสำคัญอยู่ทางอุบลราชธานี ต่อมาศาสนสถานแห่งนี้ได้รับการสร้างตกแต่งเพิ่มเติมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ในช่วงเวลานี้มีการก่ออิฐและสลักภาพเป็นรูปบุคคล จีวร จีวร การล่าสัตว์และมีลวดลายประดับ มีการทำซุ้มประตูหลอกอีก ๓ ช่อง พร้อมด้วยการสลักลวดลายเป็นรูปเทพเจ้าสูงสุดของศาสนาฮินดูทั้ง ๓ ช่อง ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าศาสนสถานแห่งนี้เป็นของเมืองในลัทธิศาสนาฮินดูอย่างชัดเจน ศาสนสถานแห่งนี้มีสภาพเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน ๒ ชั้น ย่อส่วนลดขนาดขึ้นไป และบริเวณโดยรอบมีแท่งหินรูปเสมาหินแบบทวารวดีปักล้อมตามทิศสำคัญในลักษณะแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ เสาหินบางแห่งสลักเป็นรูปสถูปและลวดลายสัญลักษณ์ทาง

^{๓๘} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลปลาว, หน้า ๑๓๕ - ๑๔๓.

พุทธศาสนา ทำให้เห็นการจัดแย้งกับศาสนสถานที่มีลักษณะเป็นปราสาทในลัทธิศาสนาฮินดู ทำให้เกิดความได้ว่า น่าจะมีการแปลงศาสนสถานแห่งนี้ให้เป็นพระสถูปหรือพระธาตุเจดีย์ทางพุทธศาสนา เมื่อความเชื่อทางศาสนาฮินดู ลดความสำคัญลง” ^{๓๕}

เกี่ยวกับอายุการสร้างองค์พระธาตุพนมนี้ นักโบราณคดี หลายท่านต่างมีความเห็นหลายแง่หลายมุม ดังนี้ :

สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ ทรงวินิจฉัยไว้ในหนังสือ “นิทานโบราณคดี” ตอนหนึ่งว่า : “ทั้งรูปสัณฐาน แลวดลายของพระธาตุพนม ชวนให้เห็นว่า จะสร้างก่อนขอม คือสร้างแต่ในสมัยเมื่อมีอาณาจักรหนึ่ง ซึ่งเรียกในจดหมายเหตุจีนว่า พุนัน คือราว ศตวรรษที่ ๖ - ๑๐”

สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงกล่าวไว้ใน “สาส์นสมเด็จพระเจ้า” ว่า : “พระธาตุพนม ก็เป็นของก่อต่อมาเหมือนกัน ตอนล่างเป็นของเขมร มีสองชั้น เข้าใจว่าเดิมจะต้องมีสามชั้น แต่พังเสียแล้วชั้นหนึ่ง ลักษณะเป็นมณฑปซ้อนกัน แต่ยอดจะเป็นอย่างไรพูดไม่ถูก คิดว่าเป็นของเขมรเก่าก่อนที่โคราช เช่น พิมาย พนมรุ้ง ขึ้นไปอีก”

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ได้กล่าวไว้ในปาฐกถาเรื่อง “ของดีในภาคอีสาน” ว่า : “พระธาตุพนม เป็นเจดีย์รุ่นเก่าที่สุดในประเทศไทย เชื่อว่าสร้างใน พ.ศ. ๑๐๐๗ โดยมีเหตุผลประกอบกันหลายทาง เช่น ในเขตจามซึ่งอยู่ในประเทศญวน มีถาวรวัตถุซึ่งสร้างโครงวิธีอย่างเดียวกัน ถ้วนแต่สอบสวนได้หลักฐานว่ามีอายุ ๑,๔๐๐ ปีเศษทั้งนั้น เมื่อนำหลักฐานทางโบราณคดีมาพิจารณาประกอบกับตำนานพื้นเมือง จึงเป็นที่แน่นอนว่าพระธาตุพนมมีอายุ ๑,๔๐๐ ปีเศษ”

อาจารย์มานิต วัลลิโกดม ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “โคตรบูร” จากวารสาร “เมืองโบราณ” ฉบับ “พระธาตุพนม” ตอนหนึ่งว่า : “จากลักษณะลวดลายและรูปภาพพอกำหนดได้ว่า พระอุรังคธาตุเจดีย์ น่าจะมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ ส่วนแบบอย่างสถาปัตยกรรมมีลักษณะคล้ายโบราณสถานประเทศจามปา”

อาจารย์สงวน รอดบุญ กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธศิลป์ลาว” มีความเห็นว่า : “พระธาตุพนมน่าจะมีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ คือมีอายุร่วมสมัยกับศิลปทวารวดี และศิลปสมัยเจนละ หรือศิลปในยุคแรกของขอม และเชื่อว่าแต่เดิม พระธาตุพนมคงจะสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์มากกว่าในพุทธศาสนา เพราะงานประติมากรรมที่ปรากฏชัดเป็นรูปของการล่า

^{๓๕} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น:ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๔๒), หน้า ๘๗.

สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ อยู่ด้านทิศเหนือ และพระอิศวรทรงโคบนช่ม ด้านตะวันตก สำหรับลักษณะสถาปัตยกรรมนั้น น่าจะได้รับแบบอย่างสืบเนื่องมาจากสถาปัตยกรรมของอาณาจักรจัมปา ซึ่งได้รับ อิทธิพลมาจากสถาปัตยกรรมของอินเดียได้อีกทอดหนึ่ง”^{๔๐}

๓.๔.๒ พระธาตุพนมในฐานะสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง

พระธาตุพนม มีบทบาท หน้าที่เป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจการเมือง การปกครอง นักโบราณคดีบางท่านเชื่อว่า พระธาตุพนมเป็นศาสนสถานทางศาสนาพราหมณ์ หรือ อินดุมาก่อน^{๔๑} ต่อมา เมื่ออาณาจักรลาวล้านช้างได้แผ่อิทธิพลจากหลวงพระบางลงมาถึงดินแดนศรีโคตบูรนี้ จึงถูกแปลงให้เป็นสถูป หรือ พระธาตุเจดีย์ทางพระพุทธศาสนาแทน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ พระธาตุพนมแปลงรูปทรงจาก เขมรเป็นลาว โดยมีพระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรลาวล้านช้าง เป็นผู้ครอบครอง และให้การบูรณะปฏิสังขรณ์มาโดยตลอด

พ.ศ. ๒๐๘๒ พระเจ้าโพธิสารราช ผู้ครองนครหลวงพระบางได้เสด็จมาบูรณะพระธาตุพนม ได้สร้างพระวิหารหลวงหลังคาด้วยตะกั่วทั้งหลัง พ.ศ. ๒๐๘๓ – ๒๑๑๕ สมัยสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราช ผู้สถาปนานครเวียงจันทน์ให้เป็นศูนย์กลางของรัฐ ได้เสด็จมาบูรณะปฏิสังขรณ์รวมทั้งปรับให้เป็นพุทธสถานอย่างสมบูรณ์ พ.ศ. ๒๑๕๙ เจ้าพระยานครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตบูร ได้มาบูรณะและสร้างกำแพงแก้ว พ.ศ. ๒๒๓๓ - ๒๒๓๕ ท่านราชครูหลวงโพนสะเม็ก ได้ทำการบูรณะพระธาตุพนมขึ้นใหม่ โดยต่อเติมเรือนธาตุชั้นที่สามขึ้น พร้อมทั้งต่อยอดพระสถูปให้สมบูรณ์ตามแบบทรงของล้านช้าง บรรจุพระบรมธาตุในบริเวณตอนบนของพระสถูป คือบริเวณระหว่างเรือนธาตุกับยอดพระสถูป และสันนิษฐานว่า สร้างตำนานอู้งงธาตุขึ้น เพื่ออธิบายความเป็นมาของพระธาตุพนม ตำนานนี้เป็นการผูกเรื่องราวทางพุทธศาสนาเข้ากับประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองในสมัยศรีโคตบูรและกษัตริย์ของล้านช้าง การสร้างและบูรณะพระธาตุพนมขึ้นในครั้งนี้มีนัยที่สำคัญคือ ให้เป็นศาสนสถานที่เป็นเขตแดนระหว่างจำปาศักดิ์และเวียงจันทน์ คือไม่ให้ เป็นของใคร แต่ให้ทั้งสองฝ่ายถือเป็นปูชนียสถานร่วมกัน

จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๖ ตามสนธิสัญญาปันเขตแดนระหว่าง ฝรั่งเศสและสยามประเทศ พระธาตุพนมซึ่งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ได้ตกเป็นของไทยนับแต่นั้น จนกระทั่งต่อมา ปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ โดยหวังผลทางการเมืองเป็นสำคัญ จากแนวความคิดที่ว่า หากรัฐบาลจัดการบูรณะขึ้นแล้วจะเป็นทางชักจูงจิตใจประชาชนแถบอินโดจีนให้เข้าร่วมใน

^{๔๐} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, หน้า ๑๔๔ - ๑๔๕.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

ราชอาณาจักรไทยได้หลายหมื่นคน จึงมีมติให้กรมศิลปากรดำเนินการ มีการต่อเติมเสริมยอดสูงกว่าเดิมอีก ๑๐.๐๐ เมตร รวมเป็น ๕๓.๐๐ เมตร ให้สามารถมองเห็นได้แต่ไกล ทั้งจากฝั่งไทยและฝั่งลาว กล่าวได้ว่า พระธาตุพนม ได้แปลงรูปทรงอีกครั้งหนึ่ง คือ เดิมจาก เขมรเป็นลาว แล้วแปลงกายจาก ลาวเป็นไทยในที่สุด พระธาตุพนมได้แสดงบทบาท ทำหน้าที่สัญลักษณ์แทนอำนาจการเมืองการปกครอง มีความสำคัญทั้งในระดับชาติและภูมิภาค นับแต่อดีตกาลตราเป็นมาทุกวันนี้

๓.๔.๓ พระธาตุพนมในฐานะศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและท่องเที่ยว

พิจารณาจากภูมิประเทศ พระธาตุพนมอยู่ริมฝั่งขวาหรือทิศตะวันตกของแม่น้ำโขงซึ่งไหลจากทิศเหนือลงมาทางทิศใต้ มีแม่น้ำก่ำซึ่งไหลมาจากหนองหานจังหวัดสกลนคร ลงสู่แม่น้ำโขงทางตอนใต้บริเวณที่ตั้งพระธาตุพนม ทางด้านฝั่งซ้ายหรือทิศตะวันออกตรงข้ามเป็นจุดบรรจบของลำน้ำเซบั้งไฟซึ่งไหลมาจากเทือกเขาพนมแดนประเทศ สปป.ลาวและเวียตนาม ทำเลที่ตั้งดังกล่าวนี้ว่าเป็นจุดศูนย์กลางของชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและท่องเที่ยว สามารถเชื่อมต่อกับชุมชนเมืองอื่นได้โดยสะดวก ทางด้านทิศเหนือ ถึงกำแพงพระนครเวียงจันทน์ เมืองหลวงพระบาง เชียงของ เชียงแสน และมณฑลยูนนาน ประเทศจีน ทางด้านทิศใต้ ถึง แขวงสะหวันนะเขต เมืองจำปาศักดิ์ ประเทศ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) กรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา จนถึงกรุงไซ่ง่อนประเทศเวียดนาม ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ อาศัยลำน้ำเซบั้งไฟ ลำน้ำสาขาบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ประเทศ สปป.ลาว ถึง แขวงเชียงขวาง ขึ้นไปถึงภาคเหนือของประเทศเวียดนาม และทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ติดต่อภาคอีสานของประเทศไทยได้ทั้งหมด พระธาตุพนม จึงมีบทบาทเป็นศูนย์กลางการคมนาคม การค้าพาณิชยกรรม เป็นจุดพักนอน เป็นจุดหมายปลายทางของการเดินทาง การท่องเที่ยวและการจาริกแสวงบุญบูชาพระธาตุพนม คติแนวคิดเกี่ยวกับเทวสถานทางศาสนาฮินดู กับพระสถูปเจดีย์ทางพุทธศาสนามีส่วนคล้ายคลึงกันว่าพื้นที่บริเวณที่ตั้งเทวสถานหรือพระสถูปเจดีย์นั้น ถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์กลางจักรวาล บันไดนาถที่ทอดยาวจากเบื้องล่างขึ้นสู่ด้านบนหรือซุ้มประตูทางเข้าที่ทำเป็นรูปนาคนั้น ล้วนเป็นสัญลักษณ์คู่ประหนึ่งว่า ผู้จาริกแสวงบุญกำลังเดินขึ้นบันไดรู้สู่สรวงสวรรค์หรือศูนย์กลางจักรวาล บริเวณโดยรอบที่ตั้งพระธาตุพนม บริเวณสองข้างลำน้ำโขงและแม่น้ำสาขา เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณมาก่อนเก่า สอดรับกับนิทานตำนานอุรังคธาตุ ที่ผูกเรื่องถึง เมืองศรีโคตบูร อันเป็นที่ตั้งของพระธาตุพนม และเป็นศูนย์กลางการติดต่อกับอีกหลายเมืองที่กล่าวถึงในตำนาน^{๔๒}

^{๔๒} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น:ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า ๘๖ - ๘๘.

๓.๔.๔ พระธาตุพนมในฐานะศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อและพิธีกรรม

พระธาตุพนม เป็นศูนย์รวมของความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อ พิธีกรรม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วิถีชีวิตของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาว มีบทบาทเป็นพื้นที่ทางสังคม เป็นศูนย์รวมผู้คนในชุมชน เป็นส่วนสำคัญในระบบของสังคม ทำหน้าที่ควบคุมสังคมให้เกิดความสมานฉันท์ สันติสุข สงบร่มเย็น ควบคุมความประพฤติของผู้นั้นในชุมชนให้อยู่ในกรอบ จารีต ประเพณี ^{๔๓} พิธีกรรมความเชื่ออันเป็นจารีตประเพณีในรอบขวบปี ถือเป็นหน้าที่ทุกคนจะต้องสามัคคีปฏิบัติร่วมกัน เพื่อความอุดมสมบูรณ์พูนผลให้เกิดและประสบแต่สิ่งดีงามกับตนเอง และชุมชนโดยรวม ทุกวันนี้พระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางความเชื่อความศรัทธาของคนไทยอีสานและชาวลาวทั้งสองฝั่งโขง โดยมีความเชื่อสืบทอดต่อกันมาว่า “ถ้าใครได้มีโอกาสเดินทางไปไหว้พระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ ทำบุญกุศล ถวายเครื่องสักการะบูชา เมื่อตายแล้วจะได้ไปสู่สวรรค์” ด้วยเหตุนี้ อย่างน้อยที่สุดครั้งหนึ่งในชีวิตต้องจาริกแสวงบุญสักการะบูชาองค์พระธาตุพนมให้ได้

กล่าวโดยสรุป การสร้างพระสถูปเจดีย์ เพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ของพระพุทธเจ้า ได้มีมาตั้งแต่ภายหลังการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว และกลายเป็นประเพณีนิยม เพื่อสืบทอดบรรพพระพุทธศาสนาเรื่อยมา องค์พระธาตุพนมเป็นพระสถูปเจดีย์ เป็นปูชนียสถานที่สำคัญและเก่าแก่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสานของประเทศไทย เชื่อกันว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุส่วนที่เป็นพระอุรังคธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพ สักการะ กราบไหว้ บูชา ของชุมชนอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง มาช้านาน ตามตำนานอุรังคธาตุ กล่าวว่า พระธาตุพนมได้ก่อสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. ๘ ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ ดำรงคงอยู่เรื่อยมา จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๘ จึงได้หักพังทลายลง และได้รับการก่อสร้างขึ้นมาใหม่ให้คงสภาพเดิมไว้ แล้วเสร็จ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ นักโบราณคดี มีความเห็นว่า องค์พระธาตุพนมน่าจะมียายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๔ เป็นเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูมาก่อน ต่อมาจึงแปลงศาสนสถานแห่งนี้ให้เป็นพระสถูปหรือพระธาตุเจดีย์ทางพระพุทธศาสนา พระธาตุพนมมีความสำคัญหลายประการได้แก่ (๑) เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ และพุทธศิลป์ (๒) เป็นสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง (๓) เป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมชนการค้า การสัญจร และท่องเที่ยว และ (๔) เป็นศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อ และพิธีกรรม ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

^{๔๓} สุรพล คำรหัสกุล, แผ่นดินอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕),

บทที่ ๔

ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม

ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีหลายประเภทและหลายรูปแบบ เป็นการประสมประสานของคติความเชื่อยุคบุรพกาลที่ยังคงอิทธิพลสืบเนื่องถึงยุคปัจจุบัน กับพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู และพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทและมหายาน ที่คลุกเคล้าประสมกลมกลืนกันจนกลายเป็นหนึ่งเดียว ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิม ที่ล่าสัตว์และหากิน มีวิถีชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติและสายน้ำ คติความเชื่อจึงเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ อำนาจเหนือธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ผีสางเทวดา และพญานาค คติความเชื่อเหล่านี้ ได้ประยุกต์รวมเข้ากับพิธีกรรมทางศาสนา กลายเป็นธรรมเนียมประเพณี ขนบประเพณี และจารีตประเพณี ถือปฏิบัติในการดำรงชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนตาย งานวิจัยนี้ได้ศึกษาถึง ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม ประมวลได้ดังนี้ :

- ๔.๑ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์
- ๔.๒ ความเชื่อเรื่องผี
- ๔.๓ ความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค
- ๔.๔ ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ-บาป นรก-สวรรค์
- ๔.๕ ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี ฮีตสิบสอง
- ๔.๖ ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี คลอง ครรลอง หรือกองสิบสี่

๔.๑ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์

ชุมชนอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ เชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ว่าสามารถบันดาลสิ่งที่ดี หรือสิ่งที่ร้าย ให้เกิดกับชีวิตตน คนใกล้ชิด ชีวิตครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชน ตลอดจนสังคมหมู่ใหญ่ของชาติบ้านเมืองได้ เป็นคติความเชื่อที่มีมาตั้งแต่ยุคบุรพกาล สอดรับกับแนวคิดลัทธิเทวนิยมของปรัชญาตะวันตก ที่มีศรัทธาและความเชื่อเป็นตัวนำว่า ปรากฏการณ์ธรรมชาติทั้งหมด เกิดจากความประสงค์ และเป็นพระบัญชาของพระเจ้า การวิพากษ์เกี่ยวกับความเชื่อ ในเรื่อง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ว่ามีอยู่จริง หรือ

ไม่มีจริง เป็นข้อถกเถียงที่หาข้อยุติไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องยากแก่การพิสูจน์ให้เห็นเป็นรูปธรรม และกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นทางตาได้ เพราะเป็นเรื่องเหนือสามัญวิสัยของมนุษย์^๑

พระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับการจำแนกว่าเป็นปรัชญาลัทธิเทวนิยม มีท่าที แนวคิด และความเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อเหล่านี้ไว้อย่างไรนั้น ประมวลโดยย่อได้ ดังนี้ :

๔.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์

พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายคำว่า สักคัลลิตฺธิ อธิธิฤทธิ ปาฏิหาริย์ ดังนี้ :

สักคัลลิตฺธิ : ที่เชื่อถือว่ามีอำนาจอาจบันดาลให้สำเร็จได้ดังประสงค์ ขลัง เช่น สักคัลลิตฺธิ วัตถุมงคลสักคัลลิตฺธิ

สิ่งสักคัลลิตฺธิ : สิ่งหรือภาวะที่เชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ สามารถบันดาลให้เป็นไป หรือให้สำเร็จได้ดังปรารถนา เช่น ขอให้สิ่งสักคัลลิตฺธิบันดาลให้เขาหายจากโรคร้าย

อธิธิฤทธิ : อำนาจสักคัลลิตฺธิ อำนาจ

ปาฏิหาริย์ : สิ่งที่น่าอัศจรรย์ ความอัศจรรย์ มี ๓ อย่าง คือ (๑) อธิปาฏิหาริย์ = ฤทธิ์ เป็นอัศจรรย์ หมายถึง การแสดงฤทธิ์ที่พ้นวิสัยของสามัญมนุษย์ได้อย่างน่าอัศจรรย์ (๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ = การดักใจเป็นอัศจรรย์ หมายถึง การดักใจ ทายใจคนได้อย่างน่าอัศจรรย์ (๓) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ = การสอนเป็นอัศจรรย์ หมายถึง คำสั่งสอนอันอาจจูงใจคนให้นิยมเชื่อถือไปตามได้อย่างน่าอัศจรรย์ กระทำสิ่งที่ตามปกติทำไม่ได้ เช่น ปาฏิหาริย์ขึ้นไปอยู่บนหลังคา^๒

๔.๑.๒ ความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม

พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธเรื่องสิ่งสักคัลลิตฺธิ อธิธิฤทธิ ปาฏิหาริย์ มีเรื่องราวในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้หลายแห่ง มีพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้อง นำมาอ้างอิงประกอบได้ดังนี้ :

ในแก้วกฐสูตร คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ความสำคัญมีว่า :

เราทำให้แจ้งปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว จึงได้ประกาศให้รู้กัน ปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง คือ อธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์

^๑ กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน, “การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอธิปาฏิหาริย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๓ - ๑๑๔.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐, (กรุงเทพมหานคร : ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒).

(๑) อิทธิปาฏิหาริย์...คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียว แสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปได้ ทะลุฝา กำแพง (และ) ภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปได้ ใช้อำนาจมือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมี อานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้

(๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์... คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทายจิต ทายเจตสิก ทายความวิตก วิจารณ์ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้ว่า จิตของท่านเป็นอย่างนี้ เป็นไปโดยอาการอย่างนี้

(๓) อนุสาสนีปาฏิหาริย์...คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพร่ำสอนอย่างนี้ว่า ‘ท่านจงตรึกตรองอย่างนี้ อย่าตรึกตรองอย่างนั้น จงใส่ใจอย่างนี้ อย่าใส่ใจอย่างนั้น จงละสิ่งนี้จึงเข้าถึงสิ่งนี้ อยู่เถิด’ นี้จัดเป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์อย่างหนึ่ง^๓

ในสัมปสาทนิยสูตร คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ความสำคัญมีว่า :

อาเทศนาปาฏิหาริย์ ๔ ประการนี้ คือ :

(๑) บุคคลบางคนในโลกนี้ ดัดใจได้ด้วยนิมิตว่า ‘ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่าน เป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ความคิดของท่านเป็นดังนี้’ ถ้าเขาดัดใจได้มากอย่าง การดัดใจนั้น ย่อมเป็นเช่นนั้นทีเดียว ไม่เป็นอย่างอื่น นี่เป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ ประการที่ ๑

(๒) บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ดัดใจได้ด้วยนิมิต แต่ได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วจึงดัดใจได้ว่า ‘ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ความคิดของท่านเป็นดังนี้’ ถ้าเขาดัดใจได้มากอย่าง ฯลฯ นี่เป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ ประการที่ ๒

(๓) บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ดัดใจได้ด้วยนิมิต ทั้งมิได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วดัดใจได้เลย แต่ได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจารณ์ จึงดัดใจได้ว่า ‘ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ฯลฯ’ นี่เป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ ประการที่ ๓

(๔) บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ดัดใจได้ด้วยนิมิต มิได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วดัดใจ ทั้งมิได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจารณ์ แล้วดัดใจได้เลย แต่ย่อม กำหนดรู้ใจของผู้ได้สมาธิ ซึ่งยังมีวิตกวิจารณ์ด้วยใจได้ว่า ‘มโนสังขารของท่านผู้นี้ตั้งอยู่ด้วย

^๓ ที.สี. (ไทย) ๘/๔๘๓ - ๔๘๖/๒๑๔ - ๒๑๖.

ประการใด เขาจะต้องตริถึงวิตกชื่อนี้ ในลำดับจิตนี้ ด้วยประการนั้น ถ้าเขาดักใจได้มากอย่าง การดักใจนั้นย่อมเป็นเช่นนั้นที่เดียวไม่เป็นอย่างอื่น นี่เป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ประการที่ ๔^๔

จากพุทธพจน์ข้างต้นนี้ สรุปความได้ว่า :

(ก) อิทธิปาฏิหาริย์ มีอยู่จริง และสามารถแสดงฤทธิ์ ได้หลายอย่างคือ (๑) คนเดียว แสดงเป็นหลายคน (๒) หลายคนแสดงเป็นคนเดียว (๓) แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไป (๔) ทะลุฟ้า กำแพง (และ) ภูเขาไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่าง (๕) ผุดขึ้นหรือดำลงในแผ่นดิน เหมือนไปใต้น้ำ (๖) เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดิน (๗) นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไป (๘) ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมีานุภาพมาก และ (๙) ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลก

(ข) อาเทศนาปาฏิหาริย์ คือสามารถหายใจ หรือดักใจได้ ๔ ประการ คือ (๑) ดักใจได้ด้วยนิมิต (๒) ดักใจได้ด้วยได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลาย (๓) ดักใจได้ด้วยได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจารณ์ และ (๔) ดักใจได้ด้วยกำหนดรู้ใจของผู้ได้สมาธิ ซึ่งยังมีวิตกวิจารณ์

(ค) อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ คือ ความสามารถสอนคนให้รู้ธรรม ให้มีปัญญาได้อย่างน่าอัศจรรย์ สอนคนที่ไม่รู้ให้รู้ได้ สอนคนที่มีติดบอดปัญญาให้มีปัญญาได้ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องและสนับสนุนการแสดงอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ว่าเลิศกว่าปาฏิหาริย์ใด ๆ

แนวคิดเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า มีพัฒนาการ หรือความเป็นมาจากการเจริญสมาธิ หรือ สมถกัมมัฏฐาน อันมีกสิณ ๑๐ เป็นอารมณ์ โดยปริกรรม จนเกิดอุคคหนิมิต และปฏิกากนิมิต เมื่อเจริญจนชำนาญ ก็จะเกิดสมาบัติ ๘ ประการ คือ รูปฌาน ๔ และ อรูปฌาน ๔ สำหรับรูปฌาน ๔ ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ส่วนอรูปฌาน ๔ ได้แก่ อากาสานัญจายตนฌาน วิญญูณัญจายตนฌาน อาภิญจัญญายตนฌาน และ เนวาสัญญานาสัญญายตนฌาน เมื่อได้สมาบัตินี้ดังกล่าวแล้ว ก็จะเกิดผล หรือได้รับอานิสงส์ คือ โลกียอภิญญา ๕ หรือโลกุตตรอภิญญา ๖ ซึ่งอิทธิปาฏิหาริย์ ก็ปรากฏอยู่ในอภิญญาทั้งสอง ข้อที่ ๑ เรียกชื่อว่า อิทธิวิธี บ้าง อิทธิวิช บ้าง หมายถึง การแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้^๕

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๘/๑๐๘.

^๕ กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน, “การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, หน้า ๑๑๔ – ๑๑๕.

ความเชื่อในเรื่อง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อธิติฤทธิ์ ปาฏิหาริย์นี้ ได้ถูกนำมาผูกเชื่อมโยง กับองค์ พระธาตุพนม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธศาสนา ว่า เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ อย่างยิ่ง และได้แสดงอธิติฤทธิ์ปาฏิหาริย์ให้เป็นที่ปรากฏประจักษ์พยานสืบต่อเรื่อยมา ความโดยละเอียดจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป ดังนี้ จึงกล่าวสรุปได้ว่า ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อธิติฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ มีความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม ดังความข้างต้น

๔.๒ ความเชื่อเรื่องผี

พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒ ได้ให้ความหมายคำว่า ผี ไว้ว่า : สิ่งที่มนุษย์เชื่อว่า เป็นสภาพลึกลับ มองไม่เห็นตัว แต่อาจจะปรากฏเหมือนมีตัวตนได้ อาจให้คุณหรือโทษได้ มีทั้งดีและร้าย เช่น ผีปู่ย่าตายาย ผีเรือน ผีห่า เรียกคนที่ตายไปแล้ว ฯลฯ^๖

ชุมชนอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อในเรื่องผีค่อนข้างมาก เชื่อว่าผีมีจริงและมีหลายประเภท ผีเป็นหนึ่งในบรรดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อธิติฤทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติ ที่มีอิทธิพลสูงยิ่ง ต่อวิถีชีวิตการดำรงคงอยู่ ตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นมรดกทางอารยธรรมสืบทอดต่อมาจากบรรพบุรุษยุคบุรพกาล ถึงปัจจุบัน อันเป็นคติความเชื่อแน่วคิดเดียวกันกับชุมชนสมัยโบราณเกือบทุกภูมิภาคของโลก ที่มีรากเหง้าจากความไม่รู้ และความกลัวในสิ่งลึกลับ ธรรมชาติ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ และอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ที่คลั่งคลั่งให้เป็นที่ไปได้นับประการ ทั้งที่เป็นคุณ และเป็นโทษ

ลัทธิบูชาธรรมชาติ ได้เกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น จากคติความคิด ความเชื่อว่า ธรรมชาติทั้งหลาย มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจลึกลับ สิ่งสถิตอยู่ทุกหนแห่ง ไม่ว่าจะเป็นแผ่นดินฟ้า พืช หน่อ ภูเขา หิน ทราย ป่าเขา ไพรพฤษภ พืชพันธุ์ธัญญาหาร พายุลมฝนฟ้าคะนอง แม้แต่ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ฯลฯ ต่อมาเมื่อศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูแผ่อิทธิพลเข้ามา สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นบางส่วน กลายเป็นลัทธิบูชาเทพเจ้าหรือเทวดา บางส่วนกลายเป็นลัทธิบูชาผี ซึ่งมีทั้งผีดีที่ให้คุณ และผีร้ายที่ให้โทษ ผลที่ตามมาคือ เกิดมีพิธีกรรมประกอบการสักการบูชา เช่น สรง สักขะเทพเจ้า เทวดา หรือบรรดาผีทั้งหลายเหล่านั้น เกิดขึ้นมากมายหลายรูปแบบ หลายโอกาส กลายเป็นส่วนหนึ่งของจารีตประเพณี หรือฮินดูที่ชุมชนมีหน้าที่ ต้องถือปฏิบัติร่วมกันในแต่ละเดือน แต่ละปี สืบมา

๔.๒.๑ ประเภทของผี

ประเภทของผีที่มีบทบาทสำคัญในชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ประมวลโดยสังเขป ได้ดังนี้ :

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑๐๐.

๑. ผีเสื้อ น หรือผีเรือนหรือผีเข้าบ้าน เชื่อกันว่าบ้านทุกหลังจะมีผีเสื้อ ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษของแต่ละครัวเรือน คอยดูแลปกป้องรักษาลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข และคอยขับไล่ผีชั่วร้ายหรือผีพเนจรจากที่อื่นไม่ให้มาทำร้ายคนในบ้าน

๒. ผีปู่ตา เชื่อกันว่าทุกหมู่บ้านจะมีผีบรรพบุรุษซึ่งเคยเป็นผู้นำหมู่บ้านเคยเป็นที่เคารพนับถือเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ จึงมีคอนปู่ตาและตุ้มปู่ตาให้เป็นที่พักพอาศัยของผีประจำหมู่บ้าน และต้องมีการเซ่นไหว้ทุกปี

๓. ผีตาแสด เป็นผีที่มีบทบาทในการปกป้องรักษาท้องไร่ท้องนา ทำให้ข้าวกล้าเจริญงอกงาม อุดมสมบูรณ์ การเซ่นไหว้จะมีการเลี้ยงก่อนทำการปักดำ และหลังการเก็บเกี่ยว ในงานบุญจารีตประเพณีฮีสสิบสอง เช่นงานบุญคูณลาน เดือนยี่ บุญซำฮะ เดือนเจ็ด บุญข้าวประดับดิน เดือนเก้า บุญข้าวสาก เดือนสิบ จะมีการบวงสรวง และพิธีกรรมเลี้ยงผีมหัศจรรย์ หลักเมือง ผีปู่ตา ผีเสื้อ น หรือผีเข้าบ้าน และผีตาแสด หรือผีประจำท้องไร่ท้องนา ไปพร้อมกันด้วย

๔. ผีปอบ เชื่อกันว่ามีผีชนิดหนึ่งสิงอยู่ในร่างกายของคนบางคนเรียกว่า ผีปอบ และคนที่ผีปอบสิงอยู่เรียกว่า เป็นปอบ เมื่อปอบมาสิงปอบจะกินเครื่องในจนหมด แล้วใช้ร่างกายนั้นเป็นเสมือนที่อาศัยเพื่อหากินไปเรื่อย อาหารของปอบคือเนื้อสดๆ เลือด และไส้ หากบ้านใดเลี้ยงไก่แล้วไก่หาย หรือพบว่ามีซากไก่ที่ถูกฉีกจนเลอะเทอะ ชาวบ้านจะรำลึกกันว่าปอบมากิน

๕. ผีฟ้านางเทียม ผีฟ้าหรือผีฟ้านางเทียมเป็นพิธีกรรมเข้าทรงเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บ โดยมีความเชื่อว่า การที่เจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุเป็นเวลายาวนานแบบประเดี๋ยวดีประเดี๋ยวร้ายโดยไม่หายขาดนั้น เป็นเพราะถูกผีเข้าทำ การจะรักษาต้องใช้ผีฟ้าหรือผีฟ้านางเทียมรักษา การประกอบพิธีจะมีผีฟ้านางเทียม หมอแคน และหมอลำผีฟ้า ตั้งวงล้อมรอบคนป่วย หมอแคนจะเป่าแคนขึ้น หมอลำผีฟ้าจะขับลำเป็นทำนองลำผีฟ้า ผีฟ้านางเทียมจะฟ้อนรำรอบๆ คนป่วยไปเรื่อย จนในที่สุดคนที่นอนป่วยจะค่อยๆ ลุกขึ้นฟ้อนรำร่วมกับผีฟ้านางเทียม มีอารมณ์สดชื่นแจ่มใส และหายป่วยในที่สุด^๓

ความเชื่อเกี่ยวกับผี มีบทบาท และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพของชุมชนเกษตรกรรม ที่ต้องพึ่งพา และขึ้นต่อธรรมชาติ ที่สำคัญคือน้ำฝน ทำให้เกิดมีพิธีระดับเทพเจ้า คือผีแถน หรือพญาแถนบนสวรรค์ บันดาลให้น้ำฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล เป็นที่มาของพิธีกรรมขอฝนขอคนิยมประจำปี คือประเพณีบุญบั้งไฟ หรือบุญเดือนหก

^๓ พระครูสุเทพสาครคุณ และคณะ, **มรดกไทยอีสาน**, (ขอนแก่น : บริษัทขอนแก่นคลังนาธรรมชาติ, ๒๕๔๔), หน้า ๔๑๒-๔๒๔.

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีทั้งหลายเหล่านี้ ได้ผสมผสานกลมกลืนเข้าด้วยกันจนแยกไม่ออกจาก พิธีกรรมใด เกิดจากความเชื่อในพระพุทธศาสนา ในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู หรือพิธีกรรมใด เกิดจากความเชื่อในเรื่องผี แต่ส่งเสริมกันไปโดยไม่มี ความขัดแย้ง ในทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม มีการจัดแบ่งงานตามหน้าที่รับผิดชอบ หมอขวัญทำพิธีทางพราหมณ์ หมอธรรม หมอส่อง หมอลำผีฟ้าทำพิธีทางผี พระภิกษุสงฆ์ทำพิธีทางพระพุทธศาสนา พิธีกรรมในงานบุญประเพณีทั้งหลาย จึงต่างล้วนดำเนินไปได้ ด้วยความราบรื่น และบรรลุล่วงวัตถุประสงค์ของชุมชน

๔.๒.๒ ความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม

คำว่า ผี ในความรับรู้ทั่วไป หมายถึง วิญญาณของผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว หรือที่มีอยู่แล้วโดยไม่ทราบว่ามีมาแต่เมื่อใด หรือมีมาอย่างไร วิญญาณที่หมายถึงผี แตกต่างกับวิญญาณในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ได้แก่ : (๑) จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) (๒) โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู) (๓) ชานวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก) (๔) ชิวหาวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น) (๕) กายวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย) และ (๖) มโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ)^๘

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงภพภูมิ อันเป็นคติหรือที่ไปของผู้ประกอบกรรมและได้รับวิบากหรือผลของกรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๓ ภพ คือ : (๑) กามภพ คือ ภพ ที่เป็นกามาวจร (๒) รูปภพ คือ ภพ ที่เป็นรูปาวจร และ (๓) อรูปภพ คือ ภพ ที่เป็นอรูปาวจร^๙

กามภพ หรือ กามาวจรภูมิ ประกอบด้วย : อายตน์ ๕ มนุษย์โลก ๑ และ เทวโลก หรือ สวรรค์ ๖ รวมเป็น ๑๑ ชั้น อายตน์ ๕ คือ : (๑) นรก (๒) กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) เปต และ (๔) อสุรกาย เทวโลก หรือ สวรรค์ ๖ คือ : (๑) ชั้นจาตุมหาราชิกา (๒) ชั้นดาวดึงส์ (๓) ชั้นยามา (๔) ชั้นดุสิต (๕) ชั้นนิมมานรดี และ (๖) ชั้นปรินิมิตตสวรรค์^{๑๐}

รูปภพ หรือ รูปาวจรภูมิ คือ พรหมโลก ๑๖ ชั้น^{๑๑} ได้แก่ : (๑) พรหมปาริฉชชาภูมิ (๒) พรหมปุโรหิตาภูมิ (๓) มหาพรหมภูมิ (๔) ปริตตภาภูมิ (๕) อัปปมาณาภูมิ (๖) อาภัสราภูมิ (๗) ปริตตสุภาภูมิ (๘) อัปปมาณสุภาภูมิ (๙) สุภกนิหาภูมิ (๑๐) เวหัพผลาภูมิ (๑๑) อสัณฺณิสัตตภาภูมิ (๑๒) อวิหาสุทธาวาสพรหมภูมิ (๑๓) อตปฺปาสุทธาวาสพรหมภูมิ (๑๔) สุทฺธสาสุทธาวาสพรหมภูมิ (๑๕) สุทฺธสีสุทธาวาสพรหมภูมิ (๑๖) อกนิณฺฐสุทธาวาสพรหมภูมิ

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๑/๕๖.

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑/๒๖๕.

^{๑๐} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๗/๑๐๕).

^{๑๑} ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๖

อรุณภพ หรือ อรุณาวจรภูมิ คือ อรุณพรหม ๔ ชั้น ได้แก่ : (๑) อากาสนัญญาตนภูมิ (๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ (๓) อาภิญญาตนภูมิ (๔) เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ^{๑๒}

ภพภูมิทั้งสิ้น รวม ๓๑ ชั้น นี้ อรุณพรหมสูงกว่าพรหมโลก พรหมโลกสูงกว่าเทวโลก เทวโลกสูงกว่ามนุษย์โลก และมนุษย์โลกสูงกว่าอเบาภูมิ และ ฝิ จัดอยู่ในกลุ่มอเบาภูมิ ซึ่งเป็น ทุกคติภูมิ หรือ ภูมิที่ต่ำ

ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงฝิ ในลักษณะเปรียบเปรยที่เป็นฝ่ายอกุศล เป็นต้นว่า ใน ปฐมสังวาสสูตร^{๑๓} ว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน ๔ ประการ คือ :

(๑) สามิฝิอยู่ร่วมกับภรรยาฝิ (๒) สามิฝิอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา (๓) สามิเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาฝิ (๔) สามิเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา สามิฝิอยู่ร่วมกับภรรยาฝิ คือ : สามิเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุศเทจ เสดขของมีนเมา อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มีใจถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินครอบงำ ค่าและติเตียนสมณพราหมณ์ แม้ภรรยา ก็เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุศเทจ เสดขของมีนเมา อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มีใจถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินครอบงำ ค่าและติเตียนสมณพราหมณ์ สามิฝิอยู่ร่วมกับภรรยาฝิ เป็น อย่างนี้ เรื่องนี้ เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างตรงกันข้ามระหว่าง ฝิ กับ เทวดา ระหว่าง อกุศล กับ กุศล และ ทุกคติ กับ สุขคติ

เรื่องราวเกี่ยวกับฝิ ยังมีปรากฏในคัมภีร์อีกหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น คัมภีร์ธรรมบทวรรค กถา ความว่า สมัยพุทธกาล เมืองไพศาลีเกิดทุพภิกขภัย เกิดโรคระบาด ชาวเมืองไพศาลี จึงได้ นิมนต์พระพุทธเจ้าให้มาโปรด พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์สาวกจำนวน ๕๐๐ รูป เสด็จ จากกรุงราชคฤห์มาถึงเมืองไพศาลี ก็บังเกิดฝนโบกขรพรรษตกลงมา น้ำได้พัดพาเอาซากศพลอย ออกไปจนหมดสิ้น จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงโปรดให้พระอานนท์สวดพระรัตนสูตรทำพระปริตร ระหว่างกำแพงเมืองสามชั้น และนำบาตรน้ำมนต์ของพระองค์ไปประพรมจนทั่วทั้งเมือง^{๑๔}

เหตุการณ์นี้จึงเป็นที่มาของงานบุญประเพณีเดือนเจ็ด หรือฮีตที่ ๗ คืองานบุญซำฮะหรือ บุญซำฮะ เพื่อชำระล้างเภทภัยสิ่งชั่วร้ายให้หมดไป ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีผสมผสานกับ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนากลายเป็นจารีตประเพณีสิบสองเดือนหรือฮีตสิบสองอีกหลายคาบ หลายวาระ

^{๑๒} ที.ม.อ. (บาลี) ๓๖๓/๓๕๔.

^{๑๓} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘.

^{๑๔} บ.ร.อ. (ไทย) ๔๓/๒๑๔/๑๔๕ - ๑๕๑.

ความเชื่อเรื่องผีได้ถูกนำมาผูกโยงกับองค์พระธาตุพนม โดยมีคติความเชื่อว่า มีผีเจ้าเฮือนสามพระองค์ หรือเจ้ามเหศักดิ์สามตน คือผีชั้นสูงระดับเทวดา ได้รับมอบหมายจากพระอินทราธิราช ให้เป็นผู้ดูแลรักษาองค์พระธาตุพนม ความโดยละเอียดจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป กล่าวโดยสรุป ความเชื่อในเรื่องผี เป็นมรดกทางอารยธรรมสืบทอดต่อมาจากบรรพบุรุษยุคบุรพกาล และยังส่งอิทธิพลถึงปัจจุบัน พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่ เพราะมีการกล่าวถึงในพระไตรปิฎก บ่อยครั้ง แต่พระพุทธศาสนาได้จำแนกหรือกำหนดให้ผี เป็นอมนุษย์ อยู่ในอบายภูมิ ซึ่งเป็นภพภูมิที่ต่ำกว่ามนุษย์โลก ดังนี้ จึงกล่าวได้ว่า ความเชื่อในเรื่องผี มีความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม ดังความข้างต้น

๔.๓ ความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค

ในชุมชนภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง มีตำนานเล่าขานเรื่องนาคหรือพญานาคเป็นอันมาก จนถึงกับมีคติความเชื่อว่า แม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำที่เกิดจากการแตกตัว หรือการซ่อนไซ ของพญานาค ตามตำนาน กำเนิดแม่น้ำโขง เช่น ตำนานพญานาค แห่งหนองแส ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานคำชะโนด ดังได้กล่าวมาแล้ว ยิ่งกว่านั้น ยังเชื่ออีกว่า ในวันออกพรรษา ถือเป็นวันที่พระพุทธเจ้า เสด็จลงมาจากสวรรค์ ขึ้นดาวดึงส์ นั้น บรรดานาคและนาคราช หรือพญานาค ที่อาศัยอยู่ในกลุ่มแม่น้ำโขง ต่างล้วนชื่นชม ยินดี จึงพากันจุดบั้งไฟ เป็นพุทธบูชา ถวายการกลับมาของพระพุทธเจ้า จนกลายเป็นตำนาน ที่มาของบั้งไฟพญานาค ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ของทุกปี

พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒^{๑๕} ได้อธิบายคำว่า นาค ว่า หมายถึง : (๑) งูใหญ่มีหงอน เป็นสัตว์ในนิยาย (๒) ชื่อชนเผ่าหนึ่งอยู่ในบริเวณเทือกเขานาค ทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศพม่า มีหลายสาขา เช่น อาโณนาค ภูกีนาค (๓) ช้าง (๔) ไม้กาะทิง (๕) ผู้ประเสริฐ ผู้ไม่ทำบาป เรียกคนที่ไปอยู่วัด เตรียมตัวจะบวช หรือกำลังจะบวช และคำว่า นาคราช หมายถึง พญา

๔.๓.๑ นาคหรือพญานาค

นาคหรือพญานาค เป็นสัตว์ในตำนานมีลักษณะเป็นงูใหญ่ มีหงอน อาศัยอยู่ในแดนบาดาลหรือแดนลับแล ซึ่งเป็นแดนต่างมิติ มีอิทธิฤทธิ์สามารถจำแลงแปลงกายได้ดั่งใจปรารถนา นาคจัดว่าเป็นสัตว์กึ่งเทพ เป็นทั้งเทพเจ้าแห่งท้องน้ำ และเป็นเทพเจ้าแห่งท้องฟ้า นาคถือเป็นสัญลักษณ์ แห่งความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ ความมีวาสนา และ เป็นสัญลักษณ์ ของบันไดสายรุ้ง สู่จักรวาล

^{๑๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐.

ความเชื่อเรื่องนาคเป็นความเชื่อเก่าแก่ มีมาแต่โบราณ ก่อนยุคพุทธกาล สันนิษฐานกันว่า มีต้นกำเนิดจากประเทศอินเดียตอนใต้ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเป็นป่าเขา มีงูชุกชุม ประกอบกับงู เป็นสัตว์ที่มีพิษร้ายแรง ทำอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ ชาวอินเดียตอนใต้จึงนับถือว่ามีอำนาจ ดังปรากฏเรื่องราวของงูหรือนาคในเทพนิยาย และตำนานพื้นบ้าน หลายเรื่องโดยเฉพาะในมหากาพย์มหาภารตยุทธ์ ทางด้านศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูยังมีความเชื่อว่า นาคเป็นแท่นบรรทมของพระนารายณ์ ในเกษียรสมุทรโดยนาคนั้นมีชื่อว่า พญาอนันตนาคราช และ นาคยังเป็นสร้อยสังวาลของพระศิวเทพด้วย ต่อมาความเชื่อเรื่องนี้ได้แพร่หลายทั่วไปในทวีปเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรืออนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง

นาคมีหลายสีแตกต่างกันไปตามบารมี บ้างมีสีเขียว สีดำ หรือมีเจ็ดสี นาคตระกูลธรรมดา จะมีเศียรเดียว นาคตระกูลสูง อาจมีสามเศียร ห้าเศียร เจ็ดเศียร หรือ เก้าเศียร นาคเป็นสัตว์มีพิษร้าย มีอิทธิฤทธิ์ สามารถบันดาลให้เกิดคุณและโทษ สามารถขึ้นลง ตั้งแต่ใต้บาดาล พื้นโลก จนถึง เทวภพสวรรค์ นาคสามารถแปลงกาย เป็นมนุษย์รูปร่างสวยงามได้

คติความเชื่อเรื่องนากับปรากฏการณ์ธรรมชาตินั้น ถือกันว่า นาคเป็นสัญลักษณ์แห่งธาตุน้ำ สร้างความอุดมสมบูรณ์แก่สรรพชีวิตทั้งปวง และมีความเชื่อว่าในแต่ละปี นาคจะให้น้ำต่างกัน ซึ่งคำพยากรณ์ เกี่ยวกับการให้น้ำของนาคดังกล่าวมานั้น เสมือนหนึ่งเป็นเกณฑ์วัดปริมาณน้ำฝนในแต่ละปี นอกจากความเชื่อเรื่องนาค เกี่ยวข้องกับน้ำบนโลกแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับน้ำในแดนสวรรค์ด้วย คนโบราณเชื่อว่า สายรุ้งกับนาค เป็นอันเดียวกัน เป็นสิ่งเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์ กับโลกสวรรค์ ข้างหนึ่งของรุ้ง จะคุดน้ำจากพื้นโลกขึ้นไปข้างบน เมื่อถึงจุดที่สูงที่สุด จะปล่อยลงมาเป็นน้ำฝน^{๑๖}

๔.๓.๒ ความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม

เรื่องราวของนาคมีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง ประมวลที่สำคัญโดยสังเขปดังนี้ :

๑) คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ได้กล่าวถึง พระพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควงต้นมุจลินท์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสาวยิมุติสุขอยู่เป็นเวลา ๗ วัน ยามนั้นได้บังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นเป็นฝนเจือลมหนาวตกพรำตลอด ๗ วัน ลำดับนั้นพญานาคมุจลินท์ ได้ออกจากที่อยู่ของตนไปโอบรอบพระวรกายของพระพุทธเจ้า ด้วยขนด ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่า ความหนาว ความร้อน สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน อย่าได้เบียดเบียนพระพุทธเจ้า ครั้นล่วงไป ๗ วัน พระพุทธเจ้า

^{๑๖} ฉัตรถาวร จินดาเดช, “นาค”, ใน นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราชรัฐ เล่ม ๓, โดยกรมศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖๘-๑๗๓.

ทรงออกจากสมาธิ พญานาคมุจลินท์รู้ว่าฝนหาย ปลอดภัยแล้ว จึงคลายขนดออก จำเล่างร่างของตนเป็นมาณพ ยืนประนมมือ ถวายอภิวาทอยู่ ณ เบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ^{๑๗}

๒) คัมภีร์พระวินัยปิฎก มหาวรรค เรื่อง นาคแปลงกายเป็นมนุษย์มาขอบรรพชา ความว่า : นาคตัวหนึ่งมีความคิดว่า ถ้าได้บรรพชาเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา ก็จะพ้นจากกำเนิดนาคและได้อัฏฐาพมณูญ์ฉัพพลัน จึงแปลงกายเป็นชายหนุ่มเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายขอบรรพชาและได้อุปสมบท ต่อมาพระนาคอาศัยอยู่ในวิหารหลังสุดท้ายกับภิกษุรูปหนึ่ง ครั้นยามย่ำรุ่ง ภิกษุรูปนั้นตื่นขึ้นไปเดินจงกรมอยู่ในที่แจ้ง เมื่อออกไปแล้ว พระนาคก็วางใจก้าวลงสู่ความหลับ ทำให้วิหารทั้งหลังเต็มไปด้วยงู ขนดยื่นออกทางหน้าต่าง ครั้นภิกษุนั้นกลับมา ผลักบานประตูจะเข้าวิหารได้เห็นกตักตะลึง ร้องเสียงดัง ภิกษุทั้งหลายวิ่งเข้าไป พระนาคได้ตื่นขึ้น และยอมรับว่าเป็นนาค ครั้นนั้นพระพุทธเจ้ารับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ได้ตรัสกับพระนาคนั้นว่า : พวกเจ้าเป็นนาคไม่มีความงอกงามในพระธรรมวินัยนี้ ไปเกิดนาค เจ้าจงเข้าจำอุโบสถในคิถิที่ ๑๔ คิถิที่ ๑๕ และคิถิที่ ๘ แห่งปิกษุ นั้นแหละ ด้วยอุบายอย่างนี้ เจ้าจักพ้นจากกำเนิดนาคและได้อัฏฐาพมณูญ์ฉัพพลัน นาคครั้งได้ทราบว่าคุณไม่มี ความงอกงามในพระธรรมวินัยนี้แน่นอน ก็มีทุกข์เสียใจ หลังน้ำตาต่งเสียงดังหลีกไป ลำดับนั้น พระพุทธเจ้ารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า : เหตุที่ทำให้นาคปรากฏร่างเป็นนาค มี ๒ ประการคือ (๑) เวลาที่เสพเมถุนธรรม กับนางนาคมีชาติเสมอกัน (๒) เวลาที่วางใจก้าวลงสู่ความหลับ ^{๑๘}

๓) ใน อรุณเวลปาฏิหาริยกถา ว่าด้วยปาฏิหาริย์ที่ตำบลอรุเวลา ณ แม่น้ำเนรัญชรา พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับท่านชฎิลอรุเวลกัสสปะว่า : ถ้าเขาไม่หนักใจคตินี้พระองค์จะขอพักในโรงไฟ ชฎิลอรุเวลกัสสปะกราบทูลว่า เขาไม่หนักใจเลย แต่ว่าที่โรงไฟนี้มีพญานาค เป็นสัตว์ร้าย มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษ มีพิษร้าย มันจะทำร้ายพระองค์ท่าน พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าไปในโรงไฟ พญานาคเห็นเช่นนั้น ก็ไม่พอใจจึงบังหวนคว้น ฝ่ายพระพุทธเจ้าก็ทรงบังหวนคว้นในโรงไฟนั้น พญานาคทนการหลบหลู่ไม่ไหวจึงฟันไฟราวกับไฟไหม้ป่าสู่ ฝ่ายพระพุทธเจ้าทรงโพล่งไฟสู่ข้างเรือนไฟก็ลุกโพล่งโชติช่วงคุดทะเลเพลิง พวกชฎิลกล่าวกันว่า พระองค์คงถูกพญานาคทำร้ายเป็นแน่ ครั้นราตรินั้นผ่านไป เปลวไฟของพญานาคถูกทำลาย ส่วนเปลวไฟหลากสีของพระพุทธเจ้าผู้ทรงฤทธิ์ยังอยู่ พระรัศมีหลากสีคือ สีเขียว สีแดง สีแสด สีเหลือง สีแก้วผลึกปรากฏที่พระกายของ

^{๑๗} พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๘๕.

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๑/๑๗๕ - ๑๗๗.

พระอังคีรส พระพุทธเจ้าทรงจับพญานาคขดลงในบาตรแล้วทรงแสดงแก่ชฎิลอุรุเวลกัสสปะว่า
เดชของพญานาคนั้น ถูกครอบงำด้วยเดชของพระองค์แล้ว^{๑๙}

๔) ใน ชาคก มีการกล่าวถึงนานาไว้มาก เช่นในทศชาติ เรื่องอุริทัตตชาคก^{๒๐} พระชาติ
ลำดับที่ ๖ เป็นการบำเพ็ญศีลบารมี ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ โดยในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์
เสวยพระชาติเป็นนาคนามว่า อุริทัตต มีปณิธานรักษอุโบสถศีล เพื่อจะได้ไปเกิดยังเทวโลก แม้จะ
มีอุปสรรคมากมาย และในทศชาติอีกเรื่องคือ วิรุทธชาคก^{๒๑} พระชาติลำดับที่ ๙ เป็นการบำเพ็ญ
ปัญญาบารมี ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิรุทธบัณฑิต ได้แสดงธรรมโปรดพญานาควรุณ
กับนางนาควิมล ในจัมเปยชาคก^{๒๒} ว่าด้วยนาคพิภพหรือนาคนิเวศน์ กล่าวถึง พระราชา แคว้น
กาสิ ได้ทอดพระเนตรภูมิภคที่วิจิตรด้วยทรายทองและปราสาททอง ซึ่งปูด้วยแผ่นกระดานแก้ว
ไพฑูรย์ ได้เสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของพญานาคจัมเปยยะ ซึ่งประดับตกแต่งไว้แล้วอันมีรัศมีโอกาส
เปล่งปลั่ง ดุจดั่งแสงอาทิตย์แรกอุทัย และประดุจดั่งสายฟ้าในกลุ่มเมฆ คารคายด้วยพฤษชาติ
นานาพันธุ์ ซึ่งอบอวลด้วยกลิ่นหอมนานาประการ เหล่าทิพยคนตรีก็บรรเลง ทั้งเหล่านางนาค
กัญญาก็พ้อนรำ หมู่นางนาคกัญญาตามเสด็จ ทรงประทับนั่งบนภัทรวิฐทองคำ มีพนักอิงฉาบได้
ด้วยจูลม แก่นจันทน์หอม ซึ่งเป็นทิพย์ นางนาคกัญญาเหล่านั้นสวมสังวาลทองคำ ใส่เสื้อผ้า
สวยงาม มีองค์กลมกลึง มีฝ่ามือ ฝ่าเท้าแดง ผิวพรรณไม่ทรามเลย แม่น้ำเหล่านั้น คายดินด้วยฝูง
ปลา มีเกล็ดหนา นานาชนิด มีนกเงือก เปล่งสำเนียงเสียงร้องอยู่ระงมไพเราะ มีทำนน้ำที่สวยงาม ฝูงนก
กระเรียน นกยูง หงส์ และนกดุเหว่าทิพย์ ต่างพากันเปล่งสำเนียง ประสานเสียงอย่างไพเราะ โผผิน
ไปมา ต้นมะม่วง ต้นสาละ ต้นหมากเฒ่า ต้นหว้า ต้นราชพฤกษ์ และต้นแคฝอย ผลิดอกออกผล
บานสะพรั่ง รอบ ๆ สระโบกขรณี ทิพยสุคนธ์เหล่านั้นหอมฟุ้งคลอบอบอวล ไม่ขาดสาย เงินทองมี
อยู่เพียงพอ กองทองคำ สูงประมาณชั่วลำตาล แก้วมุกดาประมาณ ห้าพันเล่มเกวียน ปนกับแก้ว
ไพฑูรย์

๕) ใน นาคสังยุต^{๒๓} ว่าด้วยกำเนิดนาคล้วน ๆ เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระพุทธเจ้า
ตรัสว่า : กำเนิดของนาค ๔ ประเภท คือ : (๑) นาคที่เป็น อมนุษย์ คือเกิดในไข่ (๒) นาคที่
เป็น ชลาพุชะ คือเกิดในครรภ์ (๓) นาคที่เป็น สัตว์ทะเล คือ เกิดในถ้ำไคล หรือ ที่ขึ้นและ และ

^{๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๕/๔๕ - ๕๐.

^{๒๐} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๓๘๔/๓๐๕.

^{๒๑} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๓๔๖/๓๕๑.

^{๒๒} พุ.ชา.วิสตติ. (ไทย) ๒๓/๒๖๔-๒๘๒/๕๑๖-๕๑๘.

^{๒๓} ส.ช. (ไทย) ๑๓/๓๔๒/๓๕๐.

(๔) นาคที่เป็น โอปปาติกะ คือเกิดผุดขึ้น และ ใน อหิราชสูตร มีพระพุทธพจน์ กล่าวถึง พญานาค ๔ ตระกูล คือ : (๑) ตระกูลพญานาคชื่อวิรูปักษ์ (๒) ตระกูลพญานาคชื่อเอราปตะ (๓) ตระกูลพญานาคชื่อฉัพพามุตร และ (๔) ตระกูลพญานาคชื่อกัณหาโคตมกะ^{๒๔}

๔.๓.๓ บั้งไฟพญานาค

บั้งไฟพญานาค เป็นปรากฏการณ์การเกิดลูกไฟสีชมพูขนาดหัวแม่มือ หรือฟองไข่ไก่ พวยพุ่งขึ้นจากกลางแม่น้ำโขงสู่อากาศ โดยลูกไฟนั้นไม่มีควัน ไม่มีกลิ่น ไม่มีเสียง พุ่งสูงประมาณ ๒๐-๓๐ เมตร แล้วหายไปสู่อากาศโดยไม่มีการโถกตกลงมา เกิดในช่วงเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น.- ๒๑.๐๐ น. ณ สถานที่เฉพาะในลำน้ำโขงตรงบริเวณอำเภอโพนพิสัย ปากคาด สังคม ศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย และจังหวัดบึงกาฬ เป็นประจำทุกปี ในช่วงวันออกพรรษา หรือวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ หากปีใด มีเดือนแปดสองครั้ง ปรากฏการณ์นี้ก็จะเกิดในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ซึ่งตรงกับวันออกพรรษาของ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) ปรากฏการณ์นี้ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงส่วนใหญ่เชื่อว่า เกิดขึ้นเนื่องจาก บรรดานาคและพญานาคทั้งหลายพ่นบั้งไฟ ขึ้นมาถวายเป็นพุทธบูชา ปัจจุบันมีผู้พยายามพิสูจน์ว่า เป็นสิ่งที่เกิดจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ หรือเกิดจากฝีมือมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ชนส่วนใหญ่ยังคงให้การยอมรับว่า เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่าง ความสำคัญสามสิ่ง คือ พญานาค แม่น้ำโขง และพระพุทธศาสนา ^{๒๕}

คติความเชื่อเกี่ยวกับนาคในด้านศิลปกรรมนั้น นาคเป็นสัตว์ที่ทางพระพุทธศาสนาให้การยอมรับชัดเจนในการนำมาสร้างสรรค์งานศิลปกรรมนับแต่อดีตเรื่อยมาจนปัจจุบัน เช่น ในพุทธประวัติตอนที่พญานาคมูจลินท์ขึ้นมาแผ่พังพานปกคลุมพระวรกายมิให้ต้องเปียกฝนขณะประทับเสวยวิมุตติสุขใต้ต้นมูจลินท์ ทำให้ชาวพุทธเกิดความศรัทธาสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรกขึ้นและโดยมากจะสร้างแบบพระพุทธรูปประทับบนตัวนาค คือเอานาคเป็นบัลลังก์ มีความสง่างามเสมือนว่านาคคือผู้คุ้มครองพระศาสดา คติความเชื่อที่ว่านาคคือสายรุ้งหรือนาคเป็นสะพานที่เชื่อมโลกมนุษย์กับสวรรค์ นาคเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความยิ่งใหญ่ ทำให้มีการนำเอานาคมาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญทางสถาปัตยกรรม ตามศาสนสถานและอาคารที่สร้างขึ้นสำหรับสถาบันชั้นสูงเช่นการสร้างนาคสะดุ้งที่ทอดลัดด้วยาวตามบันไดโบสถ์ หรือนาคลายองค์ที่ทำเป็นป้านลมหลังคาโบสถ์ นาคเบื่อน นาคจำลอง นาคพันต์ คันทวยรูปนาค ฯลฯ

^{๒๔} อด.จตุกก (ไทย) ๒๑/๖๗/๑๑๑.

^{๒๕} ฤทธิรัตน์ กายราช, “ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ”, ใน นามานุกรมখনบประเพณีไทย หมวด ประเพณีราษฎร์ เล่ม ๓, โดยกรมศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๕๔.

คติความเชื่อเรื่องนาคได้ถูกนำมาผูกเชื่อมโยงกับองค์พระธาตุพนม โดยเกิดปรากฏการณ์ ประจักษ์พยานว่า มีพญานาค ๗ ตนหรือองค์ มาจากสระอโนดาตในเทือกเขาหิมาลัย พระอินทราธิราช มีบัญชาให้มารักษาพระบรมธาตุเจดีย์ ความโดยละเอียดจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป สรุปความว่า นาคหรือพญานาค เป็นสัตว์ในตำนาน มีฤทธิ์ จำแลงกายได้ เป็นเทพเจ้าแห่งท้องน้ำและท้องฟ้า ศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลอย่างสูงต่อความเชื่อของชุมชนอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง มีความผูกพันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง สืบต่อมาแต่สมัยพุทธกาลถึงปัจจุบัน ดังปรากฏเรื่องราวในคัมภีร์พระไตรปิฎก รวมทั้งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญควบคู่อยู่ในสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ศาสนสถาน โบสถ์วิหาร พระพุทธรูป สถูปเจดีย์ แห่งพระพุทธศาสนา ความโดยสังเขป ดังกล่าวแล้วข้างต้น

๔.๔ ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อในเรื่องกรรม ผลหรือวิบากของกรรม เชื่อในผลของบุญและบาป เชื่อในทศคติคือ นรก และ สวรรค์ ถ้าทำบุญหรือทำดีจะได้รับผลกรรมดี สิ้นชีวิตแล้วจะได้ขึ้นไปเกิดบนสวรรค์ หรือเทวโลก ถ้าทำบาปหรือทำชั่วจะได้รับผลกรรมชั่ว จะตกลงสู่อบายภูมิ คือ นรก ด้วยคตินี้ จึงส่งผลให้เกิดความเชื่อและศรัทธาในการทำกรรมดี คือ การทำบุญ ทำทาน หรือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัย สีสัมม และภาวนามัย ซึ่งแสดงออกในวิถีชีวิตประจำวัน รวมทั้งในงานบุญประเพณี ที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา งานศึกษาวิจัยนี้ จะกล่าวถึงปรัชญาแนวคิด พุทธธรรมของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป และ นรก – สวรรค์

๔.๔.๑ ความเชื่อเรื่องกรรม

นิยามและความหมาย ของเรื่องกรรม ที่สั้นและกระชับที่สุด คือ อรรถาธิบายของพระธรรมปิฎก^{๒๖} ความว่า “กรรม คือ การกระทำ หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือ ทำด้วยความตั้งใจ หรือตั้งใจทำ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม การกระทำที่ดี เรียกว่ากรรมดี ที่ชั่ว เรียกว่ากรรมชั่ว

กรรม ๒ กรรมจำแนกตามคุณภาพ หรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุ มี ๒ คือ (๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว คือเกิดจากอกุศลมูล (๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศลกรรมดี คือเกิดจากกุศลมูล

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓-๔.

กรรม ๓ กรรมจำแนกตามทวาร คือทางที่ทำความกรรม มี ๓ คือ (๑) กายกรรม การกระทำทางกาย (๒) วาจากรรม การกระทำทางวาจา (๓) มโนกรรม การกระทำทางใจ

กรรม ๑๒ กรรมจำแนกตามหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการให้ผล พระอรรถกถาจารย์รวบรวมแสดงไว้ ๑๒ อย่างคือ :

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยปากกาล คือ จำแนกตามเวลาที่ให้ผล ได้แก่ :

- (๑) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในปัจจุบัน คือในภพนี้
- (๒) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิด คือในภพหน้า
- (๓) อปรายเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพต่อ ๆ ไป
- (๔) อโหสิกรรม กรรมเลิกให้ผล

หมวดที่ ๒ ว่าโดยกิจ คือจำแนกการให้ผลตามหน้าที่ ได้แก่ :

- (๕) ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด หรือกรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด
- (๖) อุปัตถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน คือเข้าสนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อจากชนกกรรม
- (๗) อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้น คือเข้ามาบีบคั้นผลแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมนั้นให้แปรเปลี่ยนทุเลาเบาบางหรือสิ้นเข้า

(๘) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน คือกรรมแรงฝ่ายตรงข้ามที่เข้าตัดรอนการให้ผลของกรรมสองอย่างนั้นให้ขาดหรือหยุดไปทีเดียว

หมวดที่ ๓ ว่าโดยปากทานปริยาย คือจำแนกตามลำดับความแรงในการให้ผล ได้แก่

- (๙) คุรุกรรม กรรมหนัก ให้ผลก่อน
- (๑๐) พหุลกรรม หรือ อาจิณณกรรม กรรมทำมากหรือกรรมชิน ให้ผลรองลงมา
- (๑๑) อาสันนกรรม กรรมจวนเจียน หรือกรรมใกล้ตาย ถ้าไม่มีสองข้อก่อนก็จะให้ผลก่อนอื่น

(๑๒) กตัตตากรรม หรือ กตัตตวาปนกรรม กรรมสักว่าทำ คือเจตนาอ่อน หรือมิใช่เจตนาอย่างนั้น ให้ผลต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผล”

ในเบื้องต้นนี้ จะกล่าวอ้างถึง พุทธธรรมหลักใหญ่ ที่สำคัญ เปรียบประดุจหัวใจของพระพุทธศาสนา คือ ปฏิจสุมุปาบท นิยาม ๕ และไตรลักษณ์ หลักธรรมทั้งหลาย ไม่ว่าจะมิชื่อเรียกอย่างไร ล้วนสัมพันธ์เป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันทั้งสิ้น เพราะแสดงถึง หรือสืบเนื่องมาจากหลักธรรมเดียวกัน ปฏิจสุมุปาบท เป็นหลักใหญ่ที่ครอบคลุมองค์ธรรมได้ทั้งหมด กรรมเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการปฏิจสุมุปาบท ขยายความดังนี้ :

ปฏิจสุมุปาบท คือ การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย เพราะอาศัยกัน ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ จึงเกิดมีขึ้น ปฏิจสุมุปาบทนี้ มีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก

เช่น (๑) อิทัปปัจจยตา คือ ภาวะที่มีอันนี้ ๆ เป็นปัจจัย (๒) ธรรมนิยาม คือ ความเป็นไป อันแน่นอนแห่งธรรมดา กฎธรรมชาติ และ (๓) ปัจจยาการ คือ อาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กัน

๒๗

กรรม เป็นหลักธรรมที่เนื่องอยู่ในปฏิจจสมุปบาท เป็นเพียงส่วนหนึ่งในกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเห็นได้ชัด เมื่อแยกส่วนในกระบวนการนั้นออกเป็นวัฏฏะ ๓ คือ (๑) กิเลส (๒) กรรม (๓) วิบาก กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้ว ผลที่จะได้รับคือวิบาก หลักปฏิจจสมุปบาท แสดงถึงกระบวนการทำกรรม และการให้ผลของกรรมทั้งหมด^{๒๘} ซึ่งเป็นไปตามธรรมดา แห่งเหตุปัจจัย เรียกว่า กฎธรรมชาติ หรือ นิยาม พระอรรถกถาจารย์ แสดงกฎธรรมชาติ หรือนิยามไว้ ๕ อย่าง อธิบายความโดยย่อ ดังนี้ :

นิยาม ๕ คือ กำหนดอันแน่นอน ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ กฎธรรมชาติ (๑) อุคฺคินิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศ และฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ (๒) พินิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุกรรมเป็นต้น (๓) จิตตนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต (๔) กรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ กระบวนการให้ผลของการกระทำ และ (๕) ธรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กัน แห่งสิ่งทั้งหลาย^{๒๙}

ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะอาการ ที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันให้รู้ ถึงความจริง ของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมัน คือ (๑) อนิจฺจตา ความเป็นของไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน ลักษณะเหล่านี้ มี ๓ อย่าง จึงเรียกว่า ไตรลักษณ์ มีแก่ธรรมที่เป็นสังขตะ คือสังขารทั้งปวง เป็นสามัญเสมอกัน จึงเรียกว่า สามัญลักษณ์ หรือ สามัญลักษณ์ ลักษณะทั้ง ๓ เหล่านี้ ปรากฏอยู่ตามธรรมดาที่แน่นอน เป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือ ธรรมนิยาม^{๓๐}

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๒-๒๕๖.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๑.

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๖.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกรรม จารึกไว้จำนวนมาก เป็นพุทธพจน์ที่แสดงอรรถาธิบายความหมายชัดเจนในตัวอยู่แล้ว ผู้วิจัยจึงได้ประมวลที่สำคัญ นำมาแสดงโดยสังเขปดังนี้ :

กุกกุรวตักสูตร ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก เป็นพุทธพจน์ที่กล่าวถึงเรื่องกรรมดำและกรรมขาว ความสำคัญมีว่า : “... กรรม ๔ ประการ คือ (๑) กรรมดำ มีวิบากดำ (๒) กรรมขาว มีวิบากขาว (๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว และ (๔) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม...เพราะกรรมที่มี ดังนี้ ความเกิดขึ้นของสัตว์จึงมิได้ สัตว์ย่อมเกิดขึ้น เพราะกรรมที่ทำได้...เราจึงกล่าวอย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้รับผลกรรม...”^{๓๑}

กรรมดำ หมายถึง อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีวิบากดำ หมายถึงเป็นเหตุให้เกิดในอบาย กรรมขาว หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีวิบากขาว หมายถึงเป็นเหตุให้เกิดในสวรรค์ มีวิบากทั้งดำและขาว หมายถึงกรรมมีวิบากทั้งเป็นสุขและเป็นทุกข์ มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว หมายถึงเจตนากรรมในมรรคทั้ง ๔ ซึ่งทำให้สิ้นกรรม^{๓๒}

ปฐมนิทานสูตร ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับ กรรมชั่ว และกรรมดี ดังนี้ :

เหตุให้เกิดกรรมชั่ว ๓ ประการคือ (๑) โลภะ ความอยากได้ (๒) โทสะ ความคิดประทุษร้าย (๓) โมหะ ความหลง กรรมใดที่บุคคลทำด้วยโลภะ เกิดจากโลภะ มีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นทุกข์ กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความเกิดกรรมอีก กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม กรรมใดที่บุคคลทำด้วยโทสะ...กรรมใดที่บุคคลทำด้วยโมหะ...กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม...เหตุให้เกิดกรรมดี ๓ ประการคือ (๑) อโลภะ ความไม่อยากได้ (๒) อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย (๓) อโมหะ ความไม่หลง กรรมใดที่บุคคลทำด้วยอโลภะ เกิดจากอโลภะ มีอโลภะเป็นเหตุ มีอโลภะเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นสุข กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความดับกรรม กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความเกิดกรรมอีก กรรมใดที่บุคคลทำด้วยอโทสะ...กรรมใดที่บุคคลทำด้วยอโมหะ...กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความเกิดกรรมอีก^{๓๓}

^{๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๑/๗๕.

^{๓๒} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๘๑/๗๗)

^{๓๓} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๓-๓๕๔.

เขมสูตร ได้แสดงคติแนวคิด เกี่ยวกับการทำกรรม และการให้ผลของกรรม ดังนี้ : “คนพาล ผู้มีปัญญาทึบ ประพฤติตนเป็นเหมือนศัตรู ย่อมทำกรรมอันลามก ซึ่งให้ผลเผ็ดร้อน บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง และมีหน້านองด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ ได้รับผลกรรมใด กรรมที่ทำแล้วนั้น เป็นกรรมไม่ดี บุคคลทำกรรมใดแล้ว ไม่เดือดร้อนในภายหลัง มีจิตใจเข้มแข็ง เบิกบาน ได้รับผลกรรมใด กรรมที่ทำแล้ว นั้นเป็นกรรมดี บุคคลรู้ว่ากรรมใดเป็นประโยชน์แก่ตน ควรรีบลงมือกระทำการนั้นทันที อย่าพยายามเป็นนักปราชญ์เจ้าความคิด ด้วยความคิดอย่างพ้อคำเกวียน เลี่ยงหนทางสายใหญ่ที่ไม่ขรุขระ ใช้หนทางที่ขรุขระ จนเพลากวียนหัก ชบเซาอยู่จนใจ บุคคลหลีกจากกรรม ประพฤติตามธรรมก็ฉนั้นนั้น เป็นคนเขลา ดำเนินไปสู่ทางแห่งความตาย ชบเซาอยู่ เหมือนพ้อคำเกวียนมีเพลากวียนหักแล้ว ฉะนั้น” ^{๓๔}

นิพเพธิกสูตร กล่าวถึง เจตนาคือกรรม เหตุเกิดแห่งกรรม ความต่างแห่งกรรม วิบากแห่งกรรม ความดับแห่งกรรม และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรม คือ : “เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำการ ด้วยกาย วาจา ใจ เหตุเกิดแห่งกรรม คือ ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่งกรรม ความต่างกันแห่งกรรม คือ กรรมที่พึงเสวยในนรกก็มี กรรมที่พึงเสวยในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็มี กรรมที่พึงเสวยในแดนเปรตก็มี กรรมที่พึงเสวยในมนุษย์โลกก็มี กรรมที่พึงเสวยในเทวโลกก็มี นี้เรียกว่าความต่างกันแห่งกรรม วิบากแห่งกรรม มี ๓ ประการ คือ (๑) กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน (๒) กรรมที่พึงเสวยในอภัพถัดไป (๓) กรรมที่พึงเสวยในอภัพต่อไป นี้เรียกว่า วิบากแห่งกรรม ความดับแห่งกรรม คือ เพราะผัสสะดับ กรรมจึงดับ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรม ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘...” ^{๓๕}

พุทธพจน์ ในวาเสฏฐสูตร คือ หลักสำคัญแห่งกรรม ความว่า “... บุคคลเป็นชวานาก็เพราะกรรม เป็นช่างศิลป์ก็เพราะกรรม เป็นพ่อค้าก็เพราะกรรม เป็นผู้รับใช้ก็เพราะกรรม บุคคลแม้เป็นโจรก็เพราะกรรม เป็นทหารอาชีพรก็เพราะกรรม เป็นปุโรหิตก็เพราะกรรม แม้เป็นพระราชาก็เพราะกรรมทั้งนั้น บัณฑิตทั้งหลายผู้มีปกติเห็นปฏิจสมุปบาท มีความรู้ความเข้าใจ ในกรรมและผลของกรรม ย่อมพิจารณาเห็นกรรม ตามความเป็นจริงอย่างนี้ สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม หมู่สัตว์เป็นไปตามกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเหมือนรถ มีหมุดเป็นเครื่องตรึงไว้ เล่นไปอยู่...” ^{๓๖}

^{๓๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๓/๑๑๐ - ๑๑๑.

^{๓๕} อ.ญ.ก.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๓.

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๘๒.

จุฬามณีวิภังคสูตร คือ หัวใจในกฎแห่งกรรม พระสูตรมีว่า : “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้แล้วและดีต่างกัน” ^{๓๖}

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อและความศรัทธาในเรื่องกรรม ซึ่งเป็นองค์ธรรมสำคัญ ภายหลังจากที่รับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นสัจธรรมของชีวิต ความเชื่อเหล่านี้ สรุปรวมไว้ได้ในหมวดธรรมที่เรียกว่า ศรัทธา ๔ กล่าวคือ :

(๑) กัมมสัทธา คือ เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง เชื่อว่าเมื่อทำอะไร โดยมีเจตนา จงใจทำ ทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความดี ความชั่ว มีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดี ผลร้าย สืบเนื่องต่อไป

(๒) วิปากสัทธา คือ เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้ว ต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

(๓) กัมมัสสกตาสัทธา คือ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบ เสวยวิบาก เป็นไปตามกรรมของตน และ

(๔) ตถาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง ^{๓๗}

ความทั้งมวลที่กล่าวข้างต้น คือ หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกรรม มีจารึกอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก สรุปความว่า กรรมคือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา มีกุศลกรรม คือกรรมดี หรือกรรมขาว และอกุศลกรรม คือกรรมชั่ว หรือกรรมดำ การทำกรรมมี ๓ ทาง คือ กายกรรม วาจากรรม และ มโนกรรม กรรมเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการปฏิบัติสมุปปาต ซึ่งจำแนกออกได้เป็นวัฏฏะ ๓ คือ กิเลส กรรม และ วิบาก กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้ว ผลที่จะได้รับคือวิบาก อันเป็นไปตามธรรมดา แห่งเหตุปัจจัย ของ กฎธรรมชาติ หรือ นิยาม ๕ ซึ่ง กรรมเป็นองค์ประกอบหนึ่งในนั้น เรียกว่า กรรมนิยาม ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อและความศรัทธาในเรื่องกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรมว่ามีจริง เชื่อว่ากรรมเป็นของของตน และเชื่อในพุทธคุณของพระพุทธเจ้า

^{๓๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๕/๓๕๐.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๐.

๔.๔.๒ ความเชื่อเรื่องบุญ – บาป

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นชื่อเรียกอย่างไร ล้วนสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะแสดงถึง หรือสืบเนื่องมาจากหลักสัจธรรมเดียวกัน ความเชื่อเรื่อง บุญ – บาป เรื่อง นรก – สวรรค์ และความเชื่อเรื่องกรรม จึงล้วนต่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน ในตอนต้น ได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องกรรมแล้ว ในตอนนี้จะกล่าวถึงความเชื่อเรื่องบุญ – บาป แต่พอสังเขป ต่อไป :

พระธรรมปิฎก ได้แสดงอรรถาธิบายไว้ว่า บุญ คือ เครื่องชำระสันดาน ความดี กุศล ความสุข ความประพฤติดุชทางกาย วาจา และใจ กุศลธรรม

บุญกิริยาวัตถุ คือ สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการทำบุญ ทางทำความดี

บุญกิริยาวัตถุ หมวด ๓ คือ (๑) ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ (๒) สีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีล และประพฤติดี (๓) ภวานมัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา

บุญกิริยาวัตถุ หมวด ๑๐ คือ (๑) ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ (๒) สีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีลและประพฤติดี (๓) ภวานมัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา (๔) อปจายนมัย ด้วยการประพฤดิอ่อนน้อม (๕) เวยjavัจจมัย ด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้ (๖) ปัตติทานมัย ด้วยการเฉลี่ยส่วนความดีให้ผู้อื่น (๗) ปัตตานุโมทนามัย ด้วยความยินดี ความดีของผู้อื่น (๘) รัชมัสสวณมัย ด้วยการฟังธรรม (๙) รัชมเทศนามัย ด้วยการสั่งสอนธรรม (๑๐) ทิฏฐุชุกัมม์ ด้วยการทำความเห็นให้ตรง^{๓๕}

บาป คือ ความชั่ว ความร้าย ความชั่วร้าย กรรมชั่ว กรรมลามก อกุศลธรรมที่ส่งผลถึงความเดือดร้อน สภาพที่ทำให้ถึงคติอันชั่ว สิ่งที่ทำให้จิตให้ตกสู่ที่ชั่ว คือ ทำให้เลวลง ให้เสื่อมลง^{๓๖}

กล่าวโดยรวม บุญ และ บาป คือ การกระทำความดี ทั้งทางกาย วาจา และใจ บุญ เป็นการกระทำความดี หรือ กุศลกรรม บาป เป็นการกระทำความชั่ว หรือ อกุศลกรรม เรื่อง บุญ และ บาป เป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เพราะ สอดคล้องเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ กับ หลักการ ๓ ข้อ ที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือ (๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง (๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อมบริบูรณ์ และ (๓) การทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบุญ – บาป จารึกไว้จำนวนมาก เป็นพุทธพจน์ที่แสดงอรรถาธิบายความหมายชัดเจนในตัวอยู่แล้ว ผู้วิจัยจึงได้ประมวลที่สำคัญนำมาแสดงโดยสังเขปดังนี้ :

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑.

สาเลชกสูตร ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก เป็นพุทธพจน์ที่กล่าวถึงเรื่อง ความประพฤตินี้
ไม่สม่ำเสมอ คือ ความประพฤติดุชธรรม หรือ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ ว่า :

ความประพฤตินี้ไม่สม่ำเสมอ คือ ความประพฤติดุชธรรม^{๔๑} ทางกายมี ๓ ประการ ทางวาจามี ๔ ประการ ทางใจมี ๓ ประการ

ความประพฤติดุชธรรมทางกาย ๓ ประการคือ (๑) เป็นผู้ฆ่าสัตว์ คือ เป็นคนหยาบช้ำ มีมือเปื้อนเลือด ปักใจอยู่ในการฆ่าและการทุบตี ไม่มีความละอาย ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งปวง (๒) เป็นผู้ลักทรัพย์ คือ เป็นผู้ถือเอาทรัพย์ อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจ ของผู้อื่น ซึ่งอยู่ในบ้าน หรือในป่า ที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย (๓) เป็นผู้ประพฤติดุชในกาม คือ เป็นผู้ประพฤติกดล่วงในสตรี ที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของมารดาบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่อยู่ในปกครองของโคตร ที่ประพฤติดุชธรรม มีสามี มีภรรยาคุมครองโดยที่สุด แม้สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้

ความประพฤติดุชธรรมทางวาจา ๔ ประการคือ (๑) เป็นผู้พูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ‘ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น’ บุรุษนั้นไม่รู้ ก็กล่าวว่า ‘รู้’ หรือรู้ ก็กล่าวว่า ‘ไม่รู้’ ไม่เห็น ก็กล่าวว่า ‘เห็น’ หรือเห็น ก็กล่าวว่า ‘ไม่เห็น’ กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุ คือ เห็นแก่อำมิสเล็กน้อยบ้าง (๒) เป็นผู้พูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้ แล้วไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้น แล้วมาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ขยงคนที่สามัคคีกัน ส่งเสริมคนที่แตกแยกกัน ชื่นชมยินดี เพลิดเพลินต่อผู้ที่แตกแยกกัน พูดแต่ถ้อยคำที่ก่อความแตกแยกกัน (๓) เป็นผู้พูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำหยาบคาย กล่าวแข็ง เผ็ดร้อน หยาบคาย ร้ายกาจแก่ผู้อื่น กระทบกระถังผู้อื่น โกลัถ์ต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ (๔) เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลา พูดคำที่ไม่จริง พูดคำที่ไม่อิงประโยชน์ พูดไม่อิงธรรม พูดไม่อิงวินัย พูดคำที่ไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ โดยไม่เหมาะแก่เวลา

ความประพฤติดุชธรรมทางใจ ๓ ประการคือ (๑) เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์ อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจ ของผู้อื่น ว่า ‘ทำอะไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา’ (๒) เป็นผู้มิจิตพยาบาท คือมิจิตคิดร้าย

^{๔๑} ความประพฤตินี้ไม่สม่ำเสมอ (วิสมจริยา) คือ ความประพฤติดุชธรรม (อธัมมจริยา) หมายถึง อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ (อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๓/๓๔๘)

ว่า ‘ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า จงถูกทำลาย จงขาดสูญ จงพินาศไป หรืออย่าได้มี’ (๓) เป็นมิจฉาทิฎฐิ คือ มีความเห็นวิปริตว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรม ที่ทำดี และทำชั่ว ก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่น ให้รู้แจ้ง ก็ไม่มีในโลก

สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดใน อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะความประพฤติน่าสมอ คือความประพฤดิธรรม หรือ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ เป็นเหตุ^{๔๒}

กล่าวโดยสรุป ความประพฤติน่าสมอ คือความประพฤดิธรรม หรือ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ ทางกายมี ๓ ประการ คือ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และ ประพฤติผิดในกาม ทางวาจามี ๔ ประการ คือ เป็นผู้พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และ พูดเพ้อเจ้อ ทางใจมี ๓ ประการ คือ เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท และมีมิจฉาทิฎฐิ เป็นเหตุให้หลังจากตายแล้ว ไปเกิดใน อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ทำนองเดียวกัน ในทางตรงกันข้าม ความประพฤติน่าสมอ คือ ความประพฤดิธรรม หรือ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ เป็นเหตุให้หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ปฐมปญญาภิธานสูตร ได้กล่าวถึง ห้วงบุญกุศล^{๔๓} ๔ ประการ ที่ นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ คือ : (๑) ภิกษุใช้สอยจิวร ของทายกใด ฯลฯ (๒) ภิกษุฉันทินินทาของทายกใด ฯลฯ (๓) ภิกษุใช้สอยเสนาสนะ ของทายกใด ฯลฯ (๔) ภิกษุบริโภคนิเวศน์ปัจจัย เกสัชชบริขาร ของทายกใด บรรลุเจโตสมาธิ ที่ประมาณไม่ได้ ห้วงบุญกุศล ของทายกนั้น ประมาณไม่ได้ นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุข เป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ...ห้วงบุญกุศลนี้ เป็นกองบุญใหญ่ ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ สายธารแห่งบุญ ย่อมหล่อไหลไปสู่ชนรชน ผู้เป็นบัณฑิต ผู้ให้ข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน ที่นั่ง และเครื่องอุปโภค เปรียบเหมือนแม่น้ำ คือห้วงน้ำ ไหลไปยังมหาสมุทร ฉะนั้น^{๔๔}

^{๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๓๓-๔๓๕.

^{๔๓} ห้วงบุญกุศล ในที่นี้หมายถึง ผลวิบากที่เกิดขึ้นแห่งบุญกุศล ซึ่งหล่อไหลนำสุขมาสู่ผู้บำเพ็ญไม่ขาดสาย (อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๕๑/๓๔๘).

^{๔๔} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๑/๘๔-๘๕.

ปฐมบุญกิริยาวัตถุนี้ มีอิทธิพล ก่อให้เกิดศรัทธา ความเชื่อ แห่งพุทธศาสนิกชน ให้สร้างสม กุศล ผลบุญ ถวายจตุปัจจัยในการดำรงสมณเพศ คือ เสื้อผ้า อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค แก่พระภิกษุสงฆ์ ผู้ประพฤติ ปฏิบัติสมาธิ จนบรรลุธรรมแล้ว ย่อมได้รับ อานิสงส์ ผลบุญ คือ ห้วงบุญกุศล หรือกองบุญใหญ่ ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ สายธารแห่งบุญจะหลั่งไหลมาสู่ตน จุฬห้วงน้ำ ไหลไปสู่มหาสมุทร ฉะนั้น

ลาซเทวธีตาวัตถุ กล่าวว่า : “...หากบุคคลทำบุญ ก็ควรทำบุญนั้นบ่อยๆ ควรทำความพอใจในบุญนั้น เพราะการสั่งสมบุญ นำสุขมาให้...”^{๔๕}

อนาถปิณฑิกเสฏฐิวัตถุ มีความว่า : “...ตราบใดที่บาปยังไม่ให้ผล ตราบนั้นคนชั่ว จะเห็นบาปว่าดี แต่เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้น คนชั่วจะเห็นบาปว่าชั่วแท้ ตราบใดที่กรรมดียังไม่ให้ผล ตราบนั้นคนดี จะเห็นกรรมดีว่าชั่ว แต่เมื่อใด กรรมดีให้ผล เมื่อนั้นคนดี จะเห็นกรรมดี ว่าดีแท้...”^{๔๖}

ตายนสูตร ได้กล่าวความสำคัญไว้ว่า : “...ความชั่ว ไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะทำแล้ว ย่อมเดือดร้อนภายหลัง ความดีใด ทำแล้วไม่เดือดร้อนภายหลัง ทำความดีนั้น ดีกว่า...”^{๔๗}

ความข้างต้น คือ หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับ เรื่องบุญ – บาป ที่มีจารีกอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นจำนวนมาก ยกมาแสดงแต่พอสังเขป สรุปความว่า เรื่องบุญ – บาป เป็นองค์ประกอบสำคัญในหลักการ ๓ ข้อของพระพุทธศาสนา คือ : การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และ การทำจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใส การไม่ทำบาป คือ การละเว้นจากอกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ การทำกุศล คือ กุศลกรรมบท ๑๐ ประการ รวมทั้ง บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ สิลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีลและประพฤติดี และ ภวานามัย ทำบุญด้วยการเจริญภavana กรรมและ วิบากกรรมของบาป คือ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดใน อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนกรรม และ วิบากกรรมของบุญ คือ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดใน สุคติโลกสวรรค์ ชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อ และความศรัทธา ในเรื่องกรรม และวิบากกรรม ของบุญ – บาป เป็นอย่างมาก ความเชื่อเรื่องบุญ – บาป ได้แสดงออกให้เห็นเป็นรูปธรรม ในงานบุญประเพณีสิบสองเดือน หรือ ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ รายละเอียดจะกล่าวถึงต่อไป

^{๔๕} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

^{๔๖} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๑๘-๑๒๐/๖๘.

^{๔๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๕/๕๔.

๔.๔.๓ ความเชื่อเรื่องนรก-สวรรค์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ในกระบวนการแห่งปัจจุสมุปบาทนั้น เมื่อแยกส่วนออกแล้ว จะได้เป็น วัฏฏะ ๓ คือ (๑) กิเลส (๒) กรรม (๓) วิบาก กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้ว ผลที่จะได้รับคือวิบาก กิเลสฝ่ายชั่วคือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นเหตุให้ทำกรรมชั่ว คือ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ ส่งผลหรือวิบากให้ได้รับ คือ อบาย ทุกคติ วินิบาต และนรก และในทางตรงกันข้าม กิเลสฝ่ายดี คือ ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นเหตุให้ทำกรรมดี คือ กุศลกรรมบท ๑๐ ประการ ส่งผลหรือวิบากให้ได้รับ คือ สุขคติโลกสวรรค์ ในตอนนี้จะกล่าวถึงผลหรือวิบากของกรรม คือ เรื่องนรก-สวรรค์ แต่พอสังเขป ต่อไป :

พระธรรมปิฎก แสดงอรรถาธิบายว่า นรก^{๔๘} หมายถึง เหวแห่งความทุกข์ ที่อันไม่มีความสุข ความเจริญ ภาวะเร่าร้อน กระวนกระวาย ที่ไปเกิด และเสวยความทุกข์ ของสัตว์ผู้ทำบาป นิรยะ หมายถึง ภูมิที่เสวยทุกข์ ของคนผู้ทำบาปตายแล้วไปเกิด

สวรรค์^{๔๙} หมายถึง แดนอันแสนดี เลิศล้ำด้วยกามคุณทั้งห้า โลกของเทวดา ตามปกติ หมายถึงกามาพจรสวรรค์ สวรรค์ที่ยังเกี่ยวข้องกับ ๖ ชั้น คือ จาคุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนรก-สวรรค์ จารึกไว้จำนวนมาก เช่นเดียวกับ เรื่องกรรม เรื่องบุญ-บาป ซึ่งต่างมีความสัมพันธ์ เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน และอยู่ในกระบวนการ ของวัฏฏะ ๓ คือ กิเลส กรรม และวิบาก ด้วยกัน ผู้วิจัยจึงได้ประมวลที่สำคัญ นำมาแสดงเพิ่มเติมพอสังเขปดังนี้ :

อกุศลสูตร ได้กล่าวถึง ธรรม ที่ทำให้ดำรงอยู่ใน นรก หรือ สวรรค์ ความว่า : “บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ (๑) กายกรรม การกระทำทางกาย ฝ่ายอกุศล (๒) วาจีกรรม การกระทำทางวาจา ฝ่ายอกุศล (๓) มโนกรรม การกระทำทางใจ ฝ่ายอกุศล ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้...บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ (๑) กายกรรม ฝ่ายกุศล (๒) วาจีกรรม ฝ่ายกุศล (๓) มโนกรรม ฝ่ายกุศล ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญ ไปประดิษฐานไว้”^{๕๐}

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕, ๑๐๔.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗.

^{๕๐} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๑๔๗/๓๕๕.

สุนทรืปริพาชกาวตถุ กล่าวถึงคนพูดเท็จและทำกรรมชั่ว ต่างคนนรก ความว่า : “คนที่ชอบกล่าวคำไม่จริง หรือ คนที่ทำความชั่ว แล้วกล่าวว่า ‘ฉันไม่ได้ทำ’ ต่างก็ตกนรก คนสองจำพวกนั้น ต่างก็มีกรรมชั่ว ตายไปแล้ว มีคดีเท่าเทียมกันในโลกหน้า” ^{๕๑}

กันทรกสูตร กล่าวถึง คนประกอบ กาย วาจา และมโนทุจริต หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดใน อบาย ทุกคติ วินิบาต และนรก ความว่า : “หมู่มสัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วิทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอรหันต์ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรม ตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก” ^{๕๒} แต่หมู่มสัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วิสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอรหันต์ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่น ให้ทำกรรม ตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...” ^{๕๓}

สังคิณสูตร ได้กล่าวถึง ความสำคัญของ ศีล และ ทิฏฐิ ว่า : สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้ว จะไม่ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะความวิบัติแห่งญาติ แห่งภักษะ หรือเพราะโรค เป็นเหตุ แต่เพราะความวิบัติแห่งศีล และ ทิฏฐิ เป็นเหตุ สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความถึงพร้อมแห่งศีล และ ทิฏฐิ เป็นเหตุ ^{๕๔}

สาเลชยสูตร ได้กล่าวว่า : สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะความประพฤติ ไม่สม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรม เป็นเหตุ สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความประพฤติ สม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรม เป็นเหตุ ^{๕๕}

พาลปณิตสูตร ได้สาธยายถึงทุกขเวทนาในแดนนรก อบายภูมิ ความว่า :

นายนิรยบาลทั้งหลาย ทำกรรมกรณซื้อเครื่องพันธนาการ ๕ อย่าง คือ ดอกตะปูเหล็ก ร้อนแดงที่มีมือ ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้าง และที่กลางอก คนพาลนั้นเสวยทุกขเวทนากล้า อย่างหนัก เผ็ดร้อน ในที่นั้น แต่ยังไม่ตาย ตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป นายนิรยบาลจูลลากเขาไป เอาขวานถาก คนพาลนั้นเสวยทุกขเวทนากล้า ฯลฯ นายนิรยบาลจับเขาเอาเท้าขึ้น

^{๕๑} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๑๒๘.

^{๕๒} ชื่อว่า อบาย เพราะปราศจากความงามองาม กล่าวคือความเจริญหรือความสุข ชื่อว่า ทุกคติ เพราะเป็นคดี คือเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ ชื่อว่า วินิบาต เพราะเป็นสถานที่ตกไปของหมู่มสัตว์ที่ทำความชั่ว ชื่อว่า นรก เพราะปราศจากความยินดี เหตุเป็นที่ไม่มีความสบายใจ (ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๕๓/๓๕๘).

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕/๑๗-๑๘.

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๔.

^{๕๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๕/๔๗๒.

เอาศีรษะลง เอามัดเนียน คนพาลนั้นเสวยทุกขเวทนากล้า ฯลฯ นายนิรยบาลจับเขาเทียมรถ แล่นกลับไปกลับมาบนพื้นอันร้อนลุกเป็นเปลวโชติช่วง คนพาลนั้นเสวยทุกขเวทนากล้า ฯลฯ นายนิรยบาลบังคับเขา ให้ขึ้นลงภูเขาด่านเพลิงลุกใหญ่ ที่ไฟลุกโชนโชติช่วง คนพาลนั้นเสวยทุกขเวทนากล้า ฯลฯ นายนิรยบาลจับเขาเอาเท้าขึ้น เอาศีรษะลง ทุ่มลงในโลหกุมภี (หม้อทองแดง) อันร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟ คนพาลนั้นถูกต้มเดือด จนตัวพองในโลหกุมภีนั้น บางครั้งลอยขึ้น บางครั้งจมลง บางครั้งลอยขวาง เขาเสวยทุกขเวทนา กล้าอย่างหนัก เผ็ดร้อน อยู่ในโลหกุมภีอันร้อนแดงนั้น แต่ยังไม่ตาย ตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป นายนิรยบาล จึงทุ่มเขาลงในมหานรก^{๕๖}

กล่าวโดยสรุป ในคัมภีร์พระไตรปิฎก จะปรารภถึงผล หรือวิบากกรรมโดยรวมว่า ถ้า ประพฤติ บุญกิริยาวัตถุ ๓ และหรือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการแล้ว จะมีที่ไป คือ สுகคติโลก สวรรค์ ในทางตรงกันข้าม ถ้า ประพฤติ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ จะมีที่ไป คือ อบาย ทุกคติ วินิบาต และ นรก

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ ซึ่งเป็นองค์ธรรม ที่สำคัญของพระพุทธศาสนา มีอิทธิพล ส่งผลให้เกิดสามัคคีธรรม เป็นชุมชนที่มีความเอื้อเฟื้อ เพื่อ แบ่งปัน ให้ทาน รักษาศีล ปฏิบัติภาวนา มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่สับสนวุ่นวาย มี หิริ คือ ความละอายบาป ละอายใจต่อการทำชั่ว มี โอตตัปปะ คือ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อการทำ ชั่ว ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ มีความเกี่ยวเนื่องกับ อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง รายละเอียดจะกล่าวถึงในบทต่อไป

๔.๕ ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี ฮีตสิบสอง

ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ เรื่องผี เรื่องนาคหรือพญานาค เรื่อง กรรม เรื่องบุญ – บาป และ เรื่องนรก – สวรรค์ ได้ถูกนำมา คลุกเคล้า ประสมประสาน หล่อหลอม รวมเข้าด้วยกัน และแสดงออกให้เห็นเป็นรูปธรรม ในงานบุญจารีตประเพณีประจำปีสิบสองเดือน หรือ ฮีตสิบสอง อันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ดังจะกล่าวต่อไป

นิยาม และ ความหมาย ของคำว่า ประเพณี หมายถึง ความประพฤติสืบต่อกันมา จนเป็น ที่ยอมรับของส่วนรวม เช่น การแต่งงาน การเกิด การตาย การทำบุญ การรื่นเริง ประเพณี แบ่ง ออกเป็น ๓ ชนิด คือ

^{๕๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๕๕.

(๑) จาริตประเพณี ได้แก่ประเพณี ที่สังคมถือว่า ถ้าใครฝ่าฝืนงดเว้นไม่กระทำตาม ก็เป็นความผิด จาริตประเพณีเป็นเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม ซึ่งคนในสังคมถือว่าเป็นสิ่งมีค่าแก่ส่วนรวม ถ้าใครฝ่าฝืน ถือว่าเป็นความผิดความชั่ว

(๒) ขนบประเพณี ได้แก่ประเพณีที่ สถาบันต่าง ๆ ตั้งขึ้นเป็นระเบียบแบบแผน แล้วปฏิบัติกันสืบมา ทั้งที่เป็นระเบียบแบบแผนโดยตรงหรือโดยปริยาย โดยตรง ก็คือ วางเป็นระเบียบแบบแผนไว้โดยชัดเจน โดยปริยาย คือ รู้กันเอง ไม่ได้วางเป็นระเบียบแบบแผนไว้ เช่นระเบียบแบบแผนของทางราชการ ระเบียบแบบแผนของทหาร ตำรวจ และนักเรียน

(๓) ธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ประเพณีที่เป็นเรื่องธรรมดาสามัญไม่มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบประเพณี ไม่มีผิดมีถูกเหมือนจาริตประเพณี เป็นแต่เพียงนิยมกันว่ามีคนประพฤติ แล้วก็ปฏิบัติกันต่อ ๆ มาเช่น เกี่ยวกับกริยามารยาท การกิน การพูด การแต่งตัวในงานต่าง ๆ การเป็นแขกไปเยี่ยมผู้อื่น การเป็นเจ้าของบ้าน เป็นต้น^{๕๗}

อิต มาจากคำศัพท์ภาษาบาลีว่า “จาริตฺ” ชนชาวลาวล้านช้าง และไทอีสาน นำมาใช้ในภาษาของตนว่า “จาฮิต” ต่อมากร่อนคำ โดยตัดคำหน้า คือคำ “จา” ออกเหลือ “ฮิต” คำเดียวโดด ๆ ซึ่งพจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^{๕๘} พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “จาริต” เป็นคำนาม แปลว่า ประเพณีที่ถือสืบต่อกันมานาน ส่วน “จาริตประเพณี” มีความหมายว่า “ประเพณีที่นิยมและประพฤติกันสืบมา ถ้าฝ่าฝืนถือว่าเป็นผิดเป็นชั่ว” คำว่าฮิต ตามวัดจะนาณุกมพาสาลาของ ดร.ทองคำ อ่อนมะนิสอน ฉบับพิมพ์ที่เวียงจันทน์ ปี ค.ศ. ๑๙๙๒ (พ.ศ. ๒๕๓๕) ให้ความหมายไว้ ๓ ประการ คือ : (๑) ฮิตแปลว่า กฎระเบียบ (๒) ฮิต จาริตประเพณี (๓) ฮิต สิ่งที่ประพฤติปฏิบัติกันมาเป็นเวลานาน^{๕๙}

สรุปได้ว่า ฮิต เป็นประเพณีที่คนลาวสมัยอาณาจักรล้านช้างและไทอีสานที่อยู่ในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ตลอดจนผู้ที่สืบเชื้อสายจากชนชาติลาว ที่ไปตั้งรกรากในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน ถ้าผู้ใดไม่ประพฤติ ไม่ปฏิบัติ ถือว่าเป็นความผิด เป็นคนชั่ว ผู้คนในสังคมจะพากันรังเกียจ ไม่คบหาสมาคมด้วย ฮิตมีทั้งหมด ๑๒ ฮิต จึงเรียกว่า ฮิต ลิบสอง ซึ่งก็คือประเพณี ๑๒ เดือน มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้ :

^{๕๗} แปลก สนธิรักษ์, ระเบียบสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔), หน้า ๓๑-๓๓.

^{๕๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐.

^{๕๙} พระครูสุเทพสาร์คุณ และคณะ, มรดกไทอีสาน, หน้า ๙๙-๑๐๐.

อิตที่ ๑ : บุญเข้ากรรม หรือบุญเข้ากำ หรือบุญเดือนเจียง ถึงเดือนอ้าย เดือนเจียง หรือเดือนที่หนึ่ง ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจะมีพิธีกรรมเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาคือการทำบุญเข้ากรรม โดยเชื่อว่าพระภิกษุสงฆ์ผู้ทำผิดในอาบัติสังฆาทิเสส เช่นการจับต้องกายหญิงขณะมีความกำหนด ยินดีในราคะต้นหา จะออกจากอาบัติได้ก็แต่โดยวิธีเข้ากรรมหรืออยู่ปริวาสกรรมตามพระวินัยเท่านั้น ถ้าไม่ทำพิธีเข้ากรรม พระภิกษุสงฆ์รูปนั้นก็จะเป็นผู้มัวหมองไม่บริสุทธิ์ตลอดชีวิต^{๖๐}

ในคัมภีร์ธรรมบทอรกถกเถา พระศาสดาทรงปรารภเรื่องนาคเธรกปัตตะ^{๖๑} ว่า : ในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพญานาคหนึ่ง เป็นภิกษุหนุ่ม นั่งเรือไปในแม่น้ำคงคา ยึดใบตะไคร้น้ำกอหนึ่ง เมื่อเรือแล่นไปโดยเร็วก็ไม่ปล่อย ใบตะไคร้น้ำขาดไปแล้ว ภิกษุหนุ่มนั้นไม่แสดงอาบัติ ด้วยคิดว่าเป็นโทษเพียงเล็กน้อย จนแม้ทำสมณธรรมในป่าสิ้น ๒ ห่มปี ในกาลมรณภาพ เป็นประจวบใบตะไคร้น้ำผูกคอ แม้อยากจะแสดงอาบัติ เมื่อไม่เห็นภิกษุอื่น ก็เกิดความเดือดร้อนว่า ตนมีศีลไม่บริสุทธิ์ จูติจากอรรถภาพนั้นแล้ว บังเกิดเป็นพญานาค มีร่างกายประมาณเท่าเรือโกลนมีชื่อว่าเธรกปัตตะ จะเห็นว่านี่เป็นเพียงอาบัติลหุโทษ ยังเป็นกรรมติดตัวเพียงนี้ ถ้าเป็นครุอาบัติจะสาหัสเพียงไหน ไม่อาจบรรลุมรรคผลนิพพานได้ เว้นแต่ถ้าเข้าปริวาสกรรมแล้ว จึงจะออกจากอาบัติได้ นี่จึงเป็นมูลเหตุแห่งพิธีบุญเข้ากรรมสืบมา

การเข้าปริวาสกรรม คือการที่พระภิกษุสงฆ์ผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส เข้าไปอยู่ในบริเวณขอบเขตจำกัดพื้นที่เรียกว่า ปริวาสกรรม เพื่อปฏิบัติอย่างเคร่งครัดทั้งกายวาจาใจให้หายจากกรรมที่ได้กระทำไว้โดยเจตนาหรือไม่เจตนาเป็นการชำระจิตใจให้หายจากความมัวหมอง เพื่อความบริสุทธิ์ในการครองสมณเพศแห่งตน

สถานที่สำหรับเข้ากรรม จะต้องเงียบสงบไม่พลุกพล่าน อาจเป็นภายในวัด เป็นกุฏิหรือเพิงพักชั่วคราวสำหรับพระภิกษุสงฆ์อยู่เพียงรูปเดียวตามลำพัง พระภิกษุสงฆ์เข้ากรรมคราวหนึ่งมีจำนวนเท่าใดก็ได้ ก่อนจะเข้ากรรมพระภิกษุสงฆ์รูปใดต้องอาบัติแล้ว ต้องบอกพระภิกษุสงฆ์ ๔ รูปให้รับทราบไว้ก่อน เพื่อจะได้เตรียมตัวเข้าพิธีดังกล่าว และเป็นผู้รับรู้คำสารภาพผิดของพระภิกษุสงฆ์ผู้ต้องอาบัติ เมื่อได้เวลาแล้วจึงเข้ากรรม และเมื่อออกจากกรรมแล้วจึงถือว่าหมดมลทิน

ชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับพิธีบุญเข้ากรรมนี้ จะเป็นโยมอุปัฏฐากด้วยจดุปัจจัยแด่พระภิกษุสงฆ์ตลอดเวลาที่เข้ากรรมเพราะพระภิกษุสงฆ์ไม่มีเวลาออกบิณฑบาต เมื่อพระภิกษุสงฆ์ออกจาก

^{๖๐} อุดม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, (ขอนแก่น : บริษัทขอนแก่นคลังงานาธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๕.

^{๖๑} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๕๐/๑๒๓., พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๗๕.

กรรมแล้วจะมีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารและฟังเทศน์ตลอดทั้งวัน ถือว่าได้กุศลหรือ
ผลานิสงส์แรงมาก ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจึงถือเป็นประเพณีที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมา ^{๖๒}

บุญเข้ากรรม หรือบุญเข้ากำ หรือบุญเดือนเจียง จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่
เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความบริสุทธิ์ในพระวินัย
สงฆ์ รวมทั้งศรัทธา ความเชื่อที่ว่า การเข้าปริวาสกรรม ของพระภิกษุสงฆ์ สามารถพ้นอาบัติได้

ฮีตที่ ๒ : บุญคูณลาน หรือบุญคูณลาน หรือบุญคูณเข้า ถึงเดือนยี่ เดือนสอง ชุมชนลุ่ม
แม่น้ำโขง จะทำบุญเกี่ยวเนื่องแต่ข้าว เรียกว่าบุญคูณลาน เป็นบุญที่ทำ ณ ลานข้าว ชาวนาเมื่อเก็บ
เกี่ยวข้าวแล้วจะนำมัดข้าวมาเก็บไว้ที่ลานข้าว ทำเป็นลอมใหญ่หน่อยตามปริมาณ เมื่อเสร็จแล้วก็จะ
ลงแขกนวดข้าว ในลานก็จะมีข้าวเปลือกเป็นกองใหญ่ ต่อมาก็จะนำเกวียนมาลากข้าวนี้กลับขึ้น
บ้าน เรียกกันว่า แก่ข้าวขึ้นเล้า ก่อนนำข้าวขึ้นเล้า จะมีการทำบุญคูณข้าวหรือคูณลาน เพราะทำ
พิธีกรรมที่ลานข้าว โดยถือว่าเป็นการทำขวัญข้าวบ้าง ฉลองแม่โพสพเทพเจ้าแห่งข้าวบ้าง ใน
ขณะเดียวกันจะได้ทำพิธีขอขมาลาโทษและขอบคุณบรรดาสัตว์เลี้ยงใช้งานและบุคคลที่ช่วยเหลือ
ในการทำนา เช่น วัว ควาย ญาติ เพื่อนพ้องบริวาร

เจ้าภาพเมื่อกำหนดวันทำบุญได้แล้ว และเชิญผู้มาร่วมงานร่วมกันทำบุญในตอนเย็น
นิมนต์พระภิกษุสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ที่ลานข้าว ทำพิธีสงฆ์โดยจัดที่บูชาพระรัตนตรัย นำค้าย
สายสิญจน์พันรอบฐานพระพุทธรูปและภาชนะที่ใส่น้ำพระพุทธมนต์ โยงค้ายสายสิญจน์ให้
พระภิกษุสงฆ์ท่านจับขณะสวดพระพุทธมนต์ และโยงค้ายสายสิญจน์ต่อไปรอบๆ ลานข้าวที่ได้กอง
ข้าวไว้ จากนั้นอาจมีพระธรรมเทศนาหรือเปลี่ยนเป็นตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นก็ได้ ในตอนกลางคืนมี
งานมหรสพ ตอนเช้าวันรุ่งขึ้นมีการถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ และเมื่อพระฉันเสร็จแล้วจะ
ประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ผู้มาร่วมงาน จากนั้นเจ้าภาพนำน้ำพระพุทธมนต์ไปเทรดตามกองข้าว
และตามท้องนา โดยมีความเชื่อว่าน้ำพระพุทธมนต์อันศักดิ์สิทธิ์นี้จะทำให้ต้นกล้าที่อยู่ในท้องนา
เจริญเติบโตงอกงามให้ผลผลิตที่ดีต่อไป จากนั้นจึงกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้เป็นที่รักเคารพที่
ได้ล่วงลับไปแล้ว เป็นพิธีกรรมที่สร้างความสบายใจแก่เจ้าภาพ เพราะเชื่อว่าเมื่อได้ทำบุญกุศลแล้ว
นับแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคลจะบังเกิดขึ้นทำให้การดำเนินชีวิตมีความเจริญรุ่งเรืองต่อไป เมื่อ
เจ้าภาพเลี้ยงอาหารแก่ผู้มาร่วมงานแล้วเป็นอันเสร็จพิธี จากนั้นจึงแก่ข้าวขึ้นเล้าต่อไป

^{๖๒} นันทวัน สวานายน, “บุญเข้ากรรม”, ใน นามานุกรมชนบทประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์
เล่ม ๒, โดยกรมศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

ประเพณีบุญคุณลาน ได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเอกลักษณ์เฉพาะสะท้อนให้เห็น พิธีกรรม ความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง และความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง และบันดาลให้เกิดสิ่งดีหรือสิ่งร้ายก็ได้ ดังนั้น จึงต้องมีพิธีกรรม ผูกพันกับพระพุทธศาสนา และพิธีกรรมแสดงความเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น เพื่อความสบายใจและสร้างความมั่นใจในการดำเนินชีวิตให้ราบรื่นต่อไป ^{๖๓}

บุญคุณลาน หรือบุญคุณลาน หรือบุญคุณเข้า จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา คือ การเจริญพระพุทธมนต์ หลักกรรม คือ บุญกิริยาวัตถุ กตัญญูกตเวทีตาธรรม คือ การอุทิศบุญกุศลแก่บรรพบุรุษและผู้ล่วงลับไปแล้ว รวมกับพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ คือ การทำขวัญข้าว ประสมประสานกับ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจเหนือธรรมชาติ คือ การทดแทนคุณพระแม่โพสพ รวมทั้ง ความเชื่อเรื่องผี คือ ผีตาแฮก หรือ ผีที่ดูแลท้องไร่ ท้องนา

ฮีตที่ ๓ : บุญข้าวจี หรือบุญเข้าจี หรือบุญเดือนสาม ถึงเดือนสาม ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญถวายข้าวจี แก่พระภิกษุสงฆ์ โดยความเชื่อว่า ถ้าผู้ใดได้ถวายผลแรกแก่พระภิกษุสงฆ์ จะได้ผลานิสงส์มาก และจะได้เป็นหนึ่งในสี่สำหรับเรื่องที่ดินปรารถนา ดังตัวอย่างพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ถวายข้าวยาคุ แก่พระพุทธองค์เป็นคนแรก จึงภายหลังได้ดวงตาเห็นธรรมก่อนคนอื่น และกลายเป็นปฐมสาวกในพระพุทธเจ้า เป็นงานประเพณี ที่จัดขึ้น ภายหลังวันเพ็ญเดือนสาม จึงถือเป็นงานบุญอันเนื่องด้วยวันมาฆบูชา เรียกรวมว่า งานบุญเดือนสาม

ข้าวจี ทำจากข้าวเหนียวหนึ่ง ปั้นเป็นก้อนตามขนาดที่ต้องการ เสียบไม้เพื่อจับถือได้ สะดวกระหว่างการปิ้งหรือย่าง เรียกว่าการจี จนข้าวเหนียวมีสีเหลืองกลิ่นหอมน่ารับประทาน วิธีการปรุงรส แตกต่างกันไปในแต่ละถิ่น เช่น นำปั้นข้าวเหนียวมาโรยด้วยเกลือ หรือทาด้วยน้ำเกลือ และชุบไข่ หรือทาด้วยไข่ หากต้องการรสหวาน ก็จะนำน้ำอ้อยก้อนใส่ข้างใน เมื่อถูกความร้อน น้ำอ้อยละลายกลายเป็นไส้หวาน บางแห่งก็นำน้ำอ้อยผสมกับไข่ ทาให้ทั่วก่อนอังไฟก็มี

ในคัมภีร์ธรรมบทวรรคถา พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ ทรงปรารภเรื่องนางปุณณทาสีว่า เมื่อครั้งที่เสด็จไปบิณฑบาตชานกรุงราชคฤห์นั้น มีนางทาสีชื่อปุณณบังเกิดความศรัทธา อยากใส่บาตรบ้าง แต่ขัดสนมีเพียงขนม ทำจากรำชูปน้ำให้ชุ่ม แล้วปิ้งที่ถ่านเพลิง คล้ายข้าวจีหรือข้าวเหนียวที่ย่างไฟสำหรับเป็นอาหาร จึงนำมาถวาย แต่แล้วก็คิดกังวลว่าข้าวจีเป็นเพียง

^{๖๓} กมลพรรณ บุญสุทธิ, “บุญคุณลาน”, ใน นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

อาหารของคนยากจน พระพุทธองค์อาจจะไม่เสวย พระพุทธเจ้าทราบถึงวาระจิตของนางทาสี จึงมีพุทธดำรัส ให้พระอานนท์ปูอาสนะ เพื่อประทับนั่งเสวยข้าวจี จากนั้นทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรด นางทาสีบังเกิดความปีติตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาจนบรรลุโศคาปัตติผล^{๖๔} ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจึงเชื่อว่า แม้การทำบุญด้วยข้าวจี ก็สามารถได้อานิสงส์อันสูงส่ง และความยากจนก็มีได้เป็นอุปสรรคต่อการทำบุญ หรือการเอื้อเพื่อเจือจุนต่อผู้อื่น บรรพบุรุษของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จึงได้สั่งสอนลูกหลานให้ถือปฏิบัติประเพณี ที่ต้องทำบุญด้วยข้าวจี เมื่อถึงเดือนสาม ดังมีการผูกเป็นกลอนชาวบ้าน มาแต่ครั้งโบราณว่า :

“ฮิตหนึ่งนั้น เถิงเมื่อเดือนสาม ได้พากันจี่ข้าวจี ไปถวายสังฆเจ้าเอาแท้ หมูบุญกุศลยังลีคำตามเฮาเมื่อละคาบ หากธรรมเนียม จังซี่ มีแท้แต่นาน คงหากเคยมีมาแต่ปางปฐมพุ้น อย่าพากันไถ่ถิ่นประเพณี ตั้งแต่เก่า บ้านเมืองเฮาสีเคร้า ภัยฮ้ายลีเล่นตาม” ความหมายว่า มีจารีตหนึ่งเมื่อถึงเดือนสาม ให้นำข้าวจีไปถวายพระ บุญกุศลจะสนองตอบผู้ทำทุกเมื่อ ธรรมเนียมนี้มีมานานแล้ว ขอให้ถือปฏิบัติ จะได้บุญทั่วหน้า และอย่าพากันละทิ้งประเพณีเก่าแก่นี้ มิฉะนั้นบ้านเมืองจะเกิดภัยร้ายตามมา

การทำบุญข้าวจี แม้เป็นงานประเพณีขนาดเล็กแต่ก็แสดงถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ภายหลังการปิดยั้งฉางแล้วก็กำหนดวันทำบุญ ตอนเย็นก่อนวันงานหนึ่งวัน เรียกว่า วันสุกดิบ บรรดาผู้สูงอายุและชาวบ้านจะไปร่วมกันฟังสวดชัยมงคลที่วัด เข้ามีดของวันรุ่งขึ้น ชาวบ้านต่างนำข้าวเหนียวผลผลิตในปีนั้น มารวมกันที่บ้านหรือที่วัด เพื่อทำเป็นข้าวจินำไปใส่บาตร บางแห่งก็ลงศาลาการเปรียญ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์สวดมนต์ แล้วฉันข้าวจีพร้อมภัตตาหาร หวาน คาวอื่น ๆ อุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ รวมทั้งเหล่าสัมภเวสี จากนั้นฟังพระธรรมเทศนา แล้วจึงเลี้ยงฉลองกันเองอย่างสนุกสนาน^{๖๕}

บุญข้าวจี หรือบุญเข้าจี หรือบุญเดือนสาม จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง เป็นงานบุญอันเนื่องด้วยวันมาฆบูชา คือ การเจริญพระพุทธมนต์แสดงออกถึง ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ บุญกิริยาวัตถุ สามัคคีธรรม รวมทั้งความเชื่อว่า ความยากจนมีได้เป็นอุปสรรคต่อการทำบุญ แม้เพียงการถวายข้าวจี ยังมีอานิสงส์สามารถบรรลุธรรมขั้นสูงได้

^{๖๔} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๒/๑๓๕/๔๕๓ - ๔๖๐.

^{๖๕} ฤทธิรัตน์ กายราช, “บุญข้าวจี”, ใน นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๑๐๒-๑๐๔.

อิตที่ ๔ : บุญพะเวส หรือบุญพะเวด หรือบุญเดือนสี่ ถึงเดือนสี่ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจะทำบุญพะเวส คือบุญพิธี ที่เกี่ยวกับเรื่องราวของพระเวสสันดร หรือเทศน์มหาชาติ กระทำในวันใดวันหนึ่งของเดือนสี่ จึงเรียกอีกอย่างว่า บุญเดือนสี่

ในธรรมเนียมของ พระธรรมธีรราชมหามุนี ^{๖๖} เกี่ยวกับพระมาลัย (ลัย) เถระ พระอรหันต์ ผู้วิเศษ มีอิทธิฤทธิ์ ศักดาเดชมาก องค์หนึ่ง ความตอนหนึ่งมีว่า พระมาลัยเถระได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีสถูปเจดีย์ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้พบสนทนากับพระศรีอาริยมตไตรยผู้ที่จะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต และพระศรีอาริยมตไตรยได้ส่งความมากับพระมาลัยเถระว่า หากมนุษย์อยากจะพบและร่วมเกิดในศาสนาของพระองค์แล้ว ให้หมั่นทำบุญ ทำทาน ไหว้พระสวมนต์ ฟังธรรม ตั้งใจฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ให้จบในวันเดียว จึงเป็นที่มาของงานบุญพะเวส หรือเทศน์มหาชาติ

ในการทำบุญพะเวส จะมีการตั้งห่อพระอุปคุต ทางด้านทิศตะวันออกของศาลาโรงธรรม โดยจะมีพิธี เชิญพระอุปคุต และแห่มาประทับ เพื่อปราบมาร ที่จะมาขัดขวางการทำบุญ ต่อจากนั้นจะมีพิธี แห่พะเวสเข้าเมือง จุดเริ่มต้นแห่ มักจะเป็นบริเวณป่าไผ่หมู่บ้านโดยมีความเชื่อและสมมุติว่า ตอนนั้นพะเวส หรือพระเวสสันดร อยู่ที่ป่าหิมพานต์ ชาวบ้านพร้อมใจกัน แห่พะเวสให้กลับเข้าไปครองเมืองดังเดิม มีการเทศน์มาลัยหมื่นมาลัยแสน ซึ่งเป็นการเทศน์ที่กล่าวถึงประวัติในชาติปางก่อนของพระเวสสันดร มีการบูชาคาถาพัน ด้วยการแห่ข้าวพันก้อน ซึ่งเท่ากับหนึ่งพันพระคาถาในเรื่องราวของพระเวสสันดร เมื่อบูชาข้าวพันก้อนแล้ว มีการเทศน์สังกาศ คือการเทศน์บอกปีศักราชว่า ในขณะที่ทำบุญพะเวสนี้ เป็นปีอะไร พุทธศักราชเท่าใด มีประกาศอัญเชิญเทวดาชุมนุมเสร็จแล้ว จึงเริ่มต้นเทศน์บุญพะเวส ขณะฟังเทศน์นั้น จะต้องมีทายกหรือทายิกาคอยปฏิบัติพิธีกรรมแต่ละกัณฑ์ โดยจุดธูปเทียนเพื่อบูชากัณฑ์นั้น ๆ ตามจำนวนคาถาในแต่ละกัณฑ์ คือ :

(๑) ทศพร ๑๕ คาถา (๒) หิมพานต์ ๑๓๔ คาถา (๓) ทานกัณฑ์ ๒๐๕ คาถา (๔) วณพะเวส ๕๑ คาถา (๕) ชูชก ๗๕ คาถา (๖) จุลพน ๓๕ คาถา (๗) มหาพน ๘๐ คาถา (๘) กุมาร ๑๐๑ คาถา (๙) มัทรี ๕๐ คาถา (๑๐) สักกบรรพ ๔๓ คาถา (๑๑) มหาราช ๖๕ คาถา (๑๒) ฦกษัตริย์ ๓๖ คาถา (๑๓) นครกัณฑ์ ๔๘ คาถา รวมเป็น ๑,๐๐๐ คาถา

นอกจากจุดธูปเทียน ตามจำนวนคาถาแล้ว เมื่อเทศน์จบแต่ละกัณฑ์ ต้องหว่านข้าวดอก ดอกไม้ ข้าวสาร และ ถั่วเหลืองด้วย

^{๖๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริเถระ), พระมาลัย ลงไปโปรดสัตว์นรก, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐๐.

นอกเหนือจากกัณฑ์เทศน์ในบุญพะเวส ซึ่งมีอยู่ ๑๓ กัณฑ์ แล้ว ยังมีพิเศษอีก คือ กัณฑ์ หลอน คำว่า หลอน เป็นภาษาถิ่นไทอีสาน แปลว่า แอบมาหา หรือลักลอบไปหาโดยไม่บอกกล่าว ล่วงหน้า กัณฑ์หลอน จึงเป็นกัณฑ์ที่ไม่ได้จองไว้ก่อน แต่เป็นกัณฑ์ที่ชาวบ้านแต่ละคุ้ม ร่วมกันจัด ขึ้นเป็นพิเศษ แล้วพากันแห่กัณฑ์หลอนอย่างสนุกสนาน ไปยังวัด และนำขึ้นบนศาลา ถวายแด่ พระภิกษุสงฆ์ รูปที่กำลังเทศน์อยู่ในขณะนั้น กัณฑ์หลอน สามารถนำไปทอดได้ตลอดทั้งวัน ขณะที่กำลังมีการเทศน์มหาชาติ และอาจมีกัณฑ์หลอน มาจากหมู่บ้านอื่น แห่มาสมทบอีกก็ได้ โดย ไม่จำกัดจำนวน ถือเป็นการสร้างความสามัคคี ของคนระหว่างหมู่บ้าน ที่อยู่ใกล้เคียงกัน^{๖๓}

บุญพะเวส หรือบุญพะเวด หรือบุญเดือนสี่ จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง กับพระพุทธศาสนาโดยตรง คือ การเทศน์มหาชาติ แสดงถึง อานิสงส์ของ บุญกิริยาวัตถุ คือ ทาน บารมี โดยมีความเชื่อว่า ถ้ำพังเทศน์มหาชาติ หรือ เทศน์มหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ให้จบใน วันเดียว จะได้พบ และร่วมเกิดในพระศาสนา ของพระศรีอาริยมตไตรย

ฮีตที่ ๕ : บุญสงกรานต์ หรือบุญสงน้ำ หรือบุญเดือนห้า ถึงเดือนห้า ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญสงน้ำ คือการทำบุญ ที่นำเอาน้ำอบ น้ำหอม ไปรด หรือไปสรง พระพุทธรูป พระภิกษุสงฆ์ คนเฒ่า คนแก่ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ฯ ในอดีต ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ ของชาวลาวล้านช้าง และไท อีสาน เริ่มจากวันแรก คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ถือเป็นวันสิ้นปีเก่า เรียกว่า มื้อสังขารล่อง วันนี้ จึงเริ่มด้วยการ เอาพระลง คืออัญเชิญพระพุทธรูป และวัตถุมงคล ลงมาทำความสะอาด แล้วสงน้ำ พระพุทธรูป รวมทั้งพระภิกษุสงฆ์ ด้วยน้ำอบ น้ำหอม วันที่สอง คือวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๕ เรียกว่า มื้อเนา เป็นวันหยุด จึงพากันทำบุญ อุทิศส่วนกุศล ให้แก่บรรพบุรุษ บิดามารดา ญาติพี่น้อง ผู้ ล่วงลับไปแล้ว วันที่สาม คือวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๕ เรียกว่า มื้อสังขารขึ้น หรือ เป็นวันขึ้นปีใหม่ มีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร แล้วนำน้ำอบ น้ำหอมไปรดน้ำ การระ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย คนเฒ่า คนแก่ ครูอาจารย์ ผู้หลัก ผู้ใหญ่ ที่เคารพนับถือ และยังมีชีวิตอยู่ ปัจจุบันนี้ บุญสงน้ำ ได้ปรับเปลี่ยนเป็น วันสงกรานต์ ตามกำหนดของทางราชการส่วนกลาง โดย ถือเอา วันที่ ๑๓ – ๑๕ เมษายน ของทุกปี เป็นเกณฑ์ โดยไม่คำนึงว่า วันทั้งสาม จะตรงกับวันขึ้น หรือ แรม ที่ค้ำ ของเดือน ๕ ก็ตาม^{๖๔}

เทพนิยาย ที่เกี่ยวข้องด้วยวันสงกรานต์ มีปรากฏในศิลาจารึก ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร ว่า เศรษฐีคนหนึ่ง แต่งงานแล้ว ไม่มีบุตรสืบสกุล จึงไปบรวงสรวง ต่อ

^{๖๓} พระครูสุเทพสารคุณ และคณะ, **มรดกไทอีสาน**, หน้า ๑๑๘-๑๔๐.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘ – ๑๕๑.

พระอาทิตย์ พระจันทร์ ตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้มิบุตรภายในสามปี แต่ก็ไม่มี ครั้นถึงปีใหม่อีก คนทั้งหลาย มีการเล่น รื่นเริงกัน เศรษฐีจึงพาบริวาร ไปบวงสรวงที่ต้นไทร ริมน้ำ ตั้งจิตอธิษฐาน ขอบุตร พระไทร มีความเมตตา จึงเหาะไปเฝ้าพระอินทร์ ขอบุตรให้เศรษฐี พระอินทร์จึงให้พระธรรมบาล เทพบุตร ลงมาปฏิสนธิ ในครรภ์ภรรยาเศรษฐี เมื่อคลอดแล้วได้ชื่อว่า ธรรมบาลกุมาร เมื่อเจริญวัย ได้เรียนรู้ศิลปศาสตร์ต่าง ๆ จนเจนจบ เป็นผู้มีปัญญา เป็นเลิศกว่าชนทั้งปวง กิตติศัพท์อันเลื่องลือ ของธรรมบาลกุมาร ทำให้ท้าวภิลพรหม ไคร่อยากทดลองความสามารถ จึงลงมาพินิจถามปัญหา หากธรรมบาลกุมารตอบไม่ได้ จะต้องตัดศีรษะมาบูชาตน หากตอบได้ตนจะตัดศีรษะเป็นเครื่องบูชา ธรรมบาลกุมารตอบปัญหาได้ ท้าวภิลพรหมจึงยอมตัดศีรษะ แต่ศีรษะท้าวภิลพรหมนี้ ศักดิ์สิทธิ์ หากตกพื้นโลกก็จะลุกเป็นไฟ ถ้าโยนขึ้นบนอากาศ ฝนจะแล้ง หากทิ้งในมหาสมุทร น้ำก็จะแห้ง ท้าวภิลพรหม จึงเรียกพระธิดาทั้งเจ็ด ให้เอาพานรองรับศีรษะของตนไว้ และ ผลัดเปลี่ยนกัน อัญเชิญ เวียนทักษิณ รอบเขาพระสุเมรุ ก่อนนำไปประดิษฐานไว้ที่เขาไกรลาส แล้ว จึงกลับไปเทวโลก เทพธิดาทั้งเจ็ด ที่ผลัดเปลี่ยนกัน อัญเชิญศีรษะท้าวภิลพรหม ในแต่ละปี นี้ เรียกว่า นางสงกรานต์ แต่ละนางจะถือดอกไม้ ตกแต่งเครื่องประดับ ถืออาวุธ มีพาหนะประจำตัว และรักษาการ แตกต่างกันไป ^{๖๕}

อนึ่ง เมื่อถึงวันสงกรานต์นี้ ลูกหลาน และสมาชิก ครอบครัว ที่ไปทำมาหากิน ณ ถิ่นไกล ก็จะพากัน กลับคืนบ้าน กราบไหว้ พ่อแม่ รดน้ำขอพร แล้วมอบของที่ระลึกให้ เป็นการกลับมาพบเห็น เยี่ยมเยียนกัน ของคนในครอบครัว เรียกว่า วันรวมญาติ ได้ร่วมกันกราบไหว้ ผู้มีพระคุณ เรียกอีกอย่างว่า วันกตัญญู

บุญสงกรานต์ หรือบุญสงน้ำ หรือบุญเดือนห้า จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา คือ การทำบุญตักบาตรเทศกาลขึ้นปีใหม่ การสรงน้ำพระพุทธรูป วัตถุมงคล และ พระภิกษุสงฆ์ มีการเจริญพระพุทธมนต์ การอุทิศบุญกุศลแก่บรรพบุรุษและผู้ล่วงลับไปแล้ว แสดงถึงหลักกตัญญูกตเวทิตาธรรม มุทิตาธรรม และ สามัคคีธรรม คือ การกลับบ้านคืนถิ่น เป็นวันรวมญาติ มอบของที่ระลึก รดน้ำ ขอพร พ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ อาวุโส และผู้มีพระคุณ ที่ยังมีชีวิตอยู่

อิตที่ ๖ : บุญบั้งไฟ หรือบุญบั้งไฟ หรือบุญเดือนหก ถึงเดือนหก ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจะทำบุญบั้งไฟ เป็นงานบุญ ที่สนุกสนาน จากการทำบั้งไฟ ตกแต่ง หรือ เอื้องบั้งไฟ แห่บั้งไฟ รำแข่งบั้งไฟ แล้วจุดบั้งไฟ การจุดบั้งไฟ ถือว่าเป็นการสักการะบูชาพญาแถน ซึ่งคนลาวล้านช้าง และไทอีสาน เชื่อว่าเป็นเทพเจ้าแห่งฝน อันศักดิ์สิทธิ์ ถ้าได้จุดบั้งไฟขึ้นไปบูชาเทพเจ้าองค์นี้แล้ว จะ

^{๖๕} วิมลพรรณ ปีตรวัชชัย, อิตสิบสอง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาชน, ๒๕๑๖), หน้า ๖๒.

บันดาลให้ฝน ตกลงมาตามฤดูกาล และมีปริมาณเพียงพอ ต่อการปลูกพืชพันธุ์ ธัญญาหาร นับเป็น พิธีกรรมขอฝน อีกแบบหนึ่ง แตกต่างจากภาคกลาง คือพระราชพิธีแรกนาขวัญ และพืชมงคล

บั้งไฟ คือกระบอกไม้ไผ่ ยาวสองหรือสามเมตร ทะลุปลีออกมา บางแห่งใช้กระบอก เหล็กแทน ดีลิ้ม อุดที่ปลายข้างหนึ่ง ให้แน่น เสร็จแล้ว ข้างในบรรจุอัดแน่น ด้วยดินปืน เรียกว่า หมื่อ คือดินประสิว หรือขี้เจียว ผสมกับถ่าน ทำให้ละเอียด ก่อนนำไปอัดให้แน่น ปิดปาก กระบอก ด้วยดินเหนียว หรือเถียด เสร็จแล้วเจาะรู เมื่อตัวบั้งไฟเสร็จแล้ว เอาไปผูกรวมกับหาง ซึ่ง เป็นไม้ไผ่ท่อนยาว แล้วมัดลูกบั้งไฟรอบ ๆ ด้วย ตัวบั้งไฟจะประดับประดาด้วยกระดาษหลาก สีสด ทำเป็นรูปต่าง ๆ ตามต้องการ ส่วนมาก นิยมเป็นรูปทรงคล้ายพญานาค หรือลวดลายรูป พญานาค เพราะเชื่อกันว่า พญานาค จะถูกส่งไปบอกพญาแถนบนฟ้า ให้ปล่อยฝนลงมา เมื่อจุดไฟ แล้ว บั้งไฟจะทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้า คล้ายจรวด แล้วตกลงมา เมื่อหมดดินปืน บางครั้งถ้าผสมหมื่อ หรือดินปืนไม่ดี บั้งไฟเกิดระเบิดกลางทาง เรียกว่า บั้งไฟแตก ถ้ายังขึ้นไป ไม่พ่นฐานปล่อย ก็ตกลง มา หรือจุดแล้ว อยู่กับที่ไม่ยอมขึ้น เรียกว่า บั้งไฟชุก คนทำจะถูกจับโยนลงไปในโคลน เป็นธรรมเนียม ปฏิบัติกันมา

บั้งไฟ มีสองประเภท คือ บั้งไฟเลี้ยง ทำขึ้นเพื่อเลี้ยงทาย หากบั้งไฟขึ้นดี หมายถึง ปี นั้นจะมีความอุดมสมบูรณ์ หากไม่ขึ้น ก็จะเกิดผลในทางตรงข้าม บั้งไฟเลี้ยงไม่จำเป็นต้องทำขึ้น ทุกปี ขึ้นอยู่กับชาวบ้านจะเห็นควรทำหรือไม่ บั้งไฟอีกประเภทคือ บั้งไฟแข่งขัน จะแข่งขันกัน ระหว่าง คณะ กลุ่ม หรือหมู่บ้าน ตามแต่จะตกลงกัน บั้งไฟแบ่งออกเป็น ๓ ขนาด ตามปริมาณและ น้ำหนัก ของดินปืน ที่บรรจุ คือ (๑) บั้งไฟธรรมดา หรือ บั้งไฟฮ้อย เป็นบั้งไฟขนาดเล็ก บรรจุ ดินปืน ไม่เกิน ๑๒ กิโลกรัม (๒) บั้งไฟหมื่น เป็นบั้งไฟขนาดกลาง บรรจุดินปืน ๑๒ กิโลกรัม และ (๓) บั้งไฟแสน เป็นบั้งไฟขนาดใหญ่ บรรจุดินปืน ๑๒๐ กิโลกรัม ใช้เวลาในการทำ นาน หลายวัน และมีอันตรายมาก ตอนจุดชนวนระเบิด

ก่อนวันงาน ชาวบ้านจะพากันแห่บั้งไฟไปตามหมู่บ้าน เพื่อเรียกรอขบักขบักไปซื้อสุรา อาหาร มาดื่มกินกัน เป็นที่ครึกครื้น สนุกสนาน เมื่อถึงวันแห่บั้งไฟ เรียกว่า มื้อโฮมบุน หรือ วันรวม แต่ละคณะ จะนำบั้งไฟไปรวมกันที่วัด ชาวบ้าน ญาติโยม จะจัดทำบุญเลี้ยงพระเพล หญิงสาวใน หมู่บ้านทุกคน ต้องไปร่วมงาน หากบ้านไหนไม่ไป เท่ากับผู้นั้นไม่เห็นดี ไม่ร่วมทำบุญด้วย พ่อ แม่บ้านใด ขัดข้อง เกียงงอน ไม่ให้บุตรสาวไปร่วมงานบุญบั้งไฟ ถือว่าเป็นบาปหนัก ถึงขั้นตกนรก และ เป็นบ้านที่เป็นต้นเหตุ ส่งผลให้บ้านเมืองเดือดร้อน ทำไร ทำนาไม่ได้ผลไม่อุดมสมบูรณ์ ใน วันงาน อาจมีพิธีบวงสรวงด้วย ช่วงบ่าย จะเริ่มแห่บั้งไฟ ไปตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และสำคัญ ของชุมชน เช่น ศาลเจ้าพ่อปู่ ศาลมเหศักดิ์หลักเมือง แล้วนำมาเวียนรอบโบสถ์ หรือศาลาการ

เปรียญสามรอบ โดยมีขบวนเซิ้งบั้งไฟ แห่น้ำ ร้องด้วยกลอน ร่ายยาว ที่เรียกว่า กาพย์เซิ้ง เป็นต้นว่า ร้องเล่าเรื่องบั้งไฟ ท้าวผาแดงนางไอ่ พญาคันคาก พญาแถน รวมทั้งลามก ตลกขบขัน^{๓๐}

บุญบั้งไฟ เป็นการส่งเสริม รักษา สืบทอด มรดกไทอีสานให้คงอยู่ เป็นการเสริมสร้างความสามัคคี ให้เกิดแก่ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ทุกวันนี้ บุญบั้งไฟเป็นงานที่จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ เป็นที่ตื่นตา ตื่นใจของนักท่องเที่ยว ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ทันที ที่เสียงกลั้วพลูแตกกระจายระเบิดดังขึ้น พร้อมกับบั้งไฟ ทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้า นั่นเป็นสัญญาณว่า ฤดูฝนแห่งการทำนา เวลาแห่งความสนุกสนาน และ การทำงานได้มาถึงแล้ว

บุญบั้งไฟ หรือบุญบั้งไฟ หรือบุญเดือนหก เป็นความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ อำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นพิธีกรรมขอฝน จากผิขันเทพ คือ พญาแถน รวมกับความเชื่อเรื่องพญานาคสอดรับเข้าด้วยกัน เป็นความเชื่อที่ไม่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง เพราะหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา กล่าวไว้ใน นิยาม ๕ นั้น คือ อุดุนิยาม ความที่ถูกลด เป็นไปตามปรากฏการณ์ของธรรมชาติ และ ธรรมนิยาม ความที่สิ่งทั้งหลาย เกิดแต่เหตุปัจจัย ที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กัน ไม่ได้เกิดจากเทพบันดาลแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม วัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน เป็นที่ชุมนุมชน วัดจึงมีส่วนในการส่งเสริมให้เกิดสามัคคีธรรมในหมู่บ้าน และไม่ว่างานบุญนั้น ๆ จะเกิดจากความเชื่ออันใดก็ตาม พิธีสงฆ์ หรือ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา จะถูกละเลย หรือขาดเสียไม่ได้ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บุญเดือนหก เป็นงานบุญอันเนื่องด้วยวันวิสาขบูชา ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องด้วยโดยปริยาย

อีตที่ ๗ : บุญซำฮะ หรือบุญซำฮะ หรือบุญเดือนเจ็ด ถึงเดือนเจ็ด ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจะทำบุญซำฮะ คือการทำบุญ เพื่อปิดป่าเสียดัญญไธ ซำฮะล้างสิ่งอัปมงคล ให้หมดไปทั้งด้านร่างกายและจิตใจ กระทำในเดือนเจ็ด จึงเรียกว่า บุญเดือนเจ็ด^{๓๑}

ในคัมภีร์ธรรมบทบรรพตถกามีว่า สมัยพุทธกาล ครั้งหนึ่ง เมืองไพศาลีเกิดทุพภิกขภัย ข้าวขาดมากแวง เกิดโรคระบาด ชาวบ้านชาวเมืองและสัตว์ทั้งหลายต่างเจ็บป่วยล้มตายเป็นจำนวนมาก ชากศพที่อยู่ในเมืองส่งกลิ่นคลุ้งไปทั่ว ด้วยเหตุนี้ ชาวเมืองไพศาลีจึงนิมนต์พระพุทธเจ้าให้มาโปรด พระพุทธเจ้าจึงเสด็จจากกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์สาวกจำนวน ๕๐๐ รูปไปยังเมืองไพศาลี โดยทางเรือ เมื่อมาถึงเมืองไพศาลีก็นั่งเกิดฝนโบกขรพรรษตกลง

^{๓๐} พลอยชมพู ยามะเพวัน, “บุญบั้งไฟ”, ใน นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๑๒๐-๑๒๓.

^{๓๑} อุดม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, หน้า ๒๗๑.

มาทำให้เกิดน้ำท่วมเพียงเข้า เพียงขา เพียงสะเอว น้ำได้พัดพาเอาซากศพ ลอยออกไปจนหมดสิ้น จากนั้นพระพุทธเจ้า จึงโปรดให้พระอานนท์ สวดพระรัตนสูตร ทำพระปริตรระหว่างกำแพงเมือง สามชั้น และนำบาตรน้ำมนต์ของพระองค์ ไปประพรมจนทั่วทั้งเมือง^{๓๒} เหตุการณ์นี้จึงกลายเป็น คติความเชื่อและพิธีกรรม ในการทำบุญชำระล้าง เกทภัย สิ่งชั่วร้ายให้หมดไปจากชุมชน

บุญชำระนี้ กำหนดเอาข้างขึ้นหรือข้างแรมวันใดวันหนึ่งในเดือนเจ็ด แล้วทำความสะอาดบ้านเรือน เก็บกวาด ขุดท้องร่องระบายน้ำให้เรียบร้อย นิมนต์พระมาสวดมนต์ที่ศาลากลางบ้าน นำกรวด หินทราย ข้าวสารไปร่วมงานกองกันไว้ที่ศาลา พระสวดมนต์เสร็จแล้วรุ่งเช้า ร่วมกันทำบุญตักบาตร หว่านกรวด หว่านทราย ชักข้าวสารไปตามบ้านเพื่อไล่จัญไรออกไป ถือว่าเป็นการไล่โรคพยาธิ ออกไปจากหมู่บ้าน จากครัวเรือน แล้วจะสุขสมบุญ เมืองใดมีมหัศจรรย์หลักเมือง ผีปู่ ผีตา ผีเจ้าบ้าน รวมทั้งผีตาแฮก ผีประจำท้องไร่นาท้องนา ก็จะทำการบวงสรวง และทำพิธีเลี้ยงผีไปพร้อมกัน

บุญชำระ หรือบุญชำระ หรือบุญเดือนเจ็ด จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา รวมกับ ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ อำนาจเหนือธรรมชาติ และความเชื่อเรื่องผี เชื่อว่าอำนาจของการสวดพระรัตนสูตร พระปริตร สามารถขจัดปัดเป่า เสนียดจัญไร เกทภัย ความชั่วร้าย สิ่งอัปมงคล ให้หมดไปจากหมู่บ้าน ชุมชนได้

อิตที่ ๘ : บุญเข้าพรรษา หรือบุญเข้าวัดสา หรือบุญเดือนแปด ถึงเดือนแปดชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญเข้าพรรษา เดือนแปด มีวันสำคัญคือ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันอาสาฬหบูชา และวันแรม ๑ ค่ำเป็นวันเข้าพรรษา ตามพุทธทศานุญาติในวัสสุปนายกะจันธกะ พระวินัยปิฎกให้พระภิกษุสงฆ์ อยู่จำพรรษาตลอดสามเดือนจนครบไตรมาส มิให้ไปค้างแรมที่อื่นนอกจากในวัดของตน เว้นแต่กรณีจำเป็น เช่น บิดามารดาป่วย แต่ต้องกลับมาภายใน ๗ วัน พรรษาจึงจะไม่ขาด เมื่อพระภิกษุสงฆ์ อยู่จำพรรษารอบสามเดือนแล้ว ก็จะได้อันิสงส์พรรษา และมีสิทธิ์รับกฐิน

วัตถุประสงค์ของการเข้าพรรษา ก็เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ประจำที่ ในฤดูฝนตลอดสามเดือน ไม่ไปรบกวนชาวบ้านในเวลาทำนา ทายกทายิกาจะได้ทำบุญ ฟังธรรมที่วัด ตามปกติ พิธีกรรม คือการทำบุญ ถวายผ้าอาบน้ำฝน ถวายรูปเทียนบูชา เพื่อนำไปจุดตลอดพรรษา ถวายไทยทานที่จำเป็น เช่น ข้าวสาร อาหารแห้ง เป็นต้น

การทำเทียน และแห่เทียนพรรษา ของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง กลายเป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่ และสวยงาม รู้จักกันไปทั่วโลก ดั้งเทียนพรรษา มีสองชนิด คือ ชนิดติดพิมพ์ และชนิดแกะสลัก

^{๓๒} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๓/๒๑๔/๑๔๕ - ๑๕๑.

ชนิดติดพิมพ์นั้น จะหล่อต้นเทียนด้วยขี้ผึ้งคุณภาพปานกลางก่อน แล้วนำขี้ผึ้งคุณภาพดี มาหล่อใส่พิมพ์ แล้วนำมาติดที่ต้นเทียนทีหลัง ส่วนชนิดแกะสลัก จะต้องเลือกขี้ผึ้งคุณภาพดี มาหล่อเพื่อจะได้ไม่เปราะแตก เวลาแกะสลักลายที่ต้นเทียน^{๑๓}

บุญเข้าพรรษา หรือบุญเข้าวัดสา หรือบุญเดือนแปด จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เป็นงานบุญอันเนื่องด้วยวันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษา ตามพระวินัยสงฆ์ มีพิธีกรรม ถวายผ้าอาบน้ำฝน ถวายเทียนพรรษา และ งานเทศกาลแห่เทียนพรรษา

ฮีตที่ ๕ : บุญข้าวประดับดิน หรือบุญเข้าประดับดิน หรือบุญเดือนเก้า ถึงเดือนเก้า ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญข้าวประดับดิน หรือบุญเดือนเก้า อันเป็นเดือนในพรรษกาล โดยมีความเชื่อว่า ถึงวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ จะเป็นวันที่ เปรตขึ้นมารับส่วนบุญในเมืองมนุษย์ ญาติพี่น้อง ที่มีชีวิตอยู่ จึงตั้งแต่เช้า นำอาหารคาวหวาน หมากพลู บุหรี่ที่เตรียมไว้ ไปให้เปรตญาติทั้งหลาย โดยการวางไว้ตามกำแพง ตามต้นไม้ กิ่งไม้ ใบหญ้า และเนินดิน จึงเรียกว่า บุญข้าวประดับดิน ด้วยหวังว่า เปรตญาติทั้งหลาย จะมารับอาหารที่เตรียมไว้ให้ได้

ในคัมภีร์ธรรมบทอรรถกถามีว่า บรรดาพระญาติวงศ์ ของพระเจ้าพิมพิสาร ก็นของพระภิกษุสงฆ์ ทำให้ตายแล้ว ไปเกิดเป็นเปรต^{๑๔} ครั้นเมื่อพระเจ้าพิมพิสาร ถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานแล้ว มิได้กรวดน้ำ อุทิศส่วนกุศล บรรดาเปรต ซึ่งเป็นพระญาติวงศ์เหล่านั้น บังเกิดความหิวโหย ทุกขเวทนา ในยามราตรี จึงพากันส่งเสียงร้องโหยหวน นำสะพรึงกลัว พระเจ้าพิมพิสารได้สดับ ก็ตกพระทัย จึงเสด็จมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเวฬุวันเพื่อกราบทูลถาม พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องราวความจริง และให้พระเจ้าพิมพิสารทำการอุทิศส่วนกุศล หลังจากการทำบุญ บรรดาเปรตพระญาติวงศ์ ก็ไม่ได้มารบกวนอีกต่อไป^{๑๕}

บุญข้าวประดับดิน หรือบุญเข้าประดับดิน หรือบุญเดือนเก้า จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับวิบากแห่งกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ รวมกับ ความเชื่อเรื่องผี คือ เปรตในอภายภูมิ มีความเชื่อว่า การทำบุญ กรวดน้ำ สามารถอุทิศส่วนกุศล ถึง เปรตญาติทั้งหลาย และผู้ที่ล่วงลับไปแล้วได้

^{๑๓} พลอยชมพู ยามะเพวัน, “แห่เทียนพรรษา”, ใน นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณี ราชภัฏ เล่ม ๒, หน้า ๒๔๕.

^{๑๔} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๐/๘/๑๓๘ - ๑๔๒.

^{๑๕} วัฒนพรณ ปิตร์วัชชัย, ฮีตสิบสอง, หน้า ๘๕.

อิตที่ ๑๐ : บุญข้าวสาก หรือบุญเข้าสาก หรือบุญเดือนสิบ ถึงเดือนสิบ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญข้าวสาก หรือสลากภัต ตอนเช้าของวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนสิบ ชาวบ้านจะนำข้าว ปลา อาหาร ไปวางไว้ ตามคันไม้ไผ่หญ้า เรียกว่า ทานห่อข้าวน้อย เป็นการให้ทานแก่เปรตทั้งหลาย ตอนสาย ก็จะนำข้าว ปลา อาหาร ที่จัดไว้ในภาชนะ มาถวายพระ เรียกว่า ห่อข้าวใหญ่ เนื่องจากมีคนมาก มีพระน้อย จึงต้องจับสลาก แล้วค่อยถวาย จึงเรียกข้าวสาก หรือสลากภัต เมื่อพระฉันเสร็จ อนุโมทนาแล้ว ชาวบ้านก็จะนำเศษอาหาร ไปให้ผีตาแฮก ตามท้องไร่ ท้องนา ผีตาแฮกจะได้ดูแลนาข้าวให้เจริญงอกงาม

ในคัมภีร์ธรรมบทวรรคธกถา พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภเรื่องความเกิดขึ้นของนางกัลยักษิณี ^{๓๖} ว่า บุตรชายกุ่มพีผู้หนึ่ง เมื่อพ่อสิ้นชีวิตแล้ว แม่ได้หาหญิงที่มีอายุและตระกูลเสมอกันให้เป็นภรรยาอยู่ด้วยกันหลายปีไม่มีบุตร แม่จึงหาหญิงอื่นให้เป็นภรณาน้อยอีก ต่อมาเมียน้อยมีลูก เมียหลวงอิจฉาจึงคิดฆ่าทั้งลูกและแม่ ฝ่ายเมียน้อยก่อนตายได้อาฆาตผูกเวรเมียหลวงไว้ ชาตต่อมาเมียน้อยเกิดเป็นแมว เมียหลวงเกิดเป็นไก่ แมวจึงกินไก่และไข่ ชาตต่อมาอีกเมียหลวงเกิดเป็นเสือ เมียน้อยเกิดเป็นกวาง เสือจึงกินกวางและลูก จนชาตสุดท้ายเมียหลวงเกิดเป็นธิดาตระกูลหนึ่งในเมืองสาวัตถี เมียน้อยเกิดเป็นยักษิณี นางธิดาคือเมียหลวง แต่งงานมีลูกยักษิณี คือเมียน้อย อาฆาตผูกเวรตามไปกินลูกถึงสองครั้ง พอครั้งที่สามนางธิดาได้หนีไปอยู่กับพ่อแม่ตน เมื่อคลอดลูกเห็นว่าปลอดภัยแล้ว จึงกลับบ้านพร้อมด้วยสามีและลูก ยักษิณีมาพบเข้าและไล่ตาม นางธิดาจึงพาสามีและลูกหนีเข้าไปยังพระเชตวันมหาวิหาร ซึ่งขณะนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่ นางธิดาและสามีจึงนำลูกน้อยเข้าไปถวายขอชีวิตไว้ ยักษิณีตามเข้าไปในพระเชตวันมหาวิหารไม่ได้ เพราะถูกเทวดากั้นไว้ พระพุทธเจ้าจึงโปรดให้พระอานนท์ไปเรียกยักษิณี เข้ามาฟังพระธรรมเทศนา พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ไม่ให้พยาบาท อาฆาต ผูกเวรกัน แล้วโปรดให้ยักษิณี ไปอยู่ตามหัวไร่ ปลายนา ยักษิณีตนนี้มีความรู้เกณฑ์ฝนและน้ำดี ปีไหนฝนตกดีหรือไม่ดี จะแจ้งให้ทราบ ชาวเมืองให้ความนับถือมาก และนำข้าวปลา อาหาร ไปเลี้ยงยักษิณีอย่างสมบูรณ์ ยักษิณานำสิ่งของที่ได้รับเหล่านั้น ไปถวายเป็นสลากภัต แต่พระภิกษุสงฆ์เสมอมา งานบุญข้าวสาก หรือสลากภัตนี้ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จึงมีการเลี้ยงยักษิณีด้วย แต่เปลี่ยนชื่อเสียใหม่ว่า เลี้ยงผีตาแฮก หรือ ผีท้องไร่ ท้องนา เป็นประเพณีสืบมา ^{๓๗}

^{๓๖} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๐/๔/๖๘-๖๙.

^{๓๗} สถาพร คงขุนทด, “บุญข้าวสาก”, ใน นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๑๑๐-๑๑๒.

บุญข้าวสาก หรือบุญเข้าสาก หรือบุญเดือนสิบ เป็นความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา คือบุญกิริยาวัตถุ การละเว้นจากการพยาบาท อาฆาต ผูกเวร รวมกับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องผี คือ ผีตาแฮก หรือ ผีท้องถิ่น ท้องนา

ฮีตที่ ๑๑ : บุญออกพรรษา หรือบุญออกวัดสา หรือบุญเดือนสิบเอ็ด ถึงเดือนสิบเอ็ด ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญออกพรรษา อันเป็นประเพณี ปฏิบัติสืบต่อมา แต่ครั้งพุทธกาล เป็นการทำบุญเนื่องในการออกจากพรรษา หรือออกจากการอยู่ประจำที่ ตลอดเวลาสามเดือน ของพระภิกษุสงฆ์ เป็นพิธีกรรมในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนสิบเอ็ดของทุกปี จึงเรียกว่าบุญเดือนสิบเอ็ด แบ่งเป็นพิธีกรรมของสงฆ์ และพิธีกรรมของชาวบ้าน

พิธีกรรมของสงฆ์ คือ การทำปวารณา หรือมหาปวารณา ในพระอุโบสถ แทนการสวดปาฏิโมกข์ คำว่าปวารณา หมายความว่า ขอมให้ใช้ ขอมให้ขอ ขอมให้ว่ากล่าวตักเตือน พิธีกรรมปวารณา หรือพิธีกรรมมหาปวารณา คือการขียนขอมให้พระภิกษุสงฆ์ ในอารามเดียวกัน สามารถว่ากล่าว ตักเตือนกันได้ ทั้งพระภิกษุสงฆ์ผู้ใหญ่ และ พระภิกษุสงฆ์ผู้น้อย เพื่อนำข้อที่ถูกว่ากล่าวตักเตือน ไปปรับปรุง ประพฤติตน ให้ถูก ต้องดีงาม ยิ่งขึ้น

พิธีกรรมของชาวบ้าน ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ในงานบุญออกพรรษา ที่สำคัญคือ : (๑) การจุดได้ประทีป หรือได้น้ำมัน (๒) การถวายต้นดอกฝิ่ง หรือผาสาทฝิ่ง หรือปราสาทฝิ่ง (๓) การไหลเฮือไฟ หรือไหลเรือไฟ และ (๔) การสว่างเฮือ หรือ การแข่งเรือ

๑) การจุดได้ประทีป หรือได้น้ำมัน โดยการเอาไปแขวนไว้ตามต้นไม้ หรือวางไว้ตามร้าน ที่ทำขึ้น ตามกิ่งไม้ ต้นไม้ รั้ว หรือ กำแพงรอบ ๆ บริเวณวัด ประทีปที่จุดแล้วนี้ จะทำให้แสงสว่างไสว ไปทั้งวัด สวยงามมาก การจุดได้ประทีป ให้แสงสว่าง ถือว่า เป็นพุทธบูชา

๒) การถวายต้นดอกฝิ่ง หรือผาสาทฝิ่ง หรือปราสาทฝิ่ง โดยการนำจี๊ฝิ่ง มาทำเป็นดอกฝิ่ง แล้วนำมาประดับตกแต่งโครงปราสาทที่ทำไว้ในจินตนาการอย่างสวยงาม โดยอาจมีการนำดอกไม้สด มาตกแต่งเพิ่มเติมอีกด้วย จากนั้นชาวบ้านจะนำปราสาทฝิ่งไปแห่รอบโบสถ์ ๓ รอบ แล้วนำไปตั้งเรียงรายไว้ในศาลาวัด เมื่อถวายปราสาทฝิ่งแล้ว พระสงฆ์จะทำการสมาทานศีล สวดพระพุทธมนต์ จนเสร็จพิธีการทางสงฆ์

มูลเหตุแห่งการนำจี๊ฝิ่งมาทำเป็นดอกฝิ่ง และปราสาทฝิ่ง ในคัมภีร์ธรรมบทบรรพตถกขา พระพุทธเจ้า เมื่อ เสด็จไปจำพรรษาที่คางไม้สาละใหญ่ ในราวป่ารักจิตวัน ไกลบ้านปาลิไลยก์ ได้มีช้างปาลิไลยก์ นำน้ำ และผลไม้มาถวาย ส่วนลิงนำรวงฝิ่งมาถวาย เป็นอุปัฏฐาก เมื่อพระพุทธองค์ทรงบริโภครวงฝิ่ง ลิงเห็นดังนั้นมีใจยินดี จับกิ่งไม้ยื่นพ้อนอยู่ แต่แล้วกิ่งไม้ที่จับและเหยียบอยู่เกิดหัก จึงตกลงมาเสียบปลายคอไม่ถึงแก่ความตาย ด้วยอาณิสสฺสนี้ ลิงได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรบนสวรรค์

ชั้นดาวดึงส์ เมื่อถึงวันออกพรรษา พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปยังพระเชตวัน จึงตรัสลากับช้าง ช้างเกิดความอาลัย เสียใจมากจนหัวใจแตกสลาย แล้วไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เช่นกัน^{๓๘} เรื่องราวในพระธรรมบทนี้^{๓๙} ได้ถูกนำมาอ้างเป็นมูลเหตุให้มีการถวายคันดอกฝุ่ง หรือผาสาทฝุ่ง หรือปราสาทฝุ่ง เพื่อเป็นพุทธบูชา

๓) การไหลเรือไฟ หรือไหลเรือไฟ ประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะ ไหลเรือไฟ คือ การลอยเรือไฟลงในแม่น้ำ เป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอก แสดงออก ถึงความเชื่อ ความหมาย ความนัย หลายประการ กล่าวคือ (๑) เป็นการบูชา ขอมมา ต่อพระแม่คงคา ระลึกถึงคุณของสายน้ำที่เป็นแหล่งอาหาร ใช้อุปโภค บริโภค ในการดำรงชีวิต (๒) เรือไฟ เปรียบประดุจ เป็นการเผา สรรพเคราะห์ โศก โรค ภัย แล้วลอยเรือไฟให้หายไปกับสายน้ำ ความหมายนัยเดียวกันกับประเพณีลอยกระทง (๓) เป็นการบูชารอยพระพุทธบาท ซึ่งเชื่อมโยงถึง ความเชื่อเรื่อง นาคหรือพญานาค ความใน อรรถกถาปุณณิวาสสูตร มีว่า : พระผู้มีพระภาค เสด็จแสดงธรรมโปรดมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบท ระหว่างทางเสด็จกลับพระเชตวัน ผ่านแม่น้ำชื่อ นิมมทา ได้มีนิมมทานาคราช ถวายการต้อนรับ ทูลเสด็จเข้าสู่ภพนาค พระศาสดาทรงแสดงธรรม แล้วเสด็จออกนาคราชนั้นกราบทูลขอโปรดประทานสิ่งที่พึงบำเรอแก่ภพนาค พระผู้มีพระภาค จึงแสดง รอยพระพุทธบาท ไว้ที่ฝั่งแม่น้ำนิมมทา รอยพระบาทนั้น เมื่อคลื่นซัดมาก็ถูกปิด เมื่อคลื่นเลยไปแล้วก็ถูกเปิด กลายเป็นรอยพระบาทที่ถึงสักการะอย่างยิ่ง ต่อมา พระศาสดาเสด็จถึงภูเขาสัจจพันธ์ ท่านพระสัจจพันธ์ ก็ทูลขอสิ่งที่จะต้องบำรุง พระศาสดาก็ทรงแสดงรอยพระบาทไว้บนหลังแผ่นหินทิบเหมือนประทับตราไว้บนก้อนดินเหนียวสด^{๓๘} รอยพระพุทธบาท บนภพนาค ฝั่งแม่น้ำนิมมทา และบนภูเขาสัจจพันธ์ จึงเป็นปฐมบรมรอยพระพุทธบาท เป็นที่มาของคติความเชื่อที่ว่า บรรดานาคและพญานาค ในลุ่มแม่น้ำโขง ต่างมาชุมนุมนมัสการรอยพระพุทธบาท และแสดงออกโดยการพัน บั้งไฟพญานาค ในวันออกพรรษาของทุกปี (๔) เป็นการบูชาพระพุทธเจ้า จากคติความเชื่อว่า วันออกพรรษาเป็นวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากการโปรดพุทธมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ความใน คัมภีร์ธรรมบทอรรถกถามีว่า : ทำวสัฏกะทรงนิรมิตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดทองคำทางเบื้องขวาเพื่อพวกเทวดา บันไดเงินทางเบื้องซ้ายเพื่อมหาพรหมทั้งหลาย บันไดแก้วมณีในท่ามกลางเพื่อพระตถาคต หัวบันไดตั้งอยู่ที่ยอดเขาสีเนรุ เชิงบันไดตั้งอยู่ที่ประตูสังกัสสนคร ซึ่งอยู่ห่างจากกรุงสาวัตถี ๓๐ โยชน์ พระศาสดาประทับยืนอยู่บนยอดเขาสีเนรุ ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ โดยทอดพระเนตรไปเบื้องบนถึงพรหมโลก เบื้องต่ำถึงอเวจี ทำให้จักรวาลทั้งแปดทิศ แลเห็นเป็นอัน

^{๓๘} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๐/๘๒-๕๐.

^{๓๙} ม.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๔๔๕.

เดียวกัน กล่าวว่าเป็นวันพระพุทธเจ้าทรงเปิดโลก^{๘๐} และนี่จึงเป็นที่มาของการทำบุญตักบาตรเทโวโรหณะ ในวันออกพรรษาของทุกปี

๔) การสรงเอือ หรือ การแข่งเรือ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีวิถีชีวิตอยู่กับสายน้ำ การสรงเอือ เป็นงานที่สนุกสนาน จะจัดขึ้นวันใดวันหนึ่งที่เหมาะสมหลังวันออกพรรษา เป็นการแสดงออกถึงความสามัคคี ความแข็งแกร่งของพลกำลังร่างกาย และความเชี่ยวชาญในการใช้เรือ

บุญออกพรรษา หรือบุญออกวัดสา หรือบุญเดือนสิบเอ็ด จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง กับพระพุทธศาสนาโดยตรง แสดงออกถึง สามัคคีธรรม กตัญญูตเวทิตาธรรม และบุญกิริยาวัตถุ รวมทั้งคติความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาคด้วย

ฮีตที่ ๑๒ : บุญกฐิน หรือบุญกะถิน หรือบุญเดือนสิบสอง ถึงเดือนสิบสองชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจะทำบุญกฐิน เดือนสิบสองเป็นเดือนท้ายฤดูฝน เป็นกาลถวายกฐิน ภิกษุจำพรรษาครบสาม เดือนแล้ว ได้สิทธิ์รับกฐิน จึงมีการถวายผ้ากฐิน กฐินมีหลายชนิด คือ กฐินหลวงและกฐินราษฎร์ ก) กฐินหลวง คือกฐินที่พระเจ้าอยู่หัวถวายเอง หรือพระราชทานให้ทอดในวัดหลวง แบ่งเป็นสามประเภท คือ (๑) กฐินหลวงส่วนที่กำหนดเป็นพระราชพิธี (๒) กฐินด้น และ (๓) กฐินพระราชทาน ส่วน ข) กฐินราษฎร์ คือกฐินที่ราษฎรทำขึ้น และนำไปทอดในวัดราษฎร์ทั่วไป อาจทำคนเดียว ครอบครัวเดียว หรือรวมกันทั้งหมู่บ้านก็ได้ แบ่งเป็น มหากฐินและ จุลกฐิน (๑) มหากฐิน คือกฐิน ที่มีบริวารมาก ใช้เวลาเตรียมการนาน แบ่งเป็นกฐินส่วนบุคคลและกฐินสามัคคี ส่วน (๒) จุลกฐินเป็นกฐินเล็ก ไทอีสานเรียกว่า กฐินเล่น หรือกฐินวิ่ง เป็นกฐินที่ต้องทำเสร็จภายในวันเดียว เริ่มตั้งแต่ ปั่นด้าย ทอเป็นผืน ตัดเย็บเป็นผ้าไตรจีวร พร้อมทั้งซ่อมสีให้เสร็จแล้วนำไปทอด ให้พระสงฆ์ได้กรานกฐิน ต้องใช้ความร่วมมือ ร่วมแรงของผู้คนจำนวนมาก จึงจะเสร็จทันเวลาภายในวันเดียว

บุญกฐินทำได้ปีละครั้ง และทอดได้วันละครั้งเท่านั้น เป็นการทำเฉพาะกาลจึงเรียกว่า กาลทาน ถือว่าได้านิสงส์มากกว่าบุญใด กำหนดให้ทำได้ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเดือน ๑๑ จนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒ ของทุกปี จึงเรียกว่า บุญเดือนสิบสอง

ในอรรถกถา พระวินัยปิฎก มหาวรรค ความมีว่า : สมัยพุทธกาล มีพระภิกษุสงฆ์ชาวเมืองปาฐะบุรี^{๘๑} จำนวน ๓๐ รูป ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี ได้เดินทางมาถึงเมืองสาเกต ก็จนถึงวันเข้าพรรษาไม่สามารถจะเดินทางถึงเมืองสาวัตถีให้

^{๘๐} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๒/๓๑๖-๓๑๘.

^{๘๑} วิ.ม.อ. (ไทย) ๗/๕๕ - ๕๖/๑๕๓ - ๑๕๕.

ทันวันเข้าพรรษาได้ จึงจำพรรษาที่เมืองสาเกต ระหว่างจำพรรษามีโจรญวนว่าพระพุทธรูปประทับอยู่ระยะทางห่างเพียง ๖ โยชน์ แต่ก็ไม่ได้เฝ้า ครั้นล่วงไตรมาส ออกพรรษา ทำปาวณาเสร็จแล้ว รีบออกเดินทาง แม้ฝนยังตกชุก พื้นภูมิภาคเต็มไปด้วยน้ำ เป็นหล่มเลน มีจิวรชุ่มด้วยน้ำ ลำบากกาย พระพุทธรูปทรงทราบความยากลำบากดังกล่าว จึงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสงฆ์ผู้จำพรรษาแล้ว ได้กรานกฐิน ที่มีผู้นำมาถวายหลังจากออกพรรษาแล้ว แต่บางกรณีอาจมีพระภิกษุสงฆ์จำนวน มากอาจกลายเป็นการแอ่งแอ่ง พระพุทธรูป จึงทรงกำหนดคุณสมบัติของพระภิกษุสงฆ์ผู้สมควรได้รับผ้ากฐิน คือ เป็นผู้จำพรรษาในอาวาสนั้นครบสามเดือน ครองจีวรเก่ากว่าพระภิกษุสงฆ์อื่น มีพรรษามาก มีความรอบรู้พระธรรมวินัย ปฏิบัติศาสนกิจเป็นที่ยกย่องและเคารพนับถือในหมู่คณะสงฆ์ ไม่มีเรื่องเสียหายหรือเสื่อมเสียในทางปฏิบัติพระธรรมวินัย และพระภิกษุสงฆ์ในอาวาสนั้น เห็นชอบ พร้อมใจกันอนุโมทนา ให้เป็นผู้รับครองผ้ากฐินนั้น ด้วยเหตุนี้จึงมีงานบุญกฐินยึดถือเป็นประเพณีสำคัญสืบมา^{๘๒}

บุญกฐิน หรือบุญกะถิน หรือบุญเดือนสิบสอง จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง กับพระพุทธศาสนาโดยตรง ด้วยการทำบุญถวายผ้ากฐิน และพระภิกษุสงฆ์ ได้กระทำพิธีกรานกฐิน แสดงออกถึง สามัคคีธรรม และบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทาน ศีล ภาวนา

ตารางที่ ๔.๑ ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

เดือน	พิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง	ความเชื่อของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง	ความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา
อ้าย	ทำบุญเข้ากรรม	การเข้าปรีวาสกรรมของพระภิกษุสงฆ์พื้นอาบติได้	ความสำคัญและความบริสุทธิ์ในพระวินัยสงฆ์
ยี่	ทำบุญคูณลาน	ความเชื่อเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การทดแทนคุณพระแม่โพสพ	หลักกรรม บุญกิริยาวัตถุ กตัญญูกตเวทิตาธรรม
สาม	ทำบุญข้าวจี	อานิสงส์ของการถวายข้าวจี สามารถบรรลุนิพพานขั้นสูงได้	หลักกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์
สี่	ทำบุญพะเวส หรือ บุญเทศมหาชาติ	ความเชื่อว่าถ้าฟังจบ ๑๓ กัณฑ์ จะได้พบพระศรีอาริยมตไตรย	อานิสงส์ของบุญกิริยาวัตถุ ทานบารมี

^{๘๒} เบญจมาส แพทอง, “กฐิน”, ใน นามานุกรมชนบทประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๑-๕.

เดือน	พิธีกรรมของ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง	ความเชื่อของ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง	ความเกี่ยวเนื่องกับ พระพุทธศาสนา
ห้า	ทำบุญสงกรานต์ หรือ บุญสงกรานต์	ทำบุญเทศกาลขึ้นปีใหม่ สงกรานต์พระพุทธรูป ผู้มีพระคุณ	กตัญญูทศเวทิตาธรรม มฤตดาธรรม สามัคคีธรรม
หก	ทำบุญบั้งไฟ	ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพพญาแถนและพญานาค	อุตุนิยาม ธรรมนิยาม สามัคคีธรรม
เจ็ด	ทำบุญซำฮะ	ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องผี เสนียดจัญไร	อานุภาพทศวด พระรัตนสูตร พระปริตร
แปด	ทำบุญเข้าพรรษา แห่เทียนเข้าพรรษา	ทำบุญถวายผ้าอาบนํ้าฝน ถวายเทียนพรรษา	วันอาสาฬหบูชา และ เข้าพรรษตามพระวินัยสงฆ์
เก้า	ทำบุญข้าวประดับดิน	ความเชื่อเรื่อง เรื่องผี เรื่องเปรต ทำบุญ กรวดน้ำ อุทิศบุญกุศล	วิบากแห่งกรรม บุญ-บาป นรก-สวรรค์
สิบ	ทำบุญข้าวสาก หรือ บุญสลากภัต	ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องผีตาแสด ผีทอ้งไร ท้องนา	ความพยายาม ผูกเวร บุญ-บาป นรก-สวรรค์
สิบเอ็ด	ทำบุญออกพรรษา	ความเชื่อเรื่องพญานาค ถวายปราสาทผึ้ง ไหลเรือไฟ	การปวารณาออกพรรษา ตามพระวินัยสงฆ์
สิบสอง	ทำบุญกฐิน	การถวายผ้ากฐิน พิธีกรานกฐิน ได้บุญกุศลมาก	บุญกฐินวัตถุ ทาน ศีล ภาวนา

ตารางที่ ๔.๑ แสดงภาพรวมของพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงในรอบ ๑๒ เดือน ได้จำแนกให้เห็นว่าพิธีกรรมแต่ละเดือนนั้นกระทำบนพื้นฐานความเชื่อเรื่องอะไร และในขณะเดียวกันได้บ่งชี้ให้เห็นว่าความเชื่อและพิธีกรรมนั้น มีความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาอย่างไร ความละเอียดดังกล่าวแล้วข้างต้น

๔.๖ ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี คลอง ครรลอง หรือคลองสิบสี่

“คลอง เป็นภาษาลาว ที่ชนชาวลาว และไทอีสาน นำมาใช้ร่วมกัน คำว่า คลอง ตามวัดจะนา นุกม พาสาลาว ของดร.ทองคำ อ่อนมะนิสอน พิมพ์ที่โรงพิมพ์เวียงจันทร์ ปี ค.ศ. ๑๙๙๒ (พ.ศ. ๒๕๓๕) ให้ความหมาย คลอง ว่า : แบบ แบบอย่าง ประเพณี ฮีตคลอง ทาง กองบุญสถาน กองทำ กองโลก (คำแปล คลอง : แบบ แบบอย่าง ประเพณี กองจารีต ทาง กองโบราณ กองธรรม กองโลก)

ในภาษาไทย ตามพจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^{๘๓} พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายไว้ว่า: “คลอง” น. ทางน้ำหรือลำน้ำที่เกิดเองหรือขุดเชื่อมกับแม่น้ำหรือทะเล ทางแนว เช่น คลองธรรม จากความหมายที่ยกมาข้างต้น ทั้งตามวัดจะนานุกมพาสาลาและพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานฯ จะเห็นได้ว่ามีความหมายตรงกันอยู่คือ หมายถึง ทาง แนว และคงทำ กับ คลองธรรม ดังนั้น คงในที่นี้หมายถึงแบบอย่างแนวทางการปกครอง ระบบหรือระบอบการปกครอง เป็นลักษณะกฎหมาย หรือข้อกติกาของบ้านเมือง จึงมีทั้งคลองบ้านคือกฎกติกาของหมู่บ้าน และคลองเมืองคือกฎกติกาของบ้านเมืองหรือของประเทศ ผู้ใดละเมิดต้องได้รับโทษ คง จึงมีลักษณะบังคับ ให้กระทำ หรือดเว้นการกระทำ ทำนองเดียวกับกฎหมาย ผู้ใดฝ่าฝืนต้องได้รับโทษ

คง เป็นระเบียบ ข้อปฏิบัติ หรือ เป็นข้อควรเว้น ของประชาชน แตกต่างกันไป ตามฐานะทางสังคม ของคนนั้น ๆ กล่าวคือ ถ้ามีฐานะเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองหรือพระเจ้าแผ่นดินหรือเป็นขุนนาง เสนาอำมาตย์ก็จะมี “สิดเจ้าคงขุน” ถ้ามีฐานะเป็นสามัญชนก็จะมี “สิดฟัวคงเมีย” เป็นต้น คงสิบสี่ เป็นข้อปฏิบัติ จำนวนสิบสี่ข้อ ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ชนิด คือ (๑) คงสิบสี่สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน (๒) คงสิบสี่สำหรับประชาชนทั่วไป และ (๓) คงสิบสี่สำหรับพระภิกษุสงฆ์ งานวิจัยนี้จะนำเสนองานเขียนสำนวนของ พระครูสุเทพสาครคุณ และคณะ ซึ่งมีรายละเอียดพอสังเขป ดังนี้^{๘๔} :

๔.๖.๑ คงสิบสี่สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน

คลอง ครรลอง หรือคง ที่เป็นพระราชธรรมนิยม ของพระมหากษัตริย์มี ๑๔ ข้อดังนี้ :

- ๑) เป็นพระมหากษัตริย์ ให้ทรงแต่งตั้งผู้ที่มีความซื่อสัตย์ สุจริต เทียงธรรม รู้จักงานของราชการบ้านเมืองมาก่อนไม่ข่มเหงไพร่ฟ้าประชาชนให้เป็นเสนาอำมาตย์ เป็นอุปราชราชมนตรี
- ๒) เป็นพระมหากษัตริย์ ให้หมั่นประชุมเสนามนตรี เพื่อให้ข้าศึกศัตรูเกรงขาม ให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง ให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอยู่เย็นเป็นสุข อย่ากดขี่ข่มเหงประชาชน
- ๓) เป็นพระมหากษัตริย์ให้ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ คือ : (๑) ทาน บริจาคทานแก่สมณพราหมณ์ ยาจก คนยากไร้อนาถา (๒) สิด ดำรงมั่นในเบญจศีล (๓) บริจาคะ สละทรัพย์สินสร้างวัดวาอาราม ขุดบ่อน้ำ สร้างศาลาที่พัก (๔) อาชวะ มีใจเที่ยงตรงดำรงมั่นในศีลธรรม (๕) มัทวะ อ่อนโยนไม่แข็งกระด้าง (๖) ตบะ ชำระความชั่วจากจิตใจ (๗) อโกธะ ไม่

^{๘๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐.

^{๘๔} พระครูสุเทพสาครคุณ และคณะ, มรดกไทยอีสาน, หน้า ๑๘๗-๒๑๐.

โหดร้ายโกรธา (๘) อวิหิงสา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น (๙) ขันติ อดทนต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ (๑๐) อวิโรธนะ ไม่ยินดียินร้ายในสิ่งที่ควรยินดียินร้าย

๔) ถึงวันขึ้นปีใหม่ ให้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ สวดมงคลสูตรและนำเอาน้ำอบน้ำหอมมาทรงพระภิกษุสงฆ์ด้วย

๕) ถึงวันขึ้นปีใหม่ให้เสนาอำมาตย์นำเครื่องบรรณาการ น้ำอบน้ำหอมมาบูรณาภิเษกพระเจ้าแผ่นดิน

๖) ถึงเดือนหก นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาต่อพระเจ้าแผ่นดิน

๗) ถึงเดือนเจ็ด ให้เลี้ยงดูมเหศักดิ์หลักเมือง บูชาเทวดาทั้งสี่คือ ท้าวจุลโลกบาล อันได้แก่ (๑) ท้าวธรรฐ จอมภูตหรือจอมคนธรรพ์ รักษาโลกด้านทิศบูรพาหรือทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรุฬหก จอมเทวดาหรือจอมกุมภัณฑ์ รักษาโลกด้านทักษิณหรือทิศใต้ (๓) ท้าววิรูปักษ์ จอมนาครักษาโลกด้านทิศประจิม หรือทิศตะวันตก (๔) ท้าวกุเวร จอมยักษ์รักษาโลกด้านทิศอุดรหรือทิศเหนือ

๘) ถึงเดือนแปด นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาทำพิธีชำระและเบิกบ้านเมือง โดยสวดมงคลสูตรครบเจ็ดคั่น แล้วนำกรวดทรายหว่านไปรอบเมือง ดอกหลักบ้านหลักเมืองให้แน่น

๙) ถึงเดือนเก้าประกาศให้ประชาชนทำบุญข้าวประดับดินอุทิศส่วนกุศล แก่ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว

๑๐) ถึงวันเพ็ญเดือนสิบให้ประกาศบอกกล่าวประชาชนให้พากันทำบุญข้าวสากโดยจัดสลากภัตไปถวายพระภิกษุสงฆ์ แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปแล้วจึงจะเจริญรุ่งเรือง

๑๑) ถึงวันเพ็ญเดือนสิบเอ็ดให้ทำบุญออกพรรษา ให้พระภิกษุสงฆ์ปวารณา ให้ไปนมัสการ และมูรธาภิเษกพระธาตุหลวง พระธาตุจอมศรีทุกปี บ้านเมืองจึงจะเจริญ ครั้นถึงวันแรมหนึ่งค่ำให้บ่าวประกาศเตือนให้ประชาชนพากันไหลเรือไฟเพื่อบูชาพญานาค บ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข

๑๒) ถึงเดือนสิบสองให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมารวมกันที่พระลานหลวง แห่เจ้าชีวิตไปลงแข่งเรือ วันขึ้นสิบสามค่ำเป็นวันแข่งเรือให้วัดที่อยู่ริมแม่น้ำ จัดเรือแข่งวัดละหนึ่งลำ พอถึงวันเพ็ญเดือนสิบสองให้เสนาอำมาตย์ และพระภิกษุสงฆ์พร้อมด้วยประชาชนแห่งพระเจ้าแผ่นดินและพระภิกษุสงฆ์ที่ทรงสมณศักดิ์ ๕ รูป ไปนมัสการพระธาตุหลวง พร้อมทั้งเครื่องสักการบูชา มีต้นเทียน ต้นดอกไม้ บั้งไฟ พอถึงตอนกลางคืนให้มีการจุดดอกไม้ไฟ ไฟพะเนียง บั้งไฟหางและให้มิมหรสพครบถ้วนสามวันสามคืนเพื่อให้ประชาชนจากต่างเมืองได้มีโอกาสพบปะและชื่นชมยินดี

๑๓) ถึงเดือนสิบสองให้ทำบุญกฐิน และนำผ้ากฐินไปถวายตามวัดต่าง ๆ

๑๔) ให้มีสมบัติอันประเสริฐหรือมีสมบัติคุณเมือง ๑๔ อย่าง คือ : (๑) หูเมือง มีราชทูต ผู้ฉลาด มีปัญญาดี (๒) ตาเมือง มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตสอนอรรถธรรม (๓) แก่นเมือง มีพระภิกษุสงฆ์ผู้รอบรู้แตกฉานในพระธรรมวินัย (๔) ประตูเมือง มีอาวุธยุทธภัณฑ์ไว้ป้องกันการรุกรานของอริราชศัตรู (๕) รากเมือง มีโหราจารย์ผู้ที่สามารถทำนายเหตุดีเหตุร้ายได้ (๖) เหน้เมือง มีเสนาอำมาตย์ผู้เที่ยงธรรม (๗) ชื่อเมือง มีทหารผู้กล้ากล้าอาจทำยุทธนาการเอาชนะข้าศึกได้ (๘) ฝาเมือง มีกวนบ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) ตาแสง (กำนัน) ราษฎรผู้ซื่อสัตย์ (๙) ขางเมือง (แปเมือง) มีท้าวพระยา (ข้าราชการ) ตั้งอยู่ในศีลธรรม (๑๐) เขตเมือง มีเสนาอำมาตย์ผู้ฉลาดรู้เขตบ้านดินเมืองว่าที่นั่นคิหรือเลว (๑๑) สติเมือง มีเศรษฐี พ่อค้าคบดี ผู้มั่งมีเงินทอง (๑๒) ใจเมือง มีหมอยาผู้วิเศษรู้พยาธิต่าง ๆ รักษาโรคภัยไข้เจ็บหายได้ (๑๓) ค่าเมือง มีภาคพื้นภูมิประเทศดี (๑๔) เมฆเมือง มีเทวดา อารักษ์ หลักเมือง

สรุปได้ว่า กองสิบสี่ สำหรับพระมหากษัตริย์นี้ เปรียบเสมือนรัฐธรรมนูญในหมวดที่ว่าด้วย พระมหากษัตริย์ พร้อมทั้งกำหนดอำนาจหน้าที่ ของพระมหากษัตริย์ไว้ให้ผู้ที่ดีดำรงตำแหน่งนี้ใช้เป็นแนวทางประพฤติ ปฏิบัติตน และหากผู้ใดไม่ประพฤติปฏิบัติตามข้อบัญญัตินี้จะถูกประชาชนพากันตำหนิ ตินิน

๔.๖.๒ กองสิบสี่สำหรับประชาชนทั่วไป

กองสิบสี่ สำหรับประชาชน ที่ทุกคนต้องปฏิบัติ ต่อครอบครัว คู่เวียง บ้านเรือน และ วิชา ศาสนามี ๑๔ ข้อดังนี้ :

๑) เมื่อได้ข้าวใหม่ หรือผลไม้ที่ให้ผลใหม่ ผู้เป็นเจ้าของอย่าเพิ่งกินก่อน ต้องไปบริจาคทานให้แก่ผู้มีศีลกินก่อน แล้วตนเองจึงกินภายหลัง และให้นำไปแจกให้แก่ญาติพี่น้องด้วย

เหตุที่กำหนด : เพราะชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงนับถือพุทธศาสนา และมีใจยึดมั่นต่อพระพุทธรูปอย่างแนบแน่น ฉะนั้นเมื่อได้ข้าวใหม่ หรือผลไม้สุก จึงต้องนำไปถวายพระภิกษุสงฆ์ สามเณร ผู้สืบศาสนา ก่อน ถือว่าจะได้บุญได้กุศลแรง ส่วนที่ต้องนำไปแจกจ่ายแก่ญาติพี่น้องนั้น ก็เพื่อแสดงความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน

ผลที่ได้รับ : ทำให้สังคมชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีแต่ความสงบสุข เพราะผู้คนยึดมั่นในคำสอนของพระพุทธเจ้า และชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีความรักและนับถือกัน ในหมู่บ้านใดที่พี่น้องอย่างมั่นคง หากมีคนจากถิ่นอื่นไปแสดงความรักเกียจหรือดูหมิ่นญาติพี่น้องคนใดคนหนึ่ง จะทำให้คนในตระกูลนั้น ๆ รวมกันต่อต้าน

๒) อย่าโกธตาชั่ง อย่าจ่ายเงินกู้ อย่าปลอมแปลงเงินตรา และอย่ากล่าวคำหยาบช้ากล้าแข็งต่อกัน

เหตุที่กำหนด : เพื่อป้องกันการคดโกงและการเอาเปรียบกัน ตลอดจนป้องกันการทะเลาะเบาะแว้งซึ่งกันและกัน

ผลที่ได้รับ : ทำให้สมาชิกในสังคมมีความซื่อสัตย์ต่อกัน และทำมาหากินด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข

๓) ให้พร้อมกันทำไร่หรือกำแพงล้อมวัดวาอารามและบ้านเรือนของตน แล้วปลูกหอเทวดาไว้ ๔ มุมของหมู่บ้าน หรือ ๔ มุมเรือนของตน

เหตุที่กำหนด : เพื่อให้เกิดความปลอดภัยแก่ภิกษุสามเณรที่อยู่ในวัด และก่อให้เกิดความสะอาดแก่การตักน้ำบริเวณวัด ให้สะอาดสวยงามเป็นระเบียบและร่มรื่น ส่วนที่ทำให้ไร่บ้านของตนนั้น ก็เพื่อให้เกิดความปลอดภัยแก่ชีวิตและทรัพย์สิน และทำให้ปลูกไม้ดอก ไม้ประดับ พืชผักสวนครัวไว้ในบริเวณบ้านและสิมมเรือนของตนเองเพื่อเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้ทุกคนในหมู่บ้านและทุกคนในครัวเรือน

ผลที่ได้รับ : ทำให้ทุกคนในหมู่บ้านมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และมีขวัญกำลังใจดี

๔) ให้ล้างเท้าก่อนขึ้นเรือนทุกครั้ง

เหตุที่กำหนด : เพื่อรักษาความสะอาดของบ้านเรือน และรักษาความสะอาดของเท้า เพราะสมัยก่อนชาวบ้านไม่มีรองเท้าใส่ เดินไปไหนมาไหนด้วยเท้าเปล่า อาจเหยียบย่ำสิ่งสกปรกและฝุ่นละอองมาด้วย

ผลที่ได้รับ : ทำให้บ้านเรือนสะอาดขึ้น และทำให้เท้าได้รับการดูแลเอาใจใส่นอกจากนี้ทำให้ทุกหลังคาเรือนต้องทำอ่างล้างเท้าไว้ที่ตึ้นบันไดบ้าน

๕) เมื่อถึงวันพระ ๓ ค่ำ ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ ไม่ว่าข้างขึ้นหรือข้างแรมให้ขอขมา ก้อนเส้า เรือนไฟ แม่บันได ประตูเรือน ที่ตนอาศัยอยู่

เหตุที่กำหนด : เพื่อให้ดูแลและเอาใจใส่ต่ออุปกรณ์สำคัญในการดำรงชีวิตประจำวัน กล่าวคือแม่สีไฟ และก้อนเส้า ใช้เป็นที่ตั้งหม้อข้าวหม้อแกงเพื่อนึ่งข้าวและประกอบอาหารให้ทุกคนในครอบครัวได้รับประทานทุกวัน นอกจากนั้นในฤดูหนาวยังได้ใช้เป็นที่พักไฟผิงให้ความอบอุ่นในคืนที่หนาวเหน็บอีกด้วย

ผลที่ได้รับ : ก้อนเส้า แม่สีไฟ แม่ขันไค และประตูเรือน เป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนในบ้านได้อาศัยใช้สอยเป็นประจำทุกวัน ต้องดูแลความปลอดภัยเป็นประจำ และเมื่อครบเจ็ดวันในวันพระ

ผู้เป็นแม่บ้านต้องจัดดอกไม้รูปเทียนไปขอขมาลาโทษ เป็นอุบายที่สั่งสอนให้ลูกหลานรู้จักบุญคุณของสิ่งต่าง ๆ ที่ได้ใช้สอย เปรียบประหนึ่งว่าสิ่งเหล่านั้นมีจิตวิญญาณ

๖) ให้ล้างเท้าก่อนเวลาจะเข้านอนทุกครั้ง

เหตุที่กำหนด : เพื่อรักษาสุขอนามัยของเท้าของบ้านเรือนและที่นอนให้สะอาด

ผลที่ได้รับ : ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นคนที่รู้จักรักษาสุขภาพของตนเองและของครอบครัวดีขึ้น

๗) เมื่อถึงวันพระ วันศีล ให้ภริyajัดดอกไม้ขอขมาสามี และพ่อแม่เผ่าแก่ลุงตาของตนและถึงวันอุโบสถ (ขึ้น หรือแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำของทุกเดือน) ให้จัดดอกไม้ รูปเทียนไปถวายพระภิกษุสงฆ์

เหตุที่กำหนด : เพื่อให้ความรักของครอบครัวผิวเมี่ยมมั่นคงอยู่ตลอดไป หากมีอะไรผิดพลาดขาดตกบกพร่องในรอบเจ็ดวันที่ผ่านมาก็ให้กันและกัน จะทำให้ครอบครัวมีแต่ความรักความอบอุ่น ทั้งนี้เพราะครอบครัวคือหัวใจของสังคมในชุมชน เพราะชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ฉะนั้นพอถึงวันพระต้องเข้าวัดฟังธรรม เพื่ออบรมบ่มเพาะจิตใจตนเองให้สะอาดและสงบ

ผลที่ได้รับ : ทำให้ครอบครัวดั้งเดิมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีความรักความอบอุ่นมาก ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงแม้จะทำมาหากินอยู่ถิ่นใดพอถึงวันสงกรานต์ซึ่งถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ หรือวันสำคัญของครอบครัวก็จะพากันกลับบ้าน เพื่อพบปะพ่อแม่ญาติพี่น้องของตน โดยไม่เกรงกลัวต่อกฎระเบียบหรือข้อห้ามของผู้ใดทั้งสิ้น ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงดั้งเดิมเป็นคนซื่อ และยึดมั่นในพุทธศาสนาอย่างมั่นคง มาตราบนานเท่าทุกวันนี้

๘) เมื่อถึงวันศีลดับ (คือวันแรม ๑๔ ค่ำสำหรับ เดือนคี่ หรือ ๑๕ ค่ำสำหรับเดือนคู่) ศีลเพ็ง(คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำของทุกเดือน) ให้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาเจริญพระพุทธรูปที่บ้านเรือนของตน แล้วทำบุญตักบาตร เลี้ยงพระ

เหตุที่กำหนด : เนื่องจากชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีศรัทธาอย่างแรงกล้าในพุทธศาสนา จึงพากันทำบุญเลี้ยงพระที่บ้านเรือนของตนเองถึงเดือนละสองครั้ง โดยเชื่อว่าจะทำให้ครอบครัวเกิดสิริมงคลและอยู่เย็นเป็นสุข

ผลที่ได้รับ : ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีศรัทธาและยึดมั่นในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง

๙) เมื่อภิกษุมาบิณฑบาต อย่าปล่อยให้ท่านยืนคอย เวลาใส่บาตรอย่าให้มีอุกบาตร และอย่าถูกตัวภิกษุสามเณร ขณะใส่บาตรนั้นอย่าสวมรองเท้า กางร่ม เอาผ้าคลุมศีรษะ อุ้มหลาน และถืออาวุธต่าง ๆ

เหตุที่กำหนด : เพื่อก่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย กล่าวคือ พระภิกษุสงฆ์ สามเณรเองก็เดินเรียงแถวมาอย่างเป็นระเบียบ ญาติโยมที่ใส่บาตรก้นนั่ง หรือยืนเรียงแถวคอยใส่ บาตรอย่างมีระเบียบไม่ซุกมุนวุ่นวาย ใครได้พบเห็นก็เกิดศรัทธาปสาทะ

๑๐) เมื่อภิกษุเข้าอยู่ปริวาสกรรม ให้จัดดอกไม้ ธูป เทียน และเครื่องอัฐบริขารไปถวาย ท่าน

เหตุที่กำหนด : เพื่อเป็นการให้กำลังใจแก่ภิกษุผู้สำนึกผิด และมีจิตใจที่จะกลับตัวใหม่ เพื่อปฏิบัติตามพระวินัยให้ตนเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์

ผลที่ได้รับ : ทำให้ภิกษุในชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงประพฤติปฏิบัติอยู่ในวินัยอย่างเคร่งครัด แม้จะมีภิกษุนอกريتอยู่บ้างก็เป็นจำนวนน้อย

๑๑) เมื่อภิกษุเดินผ่านมา ให้นั่งลงยกมือไหว้ก่อนแล้วจึงค่อยเจรจา

เหตุที่กำหนด : เพื่อเป็นข้อปฏิบัติตนของประชาชนทั่ว ๆ ไปพึงจะกระทำต่อพระ สงฆ์

ผลที่ได้รับ : ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงให้ความเคารพภิกษุสงฆ์มาตราบเท่าทุกวันนี้

๑๒) อย่าเหยียบเงาภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์

เหตุที่กำหนด : เพื่อเป็นข้อปฏิบัติตนของประชาชน ขณะที่เดินผ่านหรือยืนใกล้ภิกษุ

ผลที่ได้รับ : ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีกิริยานอบน้อมต่อภิกษุสงฆ์

๑๓) ยำนำอาหารที่ตนหรือคนอื่นกินแล้วไปทานให้แก่สังฆเจ้าและเอาไว้ให้สามิถิน

เหตุที่กำหนด : เพื่อเป็นข้อปฏิบัติตนของภริยาในการแบ่งปันข้าวปลาอาหารแก่ผู้ที่ตน เคารพนับถือ

ผลที่ได้รับ : ทำให้บรรดาแม่บ้านทั้งหลายยังให้ความเคารพต่อภิกษุสงฆ์และสามิถินของตน

๑๔) อย่าเสพกามคุณในวันศีลหรือวันพระ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วัน มหาสงกรานต์ และวันเกิดตน

เหตุที่กำหนด : เพื่อให้วันสำคัญดังกล่าวเป็นวันทำบุญ รักษาศีล จิตใจจะได้สงบไม่ หมกมุ่นอยู่แต่เรื่องเพศสัมพันธ์ จะได้มีจิตใจสะอาดและสงบแล้วจะเกิดความเบิกบานแจ่มใส

ผลที่ได้รับ : ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมุ่งมั่นในการทำบุญ รักษาศีล ในวันสำคัญ ดังกล่าว แทนที่จะจัดงานเพื่อมุงหวังบำเรอกามแห่งตน

สรุปได้ว่า กองสิบสี่สำหรับประชาชนนี้เปรียบเสมือนรัฐธรรมนูญ ในหมวดสิทธิหน้าที่ ของประชาชนพลเมืองที่กำหนดให้ประชาชนทุกคนประพฤติปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูก สังคมลงโทษด้วยการไม่คบหาและตีดนินทาว่าร้าย การที่ประชาชนทุกคนประพฤติปฏิบัติตาม กองสิบสี่นี้ จึงทำให้สังคมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นสังคมสงบสุข ทุกคนอยู่ร่วมกันด้วยความ เอื้ออาทรต่อกัน

๔.๖.๓ กองสิบสี่สำหรับพระภิกษุสงฆ์

กองสิบสี่สำหรับพระภิกษุสงฆ์มีดังนี้ :

- ๑) ให้พระภิกษุสงฆ์ศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และรักษาศีล ๒๒๗ ข้อ
- ๒) ให้รักษาความสะอาดกุฏิ วิหาร โดยปัดกวาด เช็ดถูทุกวัน
- ๓) ให้ปฏิบัติกิจนิมนต์ของชาวบ้านเกี่ยวกับการทำบุญ
- ๔) ถึงเดือนแปด ตั้งแต่แรมหนึ่งค่ำเป็นต้นไปต้องจำพรรษา ณ วัดใดวัดหนึ่ง ไปจนถึงวันแรมหนึ่งค่ำเดือนสิบเอ็ด
- ๕) เมื่อออกพรรษาแล้ว พอถึงฤดูหนาว (เดือนอ้าย) ภิกษุผู้มีศีลหย่อนยานในหมวดสังฆาภิเสก ต้องอยู่ปริวาสกรรม
- ๖) ต้องออกเที่ยวบิณฑบาตทุกเช้าอย่าได้ขาด
- ๗) ต้องสวดมนต์และภาวนาทุกคืนอย่าได้ละเว้น
- ๘) ถึงวันพระขึ้นสิบห้าค่ำ หรือเดือนที่แรมสิบสี่ค่ำ และเดือนคู่แรมสิบห้าค่ำ ต้องเข้าประชุมทำอุโบสถสังฆกรรม
- ๙) ถึงปีใหม่ วันสงกรานต์ เดือนห้า นำทายกทายิกา เอน้ำไปสรงพระพุทธรูป และมหาธาตุเจดีย์
- ๑๐) ถึงศักราชใหม่ พระเจ้าแผ่นดินไหว้พระ ให้สรงน้ำในพระราชวัง และบายศรีพระภิกษุสงฆ์
- ๑๑) เมื่อชาวบ้านเกิดศรัทธา มานิมนต์ไปกระทำการใด ที่ไม่ผิดพระวินัยก็ได้รับนิมนต์
- ๑๒) เป็นสมณะให้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างวัดวาอาราม และมหาธาตุเจดีย์
- ๑๓) ให้รับสิ่งของที่ทายก ทายิกา นำมาถวายทาน เช่น สังฆทาน หรือสลากภัต
- ๑๔) เมื่อพระเจ้าแผ่นดินหรือเสนาข้าราชการมีศรัทธา นิมนต์ไปประชุมกันในพระอุโบสถ แห่งใด ๆ ในวันเพ็ญเดือนสิบเอ็ด ต้องไป อย่าขาด

กล่าวโดยสรุป สิต กอง เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิต หรือแนวทางการเป็นอยู่ ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มาตั้งแต่โบราณกาล トラบเท่าทุกวันนี้ เพราะสิต กอง จะเป็นเครื่องกำหนดการดำเนินชีวิตประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี ตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากนี้ สิต กอง ยังเป็นเสมือน กฎระเบียบ ข้อบังคับ ในสังคม ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง เปรียบเสมือนธรรมเนียม ที่ใช้เป็นหลักปกครองบ้านเมืองของอาณาจักรล้านช้างในสมัยโบราณเรื่อยมาถึงปัจจุบัน สิต กอง มีความเกี่ยวเนื่อง สัมพันธ์ เชื่อมโยง กับพระพุทธศาสนา อย่างแนบแน่น จนดูคล้ายจะเป็นหนึ่งเดียว ดังจะ

เห็นได้ว่า ฮิต คอง ที่กล่าวถึงข้างต้น ล้วนเป็นข้อประพจน์ ปฏิบัติ เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับ พระภิกษุสงฆ์ และพระพุทธศาสนา เกือบทั้งสิ้น

ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อธิษฐาน ปาฏิหาริย์ ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ-บาป นรก-สวรรค์ ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี ฮิตสิบสอง ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี คลอง ครรลอง หรือคองสิบสี่ จึงมีความเกี่ยวเนื่อง กับ พระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม ความละเอียดดังพรรณมาแล้ว ข้างต้น

บทที่ ๕

อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือคัมภีร์พระไตรปิฎก ข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) เช่นคัมภีร์อรรถกถา ปกรณ์วิเสส วิทยานิพนธ์ งานวิจัย เอกสาร หนังสือ ตำรา วารสาร สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ฯ และได้นำเสนอตามกรอบแนวคิดในการวิจัยมาตามลำดับ บทที่ ๒ ได้กล่าวถึงข้อมูลพื้นฐานทางกายภาพของแม่น้ำโขง ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์ ภาษา การเข้ามาของพระพุทธศาสนา องค์การระหว่างประเทศ และสถานภาพชุมชนในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง บทที่ ๓ ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาความสำคัญขององค์พระธาตุพนม ตำนานอูรังธาตุ หรืออูรังคันทาน ประวัติการก่อสร้าง การบูรณะปฏิสังขรณ์ องค์พระธาตุพนม บทที่ ๔ ได้กล่าวถึง ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม แล้ว

ในบทนี้จะกล่าวถึง อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์สำคัญของงานวิจัยนี้ เพื่อเป็นการยืนยันความเห็นที่ตรงกัน หรือขัดแย้ง กับข้อมูลจากงานเขียนที่นำมาใช้ในการศึกษา ผู้วิจัยได้ทำการหาข้อมูลภาคสนาม (Primary Data) เพิ่มเติม โดยทำการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) กับคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ (Knowledgeable People) ผู้นำชุมชน พระภิกษุสงฆ์ ข้าราชการ และประชาชนในพื้นที่อำเภอธาตุพนม และอำเภอเมือง จังหวัดนครพนม ดังนี้ :

๑. นางศรีพิมล สันตภิรมย์ (สุตรสุคนธ์) ประธานกรรมการฝ่ายฆราวาส วัดกลาง จังหวัดนครพนม เป็นผู้นำชุมชน เป็นโยมอุปัฏฐาก วัดพระธาตุพนมรรมหาวิหาร ทายาทสายตรงตระกูลศรีโคตบูรซึ่งปกครองเมืองนครพนมมาตลอด ก่อนจะเปลี่ยนการปกครองจากระบบสืบสันตติวงศ์ เป็นระบบเทศบาลในรัชการที่ ๕

๒. นายประหส์ มั่นตะ เป็นคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ตำแหน่ง ครู วิทยฐานะ ครูชำนาญการพิเศษ สาขาคณิตศาสตร์ รางวัลเชิดชูเกียรติ ครูภูมิปัญญาไทยด้านปรัชญาศาสนาและประเพณี โรงเรียนธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

๓. นายประภาสิต จันทศ เป็นคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ตำแหน่ง ครู วิทยฐานะ ครูชำนาญการพิเศษ สาขาเคมี โรงเรียนธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

๔. นายอารมณ ชุมเชิงกาญจน์ เป็นคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ตำแหน่ง ครู วิทยฐานะ ครูชำนาญการพิเศษ สาขาสังคมศึกษา โรงเรียนธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

๕. พระครูปลัดจรัส ชวนปญโญ เป็นพระภิกษุสงฆ์ เป็น ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

๖. นายสุรชัย ขะพินิจ เป็นข้าราชการ ตำแหน่ง นายช่างโยธาชำนาญงาน แขวงทางนครพนม อำเภอเมืองจังหวัดนครพนม

๗. นางสาวภารดี ทามนตรี เป็นประชาชน อาชีพอิสระ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

การสัมภาษณ์เชิงลึกดังกล่าว กระทำภายหลังจากเสร็จสิ้นการศึกษาจากเอกสารในเบื้องต้น โดยผู้วิจัยได้ดำเนินงานภาคสนาม ผ่านผู้ประสานงานในท้องถิ่นเพื่ออำนวยความสะดวกและติดตามการสัมภาษณ์ แล้วนำข้อมูลทั้งหมดมาประมวล วิเคราะห์ และสรุปรวมในบทนี้ ซึ่งอิทธิพลของพระธาตุพนมที่พิจารณาได้แก่ :

- ๑) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์
- ๒) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องผี
- ๓) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และ บั้งไฟพญานาค
- ๔) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์
- ๕) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระธาตุพนม ได้แก่ ข้าโอกาส ลูกพระธาตุ และ การฟ้อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี

๕.๑ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์

ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ในอำนาจเหนือธรรมชาติ ว่าสามารถคลบแคลสิ่งที่ดี หรือสิ่งที่ย่ำ ให้เกิดกับชีวิตตน คนในครอบครัว ตลอดจนชุมชนได้นั้น เป็นความเชื่อ ที่มีมาตั้งแต่ยุคบุรพกาล พระพุทธศาสนาได้ปรากฏขึ้นมาและดำรงอยู่ท่ามกลางความเชื่อเหล่านี้ เป็นเวลากว่าสี่สิบห้าศตวรรษแล้ว ดังได้กล่าวมาแต่ต้นว่า ปาฏิหาริย์มี ๓ อย่างคือ : (๑) อิทธิปาฏิหาริย์ (๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ และ (๓) อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธปาฏิหาริย์ แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงยกย่อง ไม่ต้องการให้คนลุ่มหลง มัวเมาในฤทธิ์ หรือหวังผลจากฤทธิ์ หรือ จากการคลบแคล ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเทพเจ้าโดยตนเองไม่ต้องทำความเพียร นั่งนอนรอคอยโชค หวังลาภเลื่อนลอย ซึ่งผิดหลักเหตุปัจจัย ความเป็นเหตุเป็นผลแห่งการกระทำ เมื่อทำเหตุดี ก็เกิดผลดี เมื่อทำเหตุชั่ว ก็เกิดผลชั่ว ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะต้องมาสนับสนุนการ

กระทำดี พระพุทธเจ้าสนับสนุนส่งเสริมอนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือคำสอนที่เป็นจริง ทำให้เห็นความจริง เมื่อนำไปปฏิบัติ ก็พบความจริงแห่งความพ้นทุกข์ เป็นที่น่าอัศจรรย์^๑

อย่างไรก็ตามในขณะที่ผู้คนในชุมชนยังมีพลังจิตพลังปัญญาไม่เข้มแข็งพอ ถ้าความเชื่อถือ และเกรงกลัวต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์บางอย่าง ทำให้มีที่เกาะเกี่ยวยึดเหนี่ยว เกิดความอุ่นใจ มั่นใจ ขอมละเว้นการประพฤติตามอำเภอใจ ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่เพื่อนมนุษย์ และอยู่เป็นปกติสุข ก็ยังดีกว่าปล่อยให้ล่องลอยแว้งกว้างอย่างไม่มีอะไรเหนี่ยวรั้ง ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต้องเป็นไปเพื่อโน้มน้าวจิตมาสู่การฝึกฝนพัฒนาตน ส่งเสริมให้กระทำโดยมีกำลังใจและยังทำการที่ดี เพื่อผลสำเร็จที่ถูกต้อง ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจเหตุผลตามเหตุปัจจัย สู้ความมีกิเลสตัณหา สู้ความหมดโลกะ โทสะ โมหะ สู้ความบริสุทธิ์ มีปัญญากรุณาเป็นหลัก อิทธิพลขององค์พระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ย่อมเป็นไปในหลักการเดียวกันนี้

กิตติศัพท์ ความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระธาตุพนม เป็นที่เล่าขาน ร่ำลือ มาช้านาน ทั้งนี้เกิดจากเหตุปัจจัย หลายประการ วิเคราะห์ และประมวลได้ ดังนี้ :

๕.๑.๑ ความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะเป็นพระบรมธาตุเจดีย์

ได้กล่าวถึงความหมาย ความเป็นมาและความสำคัญของพระพุทธสถูปเจดีย์มาแล้ว จะเห็นว่า สถูปเจดีย์นั้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประเภทหนึ่งในหลายประเภท และประเพณีการสร้างสถูปเจดีย์นั้น นิยมสร้างกันมาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ในพระสูตรต้นปิฎก ที่มคทาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร มีพุทธคำรัสเรื่องนี้ ความสำคัญว่า : “...พวกเขาพึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคต เหมือนอย่างที่เขาปฏิบัติ ต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ชนเหล่าใด จักกระเบียดดอกไม้ ของหอม หรือจตุรณ จักอภิวาท หรือ จักทำจิตให้เลื่อมใส ในสถูปนั้น การกระทำนั้น จักเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน...”^๒

ภายหลังจากการถวายพระเพลิง พระพุทธสรีระเสร็จสิ้นแล้ว มีการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ และสร้างพระสถูป ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุรวม ๘ แห่ง พระสถูปที่บรรจุพระธาตุเป็นแห่งที่ ๕ และ พระสถูปที่บรรจุพระอังคาร เป็นแห่งที่ ๑๐ “...พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคนี้ ชื่อว่า อันสาธุชน สักการะกันดีแล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์ใด อันจอมเทพ จอมนาถ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สิ่งศักดิ์สิทธิ์เทวฤทธิ์ปาฏิหาริย์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒-๑๘.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๔ - ๒๐๕/๑๕๒.

และ จอมคน บุษาแล้ว อันจอมมนุษย์ ผู้ประเสริฐสุด บุษาแล้วเหมือนกัน ท่านทั้งหลายจงประนมมือ
ไหว้พระบรมสารีริกธาตุองค์นั้น ๆ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นบุคคลหาได้ยาก...”^๓

ในคัมภีร์อรรถกถา พระสูตรต้นปิฎก กล่าวถึง พระบรมสารีริกธาตุ^๔ ไว้ว่า :

พระธาตุทั้งหลาย ก็เสมือนดอกมะลิตูม เสมือนแก้วมุกดาที่เจียรนัยแล้ว และเสมือนจันท
ทองคำยังเหลืออยู่ จริงอยู่ สรีระของพระพุทธเจ้า ผู้มีพระชนมายุยืนทั้งหลาย ย่อมติดกันเป็น
พืด เช่นกับแท่งทองคำ ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอธิษฐานพระธาตุให้กระจายว่า เราอยู่ได้
ไม่นานก็จะปรินิพพาน ศาสนาของเราจะไม่แพร่หลายไปในที่ทั้งปวง เพราะฉะนั้น เมื่อเราแม้
ปรินิพพานแล้ว มหาชน ถือเอาพระธาตุ แม้ขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ทำเจียรนัยในที่อยู่ของตน
ๆ ประณีต งามมีสววรรค์ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ถ้ามหาชนพระธาตุอย่างไหนของพระองค์กระจัด
กระจาย อย่างไหนไม่กระจัดกระจาย ตอบว่า พระธาตุ ๘ เหล่านี้คือ พระเขี้ยวแก้ว ๔ พระ
รากขวัญ ๒ พระอุณหิส ๑ ไม่กระจัดกระจาย นอกนั้นกระจัดกระจาย บรรดาพระธาตุ
เหล่านั้น พระธาตุเล็ก ๆ ทั้งหมดได้มีขนาด เท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด พระธาตุใหญ่ ขนาดเท่า
เมล็ดข้าวสารหักกลาง พระธาตุขนาดใหญ่ มีขนาด เท่าเมล็ดถั่วเขียวหักกลาง

ใน ปีติวิมาน ว่าด้วยวิมานสี่เหลี่ยม^๕ กล่าวถึง ผลบุญที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายดอกบวบ
ชม ความมีว่า :

ท้าวสักกเทวราช ตรัสถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า “เทพธิดา ผู้มีผ้านุ่งห่ม และชงลั่นแต่สี่
เหลี่ยม ประดับประดาด้วยเครื่องประดับสี่เหลี่ยม มีกายลูบไล้ด้วยจันทน์เหลี่ยม ทัดทรงดอก
อุบลเหลี่ยม มีปราสาทสี่เหลี่ยม มีที่นั่งนอนที่นั่งสี่เหลี่ยม มีภาชนะสี่เหลี่ยม มีฉัตรสี่เหลี่ยม มี
รถสี่เหลี่ยม มีม้าสี่เหลี่ยม มีพัดสี่เหลี่ยม เทพธิดาผู้เจริญ ชาติก่อน เธอได้ทำกรรมอะไรไว้ใน
มนุษยโลก เธอจึงตอบตามที่ฉันถามเถิดว่า นี่เป็นผลของกรรมอันใดเล่า” เทพธิดานั้นทูลตอบ
ว่า “พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้น้อมนำดอกบวบชมจำนวน ๔ ดอก ซึ่งมีรสขม ไม่มีใคร
ปรารถนา ไปบูชาพระสถูป หม่อมฉันมีจิตเลื่อมใส มุ่งถึงพระบรมสารีริกธาตุของพระศาสดา
มีใจจดจ่อ พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ไม่ทันพิจารณาอุทกาทที่แม่โค
นั้นมา ทันใดนั้น แม่โคได้ขวิดหม่อมฉัน ยังไม่ทันไปถึงพระสถูปสมความตั้งใจ ถ้าหม่อมฉัน
พึงสั่งสมบุญนั้นไว้ได้ยิ่งขึ้น ทิพยสมบัติ ก็จะพึงมียิ่งกว่านี้แน่ ข้าแต่ท้าวมหานทีเทพคุณุช
จอมเทพ เพราะกุศลกรรมนั้น หม่อมฉันจึงละกายมนุษย์ มาอยู่ร่วมกับพระองค์” ท้าวมหานที

^๓ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕ - ๒๔๐ / ๑๓๕ - ๑๔๐.

^๔ ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๔๕๕ - ๔๕๖.

^๕ ชุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๓๕๕ - ๔๐๓/๕๑ - ๕๒

เทพกฤษณ จอมเทพชั้นดาวดึงส์ ทรงสดับเนื้อความนี้แล้ว เมื่อจะให้เทวดาชั้นดาวดึงส์ เลื่อมใส จึงได้ตรัสกับมาตลีเทพสารเถาว่า “มาตลี ท่านจงดูผลกรรมอันวิจิตรน่าอัศจรรย์นี้ ของควรทำบุญที่เทพธิดาทำแล้ว ถึงจะน้อย ผลบุญกลับมีมากเมื่อมีจิตเลื่อมใสพระตถาคต สัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ทักขิณาหาชื่อว่ามีผลน้อยไม่ มาเถิด มาตลี แม้ชาวเราทั้งหลายก็ควรรับแรงบูชาพระบรมสารีริกธาตุ ของพระตถาคตให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะการสั่งสมบุญนำความสุขมาให้ เมื่อพระตถาคตยังทรงพระชนม์ อยู่ก็ตาม เสด็จปรินิพพานแล้วก็ตาม เมื่อจิตสม่าเสมอ ผลก็ย่อมมีสม่าเสมอ เพราะเหตุที่ตั้งจิตไว้ชอบ สัตว์ทั้งหลายย่อมไปสู่สุคติ พระตถาคตทั้งหลายทรงอุบัติมาเพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่ มากหนอ ทายก ทายิกาทั้งหลาย ถวายสักการบูชาแล้วได้ไปสวรรค์

จะเห็นได้ว่า พระสฤงเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้น เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพียงทำจิต ให้เลื่อมใส สักการะ อภิวัต ด้วย ระเบียบดอกไม้ ของหอม จูณ หรือแม้ ด้วยดอกบวบขม ที่น้อย ค่า แต่อาณิสสส์ ผลบุญกลับมีมาก น่าอัศจรรย์ มีสุคติ สวรรค์ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า พระธาตุพนม เป็นหนึ่งในบรรดาพระสฤงเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ที่มีอยู่จำนวนมากในโลกพิภพ จึงมีความศักดิ์สิทธิ์ด้วยโดยปริยาย เพราะเหตุนี้

๕.๑.๒ ความศักดิ์สิทธิ์จากความเชื่อในตำนานอูรังคราตุหรืออูรังคินิทาน

วรรณกรรมตำนานอูรังคราตุหรืออูรังคินิทานตำนานพระธาตุพนม เป็นวรรณกรรมที่ไม่มีแหล่งข้อมูลทางวิชาการอ้างอิง ว่าอยู่ในพระไตรปิฎก หรืออรรถกถาฎีกา ๑ แต่เป็นวรรณกรรมที่มีพุทธธรรม เป็นภูมิหลังอย่างมั่นคง มีบทบาทสำคัญ มีคุณูปการและมีอิทธิพล ต่อสังคมในหลาย ๆ ด้าน เช่นอิทธิพล ต่อจารีตประเพณี วิถีประชา ต่อศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม ต่อแนวคิดเรื่องกรรม กฎแห่งกรรม บาป - บุญ เป็นวรรณกรรม ที่ครอบคลุมสาระ ทั้งตำนานการสร้างบ้านแปงเมือง และการนับถือพระพุทธศาสนา สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในยุคช่วงหลังจากที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เสด็จกลับจากเชียงใหม่ เพื่อครองอาณาจักรล้านช้าง^๖ ถ้าตำนานอูรังคราตุเป็นตำนานที่พระราชา ของพระเจ้าโพธิสารราช ทูลถวายแล้ว ตำนานนี้ จะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ แต่ถ้า

^๖ อุดร จันทวัน, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอูรังคราตุนิทาน : ภาษาทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗

ตำนานนี้ เขียนขึ้นสมัยพระครูยอดแก้วโพนสะเม็กแล้ว จะมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ สรุปได้ว่า ตำนานอุรังคธาตุ เขียนขึ้นภายหลังการสร้างพระธาตุพนม อย่างน้อยประมาณ ๖๐๐ -๘๐๐ ปี ^๓

พระธาตุพนม ไม่เพียงแต่เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ ที่มีความศักดิ์สิทธิ์โดยทั่วไปเท่านั้น แต่ ตำนานอุรังคธาตุได้เพิ่มองศาความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ ให้มากยิ่งขึ้น โดยระบุจำเพาะว่า เป็นพระอุรังคธาตุ หรือกระดูก ส่วนที่เป็นพระอุระ หรือหน้าอก ของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอัครลักษณะขององค์พระธาตุพนมโดยเฉพาะ ที่มีความพิเศษพิสดาร กว่าพระบรมธาตุเจดีย์อื่น

พระอุรังคธาตุ ที่รจนาไว้ในตำนานอุรังคธาตุ หรืออุรังคนิทานตำนานพระธาตุพนมนั้น ได้แสดงปาฏิหาริย์มาโดยลำดับ เริ่มตั้งแต่ : “...เมื่อพระบรมศาสดานิพพานแล้ว มัลลกะบุตรียิ่งหลาย ถวายพระเพลิงไม่สำเร็จ จนพระมหากัสสปเถระเจ้า มาถึงและนำพระสงฆ์ กระทำเวียนวัฏฏทักษิณ ๓ รอบแล้ว อธิษฐานว่า พระธาตุองค์ใด ที่จะให้ข้าพระบาทนำไปประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าพร้าว พระธาตุองค์นั้น เสด็จออกมาอยู่บนฝ่ามือบัดนี้ ดังนี้แล้วพระอุรังคธาตุ ก็เสด็จออกมา อยู่บนฝ่ามือขวาของท่าน ขณะนั้นไฟธาตุก็ลุกโชติช่วงเผาพระบรมสรีระเองเป็นอัศจรรย์...” ^๔

ในขณะที่เทพเจ้าในห้วงจักรวาล ลงมาชมพระบรมธาตุที่ภูเก้าพร้าว ความมีว่า : “...ครั้งนั้น พระอุรังคธาตุ เสด็จออกกระทำปาฏิหาริย์ แต่ละด้านเสด็จออกมาถึง ๖ องค์ วกเวียนเสด็จขึ้นมาร่วมอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ตั้งอยู่บนอากาศ เสมยยอดอุโมงค์ระยะ ๑๐๐ วา แล้วเสด็จออกจากยอดอุโมงค์ ๒ องค์ เสด็จขึ้นไปเบื่องบน แล้วเสด็จลง มารวมกันเป็นองค์เดียว โด่ท่าลูกมะพร้าว แล้วประทักษิณไปทางขวา ๓ รอบ ประดิษฐานอยู่ที่ประตูทิศตะวันออก เฉพาะพระพักตร์พระอินทร์เทวบุตร เทวดาทั้งหลาย มีความชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงให้เสวยสาธุการขึ้นอึงมี ตลอดไปทั่ว บริเวร นร คนธรรพ์ทั้งหลาย ประโคมด้วยเครื่องดุริยดนตรี...” ^๕

เมื่อพญาสุมิตตธรรมวงศา เสด็จถึงที่ประทับพร้อมด้วยไพร่พล แล้วเข้าทำการสักการบูชาพระบรมธาตุ ที่ภูเก้าพร้าว มีมหรสพฉลองที่ลานอุโมงค์ ความว่า : “...เวลาที่ขงคีน พระบรมธาตุ ก็แสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏ ประตูดุโมงค์ ที่ปิดสนิทอยู่ก็เปิดออกทั้ง ๔ ด้าน แล้วเสด็จขึ้นสู่อากาศ กลับลงมาสู่ที่เก่า วนเวียนเข้าไปภายในอุโมงค์เป็นที่สุด พญาและเทวี พร้อมด้วยบริวาร

^๓ สกวณ รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๗-๑๔๘.

^๔ พระเทพรัตนโมลี, ประวัติย่อพระธาตุพนม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (นครพนม : วัดพระธาตุพนม, ๒๕๓๗), หน้า ๘.

^๕ พระธรรมราชาวัตร, อุรังคนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพิบลีซิ่งจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๖๔.

เห็นเป็นอัศจรรย์ยิ่งนัก ก็เกิดปีติยินดีเป็นอันมาก เทพเจ้าผู้รักษาทั่วบริเวณภูำพร้าก็พร้อมกัน
สาธุการ ประโคมสังข์ ก็ก้องทั่วภูำพร้า เช่นเดียวกับคราวเทพเจ้าในจักรวาลมาไหว่นั้นแล...”^{๑๐}

พระธาตุพนมองค์เดิม ได้ทรุดทลายลงเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘ เวลา
๑๘ นาฬิกา ๓๘ นาที ต่อมาระหว่างวันที่ ๑๓ – ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ (หลังจากพระธาตุพนมหัก
พังแล้ว ๖๒ วัน) ได้พบพระอัฐิธาตุของพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งบรรจุอยู่ในผอบแก้ว หรือหลอดแก้ว
ภายในผอบ มีน้ำมันจันทน์หล่อเลี้ยงอยู่ และมีพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระอัฐิธาตุ
บรรจุอยู่จำนวน ๘ องค์ มีขนาดเท่าเมล็ดข้าวสารหัก และมีสีต่าง ๆ กัน ดังนี้ :

๑) สีดอกพิกุลแห้ง ๒ องค์

๒) สีขาว คล้ายดอกพิกุลสด ๓ องค์

๓) สีขาว คล้ายงาช้าง ๓ องค์ รวมเป็น ๘ องค์

จนกระทั่งถึงวันที่ ๒๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒ พระบาทสมเด็จพระปรมินทร
มหาภูมิพลอดุลยเดช ได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
พระบรมราชินีนาถ มาทรงประกอบพระราชพิธี อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ขึ้นบรรจุภายในองค์
พระธาตุพนม ที่ได้บูรณะปฏิสังขรณ์ ขึ้นมาใหม่

การพบพระอัฐิธาตุของพระพุทธรูปเจ้าในครั้งนี้ ถือเป็นเรื่องสำคัญ นำอัศจรรย์ และเป็น
อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์อย่างหนึ่งเหมือนกัน เพราะนอกจากจะเป็นการคลี่คลายความสงสัยของ
ประชาชนให้หมดไปแล้ว ยังเป็นการเจริญศรัทธาให้มากขึ้นอีกทอดหนึ่งด้วย

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวในงานนิทรรศการพระธาตุพนม ที่หอสมุดแห่งชาติ
เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ ใจความว่า : “...พระธาตุพนม แสดงอิทธิฤทธิ์อย่างน่า
อัศจรรย์ยิ่ง คือท่านเปิดเผยให้เห็นพระบรมสารีริกธาตุ ที่ปกปิดอยู่ภายในนับพันปี...”^{๑๑}

ปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้น ประจวบกับจารึกในตำนานอัฐิธาตุดังกล่าว ได้เพิ่มน้ำหนัก
ความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ขององค์พระธาตุพนม ให้โดดเด่นเป็นทวีคูณ

ประกาศิต จันทศ และ อารมณฺ์ ชุมเชิงกาญจน์^{๑๒} ครูวิทยฐานะ ครูชำนาญการพิเศษ
โรงเรียนธาตุพนม มีความเห็นเกี่ยวกับตำนานอัฐิธาตุดังนี้ :

^{๑๐} พระเทพรัตนโมลี, ประวัติย่อพระธาตุพนม, หน้า ๒๒.

^{๑๑} พระธรรมราชานุวัตร, อัฐิคนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร), หน้า ๑๕๖ – ๑๕๗.

^{๑๒} สัมภาษณ์ ประกาศิต จันทศ และ อารมณฺ์ ชุมเชิงกาญจน์, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

ลักษณะเอกสารเป็นวรรณกรรมที่อ้างอิงอภินิหาร อิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า ที่เสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ พร้อมพุทธพยากรณ์ ถึงการเกิดขึ้น การสถาปนาพระพุทธศาสนาของบ้านเมืองต่าง ๆ พร้อมกับบุคคล ที่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย คล้ายกับตำนานพระเจ้าเลียบโลกของล้านนา ซึ่งตำนานอรัญธรรมา ก็ได้อธิบายการกำหนดสถานที่ตั้ง การสถาปนาพระอรัญธรรมาในองค์พระธาตุพนม รวมถึงผู้มีส่วนร่วมสร้างบูรณะปฏิสังขรณ์ ตำนานอรัญธรรมาหรืออรัญคนิทานหรือตำนานพระธาตุพนม มีหลายสำนวน ทั้งสำนวนฉบับลาว ฉบับพระเทพรัตนโมลี (เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร) และสำนวนกรมศิลปากร เป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้น เพื่อยกย่องพระเกียรติยศพระอริยญาณจักรล้านช้าง ซึ่งเป็นพุทธศาสนูปถัมภก และอุปถัมภ์ พระธาตุพนมมาอย่างต่อเนื่อง แต่ไม่ปรากฏชัดว่า ผู้แต่งคือใคร

ความเชื่อ เกี่ยวกับตำนานอรัญธรรมา เชื่ออย่างพิถีพิถัน จำแนกแยกแยะประเด็น ภายใต้อาณัติที่ถูกสอบทาน จากหลายแหล่ง เช่น หลักฐานทางโบราณคดี หลักฐานทางสถาปัตยกรรม เป็นต้น การสร้างองค์พระธาตุพนม ที่ระบุในตำนานว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. ๘ เมื่อสอบทานกับหลักฐานทางโบราณคดี ศิลปกรรม ปรากฏว่า ความรู้ในด้านนี้ระบุว่า องค์พระธาตุพนมสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ ในยุคอาณาจักรจัมปา หรือจามปา ส่วนในเรื่องกลุ่มบุคคลที่มาสร้างพระธาตุพนม ไม่มีประเด็นที่ขัดแย้ง ทั้งลำดับกษัตริย์ลาว ราชวงศ์ล้านช้าง หรือประวัติ เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก พระมหาเถระที่มาบูรณะองค์พระธาตุพนม และเป็นการประดิษฐานพระอรัญธรรมาจริง โดยมีหลักฐาน จากการขุดค้นพบโบราณวัตถุภายในองค์พระธาตุพนมที่พังทลายลงมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๘

ภารดี ทามนตรี อาชีพอิสระ มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า :

“ตำนานพระอรัญธรรมานั้น ตัวข้าพเจ้าเชื่อว่ามีจริง เพราะเมื่อ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ เมื่อองค์พระธาตุพนมได้ล้มลงนั้น ได้มีประชาชน และข้าราชการหลายท่านได้พบเห็นของจริงมาแล้ว และ ทางกรมศาสนา ก็ได้รับรองว่าเป็นของจริง และก็มีแห่งเดียวในโลก ที่เป็นกระดูกส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า ซึ่งประชาชนในแถบนี้ ให้ความเคารพ และหวงแหน”^{๑๓}

(๓) ความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากเรื่องเล่าประสบการณ์

พระครูโกศลพนมกิจ^{๑๔} ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร เล่าว่า :

^{๑๓} สัมภาษณ์ ภารดี ทามนตรี, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

^{๑๔} พระครูโกศลพนมกิจ, “จดหมายเหตุพระธาตุพนม”, ใน แม่บ้านโขง ณ นครพนม, โดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๕-๑๑๐.

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ผู้บังคับทหารกองบิน เขาเป็นฝรั่ง เขาเอาระเบิดไปตัดทำเป็นระฆัง ถวายหลวงพ่อก่อน เขาเอาเฮลิคอปเตอร์มากัน ๕ คน พอถวายเสร็จ เขาก็นิมนต์หลวงพ่อก่อนขึ้นเฮลิคอปเตอร์ บอกว่าจะพาบินดูพระธาตุพนม กับพระเนรอีก ๕ รูป หลวงพ่อบอกว่าดีเหมือนกัน ก็เลยเอาพระแจกให้เขาก่อนขึ้นเครื่อง พระเนรได้ขึ้นว่าจะขึ้นเครื่องบิน พาขึ้นไป ๒๘ คน เขาต้องการ ๕ แต่ขึ้น ๒๘ จนไม่มีที่นั่ง อาตมาเลยไม่ขึ้นกับเขา เพราะมันเต็มแล้ว เขาก็บอกจะขึ้นหมดหรือ เขาเลยขึ้น ๒ คน รอข้างล่าง ๓ คน พอบินขึ้นไม่ไหว ใบพัดเลยตัดตรงต้นโพทะเล และหางเครื่องบิน ก็ไปชนเอาเสาไฟฟ้าหน้าวัด หัก ๓ ท่อน แล้วเครื่องบินก็ตกลงถนนหน้าวัด กระแทกพื้นสามครั้ง พวกถูกปืน ลูกกระเบิดหล่นลงมา พระเนรก็วิ่งออกมา ไม่เป็นอะไร เครื่องบินไม่ระเบิด ทั้งที่เป็นเครื่องบินทหาร มีปืนเต็มไปหมด ฝรั่งกระโดดลงมาได้ ก็ยกนิ้วให้แล้วพูดว่า good good เหมือนจะบอกว่า เป็นเพราะพระที่หลวงพ่อก่อนให้

ศรีพิมล สันตภิรมย์^{๑๕} บุตรีนายพรหม และนางสมภพ สุตรสุคนธ์ อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม พ.ศ. ๒๕๕๐ - ๒๕๕๑ โดยบิดาสืบเชื้อสายจาก พระราชกิจจกดี (นายดวงเกษ ฌนนครพนม หลานพญาอรรคราช เจ้าเมืองนครพนม) ให้สัมภาษณ์ว่า :

โดยภูมิลาเนา ที่เป็นคนนครพนม จึงเคารพนับถือพระธาตุพนมตลอดมา ตามบิดามารดา และญาติพี่น้อง ด้วยเคารพศรัทธาต่อองค์พระธาตุ และยิ่งการลี้ภัยขององค์พระธาตุพนม เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ทำให้เคารพศรัทธามากยิ่งขึ้น...พระบารมี พระธาตุพนมนั้นศักดิ์สิทธิ์ ประจักษ์แก่ตน ก็ตอนบิดาถูกใส่ร้าย ว่าเป็นขบถ แต่เพราะคุณความดีของคุณพ่อ และบารมีพระธาตุพนม ทำให้แคล้วคลาดจากภัยต่าง ๆ และถูกย้ายไปเป็นข้าหลวงเมืองตาก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๑ สิ่งที่ยังระลึกถึงบารมีองค์พระธาตุ ที่เกิดกับญาติพี่น้อง ดังนี้ :

๑) นายมัน จุลวิจิตร พี่เขย ไปควบคุมโครงการชลประทานที่น้ำอูน จังหวัดสกลนคร ก็ไม่ถูกผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ คุกคามหรือทำร้ายเลย จนเสร็จโครงการ พ.ศ. ๒๕๑๔

๒) นายพรหม สุตรสุคนธ์ คุณพ่อ เป็นที่ปรึกษา กอ.รมน.และรองประธานคณะกรรมการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปฏิบัติการจิตวิทยา ที่อำเภอโนนสูง จังหวัดนครพนม แก่ปัญหาวุ่นวายเสี่ยงปืนแตก ของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และปลอดภัยไม่มีเหตุร้าย

๓) พันเอกมานพ สุตรสุคนธ์ น้องชาย เป็นทหารอยู่กองทัพบกที่ ๒ ส่วนหน้า จังหวัดสกลนคร ซึ่งมีปัญหา รบหนักกับ ผกค. ตลอด แต่ก็ปลอดภัยทุกครั้ง ภายหลังเกษียณอายุราชการแล้ว ก็มาทำบุญ ที่พระธาตุพนมทุกปี มีขาด จนถึงแก่กรรม

^{๑๕} สัมภาษณ์ ศรีพิมล สันตภิรมย์, ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๔.

๔) พันเอกพิเศษ ประวิช ฌ นครพนม น้องชาย เป็นทหาร อดีตรองผู้ว่าราชการ จังหวัดราชบุรี ฝ่ายทหาร ได้รับราชการอยู่ใน กอ.รมน. ตลอด ได้เข้าปฏิบัติงานเสี่ยงภัยต่าง ๆ แต่ ก็แคล้วคลาดทุกครั้ง ปัจจุบันเกษียณอายุราชการ ก็ยังคงทำบุญ ที่วัดธาตุพนมไม่ขาด

๕) เรืออากาศโท บุญชู ฌ นครพนม น้องชาย เป็นทหารอากาศและนักบินพระที่นั่ง ของพระเจ้าอยู่หัว สำหรับเครื่องบินปีกหมุนรุ่นแรก ก่อนลาออกไปทำงานให้กับแอร์อเมริกา ของซีไอเอ บุญชู เป็นคนไทยคนเดียว ในแอร์อเมริกา ก่อนออกบิน จะบูชาพระธาตุพนมทุกครั้ง และปลอดภัย ตลอดจนเกษียณ

ประหัต มั่นตะ^{๑๖} ครูภูมิปัญญาไทยด้านปรัชญาศาสนาและประเพณี แสดงความรู้สึกถึง ความศักดิ์สิทธิ์ ขององค์พระธาตุพนม มีอิทธิพลต่อความเป็นไปของบ้านเมือง ชุมชน หรือชีวิตของ ตน ครอบครัว คนใกล้ชิดว่า :

อิทธิพล ต่อความเป็นไปของบ้านเมือง ชุมชน : เนื่องจากอำเภอธาตุพนม เป็นอำเภอที่มี งานบุญประเพณี ต่อเนื่องตลอดปี ไม่มีช่องว่างในชุมชน ฝ่ายปกครองบ้านเมืองที่ผลัดเปลี่ยน ตามวาระ จึงคล้อยตามประเพณี ที่เหนียวแน่น ในช่วงที่ มีความขัดแย้งทางการเมือง ชาวธาตุ พนม ยังคงดำเนินชีวิตตามปกติ ไม่มีเหตุร้าย ความรุนแรงใด

อิทธิพลต่อชีวิตส่วนตัว : มีโอกาสศึกษา ค้นคว้า เรียนรู้จากวัดพระธาตุพนม จากเจ้า อาวาส วัดพระธาตุพนม การเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ มักจะอิงอรังคนิทาน (ตำนานพระธาตุ พนม) ทำให้ต้องอ้างอิงถึงความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งอยู่ในความเชื่อของผู้คน ทั้งในชุมชน และนอก ชุมชนอยู่แล้วจะได้ผล ทุกครั้ง ที่นำนักเรียน หรือตนเอง เข้าร่วมงานระดับต่าง ๆ จะถูกเลือก เป็นลำดับแรก หรือลำดับต้น ส่งผลให้สร้างภูมิรู้ ภูมิธรรม จนได้รับรางวัลเชิดชูเกียรติ รวมทั้งมีส่วนในการนำโรงเรียน สู่โครงการด้านคุณธรรม จริยธรรมได้สำเร็จ

ต่อครอบครัว คนใกล้ชิด : ด้วยความเชื่อ ในความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระธาตุพนม ช่วง งานประเพณีสงกรานต์ งานแห่เทียนพรรษา งานห่อข้าวประดับดิน และงานนมัสการพระ ธาตุพนม เป็นช่วงเวลาที่ชาวธาตุพนม ต้องกลับมาหาครอบครัว จึงเป็นการสำนึกรักบ้านเกิด สร้างครอบครัวอบอุ่น

สุรัช ขะพินิจ^{๑๗} นายช่างโยธาชำนาญงาน แสดงทัศน ในเรื่องที่แตกต่างกันออกไปว่า :

^{๑๖} สัมภาษณ์ ประหัต มั่นตะ, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

^{๑๗} สัมภาษณ์ สุรัช ขะพินิจ, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

พระธาตุประจำวันเกิด...คำให้การของชาวกรุงเก่าและเรื่องเล่าของชาวอีสาน ยังได้กล่าวถึงความเชื่ออื่น ๆ ที่เกี่ยวกับพระธาตุอีกด้วย โดยกล่าวไว้ว่า ณ ที่แห่งใดเป็นที่ประดิษฐานของพระบรมธาตุหลัก บริเวณรายล้อมจะมีพระธาตุบริวารเกิดขึ้น เพราะเชื่อว่าเป็นพระธาตุที่แตกตัวมาจากพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุของพระอรหันต์ และสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีดาวนพเคราะห์ประจำวันคอยปกป้องรักษา จากความเชื่อดังกล่าว เมื่อพิจารณาควบคู่กับลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ประดิษฐานของพระธาตุต่าง ๆ ในนครพนมพบว่ามีความสอดคล้องกัน โดยพระธาตุพนมเป็นพระธาตุหลัก และมีพระธาตุบริวารอยู่ในอำเภอรอบนอก วัดพระธาตุพนม นอกจากนี้ยังพบว่าลักษณะของพระธาตุบริวาร สอดคล้องกับนิสัยและทิศประจำวัน ของเทวดานพเคราะห์ทั้งเจ็ด บัญญัติความเชื่อเกี่ยวกับการสักการะพระธาตุประจำวันเกิด ที่มีครบทั้ง ๗ วัน จึงมีอยู่ที่เดียวที่นครพนม และเช่นเดียวกับพระธาตุประจำปีเกิด คือหากมีโอกาสมาศักการะพระธาตุประจำวันเกิดของตน ก็จะเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

๕.๒ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องผี

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ความเชื่อเรื่องผีเป็นมรดกทางอารยธรรมสืบทอดต่อมาจากบรรพบุรุษยุคบูรพกาล และยังส่งอิทธิพล ถึงปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องผีได้ถูกนำมาผูกโยงให้อยู่ภายใต้อิทธิพลขององค์พระธาตุพนม ผ่านทางวรรณกรรมอุรังคนิทาน หรือตำนานพระธาตุพนมอย่างแนบเนียน นับเป็นกุศโลบาย อันชาญฉลาด ของเจ้าผู้ครองอาณาจักรล้านช้างในอดีต ที่สามารถทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเกิดความเชื่อว่า บรรดาผีที่ทรงอิทธิฤทธิ์ทั้งหลายนั้น ยอมสยบจำนน และเป็นข้าบาท คอยรับใช้พระพุทธศาสนา คือ องค์พระธาตุพนม

เจ้าเฮือนสามพระองค์ หรือเจ้ามเหศักดิ์สามตน คือเทวดาที่ได้รับมอบหมายจากพระอินทร์ ให้เป็นผู้ดูแล รักษาองค์พระธาตุพนม ในตำนานอุรังคธาตุ กัณฑ์ที่ ๔ เทพเจ้าสโมสร ตอนแต่งเทวดารักษาพระบรมธาตุ ความตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า : “...ยังมีเทวดาตนหนึ่งชื่อว่า วนปทุมพา มีบริวาร ๑,๐๐๐ คน ให้รักษาอยู่ด้านเหนือ เทวดาตนหนึ่งชื่อว่า ภูมมปดิรุทรา มีบริวาร ๕๐๐ คน รักษาอยู่ด้านใต้ เทวดาตนหนึ่งชื่อว่า สรุธทรา มีบริวาร ๕๐๐ คน ให้รักษาอยู่ด้านตะวันออก เทวดาตนหนึ่งชื่อว่า โพธิรุทขปิตตะ มีบริวาร ๕๐๐ คน ให้รักษาอยู่ด้านตะวันตก เทวดาทั้งหลายเหล่านี้ ให้รักษาเครื่อง ที่พระอินทร์ มอบแต่งไว้สักการะทั้งสิ้น

เทวดาตนหนึ่ง ชื่อสุนทริธณี มีบริวาร ๕๐๐ คน อยู่ในพื้นภูกำแพง้าทั้งสิ้น เป็นผู้รักษาข้าวของ เงินทอง ที่พญาทั้ง ๕ บูชาไว้เบื้องล่างนั้น เทวดาตนหนึ่งชื่อว่า วจิตตเลขา มีบริวาร ๑,๐๐๐ คน อยู่วิมานอากาศ ให้ถือเส้นจันต์เดือน เทวดาทั้งหลายเหล่านี้ มีอายุยืนตลอดกาลปีทุกคน

นอกจากนี้ ยังมีเทวดา มเหศักดิ์หลักเมืองอีก ๓ คน คนหนึ่งชื่อว่า “ทักษิณรัฐฐา” คือ เจ้าเมืองขวา อยู่หน้าวัด ตะวันออกเฉียงใต้ คนหนึ่งชื่อว่า “สหัสรัฐฐา” คือ เจ้าแสนเมือง อยู่ริม บึงตะวันออกเฉียงเหนือ (แต่ก่อนมีหออยู่ริมบึงตรงมุม ร.ร.ธาตุพนม ด้านเหนือขึ้นไป) คนหนึ่งชื่อว่า “นาคกุญฐวิถิตาร” คือ เจ้าโถ่งกว้าง อยู่ปากเขตกก้าใต้ ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

มเหศักดิ์ ๓ คนนี้ มีฤทธิ์เดชมาก เป็นเหศักดิ์หลักเมือง เป็นหมู่บ้านการเมือง ปกป้อง รักษาพระมหาธาตุ และข้าโอกาสทั้งหลาย ผู้ใดคิดคดทรยศในพระมหาธาตุ เจ้าเทียร ย่อมลงโทษ ให้ถึงวิบัติไปต่าง ๆ ฤทธิศักดิ์ และนักบวชผู้ใด สร้างบุญ กินทานให้อุทิศหยาดน้ำ แผลบุญถึงเทวดา ๔,๐๐๐ องค์และมเหศักดิ์เจ้าทั้ง ๓ ให้อนุโมทนา และเป็นพยาน ก็จัก วุฒิ มีสวัสดิ์ แก่ตน

พระอินทร์ จึงตรัสสั่งให้ วิสสุกรรมเทวบุตรกำหนดไว้ดังนี้ แล้วจึงเสด็จออกจาก อุโมงค์ เวียนวิภูประทักษิณ ๓ รอบ สถิตอยู่ที่อันสมควร...”^{๑๘}

เจ้าเฮือนสามพระองค์ ได้แสดงบทบาท ที่น่าเกรงขาม เป็นกิตติศัพท์เล่าขาน ร่ำลือ สืบ มาเมื่อตอนที่ พระครูวิโรจน์รัตโนบล รับนิมนต์มาซ่อมแซมองค์พระธาตุพนมในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ โดยที่ประชุมชาวบ้าน ขอให้ท่านซ่อมเฉพาะลานพระธาตุ พอมีที่กราบไหว้บูชาเท่านั้น แต่ท่านพระครูฯ ต้องการซ่อมทั้งหมด ตั้งแต่พื้นดิน ถึงยอด ชาวบ้านบอกว่า การจะรื้อพระเจดีย์ ตัดโพธิ์ศรี ลอกหนังพระเจ้า เป็นบาปหนัก เทพอารักษ์ ที่พิทักษ์พระบรมธาตุ ก็จะรบกวน เบียดเบียน ชาวบ้าน ให้ได้รับความเดือดร้อน ที่ประชุมตกลงกันไม่ได้ ต่างแยกย้ายกันกลับบ้าน

ชาวบ้านที่กลับจากการประชุมวันนั้น บางคนก็ยังไม่ถึงบ้านของตน ฝ่ายนางเทียม ถูก เจ้าเฮือนสามพระองค์เข้าถึง ให้งับว่า คุณค่า ฆาตมาดโทษหัวหน้าชาวบ้าน ผู้ขัดขวาง ถัดค้ำน มิให้ ท่านพระครูฯ ซ่อมพระธาตุ เป็นต้นว่า : “อ้ายไคมันบังอาจขัดขวางเจ้ากู มิให้ซ่อมแซมพระธาตุ กู จะหักค้อมัน ท่านอยากทำ ก็ปล่อยให้ท่านทำเป็นไร สู้จะไปขัดขึ้นท่านทำไม แม้แต่กูเอง ก็ยังกลัว ท่าน” ฝ่ายชาวบ้าน มีเผ่ามหาเสนา เป็นต้น เห็นเหตุการณ์วิปริตเช่นนั้น ก็เกิดความสะดุ้ง ตกใจกลัว แต่มรณภัย จึงพากันรีบกลับมาวัด กราบไหว้วิงวอน ขอมมาลาโทษต่อท่านพระครูฯ นิมนต์ท่าน ไว้ มิให้กลับ เมื่อท่านประสงค์จะทำสิ่งใด ก็สุดแล้วแต่ท่านจะเห็นควร งานบูรณะซ่อมแซมในครั้งนี้ นั้นสำเร็จได้ด้วยดี เพราะฤทธิ์เดชของเจ้าเฮือนสามพระองค์โดยแท้

จะเห็นว่า “องค์พระธาตุพนมนั้นมิได้มีความสำคัญแต่เพียงเป็นปูชนียสถานเนื่องพุทธ ศาสนาเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นจุดศูนย์กลาง หรือสถาบันทางความเชื่อ ที่เกี่ยวกับการนับถือผี

^{๑๘} พระธรรมราชาวัตร, อรรถนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร), หน้า ๖๓ – ๖๔.

อันเป็นรากฐาน ประเพณีดั้งเดิม ของชุมชนอนุภาคุ่มแม่น้ำโขงนี้อีกด้วย ดังนั้นองค์พระธาตุพนม จึงได้มีบทบาทอย่างสำคัญ ในระบบสังคม ของกลุ่มชน ที่มีความนับถือ และเชื่อถือ ร่วมกัน”^{๑๕}

ประหัส มั่นตะ^{๒๐} ให้สัมภาษณ์เรื่องนี้ไว้ว่า :

“...ข้าพเจ้าเกรงผี แต่ไม่กลัวผี เพราะสามารถควบคุม สติ ได้ทุกสถานการณ์ และเข้าใจ สภาวะ “ผี” ได้ดี ผีมหัศจรรย์ ๓ องค์ หรือ “เจ้าเอือน ๓ พระองค์” ได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวจากผู้ เฒ่า ผู้แก่ อ่านจากอุรังคินทาน “เจ้าเอือน” ที่ธาตุพนม จะนุ่งผ้าแดงทั้งชุด เป็นกุศโลบายในการ ปกครอง โดยสร้างอำนาจ จากความเชื่อ มีทายาทสืบต่อ ๆ กันมา ที่พระธาตุพนม ปัจจุบันไม่มี “เจ้าเอือน” เป็นรูปธรรมแล้ว”

ภารดี ทามนตรี^{๒๑} อาชีพอิสระ แสดงทัศนคติว่า :

“สำหรับมหัศจรรย์ ทั้ง ๓ พระองค์ ที่ดูแลองค์พระธาตุพนมนั้น ชาวบ้านที่ อำเภอธาตุ พนม นั้นเรียกว่า เจ้าเอือนสามพระองค์ องค์ที่ ๑ เจ้าฟ้าเมือง องค์ที่ ๒ เจ้าแสนเมือง องค์ที่ ๓ เจ้าโตเมือง ทั้งสามพระองค์นี้ จะดูแล ปกป้อง รักษาบ้านเมืองแห่งนี้ ไม่ให้พบกับภัยพิบัติต่าง ๆ และในทุกปี ของวันที่ขึ้น ๓ ค่ำเดือน ๖ ของทุกปี ประชาชนที่อาศัยอยู่ในแถบนี้ ก็จะทำการเลี้ยง บูชาทุกปี และชาวบ้านในแถบนี้ ก็จะไปร่วมพิธี เกือบทุกครอบครัว”

๕.๓ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และ บั้งไฟพญานาค

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ชุมชนภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อและตำนานเล่าขานเรื่อง นาคมากมาย ความเชื่อเรื่องนาค ได้ถูกนำมาผูกโยง ให้อยู่ภายใต้อิทธิพล ขององค์พระธาตุพนม จากเรื่องราวเล่าขาน ที่มีการบันทึกสืบต่อมาว่า^{๒๒}

พ.ศ. ๒๕๐๐ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๑ กลางคืนเวลา ๐๒.๐๐ นาฬิกาของวันใหม่ มีฝนตก หนัก เสียงฟ้าร้อง ดังสนั่น ในคืนนั้น นายไถสวด ชาวตลาดออกมารองน้ำฝนที่บ้านของตน เห็น

^{๑๕} สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๒.

^{๒๐} สัมภาษณ์ ประหัส มั่นตะ, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

^{๒๑} สัมภาษณ์ ภารดี ทามนตรี, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

^{๒๒} พระเทพรัตนโมลี (จดหมายเหตุท้ายเล่ม), อุรังคินทานตำนานพระธาตุพนม(พิสดาร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพิบลิจซึ่งจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๒-๑๖๘.

แสงประหลาด โตเท่าลำตาล มีสีต่าง ๆ พุ่งแข่งกันมา จากทิศเหนือ แสงนั้นมาถึงตรงพระธาตุแล้ว หายไป ได้เรียกภรรยาออกมาดูด้วยความสงบ และด้วยความสงสัยว่าจะมาแต่ไหน รุ่งเช้าเล่าให้คน ฟัง แต่มีผู้สนใจน้อยมาก ต่อมาอีก ๒ วัน คือขึ้น ๗ ค่ำเดือนเดียวกัน เจ้าอาวาส ให้สามเณร ตรวจ เหตุการณ์ดูทางใน (การทำสมาธิแบบร่างทรง) เข้าไปพบพญานาคทั้ง ๗ เรียงกันเป็นแถวอยู่ลาน พระธาตุ หงอน และ หางแดง สามเณรจมนอยู่ ประเดี๋ยวเดียว กลับกลายเป็น ๗ มาณพ ทรงเครื่อง ขาว นั่งเรียงกันเป็นแถว อยู่ลานพระธาตุชั้นใน สามเณรสนทนว่า พุทธอะไรมียอก มาณพหัวหน้า ร้อง ถามมาว่า “พ่อเณร มีธุระอะไร ? อย่างกลัว จงบอกมา” สามเณรมิได้ตอบอะไร ตั้งใจว่าจะกลับกุฏิ ก็พอดิพญานาคหัวหน้ากล่าวว่า “พ่อเณรจะกลับแล้ว หรือขอไปด้วย จะไปสนทนา กับท่านเจ้าคุณ” พอดิพญานาคหัวหน้ากล่าวแล้ว สามเณรหมดความรู้สึก ส่วนร่างของเณร ที่เข้าสมาธิหนึ่ง อยู่ต่อหน้า เจ้าอาวาส และแขกอีกราว ๔ คน ก็แสดงปฏิกิริยา ยกมือขึ้นไหว้เจ้าคุณ พร้อมกับพูดว่า “สวัสดิ์ท่าน เจ้าคุณหม่อมฉันมา ๒ ค่ำมีธุระหรือ ?” เจ้าคุณได้ถามได้ความว่า เป็นพญานาคทั้ง ๗ มาจากสระ อโนดาตในเทือกเขาหิมาลัย พระอินทราธิราช มีบัญชาให้มารักษาพระบรมธาตุ พวกรักษาแต่ก่อน อาศัยแต่ดินบน เครื่องเช่นสรวง ท่านไม่ต้องการอันใด ขอแต่น้ำบูชา ถ้วยเดียวเท่านั้น ต่อมาก็เข้า ประทับเณรเรื่อย ๆ แสดงธรรม สั่งสอน คูโรค บอกยา รักษาคนป่วย เห็นผลมากมาย จนกระทั่ง สั่ง ให้เอาไหน้ำมันต ไปตั้งไว้ในลานพระธาตุชั้นใน แล้วเอามาใช้ ก็ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่อัศจรรย์

พ.ศ. ๒๕๐๑ พญานาคทั้ง ๗ เริ่มรักษาโรค ด้วยการเป่าและน้ำมันต เสด็จประทับร่าง ทรงสามเณร ให้โอวาท ชำ้ตีเข้าเจ้าสิ่ง เห็นผลศักดิ์สิทธิ์ แต่เดือน ๔ เป็นต้นมา

พ.ศ. ๒๕๐๘ พญานาคทั้ง ๗ ประสิทธิ์ให้สามเณร ๓ องค์ รักษาโรคได้อย่างน่า อัศจรรย์ คือ สูดเรียกนิ่ว ออกจากคนป่วยได้ และเรียกของออกจากคนถูกคุณ เช่น ลูกไก่ ตาปู หัววัน ตะกรุด ฯลฯ จากคนป่วย สูดเลือดเสียออกได้ เริ่มแต่เดือน สิงหาคม ๒๕๐๘ เป็นต้นมา มี คนแตกตื่น มารักษาระยะ ๓ เดือน ประมาณ ๒,๘๐๐ ราย หายอย่างน่าอัศจรรย์ยิ่ง ต่อมาทาง ราชการท่านสั่งปิด ๑๕ วัน คนป่วยทางไกล จึงเจ็บหายไป มีแต่คนใกล้ มารักษาเป็นปกติ

ศรีพิมล สันตภิรมย์^{๒๓} มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า :

เชื่อเรื่องพญานาค บั้งไฟพญานาค และพญานาคทั้ง ๗ เพราะผู้ใหญ่เล่าให้ฟัง และ โดยเฉพาะ ท่านหลวงปู่แก้ว อุทุมมมาลา อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม เล่าให้ฟัง แล้วจึง เชื่อถือ และได้เห็นฤทธิ์พญานาค ด้วยตนเอง อาทิ บั้งไฟพญานาค ที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัด หนองคาย ตอนวันออกพรรษา ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑

^{๒๓} สัมภาษณ์ ศรีพิมล สันตภิรมย์, ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๔.

น้องสาว ญาติของพี่สาว คุณเปี่ยมศรี จุลกาญจน์ ได้เข้าทรงที่บ้าน เชิญพญานาคสุพิงคราชา บอกกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นบุตรสาว ที่มาเกิดเมืองมนุษย์ ขอให้ทำบุญให้ เมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๕๔๘ จึงทำบุญ และทำกระทงสามเหลี่ยม บูชาพญานาค ซึ่งกระทงบูชา ลอยทวนน้ำได้

พระครูกิตติพนมวัน (พระมหาสุรศักดิ์ กิตติปาโล) เจ้าคณะ อำเภอมืองนครพนม และเจ้าอาวาส วัดกลาง อำเภอมือง จังหวัดนครพนม เมื่อครั้งมารับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดกลาง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ท่านสุรศักดิ์ จะปลูกกุฏิหลังใหม่ จึงสั่งให้รื้อถอนศาลเพียงดาที่มีอยู่เดิมออก ปรากฏว่าท่านประสบปัญหา อาพาธโดยไม่ทราบสาเหตุ อาการป่วยคล้ายโรคสะเก็ดเงิน คือ ผิวน้ำแข็งทั้งตัว และแตกลอกออก ทุกข์ทรมานมาก เมื่อคุณพ่อทราบข่าว ได้ชวนข้าพเจ้าไปเยี่ยม ที่โรงพยาบาล และ คุณพ่อได้ให้ท่านสุรศักดิ์ จดรูปขอขมาลาโทษพญานาควัดกลาง อาการป่วยก็หายเป็นอัศจรรย์

ส่วนพญานาคทั้ง ๗ ที่อารักขพระธาตุพนม ได้รับการบอกเล่าจากหลวงปู่แก้ว และร่วมทำบุญ วันสัตตนาคราพิทักษ์ ณ วัดพระธาตุพนมมรุมหาวิหาร ในวันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ของทุกปี และ มักปรากฏรอยพญานาค ที่บริเวณบ่อน้ำ หลังองค์พระธาตุเสมอ

ประหัส มั่นตะ^{๒๔} มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า :

ข้าพเจ้าเชื่อว่าพญานาคทั้ง ๗ องค์ เป็นกษัตริย์ แต่อยู่ในมิติที่แตกต่างจากที่รับรู้ รับทราบกัน ถ้าศึกษาจากนามพญานาคทั้ง ๗ องค์ ได้แก่ พญาสัทโทนาคราชเจ้า พญาสีลวุฒินาโค พญาหิรัญวุฒินาโค พญาโตนตปปวุฒินาโค พญาพาหุสัจจาวุฒินาโค พญาจาละวุฒินาโค พญาปัญญุตตะวุฒินาโค ล้วนแต่คุณธรรม ทั้งรักษาพระธาตุพนม ให้คงความศักดิ์สิทธิ์ อย่างแน่นอน

ถ้าศึกษาจากความเชื่อ คงไม่ใช่เรื่องบังเอิญ ที่พญานาครักษาโรคด้วยน้ำมันดี พญานาคเริ่มรักษาในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ มีผู้คนหลังไหลมารักษา ที่วัดพระธาตุพนมจำนวนมากในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๖ - ๒๕๐๗ จนทางบ้านเมือง กราบบังการ บิณฑบาต กับพระเทพรัตนโมลี (อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม)

ถ้าศึกษาจากประวัติ ของพระธรรมราชานุวัตร ซึ่งยอมรับโดยทั่วไปว่าเป็น “ปราชญ์แห่งลุ่มน้ำโขง” ท่านคงมีเหตุผลพอ ที่จะตั้งชื่อกุฏิ พระธาตุรัศมี ศรีสัตตนาครา โรคาพินาศ (กุฏิทั้ง ๓ หลัง บูรณะเป็น ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมรัตนโมลีศรีโคตบูร)

เกี่ยวกับบั้งไฟพญานาค ประหัส มั่นตะ เล่าว่า :

^{๒๔} สัมภาษณ์ ประหัส มั่นตะ, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

บั้งไฟพญานาค ที่ข้าพเจ้าเคยเฝ้าดู ที่ก่อนจะถึงโพนพิสัย ลูกแรกที่เห็น ก็รู้ทันทีว่าเป็นแฟร์ที่ใช้ในทางทหาร แต่คงปรับปรุงพัฒนามาโดยเฉพาะ คีนั่นนับไม่ถ้วน ประกอบกับช่วงนั้น มีรายการของสถานีโทรทัศน์สองช่อง นำเสนองานวิจัยของมหาวิทยาลัยขอนแก่น และอีกสถาบัน หนึ่งนำเสนอทางวิชาการละเอียดมาก ทาง อบจ.หนองคาย อบจ.โพนพิสัย ฟ้องสถานี นักการเมือง ฟ้องสถานี เรียกค่าเสียหาย หลายร้อยล้านบาท เรื่องเงียบหายไป นักวิชาการออกมากล่าว “เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ” แล้วเรื่องก็จบ เป็นไปตามบทสรุปของหลวงพ่อก ในภาพยนตร์ เรื่อง “จิ้น ๑๕ คำ เดือน ๑๑” รับบทโดย นพดล ดวงพร “ต่อแต่นี้ จะไม่มีบั้งไฟพญานาคอีก”

ที่ธาตุพนม พ.ศ. ๒๕๔๘ มีการฟื้นฟูพิธีบูชา “ท้าวสัตนาคา” เป็นงานใหญ่ มีท่านหนึ่งประกาศว่า คีนพรงนี้ จะมีบั้งไฟพญานาค ที่น้ำโขง ธาตุพนม ผู้คนหลั่งไหลมา ท้าทิศ มีดีฟ้ามัวดิน สู้ลมหนาวกัน ผลปรากฏว่า...ไม่มี

การดี ทามนตรี^{๒๕} อาชีพอิสระ แสดงความคิดเห็นว่า :

“สำหรับ พญานาคทั้ง ๗ องค์นั้น ประชาชน และตัวข้าพเจ้า นั้น เชื่อว่ามีจริง เพราะตัวข้าพเจ้า และครอบครัว ได้พบกับเหตุการณ์ ที่ทำให้เชื่อว่า มีจริง”

สุรชัย ขะพินิจ^{๒๖} นายช่างโยธาชำนาญงาน พูดเกี่ยวกับบ่อน้ำวัดพระธาตุพนมไว้ดังนี้ :

บ่อน้ำวัดพระธาตุพนม ตั้งอยู่ทางทิศเหนือขององค์พระธาตุ บริเวณกำแพงชั้นนอก ห่างจากพระธาตุพนม ประมาณ ๓๐ วา (๖๐.๐๐ เมตร) บ่อ กว้าง ๑.๕๐ เมตร ลึก ๑๐.๐๐ เมตร กรูข้างบ่อด้วยไม้แดง เป็นบ่อน้ำเก่าแก่ น้ำใส รสจืดสนิท และมีน้ำอยู่ตลอดปี ราษฎรส่วนมากใช้น้ำในบ่อนี้เป็นน้ำดื่ม และใช้เป็น น้ำอภิเษก ของจังหวัดนครพนม มีอยู่เพียงแห่งเดียว สถานที่ประกอบพิธี น้ำอภิเษก คือ บ่อน้ำพระอินทร์ บริเวณพระธาตุพนม

๕.๔ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อในเรื่องกรรม เชื่อในผลหรือวิบากของกรรม เชื่อในผลของบุญ และบาป เชื่อในนรกและสวรรค์ ผู้วิจัยได้นำเสนอหลักธรรม ที่เกี่ยวเนื่องมาแล้ว พอสังเขป ความเชื่อเหล่านี้ได้แสดงออกทางพิธีกรรมที่เรียกว่างานบุญประเพณีประจำปีสิบสองเดือนหรือภาษาท้องถิ่นว่า ฮีตสิบสอง รายละเอียดความเชื่อและ

^{๒๕} สัมภาษณ์ การดี ทามนตรี, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

^{๒๖} สัมภาษณ์ สุรชัย ขะพินิจ, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

พิธีกรรมของแต่ละสัปดาห์ได้นำเสนอมาแล้ว ในบทก่อนเช่นกัน ในบทนี้ จะประมวลผลการศึกษาเกี่ยวกับ อิทธิพลขององค์พระธาตุพนม ที่มีต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ต่อไป

งานบุญประเพณี สัปดาห์สอง แม้บางเดือน อาจมีจุดมุ่งหมาย ความเชื่อเพื่อการเช่นไหว้ผีเปรต พญานาค พญาแถน หรืออำนาจเหนือธรรมชาติแฝงอยู่ก็ตาม แต่โดยภาพรวมถือว่าเป็นงานบุญงานกุศล และมีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา รวมอยู่ด้วยทุกครั้ง ซึ่งย่อมเป็นผลดี ที่แต่ละเดือนได้มีโอกาส รวมผู้คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านชุมชนให้มาประกอบพิธีกรรมที่เป็นกุศลกรรมร่วมกัน กอปรด้วยบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัย สීමมัย และ ภวานมัย การสั่งสมบุญนำสุขมาให้ เป็นผลให้เกิดในสวรรค์ เป็นการส่งเสริม ปลุกฝัง ให้ประพฤติ ปฏิบัติธรรมที่สำคัญหลายประการ เป็นต้นว่า สามัคคีธรรม กตัญญูกตเวทิตาธรรม มุทิตาธรรม และ หิริโอตตปปะ เป็นต้น งานบุญประเพณีเป็นพิธีกรรม ที่ทำนุ บำรุง และ แสดงออกถึงศรัทธาอันมั่นคงในพระพุทธศาสนา

พระธาตุพนม เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ ที่มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ไม่เพียงแต่ประกอบบุญประเพณี สัปดาห์สองตามครรลองปกติเท่านั้น แต่ที่สำคัญคือเพื่อเป็นการสักการะ บูชาองค์พระธาตุพนม เป็นเป้าหมายสูงสุดด้วย

พระธาตุพนม ประดิษฐานอยู่ ณ ตำแหน่ง ที่เป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า พาณิชยกรรม การคมนาคม เป็นจุดพักนอน เป็นจุดหมายปลายทางของการสัญจรท่องเที่ยว การจาริกแสวงบุญ บูชาองค์พระธาตุเจดีย์ อันเป็นศูนย์รวมของความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อและพิธีกรรม โดยมีความเชื่อ สืบทอดต่อกันมาว่า “ถ้าใครได้มีโอกาสเดินทางไปไหว้พระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ ทำบุญกุศล ถวายเครื่องสักการะบูชา ด้วยศรัทธาแล้ว จิตใจจะสงบเย็น เมื่อตายแล้วจะได้ไปสู่สวรรค์” ด้วยเหตุนี้ สำหรับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว เป็นสิ่งที่ละเลยเสียมิได้ อย่างน้อยที่สุด ครั้งหนึ่งในชีวิต ต้องจาริก แสวงบุญ สักการะ บูชาองค์พระธาตุพนมให้ได้

จากคติความเชื่อว่า มีผี หรือเทพเทวดา หรือเจ้าแม่เหศักดิ์ ๓ คน หรือ เจ้าเอือน ๓ พระองค์ รวมทั้งพญานาค ๗ องค์ คอยเฝ้า ปกปักษ์รักษา ดูแล องค์พระธาตุพนมอยู่นั้น ทำให้ยังเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ ให้กับองค์พระธาตุพนม ทำให้ “ไม่ว่าจะมีกิจงานใดที่เกี่ยวกับพระธาตุพนม ทุกคนและ ทุกครอบครัว ถือเป็นหน้าที่ ที่จะต้อง มาช่วยเหลือ ทำนุ บำรุง เป็นข้อขำช่วงใช้ พระบรมธาตุสืบไป มิฉะนั้น จะมีอันเป็นไป และเกิดความวิบัติ ต่าง ๆ นานา และ ผู้ที่ได้ให้การทำนุ บำรุง ดูแล องค์พระธาตุพนม จะได้รับความร่มเย็น เป็นสุข” ^{๒๗}

^{๒๗} สุรพล คำรหัสกุล, แผ่นดินอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๔.

โดยภาพรวม ขององค์พระธาตุพนม จะเป็นจุดศูนย์กลางและสถาบันทางความเชื่อ ที่สามารถอำนวย ความอุดมสมบูรณ์ และความเสียหายต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง และครัวเรือนได้ ดังนั้น วิถีชีวิตและพฤติกรรมของประชาชนโดยทั่วไป จึงมีความใกล้ชิด เกี่ยวข้อง กับองค์พระธาตุพนมเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นการเจ็บไข้ได้ป่วย ความอุดมสมบูรณ์ของพืชผล ธัญญาหาร แม้กระทั่ง กิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม ทั้งโดยส่วนรวมและส่วนตน^{๒๘}

องค์พระธาตุพนมนั้นเปรียบเสมือนหลักเมือง ที่เป็จุดศูนย์กลางร่วมกัน ที่ทุกคนจะต้องถือปฏิบัติ ในแนวทางเดียวกัน...ทำให้เกิดความสมานฉันท์ สงบเรียบร้อยในสังคม...มีส่วนในการควบคุมบทบาท และพฤติกรรม ของประชาชนในทุกครัวเรือน...กิจกรรม และความประพฤติของผู้คน ในสังคม จะต้องได้รับการบอกกล่าว เช่นไร ผ่านองค์พระธาตุพนม เช่นการเดินทางไกล ไปค้าขาย การแต่งงาน การรักษาคณเจ็บไข้ เป็นต้น จะต้องมาบอกกล่าว เช่นไร้องค์พระธาตุพนม เพื่ออำนวยผล ให้เกิดแต่สิ่งดีงาม ซึ่งจะเห็นว่า พฤติกรรมของผู้คนในสังคมได้รับการควบคุม ให้ปฏิบัติ อยู่ในกรอบจารีตประเพณี จากระบบความเชื่อในการนับถือผี โดยผ่านหรือแฝงทางองค์พระธาตุพนม^{๒๙}

ความทั้งปวงที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็น ถึงอิทธิพลขององค์พระธาตุพนม ที่มีต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์

ศรีพิมล สันตภิรมย์^{๓๐} กล่าวว่า :

ข้าพเจ้าเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม บุญ บาป นรก สวรรค์ เพราะเมื่อชีวิตได้รับความสำเร็จทางธุรกิจ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๕ เป็นต้นมา ข้าพเจ้าและสามี (นายพิชัย สันตภิรมย์) ก็ทำบุญทำทาน ตามกำลังและโอกาส ตลอดมา เชื่อมั่นในคำสอนของพระพุทธองค์และเชื่อในกฎแห่งกรรม ส่วนทำบุญประเพณีฮีด ๑๒ คอง ๑๔ คือบุญประเพณี ที่ยึดโยง พุทธศาสนิกชนกับพระธาตุพนม เข้าด้วยกันไว้ เพราะเท่าที่ทราบ พญานันทเสน ต้นตระกูลศรีโคตรบูรณ์ และเจ้าเมืองศรีโคตรบูรณ์ ได้วางรากฐานไว้ก่อนย้ายเมืองจากฝั่งประเทศลาว มาที่เมืองธาตุพนมฝั่งไทย หลักฐานปรากฏที่พระธาตุศรีโคตรกระบอง เมืองคำม่วน ประเทศลาว

ประหัส มั่นตะ^{๓๑} แสดงความเห็นว่ :

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕-๑๕๐.

^{๓๐} สัมภาษณ์ ศรีพิมล สันตภิรมย์, ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๔.

^{๓๑} สัมภาษณ์ ประหัส มั่นตะ, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

ข้าพเจ้าเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม เพราะ ได้ยินเรื่องเล่า แล้วเล่าสังเกต ในช่วงชีวิตที่ผ่านมา ของข้าพเจ้า ได้พบเห็นมากมาย นรก – สวรรค์ ข้าพเจ้าเพียงแค่ได้รับฟัง รับทราบ เพราะเป็นเรื่องอนาคต ถ้าเชื่อกฎแห่งกรรม ก็คงได้ไปใช้กรรม รับกรรมเอง

บุญประเพณีฮีตสิบสอง แก่นคุณค่าของประเพณี อยู่ที่ปลูกฝังความกตัญญูคุณงามความดี บางประเพณี ก็เลิกไปแล้ว เช่น บุญบั้งไฟ พระธรรมราชานุวัตร อดีตเจ้าอาวาส ท่านบอกว่าเป็นประเพณีกินเหล้า เม้าเหล้า และต่อไปวัสดุที่ใช้ จะมีอำนาจ (การทำลาย) มากขึ้น ไม่เหมาะที่จะอนุรักษ์ และ ชาวธาตุพนม ก็เลิกนับถือ “แก่น” คงตั้งแต่มีพระธาตุพนม

บุญพระเวส เหมาะที่จะส่งเสริมไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ

กอง ๑๔ เป็นมารยาททางสังคม ของทั้งพระ และฆราวาส ปัจจุบันไม่เหมาะกับวิถีชีวิตแล้ว แต่ถ้าใครถือเอากอง ๑๔ ก็ถือว่าเป็นมงคล เช่น ทุกวันพระ เก็บดอกไม้ไหว้พระ ไหว้สามี เก็บดอกไม้ไหว้พระ ยังคงปฏิบัติอยู่แต่ชื่อเอา การปลูกดอกไม้ การเก็บดอกไม้ตามชายป่า เป็นวิถีชีวิต ที่เกิดจากกุศลโอบายให้รักผูกพันกับธรรมชาติ นำดอกไม้ไหว้สามี คงจะเลิกกันแล้ว เดินลงทำเสียงดัง “กะล่ำ” ทุกวันนี้ เดินอย่างไรก็ไม่เสียงดัง เพราะเมื่อก่อนพื้นปากกระดานที่ไม่แน่น

พระครูปลัดจรัส ขวนปญโญ^{๓๒} ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร แสดงทรรศนะว่า :

เราชาวพุทธเชื่อกฎกรรม คือการกระทำ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ใครทำกรรมเช่นใด กรรมนั้นคืนสนอง ช้าหรือเร็ว แตกต่างกันไป เชื่อบาปมี นรกมี พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ ว่าหยาบ หรือละเอียด งานบุญประเพณีต่าง ๆ ฮีตสิบสองมาจากคำสองคำ คือฮีตกับสิบสอง ฮีตมาจากคำว่า จาริต หมายถึงสิ่งที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีที่ดีงาม สิบสองหมายถึง เดือนทั้ง ๑๒ ในหนึ่งปี ฮีตสิบสอง จึงหมายถึงประเพณีที่ประชาชนชาวอีสานได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาในโอกาสต่าง ๆ ทั้งสิบสองเดือน ในแต่ละปี ประเพณีทั้งสิบสองเดือนนั้น ล้วนส่งเสริมให้คนในชุมชน ได้ออกมาร่วมกิจกรรม พบปะสังสรรค์ เพื่อความสนุกสนาน รื่นเริง เพื่อความสามัคคี มีความรักใคร่ของคนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการสืบทอดสิ่งที่ดีงามมาจวบจนปัจจุบัน ประเพณีอีสานได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมล้านช้าง จึงเห็นว่าประเพณีของชาวอีสาน และชาวลาว มีความคล้ายกัน เพราะมีที่มาเดียวกัน ชาวอีสานและชาวลาวไปมาหาสู่กันเป็นประจำ เยี่ยมญาติพี่น้อง ทำให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรม

^{๓๒} สัมภาษณ์ พระครูปลัดจรัส ขวนปญโญ, ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

ระหว่างกันด้วย ล้วนเกิดจากกรรม ระเบียบแบบแผน ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติขึ้น ถึงจะไม่เป็นวินัยโดยตรง แต่ก็เทียบเคียงได้ เพราะพระธรรมคำสอน ของพระองค์นั้น อาจจะ ส้อยไม่ถึงจิตของชาวพุทธได้ดีเท่าที่ควร ด้วยความชาญฉลาดของชาวอิสาน จึงริเริ่มประเพณี ต่าง ๆ ขึ้น ถึงแม้บางประเพณี จะมีผู้รู้ลงความเห็น ว่า ไม่ใช่แก่นธรรม ทางหลุดพ้นก็ตาม แต่ ธรรมดา ดันมีบางประเพณียอมมีเปลือก และกระพี้ก่อนถึงแก่น หรือแม้แต่ ยาเคลือบน้ำตาล ข้างใน ก็มีรสขม เปี่ยมไปด้วยสรรพคุณรักษาโรคได้ คงสืบสื คือ ครอบธรรม ๑๔ อย่าง เป็นกรอบหรือแนวทางที่ใช้ปฏิบัติระหว่างกัน ของผู้ปกครอง กับผู้ได้ปกครอง พระสงฆ์ และระหว่าง บุคคลทั่วไป เพื่อความสงบสุข ร่มเย็นของ บ้านเมือง โดยถือเอาองค์พระธาตุพนม เป็นศูนย์กลาง ที่ยึดเหนี่ยวทางใจ ในการประกอบพิธี ต่าง ๆ

ภารดี ทามนตรี^{๓๓} อาชีพอิสระ มีทัศนคติความเชื่อในเรื่องนี้ว่า :

องค์พระธาตุพนมนั้น เป็นเจดีย์ ที่มีความศักดิ์สิทธิ์มาก ในแถบลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ ซึ่ง ประชาชนในแถบนี้ให้ความเคารพและศรัทธา ในความศักดิ์สิทธิ์ ขององค์พระธาตุพนมมาก ประชาชนในแถบนี้ ไม่ว่าจะเดินทางไปไหน จะต้องมากราบไหว้ การจะก่อนเดินทางทุกครั้ง ก่อนที่จะออกเดินทาง เพื่อให้ องค์พระธาตุพนมคุ้มครอง ให้การเดินทางปลอดภัย และ ประสพผลสำเร็จ ในการทำงานที่ทำ ประชาชนที่อยู่ในแถบนี้ และ ตัวข้าพเจ้าเอง ก็เชื่อในเรื่อง ของกฎแห่งกรรม และ นรก – สวรรค์ มีจริง

๕.๕ อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระธาตุพนม

๕.๕.๑ ความเชื่อเรื่องข้าโอกาส

ปรากฏการณ์อันเป็นอัตลักษณ์จำเพาะองค์พระธาตุพนมนั้น เมื่อมองย้อนกลับไปหา ต้นเหตุที่มาแล้ว จะเกาะเกี่ยวผูกพัน อยู่กับตำนานอุรังคธาตุ หรืออุรังคนิทาน อย่างแนบแน่น เรื่องราวของ ข้าโอกาสพระธาตุพนม ก็มีต้นเค้าโครงเรื่อง จากตำนานนี้เช่นกัน

พ.ศ. ๕๐๐ พญาสุมิตธรรมวงศา พร้อมพลโยธาข้าราชการบริวาร และพระอรหันต์ทั้ง ๕ ได้มาปฏิสังขรณ์ และสถาปนาพระบรมธาตุ แล้วสละคน เป็นข้าโอกาส รับราชการเป็นข้าอุปฐาก พระมหาธาตุเจ้า จำนวน ๓,๐๐๐ คน โดย ได้รับอภัยโทษ เว้นเสียจากราชการ บ้านเมือง และยังให้ ที่ดินไร่นา เสื้อผ้า เงิน ทอง เครื่องมือ เครื่องใช้ในการงาน เป็นต้นว่า มีด พร้า จก เสียม ขวานเล็ก

^{๓๓} สัมภาษณ์ ภารดี ทามนตรี, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

ขวานใหญ่ ลั่ว ซี่ ให้พร้อมสรรพ ควายคู่หนึ่ง เกวียนเล่มหนึ่ง เรือลำหนึ่ง เสมอกันทุกคน และให้พาลูกเมีย ญาติพี่น้อง วงศ์วาน เข้ามาตั้งบ้าน สร้างเมืองอยู่ในที่นั้น ตามตำนานนี้ หมู่บ้านโดยรอบองค์พระธาตุพนม ของข้าโอกาส จำนวนสามพันครอบครัว จักได้มีมา กว่าสองพันปี ล่วงแล้ว

พ.ศ. ๒๐๖๓ – ๒๐๘๓ สมัยพระเจ้าโพธิสารราช ผู้ครองเมืองหลวงพระบาง อาณาจักรล้านช้าง ได้เสด็จลงมาบูรณะ องค์พระธาตุพนม ทรงสืบหา ข้าโอกาสดั้งเดิม ได้บ้างมิได้บ้าง เมื่อไม่ครบจำนวน พระองค์ได้สละคน เป็นพุทธรูปฯเพิ่มให้ครบ ๓,๐๐๐ คน มีลูกข้า ๒ คนผู้ที่ซื้อ ข้าชะเอง ผู้น้องซื้อ พันเอือนหิน พระองค์ได้สละมหาดเล็กทั้ง ๒ นั้นให้เป็นผู้ปกครองหัวหน้า ข้าโอกาส ทั้งหมด

พ.ศ. ๒๑๕๗ เจ้าพระยานครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตบูร เจ้าเมืองศรีโคตบูร ซึ่งเป็นเมืองขึ้นอยู่กับ กรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวเวียงจันทน์ ได้ปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุและสืบสวนหา ข้าโอกาส บ่าวพระธาตุพนม ทราบว่า คนบ้านสะดือ นาวาง ตาลเทิง ผักเพื้อ ดงนอก และ ดงใน ซึ่ง ตั้งอยู่ทางชายฝั่งซ้าย ตามลำน้ำเซบั้งไฟ สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) แต่เก่าก่อน เคยเป็นข้าโอกาส จึงให้อุปฐาก พระมหาธาตุเจ้าดังกล่าว รวมทั้งหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขต แขวง ธาตุพนม ทางตะวันตก ถึงเขตอำเภอนาแก เขาทั้งหลายพากันถือว่าตนเป็นบ่าวพระมหาธาตุเจ้ามาแต่โบราณ จึงเมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวแล้ว ต่างพากัน นำข้าวพืษภาคปราสาทผึ้ง เครื่องสักการบูชา มาถวายแด่พระมหาธาตุเจ้า ทุกปี มิได้ขาด จนถึงทุกวันนี้

ประกาศิต จันทศ และ อารมณ ชุมเชิงกาญจน์^{๓๔} ให้ความรู้เกี่ยวกับข้าโอกาสพระธาตุพนมไว้ดังนี้ :

๑) ประเด็นที่มาและจำนวน :

แรกเริ่มประดิษฐานพระธาตุพนม ในพื้นที่ ที่เป็นเมืองชายขอบ หรือเขตสะสม ในทัศนะ ของนักโบราณคดี ที่เรียกว่า ภูคำพร้าว เป็นดินแดนที่ห่างไกล ไร้ผู้คน หรืออยู่นอกอิทธิพลของแคว้นโบราณ แคว้นใดแคว้นหนึ่ง เนื่องจากการประดิษฐาน พระอุรังคธาตุ มีการบรรจุสิ่งของมีค่าจำนวนมาก เพื่อถวายเป็นพุทธรูปฯ จึงมีความจำเป็น ต้องแต่งตั้งผู้เฝ้าดูแล รักษาครั้งแรก บริจาคไว้ ๓,๐๐๐ คน พร้อมกับมอบเครื่องมือ เครื่องใช้อันเหมาะแก่การดำรงชีพ และประกอบอาชีพ พร้อมกับได้รับสิทธิ์ ไม่ต้องเสียส่วยอากร หรือไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ต่อมา ในการบูรณะปฏิสังขรณ์ พระธาตุพนม ครั้งสำคัญ ๆ ราว ๔ ครั้ง ซึ่งแต่ละครั้งได้มีการอุทิศ ข้าโอกาสพระธาตุพนม เพิ่มเติมเพื่อให้เพียงพอ ต่อการเฝ้าดูแล รักษาองค์พระธาตุ

^{๓๔} สัมภาษณ์ ประกาศิต จันทศ และ อารมณ ชุมเชิงกาญจน์, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

พนม ให้ครบ ๓,๐๐๐ คน อันเนื่องจากแคว้นโบราณ มีการรบพุ่ง เพื่อขยายอาณาเขตการปกครองอยู่เนื่อง ๆ ทำให้ ข้าโอกาสพระธาตุพนม แดกดัน หลบหลี หนีภัย ไปอาศัยยังแหล่งอื่น ๆ

๒) ประเด็นการปฏิบัติหน้าที่ :

(๒.๑) เฝ้าคูแลร์กษาศาสนสถาน ทำนุบำรุงจัดหาวัสดุ อุปกรณ์มาบูรณะวัดให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ถวายงานรับใช้พระเถระ ทำไร่นาจ้งหัน (ที่ดินสำหรับทำไร่นาที่กษัตริย์ถวายไว้เป็นสมบัติของวัด เพื่อเก็บผลประโยชน์บำรุงวัด)

(๒.๒) ผลัดเปลี่ยนเวรยามมานอนเฝ้าองค์พระธาตุพนม คั่นละ ๖ คน

(๒.๓) วงพิณพาทย์ เล่นถวายอยู่ทุกวันธรรมสวนะ

(๒.๔) การถวายข้าวพืษภาค และเสียดำหัว กล่าวคือ เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว ต้องนำพืษพันธุ์ธัญญาหาร ปราสาทผึ้ง และเครื่องสักการะบูชา มาถวายองค์พระธาตุพนม

๓) ประเด็นสภาพชุมชนและความเป็นเมือง :

(๓.๑) อาณาเขตชุมชน เดิมชุมชนข้าโอกาส มีพื้นที่อยู่บริเวณปากลำน้ำเซบั้งไฟ (ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ประเทศ สปป.ลาว) ส่วนฝั่งขวาแม่น้ำโขงติดอำเภอนาแก จังหวัดนครพนม ทิศใต้จดอำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร ปัจจุบันไม่กำหนดพื้นที่ ข้าโอกาสหมายถึงผู้มีความเลื่อมใส ศรัทธา ต่อองค์พระธาตุพนม มีถิ่นอาศัยทั้งภายในประเทศหรือต่างประเทศ ก็ได้ สภาพชุมชนดั้งเดิม เป็นชุมชนเกษตรกรรม ปัจจุบัน มีการประกอบอาชีพหลายประเภท

(๓.๒) ความเป็นเมือง เดิม ยังไม่พัฒนา ไปสู่ความเป็นเมืองที่สมบูรณ์ ต่อมา เมื่อมีการพัฒนากำลังคน และการผลิต จึงได้รับการรับรอง จากล้านช้าง ในคราวที่อยู่ภายใต้การปกครองของล้านช้าง เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๕๑ โดยเรียกชื่อว่า “แขวงธาตุพนม” และภายหลังกรณีสงครามเจ้าอนุวงศ์ แห่งเวียงจันทน์ พื้นที่ดังกล่าว จึงถูกราชอาณาจักรสยาม เข้ามาจัดการ มีนโยบายกวาดต้อนผู้คน จากฝั่งซ้าย ให้มาอยู่ฝั่งขวา ของแม่น้ำโขง ให้มากขึ้น จนได้รับการยอมรับ ให้เป็นเมือง ในราวปี พ.ศ. ๒๓๗๑ แต่ ก็ยังไม่สมบูรณ์ เพราะยังไม่มีการแต่งตั้งราชทินนาม ของ เจ้าเมือง ดังปรากฏหลักฐานในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ ว่าชุมชนธาตุพนมอยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าเมืองนครพนม กับมุกดาหาร โดยมี พระพิทักษ์เจดีย์ เป็นนายกองความสมบูรณ์ของความเป็นเมือง ของธาตุพนมในโครงสร้าง การปกครองของไทย เกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ เมื่อได้รับการแต่งตั้งเป็น อำเภอธาตุพนม มี หลวงชาญยุทธกิจ เป็น นายอำเภอคนแรก และมีนายอำเภอหลายท่านรับตำแหน่งเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

พระครูปลัดจรัส ขวนปญโญ^{๓๕} ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดพระธาตุพนมฯ อธิบายว่า :

ข้าโอกาส เริ่มใช้ในสมัย พญาสุมิตตธรรมวงศา ผู้มาบูรณะพระเจดีย์ธาตุพนมครั้งแรก เมื่อประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ คำว่า ข้าโอกาส แปลว่า ได้รับการยกเว้นการเสียภาษีอากรให้แก่ แผ่นดินโดย อาสาสมัคร เข้ามาทำหน้าที่ อุปัฏฐาก บำรุง พระธาตุ หมายความว่า รับราชการ เป็นผู้ถวายการอุปถัมภ์พระธาตุพนม โดย ได้รับการยกเว้นภาระกิจ ที่จะต้องทำให้บ้านเมือง ในฐานะพลเมืองดี มาทำหน้าที่ในพระพุทธศาสนาแทน ต่อมาภายหลัง คำนี้นำมาใช้ทั่วไป กับผู้มีความเลื่อมใสในองค์พระธาตุพนม ไม่ว่าจะมีถิ่นฐานอยู่ในเขตอำเภอธาตุพนมหรือที่อื่น ข้าโอกาส คือผู้ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียภาษี คือค่าหัว ให้แก่แผ่นดิน เพราะมีหน้าที่ในการ อุปัฏฐาก องค์พระธาตุพนมอยู่แล้ว ตกมาในสมัยนี้ ประชาชนของประเทศ จะต้องเสียภาษี ให้แก่แผ่นดิน ทั้งในทางตรงและทางอ้อม แต่ก็ยังเลื่อมใสศรัทธาในอันที่จะอุปถัมภ์จนถึง ปัจจุบัน คำว่า เสียค่าหัว จึงยังคงใช้กับผู้ที่ทำนุบำรุงอุปถัมภ์พระธาตุพนม อยู่เช่นกับสมัยก่อน คำว่า ข้าโอกาส นิยมใช้กันมาแต่โบราณกาล โดยเฉพาะ ช่วงที่มีงานเทศกาลนมัสการพระ ธาตุพนม เริ่มตั้งแต่ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ ในช่วงนี้ ชาวธาตุพนม และประชาชนในอาณาบริเวณ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตลอดผู้เคารพเลื่อมใสในองค์พระธาตุพนม ที่อาศัยอยู่ในประเทศ ลาว ก็จะเริ่มทยอยเดินทางมานมัสการพระธาตุพนม เป็นระยะ ๆ ไม่ขาดสาย ด้วยการเดินเท้า หรือพาหนะต่าง ๆ ตามยุคตามสมัย ช่วงนี้จะเรียกว่าเป็นช่วง การเสียค่าหัว ของข้าโอกาส พระธาตุพนมทั้งหลาย คำนี้แม้จะรุนแรงไปบ้าง สำหรับความรู้สึกของคนบางคนในสมัยนี้ แต่ก็ยังเป็นคำที่เรียกใช้กันมาแต่โบราณกาล และเป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้ง ทางมโนธรรม ของ ผู้เคารพเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะข้าโอกาสพระธาตุพนม ซึ่งเป็นการแสดงออก ถึงเจตนาอันบริสุทธิ์ ที่จะมอบกาย ถวายชีวิตแด่พระพุทธศาสนา ที่มีองค์เจดีย์บรรจุพระบรม สารีริกธาตุ ส่วนพระอุระของพระพุทธเจ้า ประจักษ์เป็นสักขีพยานอยู่ในปัจจุบัน

(การเสียค่าหัว คือ การทำบุญ ให้กับพระธาตุพนม ประจำปีของข้าโอกาส พระธาตุพนม ในเดือนสาม โดย จากอดีต ที่มีการทำงานหรือส่งส่วยให้แก่วัดพระธาตุพนม หลังจากเลิก ระบบทาส ทำให้ไม่มีการทำงาน หรือส่งส่วย แต่ความเคารพศรัทธา ต่อองค์พระธาตุ ยังคงอยู่ จึงทำให้ข้าโอกาส พระธาตุพนม ยังคงปลุกฝังลูกหลาน ให้มาทำบุญ เสียค่าหัว แก่องค์พระ ธาตุพนม เพื่อความเป็นมงคล ต่อตนเอง และครอบครัว)

^{๓๕} สัมภาษณ์ พระครูปลัดจรัส ขวนปญโญ, ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

ภารดี ทามนตรี^{๓๖} อาชีพอิสระ กล่าวว่า :

“ผู้ที่ถูกเลือก ให้เป็นข้าโอกาสนั้น จะต้องปรนนิบัติ บูชา องค์พระธาตุพนมเป็นประจำ ตามแต่ผู้นั้น จะได้รับมอบหมายให้ทำ หรือปฏิบัติ ถ้าไม่ทำ หรือปฏิบัติตาม ก็อาจจะล้มป่วย โดยหาสาเหตุไม่เจอ แต่พอปฏิบัติ ตามที่ได้รับมอบหมายให้ทำ ก็หายป่วยไปเอง”

๕.๕.๒ ความเชื่อเรื่องลูกพระธาตุ

ว่ากันว่า ถ้าใครได้มานมัสการพระธาตุพนม ครบ ๗ ครั้ง ถือว่าเป็นลูกพระธาตุ นับว่าเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต พระครูปลัดจรัส ขวนปญฺโญ^{๓๗} ได้ให้ อรรถาธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า :

ความเชื่อ ความศรัทธา ของสามัญชน ที่มีต่อองค์พระธาตุพนม ว่าเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ ที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระอุระ มีทั้งเทวดา และ พญานาค คอยพิทักษ์ รักษา เมื่อ มีผู้ต้องการ ความช่วยเหลือจะมาขอพรเป็นประจำ หากสิ่งนั้น พรนั้นไม่ขัดต่อศีลธรรมอันดี และกฎหมายบ้านเมืองแล้ว พรนั้นมักจะสมประสงค์ เช่นความเจ็บป่วยไร้ทางเยียวยา หลายคนขอพรแล้วก็วันดีคืน น้อยคนที่ไม่ได้รับพรนั้น อีกประการหนึ่งคือ การขอบุตรจากองค์พระธาตุพนม ผู้ที่ไม่มีบุตรมาก่อนและต้องการมีบุตรสืบตระกูล ผู้ที่มีบุตรสาวแต่ไม่มีบุตรชายหรือมีบุตรชาย แต่ไม่มีบุตรสาว ก็ดี บุคคล ที่มีปัญหาเหล่านี้ เมื่อไปปรึกษาแพทย์แล้ว ทำตามคำแนะนำของแพทย์แล้ว ก็ยังไม่มีบุตร เช่นนี้ สุดท้าย ก็มักจะไปขอบุตรจากองค์พระธาตุพนม ซึ่งมีผู้ที่รู้จักหลายรายดังเช่น คุณเกียรติศักดิ์ ดุงคะมณี นายอำเภอ หรือ คุณเกษมศักดิ์ แสนโกชน์ ปลัดจังหวัดขอนแก่น ก็ได้ไปกราบบนบานขอลูก จากองค์พระธาตุพนม และได้บุตรชาย พล.ต.อ.อดุลย์ แสงสิงแก้ว รอง ผบ.ตร. (ปป.๔) ก็เป็นลูกของพระธาตุพนมเช่นกัน ถือเป็นคุณค่าทางจิตใจ ของชาวพุทธ แถบลุ่มน้ำโขง และชาวพุทธทั่วโลก แม้แต่ชาวต่างชาติที่ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา ก็เคารพศรัทธาต่อองค์พระธาตุพนม

๕.๕.๓ ความเชื่อเรื่องการฟ้อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี

เทศกาลงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี จะอยู่ระหว่างวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ ถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๓ เป็นประเพณี ถือปฏิบัติต่อเนื่องกันมาแต่โบราณกาล เรียกว่า งานบุญเดือนสาม หรือ งานบุญพระธาตุ เป็นงานที่สำคัญ และใหญ่โตมาก จะมีผู้คนหลั่งไหล มานมัสการพระธาตุ

^{๓๖} สัมภาษณ์ ภารดี ทามนตรี, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔.

^{๓๗} สัมภาษณ์ พระครูปลัดจรัส ขวนปญฺโญ, ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

พนม ทั่วทุกแห่ง นับเรือนแสนในแต่ละวัน ทั้งชาวไทอีสาน ชาวลาว ชาวเขมร และแม้กระทั่งผู้คน ที่อยู่ต่างภูมิภาค หากมาได้ ก็จะต้องมา หากมาไม่ได้ ก็จะมีฝากผู้อื่นมา ทั้งนี้เพื่อการทำบุญและส่ง ส่วย เสียค่าหัว ตามความคิด ความเชื่อ และประเพณี ที่ปฏิบัติมา กลุ่มชนที่มามีส่วนใหญ่มักจะยกกันมา เป็นขบวน แห่เป็นหมู่บ้าน โดยนำสิ่งของ เครื่องใช้ เงินทอง ข้าวเปลือก ข้าวสาร กองบุญ ที่ได้จาก การรวบรวม ของทุกครัวเรือน มาถวายเป็นพุทธบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ และ เป็นการส่งส่วย ค่าหัว ในเวลาเดียวกัน ดังนั้น งานบุญพระธาตุ ในเดือนสาม ของทุกปี จึงเป็นงานชุมนุมผู้คนทุกสารทิศ ที่สำคัญ ของกลุ่มคนในลุ่มแม่น้ำโขง หรือสังคมย่อยซ้ำโอกาส^{๓๔}

การพื่อนบูชาพระธาตุพนม เป็นกิจกรรมหนึ่ง ที่มีความสวยงาม และเป็นทีที่เฝ้าคอย ดูชม ในงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี เมื่อมองย้อนกลับไปหาต้นเหตุที่มา พบว่า การพื่อนบูชา พระ ธาตุพนม มีกำเนิดเค้าโครง จากตำนานอุรังคธาตุอีกเช่นกัน กล่าวคือ ในกัณฑ์ที่ ๕ เทพเจ้า สโมสรม ภายหลังการประดิษฐานพระอุรังคธาตุในอุโมงค์หรืออุบมุงที่ภูเก้าพร้าวแล้ว พญาอินทร์และ เทพเจ้า ในห้วงจักรวาล ได้พร้อมกันลงมาเฉลิมฉลอง ความตอนหนึ่งมีว่า :

“...วัสสวาทหก เทวบุตร พาเอาบริวาร นำเอาหางนกยูง เข้าไปพื่อนถวายบูชา เทวดา ทั้งหลาย ลงหมู่ ขับร้อง ลงหมู่ ดิดลิตีเป่า ถวายบูชา นางเทวดาทั้งหลาย ถือหางนกยูงพื่อน และ ขับร้อง ถวายบูชา ปัญจสิข เทวบุตร ดิดพิณทองคำ ถวายบูชา อุรังคเทวบุตรปรบมือ ถวายบูชา...”

นี่เป็นที่มาของการพื่อนบูชาพระธาตุพนม เป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาของเหล่า ข้าโอกาสพระธาตุพนม ในพิธีแห่กองบุญเดือนสาม ของทุกปี จากการศึกษาของ นฤปดินทร์ สาลี พันธุ์ พบว่า การพื่อนบูชาพระธาตุพนมในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ มีรวมทั้งหมด ๗ ชุด ได้แก่

๑) พื่อนหางนกยูง เป็นการพื่อนที่ปรับปรุงมาจากการรำไหว้ครูดาบของนักรบก่อนการ ออกรบ และการพื่อนหัวเรือเพื่อทำการสักการะศาลเจ้าพ่อหลักเมืองก่อนการแข่งขันเรือยาว ต่อมา ได้มีการดัดแปลงทำพื่อนขึ้นใหม่ให้มีท่าทางเหมือนนกยูง

๒) พื่อนภูไทเรณูนคร เป็นการพื่อนที่ปรับปรุงมาจากพื่อนบุญบังไฟหรือบุญพะเวส เป็นการพื่อนถวายพญาแถนและการเกี่ยวพาราสิระหว่างหนุ่มสาว (ภูไท คือชนกลุ่มน้อยที่อพยพมา จากประเทศสปป.ลาว อาศัยอยู่ในอำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม)

๓) พื่อนไทญ้อ เป็นการพื่อนที่ปรับปรุงมาจากการพื่อนในเทศกาลบุญสงกรานต์ ซึ่งมิ การสงน้ำพระและขบวนแห่ดอกไม้บูชาพระธาตุ โดยนำต้นดอกจำปา (ดอกกลิ่นหอมหรือ ดอกลีลา วดี) ไปบูชายังวัด ครั้นพอเสร็จพิธีแล้วหนุ่มสาวก็จะออกมาเล่นสงกรานต์ และเกี่ยวพาราสิ (ไทญ้อ คือ ชนกลุ่มน้อยที่อพยพมาจากประเทศลาว อาศัยอยู่ในอำเภอดำรงวิทยารุจิราชนครพนม)

^{๓๔} สุรพล คำวิหกุล, แผ่นดินอีสาน, หน้า ๑๔๖.

๔) ฟ้อนตำนานพระธาตุพนม เป็นการปรับปรุงมาจากการฟ้อนแห่กองบุญในเทศกาลบุญเดือนสาม โดยนำเอาบทสวดสวดองค์พระธาตุพนมทำนองสรภัญญะมาประกอบกับวงปี่พาทย์ ซึ่งกล่าวถึงตำนานและความพิสดารขององค์พระธาตุพนม

๕) ฟ้อนศรีโคตรบูร ประดิษฐ์มาจากฟ้อนเชิงและฟ้อนภูไทเรณูนคร (ศรีโคตรบูร คืออาณาจักรศรีโคตรบูรหรือศรีโคตรบอง ตั้งอยู่บริเวณจังหวัดนครพนม)

๖) ฟ้อนขันหมากเบ็ง เป็นชุดฟ้อนที่นำเครื่องบูชาของชาวอีสานคือ “หมากเบ็ง” (บายศรีขนาดเล็กหรือบายศรีบายศรีปากชาม) มาใช้ในการฟ้อน

๗) ฟ้อนอีสานบ้านเฮา เป็นชุดฟ้อนประกอบบทเพลง “อีสานบ้านเฮา” ชุดฟ้อนดังกล่าวแสดงถึงการร่วมแรงร่วมใจในการบูชาพระธาตุพนม ผู้ฟ้อนทุกชุดการแสดง จะฟ้อนร่วมกัน เป็นชุดปิดการแสดงที่ตระการตา^{๓๕}

ความเชื่อเรื่องการฟ้อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี จึงเป็นศรัทธา ที่บรรดาข้าโอกาส รวมพลังสามัคคี ร่วมกันแสดงออก เป็นพุทธบูชา ในพิธีแห่กองบุญเดือนสาม ของทุกปี

ประหัส มั่นตะ^{๓๖} ครูภูมิปัญญาไทยด้านปรัชญาศาสนาและประเพณี แสดงความรู้สึกโดยรวมเกี่ยวกับองค์พระธาตุพนม ความเชื่อ ความศรัทธา คุณค่า คุณประโยชน์และความสำคัญว่า :

พระธาตุพนมเป็นมหาเจดีย์ที่ประกอบด้วย องค์คุณ ๓ ประการ :

๑) สูงเด่น สง่า มองเห็นแต่ไกล ในอดีตพระเจดีย์พระธาตุพนมประดิษฐานบนยอดภูกำพร้าว ในช่วงชีวิตข้าพเจ้า เกิดน้ำท่วมใหญ่ ๒ ครั้ง คือ ท่วมทั่วบ้านทั่วเมืองธาตุพนม และรอบนอก วัดพระธาตุพนม ยังเป็นที่สูงสำหรับพักชั่วคราว รวมทั้งคนได้ พระธาตุพนมองค์ปัจจุบันก่อนนี้ สองข้างถนน เข้าสู่พระธาตุพนม ยังไม่มีอาคารสูงนั้น สามารถมองเห็นได้แต่ไกล ทุกทิศทาง ทุกวันนี้ ยังพอมองเห็นได้แต่ไกลทุกจุด

๒) มีความภูมิฐาน ทั้งตำนาน ประวัติความเป็นมา อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง และปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานน้ำสรง ผ้าพระกฐินเทียนจำพรรษาเป็นประจำทุกปี ด้านกายภาพ มีพื้นที่กว้างใหญ่ มีความอลังการ ทัศนียภาพงดงาม มีความสะดวก สบายในการประกอบกิจกรรม บุญประเพณี กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา

^{๓๕} นฤปดิษฐ์ สาลีพันธ์, “พัฒนาการฟ้อนบูชาพระธาตุพนม”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๘. หน้า ๑-๔.

^{๓๖} สัมภาษณ์ ประหัส มั่นตะ, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔.

๓) มีความศักดิ์สิทธิ์ ฟังได้ ผู้กราบไหว้นมัสการ นอกจากถือเป็นสิริแล้ว ยังอธิษฐานบนบาน ประสพผลสำเร็จ นับตั้งแต่ผู้นำระดับประเทศ นักการเมือง นักวิชาการ นักวิทยาศาสตร์ และ ชาวพุทธทั่ว ๆ ไป

ด้านคุณค่า ประโยชน์ และความสำคัญ จากประสบการณ์ และการสังเกต พอสรุปได้ว่า

๑) พระธาตุพนม เป็นที่รู้จักไปทั่วโลก ส่งผลให้ทุกวงการรู้จักพระธาตุพนมอย่างโดดเด่น สะดุดตา ฉะนั้นภายใต้ชื่อ “พระธาตุพนม” จะถูกเลือกเป็นอันดับแรก หรืออันดับต้น เสมอ

๒) พระธาตุพนม เป็นสัญลักษณ์เชิง “สิริ” ผู้ที่ได้กราบไหว้นมัสการ ผู้ที่ได้รับวัตถุมงคล มีความปิติ และมั่นใจ

๓) พระธาตุพนม เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธโดยเฉพาะชาวอีสาน ไม่ว่าจากถิ่นฐานไปที่ใด เมื่อมีโอกาสกลับมาภูมิลำเนา จะต้องแวะมานมัสการพระธาตุพนม รวมทั้งทุกโปรแกรมทัวร์ภาคอีสาน ต้องมีโปรแกรมไหว้พระธาตุพนมอยู่ด้วย

จากการศึกษา ด้านเอกสาร รวมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกข้างต้น สรุปความโดยรวมได้ว่า ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อและพิธีกรรมหลากหลายวิธีการและรูปแบบ ตั้งแต่เกิดจนตาย พิธีกรรม ที่แพร่หลายเป็นที่รู้จัก และถือปฏิบัติโดยทั่วไปคือ จารีตประเพณีสิบสองเดือน หรือชาวไทอีสาน และชาวลาวล้านช้าง เรียกขานกันว่า สิบสอง เป็นงานบุญประเพณี ที่มีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแกนหลัก แต่ในขณะเดียวกัน ก็เป็นพิธีกรรม ที่มีความเชื่อคุณบุรพกาล แฝงรวมอยู่ด้วย ผู้วิจัยได้สรุปให้เห็นในตารางที่ ๔.๑ แล้วว่า ความเชื่อและพิธีกรรมแต่ละเดือน มีอะไรบ้าง และ เกี่ยวเนื่อง กับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม อย่างไร ซึ่งมีทั้งที่แตกต่าง และ ซ้ำซ้อนกันไป ในการศึกษา และนำเสนอ ไม่ได้เรียงลำดับตามแต่ละเดือน แต่พิจารณาภาพรวมของความเชื่อ ที่เป็นประเด็นหลัก และสำคัญ ซึ่งสรุปได้ว่า อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อ และพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ที่สำคัญ คือ :

๑) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์

๒) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องผี

๓) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และ บั้งไฟพญานาค

๔) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์

๕) อิทธิพลที่มีต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระธาตุพนม ได้แก่ ข้าโอกาส ลูกพระธาตุ

และ การพ่อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี

ความละเอียดดังพรรณมาแล้วข้างต้น

ผลการศึกษานี้ ได้บรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัย ครบถ้วนทั้ง ๓ ข้อ คือ (๑) เพื่อศึกษาประวัติ ความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม (๒) เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม และ (๓) เพื่อศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ได้ตอบคำถามของปัญหาที่ต้องการทราบ รวมทั้งประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ ได้แสดงให้เห็นโดยบริบูรณ์แล้ว

นรชน ผู้มีปัญหา อาจพบปัญหา สืบเนื่องจาก อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ เรื่องผี เรื่องนาคหรือพญานาค และ บั้งไฟพญานาคนั้น จะเป็นการส่งเสริมให้เกิดความมั่งงาย และมีजातिภูมิเพิ่มขึ้นหรือไม่ ? และก่อให้เกิดประโยชน์อันใดแก่ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง และพระพุทธศาสนา ?

ตอบว่า คติความเชื่อในเรื่องเหล่านี้ ได้ปลูกฝัง ลงรากลึก ในชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ยุคบูรพกาลนานแล้ว และยังคงส่งอิทธิพลถึงปัจจุบันนี้ หากที่จะลบล้างได้ งานวิจัยนี้ ได้พยายามชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่ ของ อิทธิปาฏิหาริย์ ผี และ นาค หรือ พญานาค เพราะมีการกล่าวถึง และ บันทึกลงไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา เป็นหลักฐานชัดเจน แต่พระพุทธศาสนา ไม่ได้ส่งเสริม สนับสนุน ให้ชื่นชม หรือยึดติดกับสิ่งเหล่านี้ นับเป็นกุศโลบายอันชาญฉลาด ของเจ้าผู้ครองอาณาจักรลาวล้านช้าง แต่โบราณ ที่ได้รณาดำเนินการอุรังคธาตุ หรือ อุรังคนิทาน ดำเนินพระธาตุพนม ได้ผูกเรื่องเชื่อมโยงคติความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ เรื่องผี เรื่องนาคหรือพญานาค โดยให้บรรดาเทพ ผี และ นาคหรือพญานาคทั้งหลาย ได้ประจักษ์ในอิทธิปาฏิหาริย์พระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้า และยอมพลีตนเป็นองครักษ์พิทักษ์พระธาตุพนม เรื่องราวในอุรังคนิทาน ได้มีอิทธิพล ส่งผลถึงคติความเชื่อของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงตราบนานทุกวันนี้ หลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนา คือ ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ สามารถสอดคล้องกับคติความเชื่อเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง จึงได้น้อมนำหลักธรรม และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา มาเป็นสรณะในการดำรงชีวิตประจำวัน ตั้งแต่เกิดจนตาย ดังที่เห็นและเป็นอยู่

ศาสนาใดก็ตาม จะดำรงคงอยู่ได้ ย่อมต้องมีองค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ คือ (๑) พระศาสดา (๒) ศาสนธรรม (๓) ศาสนบุคคล (๔) ศาสนวัตถุ และ (๕) ศาสนพิธี สำหรับพระพุทธศาสนา นั้น (๑) พระศาสดา คือ พระพุทธเจ้า (๒) ศาสนธรรม คือ พระธรรมคำสั่งสอนจารึกในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย (๓) ศาสนบุคคล คือ พระสาวก พระภิกษุสงฆ์ ภิกษุณี ชี อุบาสก อุบาสิกา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่

ประพจน์ ปฏิบัติตามศาสนธรรม (๔) ศาสนวัตถุ คือ วัด โบสถ์ วิหาร พระสถูปเจดีย์ พระพุทธรูป รอยพระพุทธรูป เป็นต้น และ (๕) ศาสนพิธี คือ การสวดมนต์ ภาวนา และพิธีกรรมทั้งหลาย

พระธาตุพนม เป็นหนึ่งในบรรดา ศาสนวัตถุทั้งหลาย เป็นพระพุทธรูปเจดีย์ ที่เชื่อกันว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนที่เป็นพระอุรังคธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า มีความสำคัญ หลายประการ คือ (๑) เป็นพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธคิลี (๒) เป็นสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง (๓) เป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและการท่องเที่ยว และ (๔) เป็นศูนย์รวมความศรัทธา ศรัทธา ความเชื่อ และพิธีกรรม ความละเอียดได้พรรณาแล้ว พระธาตุพนม ได้แสดงบทบาททางสังคม ให้เห็นประจักษ์ ดังความสำคัญข้างต้นมาโดยตลอด การเชื่อมโยงคติความเชื่อเรื่องผี คือ เจ้าแม่ศรีศักดิ์ ๓ คน หรือเจ้าเอือน ๓ พระองค์ รวมทั้งพญานาค ๓ องค์ คอยเฝ้า ปกปักษ์รักษา ดูแล องค์พระธาตุพนมอยู่นั้น เป็นการเพิ่มความศรัทธาให้กับองค์พระธาตุพนมมากยิ่งขึ้น ทำให้มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชน เปรียบเสมือนหลักเมือง ที่ทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมของผู้นับในสังคม ให้ปฏิบัติอยู่ในกรอบจารีตประเพณี ส่งผลให้เกิดชุมชนที่มีสามัคคีธรรม กตัญญูตถะเวทิตาธรรม มุทิตาธรรม และมี หิริ คือ ความละอาย บาป ละอายใจต่อการทำชั่ว มีโอตตปปะ คือ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อการทำชั่ว ผู้นับในชุมชนถือปฏิบัติ หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา หลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัย สิลมัย และ ภาวนามัย อันเป็นองค์ประกอบสำคัญในหลักการ ๓ ข้อ ของพระพุทธศาสนา คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และ การทำจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใส

การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ผู้วิจัยได้แสดงไว้บริบูรณ์แล้ว ด้วยพรรณาคความดังกล่าว เพื่อประโยชน์แก่ความปรารถนาแห่งสาธุชน สอดคล้องกับคำกล่าวของ พระธรรมราชาวัตร อันเป็น ปัจฉิมกถา งานวิจัยนี้ ความว่า :

พระธาตุพนมเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุห่ออก ของพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ ๕๐๐ พร้อมภษัตรีทั้ง ๕ พระนคร ได้พร้อมกันสถาปนาไว้ให้เป็นมิ่งขวัญของชาวพุทธ มีเทพารักษ์คุ้มครองมั่นคง ฉะนั้น จึงศักดิ์สิทธิ์ มีฤทธิ์เดชน่าอัศจรรย์ ประจักษ์มา มาก ทรงความสำคัญทั้งด้าน ชาติ ศาสนา ศิลปกรรม วัฒนธรรม ภูมิประวัติศาสตร์ โบราณคดี จึงควรที่ชาวเรานุชนจะช่วยกันรักษา คุ้มครอง ทำนุบำรุงไว้ให้เป็นหลักชัย ที่รวมจิตใจของชาติ ประกาศตถะเวทิตถะธรรม และบรมครูของชาวเรา^{๔๐}

^{๔๐} พระธรรมราชาวัตร, อรรถนิทานตำนานพระธาตุพนม(พิสดาร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทงานพิมพ์ลิขซึ่งจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๖๗.

บทที่ ๖

สรุปผลการวิจัยและ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขงนี้มีวัตถุประสงค์คือ (๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม (๒) เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม และ (๓) เพื่อศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง สรุปผลการวิจัยดังนี้ :

๖.๑ สรุปผลการวิจัย

๖.๑.๑ การศึกษาประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม พบว่า :

๑) แม่น้ำโขง เป็นลุ่มน้ำสำคัญที่เป็นอู่อารยธรรมของซีกโลกทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ของทวีปเอเชีย เป็นแม่น้ำที่ไหลคดเคี้ยวเป็นเส้นพรมแดนผ่านถึง ๖ ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) กัมพูชา และ เวียดนาม แม่น้ำโขงมีความยาวประมาณ ๔,๘๐๐ กิโลเมตรเป็นแม่น้ำยาวมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยาวเป็นอันดับที่ ๙ ของทวีปเอเชีย และยาวเป็นอันดับที่ ๑๒ ของโลก แม่น้ำโขงมีพื้นที่ลุ่มน้ำรวม ๙๕๕,๕๐๐ ตารางกิโลเมตร จัดเป็นอันดับที่ ๒๑ ของโลกในด้านความกว้างใหญ่ของพื้นที่ลุ่มน้ำ แม่น้ำโขงประกอบด้วยลุ่มน้ำสาขาจำนวนมากในแต่ละประเทศ ทำให้แม่น้ำโขงมีปริมาณน้ำไหลลงสู่ทะเลจีนใต้เฉลี่ยประมาณ ๔๗๕,๐๐๐ ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี หรือประมาณ ๑๕,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที จัดเป็นอันดับที่ ๘ ของโลกในด้านปริมาณน้ำ

๒) จำนวนประชากรทั้งหกประเทศรวมกันประมาณ ๒๒๓.๕ ล้านคน และจำนวนประชากรในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงประมาณ ๙๔.๓ ล้านคน หลากหลายด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และภาษา แต่ละประเทศจะประกอบด้วยชนเชื้อชาติหลักกลุ่มใหญ่เป็นอัตลักษณ์ของตน เช่น ชาวจีนฮั่นของมณฑลยูนนานประเทศจีน ชาวพม่าหรือปะหะมาของพม่า ชาวไทยของไทย ชาวลาวลุ่มของ สปป.ลาว ชาวเขมรของกัมพูชา ชาวเวียดนามหรือกึ่งของเวียดนาม ที่เหลือจะเป็นชนกลุ่มน้อย ชนเผ่า หรือชาวเขาอีกจำนวนมาก อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำของแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขา

๓) พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง หลังพุทธกาลนับแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ดำรงคงอยู่สืบสานต่อเนื่องมามากกว่าสองพันปี ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นสังคมชนบทล้าหลัง สังคมเกษตรกรรมที่ยากจน บางส่วนได้พัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมือง ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครองเมื่อหลายทศวรรษที่ผ่านมาอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง กระนั้นก็ตาม ความคงมั่นในวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี คติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนากลับยังคงดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่น

๔) พระธาตุพนม เป็นพระสถูปเจดีย์ ปูชนียสถานที่สำคัญเก่าแก่และมีความศักดิ์สิทธิ์ ได้รับความเคารพนับถือจากชาวไทยอีสานและชาวลาวแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างมาช้านาน พระธาตุพนม ประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ตำบลธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม อยู่ฝั่งขวาหรือทิศตะวันตกของแม่น้ำโขง อันเป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยและ สปป.ลาว เป็นเจดีย์ทรงบัวสี่เหลี่ยม รูปแบบของศิลปสถาปัตยกรรมดั้งเดิมแห่งอาณาจักรศรีโคตบูร มีความสูง ๕๓.๐๐ เมตร ฉัตรทองคำสูง ๔.๐๐ เมตร รวมเป็น ๕๗.๐๐ เมตร

๕) ตามตำนานอุรังคธาตุ หรืออุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม สรุปความได้ว่า พระธาตุพนม ได้ก่อสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๘ โดยพระมหากัสสปะเถระ พร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ได้นำพระอุรังคธาตุมาสู่คอกกัปปนคีรี หรือภูเก้าพร้าว ซึ่งเป็นที่ตั้งองค์พระธาตุพนมปัจจุบัน และมีพญาทั้ง ๕ ได้แก่ พญาสุวรรณภิงคาร เมืองหนองหานหลวง พญาคำแดง เมืองหนองหานน้อย พญาอินทปัฐ เมืองอินทปัฐนคร พญาจุลณีพรหมทัต เมืองจุลณีพรหมทัต และพญานันทเสน เมืองศรีโคตรบูร ได้ช่วยกันก่ออุบมุง (สถูป) เพื่อประดิษฐาน หรืออุปมาพระอุรังคธาตุ

๖) พระธาตุพนมได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์มาตามลำดับ จนกระทั่งถึงวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ เวลา ๑๕.๓๘ นาฬิกา พระธาตุพนมชำรุดหักพังทลายลง ทางราชการได้ทำการก่อสร้างขึ้นใหม่ ให้คงสภาพเดิม จนแล้วเสร็จสมบูรณ์ และได้มีพระราชพิธียกฉัตรยอดองค์พระธาตุพนม แล พระราชพิธี อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ขึ้นบรรจุในองค์พระธาตุพนม ระหว่างวันที่ ๒๑ - ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

๗) จากการขุดค้นทางโบราณคดี ภายหลังจากที่พระธาตุพนมล้มลง พบว่าได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอม สมัยเมืองพระนคร ที่เรียกว่า แบบสมโบร์ไพรกุก ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งร่วมสมัยเดียวกันกับสมัยทวารวดี เป็นศาสนสถานทางศาสนาฮินดูมากกว่าทางพระพุทธศาสนา ต่อมาได้รับการสร้างตกแต่งเพิ่มเติมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ มีสภาพเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซ้อนกัน ๒ ชั้น ย่อส่วนลดขนาดขึ้นไป แล้วน่าจะมีการแปลงศาสนสถานแห่งนี้ให้เป็นพระสถูปหรือพระธาตุเจดีย์ทางพระพุทธศาสนา เมื่อความเชื่อทางศาสนาฮินดูลดความสำคัญลง

๘) ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเชื่อกันว่า พระธาตุพนม เป็นพระสถูปเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนที่เป็นพระอัฐกธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า มีความสำคัญคือ : (๑) ในฐานะพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธคิลปี (๒) ในฐานะสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง (๓) ในฐานะศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและท่องเที่ยว และ (๔) ในฐานะศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อ และพิธีกรรม

๖.๑.๒ การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม พบว่า : ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิม มีวิถีชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติและสายน้ำ คติความเชื่อจึงเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ปราภฏการณ์ธรรมชาติ อำนาจเหนือธรรมชาติ และประยุกต์รวมเข้ากับพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา กลายเป็นธรรมเนียม ประเพณี ขนบประเพณี และ จารีตประเพณี ถือปฏิบัติ ในการดำรงชีวิตประจำวัน ตั้งแต่เกิดจนตาย งานวิจัยนี้ได้ศึกษาและ ประมวลถึงความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม ที่สำคัญ คือ :

๑) ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม กล่าวคือ พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธเรื่องนี้ เพราะ มีบันทึกไว้ในคัมภีร์ พระไตรปิฎก หลายแห่ง ปาฏิหาริย์ มี ๓ อย่าง คือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ อิทธิปาฏิหาริย์ มีอยู่จริง มีความเป็นมาหรือมีพัฒนาการ จากการเจริญสมาธิ หรือสมถกัมมัฏฐาน จนบรรลุธรรม ได้ฉานสมาบัติ ๘ แล้ว จะได้รับอานิสงส์ คือ สามารถแสดงฤทธิ์ ได้ ความเชื่อนี้ได้ถูกนำมาผูกเชื่อมโยงกับองค์พระธาตุพนมว่า มีความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์

๒) ความเชื่อเรื่องผี ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม กล่าวคือ พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่ เพราะมีอ้างถึง ผี ปราภฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกบ่อยครั้ง เป็นต้นว่า : สมัยพุทธกาล ที่เมืองไพศาลี เกิดโรคระบาด พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์สาวก จำนวน ๕๐๐ รูป ได้เสด็จจากกรุงราชคฤห์มาถึงเมืองไพศาลี ก็บังเกิดฝนโบกขรพรรษตกลงมา น้ำได้พัดพาเอาซากศพลอยออกไปจนหมดสิ้น จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงโปรดให้พระอานนตสวาทพระรัตนสูตรทำพระปริตรระหว่างกำแพงเมืองสามชั้น และนำบาตรน้ำมนต์ของพระองค์ไปประพรมจนทั่วทั้งเมือง เหตุการณ์นี้จึงเป็นที่มาของการทำพระปริตรเพื่อชำระล้างเภทภัยสิ่งชั่วร้ายให้หมดไป ความเชื่อนี้ได้ถูกนำมาผูกเชื่อมโยงกับองค์พระธาตุพนมว่า มี เจ้าเฮือนสามพระองค์ หรือเจ้ามเหศักดิ์สามตน คือเทวดาที่ได้รับมอบหมายจากพระอินทร์ ให้เป็นผู้ดูแล รักษาองค์พระธาตุพนม

๓) ความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค ที่เกี่ยวเนื่องกับ พระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม กล่าวคือ พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่ เพราะมีอ้างอิง นาคหรือพญานาค ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกบ่อยครั้ง เป็นต้นว่า : เหตุที่ทำให้นาคปรากฏร่างเป็นนาค มี ๒ ประการคือ (๑) เวลาที่เสพเมถุนธรรมกับนางนาคมีชาติเสมอกัน (๒) เวลาที่วางใจก้าวลงสู่ความหลับ และ กำเนิดของนาคมี ๔ ประเภท คือ (๑) นาคที่เป็นอันทะ (เกิดในไข่) (๒) นาคที่เป็นชลัพพะ (เกิดในครรภ์) (๓) นาคที่เป็นสังเสทชะ (เกิดในถ้ำไคลหรือที่ชื้นแฉะ) และ (๔) นาคที่เป็นโอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) ความเชื่อนี้ได้ถูกนำมาผูกเชื่อมโยงกับองค์พระธาตุพนมว่า มี พญานาค ๗ องค์ มาจากสระอโนดาตในเทือกเขาหิมาลัย พระอินทร์มีบัญชาให้มารักษาพระบรมธาตุ

๔) หลักธรรมและพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องกรรม บุญ-บาป นรก – สวรรค์ เช่น :

(๔.๑) เรื่องกรรม : พระพุทธศาสนามีคำสอนว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน และ เน้นว่าเจตนาเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำความด้วยกาย วาจา ใจ

(๔.๒) เรื่อง บุญ – บาป : พระพุทธศาสนามีคำสอนว่า หากบุคคลทำบุญ ก็ควรทำบุญนั้นบ่อย ๆ ควรทำความพอใจในบุญนั้น เพราะการสั่งสมบุญนำสุขมาให้ และ ชี้ให้เห็นว่า トラバิดที่บาปยังไม่ให้ผล トラバิดนั้นคนชั่วจะเห็นบาปว่าดี แต่เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้น คนชั่วจะเห็นบาปว่าชั่วแท้ トラバิดที่กรรมดียังไม่ให้ผล トラバิดนั้นคนดีจะเห็นกรรมดีว่าชั่ว แต่เมื่อใดกรรมดีให้ผล เมื่อนั้นคนดีจะเห็นกรรมดีว่าดีแท้

(๔.๓) เรื่องนรก-สวรรค์ : พระพุทธศาสนามีคำสอนว่า สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะความประพฤติไม่สมควรคือความประพฤติอธรรมเป็นเหตุ...สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความประพฤติสมควรคือความประพฤติธรรมเป็นเหตุ

ความเชื่อและคำสอนเหล่านี้ ได้สะท้อนผ่านและแสดงปรากฏในพิธีกรรมจารีตประเพณีสิบสองเดือน เรียกว่า ฮีตสิบสอง และ พิธีกรรมจารีตประเพณี คลอง ครรลอง หรือคลองสิบสี่

๕) ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี ฮีตสิบสอง

ฮีตที่ ๑ : บุญเข้ากรรม หรือบุญเข้ากำ หรือบุญเดือนเจียง

ฮีตที่ ๒ : บุญคูณลาน หรือบุญคูณลาน หรือบุญคูณเข้า

ฮีตที่ ๓ : บุญข้าวจี หรือบุญเข้าจี หรือบุญเดือนสาม

ฮิตที่ ๔ : บุญพะเวส หรือบุญพะเวด หรือบุญเดือนสี่

ฮิตที่ ๕ : บุญสงกรานต์ หรือบุญสงน้ำ หรือบุญเดือนห้า

ฮิตที่ ๖ : บุญบั้งไฟ หรือบุญบั้งไฟ หรือบุญเดือนหก

ฮิตที่ ๗ : บุญซำฮะ หรือบุญซำฮะ หรือบุญเดือนเจ็ด

ฮิตที่ ๘ : บุญเข้าพรรษา หรือบุญเข้าวัดสา หรือบุญเดือนแปด

ฮิตที่ ๙ : บุญข้าวประดับดิน หรือบุญเข้าประดับดิน หรือบุญเดือนเก้า

ฮิตที่ ๑๐ : บุญข้าวสาก หรือบุญเข้าสาก หรือบุญเดือนสิบ

ฮิตที่ ๑๑ : บุญออกพรรษา หรือบุญออกวัดสา หรือบุญเดือนสิบเอ็ด

ฮิตที่ ๑๒ : บุญกฐิน หรือบุญกะถิน หรือบุญเดือนสิบสอง

๖) ความเชื่อและพิธีกรรมจารีตประเพณี คลอง ครอบครอง หรือกองสิบสี่

(๖.๑) กองสิบสี่สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน

(๖.๒) กองสิบสี่สำหรับประชาชนทั่วไป

(๖.๓) กองสิบสี่สำหรับพระภิกษุสงฆ์

ฮิต กอง เป็นปัจจัยสำคัญ ในการกำหนด การดำเนินชีวิตประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี ตั้งแต่เกิดจนตาย ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ฮิต กองเป็น กฎระเบียบ ข้อบังคับ ในสังคม เปรียบเสมือนธรรมนูญ ที่ใช้เป็นหลักปกครองบ้านเมืองของอาณาจักรลาวล้านช้างในสมัยโบราณ เรื่อยมาถึงปัจจุบัน ฮิต กอง มีความเกี่ยวเนื่อง สัมพันธ์ เชื่อมโยง กับพระพุทธศาสนา อย่างแนบแน่น จนคล้ายจะเป็นหนึ่งเดียว ฮิต กอง ล้วนเป็นข้อประพจน์ ปฏิบัติ เป็นพิธีกรรม ที่เกี่ยวเนื่อง กับพระภิกษุสงฆ์ และพระพุทธศาสนา เกือบทั้งสิ้น

๖.๑.๓ การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง พบว่า :

๑) พระธาตุพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อธิษฐาน ปาฏิหาริย์ ด้วยปรากฏการณ์และมูลเหตุที่สำคัญคือ :

(๑.๑) พระธาตุพนมมีความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะเป็นพระธาตุเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

(๑.๒) พระธาตุพนมมีความศักดิ์สิทธิ์จากความเชื่อในตำนานอุรังคธาตุหรืออุรังคนิทานว่าเป็นที่บรรจุพระธาตุหรือกระดูกส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า ได้แสดงปาฏิหาริย์อย่างพิสดารให้ปรากฏตามตำนานมาโดยลำดับ

(๑.๓) พระราชทูพนมมีความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากเรื่องเล่าประสบการณ์ บันทึกจากอดีตสืบเนื่องถึงปัจจุบัน

๒) พระราชทูพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องผี

ความเชื่อเรื่องผี ได้ถูกนำมาผูกโยงให้อยู่ภายใต้อิทธิพลขององค์พระราชทูพนม ผ่านทางวรรณกรรมอุรังคินทานหรือตำนานพระราชทูพนมอย่างแนบเนียนว่ามี เจ้าเอือนสามพระองค์ หรือเจ้ามเหศักดิ์สามตน ซึ่งเป็นเทวดาที่มีฤทธิ์เดชมาก ได้รับมอบหมายจากพระอินทร์ให้เป็นผู้ดูแลรักษาองค์พระราชทูพนม ทำให้พระราชทูพนมมีความศักดิ์สิทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์เพิ่มมากยิ่งขึ้น

๓) พระราชทูพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาคเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว จนเมื่อถึง พ.ศ. ๒๕๐๐ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๑ กลางคืนเวลา ๐๒.๐๐ นาฬิกาของวันใหม่ มีผู้เห็นแสงประหลาดพุ่งมาจากทิศเหนือ ถึงตรงพระราชคูแล้วหายไป เจ้าอาวาสให้ตรวจเหตุการณ์ดูทางใน (การทำสมาธิแบบร่างทรง) ปรากฏว่าเป็นพญานาคทั้ง ๗ มาจากสระอโนดาตในเทือกเขาหิมาลัย พระอินทร์มีบัญชาให้มารักษาพระบรมธาตุ ต่อมา ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๑ – ๒๕๐๘ พญานาคทั้ง ๗ ได้รักษาโรคด้วยน้ำมนต์ ผู้คนพากันแตกตื่นหลั่งไหลมารักษาและปรากฏว่าหายอย่างน่าอัศจรรย์ จนทางราชการขอให้ยุติ เรื่องจึงเงียบไป แต่ความเชื่อเรื่องพญานาคทั้ง ๗ ยังคงอยู่ และเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระราชทูพนมมากยิ่งขึ้น

๔) พระราชทูพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ-บาป นรก-สวรรค์

ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อในเรื่องกรรม เชื่อในผลหรือวิบากของกรรม เชื่อในผลของบุญและบาป เชื่อในนรกและสวรรค์ พระราชทูพนมเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ เป็นศูนย์กลางชุมชน เป็นศูนย์รวมของความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นจุดหมายปลายทางของการสัจจจาริกแสวงบุญ โดยมีความเชื่อว่า ถ้าใครได้มีโอกาสเดินทางไปสักการบูชาพระราชทูพนมอันศักดิ์สิทธิ์ หลังจากตายแล้วจะได้ไปสู่สวรรค์ ด้วยเหตุนี้ อย่างน้อยที่สุด ครั้งหนึ่งในชีวิตต้องมากราบไหว้บูชาองค์พระราชทูพนมให้จงได้

๕) พระราชทูพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระราชทูพนม

(๕.๑) ความเชื่อเรื่องข้าโอกาส คือ บุคคลที่เข้าผู้ครองอาณาจักรล้านช้างในอดีตได้สละตนเป็นข้าโอกาส เป็นข้าอุปฐากพระบรมธาตุ ตามตำนานเล่าว่าเริ่มจากจำนวน ๓,๐๐๐ คน สืบทอดสายเลือดพันธุกรรมมานับพันปี เรื่อยมาจนกระทั่ง ถูกยกเลิกในสมัยรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ แต่ความเคารพศรัทธายังคงอยู่ ข้าโอกาสพระราชทูพนมจึงยังคงปลูกฝังลูกหลานให้สำนึกในความเป็นข้าโอกาส คอยอุปฐากองค์พระราชทูพนมตามโอกาส เพื่อความเป็นสิริมงคลต่อตนเองและครอบครัว

(๕.๒) ความเชื่อเรื่องลูกพระธาตุ คือ ผู้ที่ไม่มีบุตรธิดามาก่อน และเมื่อต้องการมีบุตรธิดาสืบตระกูล จึงไปขอกองค์พระธาตุพนม และเมื่อได้สมประสงค์ บุตรธิดา ที่เกิดมาจะบอกกับตนเองว่าเป็น ลูกพระธาตุ

(๕.๓) ความเชื่อเรื่องการฟ้อนบูชางานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี จะจัดขึ้นระหว่าง วันขึ้น ๘ ค่ำเดือน ๓ ถึงวันแรม ๑ ค่ำเดือน ๓ เรียกว่างานบุญเดือนสาม หรืองานบุญพระธาตุ เป็นงานที่สำคัญและใหญ่โตมาก มีผู้คนหลั่งไหลมา ทั่วทุกหนแห่ง นับเรือนแสนในแต่ละวัน การฟ้อนบูชา เป็นกิจกรรมหนึ่งที่บรรดาข้าโอกาส ลูกพระธาตุทั้งหลายยินยอมพร้อมใจกันแสดงออก ด้วยศรัทธาแรงกล้า เป็นโอกาสสำคัญในรอบปีที่จะได้ฟ้อนสักการะองค์พระธาตุพนม อันศักดิ์สิทธิ์ ที่ตนเคารพบูชา

๖.๒ ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับนำไปใช้ และวิจัยต่อเนื่องดังนี้ :

๖.๒.๑ งานวิจัยนี้ ได้รวบรวมประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและพระธาตุพนม คติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา รวมทั้ง อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ได้แสดงไว้บริบูรณ์แล้ว สามารถคัดสรร เนื้อหา สาระ ความรู้ จากวิทยานิพนธ์นี้ เพื่อนำไปใช้ประกอบการเรียน การสอน ก่อให้เกิดประโยชน์ในงานการศึกษาของภาควิชาที่เกี่ยวข้อง และวิชาความรู้ทั่วไปได้

๖.๒.๒ งานวิจัยเกี่ยวกับ พระธาตุพนมกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และพระธาตุพนมกับความสัมพันธ์เชิงสังคมของพระธาตุองค์อื่น เช่น พระธาตุเชิงชุม พระธาตุนาดูน ฯ ตลอดจนถึงพุทธศาสนสถานอื่น ๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงด้วย จะช่วยส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวเพิ่มพูนรายได้ให้กับชุมชนอีกทางหนึ่ง

๖.๒.๓ อิทธิพลของเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น สังคมสื่อออนไลน์ การสื่อสารไร้พรมแดน มีผลกระทบต่อความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาหรือไม่ อย่างไร ? โดยเฉพาะกับเยาวชนยุคใหม่ เราจะนำเทคโนโลยีเหล่านี้ มาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงได้อย่างไร ?

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. ตำนานพระพุทธเจดีย์. กรุงเทพมหานคร
: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๑๔.

กรมศิลปากร. จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
พิมพ์เนศ, ๒๕๒๒.

กรมศิลปากร. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. อรรถกถา (ตำนานพระธาตุพนม). พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๗.

กรมศิลปากร. สำนักงานวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวด
ประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒. (ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพุทธศาสนา).
กรุงเทพมหานคร : แอดวานซ์วิชั่นเซอร์วิส, ๒๕๕๐.

กรมศิลปากร. สำนักงานวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวด
ประเพณีราษฎร์ เล่ม ๓. (คติความเชื่อ). กรุงเทพมหานคร : แอดวานซ์วิชั่นเซอร์วิส,
๒๕๕๐.

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. รายงานสถานภาพสิ่งแวดล้อมประจำปี. กรุงเทพมหานคร :
กองสารสนเทศสิ่งแวดล้อม, ๒๕๔๔.

คณะกรรมการบริหารวิชาการมหาวิทยาลัยศึกษาทั่วไป. มรดกอารยธรรมโลก. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ความเป็นมาของ
อำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๔๒.

จรัส พัทธมราชศักดิ์. **อีสาน ๑ ศาสนาและวรรณกรรมนิยมในท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร :
โอ.เอส.พรินติ้งเฮาส์, ๒๕๓๔.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอัครพงษ์ คำคุณ. **แม่น้ำโขง ณ นครพนม**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒.

โชค ญาณสิทธิ, พระธรรมธีรราชมหามุนี. **ตอบปัญหาธรรมเรื่องบุญบาปนรกสวรรค์ คนตายแล้ว
เกิดอีกหรือไม่ ?**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๒.

เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. **ประวัติศาสตร์อีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

ทศพล จังพานิชย์กุล. **พระบรมสารีริกธาตุ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คอมม่า,
๒๕๕๒.

ธิดา สาระยา. **อารยธรรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,
๒๕๕๒.

น. ณ. ปากน้ำ. **สถาปัตยกรรมในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๖.

นวลจันทร์ คำปิงสุ. **พม่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลกกว้าง,
๒๕๕๑.

นันทนา กปิลกาญจน์. **ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน
สโตร์, ๒๕๓๐.

บุญยงค์ เกศเทศ. **วัฒนธรรมเผ่าพันธุ์มนุษย์**. มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,
๒๕๕๑

ปรีชา พิณทอง. **สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ : Isan-Thai- Dictionary**. มูลนิธิโตโยต้า.
อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๓๒.

แปลก สนธิรักษ์. **ระเบียบสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๑๔.

พระครูสุเทพสารคุณ และคณะ. **มรดกอีสาน**. ขอนแก่น : บริษัทขอนแก่นคัลลิ้งนันทกรรม,
๒๕๔๔.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระเทพรัตนโมลี (จดหมายเหตุท้ายเล่ม). อรรถนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพัลลภซึ่งจำกัด, ๒๕๕๑.

พระเทพรัตนโมลี. ประวัติย่อพระธาตุพนม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. นครพนม: วัดพระธาตุพนม, ๒๕๓๗.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร). พระมัลลย์ลงไปโปรดสัตว์นรก. พิมพ์ครั้งที่ ๖.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สัมปชญะ, ๒๕๕๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). นรก-สวรรค์ในพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.

_____ พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ พระพุทธศาสนาในเอเชีย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

_____ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวฤทธิ์ ปาฏิหาริย์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.

พระธรรมราชานุวัตร. อรรถนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพัลลภซึ่งจำกัด, ๒๕๕๑.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๕๒.

_____ นรก- สวรรค์ สำหรับคนรุ่นใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๔๕.

พระมหาสม สุมน. ประมวลเหตุการณ์ พระธาตุพนมหักพังและการสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่.

นครพนม : วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร, ๒๕๒๒.

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. อารยธรรมพระพุทธศาสนาในทิเบต. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗.

พระโสภณเจติยาภิบาล(จดหมายเหตุท้ายเล่ม). อรรถนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพัลลภซึ่งจำกัด, ๒๕๕๑.

พลับพลึง คงชนะและคณะ. ลาว : ภูมิลักษณะลุ่มน้ำโขง ประชาชนและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๓.

ภูวดล ทรงประเสริฐ. **รากเหง้าอิทธิพลการเมืองจีนในอุษาคเนย์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ยูเรก้า, ๒๕๕๐.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. คณะโบราณคดี. **อีสานคดี**. กรุงเทพมหานคร : พี.เอส.การพิมพ์, ๒๕๒๑.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. คณะโบราณคดี. **อีสานปริทัศน์ (อีสานคดี ๒)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๒๔.

มัทรียา ธาราทรัพย์. **คู่มือนักเดินทางลาว**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อิติตา, ๒๕๔๘.

มัลลิกา พงศ์ปริตร. **ลาวและ กัมพูชา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่าง
สู่โลกกว้าง, ๒๕๔๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์**. รุ่นที่ ๑.๐๐. กรุงเทพมหานคร : ฉบับ

ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒.

วรณัยย์ บุญยสุรัตน์. **ชื่นชมสถาปัตยกรรมในหลวงพระบาง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.

วัลโปละ ราหุลละ. **พระพุทธองค์ทรงสอนอะไร (What the Buddha Taught)**. แปลโดย สุนทร
พลามินทร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒.

วิมลพรรณ ปิตรวัชชัย. **อีสานสิบสอง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาชน, ๒๕๑๖.

ศรีศักร วัลลิโกดม. **พระธาตุพนม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๑๘.

_____ **ความหมาย พระบรมธาตุ ในอารยธรรมสยามประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๖.

_____ **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖.

สงวน รอดบุญ. **พุทธศิลป์ลาว**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๕.

สมิธ เฮอร์เบิร์ต วาริงตัน. **บันทึกการเดินทางสู่แม่น้ำโขงตอนบนประเทศสยาม**. แปลโดย พรพรรณ
ทองตัน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

สันติ เล็กสุขุม. **เจดีย์ : ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่
๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๒.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๐.

สุนทรี พรหมเมศ. **ชาวเขาในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔.

สุภัทรา อรสุทธิกุลชัย และคณะ. **มรดกอารยธรรมโลก**. กรุงเทพมหานคร : โครงการบริหารวิชา
บูรณาการหมวดศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒.

สุรพล ดำริห์กุล. **แผ่นดินอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕.

สุรางค์ศรี ดันเสียงสม และคณะ. **อารยธรรมตะวันออก**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงาน
วิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สุวัฒนา เลี่ยมประวัตติ. **การศึกษาภาษาถิ่น-ภาษาตระกูลไท**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑.

สุวิทย์ ชีรสอวต. **ประวัติศาสตร์ลาว 1779 – 1975**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์,
๒๕๔๓.

อุดม เชยกิจวงศ์. **ตามรอยพญานาค**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, ๒๕๔๖.

อุดม บัวศรี. **วัฒนธรรมอีสาน**. ขอนแก่น : บริษัทขอนแก่นคลังนานากรรม, ๒๕๔๖.

อุดร จันทวัน. **นิทานอุรังคเทวดา นิทานอุรังคธาตุ (ฉบับลาว)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ขอนแก่น :
โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๘.

(๒) บทความ :

กมลพรรณ บุญสุทธิ. “บุญคุณตาน”, ในนามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒.

โดยกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐.

ฉัตรภรณ์ จินดาเดช. “นาค”, ในนามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๓. โดย

กรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒.

ดึก แสงบุญ. “นาคาคติแห่งสุวรรณภูมิ : ผู้คน ความหวัง ความเชื่อ”, **วัฒนธรรมไทย**. ปีที่ ๔๕

ฉบับที่ ๓ (มีนาคม ๒๕๕๓) : ๒๕ - ๓๕.

นันทวัน สาวานน. “บุญเข้ากรรม”, ในนามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒.

โดยกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐.

เบญจมาศ แพทอง. “กฐิน”, ในนามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒. โดย

กรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐.

ประสิทธิ์ หวานเสร็จ. “การบริหารจัดการระบบลุ่มน้ำและลุ่มน้ำโขงในส่วนของประเทศไทย”,

โยธาสาร. ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม – เมษายน ๒๕๕๓) : ๒๖.

ประเสริฐ โพธิ์วิเชียร. “ความจริงของแม่น้ำโขงในวันนี้”, **โยธาสาร**. ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม –

เมษายน ๒๕๕๓) : ๔๐ – ๕๒.

พระครูโกศลพัฒนกิจ. “จดหมายเหตุพระธาตุพนม”, ใน **แม่น้ำโขง ณ นครพนม**, โดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒.

พลอยชมพู ยามะเพวัน. “บุญบังไฟ”, ใน **นามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์เล่ม ๒**. โดยกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐.

_____ “แห่เทียนพรรษา”, ใน **นามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์เล่ม ๒**. แม่นาวด กุญชร ณ อยุธยา. “ตามรอยนักสำรวจ”, **เส้นทางสีเขียว**. ฉบับที่ ๒๖ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๖ - ๑๐.

รวงทอง จันดา. “ลุ่มน้ำโขงสายน้ำ ๖ แผ่นดิน”, **เส้นทางสีเขียว**. ฉบับที่ ๒๖ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๑๓ - ๑๕.

ฤดีรัตน์ กายราช. “ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ”, ใน **นามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๓**. โดยกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒.

_____ “บุญข้าวจี”, ใน **นามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒**. โดยกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐.

สถาพร คงขุนทศ. “บุญข้าวสาก”, ใน **นามานุกรมขนบประเพณีไทยหมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒**. โดยกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐.

สมชาติ มณีโชติ. “จดหมายเหตุพระธาตุพนม”, ใน **แม่น้ำโขง ณ นครพนม**. โดยชาญวิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒.

สุมาต ภูลายาว และรวงทอง จันดา. “แผ่นดิน สายน้ำและผู้คนบนพรหมแดน”, **เส้นทางสีเขียว**. ฉบับที่ ๒๖ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๒๖ - ๒๘.

อภิรักษ์ บัวหูกดี. “ล่องแม่น้ำโขง จากเชียงรายถึงโขงเจียม”, **วัฒนธรรมไทย**. ปีที่ ๔๕. ฉบับที่ ๓ (มีนาคม ๒๕๕๓) : ๔ - ๑๑.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน. “การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ชัยมงคล จินดาสมุทร. “การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมและพระธาตุอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”. วิทยานิพนธ์มนุษยศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๒.

ทศพล อาจหาญ. “ข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม”. **วิทยานิพนธ์**

มนุษยศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒.

ทิพวรรณ ไชยศิริ. “การประเมินคุณค่าทางสายตา : กรณีศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม

เมืองกับองค์พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม”. **วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์**

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๑.

พระกัณหา กันตสีโล (อนุอัน). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ทัศนคติความเชื่อเรื่อง บุญ-บาป ที่มีต่อวิถีชีวิต

ของคนอีสาน : ศึกษากรณีอำเภอแคว จังหวัดมหาสารคาม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์**

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พิบูลย์ ลิมพานิชย์. “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย”. **วิทยานิพนธ์**

พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย,

๒๕๔๕.

นฤปดิษฐ์ สาลีพันธ์. “พัฒนาการฟ่อนบูชาพระธาตุพนม”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต**.

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

อนุวัฒน์ การลัก. “แนวทางการปรับปรุงพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างพระธาตุพนมกับพื้นที่ริมแม่น้ำโขง

อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม”. **วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต**.

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

อุดร จันทวัน. “ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอุรังคธาตุนิทาน : ภาษาทาง

ศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

๒. ภาษาอังกฤษ :

1. Primary Sources :

2. Secondary Sources :

(I) Books

National Geographic Society (U.S.). **Atlas of the world**. 7th Edition. Willard, Ohio, U.S.A. :

R.R. Donnelley & Sons Company, 1999.

Qinghai Province. **Map of the People's Republic of China**. Chengdu, China : Chengdu

Cartographic Publishing House, 2006.

Vu The Binh et al. **Vietnam Tourist Guidebook**. Hanoi : Vietnam National Administration of

Tourism, 2001.

๓. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

เชตวัน เตือประโคน. **ประชาจีน : ตำนานแม่น้ำโขง เรื่องเล่าในวาระอุโมงค์ผันน้ำรัฐบาลชี้เหร.**

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://chetawan.multiply.com/journal/item/29/29>

[๑๕ ธ.ค. ๒๕๕๓].

พระธาตุพนม. **“องค์พระธาตุพนมบรมเจดีย์”**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<http://www.thatphanom.com>. [๐๔ ธ.ค. ๒๕๕๒].

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. **เจดีย์ในพระพุทธศาสนา(๒๕๔๗)**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97 [๐๘ เม.ย. ๒๕๕๔].

Asian Development Bank (ADB). **About the Mekong : The land & its resources**. แหล่งที่มา :

http://www.mrcmekong.org/about_mekong/about_mekong.htm. [๑๗ ม.ค. ๒๕๕๔].

Asian Development Bank (ADB). **Impacts of climate change and development on Mekong**

flow regimes. MRC Technical Paper No. 29. June 2010. p.1. แหล่งที่มา :

http://www.mrcmekong.org/download/free_download/Technical_paper29-revisedNov10.pdf [๑๗ ม.ค. ๒๕๕๔].

Asian Development Bank. **Economic Cooperation in the Greater Mekong Subregion: Facing The Challenges**. Manila: ADB. 1996. p. 4. อ้างใน สุกัลกษณ์ กาญจนขุนดี , **ADB/GMS-**

MRC-ACMECS : หนทางข้างหน้า และสิ่งท้าทายในการพัฒนาลุ่มน้ำโขง. หน้า ๒๔.

แหล่งที่มา : <http://www.indochinapublishing.com/research/> [๑๕ ธ.ค. ๒๕๕๓].

Ben Tre – huge potential of ecological tourism in Vietnam. แหล่งที่มา : [http://www.vietnam-](http://www.vietnam-beauty.com/top-destinations/destination-in-the-south/24-destination-in-the-south/57-ben-tre-huge-potential-of-ecological-tourism-in-vietnam.html)

[beauty.com/top-destinations/destination-in-the-south/24-destination-in-the-south/57-ben-tre-huge-potential-of-ecological-tourism-in-vietnam.html](http://www.vietnam-beauty.com/top-destinations/destination-in-the-south/24-destination-in-the-south/57-ben-tre-huge-potential-of-ecological-tourism-in-vietnam.html). [๑๖ ม.ค. ๒๕๕๔].

Hiroshi Hori. **The Mekong : Environment and Development**. (New York, USA : The United Nations University Press, 2000), p.190 – 192, แหล่งที่มา :

<http://books.google.co.th/books?id=mZa57ilh9RkC&pg=PA191&lpg=PA191>
[๒๓ ธ.ค. ๒๕๕๓].

Kunming Hydroelectric Investigation and Design Institute. 1985. อ้างใน Hiroshi Hori. **The Mekong : Environment and Development**.

Mekong Secretariat. **Perspective for Mekong Development**. Mekong Committee, Bangkok ,

April, 1988. อ้างใน Hiroshi Hori. **The Mekong : Environment and Development**.

- The Mekong Delta in brief. แหล่งที่มา : <http://www.vietnam-beauty.com/top-destinations/destination-in-the-south/24-destination-in-the-south/194-the-mekong-delta-in-brief.html>. [๑๖ ม.ค. ๒๕๕๔].
- The Mekong River Commission (MRC). “การพัฒนาอย่างยั่งยืน และจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม”, ๒๕๔๔. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.mrcmekong.org>. [๐๓ มี.ค. ๒๕๕๓].
- The Mekong River Commission (MRC). “**Overview of the Hydrology of the Mekong Basin**”. ๒๕๔๘. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.mrcmekong.org>. [๐๓ มี.ค. ๒๕๕๓].
- The World Bank. “**Rural Development & Agriculture in the Mekong Region**”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://web.worldbank.org>. [๐๓ มี.ค. ๒๕๕๓].
- Water Environment Partnership in Asia (WEPA), Ministry of the Environment of Japan, **Cambodia State of Water**. Environmental Issues : Mekong River Tributaries and Rainfall. แหล่งที่มา : http://www.wepa-db.net/policies/state/cambodia/river2_1_2.htm. [๐๕ ม.ค. ๒๕๕๔].
- Water Environment Partnership in Asia (WEPA), Ministry of the Environment of Japan, **Lao State of Water**. Environmental Issues : Mekong River Tributaries and Rainfall. แหล่งที่มา : <http://www.wepa-db.net/policies/state/laos/overview.htm>. [๐๕ ม.ค. ๒๕๕๔].
- Yunnan Ethnic Minorities, แหล่งที่มา : <http://www.yunnanadventure.com/YunnanOverview/Yunnan-Ethnic-Minorities.html>. [๐๓ ก.พ. ๒๕๕๔].
- Yunnan Geographic Environmental Research Journal, March 1999. อ้างใน Hiroshi Hori. **The Mekong : Environment and Development**.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นาย อุทัย ภัทรสุข
- เกิด : วันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๑
- ภูมิลำเนา : จังหวัดขอนแก่น
- การศึกษา : ปริญญาตรี วิศวกรรมศาสตรบัณฑิต สาขาวิศวกรรมโยธา
คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น พ.ศ. ๒๕๑๓
ปริญญาโท วิศวกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิศวกรรมโยธา
สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย (Master of Engineering, Asian Institute
of Technology - A.I.T) พ.ศ. ๒๕๑๕
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๗๖/๒๑ ซอยกรุงเทพนนท์ ๑๓ (ซอยทับทิม) ถนนกรุงเทพ - นนทบุรี
ตำบลบางเขน อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี ๑๑๐๐๐
uthaipatarasuk@yahoo.com
- หน้าที่การงาน : เป็นวิศวกรบริษัทอิตาเลียนไทย ดีเวลอปเม้นท์จำกัด (มหาชน)
ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๕ – ๒๕๒๑ ส่วนหนึ่งของงานที่รับผิดชอบ คือ
เป็นวิศวกรประสานงาน (Project Coordinator) โครงการก่อสร้าง
โครงสร้างองค์พระธาตุพนมองค์ใหม่ตั้งแต่เริ่มโครงการ
ต่อมาเข้ารับราชการในตำแหน่ง วิศวกรโยธา กรมทางหลวง
กระทรวงคมนาคม ปฏิบัติหน้าที่เป็นนายช่างควบคุมโครงการก่อสร้าง
ทางหลวง ตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ
เกษียณก่อนอายุราชการ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๗
ปัจจุบัน เป็นข้าราชการบำนาญ
- กิจกรรมทางสังคม : เป็นนายกสมาคมศิษย์เก่า มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๒ - ๒๕๒๔
: เป็นนายกสมาคมผู้รับทุนจากแห่งประทศไทย
(JICA Alumni Association of Thailand – JAAT)
ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๖ - ๒๕๓๘ และ พ.ศ. ๒๕๔๔ - ๒๕๔๖

อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

นายอุทัย ภัทรสุข

วศ.บ.(โยธา), M.Eng.(A.I.T), พธ.ม.(พระพุทธศาสนา)

๑. ความนำ

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อว่า ถ้าใครได้มีโอกาสเดินทางไปสักการบูชาพระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ หลังจากตายแล้วจะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ด้วยเหตุนี้ อย่างน้อยที่สุด ครั้งหนึ่งในชีวิต ต้องแสวงบุญมากราบไหว้บูชาพระธาตุพนมให้จงได้ นครชน ผู้มีปัญญาจึงป้อนคำตอบไปว่า พระธาตุพนมมีความเป็นมาและความสำคัญอย่างไร ? เหตุใดจึงมีอิทธิพลสูงส่งทำให้ผู้คนมีความเชื่อได้ถึงเพียงนั้น ? บทความนี้จะคลี่คลายปัญหาข้างต้น จะกล่าวถึงแม่น้ำโขงกับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง และ อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ว่าเป็นอย่างไร ?

๒. แม่น้ำโขงกับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

๒.๑ แม่น้ำโขง เป็นลุ่มน้ำสำคัญ ที่เป็นอู่อารยธรรมของซีกโลกทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ของทวีปเอเชีย จุดเริ่มต้นเกิดจากหิมะละลายบนแนวเทือกเขาดังกูลาซาน (Tanggula Shan Range) ที่ระดับความสูงเฉลี่ยกว่า ๕,๐๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของที่ราบสูงทิเบต ซึ่งเป็นเขตปกครองพิเศษ (Tibet or Xizang Autonomous Region) ของประเทศจีน จากจุดนั้น แม่น้ำโขงไหลคดเคี้ยว เป็นเส้นพรมแดนผ่านถึง ๖ ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย สปป.ลาว (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) กัมพูชา และ เวียดนาม แม่น้ำโขงมีความยาวประมาณ ๔,๘๐๐ กิโลเมตร^๑ เป็นแม่น้ำยาวมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยาวเป็นอันดับที่ ๗ ของทวีปเอเชีย และยาวเป็นอันดับที่ ๑๒ ของโลก^๒ แม่น้ำโขงมีพื้นที่ลุ่มน้ำรวม ๗๕๕,๕๐๐

^๑ Asian Development Bank (ADB), **About the Mekong : The land & its resources**. แหล่งที่มา : http://www.mrcmekong.org/about_mekong/about_mekong.htm. [๑๖ ม.ก. ๒๕๕๔]

^๒ Asian Development Bank (ADB), **Impacts of climate change and development on Mekong flow regimes**. MRC Technical Paper No. 29. June 2010, p.1. แหล่งที่มา : http://www.mrcmekong.org/download/free_download/Technical_paper29-revisedNov10.pdf [๑๖ ม.ก. ๒๕๕๔]

ตารางกิโลเมตร จัดเป็นอันดับที่ ๒๑ ของโลก^๓ ในด้านความกว้างใหญ่ของพื้นที่ลุ่มน้ำ แม่น้ำโขงประกอบด้วยลุ่มน้ำสาขาจำนวนมากในแต่ละประเทศ ทำให้แม่น้ำโขงมีปริมาณน้ำไหลลงสู่ทะเลจีนใต้เฉลี่ยประมาณ ๔๙๕,๐๐๐ ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี หรือประมาณ ๑๕,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที จัดเป็นอันดับที่ ๘ ของโลก^๔ ในด้านปริมาณน้ำ

๒.๒ จำนวนประชากรทั้งหกประเทศรวมกันประมาณ ๒๒๓.๕ ล้านคน และจำนวนประชากรในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงประมาณ ๑๔.๓ ล้านคน หลากหลายด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และภาษา แต่ละประเทศจะประกอบด้วยชนเชื้อชาติหลักกลุ่มใหญ่เป็นอัตลักษณ์ของตน เช่น ชาวจีนฮั่นของมณฑลยูนนานประเทศจีน ชาวพม่าหรือปะมาของพม่า ชาวไทยของไทย ชาวลาวลุ่มของ สปป.ลาว ชาวเขมรของกัมพูชา ชาวเวียตหรือกึ่งของเวียดนาม ที่เหลือจะเป็นชนกลุ่มน้อย ชนเผ่า หรือชาวเขาอีกจำนวนมาก อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำของแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขา

๒.๓ พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง หลังพุทธกาลนับแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ดำรงคงอยู่ สืบสานต่อเนื่องมากกว่าสองพันปี ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นสังคมชนบทล้าหลัง สังคมเกษตรกรรมที่ยากจน บางส่วนได้พัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมือง ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครองเมื่อหลายทศวรรษที่ผ่านมาอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง กระนั้นก็ตาม ความคงมั่นในวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี คติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนากลับยังคงดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่น

๓. ความเป็นมาและความสำคัญของพระธาตุพนม

๓.๑ พระธาตุพนม เป็นพระสถูปเจดีย์ ปูชนียสถานที่สำคัญเก่าแก่และมีความศักดิ์สิทธิ์ ได้รับความเคารพนับถือจากชาวไทยอีสานและชาวลาวล้านช้างแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างมาช้านาน พระธาตุพนม ประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ตำบลธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม อยู่ฝั่งขวาหรือทิศตะวันตกของแม่น้ำโขง อันเป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทย และ สปป.ลาว เป็นเจดีย์ทรงบัวสี่เหลี่ยม รูปแบบของศิลปสถาปัตยกรรมดั้งเดิมแห่งอาณาจักรศรีโคตบูร มีความสูง ๕๑.๐๐ เมตร ฉัตรทองคำสูง ๔.๐๐ เมตร รวมเป็น ๕๖.๐๐ เมตร^๕

^๓ Asian Development Bank (ADB), **Impacts of climate change and development on Mekong flow regimes**. MRC Technical Paper No. 29. June 2010, p.1. [๑๖ ม.ค.๒๕๕๔]

^๔ Asian Development Bank (ADB), **Impacts of climate change and development on Mekong flow regimes**. MRC Technical Paper No. 29. June 2010, p.1 [๑๖ ม.ค.๒๕๕๔]

^๕ พระธาตุพนม, องค์พระธาตุพนมบรมเจดีย์, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.thatphanom.com>. [๐๔ ธ.ค. ๒๕๕๒].

๓.๒ ตามตำนานอุรังคธาตุ หรืออุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม สรุปความได้ว่า พระธาตุพนม ได้ก่อสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๘ โดยพระมหากัสสปะเถระ พร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ได้นำพระอุรังคธาตุมาสู่คอกกัปปนคีรี หรือภูเก้าพร้าว ซึ่งเป็นที่ตั้งองค์พระธาตุพนมปัจจุบัน และมีพญาทั้ง ๕ ได้แก่ พญาสุวรรณภิงคาร เมืองหนองหานหลวง พญาคำแดง เมืองหนองหานน้อย พญาอินทปัฐ เมืองอินทปัฐนคร พญาจุลณีพรหมทัต เมืองจุลณีพรหมทัต และพญานันทเสน เมืองศรีโคตบูร ได้ช่วยกันก่อ อุบมุง (สถูป) เพื่อประดิษฐาน หรือ สถาปนาพระอุรังคธาตุ^๖

๓.๓ พระธาตุพนมได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์มาตามลำดับ จนกระทั่งถึงวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ เวลา ๑๕.๓๘ นาฬิกา พระธาตุพนมชำรุดหักพังทลายลง ทางราชการได้ทำการก่อสร้างขึ้นใหม่ ให้คงสภาพเดิม จนแล้วเสร็จสมบูรณ์ และได้มีพระราชพิธียกถวายเป็นองค์พระธาตุพนม แด่ พระราชพิธี อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ขึ้นบรรจุในองค์พระธาตุพนม ระหว่างวันที่ ๒๑ - ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒^๗

๓.๔ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเชื่อกันว่า พระธาตุพนม เป็นพระสถูปเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนที่เป็นพระอุรังคธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า มีความสำคัญคือ :

- (๑) ในฐานะพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธศิลป์ (๒) ในฐานะสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง
- (๓) ในฐานะศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและท่องเที่ยว และ (๔) ในฐานะศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อ และพิธีกรรม

๔. อิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิม มีวิถีชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติและสายน้ำ คติความเชื่อจึงเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ อำนาจเหนือธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ผีสางเทวดา และพญานาค คติความเชื่อเหล่านี้ ได้ประยุกต์เข้ากับพิธีกรรมทางศาสนา กลายเป็นธรรมเนียมประเพณี ขนบประเพณี และจารีตประเพณี ถือนปฏิบัติในการดำรงชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนตายสืบเนื่องตลอดมา พระธาตุพนม เป็นพระบรมพุทธสถูปเจดีย์ ที่ศักดิ์สิทธิ์ กิตติศัพท์ เป็นที่เล่าขาน ร่ำลือ มาช้านาน มีอิทธิพลต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ประมวลได้ดังนี้ คือ :

^๖ คุรุยาละเอียดใน พระธรรมราชาวัตร, อุรังคนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัททุนพิชิตซึ่งจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑-๑๓๐.

^๗ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๒๒), หน้า ๒๒๐ - ๒๓๕.

๔.๑ พระราชทูพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ด้วยปรากฏการณ์ และมูลเหตุที่สำคัญ คือ :

(๑) พระราชทูพนมมีความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะเป็นพระธาตุเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

(๒) พระราชทูพนมมีความศักดิ์สิทธิ์จากความเชื่อในตำนานอุรังคธาตุหรืออุรังคนิทานว่า เป็นที่บรรจุพระธาตุหรือกระดูกส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า ได้แสดงปาฏิหาริย์อย่างพิสดารให้ปรากฏตามตำนานมาโดยลำดับ

(๓) พระราชทูพนมมีความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากเรื่องเล่าประสบการณ์ บันทึกจากอดีตสืบเนื่องถึงปัจจุบัน

๔.๒ พระราชทูพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องผี

ความเชื่อเรื่องผี ได้ถูกนำมาผูกโยงให้อยู่ภายใต้อิทธิพลขององค์พระราชทูพนม ผ่านทางวรรณกรรมอุรังคนิทาน หรือตำนานพระราชทูพนม อย่างแนบเนียนว่ามี เจ้าเอือนสามพระองค์ หรือเจ้ามเหศักดิ์สามตน ซึ่งเป็นเทวดาที่มีฤทธิ์เดชมาก ได้รับมอบหมายจากพระอินทร์ให้เป็นผู้ดูแลรักษาองค์พระราชทูพนม ทำให้พระราชทูพนมมีความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์เพิ่มมากยิ่งขึ้น

๔.๓ พระราชทูพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาค

ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อเรื่องนาคหรือพญานาค และบั้งไฟพญานาคเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว จนเมื่อถึง พ.ศ. ๒๕๐๐ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๑ กลางคืนเวลา ๐๒.๐๐ นาฬิกาของวันใหม่ มีผู้เห็นแสงประหลาดพุ่งมาจากทิศเหนือ ถึงตรงพระราชทูแล้วหายไป เจ้าอาวาสให้ตรวจเหตุการณ์ดูทางใน (การทำสมาธิแบบร่างทรง) ปรากฏว่าเป็นพญานาคทั้ง ๗ มาจากสระอโนดาตในเทือกเขาหิมาลัย พระอินทร์มีบัญชาให้มารักษาพระบรมธาตุ ต่อมา ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๑ – ๒๕๐๘ พญานาคทั้ง ๗ ได้รักษาโรค ด้วยน้ำมันต์ ผู้คนพากันแตกตื่นหลั่งไหลมารักษา และปรากฏว่าหายอย่างน่าอัศจรรย์ จนทางราชการขอให้ยุติ เรื่องจึงเงียบไป แต่ความเชื่อเรื่องพญานาคทั้ง ๗ ยังคงอยู่ และเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ ให้กับพระราชทูพนมมากยิ่งขึ้น

๔.๔ พระราชทูพนมมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์

ชุมชนภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อในเรื่องกรรม เชื่อในผลหรือวิบากของกรรม เชื่อในผลของบุญและบาป เชื่อในนรกและสวรรค์ พระราชทูพนมเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ เป็นศูนย์กลางชุมชน เป็นศูนย์รวมของความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อและพิธีกรรม เป็นจุดหมายปลายทางของการสัญจรจาริกแสวงบุญ โดยมีความเชื่อว่า ถ้าใครได้มีโอกาสเดินทางไปสักการบูชาพระราชทูพนมอันศักดิ์สิทธิ์ หลังจากตายแล้วจะได้ไปสู่สวรรค์ ด้วยเหตุนี้อย่างน้อยที่สุด ครั้งหนึ่งในชีวิตต้องมากราบไหว้บูชาองค์พระราชทูพนมให้จงได้

๔.๕ พระราชูปถัมภ์มีอิทธิพลต่อความเชื่อจำเพาะองค์พระธาตุพนม

(๑) ความเชื่อเรื่องข้าโอกาส คือ บุคคลที่เจ้าผู้ครองอาณาจักรล้านช้างในอดีตได้สละคนเป็นข้าโอกาส เป็นข้าอุปฐากพระบรมธาตุ ตามตำนานเล่าว่าเริ่มจากจำนวน ๓,๐๐๐ คน สืบทอดสายเลือดพันธุกรรมมานับพันปี เรื่อยมาจนกระทั่ง ถูกยกเลิกในสมัยรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ แต่ความเคารพศรัทธายังคงอยู่ ข้าโอกาส ยังคงปลูกฝังลูกหลานให้สำนึกในความเป็นข้าโอกาส คอยอุปฐากองค์พระธาตุพนมตามโอกาส เพื่อความเป็นสิริมงคลต่อตนเองและครอบครัว

(๒) ความเชื่อเรื่องลูกพระธาตุ คือ ผู้ที่ไม่มีบุตรธิดามาก่อน และเมื่อต้องการมีบุตรธิดาสืบตระกูล จึงไปขอจากองค์พระธาตุพนม และเมื่อได้สมประสงค์ บุตรธิดา ที่เกิดมาจะบอกกับตนเองว่าเป็น ลูกพระธาตุ

(๓) ความเชื่อเรื่องการฟ้อนบูชางานมัสการพระธาตุพนมประจำปี จะจัดขึ้น ระหว่างวันขึ้น ๘ ค่ำเดือน ๓ ถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๓ เรียกว่างานบุญเดือนสาม หรืองานบุญพระธาตุ เป็นงานที่สำคัญ และใหญ่โตมาก มีผู้คนหลั่งไหลมา ทุกหนแห่ง นับเรือนแสนในแต่ละวัน การฟ้อนบูชา เป็นกิจกรรมหนึ่งที่บรรดาข้าโอกาส ลูกพระธาตุพร้อมใจกันแสดงออก ด้วยศรัทธาแรงกล้า เป็นโอกาสสำคัญในรอบปีที่จะได้ฟ้อนสักการะองค์พระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ ที่ตนเคารพบูชา

๕. ความสรุป

พระธาตุพนม เป็นพระพุทธรูปเจดีย์ ที่เชื่อกันว่า เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนที่เป็นพระอุรังคธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า มีความสำคัญ หลายประการ คือ เป็นพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธศิลป์ เป็นสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง เป็นศูนย์กลางชุมชน ชุมทางการค้า การสัญจรและการท่องเที่ยว และเป็นศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อ และพิธีกรรม การเชื่อมโยงคติความเชื่อเรื่องผี คือ เจ้าแม่เหาะศักดิ์ ๓ ตน หรือเจ้าเอือน ๓ พระองค์ รวมทั้งพญานาค ๗ องค์ คอยเฝ้า ปกปักษ์รักษา ดูแล องค์พระธาตุพนมอยู่นั้น เป็นการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ ให้กับองค์พระธาตุพนมมากยิ่งขึ้น ทำให้มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ เปรียบเสมือนหลักเมือง ที่ทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมของผู้คนในสังคม ให้ปฏิบัติอยู่ในกรอบจารีตประเพณี ส่งผลให้เกิดชุมชนที่มีสามัคคีธรรม กตัญญูกตเวทิตาธรรม มุทิตาธรรม และมี หิริ คือ ความละอายบาป ละอายใจต่อการทำชั่ว มี โอตตปปะ คือ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อการทำชั่ว ผู้คนในชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ถือปฏิบัติ หลักไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ และ ปัญญา หลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัย สิลมัย และ ภวานามัย อันเป็นองค์ประกอบสำคัญในหลักการ ๓ ข้อ ของพระพุทธศาสนา คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และ การทำจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใส